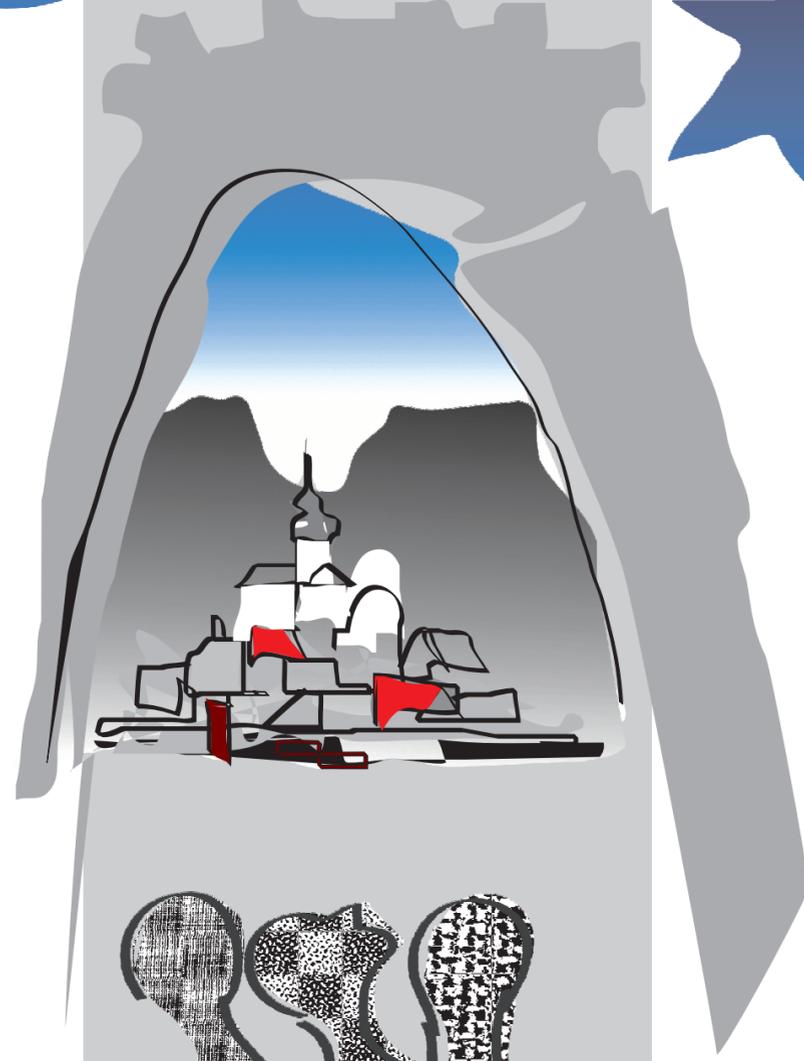
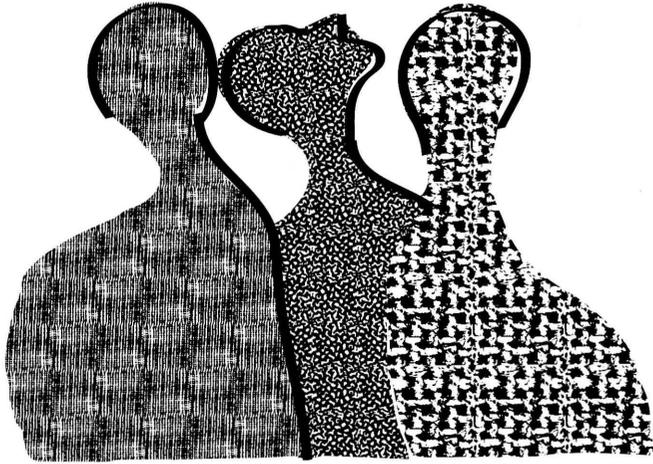

KAMNIŠKI ZBORNIK XV 2000

KAMNIŠKI ZBORNIK XV 2000

KAMNIŠKI ZBORNIK XV 2000

KAMNIŠKI ZBORNIK XV

Izdaja občina Kamnik.

Ureja uredniški odbor:

dr. **Božidar Drovenik, Tone Ftičar,**
Marjeta Humar, prof., spec. leks., **Dušan Lipovec**, akad. slikar in publ.,
Tina Romšak, prof., **Tone Smolnikar** in **Milan Šuštar**, prof.

Glavna in odgovorna urednica:

Marjeta Humar, prof., spec. leks.
Žale 4 a, 1240 Kamnik

Lektorja in korektorja:

Milan Šuštar, prof.
Ljubljanska 74, 1241 Kamnik
Marjeta Humar, prof., spec. leks.
Žale 4 a, 1240 Kamnik

Angleški povzetki:

Helena Hribar, prof.
Kettejeva 23, 1240 Kamnik

Grafična oprema in oblikovanje:

Dušan Sterle, slikar in graf. oblikovalec
Zikova 3, 1240 Kamnik

Računalniška obdelava besedila:

Studio Dataprint, d. o. o.
Trg svobode 8, 1240 Kamnik

Tisk:

Mladinska knjiga, d. d.
Dunajska 123, 1000 Ljubljana

Naklada:

2000 izvodov

MATICNA KNJIŽNICA KAMNIK

Kamnik (centrala)

či 08

KAMNISKI zbornik

/15

949.712 Kamnik(058)

0103780

Cip - kataloški zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana

Kamniški zbornik XV

ISSN 1318-9069

Kamniški zbornik izdajamo vsaki dve leti v počastitev občinskega praznika, poimenovanega po generalu in pesniku Rudolfu Maistru Vojanovu. Ta zbornik je 15. po vrsti in 3. po slovenski osamosvojitvi. Kamniški zbornik predstavlja življenje v občini s sodobnega stališča, s pogledom naprej in z raziskovanjem zgodovine. V njem sodelujejo pisci več generacij, različnih strok in idejnih usmeritev. To daje člankom žlahtnost raznovrstnosti in različnosti pogledov.

Mnenja o tem, ali je leto 2000 začetek novega tisočletja ali ne, so različna, sama letnica pa nas kar nekako sili k oceni, kje pravzaprav smo in kam hočemo. Svoje poglede na stanje in možnosti gospodarskega in kulturnega razvoja, kot se kažejo s stališča občinske uprave in odnosa državne uprave do občin, predstavlja župan.

Zbornik izhaja v letu, nekoliko bolj posvečenem kulturi, saj prav letos praznujemo 200-letnico Prešernovega rojstva. Osrednje mesto med slovenskimi pesniki 20. stoletja ima France Balantič, o katerem literarna zgodovina po drugi vojni ni smela govoriti. V zborniku osvetljujemo njegovo življenje in poglede z objavo korespondence, ki jo je zbral in komentiral France Pibernik.

Dr. France Stelè, utemeljitelj slovenske umetnostne zgodovine, je predstavljen s posebnega, novega zornega kota. Alenka Klemenc je zbrala in komentirala vse upodobitve tega pomembnega moža. Slavica Navinšek po zgodovinskih virih analizira delo duhovnika Ivana Lavrenčiča. Zora Torkar je opisala kamniške Čehe. Še dlje v zgodovino, v revolucionarno leto 1848, je segel dr. Stane Granda z izjemno zgodbo o prvem kamniškem revolucionarju. Andreja Eržen pa je opisala Andeške grofe.

Dr. Tone Cevc je objavil dognanja zadnjih raziskav na Veliki planini, ki kažejo njeno dolgo naseljenost. Od umetnostnih spomenikov predstavljamo cerkev na Žalah (mag. Metoda Kemperl) in posebnosti orgel v naši občini (dr. Edo Škulj). Posebno pozornost posvečamo naravi (dr. Božidar Drovenik in dr. Rajko Slapnik). Članka opozarjata na naravno bogastvo, ki ga ne bi smeli izgubiti z nepremišljenostjo.

S slikami predstavljamo tri slikarje: Leona Homarja, Ferda Mayerja in Poldeta Miheliča, s pesmimi pesnika Marjo Kodrovo in Dušana Lipovca, z intervjujem pa alpinista Tomaža Humarja.

V zborniku so objavljeni spomini na Maksima Gasparija (dr. Niko Sadnikar), vojne čase (Jernej Stele), na poveljni kulturni utrip in Kamniške kolednike (Janez Majcenovič). Lani je praznovala 50-letnico gimnazija (Anton Bočko). Iz nje so izšli gospodarstveniki, kulturniki, znanstveniki in strokovnjaki. Življenjska jubileja bosta v letu 2000 praznovala glasbenik Samo Vremšak in prvi ravnatelj kamniške gimnazije mag. Cene Matičič. Pesnik Peter Levec ga ne bo dočakal, saj je konec lanskega leta umrl. Spominjamo se pomembnih obletnic slikarja Lojzeta Perka, glasbenika Cirila Vremšaka, lani umrlega svetovno znanega organista Huberta Berganta.

Za bogato vsebino Kamniškega zbornika se zahvaljujem vsem avtorjem člankov.

Posebej hvala Milanu Šuštarju, ki je opravil jezikovni pregled. Hvaležna sem Ani Anžel za vnos korektur in Sašu Matičiču iz Studia Dataprint za računalniško obdelavo celotnega besedila.

Dragocena posebnost te knjige je likovna oprema, delo slikarja in grafika Dušana Sterleta, v katero so vtakani delčki našega mesta in življenja.

Marjeta Humar

Kamnik, marec 2000

Anton Tone Smolnikar,
župan

PET LET LOKALNE SAMOUPRAVE – SMO IZKORISTILI MOŽNOSTI ZA HITREJŠI RAZVOJ?

1. Lepo in težko je biti župan v naročju Kamniških planin

Ko jutranje sonce osvetli vrhove Kamniških Alp, nam Kamničanom znova in znova potrdi, kako lepo je živeti v mestu v naročju planin. To nam zavidajo mnogi obiskovalci in turisti, takšno naravo in naravne danosti želimo ohraniti tudi našim zanamcem. Tudi zato je biti župan občine in mesta, ki izžareva toliko zgodovinskega spomina, lepo, čeprav mnogokrat naporno. Dan za dnem se je treba spoprijemati s številnimi problemi, ne le z izboljševanjem življenjskih in delovnih razmer občanov, temveč tudi z naravo, ki jo je tako rekoč nemogoče ukrotiti.

Lani smo lahko večkrat brali članke z naslovom: "Kamničani, ustavite konje!" Moj odgovor na takšna razmišljanja je enostaven: "Konji morajo dirjati, da pridejo do cilja. Če se za njimi praši, pomeni, da dirjajo." Kot župan opravljam svoje delo pošteno, odgovorno že drugi mandat, kar zagotovo nekaj pove o uspehih, ki smo jih s skupnimi močmi dosegli, ko smo leta 1995 zaorali ledino lokalne samouprave. Uveljavitev novih odnosov na področju zagotavljanja življenjskih in delovnih potreb občanov v novih občinah je pomenila drugo prelomnico zadnjega desetletja v drugem tisočletju. Največja se je zgodila leta 1991, ko so "sanje postale resničnost", ko smo Slovenci končno dobili svojo državo.

Moje prvo mandatno obdobje je občina Kamnik ostala v dotodanjih okvirih, v drugem mandatu pa so leta 1999 tri krajevne skupnosti (Križ, Komenda in Moste), predvsem zaradi zgodovinskih okoliščin, oblikovale občino Komenda.

Razvojne možnosti občine Kamnik so glede na njen specifični geografski in zgodovinski položaj v primerjavi s sosednjimi ljubljanskimi primestnimi občinami precej drugačne in zaradi nekdanje razvojne usmerjenosti bivšega političnega sistema v marsičem tudi težavnejše. Kamnik je še pred dobrim desetletjem slovel kot občina, katere industrijski giganti (npr. Stol, Titan, KIK idr.) so bili med vodilnimi velikimi podjetji, njihove proizvodne sposobnosti so močno presegle mejo sedanje države. Danes je njihov gospodarski položaj bistveno slabši, mnogi še danes preživljajo tako imenovano tranzicijsko krizo.

Živeti s tradicijo ni lahko, brez nje pa tudi ne! To je realnost, ki predvsem v manjših skupnostih oživi tako rekoč ob vsaki priložnosti, morda zgolj zaradi barvnega odtenka fasade na objektu zgodovinske vrednosti ali umestitve novonastajajoče soseske v neko območje, kar bo seveda neizbežno nekoliko spremenilo podobo Kamnika in nekaterim, ki so po izginotju vse prej

kot prijetnega soseda Utoka imeli pogled na vse strani neba, spremenila neposreden pogled na enega od kamniških simbolov – Mali grad. Čemu torej dati prednost v navzkrižju tolikšnega števila tudi zasebnih interesov? Včasih se zdi, da bi nekateri stanovalci želeli imeti mestno jedro predvsem zase, novih stanovalcev, ki bodo vtisnili nov pečat življenju ter s tem ohranili bogato kulturno dediščino, pa kot da se bojimo.

Mesto Kamnik ne bi bilo to, kar je, če ne bi vzdrževalo trdne vezi s podeželjem, ki ob delu na kmetijah in v gozdu ponuja tudi možnosti razvoja turizma. Gledano le z očmi porabe proračunskih sredstev, bi morda lažje rešili mnoga vprašanja, ki se nanašajo predvsem na zadovoljevanje potreb večine prebivalcev, ki sicer prebivajo v Kamniku. Dolgoročna naravnost občine pa je vendarle usmerjena na skladen razvoj celotne občine.

V zadnjih letih smo tako uspeli izboljšati številne prometne povezave, skrb za prijetnejše bivanje prebivalcev urbanega centra in izboljšanje zraka smo v največji meri že uresničili z razpeljavo plinovodnega omrežja, o čemer marsikje po Sloveniji še razmišljajo. Med pomembnejše pridobitve sodi novi most čez Kamniško Bistrico, ki povezuje staro mestno jedro z obvoznico. S sklepom občinskega sveta smo ga poimenovali Maistrov most, slovesna otvoritev pa je bila ob prazniku občine, 29. marca 1999. Izgradnja kanalizacije je povezana z velikimi stroški in razdaljami. Naj omenim preko 200 milijonov vredno naložbo v kanalizacijo Podgorje, kjer so velik delež prispevali tudi vaščani, nadaljujemo izgradnjo kanalizacije v Šmarci, Volčjem Potoku, v nekaterih predelih Tuhinjske doline. Posebno skrb namenjamo oskrbi z zdravo pitno vodo. Vode je sicer dovolj, vendar bodo morali predvsem številni vaški vodovodi dobiti nove upravljalce. Gradimo že vzporedni cevovod proti Iverju, ki bo zagotovil boljšo preskrbo širšemu mestnemu območju, zdravo pitno vodo bodo potem lahko uporabljali tudi občani občine Komenda.

Čeprav se interesi Kamničanov pogosto razhajajo, je povezanost prebivalcev z zgodovinskim razvojem čuti tudi v skrbi za ohranjanje materialne kulturne dediščine, kulture in družabnega življenja, kar se kaže v pestrem delovanju številnih kulturnih društev. Mnoge prireditve poznajo tudi daleč preko naših meja. Znani so kamniški dnevi narodnih noš, oživel so tudi "srednjeveški dnevi". Za razliko od nekaterih sosednjih občin Kamničanom ni potrebno iskati lastnih korenin, saj so tako bogate in prepoznavne, da so morda včasih celo ovira pri hitrejšem prilagajanju sodobnemu načinu življenja. Skorajda vsi pa se strinjamo, da bi bilo prav, če bi po večletnih prizadevanjih mestu s toliko kulturnega utripa in zgodovinske mikavnosti le zagotovili ustrezen kulturni hram, za katerega so načrti že izdelani in bi ga lahko – seveda z nujnim odrekanjem na drugih področjih – tudi zgradili v naslednjih nekaj letih.

Ob velikih pridobitvah na komunalnem področju nismo pozabili na razvoj družbenih dejavnosti.

Odločitev o izgradnji srednješolskega centra v času, ko so druge občine pospešeno gradile osnovnošolska poslopja, se nam danes na nek način maščuje (objekt je kljub samopriskrbi občanov postal držav-

Maistrov most med gradnjo. Foto: F. Svetelj.

na last), vendar smo lahko več kot zadovoljni, da našim mladostnikom ni treba vsak dan v Ljubljano. V zadnjih letih smo v Šmartnem v Tuhinju zgradili moderno šolsko poslopje s telovadnico, ki bo z dodatnim finančnim vložkom lahko že v kratkem času devetletka z enoizmenskim poukom. Za prilagoditev drugih šol novim razmeram pa bodo potrebna večja finančna sredstva. Eden od večjih načrtov je gradnja nove šole na severnem delu mesta (v Mekinjah). Tako bi razbremenili šoli v centru in zagotovili boljše razmere za otroke, ki se šolajo na Duplici in v Stranjah. Novozgrajeni vrtec v Novem trgu ni razrešil problema predšolskega varstva. Projekt nove soseske na območju nekdanjega Utoka predvideva vrtec, ki naj bi rešil problem otroškega varstva.

Naše razvojne usmeritve so dokaj jasne. Četudi vseh želja občanov, žal, ne bi bilo mogoče zadovoljiti celo ob bistveno večjem proračunskem kolaču, pa je s postopnim reševanjem in solidarnostjo mogoče poskrbeti za dokaj kvalitetno življenje in ob tem zagotoviti varnost na številnih področjih. Slednje je seveda mogoče le, če pri razreševanju problemov in izražanju – pogosto protislovnih – interesov kar najbolj tvorno sodelujejo občani. Kot župan, ki ni zavezan nobeni ozki strankarski opredelitvi, imam posluš za številne ideje in se tako kot večina naših občanov veselim uspehov vseh, ki na kakršenkoli način pripomorejo h gospodarskemu in socialnemu razvoju občine ter k dobremu imenu Kamnika. Med temi velja s ponosom izpostaviti športnike, med katerimi sodijo nekateri v vrh svetovne elite, kot je samemu sebi in celemu svetu nedavno dokazal Tomaž Humar.

2. Financiranje občin v letih 1995–1998

Zakon o lokalni samoupravi iz leta 1994 je določil organiziranost, naloge in pristojnosti občin. Zakon o fi-

nanciranju občin pa je sistemsko uredil vire in način financiranja. S tem je bila zagotovljena pravna in materialna podlaga za oblikovanje občinskih organov in prevzem pristojnosti in nalog lokalne samouprave. Občini je bila odvzeta večina pravic do odločanja, hkrati pa ji je bila naložena skrb za skoraj vsa področja življenja v lokalni skupnosti.

Po 101. členu zakona o upravi je s 01. 01. 1995 država prevzela od občin vse upravne naloge in pristojnosti na področjih, za katera so bila ustanovljena posamezna ministrstva, ter vse druge z zakonom določene upravne naloge oblastvenega značaja iz pristojnosti občin. To delo so prevzele upravne enote, razen inšpekcijskega nadzorstva, geodetske službe, upravnega nadzorstva ter obrambe in zaščite, kar so neposredno prevzela ministrstva. Ministrstvo za šolstvo in šport ima tako vse obveznosti zagotavljanja plač in drugih osebnih prejemkov delavcev, zaposlenih v osnovnem izobraževanju, ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano vse upravne in druge oblastne naloge na področju kmetijskih zemljišč, kot npr. odločanje o statusu kmeta oziroma kmetijske organizacije, določanje skupnih pašnikov, razglašanje ponudb za prodajo oziroma zakup kmetijskih zemljišč in odločanje o dovolitvi prometa s kmetijskimi zemljišči. V pristojnosti upravnih enot je tudi odločanje o izpolnjevanju pogojev za podjetnike in malo gospodarstvo ter odločanje v zvezi z graditvijo objektov.

Pred letom 1995 je bilo financiranje občin urejeno z zakonom o financiranju javne porabe, usmeritvami proračunskega memoranduma za posamezna proračunska leta in na podlagi izhodišč, ki jih je za oblikovanje javne porabe občin pripravljalo ministrstvo za finance. Z zakonom o financiranju občin pa smo prešli na načrtovanje in izvrševanje proračuna po načelni razmejitvi opravljanja nalog med "državo" in lokalno

samoupravo. Zato neposredne primerjave proračunov občine Kamnik po letu 1995 s proračuni pred tem letom niso možne in realne.

Z letom 1995 je začel veljati zakon o financiranju občin, ki je spremenil način financiranja nalog občinske javne porabe. Delež dohodnine, ki pripada občini, se je znižal s 40 na 30 %, zato se je ustrezno zmanjšal obseg sredstev za javno porabo. Dohodnina namreč predstavlja najpomembnejši finančni vir. Z uveljavitvijo tega zakona je bila uvedena integralnost občinskih proračunov, kar pomeni vključevanje sredstev občinskih skladov v občinski proračun. Občina Kamnik je kljub ostremu nasprotovanju občinskega sveta v letu 1996 uveljavila integralnost proračuna.

Financiranje nalog, ki so po 01. 01. 1995 ostale v pristojnosti občine, je opredeljeno v zakonu o financiranju občin. Delijo se na naloge, ki se financirajo iz sredstev za zagotovljeno porabo občine (zakonske obveznosti), ter na tiste, ki jih financira občina iz ostalih lastnih prihodkov.

Ministrstvo za finance je po zakonu o financiranju občin zadolženo, da v okviru bilance državnega proračuna določi višino sredstev zagotovljene porabe po občinah na osnovi meril in kriterijev posameznih ministrstev. Dejansko je vsako leto prihajalo do velikih razlik med obsegom sredstev po merilih in kriterijih in višino sredstev globalne bilance državnega proračuna. Dodatne težave je v preteklih letih povzročalo to, da občina ob pripravi proračunov in rebalansov ni imela na razpolago verodostojnih podatkov o obsegu sredstev za zagotovljeno porabo, saj so bili ti vedno znani proti koncu leta. Merila za zagotovljeno porabo tudi niso zajemala vseh potreb, ki se kažejo pri normalnem financiranju občine. V njih namreč niso bila zajeta sredstva za razvoj občine, financiranje kmetijstva, pospeševanje drobnega gospodarstva in drugih nalog. Zakon o financiranju občin je določal, da se sredstva zagotovljene porabe ne smejo uporabiti za druge namene. Župan in občinska uprava sta bila dolžna zagotoviti namensko porabo, sicer je lahko ministrstvo za finance začasno ustavilo nakazovanje finančne izravnave.

Iz analize financiranja lokalnih skupnosti v Republiki Sloveniji po uveljavitvi lokalne samouprave (za leta 1995 in 1996) je razvidno, da je bila občina Kamnik v primerjavi z drugimi občinami po številu prebivalcev na 13., po površini pa na 4. mestu. Glede na lastne prihodke je bila leta 1995 na 31., 1996. pa na 42. mestu, kar kaže na izrazito negativna gibanja v kamniškem gospodarstvu. Leto 1996 je bilo izredno slabo, saj je bilo potrebno v rebalansu proračuna zmanjšati obseg javne porabe za nekaj več kot 90 mio sit. Država leta 1996 ni izpolnila zakonske določbe, da se občinam, katerih obseg javne porabe na prebivalca je pod 90 % povprečne porabe na prebivalca v državi, zagotovi razlika do 90 % iz državnega proračuna. Tako je občina v letu 1996 upravičeno pričakovala preko 65 mio sit dodatne finančne izravnave, ki je ni dobila. Začete naložbe in prevzete visoke obveznosti iz prejšnjih let ter nenamensko porabljenih sredstev v letu 1994 so omejevala financiranje javne porabe v letih 1995, 1996 in 1997. Omejeno je bilo zlasti financiranje investicij.

Splošna ugotovitev je, da so bile po reorganizaciji lokalne samouprave v znatno slabšem položaju večje občine, v katerih so sedeži upravnih enot in nimajo statusa mestnih občin, morajo pa vzdrževati skupne objekte, kot so knjižnice, muzeji, objekti v starem mestnem jedru.

V drugi polovici leta 1998 je državni zbor sprejel spremembe in dopolnitve zakona o financiranju občin, s katerimi se spreminja način izračunavanja oziroma ugotavljanja obsega sredstev za financiranje zakonskih nalog občin, hkrati pa daje občinam večjo samostojnost pri razporejanju sredstev za financiranje javne porabe, kar je v skladu z ratificirano evropsko listino o lokalni samoupravi. Namesto o zagotavljeni porabi od leta 1999 naprej govorimo o t. i. primerni porabi. Ali gre res za primerno porabo, je seveda odprto vprašanje, še posebej ob številnih neuresničenih željah v vseh 192 slovenskih občinah.

S sprejemom zakona o javnih finančnih, enotne ekonomske klasifikacije ter podzakonskimi izvedbenimi akti se zaokrožuje reforma javnih financ v Republiki Sloveniji in vzpostavlja enoten sistem javnih financ, ki omogoča pregled in spremljanje financiranja javne porabe tako na ravni države kot tudi na ravni lokalnih skupnosti, vključno z ožjimi deli (krajevnih, vaških, mestnih in četrtinskih skupnosti).

3. Naloge lokalne samouprave na področju osnovnega šolstva, predšolske vzgoje, zdravstva in socialnega varstva, kulture, športa

Zagotovljena oz. po novem primerna poraba je prav na področju družbenih dejavnosti korenito spremenila vlogo in naloge lokalnih skupnosti. Pristojnosti nekdanje občine kot podaljšane roke države je razmejila na državne in lokalne pristojnosti in obveznosti. Zakonodajalec oziroma državni zbor je z zakoni in podzakonskimi akti zagotovil občinam številne pravice, ki pa nimajo materialne osnove. Tako se vsak dan srečujemo s problemi usklajevanja med zahtevami občanov in možnostmi proračuna. Največ problemov je na področju osnovnega šolstva.

Osnovno šolstvo

Leta 1996 sta bila sprejeta dva nova zakona, in sicer zakon o osnovni šoli in zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja. Prvi je uzakonil devetletno obvezno osnovno šolo, določil organiziranost, programe, cilje in smotre, pravice in obveznosti učencev; drugi pa je razporedil obveznosti in pristojnosti med državo in lokalno skupnostjo – občino.

Pristojnosti in obveznosti občine na področju osnovnega šolstva

Občina mora v skladu s standardi in normativi ministrstva za šolstvo in šport zagotoviti:

- gradnjo in vzdrževanje prostorskih kapacitet z vso potrebno opremo,
- sredstva za plačilo stroškov tekočega poslovanja (električna energija, ogrevanje, komunalne in ostale storitve),

RAZPRAVE - gospodarstvo in kultura

- sredstva za prevoze učencev nad 4 kilometre oddaljenosti od šole in za prevoze zaradi nevarnosti na cestah (če niso zagotovljeni potrebni varnostni ukrepi), dokler nevarnosti niso odpravljene,
 - sredstva za nadomestila delavcem glasbenih šol v skladu s kolektivno pogodbo,
 - investicije v nove prostore in investicijskovzdrževalna dela,
 - sredstva za dodatne – nadstandardne – programe in
 - sredstva za izobraževanje odraslih.
- v OŠ Stranje dozidati 8 učilnic in še eno telovadnico,
 - v OŠ Toma Brejca pridobiti 7 dodatnih učilnic,
 - v OŠ Šmartno z adaptacijo mansarde zgraditi še 6 učilnic,
 - zgraditi povsem novo šolo v Mekinjah, ki bo razbremenila OŠ Frana Albrehta,
 - učilnicam pa je potrebno dodati še ustrezno število kabinetov in spremljajočih prostorov.

Občina je ustanoviteljica osnovnošolskih zavodov. Ima pravico in dolžnost omogočiti vsem šoloobveznim otrokom potrebne pogoje za vzgojo in izobraževanje v devetletnem osnovnošolskem programu (kurikulumu) v okviru standardov, normativov in kriterijev, ki jih oblikuje ministrstvo za šolstvo in šport. Žal pa kriterije za pridobivanje proračunskih sredstev sprejema drugo ministrstvo, ki premalo usklajuje finančne vire z obveznostmi, ki jih imajo občine v okviru izvirnih ali prenesenih obveznosti do svojih občanov.

Obstoječi in potrebni šolski prostor v občini Kamnik ob uvajanju devetletke

Osnovno šolo v šolskem letu 1999/2000 obiskuje 2310 učencev v 135 oddelkih na matičnih in podružničnih osnovnih šolah. Pouk še vedno poteka v dveh izmenah na OŠ Marije Vere, OŠ Stranje in na podružnični šoli v Mekinjah. Podatki o številu učencev in oddelkov so razvidni v naslednji tabeli.

Osnovna šola	Število oddelkov	Število učencev
Frana Albrehta	37	813
Toma Brejca	17	433
Marije Vere	27	622
Šmartno v Tuhinju	22	415
Stranje	20	393
27. julija	12	49
Skupaj	135	2310

Potrebno je poudariti, da je "nova šola", kot Kamničani še vedno radi rečemo Osnovni šoli Frana Albrehta, že zdavnaj praznovala tridesetletnico. Tudi večina ostalih objektov (razen nove šole v Šmartnem, ki pa je premajhna za devetletni program) ima že kar sivo brado, zato zahtevajo kar precejšnja investicijska vlaganja (strehe, strojne in električne inštalacije, stavbno pohištvo).

Največjo investicijo predstavlja dograditev dodatnih učilnic in telovadnic za potrebe devetletne osnovne šole v eni izmeni. Jeseni 1999 je občinski svet občine Kamnik sprejel program obnove oziroma gradnje osnovnih šol, s katerim bo najprej ukinjen dvoizmenski pouk in nato zagotovljeni pogoji za devetletno osnovnošolsko izobraževanje. Potrebno bo:

- prizidati in nadgraditi v OŠ Marije Vere na Duplici 13 učilnic,

Posodobiti bo treba tudi podružnične šole (kar 8 jih je), jim dograditi manjše telovadnice, zgraditi zunanja igrišča in športne površine pri šolah ter ne nazadnje posodobiti in pridobiti dodatne prostore za glasbeno šolo.

Ocena vseh potrebnih investicijskih sredstev je preko 1,5 milijarde tolarjev. Ob upoštevanju sedanjega državnega sofinanciranja investicij za potrebe osnovnih šol v višini 20 % investicijske vrednosti pomeni izpolnitev vseh obveznosti, ki jih je država naložila naši občini, rezervacijo investicijskih sredstev za 10 let po 150 milijonov tolarjev letno. To pa bomo zmogli, če se bomo znali odreči nekaterim manj pomembnim investicijam.

Predšolska vzgoja in varstvo

Leta 1996 sprejeta zakon o vrtcih in zakon o financiranju vzgoje in izobraževanja, 1997. objavljena odredba o normativih in kadrovskih pogojih za opravljanje predšolske vzgoje ter pravilnik o plačilih staršev za programe v vrtcih iz leta 1998 so prinesli vrsto sprememb.

V oddelkih predšolske vzgoje načrtujemo postopno zmanjševanje števila otrok do končne uvedbe devetletne osnovne šole. Trenutno je po 14 otrok v oddelku I. in 22 v oddelku II. starostnega obdobja ob prisotnosti dveh pedagoških delavk. Kjer je v skupino vključen otrok s posebnimi potrebami, sta dva otroka manj. Takih otrok je pri nas 15–18.

Enote VVZ A. Medveda	Število otrok (od 1. do 3. leta)	Število otrok (od 3. do 7. leta)
Centrala	28	110
Bakovnik	26	115
Duplica	42	152
Pedenjped – skrajšani program		8 – popoldne 13 – dopoldne
Murenčki – Šmarca		12 – dopoldne
Sonček – Šmarca – kombinirani program		22
Svilanit – Mojca		20

Odprtje Maistrovega mostu 29. marca 1999. Foto: F. Svetelj.

Enote VVZ A. Medveda	Število otrok (od 1. do 3. leta)	Število otrok (od 3. do 7. leta)
Kekec – Stranje		21
Marjetica – Zaprice		21
Palček – Šmartno	14	20
Cepetavček – Nevlje	20 (od 3. do 5. leta)	23 (od 5. do 7. leta)

Financiranje predšolske vzgoje

Programi predšolske vzgoje se po zakonu o vrtcih financirajo iz javnih sredstev, sredstev ustanovitelja, plačil staršev ter donacij in drugih virov. Razliko med ceno programov in plačilom staršev zagotavlja proračun občine. Razen za plače in prejemke ter davke in prispevke zaposlenih in za materialne stroške je treba zagotavljati tudi sredstva za investicijsko vzdrževanje in investicije v nepremičnine in opremo javnih vrtcev in vrtcev s koncesijo. Glede prispevka za programe vrtca se starši v občini Kamnik uvrščajo v 3. plačilni razred. Del cene, ki jo krije občina, predstavlja dve tretjini ali 70 % proračunskih sredstev.

Vrtec A. Medveda v skladu z zakonom o vrtcih izvaja dnevni, poldnevni in krajši program. V okviru dnevnih programov, ki predstavljajo glavno programov tudi v drugih javnih vrtcih v Sloveniji, je potrebno omeniti program Korak za korakom ali Soros Child Development Program. Poldnevni programi se po zakonu izvajajo dopoldne, popoldne ali izmenično in trajajo 4–6 ur. Pri nas potekajo v 2 oddelkih dopoldne in v 1 oddelku popoldne. Krajši programi potekajo kot zunanja priprava na šolo in kot dodatne dejavnosti, namenjene otrokom, ki sicer niso vključeni v vrtec. S tem vrtec skrbi za socializacijski razvoj in vsestransko izobraževanje otrok, ki jih to zanima.

Novi pravilnik o normativih in minimalnih tehničnih pogojih za prostor in opremo vrtca predvideva tudi manjše število oddelkov v posameznem objektu in več igralne površine na otroka. Tem normativom v občini Kamnik ustreza samo enota Palček v Šmartnem, odprta v začetku maja 1999, v času poletnih počitnic pa je dobila še novo igrišče.

Zdravstveno varstvo

Občina je dolžna nositi del družbene skrbi za primarno zdravstveno varstvo občanov, ki obsega osnovno zdravstveno in lekarniško dejavnost. Zakon o zdravstvenem varstvu in zdravstveni dejavnosti iz leta 1992 opredeljuje naloge in pristojnosti občine. Zdravstvena dejavnost kot javna služba se v občini opravlja v okviru mreže javne zdravstvene službe, kjer delujejo zdravniške ekipe, organizirane v Zdravstvenem domu dr. Julija Polca, in zdravniki s koncesijo, ki imajo ordinacije na celotnem območju občine. Koncesijo ima 14 zdravnikov. Od tega trije splošni zdravniki, dva otroška, dva specialista (ginekolog, psihiater), farmacevt in šest zobozdravnikov. V koncesionarskih ordinacijah se pacienti lahko zdravijo na osnovi zdravstvenega zavarovanja, lahko pa tudi samoplačniško. Po določenem številu podeljenih koncesij zasebnim ordinacijam, ki so se razporedile po celotnem območju občine in zdravstvene storitve približale občanom tudi v odročnih krajih, je izvršni svet leta 1994 sklenil, da koncesionarji lahko opravljajo svojo dejavnost le v ordinacijah, ki jih najamejo v zdravstvenem domu. S tem

Nova osnovna šola Šmartno. Foto: F. Svetelj.

se zagotavlja zdravstveno varstvo v objektu, ki je bil za ta namen tudi zgrajen. Zdravstvena mreža je fiksna, določa jo država.

Lekarništvo

V domeni občinske samouprave je tudi lekarniška dejavnost. Leta 1999 se je Lekarna Kamnik, ki je imela svoje enote tudi v Domžalah, Litiji in Mengšu, konstituirala kot Mestne lekarne, občine, v katerih so njene enote, pa so soustanoviteljice.

Zdravstveno zavarovanje občanov

Po zakonu o zdravstvenem varstvu mora občina poskrbeti za zdravstveno zavarovanje brezposelnih občanov, ki so jim že prenehale vse pravice in nadomestila iz naslova brezposelnosti. Tem občanom občina iz proračuna poravnava stroške osnovnega zdravstvenega zavarovanja. V preteklih letih se je število teh zavarovancev že povzpelo na 1000, po odcepitvi Komende in porasta zaposlovanja pa se giblje okrog 780.

Socialno varstvo

Zakon o lokalni samoupravi občino zavezuje, da pospešuje službe socialnega varstva, področna zakonodaja pa ji prepušča skrb za zagotavljanje mreže javne službe za osebno pomoč ter za pomoč družini na domu.

S 1. 1. 1993 je država prevzela ustanoviteljstvo socialnovarstvenih zavodov in s tem tudi financiranje domače oskrbe. Vendar je za določen čas občini še vedno pustila financiranje institucionalnega varstva odraslih, dokler država ne prevzame funkcij, ki jih v skladu s 5. členom ustavnega zakona za izvedbo ustave opravljajo organi občine. To se je že zgodilo, vendar je to breme še vedno na ramah občin.

Naši občani se vključujejo v institucionalno varstvo v domove po vsej Sloveniji, največ pa v kamniški dom starejših občanov, kjer imajo prednost pri sprejemu. V splošne in posebne socialne zavode je skupaj vključenih 79 občanov, od tega jih je v kamniškem domu

starejših občanov nastanjenih 40. Domovi za starejše občane so stalno polno zasedeni in je potrebno na prosto mesto čakati tudi po nekaj mesecev. Najbolj so obremenjeni negovalni oddelki, kar je posledica prehitrega odpuščanja iz bolnišnične oskrbe. Tako se manjša število mest za oskrbovance, ki se za bivanje v domu niso odločili iz zdravstvenih razlogov. Čeprav se kapacitete počasi povečujejo, zaradi hitre rasti števila starejših ljudi ne dohajajo potreb.

V zadnjem času je vse več potreb po organiziranju pomoči na domu, ki obsega socialno oskrbo upravičenca zaradi invalidnosti, starosti ter v drugih primerih, ko taka oskrba lahko nadomesti institucionalno varstvo. Pomoč na domu smo v Kamniku organizirali kot javno službo, ki zaenkrat deluje v okviru Centra za socialno delo in pokriva tudi občino Komenda (socialna mreža). Služba ima redno zaposlenega strokovnega delavca in dve negovalki, še vedno pa si pomaga s petimi javnimi delavci in prostovoljci. Trenutno oskrbujejo 58 starih in invalidnih občanov. Pomoč na domu nudijo 33 upravičencem, 25 pa dostavljajo topli obrok. Pomoč na domu bomo v bodoče še bolj intenzivno razvijali z zaposlovanjem dodatnih negovalk. Na ta način se zmanjšuje pritisk na domove, oskrba je cenejša.

V programe javnih del se vključujejo predvsem brezposelni, ki prejemajo denarno nadomestilo, in tisti, ki so že dalj časa brezposelni. V programu javnih del sklenejo delovno razmerje za določen čas pod posebnimi pogoji. Zavod, ki zaposli takega delavca, rešuje občasne probleme pomanjkanja delavcev, za delodajalca pa je zaposlovanje brezposelnih tudi finančno ugodnejše. 75 % osebnega dohodka takega delavca zagotavlja država, 25 % pa mora prispevati občina kot naročnik. V programih javnih del tako sodelujejo javni zavodi, kot so Dom starejših občanov, Matična knjižnica, Muzej, ZUIM, osnovne šole, vrtci, klubi in drugi.

Humanitarne organizacije in društva

Občina pomaga številnim humanitarnim organizacijam in društvom. Druženje in delovanje v takih organizacijah pomeni posamezniku novo kvaliteto življenja,

potrebni pomoči pa dobijo, kar nujno potrebujejo. Največji humanitarni organizaciji sta območna organizacija Rdečega križa in Karitas ter številna društva: Društvo invalidov, Društvo upokoencev, Društvo slepih in slabovidnih, Društvo gluhonemih, Društvo multiple skleroze, Društvo sladkornih bolnikov, Sožitje, DBIASS in druga.

4. Organiziranost kulture in kulturne ponudbe

Po zakonu o lokalni samoupravi je občina dolžna popeševati kulturno-umetniško ustvarjalnost, omogočati dostopnost kulture, zagotavljati knjižnično dejavnost ter skrbeti za kulturno dediščino. Čeprav se je v času preoblikovanja občin v samoupravne lokalne skupnosti veliko razmišljalo tudi o kulturni politiki, pa je ob koncu devetdesetih, po petih letih lokalne samouprave, še vedno brez temeljnega dokumenta – t. j. nacionalnega kulturnega programa.

Gradiva za pripravo nacionalnega kulturnega programa kot tudi zakon o uresničevanju javnega interesa v kulturi iz leta 1994 jasno poudarjajo, da so naloge občine na tem področju zlasti:

- opredelitev javnih služb in ustanavljanje javnih zavodov na področju kulture,
- zagotavljanje razmer za opravljanje in razvoj kulturnih dejavnosti,
- zagotavljanje javnih sredstev za kulturo,
- neposredno financiranje kulturnih programov iz javnih sredstev,
- ustanavljanje javnih skladov za posamezna področja kulturnih dejavnosti,
- oblikovanje javne infrastrukture na področju kulture.

Redna dejavnost kulturnih ustanov, ki delujejo znotraj okvirov lokalne skupnosti, se praviloma financira iz sredstev občinskega proračuna. Država prispeva del sredstev za razvoj opreme (npr. računalniški sistem), izobraževanje in sofinanciranje kulturnih programov, ki jih zavodi kot posamezniki in društva vsako leto prijavijo na javni razpis ministrstva za kulturo.

Ker so bile gospodarske razmere v začetku devetdesetih vse prej kot ugodne, je država prevzela finančne obveznosti za nekatere kulturne ustanove, da bi zaščitila njihov obstoj. Pri tem je bilo predvsem zaskrbljujoče delovanje ustanov, ki so s svojo dejavnostjo pokrivalo območja več občin. Pri nas imamo Kulturni center, ki ni pridobival sredstev iz naslova ustanoviteljstva (razen za investicijsko vzdrževanje) vse do začetka leta 1999, ko je na podlagi 27. člena zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o financiranju občin njegovo redno financiranje morala prevzeti občina. Vendar pa je še pred iztekom prvega leta zagotavljanja sredstev iz občinskega proračuna za delovanje Kulturnega centra ustavno sodišče omenjeni člen razveljavilo z ugotovitvijo, da država za prenos obveznosti financiranja javnega zavoda na občino ni imela predhodnega soglasja občin, kot ga predpostavlja zakon o lokalni samoupravi.

V občini deluje tudi knjižnica, ki je bila leta 1991 v skladu z zakonom o zavodih z odlokom ustanovljena kot Matična knjižnica Kamnik. Knjižnica je z redno dejavnostjo in programi vse do leta 1999 pokrivala

območje ene občine. Z novo občino Komenda se ustanoviteljstvo prenaša na dve občini, ki bosta po sklepu o načinu sporazumne delitve premoženja občine Kamnik v letu 2000 sofinancirali dejavnost omenjenega zavoda.

Da bi država zagotovila možnosti za skladen kulturni razvoj Slovenije, je v tem času prišlo do spremembe na področju ljubiteljskih dejavnosti. Država je, da bi zagotovila normalno delovanje tega dela kulture, ustanovila Sklad za ljubiteljsko kulturo. Njegova območna izpostava je tudi v Kamniku. Medtem ko se sredstva za delovanje sklada zagotavljajo zlasti iz državnega proračuna, občina še naprej skrbi za plače, programe in materialne stroške ZKO, ki iz leta v leto širi svojo kulturno ponudbo. V zadnjih letih med njenimi prireditvami najrazličnejših umetniških zvrsti še posebej izstopa festival klasične glasbe – Musica aeterna.

Pomembni so tudi projekti na področju mednarodnega kulturnega sodelovanja. Mednje sodijo: prvi in drugi mednarodni bienale akvarela v organizaciji občine in Kulturnega centra Kamnik, kulturne izmenjave z Avstriji, v zadnjem letu pa predvsem priprava razstave Grofje Andeški, ki jo je ZKO ob Dnevih evropske kulturne dediščine postavila v galeriji Veronika ob sodelovanju bavarskega Andexa. Tudi v Matični knjižnici in kamniškem muzeju potekajo številne kulturne prireditve, ki soustvarjajo naše kulturno dogajanje.

Prostori omenjenih institucij spadajo med javno infrastrukturo, tako kot Kulturni dom, ki čaka na obnovo, in že obnovljena Budnarjeva muzejska hiša kot primer etnološke dediščine. V njej poteka program oživljanja starih kmečkih običajev.

V sodelovanju z Zavodom za varovanje naravne in kulturne dediščine Kranj potekajo še spomeniškovarstvene akcije. Najpomembnejši sta Mali grad in Sv. Primož. Po statični sanaciji cerkve sv. Primoža v letih 1994–96 na tem spomeniku potekajo zlasti kamnoseško-restavratska dela. Občina je v minulem obdobju v ta dva objekta vložila veliko sredstev, saj je morala prispevati toliko kot država, če je hotela pridobiti državni denar. Upam, da bodo najpomembnejša dela na Malem gradu letos zaključena, da bomo ta spomenik lahko odprli tudi za obiskovalce.

5. Šport

Leta 1995 se je pojavila zahteva po spremembi organiziranosti, predvsem financiranja športa. Delitev denarja je potekala na osnovi vsakoletnega internega razpisa, ki ga je pripravila Športna zveza. Istočasno se je pojavila tudi želja po ustanovitvi javnega zavoda za področje športa, ki pa ni bila uresničena, saj bi bila takšna organiziranost še dražja, za vsebino pa bi bilo še manj denarja.

V začetku leta 1998 je bil sprejet zakon o športu, ki je določal, da lokalna skupnost uresničuje javni interes v športu tako, da:

- zagotavlja sredstva za realizacijo nacionalnega programa, ki se nanaša na lokalne skupnosti, in lokalnega športnega programa,
- spodbuja in zagotavlja pogoje za opravljanje in razvoj športnih dejavnosti,

Podpis listine o sodelovanju med občinama Kamnik in Trofaiach – 29. 8. 1999. Foto: F. Svetelj.

- načrtuje, gradi in vzdržuje lokalno pomembne športne objekte.

Zagotavljanje denarja se je spremenilo v začetku leta 1998, ko je župan na osnovi pravilnika o financiranju športnih programov imenoval komisijo za šport. Novi način je naletel na ugoden odmev, saj so vsi klubi in društva dobili več sredstev za vsebino, ker se je zmanjšalo število zaposlenih v športni zvezi. Občina je na osnovi sklepa občinskega sveta sredi leta 1998 prevzela v last športne objekte občinskega pomena:

- športno dvorano pri OŠ Frana Albrehta,
- bazenski kompleks Pod skalo s teniški in odbojgarskimi igrišči ter parkirnim prostorom,
- Stadion prijateljstva v Mekinjah,
- malokalibrsko strelišče v Streliški ulici,
- zemljišče Pod skalo, namenjeno za rekreativne površine,
- športne površine ob Kamniški Bistrici na Duplici (jeseni 1999 je bil sprožen upravni spor za uveljavitev lastninske pravice na objektih in zemljiščih),
- hipodrom Komenda, ki ga je s 1.1.1999 prevzela Komenda.

Zavedamo se, da je za šport še vedno premalo denarja. Občina je v minulih letih, in takšni so tudi načrti za prihodnja leta, vložila precej sredstev v obnovo športnih objektov: večnamenska športna dvorana, plavalni bazen, nogometno igrišče. Kljub težavam pa imamo v Kamniku številne odlične športnike in športne ekipe.

6. Gospodarjenje s prostorom, komunalno-cestna in stanovanjska dejavnost

Po zakonu o lokalni samoupravi ima občina na tem področju zlasti naslednje naloge:

- omogoča pogoje za gospodarski razvoj,
- ustvarja pogoje za gradnjo stanovanj in skrbi za povečanje najemnega socialnega sklada stanovanj,
- ureja, upravlja in skrbi za lokalne javne službe,
- skrbi za varstvo zraka, tal, vodnih virov, varstvo pred hrupom, za zbiranje in odlaganje odpadkov in opravlja druge dejavnosti varstva okolja,
- ureja in vzdržuje vodovodne in energetske komunalne objekte,
- gradi, vzdržuje in ureja lokalne javne ceste, javne poti, rekreacijske in druge javne površine,
- organizira pokopališko in pogrebno službo,
- sprejema prostorske in druge plane razvoja občine.

Lokalne zadeve javnega pomena financira občina iz lastnih virov, sredstev države in iz zadolžitvev. Za izvajanje javnih služb se lahko zagotavljajo dodatna državna sredstva za opravljanje nujnih nalog, za financiranje nalog, ki jih le-ta prenese v upravljanje občini, za sofinanciranje lokalnih zadev javnega pomena, kadar ima država poseben interes za njen razvoj oziroma z dodatnimi sredstvi, ki odpadejo na občino, zlasti glede na število prebivalstva in poseljenost občine kot tudi na njeno geografsko značilnost.

Obnova malograjskega obzidja in kapele – januar 2000. Foto: F. Svetelj.

Varstvo okolja

Zakon o varstvu okolja kot tudi številni podzakonski akti določajo pristojnosti občine glede varstva okolja, zagotavljanja zdrave pitne vode, čiščenja odpadnih voda, ravnanja z odpadki, kanalizacijskega sistema itd.

Dolžina primarnih in sekundarnih vodovodnih sistemov, s katerimi upravlja občina, znaša približno 90 km. V letih 1995–1999 so bila za obnovo ali gradnjo novih vodovodnih sistemov porabljena sredstva v višini 105 mio sit. Še vedno pa ostaja odprto vprašanje kvalitete vodnih virov in vodovodnih sistemov, s katerimi še upravljajo posamezni vodovodni odbori v okviru krajevnih skupnosti. Zato bo ena prioriteten nalog na osnovi sprejetih občinskih aktov postopno saniranje teh sistemov in njihovo prenašanje v upravljanje občine.

V občini je zgrajenih približno 70 km primarnih in sekundarnih kanalizacijskih vodov. V letih 1995–1999 je bilo za novogradnje porabljenih 220 mio sit. S postopnim nadaljevanjem gradnje kanalizacijskega sistema v Šmarci, Volčjem Potoku in kanalizacije mesta Kamnik ter krajevnih skupnosti Godič in Kamniška Bistrica bo vzpostavljen ustrezen nivo komunalnega opremljanja osrednjega dela občine. V prihodnje bo seveda treba proučiti možnosti čiščenja oziroma gradnje kanalizacijskih sistemov v Tuhinjski dolini in seveda v KS Tunjice.

Vsako leto poteka urejanje in čiščenje okolja, ki ga v sodelovanju s KS, šolami in društvi organizira občina. Izdelana je bila strategija varstva okolja, ki temelji na mnogih, že izdelanih dokumentih in predstavlja pomemben prispevek k uspešnemu delu na tem področju. Da bi zagotovili in izboljšali okolje in kakovost življenja, je občina sprejela tudi druge akte, ki povzemajo usmeritve Evropske unije s področja varovanja okolja.

V preteklem obdobju so potekala intenzivna dela za razširitev telekomunikacijskih zmogljivosti, tako da je bila dana možnost vključitve v telekomunikacijski sistem prenekateremu novemu telefonskemu naročniku. V Tuhinjski dolini je bila izvedena povezava optičnega telefonskega kabla z VATC Kamnik in KC Motnik ter zgrajeno primarno in sekundarno omrežje, s čimer je bila zagotovljena možnost priključitve 350 novih telefonskih naročnikov.

Občina je začela tudi s plinifikacijo Kamnika, ki obsega gradnjo treh merilno-regulacijskih postaj ter gradnjo srednjetačnega in nizektačnega omrežja, saj so raziskave pokazale, da so največji onesnaževalci zraka individualna kurišča na premog ter industrija z mazutom.

V letu 2000 bo plinifikacija zaključena, opravljena pa bo tudi raziskava, katera območja bi bilo še možno vključiti v projekt.

Gospodarjenje s stavbnimi zemljišči

Po zakonu o stavbnih zemljiščih občina gospodari s stavbnimi zemljišči v javno korist. Gospodarjenje s stavbnimi zemljišči obsega:

Na področju prostora je še posebej pomemben zakon o gospodarskih javnih službah, ki določa način in oblike izvajanja gospodarskih javnih služb, s katerimi država oziroma občina zagotavlja proizvodnjo proizvodov in storitev v javnem interesu. Z dnem uveljavitve zgoraj omenjenega zakona so last države oziroma občine postali skoraj vsi infrastrukturni objekti, naprave oziroma omrežja ter mobilna in druga sredstva na njenem območju. S tem je občina pridobila ne le pravice, ampak tudi obveznosti.

Gospodarjenje s prostorom

V skladu z zakonom o urejanju prostora in zakonom o urejanju naselij in drugih posegov v prostor mora občina zagotoviti temeljno prostorsko dokumentacijo, ki omogoča namensko rabo prostora. Trenutno veljavna planska dokumentacija, ki je bila sprejeta v letu 1995, je zastarela. Zato je treba spremeniti in dopolniti prostorske sestavine družbenoplane dokumentacije.

Ceste

Leta 1997 je bil sprejet zakon o javnih cestah, ki predstavlja osnovo za odlok o kategorizaciji občinskih cest in odlok o občinskih cestah. S temi akti je bila dana temeljna usmeritev razvoja cestnega omrežja kot tudi podane prometno-tehnične lastnosti in povezovalne funkcije cest v prostoru.

Na podlagi sistema banke cestnih podatkov je v občini približno 380 km občinskih cest, od tega 155 km lokalnih, ostale pa so ceste nižje kategorije. Da bi bilo možno vzpostaviti sistem primerne vzdrževanja in upravljanja, bi bilo potrebno na leto zagotoviti vsaj 100 mio sit. Vzdrževanje občinskih cest je sicer ena pomembnejših gospodarskih javnih služb, ki obsega redno vzdrževanje prometnih površin, bankin, odvodnjavanja, brežin, prometne signalizacije in opreme, cestnih naprav, čiščenje cest, pregledniško službo, zimsko službo. V teh letih je občina za te namene razporedila 400 mio sit. Investicijska dela in dela investicijskega značaja na cestnem področju so obsegala izvedena rekonstrukcijska dela na lokalnih in drugih cestah v skupni dolžini približno 30 km. Ne upoštevajoč pri tem sredstva, potrebna za ureditev premoženjskopравnih vprašanj iz preteklosti. Gre za vzpostavitev vseh potrebnih cestnih evidenc, njihovih odmer in v številnih primerih odkupov zemljišč, čez katera potekajo ceste.

Odprtja nove telefonije v Motniku 30. julija 1999 se je udeležil tudi Milan Kučan, predsednik Republike Slovenije. Foto. F. Svetelj.

- pridobivanje, prodajo, menjavo in oddajanje zemljišč za gradnjo,
- graditev javne infrastrukture, s katero se zagotavlja uporabnost zemljišč glede na njihov namen (opremljanje stavbnih zemljišč).

Gospodarjenje s stavbnimi zemljišči je obvezna gospodarska javna služba. Ker je gradnja objektov dovoljena le na opremljenem stavbnem zemljišču, občina zagotavlja opremljanje, kar pomeni zagotovitev priključkov na: javno vodovodno omrežje, javno kanalizacijsko omrežje, kolikor ni dovoljena gradnja greznic, javno elektroenergetsko omrežje ter dovoz na javno cesto. Komunalni prispevek, ki je plačilo sorazmernega dela stroškov opremljanja stavbnega zemljišča, je eden od virov sredstev, ki pripadajo občini. Brez teh sredstev opremljanje stavbnih zemljišč nikakor ne bi bilo možno, sploh pa ne v tako velikem obsegu.

Prihodek občine so tudi sredstva, zbrana na podlagi nadomestila za uporabo stavbnih zemljišč, ki se plačuje na območju mest in naselij mestnega značaja, na območjih, ki so določena za stanovanjsko in drugačno kompleksno graditev, na območjih, za katera je sprejet prostorski izvedbeni načrt, in na drugih območjih, ki so opremljena z vodovodnim, kanalizacijskim in električnim omrežjem. V letu 2000 bo potrebno vzpostaviti evidenco vseh stavbnih zemljišč, da bi vsaka zgradba v okviru katastrske občine dobila svoj stalni identifikator. S tem bo podana osnova za odmero nadomestila za uporabo stavbnih zemljišč, ki je po zakonu o financiranju občin eden od najpomembnejših virov za oblikovanje občinskih prihodkov.

Sanacija plazov in usadov

Med 4. in 5. novembrom 1998 je tako kot drugod po Sloveniji tudi na območju občine Kamnik močno deževalo, kar je povzročilo številne nevšečnosti še zlasti na področju komunalne infrastrukture. Nekatere reke (Kamniška Bistrica, Nevljica, Pšata, Motnišnica) ter številni hudourniki so prestopili bregove in poplavlili mnoge stanovanjske in gospodarske objekte kakor tudi komunalnoinfrastrukturne objekte in naprave, kmetijske in druge površine.

Po terenskem ogledu razsežnosti povodnji in nastalih posledic je bilo ugotovljeno, da so prizadeta vsa območja občine Kamnik, najbolj pa KS Motnik, Špitalič, Šmartno, Nevlje, Mekinje in Kamnik Center. Na območju krajevnih skupnosti v Tuhinjski dolini je prišlo do več plazov, ki so posamezne zaselke prometno odrezali od preostalega sveta, plazovi in vodovje pa so zasuli več stanovanjskih objektov.

Ogromna materialna škoda je nastala na prometni infrastrukturi. Na številnih lokalnih in drugih nekategoriziranih cestah so deževje ter plazovi posamezne odseke povsem uničili (odnesli), med glavnimi (republiškimi) prometnicami pa je bila najbolj poškodovana regionalna cesta Kamnik–Ločica. Na posameznih odsekih je podivjana voda spodnesla dobršen del cestišča, zato je bil onemogočen dostop do številnih zaselkov. Ocenjena škoda je znašala več kot milijardo tolarjev. Celotni seznam ugotovljenih in evidentiranih škod je bil posredovan ministrstvu za okolje in prostor, Upravi RS za varstvo narave.

Občinska uprava je za izvedbo nujnih del, da se zagotovijo normalne razmere za delo in življenje, predlagala in določila sredstva v okviru občinskega proračuna za leto 1999 v višini 200 milijonov tolarjev. Pri tem je v pretežni meri planirala sredstva iz proračuna Republike Slovenije. Na podlagi 6. člena zakona o zagotovitvi sredstev za interventne ukrepe pri odpravi posledic poplav je vlada RS občini Kamnik dodelila nepovratna sredstva iz rezerv proračuna RS za leto 1998 v višini 49.055.907,00 sit, pri čemer so bila akontativna sredstva v višini 8 mio realizirana 1998., preostala pa v letu 1999. Ministrstvo za okolje in prostor oziroma državne komisije za sanacijo so potrdile višino škode zaradi neurja in poplav, in sicer v znesku 260.440.397,00 sit za komunalno, ceste, objekte in kmetijstvo.

Občinska uprava je do konca leta 1999 izvedla najnujnejša sanacijska dela na 20 plazovih, sanirala poškodovana vodovodna omrežja v sedmih primerih, za kar je bilo porabljenih 90 mio sit.

Stanovanjsko-poslovno področje

Na podlagi stanovanjskega zakona zagotavlja občina sredstva za graditev in pridobitev socialnih stanovanj ter razliko do pogodbeno določene najemnine in ostalih stroškov. Prav tako spremlja višino povprečne najemnine v občini po kategorijah, vrstah in lokaciji stanovanj in zagotavlja pogoje za razvijanje različnih oblik gradnje in prenove z ustrezno zemljiško in normativno politiko. Občinski stanovanjski fond, s katerim upravlja občina, zajema 155 stanovanj, ki so opredeljena ali kot socialna, kadrovska in neprofitna, in 10 poslovnih prostorov, ki jih oddaja v najem. V povprečju gre za star stanovanjsko-poslovni fond, tako da so stroški vzdrževanja relativno visoki.

Občina je od leta 1995 obogatila stanovanjski fond s 15 stanovanji, ki so bila v glavnem oddana socialnim upravičencem. Prav tako je zagotavljala ugodne kredite predvsem za razreševanje stanovanjske problematike mladih družin in za obnovo spomeniško zaščitenih objektov. V letu 2000 in 2001 bo občina zgradila 24 novih stanovanj.

**PRIMERJAVA REALIZACIJE PRORAČUNOV OBČINE KAMNIK
ZA LETI 1994 IN 1995 PO PODROČJIH**

ODHODKI	LETO 1994	LETO 1995	RAZLIKA	DELEŽ
uprava	261,197.104,36	117,206.137,55	-143,990.966,81	-55,1
osnovno šolstvo	233,982.240,90	261,870.027,75	27,887.786,85	11,9
otroško varstvo	220,510.797,70	230,295.353,64	9,784.555,94	4,4
šport	29,341.700,00	29,585.964,80	244.264,80	0,8
socialno varstvo	46,082.115,50	50,257.359,60	4,175.244,10	9,1
kultura	179,987.049,30	81,662.067,05	-98,324.982,25	-54,6
zdravstveno varstvo	15,796.676,00	14,841.600,00	-955.076,00	-6,0
raziskovalna dejavnost	321.840,00	734.700,00	412.860,00	128,3
požarna dejavnost	13,730.685,00	14,383.683,00	652.998,00	4,8
obramba	6,600.000,00	4,492.621,11	-2,107.378,89	-31,9
turizem	14,904.267,47	10,455.943,15	-4,448.324,32	-29,8
obrt in podjetništvo	21,000.293,75	20,325.738,30	-674.555,45	-3,2
kmetijstvo	34,602.990,20	23,768.517,30	-10,834.472,90	-31,3
vdrž. kom. naprav., inv. v kraj. skup.	180,236.922,70	241,204.716,00	60,967.793,30	33,8
Velika planina	34,327.966,68	33,942.379,01	-385.587,67	-1,1
odplačila kreditov in drugih obveznosti	2,198.108,70	4,216.123,90	2,018.015,20	91,8
ostali odhodki splošne porabe	59,030.203,35	50,329.867,25	-8,700.336,10	-14,7
sklad stavbnih zemljišč	39,094.865,00	46,070.347,90	6,975.482,90	17,8
stanovanjski sklad	145,850.298,15	56,990.093,46	-88,860.204,69	-60,9
vzdrževanje iz razširitvene reprodukcije, ekološki prispevek	18,264.023,90	32,468.330,80	14,204.306,90	77,8
sredstva solidarnosti	0,00	27,065.996,58	27,065.996,58	
SKUPAJ	1.557,060.148,66	1.352,167.568,15	-204,892.580,51	-13,2

ODHODKI	LETO 1994	LETO 1995	RAZLIKA	DELEŽ
skupaj	1.557,060.148,66	1.352,167.568,15	-204,892.580,51	-13,2
skupaj (brez skladov)	1.353,850.961,61	1.189,572.799,41	-164,278.162,20	-12,1
tekoči del	900,451.734,13	867,343.904,60	-33,107.829,53	-3,7
investicijski del	453,399.227,48	322,228.894,81	-131,170.332,67	-28,9
skladi	203,209.187,05	162,594.768,74	-40,614.418,31	-20,0

Trenutek za razmislek ...

Prepričan sem, da smo z uvedbo lokalne samouprave v letu 1995 naredili velik korak pri zagotavljanju boljših in pristnejših medsebojnih odnosov v občinah, zagotovo pa ni izgovorjena zadnja beseda na področju nalog, vloge in financiranja lokalnih skupnosti. Še vedno smo daleč od osnovnih razmišljanj, da bi oblikovali približno enako velike občine, tako po velikosti kot tudi po številu prebivalcev. Ponovno drobljenje današnjih občin v nove, ki ne izpolnjujejo zakonskih kriterijev, je vprašanje, ki ga bo potrebno ponovno zastaviti tudi v Kamniku. Najbrž bo pravi odgovor znan šele takrat, ko bomo v Sloveniji dobili odgovor na dolgoletna razmišljanja o regijskem povezovanju, ki je eden od pomembnih elementov pri uveljavljanju lokalne samouprave, krepitvi občin in decentralizaciji države.

Takšne in številne druge dileme, ki jih bo potrebno doreči na področju lokalne samouprave, so obenem tudi odgovor na uvodno zastavljeni misli "težko je biti župan ...". In odgovor "lepo je biti župan ...", ker imam rad Kamnik, Kamničane, ker želim svoje misli, izkušnje, energijo in hotenja dati tistim, ki so mi zaupali to odgovorno nalogo.

Five years of local self-government – was the opportunity taken to achieve significant development?

Summary

In the last decade of the 20th century the community of Kamnik found itself together with other Slovenian

Odprtje kanalizacije v Podgorju. Foto: F. Svetelj.

Odprtje obvoznice v Motniku. Foto: F. Svetelj.

municipalities in two historical turning points – in 1991 Slovenia became the independent state and in 1995 the local government legislation came into power.

The change of political system and the political, social and economical turmoil of the nineties had a heavy impact on development of Kamnik because many of the famous industrial giants lost their economical power while some of the factories were even closed down during the transition. Although these radical changes caused many problems the life in town has been going on.

In spite of a very scarce financial help from the state government the community of Kamnik achieved some significant goals in the past five years. The gas supply system has been built to provide clean and safe heating for flats in the urban centre and thanks to this project the quality of air has improved considerably.

Several various social programmes have been carried out: a new kindergarten was built, a special service was organized to help senior citizens in their homes, jobs were provided for the unemployed people, etc.

Life in Kamnik is also rich with cultural events and sports activities, fully supported by people of Kamnik. Not all opportunities have been taken as far as tourist marketing is concerned.

Beside social activities the local government managed to do a considerable amount of work in the field of town planning, maintaining and constructing the infrastructure, ecology and increasing the number of communal flats.

The telecommunication system which was built in the past five years was warmly welcomed by people in the remote villages while the sewage system was built in some large settlements as well as water supply system which provides healthy and clean water.

There are two major tasks waiting for the local government: the nine-year primary school project and the cultural centre. Both projects need to be carried out with the same enthusiasm as the projects in the past few years.

Breda Vukmir Podbrežnik, prof.

Matična knjižnica Kamnik

KATERE KNJIGE BEREMO

V članku želim poudariti pomen branja, zlasti leposlovja, kar je osnova tudi za informacijsko pismenost, ki bo nuja 21. stoletja in uveljavljanja elektronskih zapisov. Promocija branja in omogočanje razvoja funkcionalne in informacijske pismenosti pa je tudi naloga lokalnih knjižnic. Kako je z branjem in odmevnostjo Matične knjižnice Kamnik pri njenih bralcih, sem skušala ugotoviti z anketo med naključnimi obiskovalci julija 1997 in decembra 1999. Analiza podatkov nam bo služila kot usmeritev pri našem delu, objava rezultatov pa je namenjena ozaveščanju o pomenu branja in lokalnih knjižnic, ki morajo postindustrijski čas pričakati pripravljene, kar pa ne bo mogoče brez podpore lokalne skupnosti.

Zahteve 21. stoletja: sposobni, informirani in učeči se posamezniki

Da je znanje pomembna vrednota, je že stara resnica in zato zbanalizirana v prazno frazo. Vendar pa postindustrijski čas in globalizacija prinašata spremembe, ki se jim ne bomo izognili niti v lokalnih skupnostih, kaj šele v državnih. Da jim bomo kos in se bomo ob njih znali pravilno in kritično odločati, bo treba biti vedno dobro obveščen in dovolj vedeti, biti informiran. Treba bo poznati možnosti, kje in kako pridobiti informacije in kako jih uporabiti.

V tej luči vidim tudi pomen lokalnih knjižnic. Te s svojimi zbirkami knjižnega in neknjižnega gradiva nudijo prebivalcem odprto pot do informacij, zlasti pa (še vedno) do klasičnih kulturnih, izobraževalnih in sprostitvenih vsebin. Slovenske knjižnice imajo že zdaj dovolj gradiva in strokovno usposobljene ljudi za opravljanje informacijske vloge, vendar pa je ljudi, prostora in finančnih sredstev premalo, da bi to delo uspešno in strokovno opravljali. Žal strategiji družbenega razvoja na lokalni in državni ravni knjižnicam ne pripisujejo tolikšne vloge kot knjižničarji in drugi strokovnjaki ter državljani, ki te ustanove vsak dan uporabljajo. Upam pa si brez analize trditi, da slovenske knjižnice ob naraščajoči izposoji in premalo zaposlenih ter skromnem nakupu novega gradiva ne morejo delovati kot informacijski centri lokalne skupnosti. Informacija in znanje sta čedalje bolj vrednoti, ki bosta pogoj preživetja.

Ne nazadnje so lokalne knjižnice s primernimi zbirkami in dodatnimi dejavnostmi lahko tudi socialni korektiv svoje skupnosti, saj le izobrazba, znanje in samoučenje marsikomu omogočijo preboj iz njegovega socialnega okolja navzgor, kjer so možnosti preživetja in ustvarjanja boljše. Dobre izobrazbe pa ni mogoče dobiti brez knjig in zdaj tudi drugih virov informacij. Pa tudi tisti, ki so že izobraženi, morajo svoje znanje in kultiviranost dopolnjevati, sicer lahko postanejo omejeni in kulturni barbari. Takšni pa niso primerni za vodenje ali uspešno opravljanje drugega pomembnega in ustvarjalnega dela. Kako naj ima primeren odnos do vprašanj, povezanih z urbanizmom, arhitekturo,

okoljem in družbenim planiranjem, nekdo, ki ne bere? Kako ima lahko v te probleme globalni vpogled, če nima odnosa do umetnosti, krajine, če nima empatije do sočloveka in posluha za njegove potrebe – ravno ta vrednota pa se v največji meri razvija tudi z branjem, predvsem leposlovja.

Globalizacija prinaša preobilje informacij. Informacijska pismenost je nuja 21. stoletja. Poleg radia, televizije z mnogimi kanali, časopisov in revij, knjig postaja naš vsakdanjik tudi internet, CD-romi, napovedujejo pa se tudi elektronske knjige, ki bodo najbrž prinesle na knjižni trg korenite spremembe. Trenutno je proizvedenih več informacij kot kdajkoli prej, saj jih je v zadnjih 30 letih nastalo več kot v prejšnjih 5.000 letih. Na svetu vsak dan izdajo 1.000 knjig, v Sloveniji so jih v letu 1999 izdali več kot 4.000 (vir podatkov: Steinbuch, 1999). Na internetu je dostopnih ogromno dokumentov, ki se vsakodnevno spreminjajo. Informacije včasih prej zastarajo, kot pa dosežejo naslovnike.

Postindustrijski čas prinaša zlasti v našo družbo spremembe, ki jih nismo pričakali dovolj pripravljene. Večina industrije je na trhljih nogah in služba, zaslužek in socialna varnost niso več tako samoumevne sestavine vsakdanjika kot nekdaj. Že razosebljajoče delo za tekočim trakom, ki ne potrebuje izobraženih in učečih se ljudi in je z zdravstvenega in psihosomatskega vidika najbolj ogrožujoče, je težko dobiti. Tudi sicer na vseh področjih vlada konkurenca, prav tako pri kadrih, celo na negospodarskih področjih. Tržna logika in sodobno poslovanje zahtevajo človeka, ki bo zmožel, znal, vedel. Bolj uspešni bodo sposobni in informirani posamezniki, saj pod varnim okriljem tovarniških gigantov, ki so nekdaj dobro poskrbeli za veliko zaposlenih, ni več možnosti preživetja. Posameznikov uspeh je odvisen od njegove iznajdljivosti, končno pa to pomeni tudi izbiro dobrega življenjskega stila.

Osnova samoučenja in uporabljanja klasičnih in elektronskih virov informacij pa je še vedno branje, tudi leposlovja. Knjiga je preživela že stoletja in »... kakor je namreč po snovi, iz katere je narejena, krhka, drobljiva in razpadljiva, je vendarle neverjetno trdoživa in trajna, saj se je tisočletja prebijala skozi neštete zgodovinske katastrofe, ki so pretile, da jo za vse večne čase uničijo.« To so besede Jara Dolarja iz knjige Spomin človeštva, avtorja, ki je zaslužen tudi za naše mesto, saj je uredil frančiškansko knjižnico, ki hrani veliko knjižnih dragocenosti.

Informacijska pismenost in bralna usposobljenost

Gre za razširitev tradicionalnega pojma pismenosti. Ta je opredeljen kot sposobnost razumevanja določene niza znakov in vključuje razumevanje in ustvarjalno ter kritično rabo informacij, posredovanih tudi z računalniško ter komunikacijsko tehnologijo. Informacijska pismenost pomeni sposobnost pridobivanja, vrednotenja in uporabe informacij iz različnih virov (Novljan, 1999). To pomeni, da je osnovna funkcionalna pismenost nuja, da bi bili ljudje sploh pripravljene na informacijsko pismenost. Prav ta postaja vse pomembnejša v 21. stoletju: najprej z računalniško tehnologijo in potem tudi ob množici informacij in novih knjig s sposobnostjo, da bo človek v tej poplavi našel

to, kar potrebuje. Pri tem ni pomembno, ali bo šlo za strokovno, poslovno, znanstveno ali preživetveno informacijo. Funkcionalna pismenost je torej osnovni pogoj za doživljenjsko učenje ljudi in temeljna priprava tudi za prebiranje in uporabo npr. internetnih zapisov. Funkcionalna pismenost pomeni obvladovanje branja, pisanja, računanja, komuniciranja, pa tudi sposobnost uporabe komunikacijskih tehnologij, dostop do informacij in do sredstev, da lahko informacijo uporabljamo in ustvarjamo, obvladovanje sredstev za izražanje osebne identitete, za uveljavljanje temeljnih človekovih pravic in sredstev za zagotavljanje lastnega preživetja (Janko, 1997). Informacijska pismenost pomeni prepoznavanje potrebe po informaciji, zmožnost lociranja in vrednotenja informacije ter učinkovito uporabo v vseh oblikah (<http://olis.sysadm.suny.edu/projects/ili/iliover.htm>, 1999).

Povsem jasno je, da informacijska in funkcionalna pismenost ne hodita vštrec z nebranjem, čeprav je tudi to povsem legitimna življenjska izbira. Promocija branja je skrb mnogih mednarodnih organizacij, ki si skupno prizadevajo za dobro ljudi, tudi Unicefa in Združenih narodov, mnogih izobraževalnih, humanitarnih, strokovnih in knjižničarskih organizacij. Tudi IFLA (International Federation of Library Associations), pravzaprav njena sekcija za branje, si je za obdobje 1998–2001 oblikovala cilje, s katerimi želi uveljavljati študij in promocijo branja, tiskane besede in elektronskih medijev, povečati družbeno zavest o pomenu branja, splošne in funkcionalne pismenosti v različnih kulturnih okoljih s posebnim poudarkom na mladi generaciji, o pomenu bralnih spretnosti, navad in interakciji avdiovizualnih medijev ter branja v novem elektronskem okolju (<http://www.ifla.org/VII/s33/annual/med2001.htm>). S konkretnimi cilji se je ta organizacija usmerila predvsem v organizacijo in strategijo širjenja promocije branja. V Sloveniji imamo od leta 1995 Bralno društvo Slovenije, ki si prizadeva razvijati zavest o pomenu pismenosti, za širjenje in razvijanje branja, izboljševanje kvalitete branja in deluje tudi na različnih strokovnih področjih, povezanih z branjem.

Razvijanje pozitivnega odnosa do branja in knjig se začne že v zgodnji otroški dobi, kar je seveda naloga staršev. Če bi ti vedeli za vse pozitivne učinke, bi otrokom pogosto brali in z njimi tudi hodili v knjižnico in knjižne vzgoje ne bi prepuščali le vrtcem in šolam. Ob knjigi otrok bogati svoj besedni zaklad, preko govora pa tudi mišljenje in inteligenco. Razvija si tudi domišljijo, ki ga vodi k ustvarjalnosti, kot vir informacij pa bo knjigo uporabljal v šoli in kasneje v vseživljenjskem učenju. Z branjem razvija empatijo, vpogled v različne življenjske situacije, probleme in spoznanja (Jamnik, 1994). Vse to je tudi vsebina smotrov knjižne vzgoje, s katero se ukvarjajo tako učitelji kot mladinski knjižničarji. Prav je ob tem vedeti, katere knjige so primerne za različna otroška obdobja, kdaj prenehati z gledanjem kartonk in kdaj začeti brati daljše, pravljíčne tekste, kako brati in kako se pogovarjati o prebranem besedilu. Vsekakor pa ima zgodnje branje, npr. pred spanjem, poleg drugih vzgojnih učinkov tudi močan čustveni naboj, tako da knjiga, približana otroku na tak način, ne bo nikoli odvečno breme. O tem govori več strokovnih del (Jamnik, 1994; Kordigel, 1990). S spodbudnim in pravilnim ravnanjem lahko do

vstopa v šolo otroku privzgojimo veselje do knjige in besednega izražanja, s tem mu podarimo osnovno orodje za izražanje inteligence – to je obvladovanje jezika in različnih jezikovnih zmožnosti, saj vsakdanja, preprosta in pogovorna komunikacija ni dovolj za vsestranski mišljenjski in osebni razvoj. Z vprašanjem, koliko in kaj berejo otroci, zlasti v času elektronskih medijev, se je ukvarjalo kar nekaj raziskav. Ena od teh je na podlagi analiz ankete med tretje- in četrtošolci ter sedmo- in osmošolci iz nekaterih ljubljanskih osnovnih šol ugotovila, da kar 56 % otrok iz 3. in 4. razredov ter 53 % iz 7. in 8. razredov v prostem času radi berejo (Jamnik, 1998). Kar 41 % otrok iz 3. in 4. razredov je branje postavilo na prvo mesto pred drugimi dejavnostmi, enako pa 40 % starejših učencev. Zanimivo pa je, da zanimanje za branje, zlasti leposlovja, upade v najstniški dobi. O tem problemu govori razprava Mete Grosman Zakaj je bralna sposobnost skrb nas vseh, v kateri navaja, da strokovnjaki po svetu že opozarjajo na posledice pretiranega gledanja televizije in ukvarjanja z računalniki, ki mladim ne omogočajo razvoja zadostne sposobnosti za ravnanje z zgolj besednim gradivom, saj so vajeni predvsem vizualno podprtega sporočila. Opozori tudi na izsledke raziskav, ki kažejo, da jemljejo veselje do branja tudi neustrezni šolski programi in kanonizirana literarna besedila, ki so uvrščena na seznam obveznega branja. Tudi v kamniški knjižnici opažamo, da so sezname že desetletja isti, zlasti za domače branje, čeprav se seznam za bralno značko prilagajajo sodobnosti. Avtorica opozarja tudi na neprijetne izkušnje dijakov pri obsežnih pripravah na maturo in meni, da pretirano formalna obravnava omejuje samostojno razmišljanje in doživljanje literarnega besedila. Znotraj internetskih strani ameriškega knjižničarskega združenja (ALA) sem našla izsledke raziskave o bralnih navadah najstnikov (Survey finds teens enjoy reading, lack time), ki je potekala oktobra 1999 (<http://www.ala.org/news/v5n8/trsurveyresults.html>). Raziskavo sta opravili organizaciji SmartGirl.com in Young Adult Library Association (YALSA – zveza za mladinsko knjižničarstvo znotraj ALA). Od 3.072 najstnikov je 27 % vprašanih odgovorilo, da radi berejo za zabavo, če imajo čas, 36 % v tej skupini pa je odgovorilo, da berejo za svoje osebno zadovoljstvo. Če ne berejo knjig, berejo časopise, revije, dekleta zlasti o lepoti in modi, fantje pa o videoigrah. 36 % deklet in 24 % fantov o prebranem govori tudi svojim bližnjim, kar po trditvah raziskovalcev pomeni zmanjšanje boljših bralnih navad. Številke so pravzaprav nizke. Mednarodne raziskave opozarjajo na dejstvo, da mlajša generacija manj bere in da hkrati bere tudi manj mladih. To povezujejo z vplivom televizije: na Nizozemskem so ugotovili, da je v letu 1985 upadel čas, namenjen branju, v enem tednu s 5,7 na 5,3 ure; hkrati pa je čas gledanja televizije narastel z 10,3 ure na 12,1 uro. (Round table about the participation in cultural life in Europe: reading habits in Europe, 1991).

V tem dokumentu o evropskih bralnih navadah avtorji vse krivde ne pripisujejo le televiziji, pač pa tudi drugim dejavnikom: npr. povečanemu številu aktivnosti pri posamezniku, povečanemu številu možnosti preživljanja prostega časa.

Z dijaki kot uporabniki Matične knjižnice Kamnik se je v svoji seminarski nalogi za visokošolski študij bibliotekarstva na Filozofski fakulteti ukvarjala naša višja

knjižničarka Jana Uršič. Anketirala je 52 dijakov, 26 fantov in 26 deklet. Ugotovila je, da fantje zahajajo v knjižnico predvsem zaradi izposoje knjig za domače branje, dekleta pa zaradi izposoje knjig, kaset in videokaset, kar 12 pa je bilo odgovorov, da se radi zadržujejo v knjižnici. Ugotovila je tudi, da si dekleta izposojajo več leposlovnih knjig kot fantje, pri fantih pa je razmerje izposoje leposlovnih in poljudnostrokovnih knjig zelo podobno. Kar 78,8 % vprašanih bere manj zahtevne knjige za razvedrilo in 21,2 % zahtevnejše.

Mednarodna raziskava o bralni pismenosti, ki je potekala tudi v Sloveniji, s svojimi rezultati potrjuje pomen dosegljivosti primernih knjig kot ključni dejavnik. Učenci iz držav z višjimi rezultati imajo praviloma na voljo več knjig doma, v knjižnici in v šoli (Elley, 1995). Še enkrat moram poudariti povezanost med dobrimi bralnimi navadami in boljším učenjem. Otrok, ki več bere, ima boljše možnosti, da dosega boljši učni uspeh in si s tem izboljša tudi svoje življenjske in socialne možnosti.

Strokovnjaki, ki se ukvarjajo s procesom branja, govorijo o dolgotrajnem in kratkotrajnem spominu. Dolgotrajni spomin nam omogoča, da si tudi prebrano uskladišimo v spomin in to uporabljamo, čeprav si ne zapomnimo dobesednih formulacij, temveč le bistvo. Bralec pa lahko procesira v spomin le tisto, kar je v skladu z njegovimi jezikovnimi in spoznavnimi možnostmi. Več teh možnosti imamo, bolje deluje naš dolgotrajni spomin. Od tod je povezava med dobrimi bralci in boljšimi učenci in dijaki in kasneje tudi dojemljivimi, izobraženimi, učečimi in kultiviranimi odraslimi ter bralnimi navadami. Bračvevo zanimanje za branje pa izvira iz njegovega zanimanja za druge ljudi, želje po razumevanju njihovega delovanja in vzgibov, želje po sodelovanju pri razmišljanju o predstavljenih izkušnjah. To je značilno za vse normalno socializirane ljudi, kakor ugotavlja Meta Grosman v svojem delu Bralec in književnost. Prav to pa nam omogoča branje leposlovja, ki je v tem zapisu v ospredju mojega zanimanja.

Knjižnice in bralci

Splošnoizobraževalne knjižnice so lokalni informacijski centri, ki svojim uporabnikom omogočajo dostop do informacij in vseh vrst branja ne glede na njihovo starost, spol, vero, narodno pripadnost ali socialni položaj. Zbirke in storitve morajo vključevati tudi vse ustrezne medije in sodobno gradivo. Ključne naloge so: oblikovanje in utrjevanje bralnih navad od rane mladosti naprej, podpiranje lastnega in formalnega izobraževanja na vseh stopnjah, nudenje možnosti za osebni razvoj, spodbujanje ustvarjalnosti in domišljije pri otrocih in mladini, gojenje zavesti o kulturni dediščini, pomoč pri razvijanju informacijske pismenosti in drugo (Podoba žlahtne tradicije, 1999).

Statistični podatki o delu splošnoizobraževalnih knjižnic vsako leto govorijo o naraščanju izposoje, vendar to še ni dokaz o naraščanju funkcionalne pismenosti in kvalitete branja. Ker je branje zapleten pojav, ki ga lahko relevantno prikažemo le interdisciplinarno, se bom omejila le na dostopne podatke.

V 60 osrednjih slovenskih knjižnicah, ki imajo 6.753.274 enot knjižnih zbirk, je skupaj včlanjenih 441.968 ljudi, kar je 22 % vsega prebivalstva. Od tega je odraslih članov 18 %, mladih pa 40 %. Izposodili so si 14.379.834 enot knjižničnega gradiva, od tega 55 % leposlovja, 36 % strokovnega gradiva in 7 % neknjižnega gradiva. Na prebivalca pride 2,5 izposojenih enot. (Podoba žlahtne tradicije, 1999).

V Matični knjižnici Kamnik je samo v centralni enoti v Kamniku v letu 1999 kar 4.440 aktivnih članov, od tega je veliko članskih izkaznic družinskih (z eno izkaznico si izposoja vsa družina). Vključno z drugimi enotami je v članstvo zajetih približno 20 % prebivalcev. V tem letu smo samo v Kamniku izposodili 193.427 enot in ne da bi zraven prišteli še izposoje drugod, nam izračun kaže, da pride na prebivalca občine Kamnik in občine Komenda 6,8 izposojenih enot. V letu 1999 imamo 80.865 enot knjižničnega gradiva, kar znese 2,7 enote na prebivalca, pri čemer smo pod slovenskim povprečjem, ki je 3,3 enote na prebivalca. Pri knjižničnem gradivu je treba opozoriti na to, da je v povprečju staro nad deset let in da je po novih knjigah veliko povpraševanje, ki ga še zdaleč ne moremo zadovoljiti.

Ti suhoparni podatki nam seveda ne povedo nič o kvaliteti branja in še manj o tem, kako je s tistimi prebivalci, ki niso člani knjižnic. V publikaciji iz leta 1980 Knjiga in bralci II so objavljeni rezultati raziskave o knjigi in bralcih, kjer najdemo podatek (str. 9), da leta 1973 ni prebralo nobene knjige 47,6 % anketiranih, leta 1979 pa 33,7 %. V letu 1973 je bilo 82,5 % anketirancev, ki niso prebrali nobene strokovne ali znanstvene knjige, leta 1979 pa se je ta odstotek zmanjšal na 74,7 %. Kar se tiče poljudnih knjig, pa so rezultati takšni: leta 1973 ni prebralo nobene takšne knjige 79,9 % anketiranih, leta 1979 pa 75,5 %. Na to raziskavo sem se oprla tudi sama, ko smo želeli tudi v naši knjižnici z anketo preveriti, kako je z bralnimi navadami naših članov.

Kdo, koliko, zakaj berejo in vpliv kamniške knjižnice na bralne interese svojih članov

Moram poudariti, da smo anketo izvedli le med našimi člani, zato so rezultati popolnoma drugačni, kot če bi anketo izvedli na reprezentativnem vzorcu prebivalcev kamniške in komenske občine. Skratka, gre za ljudi, ki že imajo določene bralne navade. Posvetimo se rezultatom anket. Prvo smo izvajali julija leta 1997 na vseh treh oddelkih naše knjižnice: na pionirskem oddelku, oddelku za odrasle in v čitalnici. Leta 1999 smo anketo izvajali v decembru v čitalnici in na oddelku za odrasle. V prvi je sodelovalo 79 anketirancev, v drugi pa 82. Izbrani so bili naključno, glede na to, da so bili v tistih dneh v knjižnici in da so privolili v izpolnjevanje anketnega vprašalnika. Tipi vprašanj so bili različni: nekateri zaprtega tipa, pri drugih so ustrezne odgovore ocenjevali po pomembnosti od 1 do 5 (pri teh smo izračunali povprečno oceno), nekatera vprašanja pa so bila odprtega tipa, kjer so anketiranci sami zapisali odgovore. Anketi sta bili anonimni. Z obema anketama smo želeli ugotoviti, kaj berejo naši bralci, kakšni so njihovi motivi in kolikšen je naš delež pri spodbujanju branja.

RAZPRAVE - gospodarstvo in kultura

Starost, izobrazba, spol:

Anketa 1997 – starost

Starost	Št. oseb	Odstotki
do 12	7	8,90
13 do 17	22	27,80
18 do 30	28	35,40
31 do 40	7	8,90
41 do 50	8	10,10
nad 51	7	8,90

Anketa 1997 – spol

Spol	Št. oseb	Odstotki
moški	25	31,6
ženske	54	68,4

Anketa 1997 – izobrazba

Izobrazba	Št. oseb	Odstotki
OŠ	23	29,1
SŠ	23	29,1
študent	17	21,6
višja	8	10,1
visoka	8	10,1

Anketa 1999 – starost

Starost	Št. oseb	Odstotki
do 12	5	6,10
13 do 17	17	20,70
18 do 30	34	41,50
31 do 40	13	15,80
41 do 50	5	6,10
nad 51	8	9,80

Anketa 1999 – izobrazba

Izobrazba	Št. oseb	Odstotki
OŠ	12	14,6
SŠ	28	34,1
študent	20	24,4
višja	8	9,8
visoka	14	17,1

Anketa 1999 – spol

Spol	Št. oseb	Odstotki
moški	26	31,7
ženske	56	68,3

Leta 1997 je v anketi sodelovalo največ ljudi, starih od 18 do 30 let, z osnovnošolsko in srednješolsko izobrazbo, od vseh pa jih je bilo 68,4 % žensk. Leta 1999 je bilo največ anketiranih iz iste starostne skupine, vendar je prevladovala srednješolska izobrazba, manj je bilo osnovnošolske izobrazbe, več pa ljudi z visoko. To je posledica tega, ker anket nismo dali na pionirski oddelek, ker jih je bilo ravno tam v letu 1997 veliko nepravilno izpoljenih. Podatki so kljub temu primerljivi, saj bistvenega odstopanja v odstotkih ni.

In koliko berejo naši bralci?

Anketa 1997 – prebrane knjige 1996

Prebrane knjige	Št. oseb	Odstotki
1 do 5 knjig	6	7,7
6 do 10 knjig	17	21,8
11 in več	55	70,5

Anketa 1997 – vrste knjig, ki jih berem

Vrste knjig	Št. odgovorov	Odstotki
leposlovne	58	40,5
poljudnoznanstvene	44	30,8
znanstvene	33	23,1
politične	8	5,6

Anketa 1999 – prebrane knjige 1999

Prebrane knjige 1999	Št. oseb	Odstotki
1 do 5 knjig	6	7,3
6 do 10 knjig	15	18,3
11 in več	61	74,4

Anketa 1999 – vrste knjig, ki jih berem

Vrste knjig, ki jih berem	Št. odgovorov	Odstotki
leposlovne	59	42,2
poljudnoznanstvene	49	35
znanstvene	30	21,4
politične	2	1,4

V obeh primerih prevladuje odstotek tistih, ki so v enem letu prebrali več kot 11 knjig, kar potrjuje našo

domnevo, da izposoja narašča zlasti med člani. Kljub temu, da vsako leto izposoja narašča, bistvenega povečanja aktivnega članstva ni opaziti. V letu 1999 je opazen večji odstotek tistih, ki še več berejo. Prav ta podatek in statistični podatki o naraščanju izposoje govorijo, da bralna kultura ne upada. Nova raziskava bi bila potrebna, da bi lahko ugotovili, če se tudi širi in kje so vzroki, da je še vedno veliko številu nebralcev, kar bi lahko usmerilo tudi naše zastavljanje novih ciljev. Pri vprašanju o vrstah knjig, kjer so bralci lahko obkrožili več odgovorov, so se prav tako potrdile naše domneve in vsakodnevne delovne izkušnje pri izposoji, namreč da se največ izposoja leposlovje in da narašča izposoja bolj poljudnega strokovnega gradiva, zlasti s področja medicine, psihologije, vrtnarjenja in prehrane. Ta del gradiva je bil v letu 1999 za naše bralce še bolj zanimiv, prav tako so si več izposodili leposlovja, manj pa znanstvene in politične literature. Kar se tiče znanstvene literature, si to največ izposojajo študentje. Ker pa zaradi drugačnih interesov bralcev svojo pozornost usmerjamo v nabavo splošnega gradiva, saj nimamo dovolj denarja, da bi nabavljali vse gradivo, pričakujemo, da so študentje tudi člani visokošolskih knjižnic in Nuka. Bralci, ki berejo leposlovje in bolj poljudne knjige, so navadno člani samo v naši knjižnici. Vendar visok delež branih knjig, ki so strokovnega značaja, bodisi bolj poljudnega ali bolj znanstvenega, kaže na to, da bi morali dopolnjevati tudi ta del zbirke.

Zanimalo nas je tudi, kje so naši bralci dobili zadnjo prebrano knjigo. Ker je anketa potekala v knjižnici, smo pričakovali, da bo največkrat obkrožen prav prvi odgovor, kar sta obe anketi tudi potrdili.

Anketa 1997 – Zadnjo prebrano knjigo sem dobil-a

	Št. odgovorov	Odstotki
v knjižnici	58	75,3
sposodil-a sem si jo od znancev, prijateljev	4	5,2
kupil-a	8	10,4
dobil-a za darilo	7	9,1

Anketa 1999 – Zadnjo prebrano knjigo sem dobil-a

	Št. odgovorov	Odstotki
v knjižnici	64	78
sposodil-a sem si jo od znancev, prijateljev	4	4,9
kupil-a	12	14,6
dobil-a za darilo	2	2,4

Spraševali smo tudi po tem, iz kakšnih nagibov naši bralci berejo leposlovne knjige, saj te zajemajo največji del izposojenega gradiva. Formulacije odgovorov sem povzela po že omenjeni raziskavi Knjiga in

bralci II. Bralci so svoje razloge ocenjevali z 1 do 5, pri čemer je 1 pomenila najmanj in 5 najbolj pomemben vzrok branja leposlovja.

Anketa 1997 – Leposlovne knjige berem, ker

	Seštevek ocen	Št. odgov.	Povp. ocena
širim si znanje in duha	274	65	4,2
iščem odgovor na vprašanja	229	63	3,6
čutim potrebo po branju	219	64	3,4
preženem dolgčas, stiske, samoto	201	62	3,2
tudi drugi berejo	104	58	1,8

Anketa 1999 – Leposlovne knjige berem, ker

	Seštevek ocen	Št. odgov.	Povp. ocena
širim si znanje in duha	280	70	4
čutim potrebo po branju	264	72	3,7
iščem odgovor na vprašanja	217	67	3,2
preženem dolgčas, stiske, samoto	206	69	2,9
tudi drugi berejo	77	61	1,2
ostalo	24	14	1,7

V tabeli so odgovori razporejeni po seštevku ocen in najvišji povprečni oceni. Prednjači torej opredelitev za formulacijo »branje širi znanje in duha«, druga odgovora glede na povprečno oceno pa se v obeh anketah razlikujeta. Medtem ko je bilo leta 1997 močnejša motivacija za poseganje po leposlovju iskanje odgovora na osebna vprašanja, je leta 1999 premagala potreba po branju. Ta dva motiva sta v obeh anketah zamenjala mesti, vendar ne s prevelikimi odstopanji. Četrty odgovor, to je, da z branjem »preženem dolgčas, stiske, samoto«, je pri obeh anketah na četrtem mestu, vendar je leta 1999 ta motiv nižje ocenjen. Najmanj pomembno je to, da berejo tudi drugi, torej povsem zunanja motivacija. Leta 1999 smo anketi dodali še ostalo, kamor so nekateri bralci samoiniciativno vpisali svoj motiv, npr.: »Moram brati zaradi domačega branja.«

Ob tem naj poudarim, da je branje precej zapleten proces, motivacije zanj pa prav tako in jih je težko opredeliti jasno in nedvoumno. Zato je popolnoma možno, da imajo bralci različne notranje motivacije za branje, obkroževali pa so iste odgovore in seveda tudi obratno. Vendar pa je potreba po branju pravzaprav nadgradnja posameznih motivov in vključuje tako spoznavno kot etično ter estetsko funkcijo branja,

RAZPRAVE - gospodarstvo in kultura

prav tako je namen pridobivati spoznanja o različnih življenjskih situacijah, značajih, usodah, stališčih, s čimer si bralec pridobiva znanje in širi duha. Bolj specifične interese imajo tisti, ki iščejo odgovore na svoja vprašanja v svetu literature, čeprav to še ne pomeni, da zmorejo sami bodisi natančno definirati svoja vprašanja bodisi poiskati ustrezno leposlovno delo.

Spraševali smo tudi po tem, kaj od leposlovja radi berejo. Pri tem smo le deloma upoštevali posamezne literarne zvrsti, ker smo vključili tudi tista področja, ki so v naši knjižnici glede na univerzalno decimalno klasifikacijo ločena na posebnih policah. Tudi pri tem vprašanju sem se opirala na že omenjeno raziskavo. Ker si bralci izposojajo več različnih literarnih zvrsti, so ocenjevali lahko več izbir hkrati z ocenami od 1 do 5, torej od najmanjše do najvišje vrednosti. Glede na seštevek vseh ocen in število frekvenc smo izračunali povprečno oceno.

Anketa 1997 – Od leposlovja rad-a berem

	Seštevek ocen	Št. odg.	Povp. ocena
kriminalne romane	201	52	3,8
romane iz resničnega življ.	195	56	3,4
ljubezenske romane	182	56	3,25
zgodovinske romane	180	57	3,1
tuje leposlovje	173	57	3,03
potopise	167	52	3,2
življenjepise	159	55	2,9
lahkotne romane za sprostitve	158	52	3,03
pesmi	137	55	2,5
znanstveno fantastiko	134	50	2,7
spomine in pričevanja	134	49	2,7
slovensko sodobno leposl.	121	51	2,3
vojne romane	105	49	2,1
kmečke, domače romane	102	46	2,2

Anketa 1999 – Od leposlovja rad-a berem

	Seštevek ocen	Št. odg.	Povp. ocena
romane iz resničnega življenja	206	57	3,6
ljubezenske romane	180	59	3
tuje leposlovje	167	50	3,1
zgodovinske romane	166	55	3
potopise	161	46	3,5
lahkotne romane za sprostitve	156	45	3,4
kmečke, domače romane	151	45	3,3

	Seštevek ocen	Št. odg.	Povp. ocena
življenjepise	149	56	2,6
kriminalne romane	145	53	2,7
spomine in pričevanja	134	52	2,5
pesmi	124	55	2,2
vojne romane	124	51	2,4
znanstveno fantastiko	123	48	2,5
slovensko sodobno leposl.	119	49	2,4

Z anketo 1997 so se kot najbolj priljubljeno čtivo izkazali kriminalni romani, sledijo pa romani iz resničnega življenja in ljubezenski romani. Skratka, gre za zabavno literaturo za krajšanje časa, kar je pokazala tudi anketa med dijaki, ki jo je izvedla naša sodelavka Uršičeva, kar pa sem že omenila. Oznaka romani iz resničnega življenja, ki so na drugem mestu, so bolj knjižničarski termin kot literarnoteoretični, pomeni pa splošni roman, ki ni žanrsko obarvan. Mnogi bralci iščejo »kaj bolj življenjskega«, kot pravijo sami, in pri teh romanih je prav zgodba tista, ki vzbuja njihov bralni interes. Tudi ljubezenski romani, ki so na tretjem mestu bralnih interesov, sodijo med zabavno in trivialno književnost. Za zgodovinskimi romani je tuje leposlovje, ki se je na vprašalniku znašlo predvsem zaradi tega, ker mnogi bralci sprašujejo po različnih žanrih hkrati, pogoj njihove izbire pa je predvsem ta, da je avtor tuj. Kot odsev visoke uvrstitve tujega leposlovja je nizka uvrstitev slovenskega sodobnega leposlovja. Zanimalo nas je namreč, koliko ljudi sledi in bere sodobna slovenska dela, saj smo ravno knjižnice tiste, ki smo najbolj pomembni posredniki sodobnega slovenskega literarnega ustvarjanja. Na koncu lestvice bralnih interesov so vojni romani, ki imajo v knjižnicah še vedno samostojno postavitev kot odsev večdesetletnega bralnega zanimanja za drugo svetovno vojno, tako romanov s partizansko kot drugo vojno tematiko. Po pričakovanih zanimanja ni več, tudi zato ne, ker novih romanov s to tematiko ni več. Presenetilo nas je zadnje mesto romanov s kmečko tematiko, saj smo imeli občutek, da se zanje zanima več naših bralcev, zlasti starejših in upokojenec. Mislim, da je takšen rezultat posledica tega, da so anketo izpolnjevali v večini mladi ljudje. Ta lestvica bralnih interesov nas lahko usmerja pri oblikovanju nabavne politike, čeprav smo kljub temu pred večno dilemo: ali naj se splošnim bralnim interesom prilagodimo v tolikšni meri, da zanemarimo nakup tistega dela gradiva, ki sodi med kvalitetnejšo, zato pa tudi težjo in manj popularno književnost. Do sedaj se ravnamo po načelu, da bralci, ki so zadovoljni z zabavnimi romani, lažje najdejo nadomestno branje kot tisti, ki berejo klasično ali zahtevnejšo sodobno književnost in imajo zato bolj jasne zahteve.

Druga anketa nam ponuja podobno sliko bralnih interesov, presenečenje je nizka uvrstitev kriminalnih romanov, višja uvrstitev kmečkih romanov in zadnje mesto slovenskega sodobnega leposlovja. Da so anketiranci iz leta 1999 pokazali večji bralni interes za domače kmečke romane, je posledica tega, da je to an-

keto izpolnjevalo več odraslih, vendar ne bistveno več starejših ljudi.

Z anketo smo naše bralce spraševali tudi po njihovih najljubših knjigah in avtorjih. Pri pregledu frekvence posameznih navedb sem opazila dve zanimivosti: pri navedbi naslovov najljubših knjig (vprašani so morali navesti tri naslove) ne prevladujejo trivialni naslovi, pri navedbi tujih avtorjev pa med najljubšimi prednjačijo prav avtorji trivialne književnosti. Iz tega lahko sklepam, da lahkotni romani tako hitro utonejo v pozabo, da na površju ne ostane niti naslov. Drugače je seveda z dobro literaturo – dobro v tem smislu, da jo priznavata tudi literarna zgodovina in kritika. To vprašanje je odstrlo malce drugačen pogled na dilemo o razmerju med nabavo uspešnic in zahtevnejšega gradiva, saj veliko bralcev navaja tudi zahtevnejša dela, kar pomeni, da nabave tega gradiva ne smemo zanemariti na račun uspešnic, po katerih je vedno zelo veliko povpraševanja zlasti takrat, ko so uspešnice na knjižnem trgu še sveže. Prevladovanje naslovov del, ki se ne berejo množično in ki niso uspešnice, kaže, da je takšno branje bolj kvalitetno in pusti toliko boljši in globlji vtis, da si bralci zapomnijo vsaj celoten naslov in tudi avtorja, kar se pri navajanju trivialne književnosti ne dogaja. Med najljubšimi leposlovnimi naslovi so bralci leta 1997 navajali: 4-krat Celestinsko prerokbo (James Redfield, 1996), Alkimista (Paulo Coelho, 1996), 3-krat Matildo (Roald Dahl, 1990), Smoletovo Antigono, Ibsenovo Noro in Shakespearovega Hamleta, potem Cvetje v jeseni Ivana Tavčarja, Na klancu Ivana Cankarja in Finžgarjev roman Pod svobodnim soncem, po 2-krat Orwellov roman 1984, Utopijo Thomasa Moora, Pot Nejca Zaplotnika, Stekleni zvon Sylvie Plath in tako naprej. Seveda je zelo veliko naslovov, omenjenih samo enkrat, zelo različnih žanrov, iz različnih literarnozgodovinskih obdobj in predvsem različnih kvalitet. Pri navedbah naslovov strokovne literature ni odgovorov, ki bi se ponavljali, izbire naših bralcev pa posegajo na skoraj vsa področja znanja: fizika, psihologija, šport, verstvo, zgodovina, alpinizem, arhitektura ... Med domačimi avtorji so največkrat navajani: France Bevk, Ivan Cankar, Ivan Tavčar, France Prešeren, Fran S. Finžgar, Bogdan Novak, Drago Jančar, Milan Jesih in drugi; med tujimi pa predvsem avtorji uspešnic: Konsalik, Holtova, Agatha Christie, Enid Blyton, pa tudi Dostojevski. Leta 1999 pa je slika nekoliko drugačna. Pri navajanju naslovov so interesi tako razpršeni, da se le nekaj naslovov ponovi večkrat. To so: 4-krat Geniji v kratkih hlačah (Pregl, 1996), 3-krat Blazno resno o seksu (Muck, 1994), po 2-krat Celestinska prerokba, V vrtincu (Mitchell, 1982), Dnevnik Bridget Jones (Fielding, 1999). Pri strokovnih delih so bili večkrat omenjeni naslednji naslovi: Prve tri minute, Sveto pismo (čeprav bi ga lahko uvrstili tudi med leposlovje), Zemlja. Pri navajanju avtorjev so bili interesi manj razpršeni in intenzivno osredičeni na naslednje avtorje: Agatha Christie (11-krat), Victoria Holt (10-krat), Minette Walters, Mary Higgins Clark (5-krat). Od tega sta Christijeva in Waltersova avtorici kriminalk, Holtova pa mnogih trivialnih romanov s preizkušenimi vzorci pisanja in stereotipnimi junakinjami, prav tako tudi Clarkova. Herman Hesse je prav tako omenjen 5-krat in je edini od avtorjev zahtevnejše literature dobil enakovredno oceno kot avtorji zabavne literature. Večkrat so omenjeni še: Paolo Coelho, William Shakespeare, Konsalik, Crichton itd. Med slovenskimi avtorji je slika tak-

šna: 11-krat je naveden Ivan Cankar (čeprav ni toliko izposojan), 9-krat Prešeren, 8-krat Bogdan Novak, 7-krat Ivan Sivec, večkrat pa tudi Desa Muck, Maja Novak, Janez Jalen, Evald Flisar, France Bevk, Ivan Tavčar. Opaziti je preboj bolj sodobnih avtorjev, kar je verjetno posledica tega, da je bilo med anketiranci več odraslih. Ob analizi teh podatkov sem opazila neskladje med naslovi in lestvico najbolj branih knjig po vsebini. Med največkrat omenjanimi avtoricami v letu 1999 sta namreč Agatha Christie in Minette Walters pisateljici kriminalk, kriminalni roman pa vendarle ni dobil visoke ocene pri razvrščanju bralnih interesov glede na vsebino. Vzroki niso jasni, spet pa sklepam na površnejše in manj kvalitetno branje tega dela leposlovja.

Zdi se mi pomembno, da ljudi spodbujamo k branju književnosti, ki prinaša več kot samopozabo in lažni blišč, skratka h kvalitetnejšemu leposlovju in manj k trivialni književnosti. Vsakdo ima seveda pravico, da bere ali da ne bere, da bere dobro ali trivialno književnost in zato si lahko zastavimo etično vprašanje, če smemo bralne interese kakor koli spreminjati ali nanje vplivati. Menim, da s spodbudami in primernim obveščanjem lahko, saj imajo mnogi predsodek pred slovensko književnostjo, da je dolgočasna in težko berljiva, kar pa ni vedno res.

Tudi zato nas je zanimalo, kako naši bralci ocenjujejo naš vpliv na lokalno okolje in kako smo vplivali na bralne interese naših bralcev.

Anketa 1997 – Ali ima MKK vpliv na branje v svojem okolju?

	Število odgov.	Odst.
da	39	55,7
delno	16	22,9
ne vem	14	20
ne	1	1,4

Anketa 1999 – Ali ima MKK vpliv na branje v svojem okolju?

	Število odgov.	Odst.
da	41	50
delno	21	25,6
ne vem	19	23,2
ne	1	1,2

Razlika v odstotkih med prvo in drugo anketo najbrž izvira iz razlike v starostni strukturi anketirancev, saj so odrasli bolj samostojni. Obakrat pa kar polovica vprašanih meni, da ima naša knjižnica vpliv na branje. Približno petina oz. četrtnina vprašanih pripisuje knjižnici delni vpliv. Zanimivejši bi bili seveda podatki med nečlani oz. ostalimi prebivalci naših dveh občin in ugotovitve, ki bi jih ti podatki prinesli. Predvsem v luči vprašanja, kaj zares zmore neka lokalna knjižnica v svojem okolju in koliko v resnici lahko vpliva na branje. S tem bi si odgovorili tudi na vprašanje, kako razvijati strategije za širjenje funkcionalne in informacijske pismenosti.

Anketa 1997 – Navedite primer, ko je naša knjižn. vplivala na vaše bralne interese:

	Št. odgov.	Odstotki
nasvet knjižničarke	30	25,6
polica z novostmi	30	25,6
predstavitve nove knjige	18	15,3
informacije na oglasnih deskah	13	11,1
drugo	8	7
članek v Kamniškem občanu	18	15,4

Anketa 1999 – Navedite primer, ko je naša knjižn. vplivala na vaše bralne interese:

	Št. odgovorov	Odstotki
polica z novostmi	31	25,2
nasvet knjižničarke	29	23,6
članek v Kamniškem občanu	21	17
informacije na oglasnih deskah	18	14,6

Obe anketi kažeta, da je najpomembnejši dejavnik pri posredovanju branja ravno knjižničar s primernim odnosom do uporabnikov in s svojimi nasveti. Prav tako je pri izbiri gradiva pomembna posebna polica, kamor dajemo nove knjige, in to, da jo bralec pred izbiro vzame v roke in jo prelista. V anketi iz leta 1999 je polica z novostmi celo pomembnejši dejavnik kot knjižničarka, kar je po mojih predvidevanjih posledica starostne strukture, saj si odrasli bralci radi izbirajo gradivo sami. Tudi članki v Kamniškem občanu niso brez odmeva. V njih pogostokrat objavljamo priporočilne sezname za branje glede na različne teme (počitnice, potovanje s knjigo po posameznih celinah, ženska literatura, novosti ...). Prav tako smo ob zelo različnem obisku prirediteljev mnogokrat v dvomih o smiselnosti našega početja, vendar tudi ta dejavnost ni brez vpliva, kar potrjuje naše napore. Predvsem pa ob vsej avtomatizaciji ne gre brez knjižničarja, vendar ob tem zaznavamo poseben problem. Ob povečani izposoji knjižničar zaradi dolgih čakalnih vrst ne zmore ustrezno svetovati in informirati uporabnike, ki to pričakujejo. To je seveda posledica premajhne kadrovske zasedbe in prav anketa je očiten znak, da to lahko vpliva na kvaliteto našega dela.

O zunanjih vplivih na zadovoljstvo uporabnikov s kamniško knjižnico govorijo tudi odgovori na izbirno vprašanje: kaj bi spremenili v naši knjižnici, če bi lahko. Največ pripomb je bilo zaradi premajhnega dotoka in števila gradiva, predvsem novitet. Ob tem je treba ponovno poudariti, da s finančnimi sredstvi, ki so nam na razpolago, ne moremo zadovoljiti vseh bralnih interesov, zlasti pa ne zahtev po svežem, aktualnem in novem gradivu. Naši uporabniki so imeli pripombe tudi zaradi delovnega časa (zaprti četrtkovi popoldnevi in počitniški delovni čas). Želijo si tudi posebne prostore za učenje, kjer bi bila zagotovljena tišina, več računalniške opreme z dostopom do interneta (zdaj imajo na razpolago en računalnik, ki je zelo zaseden, tako da se naročajo vnaprej), predvsem pa več zgo-

ščenk, videokaset in CD-romov, predlagajo pa tudi npr. fotelje za udobno sedenje med branjem dnevnega časopisa, več cvetja in podobno. Veliko pa je takšnih, ki se jim zdi vse v redu in ne bi nič spreminjali.

Na vprašanje, kaj jim posebej ugaja, so odgovarjali: velika čitalnica, preglednost in urejenost, to, da jim knjižničarke pomagajo pri izbiri knjig, da je večina zaposlenih prijaznih, da so podatki o dostopnosti gradiva ažurni in tako dalje.

Zaključek

S člankom sem želela spodbuditi vse tiste, ki odločajo o knjižnici ali pa to še bodo, da bi ob prehodu v postindustrijski čas in čas, ko se uveljavljajo novi mediji, namenili posebno pozornost strateškemu oblikovanju ustrezne knjižnične ponudbe. Informacijska pismenost bo nuja, pogoj za to je bralna usposobljenost. Ta se pridobiva predvsem z dobrimi bralnimi navadami. Povezavo med dostopnostjo knjig in pismenostjo, torej tudi razumevanjem besedila, pa kaže tudi mednarodna raziskava (Elley, 1995). Bralne navade pa vendarle koreninijo v branju leposlovja. Zato se je anketa, ki sem jo prikazala, omejila predvsem na klasičen medij, to je knjigo, vendar pa je branje osnova informacijske pismenosti in tudi drugih mnogih pozitivnih učinkov, zato imajo pridobljeni podatki visoko uporabno vrednost. Pokazala je na to, da si v povprečju bralci izbirajo predvsem zabavno branje, izbirna vprašanja pa to, da je najbrž zahtevnejše branje bolj kvalitetno, saj so si bralci bolj zapomnili naslove tistih knjig, ki jih po nekaterih kriterijih uvrščamo zunaj trivialne literature. Anketa je potrdila tudi prizadevanja za vpliv na kvaliteto branja, saj naše dejavnosti niso brez odmeva med uporabniki. Njihovi predlogi pa so za nas prav posebne vrednosti. Potrjujejo pomembno svetovalno in informatorsko vlogo knjižničarja in potrebo po sprotne obnavljanju računalniške opreme, ki je zdaj odločno premalo, predvsem pa je premalo novega in neknjižnega gradiva, ki ga zaradi zelo omejenih sredstev ne nakupujemo dovolj. To za 21. stoletje ni dobra popotnica. Če želimo kvalitetno delovati, moramo biti ustrezno pripravljeni na izzive novega časa. Investicija v knjižnico, da ta lahko opravlja naloge lokalnega informacijskega centra, ni zaman, čeprav navzven ni tako otipljiva kot kakšen kilometer ceste ali mrliška vežica. Strategiji družbenega razvoja na lokalni in državni ravni morajo v svojo vizijo vključiti tudi človeka, ki bo znal uporabljati internet, poiskati npr. vse zakonske akte, ki urejajo prevoz nevarnih snovi ali delovna razmerja, članke o svoji lokalni skupnosti, knjige v slovenskem jeziku od leta 1990 o izrabi alternativnih virov energije, o zahtevah Evropske skupnosti, ki bo znal poiskati poslovne informacije in podobno. Ne predstavljam pa si visoko izobražene osebe, ki bi odločala o kvaliteti našega življenja, ne bi pa zmogla na leto prebrati in podoživeti niti enega leposlovnega dela. To je – kulturni barbarizem. Visoka računalniška tehnologija in elektronski mediji pa ne bodo nikdar mogli izriniti ali nadomestiti bistva besedne umetnosti in iskrenega človekovega zanimanja za različnimi jezikovnimi in stilnimi sredstvi izražene življenjske perspektive. Kultura je temelj naše identitete. Na lokalne knjižnice je treba gledati sodobno.

Which books do we read?

SUMMARY

The article is intended to emphasise the importance of reading on which information literacy is based. Due to the rapid progress of IT and overburdening with information, this literacy has become an essential skill for the 21st century. Local libraries play an important role in spreading basic, functional and information literacy. They are already equipped with adequate know-how for the task, the only problem is the lack of experts, equipment and particularly the lack of appropriate material.

Information literacy is the ability to recognise need's for information, find it, evaluate it and then use its various forms. Reading is indispensable in achieving this, especially reading fiction. This is why I also mention positive effects of reading and books on children and their development. Reading enhances the ability of verbal expression which in turn enables a child to be successful in school and thus acquire better education and gain more knowledge. Education provides more choices in life, together with choosing better life-style.

Libraries are of key importance for promoting reading habits and lifelong learning since they are the only places, with the exception of bookstores, where books, newspapers and magazines are available, not to forget audio and video tapes, CDs, CD-ROMs, as well as the access to the Internet, different databases, documents and records. Lending of this material is according to the statistical data increasing, unfortunately at the same working conditions and insufficient purchase of books. This also holds true for the library in Kamnik.

This has made us wonder what and how our customers read. Consequently, in 1997 and 1999 we carried out an anonymous survey among a random sample of our readers. A survey among the general population of Kamnik and Komenda would produce different picture - our survey focused on people which already had certain reading habits. There are 4,440 active readers visiting our branches, many among them have family library cards; this number does not include the members of other branches.

According to the survey, our customer reads more than eleven books per year, these books are usually fiction, but there has also been a marked increase in the interest for popular science books. The main motive for reading is the wish to gain knowledge and broaden the mind. With our readers easy reading has priority over more demanding literature, yet the three most popular titles can't be classified as pulp fiction. I dare to conclude that reading for pleasure is a bit superficial since the readers didn't even remember the titles of books they had read - I believe that demands for purchasing more of such books at the expense of buying less other books can't be professionally justified. The survey also assured us of a wide response to some of our additional activities which are intended to promote reading and influence interests. Librarians' advice is appreciated and readers like to leaf through books on the shelf with

new books before they decide to take one. The local newspaper, performances and notes about new books on the notice board also attract attention.

Most frequent complaints of our readers include demands for more material, primarily new books and non-book material, they are also dissatisfied with the number of copies of individual book - some books are hard to come by due to their popularity. They also suggest buying more computer equipment to enable easier access to the Internet. There has been almost no complaints about our employees, the readers are satisfied with their kindness, helpfulness and the ability of librarians to help when choosing a book, our readers also appreciate the reading room with magazines and newspapers as well as the department with juvenile books.

The information will help us to plan and set our strategic goals, it is also useful for the policymakers who design the budget and plan the development of our community - the information can illustrate how vivid organism out library is.

Translated by Primož Trobevšek

Literatura

- ALA: *Prime time – Fact Sheet* (1999).
<http://www.ala.org/news/v5n8/surveyresults.html>
 Grosman, Meta (1997): *Zakaj je bralna sposobnost skrb nas vseh*. V: *Branje – skrb vseh: 2. strokovno posvetovanje Bralnega društva Slovenije*, str. 9–25.
 IFLANET, *Section on Reading* (1999):
<http://www.ifla.org/VII/s33/annual/med2001.htm>
 Jamnik, Tilka (1994): *Knjižna vzgoja otrok od predbralnega obdobja do 9. leta starosti*, Ljubljana.
 Janko Spreizer, Alenka (1997): *Funkcionalna pismenost – skrb nas vseh*. V: *Zakaj je bralna sposobnost skrb nas vseh*. V: *Branje – skrb vseh: 2. strokovno posvetovanje Bralnega društva Slovenije*, str. 27–40.
 Kordigel, Metka (1990): *Bralni razvoj, vrste branja in tipologija bralcev*, *Otrok in knjiga*, št. 29/30.
 Novljan, Silva (1998): *Knjižnična vzgoja mora postati sestavni del informacijske pismenosti, Vzgoja in izobraževanje*, št. 2, str. 16–20.
Podoba žlahtne tradicije (1999), *Državna matična služba za knjižničarstvo*, NUK.
Round table about the participation in cultural life in Europe (1991): *Reading habits in Europe. Moscow round table*.
 Steinbuch, Majda (1999): *Informacijska pismenost in knjižnična informacijska znanja*, *Knjižnica*, št. 1, str. 107.
 Uršič, Florjana (1999): *Dijaki kot uporabniki splošnoizobraževalne knjižnice v Kamniku*, *Filozofska fakulteta – Oddelek za bibliotekarstvo*, Ljubljana (*seminarska naloga*).

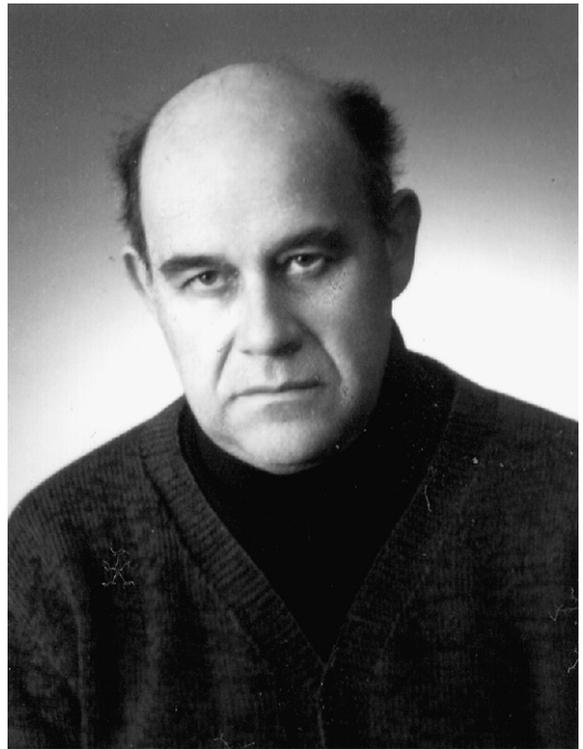
Leon Engelman, prof.

Poljanska cesta 19
Ljubljana

OB 70-LETNICI SAMA VREMŠAKA

V kamniško glasbeno življenje se je Samo Vremšak, skladatelj, koncertni pevec, profesor in zborovodja, zapisal predvsem kot dolgoletni dirigent uglednega slovenskega moškega zboru Lira. Zbor je prevzel po očetu Cirilu Vremšaku in ga vodil med leti 1962–1993. V tem času je imel številne koncerte in snemanja za radio, televizijo in ploščo. En ali dva letna koncerta z izbranim, pogosto stilno ubranim sporedom sta bila vsako leto elitna kamniška glasbena dogodka. Koncertna pot je pevski zbor Lira vodila še v Avstrijo, Italijo, Nemčijo, Švico, na Nizozemsko, Češko, Poljsko in Madžarsko. Vrhunec uspehov je bila mednarodna nagrada na izredno zahtevnem tekmovanju v Arezzu, mestu velikega glasbenega teoretika Gvida Areškega iz 11. stoletja. Poleg zborovskih koncertov pa je bil Samo Vremšak v rodnem mestu še pobudnik in organizator drugih glasbenih dogodkov ob jubilejih in obletnicah. Še vedno je aktiven v koncertni dejavnosti z ansambлом slovenskih pevcev sakralne glasbe.

V širše slovenske glasbene tokove se je Samo Vremšak poleg vodenja zboru Slovenske filharmonije vključil kot koncertni pevec baritonist ter izredno plodovit in vsestranski skladatelj. Že v času študija in po drugi pevski diplomii na Akademiji za glasbo si je zaslužen pridobil sloves izredno zanesljivega pevca tehnične izbrušenosti ob najtežjih zahtevah. Ob sočasni glasovni in muzikalni kulturi je nastajala vrsta pevskih interpretacij izjemne kvalitete. Nastopal je na solističnih recitalih in kot pevski solist v najrazličnejših kantatah in oratorijih, kjer je postal s svojimi zmožnostmi nepogrešljiv. Značilen je na primer dogodek iz leta 1961. Dirigent Lovro Matačić ga je z Dunaja brzojavno zahteval ob elitni mednarodni zasedbi za solista v koncertni izvedbi opere Boris Godunov Modesta Musorgskega. Oblast mu je v takratnih svinčenih časih uredila vse dokumente za pot na Dunaj v enem samem dnevu. Ko je skladatelj Jakob Jež raziskoval in urejeval zapuščino skladatelja Maria Kogoja, je z baritonistom Samom Vremšakom posnel za radijski arhiv skoraj vse njegove samospeve. Šlo je za izjemen pionirski pristop k poznavanju in razumevanju Kogojeve glasbe. Slovenskemu samospevu se je baritonist Samo Vremšak posvečal vsa leta koncertnega nastopanja: v koncertnem ateljeju DSS, na radijskih snemanjih in na recitalu v okviru Ljubljanskega festivala. Tu je verjetno kot prvi Slovenec integralno izvedel celotni pevski cikel Labodji spev Franza Schuberta. V Kamniku je v januarju leta 1990 v treh zaporednih koncertnih večerih odpel antologijo slovenskega samospeva s skupno 48 pesmimi. Vrsta pevskih kreacij v najrazličnejših zasedbah je izšla tudi na ploščah zbirke Musica Slovenica, med njimi je prav gotovo treba poudariti solistično vlogo v kantati Alojza Srebotnjaka Ekstaza smrti.

Poglavitna glasbena dejavnost Sama Vremšaka je vsekakor kompozicija. Na to pot je stopil s študijem v letih 1951–1956 pri profesorjih Marijanu Lipovšku in Marjanu Kozini. To je bil čas, ko je v slovenskih glasbenih razmerah nekako upadel vpliv radikalnega novatorja izpred druge svetovne vojne Slavka Osterca. Slovensko glasbeno sceno so obvladovali skladatelji zmernejše usmeritve, akademske zadržanosti, preverjenega znanja, zaradi razmer tudi pomanjkljivega poznavanja trenutnih glasbenih dogajanj drugod po svetu. Prevladoval je vzor umetniških usmeritev iz Sovjetske zveze in splošno poznavanje v prvi polovici stoletja uveljavljenih ustvarjalcev. Izhodišče za tehnični študij kompozicije je bilo takoj jasno opredeljeno in slogovno determinirano. Samo Vremšak je imel tako nedvomno možnost spoznati kompozicijsko tehniko, ustvarjalna fantazija ga je vodila v samostojnejše umetniško izražanje. Temu je ostal načelno zvest vso dosedanjo prehojeno umetniško pot. Na njej ni nobenih iskanj eksperimentalnih novosti za vsako ceno, glasbeno delo izhaja iz izkušeni tradicije in bogatega znanja s preudarno uporabo glasbenih elementov. V melodiji Samo Vremšak ni nikoli uporabljal dodekafonije, aleatorike in podobnih pristopov. Njegovi melodični postopi izhajajo iz tonalnosti, kjer s pestro in spremenljivo kromatiko in alteracijo dosega povsem izvirne rezultate. Analogni pristop kot pri melodiji je opazen tudi pri harmoniji. Atonalnost, politonalnost, modalnost in podobno mu je tuje. Kompleksno mu vsi harmonski postopki ob dokaj disciplinirani uporabi vseeno zvenijo sveže in izvirno. Kaj opazna komponenta ustvarjalnosti je kontrapunkt. Vrsta skladb, zlasti orgelskih, je pravi vzor, kako zahtevna disciplina glasbene preteklosti lahko v novi podobi služi glasbi našega časa. Po ritmični strani so skladbe izredno pestre in razgibane, nikjer mu ne razpadejo v neorganizirano zvočno gmoto in so smiselni element celotne zgradbe skladb. Prava mojstrovina ustvarjalnosti je oblikovna plat njegovih skladb. Obvladuje celotno področje glasbenih oblik in tako kot pri vseh ostalih ele-

mentih glasbene umetnine nikjer ne prepusti njene konstrukcije naključju. Pri tem ni noben formalist: glasbena oblika mu je preudarno oblikovan unikatni kalup, v katerega vlije glasbeno umetnino. Glasbeni opus Sama Vremšaka obsega vse vrste pesniških oblik od najmanjših in najmogočnejših preko zahtevnih kontrapunktičnih fug in chaconn do vseh variant sonate ali simfonične gradnje. Glasbena vsebina mu pri tem narekuje ustrezen, a vendar osebno oblikovan okvir. Pregledni seznam celotnega dosedanega glasbenega ustvarjanja Sama Vremšaka je izjemno obsežen in raznolik. Obsega okrog sto različnih instrumentalnih skladb in okrog tristo zborovskih. Številčnost sama sicer ne more podati nikakršnega razmerja, saj so dolžine posameznih del, na primer simfonij, komornih del ali kantat, neprimerljive z zborovsko glasbo. Najbolj opazna je raznolikost posameznih skladb. Skladatelj se z enako naklonjenostjo posveča najrazličnejšim sestavam. Če je pri tem število zborovskih skladb in priredb večje, to nikakor ne pomeni tovrstne specializacije, bolj je odraz potreb, pa tudi naklonjenosti zborovski glasbi. Težišče seznama del ostaja na solistični, komorni, simfonični in vokalno-instrumentalni glasbi. Tu zaseda skladatelj Samo Vremšak ugledno in pomembno mesto v današnji slovenski glasbeni kulturi.

Med prve korake v kompozicijo razumljivo vodijo klavirske skladbe, saj je klavir temeljni inštrument, izhodišče za mnoga nadaljnja glasbena področja. Po študijski Suiti in Variacijah je leta 1953 zablestel s klavirsko Sonatino. Delovala je izredno sveže, mladostno zagnano in klavirsko tehnično izbrušeno. Tematika prvega stavka odraža ostro profiliranost nasprotja tem v živahni ritmiki, harmonski postopki pa razodevajo spretno izkoriščanje velikega znanja. Tudi drugi stavek, nekakšna barkarola z nadihom istrske folklore, preseneča z nenavadno tonaliteto – as-mol, kar kaže vsestransko obvladanje teoretičnih postopkov. Še najbolj standarden je zadnji stavek, oblikovno brezhiben rondo, z zahtevno pianistično briljanco. Sonatina je doživela leta 1954 tudi mednarodno predstavitev na festivalu glasbene mladine v Bayreuthu. Takrat jo je vzela v svoj repertoar tudi švicarska pianistka Renee Peter. Na klavirskem področju so Sonatini naslednje leto sledili Trije preludiji. Skladatelj je intenziviral klavirski zvok v smislu romantične artikulacije – uporabil je celo trivrstični sistem – vsebinsko pa je strnil tri sicer samostojne skladbe v enoto treh razpoložjenj: dramatično v prvem, lirično v drugem in epično v tretjem. Zanimivo je, da Samo Vremšak kljub dobremu poznavanju klavirskega stavka po Preludijih – nastali so še v času študija – ni več pisal solističnih skladb za klavir. Klavir je uporabil samo še v številnih kompozicijah z najrazličnejšimi inštrumenti. Izjema je Concertino za klavir in godala iz let 1961–63. Deset let po mladostno živahni klavirski Sonatini je ohranil tekoč glasbeni stavek z značilnimi punktiranimi motivi, harmonsko obogatil tematsko vsebino in s kombinacijo godalnega zvoka s klavirjem dosegel barvito zvočnost. Zahtevnost skladbe močno presega pojme »pomajšanega koncerta«, saj prinaša izpisana solistična kadenca ob koncu prvega stavka dimenzije velikih klavirskih koncertov. Drugi stavek, passacaglia, že kaže avtorjevo veliko navezanost na zahtevne tradicionalne oblike, vendar v okviru ustvarjalnih pobud. Zadnji stavek je čvrsto klasicistično oblikovan, bogata kromatika klavirskega stavka obvladuje virtuozno na-

ravnano vsebinsko dogajanje. Concertino za klavir in godala Sama Vremšaka zavzema v slovenski klavirski literaturi pomembno mesto, saj so tovrstne skladbe v njej kaj redke.

Obširno komorno dejavnost Sama Vremšaka bi bilo mogoče nekako deliti na dve skupini: skladbe s klavirjem in skladbe za različne komorne sestave. Presečna njihova raznovrstnost skoraj brez ponavljanja enakih sestavov. Vzrok je najbrž v tem, da je večino teh del napisal po naročilu konkretnih izvajalcev, kaže pa tudi na to, da skladatelj dobro obvlada in pozna najrazličnejše značilnosti posameznih inštrumentov v njihovih kombinacijah. V celokupni komorni ustvarjalnosti ne najdemo nobene specializacije, ki je po eni strani lahko odraz enostranskega ali tudi rutinskega pristopa. V drugi skupini skladb s klavirjem so skladbe za violo, violončelo, flauto, klarinet, trobento, rog in pozavno. Oblikovno se je skladatelj naslonil na preizkušene oblike, preizkusil je posamezne značilnosti in jim prilagodil klavirski del. Izjemoma je napisal za violo kar dve skladbi: Lirični intermezzo in Suito. Obe sta iz leta 1960. Vendar je v Liričnem intermezzu opaznejša tendenca poznoromantičnega pristopa, zlasti v klavirskem partu, podobnemu onemu iz Treh preludijev. Suita s kontrastnimi stavki bolj nagiba k neoklasicizmu. Violončelu je namenjena Arietta in rondino (1982). Dvopolnost vsebinske tematike skladbe dobro služi naravi inštrumenta, medtem ko je klavirski part prečiščen in nevsiljivo podpira ali dopolnjuje solistični inštrument. Adagio za flauto in klavir (1985) poznavalsko upošteva probojnost inštrumenta v višjih legah in zato v klavirju prevladujeta srednja in spodnja lega. Čeprav skladba po naravi naslova teži bolj h kantilensko intenzivnemu zvoku, nudi izvajalcu dovolj možnosti za značilno gibčno artikulacijo. Rondo za klarinet in klavir (1982) je med obema inštrumentoma tematično uravnotežen, solističnemu inštrumentu nudi v stopnjevani zahtevnosti zelo dobro koncertantno afirmacijo. Sonatina za trobento in klavir (1960) je predvsem virtuozna skladba za solistični inštrument, skoncentrirana v nizanju izvajalskega paradiranja in zato v oblikovnem smislu svobodnejša. Obsežni trije stavki predstavljajo navzven pričakovano kontrastnost naslova. Rogu s klavirjem je namenjen Divertimento iz leta 1984. Lahkotnejšo naravo tovrstne večstavčne skladbe podčrtujejo primerno izbrani stavki: Marcia, Aria, Valse, Sarabande, Tango in Kolo. Aria z recitativoma (1987) za pozavno in klavir je izrazito naravi inštrumenta prilagajoča se skladba: bleščeče višine, polnozvočna srednja lega in profiliranost vmesnih kratkih pasaž. Uvodni in sredinski solo recitativ to samo še podčrtata, razpon inštrumenta je izkoriščen do zadnjih estetskih možnosti.

Pri različnih komornih sestavih gre tako za standardne kot nestandardne zasedbe. Med prve gre šteti godalni kvartet, pihalni trio, trobilni kvartet, trobilni kvintet in pihalni kvintet. Kot posebnost velja omeniti priključitev orgel k trobilnemu kvintetu, triu za violino, kontrabasu in klavirju in sekstetu saksofonov.

Godalni kvartet kot komorni sestav je za vsakega skladatelja tako izziv in obveznost, saj se v njem kot najuglednejšem eksponentu komorne glasbe preizkusijo prenekateri skladatelji. Tudi Samo Vremšak je med leti 1974–1975 napisal Godalni kvartet in se pri tem naslonil na klasične vzore po notranji obliki stavkov in po

njihovem številu. Tonalnost je svobodna in razširjena. V Pihalnem triu (1979) prevladuje igrivost pasażnega igranja, značilna za zasedbo inštrumentov. Štiristavčna skladba ima pretežno hitre tempe močno alteriranih melodičnih postopkov v kontrapunktičnem vodenju glasov. Umiritev gibanja v drugem stavku ne traja dolgo, pospešena artikulacija pripelje v napet premor pred končno umiritvijo. Tretji (scherzo) in četrti (fughetta) stavek sta povezana in v naravi koncepta učinkovito kažeta za inštrumente (flavta, klarinet, fagot) kaj hvaležno napisano skladbo. Tri skladbe za trobilni kvartet (1982) obsegajo naslove: Marcia, Aria con due recitativi in Toccata. V celoti so prilagojene osnovnim značilnostim trobilnega igranja: v prvem stavku signalni in ostro ritmizirani motivi, v drugi kantilene posameznih inštrumentov in v tretji nenehno šestnajstinsko ostinatno gibanje v podajanju vseh inštrumentov. Kvartetna zasedba trobil je razširjena z dodano tubo v Arietti in scherzinu (1986). Lesk petglasnega sozvočja trobil v Arietti je elegične narave, v sledečem scherzinu se prelevi v humorni tok lahkotnega muziciranja. Za pihalnim kvintetom (flavta, oboa, klarinet, fagot, rog) je nastala v letih 1982–83 Simfonietta polifonica. Skladatelj sam sicer meni, da je želel napisati vedro koncertantno delo, kar vtis izvedbe tudi potrjuje. V kompozicijski zasnovi je štiristavčna skladba občudovanja vreden kompendij polifonih veščin: kanon, imitacije, passacaglia, inverzija in rakov postop. Vsem kontrapunktičnim umetninam se po oblikovni strani pridružita še klasična sonata in sonatni rondo. Skladba sama pomeni v komorni literaturi posebnost.

Precej drugačne poti je ubral skladatelj v Concertinu za trobilni kvintet in orgle (1987). Opazen je pravi prvotni namen concertina, ko naj bi šlo za tekmovanje: tu se večinoma izmenjuje zasedba kvinteta in orgel. Gre za zanimivo soočenje zvena orgel s številnimi registri – ti imajo precej poimenovanj z inštrumenti – z izvorno barvo inštrumentov trobilnega kvinteta. Rezultat tekmovanja ostane v prvem stavku izenačen, v drugem se razvije nekakšen dialog, ki se v zadnjem stavku oblikuje v živahno skupno igranje. Za precej nenavadno zasedbo štirih flavt sta napisani dve skladbi: Concertino allegro (1982) in Divertimento (1995 – pri slednjem je za četrto flavto predpisana altovska flavta). Očitno gre za uspešno realizirane naročene skladbe jasno razvidnega namena in narave. Prav tako sta nastali po naročilu 1996 dve skladbi za zasedbo violina, kontrabas in klavir: Allegro vivo in Adagio. Gre za zanimivo kombinacijo najvišjega diskantnega in najnižjega godalnega inštrumenta, ki ju sredinsko povezuje klavir. Koncept take skladbe se bistveno razlikuje od klasičnega klavirskega tria, kjer klavir spremlja oziroma podpira oba strunska instrumenta. Namensko napisana je tudi skladba Prelude lirique (1996) za sekstet saksofonov. Uporabljena je vsa družina saksofonov, od sopranina do basa, tako v homofonem sozvočju kot s posameznimi spevnimi soli.

Značilen osebni pečat glasbenega ustvarjanja Sama Vremšaka sta dve področji: orgle in vokalno solistično. Prvo se navezuje na mladostno srečavanje z glasbo, ko se je uril v igranju cerkvenih orgel, drugo je neposredna vezava na skladatelja kot koncertnega pevca. Orglam se skladatelj posveča skozi vsa dosežanja ustvarjalna leta. Že od časa študija dalje so nastajale samostojne orgelske skladbe, skladbe z or-

glami ali vokalne z orgelsko spremljavo. Pomembno mesto zavzemata dva koncerta, eden z godali in eden z velikim orkestrom. V zgodnejših letih so nastale skladbe z različnimi naslovi, kot: Passacaglia, Sonata quasi una fantasia, Triptihon, Tema con variazioni, Suita, Pastorale in druge. Pozneje zaslužijo posebno pozornost fuge, in to enojne, dvojne in celo trojne. Gre za kompozicijsko zelo zahtevne vrste, saj ta potrebuje poleg ustvarjalne moči izredno teoretično znanje, posebno ker gre pri Vremšakovih fugah za strokovno discipliniran pristop. Treba je poudariti, da to niso nikakršne arhaizirane skladbe, marveč v temah sveža in sodobna dela, v primerjavi s sedanjo in preteklo glasbeno kulturo pri nas in na tujem vsega občudovanja in priznanja vredna orgelska dela. Večina teh skladb je doma in na tujem izvedel kamniški rojak in Vremšakov prijatelj pokojni profesor Hubert Bergant. Od časa študija vse do današnjih dni nastajajo mnoge pesmi. Uporablja običajno klavirsko, pa tudi orgelsko, različno komorno in orkestralno spremljavo. Posveča se vsem glasovom, vseeno prevladujejo pesmi za bariton, saj je mnoga svoja dela tudi sam odpel. Posebno bogat je razpon izbora besedil: od starih rimskih pesnikov (Sulpicij) preko slovenskih klasikov (J. Murn, S. Gregorčič) do polpreteklih (F. Balantič, M. Krleža), sodobnikov (M. Bernot, P. Zidar), ciganske poezije, ljudskih in latinskih liturgičnih besedil. Pestrost izbora besedil se seveda ujema tudi z muzikalno podobo uglasbitve: od subtilno lirične, dramsko podčrtane, epsko opisujoče do brezčasno apolinične.

Najpomembnejše, najzahtevnejše in najbolj spoštovano ustvarjalno področje v glasbi je vsekakor orkestrska oziroma simfonična glasba. Za vsakega skladatelja je to velik in odgovoren izziv, povezan tako z ustvarjalno močjo kot potrebnim tehničnim znanjem. Samo Vremšak je na to pot stopil s študijem na Akademiji za glasbo in njegov simfonični prvenec je tudi diplomsko delo: I. stavek Prve simfonije v izvedbi simfoničnega orkestra Slovenske filharmonije junija 1956. Kot gre pričakovati, je to mladostno delo nastajalo pod neoromantičnimi vplivi v klasicistični obliki. Po splošnem vtisu prvi stavek že kaže poznavanje in smisel za dolgosapno simfonično gradacijo. Skladatelj je svoj simfonični prvenec nadaljeval z drugim in tretjim stavkom že brez mentorstva profesorja, toda z vsem pridobljenim znanjem in izkušnjami. Dodal je drugi stavek, nekakšen scherzo v hitrem tempu z nekoliko umirjenim drugim delom in razširjenim v tempu stopnjevanim končnim delom. Simfonijo končuje oblikovno razgiban del, počasnemu sledijo novi, samostojni odstavki različnih razpoloženj, vsi pa vodijo k razgibanemu in učinkovitemu koncu simfonije, ki pa po skupnem vtisu ni prav nič šolski. Do naslednje simfonije je preteklo kar nekaj let, kot da si je avtor s pisanjem drugih enostavnih simfoničnih in orkestrskih del nabiral nove izkušnje. Druga simfonija, nastala v letih 1969–1973, je krajša, harmonsko drznejša, vsebinsko pa dramatična. Posvetil jo je spominu pokojnega očeta, kar se mogoče najbolj odraža v drugem stavku, Meditazione quasi Valse triste, saj je tretji stavek hiter, živahen in energičen. Do tretje simfonije je spet velik časovni razmik, nastala je leta 1989. Splošni razvoj glasbe v svetu se je razumljivo odrazil tudi pri nas, čeprav je Samo Vremšak skladatelj, ki se je kar malo pustil vplivati radikalnejšim in eksperimentalnim strujam. V tretji simfoniji bi lahko zasledili nekaj duha, nikakor pa ne posnemanja Šostakovičeve simfonične

Samo Vremšak – the 70th Anniversary

Summary

ustvarjalnosti: nagnjenost h groteski, hitrejši ostinatni tempi in v (edinem) počasnem stavku ekstatično ekspresijo. Vsekakor pomenijo tri dosedanje simfonije tri trdne in dognane stebre slovenske simfonične glasbe. Poleg simfonij, kjer je močno opazen nek slogovni razvoj, je Samo Vremšak napisal še vrsto drugih skladb za veliko zasedbo, kjer se rad vrača v določene ustaljene, skoraj šolske tokove, kot da bi hotel svoje znanje na novo disciplinirati ali pa tudi preveriti z najstrožjimi merili kompozicijskega stavka. Tu je treba omeniti *Simfonietto* in modo *classico*, *Suito* za orkester, *Passacaglio*, pa tudi nekatera dela za godalni orkester. Omeniti gre tudi po času nastanka sicer različne skladbe, ki bi pa po tehnosti skupaj lahko nadomestile še eno simfonijo: *Dramatična uvertura*, *Adagio* in *Simfonični ples*.

Professor Samo Vremšak, the composer, concert solo singer and conductor, is well known to the Kamnik music sphere as the many years' choirleader of *Lira*, the male-voice choir. Led by Samo Vremšak the choir won fame in the country and abroad and was awarded international prize at competition in Arezzo.

In Slovenian musical circles Samo Vremšak is well-known as a distinguished concert solo singer as well as prolific composer. He is known to be an excellent interpreter of a demanding repertoire that contains standard and Slovenian musical works.

Ob življenjskem jubileju moramo opozoriti še na eno mogočno skupino del z vsemi zbranimi izkušnjami: vokalno-instrumentalne skladbe, kantate. V njih se združuje zborovska, vokalno-solistična, simfonična in orgelska ustvarjalnost. Če je bilo za večino ostalih skladb značilno umeščanje v določeno glasbeno obliko, v teh primerih narekujejo končno obliko skladbe pesniška besedila. Štiri skladbe s tega področja z izrazito različnimi besedili zaokrožujejo dosedanj skladateljski opus Sama Vremšaka. Žalosten je velki kejden vsebuje ljudsko besedilo iz knjige dr. V. Novaka *Slovenske ljudske molitve*. Glede na besedilo dosegajo odstavki zbora izjemen učinek arhaičnega vzdušja s podajanjem besedila v enakih enotah, spominjajočih na žebranje ljudske cerkvene molitve. Nasprotje tej monotonosti so ekspresivno oblikovani spevi pevskih solistov. Vsi se ob koncu združijo, vendar se skladba konča v subtilnem *pianissimu*. *Requiem* je drugo, glede na besedilo mnogo obsežnejše delo, in ga je vrsta skladateljev skozi stoletja obravnavala v različnih slogovnih obdobjih. Tudi sodobnikom lahko služi za lasten osebno izviren pristop. Vremšakova uglasbitev jasno odraža vrsto skladateljevih značilnosti: poln in zahteven zborovski part, alterirana in kromatično pestra linija pevskih solističnih odstavkov, preudarno doziranje orkestra in odtehtano zvočno-vsebinsko razmerje stavkov. Romantično izročilo junaške preteklosti prinaša kantata *Kronanje* v Zagrebu. Znano Aškerčevo besedilo z bogato ilustrativnostjo kar kliče po glasbeni poustvaritvi. Skladatelj se je natančno držal pesnikove dramaturgije, spretno povezal učinkovite prizore, izkoristil možnost glasbenoscenskega podčrtovanja vsebine in izpolnil čustvenonacionalni naboj vsebine. Aktualnoideološki naboj nosi kantata *Exercitus grandis nimis valde* (Silno velika vojska) na tematiko povojnih pobojev. Komponirana je na kompilacijo različnih tekstov, ki jo je opravil Zorko Simčič. Vso skladbo preveva odlično poznavanje izraznosti vsebine besedila. Temačno začetno vzdušje dosega z zborovskim parlandom, ga kontrastira z otožnim moškim ali ženskim zborovskim spevom, izrazno okrepi z baritonskim in ostalimi soli, prekinja z novimi parlanti in stopnjuje s polnimi ostro artikuliranimi ali koralno himnično petimi zborovskimi odstavki. Orkester z orglami v najboljši možni profesionalni uporabi dopolnjuje izrazno napetost. Javna izvedba v Gallusovi dvorani Cankarjevega doma leta 1995 je izzvala dolgotrajne frenetične aplavze.

In past he held several concerts and recorded several musical works. With the conductor Lovro Matačić he recorded the concert version of the opera *Boris Godunov* by Modest Musorgski in Vienna.

Samo Vremšak's collection of musical works include about one hundred various instrumental compositions and more than 300 choral songs. In style the composer never gave way to modern experiments and radicalism although he does not hesitate to use inventive ideas in the study of melody, harmony, counterpoint, rhythm and form.

His main musical works may be divided into groups of chamber, solo, instrumental and vocal-instrumental compositions. Among solo compositions the piano composition *Sonatina* is the best known. *Concertino* for Strings was also written for the piano. Being the singer Samo Vremšak composed numerous solos. As far as the chamber music is concerned he has created several compositions for various instruments: string quartet, flute quartet, trio for wind instruments, compositions for the clarinet, horn, trumpet, trombone, viola and the violoncello. He especially likes to write compositions for the organ. He has composed several fugues and two concerts so far.

The most prestigious among his works are, no doubt, symphonic compositions: three symphonies (1956, 1969–1973, 1989) and several short symphonic pieces: *Modo Classico*, *Suite*, *Passacaglia*, *Dramatic Overture*, *Adagio* and *Symphonic Dance*. Four vocal-instrumental pieces are compilation of composer's mastery: *Žalosten* je velki kejden based on folk text, *Requiem*, cantata *Kronanje* v Zagrebu (the text by Anton Aškerc) and ideologically engaged cantata, dealing with the post-war killings in Slovenia and based on various texts, gathered together by Zorko Simčič, and titled *Exercitus Grandis Nimis Valde*.

A capella music is not the focus of this essay because it needs a special treatment.

Skladatelj Samo Vremšak jih zasluži tudi ob svoji sedemdesetletnici.

Vlado Motnikar, prof.
Uredništvo kulturnih oddaj
Radio Slovenija

PETER LEVEC (1923–1999)

Osemnajstega decembra 1999 je v Ljubljani po daljši bolezni umrl književnik Peter Levec, avtor ene prvih povojnih pesniških zbirk na Slovenskem ter prevajalec Walta Whitmana, Gottfrieda Bennja, Gustava Krkleca, Dobrice Čosića in drugih. Objavljal je malo, izdal le tri knjige pesmi, a se je vendar zapisal v vsako antologijo slovenskega pesništva.

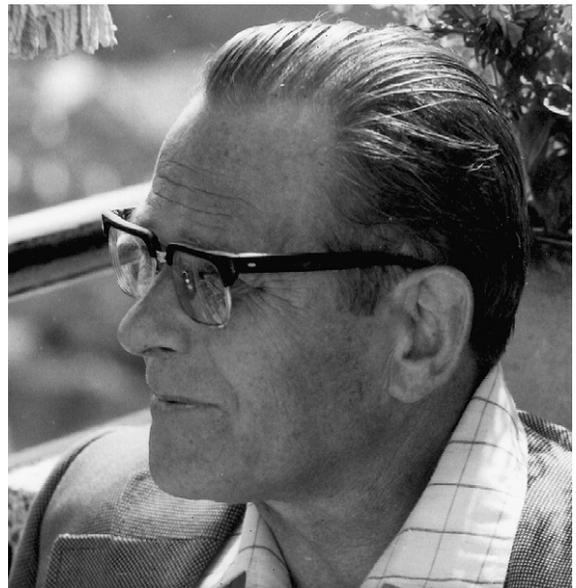
Peter Levec se je rodil 12. julija 1923 v Zgornjem Tuhinju. Otroštvo je preživel na Vrhu nad Krašnjo, klasično gimnazijo pa je obiskoval v Mariboru. Živel je pri premožnem stricu; pri njem je imel streho in hrano, družbe pa ne prav dosti: "Stric, pri katerem sem lahko zastoj stanoval, pa drugače zame ni imel časa in še manj njegova družina. Zaradi tega sem se čutil osamljenega in celo nekam odvečnega. Temu primerno so bile moje prve pesmi rahlo otožne," se je spominjal v radijski oddaji Naši umetniki pred mikrofonom. Stihe je začel kovati pri petnajstih letih, za prve občutene pesmi pa sta morali preteči še dve leti. "Navdihnila pa jih ni petošolska ljubezen, ampak prej odsotnost take ljubezni. Kot dijak sem bil nekoliko zaprt vase ..." V to obdobje sodi tudi pesem Pomlad ob oknu. Napisal jo je marca 1941, pozneje pa jo je izbral za uvod v zbirko *Koraki v svobodo*:

*Zopet lahko ves otožni dan
pri odprtem oknu preslonimo.
O pomlad, ne hodi tiho mimo,
pridi – kakor se sprosti orkan!*

*Pridi in otresi nas
teh morečih slutenj in tesnobe!
Plani z ognjem v naše tihe sobe
in do dna presveti nas.*

Prvi Levčevi pesmi sta bili objavljeni v Mladem jutru, nedeljski prilogi dnevnika Jutro. "V uredniškem pripisu sem bil deležen pohvale in obljube, da bodo naslednjo nedeljo objavili še več mojih pesmi. A zgodilo se je drugače. Naslednjo nedeljo je Hitler napadel Jugoslavijo, prometne zveze z Ljubljano pa so bile pretrgane že dva dni prej," je nadaljeval v spominih za radijske poslušalce.

Po začetku vojne se je vrnil domov in se zaposlil kot delavec v Kamniku. "Pesnil pa tedaj nisem nič. Ob tujem nasilju nad našim narodom so namreč vsi osebni problemi na mah zbledeli in izgubili vsak pomen. Moj dotedanji vir navdihov je presahnil, budnic pa nisem znal pisati." Marca naslednje leto so ga Nemci med obiskom v Mariboru mobilizirali in skupaj z nekaterimi drugimi nekdanjimi dijaki odgnali na prisilno delo na avstrijsko Štajersko. Delal je na veleposestvu blizu Gradca, sredi julija 1943 pa je pobegnil in se pridružil partizanom. Prvo leto partizanstva je preživel v Šlandrovi brigadi, v enoti, ki se je precej gibala tudi v njegovih domačih krajih, nato pa je bil zaradi znanja jezikov premeščen v Belo krajino. Večinoma je deloval

na partizanskem letališču Otok in kot zvezni oficir pri angleški vojni misiji.

Že kmalu je postal eden najbolj znanih partizanskih pesnikov in tudi motivno jim je precej soroden. Bil je urednik in najvidnejši avtor pesniškega zbornika borcev Šlandrove brigade *Iz težkih dni*, kar nekaj njegovih pesmi je v uredništvu Mileta Klopčiča izšlo v prvem zvezku *Pesmi naših borcev* junija 1944, konec leta 1945 pa so kot ena prvih povojnih pesniških knjig v Sloveniji izšli njegovi *Koraki v svobodo*. V zbirki si skoraj dokumentarno kronološko sledijo sprva še optimistično čakanje na pomlad, nato trpka, a kljub temu vitalistična pesem o mrtvih mesecih po zasedbi, pa pesniški zapis s prisilnega dela pri Gradcu, odločitev za pobeg, doživljanje vojne ... do zanosu ob osvoboditvi in vrnitvi domov. Čeprav so pesmi iz te zbirke večinoma nastajale v enoti, jih je le malo izrazito aktivističnih. Patosa je komaj kaj, predvsem so izraz zgroženosti ob moriji, osebno prizadetega doživljanja tovarištva, požigov, bojov in pohodov in seveda optimističnega pričakovanja svetle prihodnosti. Pesnik je pri tem hkrati posameznik in član skupnosti, med njima ni nasprotja, ampak skupaj obstajata v skladnosti. Kljub vojni je opazna celo umirjenost. Ljubezenska pesem je le ena, precej bolj opazen pa je neki drugi motiv, namreč podoba iz narave. Narava mu nudi zavetje, predvsem pa ga notranje pomirja. "Pri Petru Levcu se da v uspešnih pesmih razbrati neko intimno čustveno središče, ki priča, da fant sveta ni samo opazoval in razmišljal o njem, marveč ga je tudi doživljal," je pozneje zapisal Filip Kalan. Večina pesmi je pisanih v vezani besedi, ne manjka niti sonetov, vmes pa so tudi pesmi v elegijskem distihu. "Prva pesem, ki sem jo napisal v naših gozdovih, je bila prav *Požgana vas*, torej pesem, ki je od vseh mojih najbolj znana. Spominjam se, da sem svojo *Požgano vas* najprej pokazal tovarišu Mišu, sekretarju skojevske organizacije v naši četi. Mišo, preprost delavec, si je pesem prebral, ker pa v njej ni našel rim ali kitic, me je takole pohvalil: No, to je pa dober članek!"

*Trudno odmeva korak,
povsod naokrog je tišina.
Težek, bolesten spomin
stiska samotno srce.*

Tu je naš človek živel
 in v miru zemljo preoraval,
 nagelj je v oknih cvetel,
 grulil na dvoru golob.
 Tiho je zdaj naokrog
 in molk med črnim zidovjem,
 suho štrlijo čez pot
 veje ožganih dreves.
 Sredi domače vasi,
 ob stezi, s plevelom porasli,
 našlo svoj zadnji je mir
 dvajset trpečih ljudi.
 Eden je bil jim sovrag
 in v enem zdaj grobu ležijo.
 Angel na grobu kleči,
 angel z razbito glavo.
 V vaškem koritu pa vre
 in peni se bistri studenec –
 v njem partizani gasé
 žejo si mimogrede.

Požgana vas vsekakor sodi med tiste pesmi partizanskih pesnikov, ki so daleč preživele svoj čas. Značilna za to obdobje je tudi *Naša ljubezen*, pesem, ki se je še dolgo po vojni razlegala na marsikateri proslavi: "O domovina, smo te ljubili dovolj? / Kako bi te mogli ljubiti še bolj? / Saj tisočkrat mokri in lačni, prezebli / braneč te že vsak smo razor prehodili – / tipaje pred sabo ob temnih nočeh ..."

France Vodnik je zbirko *Koraki v svobodo* ocenil decembra 1945 v Mladini in med drugim poudaril:

"Peter Levec dokazuje z vsako svojo pesmijo globoko povezanost poezije in življenja, človeka in časa, posameznika in družbe. /.../ Najznačilnejša stran njegove lirike je prav v povezanosti osebne pesnikove usode s kolektivno usodo naroda, kateremu pripada. /.../ Pesnikov jaz sicer ne izginja v množici, pač pa se na vsakem koraku, v vsakem trenutku zaveda usodne povezanosti vseh tistih, ki skupaj trpe, ki se skupaj bore, ki skupaj korakajo v svobodo. /.../ Prav tako je za Petra Levca, dasi je često poln nemira, prepoln vprašanj in vročih sil, značilen optimizem, ki zmaguje nad vsem nemočnim omahovanjem. /.../ Posebej je treba poudariti, da pesmi Petra Levca niso samo sociološko pomemben dokument iz naše osvobodilne borbe, ampak so hkrati pomembna estetična obogatitev našega lirskega pesništva."

Po vojni (iz nje se je vrnil s činom kapetana) je Peter Levec končal klasično gimnazijo v Mariboru in višjo politično šolo v Beogradu. Bil je sourednik Mladinske revije in pozneje njene naslednice Besede, kulturni urednik Ljudske pravice, v letih 1953–1959 je delal v kulturnem uredništvu Radia Ljubljana, nato pa je bil do upokojitve leta 1976 urednik pri Cankarjevi založbi.

V prvih povojnih letih je Peter Levec napisal še nekaj odmevov na partizanščino, na primer *Elegijo padlim* (*Tiho od nas ste odšli / tovariši, v noč – brez povratka. / V prsih teži me bolešt / v nemem spominu na vas ...*), in nekaj pesmi o delovnih akcijah. Toda vzhičenje ob zmagi in navdušena prva povojna leta so minila, glasni optimizem se je začel umikati tišjim, osebnostnim tonom. Med glasniki novega doživljanja sveta je bil

tudi najmlajši rod partizanskih pesnikov – ob Petru Levcu še Ivan Minatti, France Kosmač in drugi. Dnevna politika ni bila več malone obvezna snov za poezijo. Z vrhov je zavel milejši veter in zacvetela je intimno osebna lirika. Vendar prehod ni bil popolnoma samo-umeven. Še leta 1953 je Roman Albreht, glavni urednik Delavske enotnosti, pod psevdonimom Drejče napadal Besedo, tedaj vodilno literarno revijo na Slovenskem: "Od teh pesniških doživetij in v njih izpovedanih misli in čustvovanj, pa do umetnin, ki bi, ne deklarativno, ampak z močjo umetnika, dostojnega creda, kakršnega so izpovedali 'Besedarji', ponazorili naš čas in njega boli in sončne strani, pa je seveda še zelo dolga pot." Kot primer (politične nespodbudnosti) je iztrgal verze iz treh Minattijevih pesmi, Menartove *Pesnik se predstavi* in Levčeve pesmi *Prijatelju*.

Peter Levec je odgovoril v Ljubljanskem dnevniku, nato pa se je med njima razvnela polemika, značilna za tedanje postopno osamosvajanje književnosti od političnih zapovedi. Levec je povojno stanje opisal z besedami: "V bližnji preteklosti smo seveda vsi – vsaj mlajši ljudje, v glavnem sedanji 'besedarji' – več ali manj utilitaristično gledali na književnost. To se pravi, da smo pisali oziroma želeli, da bi se opisovalo predvsem tisto, kar neposredno lahko koristi kaki politični ali gospodarski akciji. /.../ Morebitno žalost smo raje zapirali vase ali pa jo slikali olepšano. Pesem je morala biti na vsak način vzpodbudna in svetla – in če ni šlo drugače, je poet po svojih stihih razpostavil bleščeče rekvizite – kot sonce, razne zarje itd. /.../ Skratka, obnašali smo se kot nekaki prikriti, nezavedni sovražniki Prešerna /.../" Nato pa nadaljuje: "Pesniki so se torej počasi prepričali, da v poeziji velja samo tisto, kar neposredno, brez kakršnih koli olepševalnih manevrov prodre iz srca – pa naj gre za erotiko ali kaka druga intimna ali družbena doživetja." Vendar Drejče po Levčevih besedah "še naprej po vsej sili zahteva od poetov nekaj nemogočega. Če na primer kak poet ob kakem bridkem življenjskem doživetju za hip vztrepeta, za hip zdvomi nad ideali, a se vendar še oklepa naše skupne poti ... tovariš Drejče hitro povzdigne svoj birokratski prst, češ, takšno pisanje je zelo daleč od našega časa. A kaj torej hoče Drejče? Želi si pač literarnih plakatov." Levec zagovarja popolnoma nasprotno stališče: "Seveda 'besedarji' sem ter tja napišejo tudi žalostno pesem, saj na svetu še zdaleč ni vse svetlo. Upoštevati pa je treba, da je vsaka pesem plod trenutnega razpoloženja, doživetja ali stanja in zato po eni sami pesmi – ali celo samo po nekaterih iztrganih verzih – ne moremo presojati celotnega pesnika in še celo ne cele generacije."

Drejče se v Delavski enotnosti čez teden dni čudi nad Levčevo užaljenostjo in trdi, da mu je željo po političnih plakatih podtaknil. "Tovariš Peter Levec je v svoji domišljiji našel v mojem zadnjem članku še celo poplavo pregrešnih stvari, ki jih seveda niti nisem zapisal niti mislil." Levec je bil v odgovoru spet zavzet: "Drejče si v poeziji želi čim več 'radosti časa' oziroma si želi, da bi se radost in bolešt v njej odsvitali vsaj po načelu 'fifty-fifty', če že ne gre drugače. Toda na ta svoj račun Drejče ne bo nikdar prišel, kajti v poeziji trenutna in konkretna 'radost časa' in sploh radost zmerom vleče 'ta kratko'. Kajti kdor je srečen, tisti v miru (morda celo filistrsko) uživa svojo srečo in ob tem le težko poje. Pojejo pa predvsem tisti, ki jih kar koli boli, ki jih žene neki nemir. Zato je poezija veliko prej neko

hrepenenje po nekih, še ne danih radostih kot pa povečevanje že obstoječih radosti."

Levčev burni odziv na pravzaprav medlo prvo kritiko je na prvi pogled mogoče celo prenapet. Šele naslednji Drejčev zapis, skoraj dve strani dolg članek z naslovom *Veliko življenjske sile in tenko ubranih src zahteva revolucija od svojih glasnikov* dokazuje, da je Levčec pravilno bral "očitke" med vrsticami. Tokrat so bili precej določnejši: skupni imenovalec pesmi v tretji številki Besede je, kot piše Drejče, "nekaj mučnega, utrujenega, trpečega in brez kakršne koli življenjske sile. /.../ Kje je življenjska sila, kje mladeniška moč teh mladih ljudi /.../ v nasprotju z vrvežem našega časa, ki je tako razborit in poln. /.../ Toda razlika med njegovim in mojim gledanjem je v tem, da on precenjuje naglas svoje bolesti, jaz pa trdim, da pesnik izpoveduje 'boli in radosti časa', pri čemer seveda predpostavljam, da so v srcu, mislih, spoznanju in ustvarjalni sili pesnika postale boli in radosti časa njegove osebne boli in da je končno on sam sin svojega časa. /.../ srca in čustva pesnikov bi morala pojmovati sedanjo demokracijo tako, da bi bilo v njih čim več prostora bolim in radostim revolucionarnih sil našega časa in da bi tem silam posvetili vso svojo človeško in ustvarjalno moč. /.../ Radost je naprednim ljudem mnogo več kot golo osebno ugodje, često je celo v nasprotju z njim, vsaj tako jaz mislim."

"V času tiste polemike sem bil star trideset let. Kmalu po tistem pa se je v meni nekaj premaknilo: neki pri-tajeni osebni problem se je nenadoma dramatično, tragično zaostрил. Ves razbolen in v nekakšnem strahu pred ljudmi sem si uteho iskal v naravi, predvsem pa sem svojo bolečino prelival v pesmi, v grenke pesmi samote in brezupa."

Polemiki med Petrom Levcem in Romanom Albrehtom smo se podrobneje posvetili z namenom, da bi pona-zorili popolnoma nasprotne poglede na vlogo literature v petdesetih letih, pa tudi še pozneje. Njuna stališča so si bila preveč vsaksebi, da bi lahko v tistem hipu delovala konstruktivno, izvorni nesporazum je bil že v osnovnem pristopu: "Sleherna temačnost nima političnih korenin, saj človekova srečnost ali nesrečnost ni odvisna le od družbene ureditve, ampak še mnogo bolj od raznih intimnejših silnic, ki po svoje pregnetejo usodo slehernega posameznika," trdi Levčec, medtem ko naj bi po mnenju oblasti imela knji-ževnost veliko idejno, celo propagandno vlogo.

Cela generacija pesnikov pa je tedaj že odločno začr-tala razvojno pot slovenske literature. Še isto leto je izšla v marsičem prelomna Kovičeva, Zlobčeva, Me-nartova in Pavčkova zbirka *Pesmi štirih*. Polemika z Drejčem je Levca sicer prizadela, ni pa preprečila izida njegove druge pesniške zbirke *Zeleni val* (1954). V prvem ciklu *Žareči pepel* še odmeva spomin na vojno in povojne mladinske akcije, a se hitro umakne občutku utrujenosti in izgubljenih iluzij.

*Kako naj bi opeval naše sonce?
Če zate ni ga, ni ga niti zame.
Tako sva eno si, da tvoje rane
so moje in na meni krvave.*

*Težka, prijatelj, mi je misel nate.
Zdaj v mojem srcu si ko šipkov trn.*

*Zdaj se naš lepi sanjski svet razsipa
kot ob neurju rožni grm.*

*Saj kaj bi z vzori – malokdo jih ceni.
Brez njih je lažje dihati ljudem,
A kdor ne zna močnejšim slepo streči,
ah ne ...*

saj še pomisliti ne smem. (Prijatelju I)

Drugi niz *Marčen dan* je za celotno Levčevo ustvarjanje najbolj značilen, saj se, kot že v eni prvih njegovih pesmi, uveljavi njegov osrednji simbol – marec. Me-sec, ko se narava vsepovsod prebuja, in hkrati me-sec, "ko je pomlad samo še rožnat sen" ... Predvsem je to čas slutnje, pričakovanja nečesa novega, prav-zaprav že gotovosti, da bo življenje zdaj zdaj vzklopelo. To novo sicer zanesljivo pride, a zdaj ga še ni, zato si ga je mogoče poljubno zamišljati, si naslikati še lepše, kot je sploh mogoče. Sanje, četudi neuresničljive, so včasih doživljajsko bogatejše kot resnica. ("A jaz vse bolj nestrpen sem od sanj: / bo res pomlad – doslej nerazodeta? / Na njo že čakam dolga, dolga leta ... / in vsa ta leta zde se kot en dan, / en sam neskončen, marčen dan." – *Marčen dan*) Iz negodnega marca vzcveti bujni maj: cikl *Ljubezen* kaže Levca z dotlej javnosti neznane plati. Dvojina, ki se je v zbirki *Koraki v svobodo* sramežljivo pojavila le v pesmi ali dveh, je zdaj postala samostojen pesniški niz. ("Zdaj skupaj sva. Med nama ni besed, / a saj brez njih vse vem, vse slutim." – *Njene pesmi*) A vendar se zbirka ne izpoje kot slavospev izpolnjenemu hrepenenju; zadnji sklop *Natrgan list* vrača pesnika in bralca iz oblakov. Zadnja pesem *Balada* in pripev *Nikar prezgodaj* sta več kot zgovorna.

*V smaragdnih zubljih morje plameni,
nevihta biča vodno plan.*

*Ob bregu trga se privezan čoln
in v svet zdaj plove prvič sam,
sproščen,*

*lahkoten,
sneg z verig!*

*Nad njim ženo radosten krik
galebi, razigrani od neurja.
Mogočno bilje mu prepeva burja –
oči valov gore v zeleni sli.
(Balada)*

*Nikar prezgodaj, žarki, ne budite
srca in njiv, tonečih v zimskem snu.
Ne dajte, da že zgine snežna plast,
saj njive niso še spočite
za oster plug in novo rast.
Še jim potreben je kak dan miru,
kot je potreben srcu, ki natrto
ne more trepetati venomer –
in kri ne sme iz ran nenehno vreti,
saj prešibak je njen izvir.*

*Zato, o sonce, s trudnih src in njiv
za zdaj umakni še svoj ogenj zlati.
In pusti me, dokler ne pride čas,
še malo spati,*

*o, še malo spati!
(Nikar prezgodaj)*

"Bolečina je trajala nekaj let in dokler je trajala, sem pisal pesmi. Ko pa je bolečina slednjič otopela in se razblinila, sem kot pesnik nenadoma sploh utihnil. V Cankarjevi založbi, kjer sem bil zaposlen, sem resda imel veliko dela, vseeno pa to ni bil pravi vzrok moje pesniške suše. Pravi vzrok je bil v tem, da tedaj nisem doživljal nič tako izjemnega in čustveno vznemirljivega, da bi se mogle zganiiti moje pesniške strune. Glavni vir mojega pesništva so namreč zmeraj bila čustva, predvsem čustva."

Sledil je dolg pesniški molk, zapolnjen z uredniškim in prevajalskim delom. Prevajal je iz hrvaščine oziroma srbščine, angleščine, nemščine, francoščine ... V knjižni zbirki Kondor je v njegovem prevodu izšel izbor iz poezije ameriškega pesnika Walta Whitmana, enega izmed začetnikov prostega verza. Osebo še bližji mu je bil nemški pesnik Gottfried Benn, *"čigar pesmi sem dolgo občudoval in jih nekaj tudi preli v slovenščino"*. Iz književnosti jugoslovanskih narodov je prevedel liriko hrvaškega novoromantika Gustava Krkleca in obsežno epopejo srbskega pisatelja Dobrice Čosića *Daleč je sonce*. Šele leta 1971 je izdal tretjo knjigo pesmi, pregled skozi vse svoje pesniško snovanje. Naslov se je ponujal skoraj sam: *Brezkončni marec*. Za prva sklopa *Naše hoste* in *Na robu svetlobe* je izbral pesmi iz prvih dveh zbirk, drugo polovico pa zapolnjujejo nove pesmi. Pesnik Janez Menart je zbirko več kot desetletje po izidu, ob Levčevi šestdesetletnici, označil z besedami: "... to je poezija človeka, ki je kljub svoji prirojeni blagosti in trdih vojnih dneh mirno, skoraj skrivaj opravil svojo domovinsko dolžnost v življenju in umetnosti, nato pa prav tako na tihem, skoraj naskrivaj vsa leta živel v nekakšnem pesniškem samogovoru vprašanj in odgovorov, upanj in razočaranj, predvsem pa v iskanju lepote in notranje sreče, ki jo je, kot kažejo pesmi, ki so nastale iz teh stanj, še najbolj našel v naravi in v samotnem premišljevanju."

Tretji cikel v zbirki, *Drhteča sivina*, zaznamujejo občutki tujosti, samote, celo brezupa (*"Prepozno je, vse ure že stojijo, / in mimo tod ne pride več nihče."*), nobenega pričakovanja ni več, edino zavetje je spet ostala le narava. Mitja Mejak je v spremni besedi k zbirki zapisal:

"Zato je pravzaprav celotno poglavje Drhteča sivina ena sama metafora, ki za simboli narave in njenih, s človeškim zlom neomadeževanih sprememb prikrija in hkrati razodeva valovanje pesniških čustev. Ta, iz pretresljive intimne stiske, potencirane s temeljno pesnikovo zadržanostjo, porojena simbolika, ta srečni prenos čustva v ustrezno metaforo je Levčevo liriko v nekaterih pesmih iz tega cikla povzdignil do izredne lirične čistosti."

Za zadnji sklop *Zrak cvete* pa so bolj značilne človeška zrelost, sprijaznjenost, pomirjenost s svetom. Ali kot piše Mejak: *"Nekoč je bila radost Levčeve pesmi tako brezmejna, da je morala sama v sebi izgoreti, nato je bila bolečina tako silovita, da se je morala umiriti, saj je, popolna, kakršna je bila, vodila samo h koncu in katastrofi. Po dveh tako različnih in oddaljenih čustvenih razsežnostih, po dveh tako vznemirljivih doživljajskih vrhovih, ki sta pesnika popolnoma prevzela, je slej ko prej moralo nastopiti zatišje utrujenosti in iztremnosti. Čustvena razgibanost se je zato umirila,*

utrujeni pogled na svet je postal prodornejši. In spet je svet dobil tiste oblike, kakršne je imel некоč: v njem se bolečina prepleta z upanjem, tema s svetlobo, vizija prihodnosti s praznino vsakdanjosti. /.../ Poluti teme in svetlobe sta se približali druga drugi in se med seboj zlili, med njima ni več brezbrežnega prepada, in v tem enovitem, resničnem svetu je dovolj prostora za radost in bolečino. V njem pa je tudi prostor za vizijo brezkončnega marca, za ta izvorni lirični simbol ubogega, plahega, z radostjo in bolečino preizkušenega človekovega upanja." Josip Vidmar je leta 1975, ko je v mislih pripravljaj precej kratek izbor za antologijo slovenskega povojnega pesništva, iz cikla *Zrak cvete* kot edino Levčevo pesem izbral *Neko luč*, upesnitev pričakovanja, kakršno sicer vsebuje simbol marca.

*Neka luč se približuje
in ozarja mi zavest,
še zastrta, komaj vidna,
kakor z daljnih zvezd.
Čutim jo in vidim nekaj,
kar je le še tih smehljaj,
nekaj, kar še ni resničnost,
le še slutnja, le migljaj.*

*Sinji čas pričakovanja.
Tiho tlenje v poltemi.
Nekaj svetlega se bliža
izza mej nevidnosti.
Belo jutro kot da slutij;
kaj, povedati ne zna.
Tudi noč molči
in nema
praznično se lesketa.*

(Neka luč)

Po izidu *Brezkončnega marca* je Peter Levec napisal še nekaj pesmi, a premalo za novo knjigo. *"Pišem bolj malo. Kaki čustveni viharji so pri mojih letih skoraj izključeni, še vedno pa me čustveno prizadeva beg z zemlje, ki še traja, a še bolj me vznemirja to, da je zaradi hlastne civilizacije resno ogrožena že celo sama narava."* Nekaj pesmi je objavil v Prostoru in času, na Radiu Slovenija, v Sodobnosti ... Leta 1986 je prejel nagrado vstaje slovenskega naroda za življenjsko delo. V utemeljitvi (s precej značilno tipkarsko napako v Delu, ki je zbirko *Brezkončni marec* preimenovala v *Brezkončni marš*) je posebej poudarjena pesem *Požgana vas*, *"ena najlepših, pesniško najbolj globokih elegij ne le v slovenski liriki 20. stoletja, ampak tudi v najširšem evropskem prostoru"*.

Ob pripravi prispevka za Kamniški zbornik naj bi bil sodeloval tudi Peter Levec osebno, a je zaradi boleznih vabilo k pogovoru odklonil. V telefonskem pogovoru približno dva tedna pred svojo smrtjo je skromno omenil, da je bilo o njegovih pesmih že vse povedano, razvnel pa se je ob medvojnem dogajanju, opozarjal na razliko med osvobodilnim bojem in revolucijo. To je v časopisih poudarjal že v začetku devetdesetih let. Bil je aktiven član gibanja za narodno spravo in je skupaj s Stanislavom Klepom in drugimi pripravil celo Predlog deklaracije o narodni spravi. Čeprav je bil sam partizan (ali pa prav zato), je glasno nasprotoval odločitvi o praznovanju 27. aprila kot dneva upora proti okupatorju, češ da je bila tedaj ustanovljena Protiimperialistična (torej tudi protizavezniška) fronta, šele pozneje preimenovana v Osvobodilno fronto. Ob imenovanju Antona Drobniča za javnega tožilca je v

časniku Slovenec v odprtem pismu predsedniku Milanu Kučanu zapisal: "Ker je komunizem mrtev, bi komunisti nujno morali malo revidirati svoj odnos do nekdanjih protikomunistov, torej domobrancev. Ne bi jih smeli kar počez in cinično razglašati za izdajalce ali fašiste. Spričo propadlega komunizma bi končno morali pošteno in javno priznati, da so tudi domobranci vsaj deloma imeli prav! Ob takem priznanju zgodovinska veličina našega protikupatorskega boja ne bi prav nič zbledela. Nasprotno. Očiščena boljševiške navlake bi še prijazneje sijala."

O tem je v nekrologu ob Levčevi smrti spregovoril tudi njegov prijatelj pesnik Janez Menart: "V zadnjem času sem o njem slišal govoriti, da se je 'odpovedal svoji partizanski preteklosti', kar pa nikakor ne drži. Prav nasprotno. Kot človek, ki je opravil dveletno višjo partijsko šolo v Beogradu, in kot poznejši književni urednik, ki je dolgo lektoriral komunistično literaturo, je namreč že v šestdesetih letih (če ne že prej) hudo zdvomil nad komunizmom, kar vem iz lastnih pogovorov z njim. A nikdar se ni odpovedal partizanstvu kot odporištvu proti okupatorju. /.../ To sem bil ob Levčevi smrti kot njegov prijatelj dolžan ponovno javno omeniti, da bodo njegovi mani lahko v miru počivali."

Ena zadnjih Levčevih pesmi ima naslov

Nič se zares ne konča:

*Dnevi, ki so zatonili,
in z njimi je radost odšla.
Končano je neko poglavje,
a nič se zares ne konča.*

*Zvonovi predvčerajšnje sreče
še vedno od daleč done.
Leskeče se rosa spominov,
ki svetli so in ne bole.*

*Neredko še duša kleči
poleg dozdevnega groba.
A v prsih več žalosti ni,
le mir in velika svetloba.*

PETER LEVEC (1923–1999)

SUMMARY

Peter Levec, the poet and translator, died of severe illness on 18th December 1999 in Ljubljana. He was born on 12th July 1923 in the village Zgornji Tuhinj. He published one of the earliest post-war collections of poems in Slovenia and also translated works of Walt Whitman, Gottfried Benn, Gustav Krklec, Dobrica Ćosić and others into Slovenian language.

Although only three collections of his poems were published Peter Levec's work is present in every single Slovenian anthology. His first collection *Koraki v svobodo* (1945) is a personal and emotional approach to the killings, arsons, battles and marches and poems are far from being politically engaged although most of them were written during the war when Peter Levec joined the partisan movement.

In the early fifties the memories of war in his poems were replaced with quiet intimate tones which led into

the post-war individualism which is already recognizable in his second collection of poems *Zeleni val* (1954). His third collection *Brezkončni marec* (1971) was published after a long break. It contains poems from the previous collections as well as two sets of new poems. It is necessary to say that the month of March is the key theme in his poems, the symbol of expectation, driving winter away. The poet hopes for the spring to come and make his dreams come true.

Viri in literatura

Peter Levec: Koraki v svobodo, 1945

Peter Levec: Zeleni val, 1954

Peter Levec: Brezkončni marec, 1971

Peter Levec: Pesmi, Prostor in čas, 1972/7–8

Peter Levec: Nič se zares ne konča, Sodobnost 1998/5

Drejče (Roman Albreht): Ob tretji številki Besede, Delavska enotnost, 3. april 1953

Peter Levec: Drejčetova velika kritika, Ljubljanski dnevnik, 18. april 1953

Drejče: Bežimo, tecimo, "besedarji" gredo, Delavska enotnost, 24. april 1953

Peter Levec: Še enkrat: Drejče, Ljubljanski dnevnik, 6. maj 1953

Drejče: Veliko življenjske sile in tenko ubranih src zahteva revolucija od svojih glasnikov, Delavska enotnost, 15. maj 1953

Filip Kalan: Veseli veter, 1956

France Vodnik: Ideja in kvaliteta, 1964 (Peter Levec: Koraki v svobodo, Mladina, 22. dec. 1945)

Mitja Mejak: Svetloba in tema v liriki Petra Levca (v zbirki Brezkončni marec, 1971)

Mitja Mejak: Srečanje s pesnikom Petrom Levcem, Radio Ljubljana, 1972

Josip Vidmar: Presoje, 1980 (Antologija nove pesmi, 1975)
Janez Menart: Še dolg bo dan, zdaj so najlepši časi, Delo, 14. julij 1983

France Vodnik: Misli in presoje, 1983

Peter Levec – Naši umetniki pred mikrofonom, Radio Ljubljana, 29. april 1985

Nagrade vstaje slovenskega naroda, Delo, 23. julij 1986
Stanislav Klep, Peter Levec in drugi: Predlog deklaracije o narodni spravi, Delo, 20. junij 1990

Peter Levec: Zapisi na Kučanov naslov, Slovenec, 23. julij 1991

Tone Pavček: Odšel je Peter Levec, Ljubljanski dnevnik, 27. december 1999

Janez Menart: Peter Levec 1923–1999, Delo, 28. december 1999

Slavica Navinšek, prof.

Šutna 64
Kamnik

IVAN LAVRENČIČ IN NJEGOV ČAS (1857–1930)

3. februarja 2000 je poteklo sedemdeset let, odkar je v Kamniku umrl Ivan Lavrenčič, mestni župnik in dekan, kanonik, poslanec kranjskega deželnega zbora. Za Maksimilijanom Leopoldom pl. Raspom (1673–1742) je najdlje vodil kamniško župnijo – skoraj 28 let.

V Kamnik je prišel v začetku 20. stoletja (2. 7. 1902) in je s svojo osebnostjo in delom močno zaznamoval ta čas. Nekateri starejši, še živeči Kamničani, se ga spominjajo kot izjemne avtoritete in hkrati kot dobrega človeka. Še boljje si ga lahko predstavljamo, če spoznamo njegova dela, številne članke v časopisih in revijah.

Za ta čas je značilno, da so bili duhovniki še vedno najštevilnejši med slovenskimi izobraženci, zato so delovali v svojem okolju ne samo duhovno, ampak tudi družbenopolitično. In to je bilo še kako značilno za Ivana Lavrenčiča.

V Kamnik je prišel z izjemnimi izkušnjami, poznan v javnosti kot uveljavljen pisec in organizator. Leto prej je zgradil v Šmartnem pri Litiji veliko farno cerkev, ki je bila za tiste čase pogumna stvaritev. Tega so se zavedali tudi farani v Šmartnem, ki so se od Lavrenčiča poslavljali s pesmijo Antona Medveda. Pesnik govori o zaslugah in žalosti, ko odhaja plemenit človek.

Iz Kamnika pa je že pred premestitvijo prejel (28. maja 1902) prijazno pismo gvardijana kamniškega frančiškanskega samostana p. Angelosa Mlejnika.

Če hočemo oblikovati vsaj približen portret Ivana Lavrenčiča, ne zadostuje v steno vzdignjena plošča na kamniških Žalah, ki nam ga sicer predstavi, vendar ne more zaobseči njegove celotne osebnosti.

Ivan Lavrenčič izhaja iz razvejane primorske družine Lavrenčičev, ki je dala v preteklosti narodu veliko intelektualcev različnih usmeritev. S svojimi sorodniki je bil tesno povezan in nikoli ni pozabil, da je bil doma iz (premožnejše) kmečke hiše. Rojen je bil 6. 1. 1857 na Planini pri Vipavi, pri Mežnarjevih, očetu Matiji in materi Frančiški, roj. Žvokelj. Kot otroka ga šola ni mikala. O tem je znala pripovedovati njegova mlajša sestra Terezija, ki ga je pozneje spremljala kot gospodinja na vseh službenih mestih. Ko ga je oče peljal v gimnazijo v Gorico, je bil mali Ivan prej doma kot oče. Toda oče je vztrajal in Ivan Lavrenčič je končal gimnazijo. Ohranjena so zanimiva spričevala in šolski zvezki (theke) slovenskega jezika. Gimnazijo in bogoslovje je zaključil v Ljubljani. Leta 1881 je bil posvečen v duhovnika, nato pa je bil kaplan v Logatcu, Postojni, Kranju in v Cerkljah na Gorenjskem, ko je hkrati upravljal tudi Naklo. Od leta 1892–1895 je bil župnik v Boštanju, nato pa do julija 1902 župnik in dekan v Šmartnem pri Litiji, kjer je leta 1901 sezidal mogočno cerkev sv. Martina.

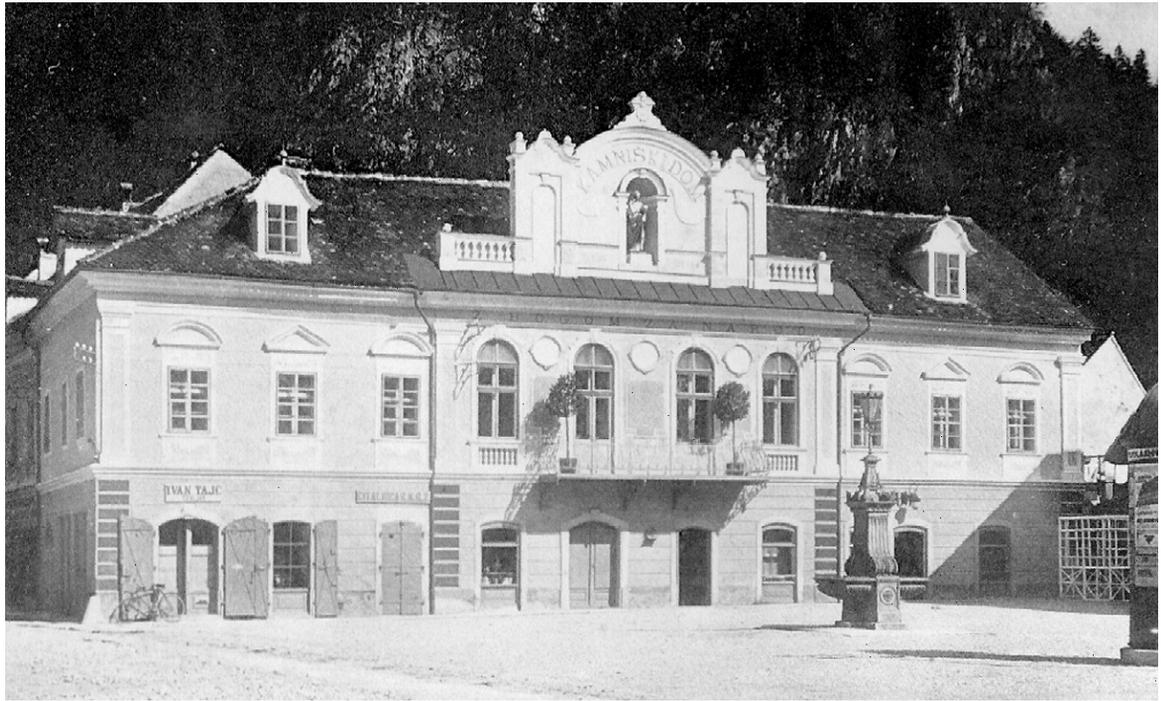

Ivan (Zlatoust) Lavrenčič

Od leta 1902 pa do smrti 1930 je bil mestni župnik in dekan v Kamniku.

Njegovo delovanje v Kamniku je vsestransko. Temeljna je njegova duhovniška služba, ki jo je opravljal vestno in odgovorno, dokazuje hrani tudi župnijski arhiv v Kamniku. Zanimiva so njegova objavljena poročila v Ljubljanskem škofijskem glasniku od leta 1903 dalje. Govori o cerkvenem, družabnem, političnem življenju, o izrednih situacijah v župnijah. V člankih poudarja, kako je pomembna vzgoja mladine, za kar sta najprej poklicani mati in šola. Med vzgojnimi navodili priporoča navajati otroke na varčnost in red, navdušiti jih za zdravo zabavo in izobraževanje. Skrbi ga zlasti za tiste, ki odhajajo na tuje (izseljenci), npr. v Nemčijo in Ameriko, ali pa za dekleta, ki gredo služiti v Trst in Gradec, fantje pa k vojakom. Proti pijančevanju priporoča ustanavljanje družbe treznosti. To omenja že leta 1890 v *Zgodovini cerkljanske fare*. Prav gotovo je namenjal glasbi svojo posebno ljubezen, saj se zaveza za lepo cerkveno petje. Leta 1904 je ustanovil Cecilijino pevsko društvo in napisal *Društvena pravila mestne nadžupnije Kamnik*, ki jih je odobrilo ter pohvalilo deželno predsedstvo v Ljubljani. Sklicuje se tudi na določila papeža Pija X. iz leta 1903, ki priporočajo cerkveno glasbo. Zato objavlja svoje prispevke tudi v *Cerkvenem glasbeniku*. Celó v svoji oporoki ni pozabil na takratnega kamniškega organista Heybala in na cerkveni pevski zbor na Šutni. Tudi denar, ki po oporoki ni bil razdeljen, »naj glavni dedič naloži v Hranilnici in posojilnici na Šutni v Kamniku kot ustanovno glavnico za povzdigo cerkvenega petja in glasbe pri božji službi v župni cerkvi. Vsakoletne obresti naj se razdelijo vsako leto na praznik sv. treh kraljev in sicer tako, da dobi vsakokratni organist 10 %, a 90 % člani in članice pevskega zbora.«

Iz poročil se vidi, da se je Lavrenčič dobro spoznal tudi na šolstvo, saj je bil šolski nadzornik in stalni

Kamniški dom

poročevalec za šolstvo v kranjskem deželnem zboru. V članku *Duhovnik v krajnem in okrajnem šolskem svetu* dobro predstavlja svoj čas v šolah: opremljenost šol, odnose do učencev, zlasti kaznovanje, organiziranost šolske oblasti. Za izobraževanje v župnijah naj se ustanovijo: ljudska knjižnica, telovadna društva, glasbeni, gledališki in govorniški odseki. Posebej naj se organizirajo ženske in naj se vključujejo v gospodinske tečaje, ljudje naj se izobražujejo tudi z branjem knjig, časopisov in revij, kar velja za odrasle in otroke. Priporoča Mohorjevo družbo in Družbo Cirila in Metoda. V Kamniku je kot občinski odbornik soodločal pri sprejemanju učiteljev v službo. Slovenski narod si ga je privoščil, ker je podprl sprejem učiteljice (Mici Kratnar) na deško šolo »pred dobro klasifikovanimi moškimi prosilci.«

Lavrenčičeve socialne naravnosti ne spoznamo samo iz pripovedovanja ljudi, ki so ga poznali. Rad je pomagal po svetopisemskem načelu: naj ne ve levica, kar dela desnica. Tudi članek leta 1916 *Varstvo nedoletnih otrok* ga predstavlja kot zagovornika otrok, ki so brez enega ali obeh staršev. Strinja se z novelo k državljanškemu zakoniku, ki daje ženskam enake pravice kot moškim. Zakonske ali nezakonske matere so lahko varuhinje svojim ali tujim otrokom. Poudarja, kako pomembno je izbrati dobrega varuha, zato predlaga ustanovitev varstvenih svetov po župnijah, ki naj bi nadzorovali imenovanje in delovanje varuhov. Socialno skrb za otroke in druge pomoči potrebne farane nalaga tudi duhovnikom, ki dobro poznajo življenje vernikov. Opozarja na karitativno delo za bolne, zanemarjene in zapuščene. Tudi v oporoki se je z denarno podporo spomnil »ubogih v Kamniku, ubogih v Šmartnem pri Litiji, Boštanju, na Planini pri Vipavi« ter Vincencijeve družbe v Kamniku, ki je skrbela za pomoči potrebne.

Lavrenčičeve osebnosti pa ne bi spoznali, če ne ome-nimo njegovega organizacijskega in gospodarskega delovanja v Kamniku. Že jeseni, po prihodu v Kamnik, se je lotil obnavljanja župnišča na Šutni. Posodobil je bivalne prostore, zlasti pa uredil pisarno in arhiv. 10. avgusta 1902 »se je na obrežju Bistrice v Veliki ulici dozidal Gasilni dom. Slovesnosti se je udeležilo nekaj sto gasilcev iz raznih krajev Kranjske, največ z zastavami. Igrali sta dve godbi.« 9. novembra 1902 pa je Ivan Lavrenčič sklenil kupno pogodbo z Ivanom Bahovcem, lastnikom hiše št. 2 na Glavnem trgu v Kamniku. Stavba je bila osnova za ustanovitev Društva Kamnik, ki je bilo desetletja dom za številne kulturne prireditve. 12. marca 1903 je deželna vlada potrdila društvena pravila, stavba pa je dobila ime Kamniški dom. 4. oktobra 1903 je obiskal Kamnik dr. Anton Bonaventura Jeglič in blagoslovil Kamniški dom in društveno zastavo, slavnostni govornik je bil državni poslanec Fran Šuklje. V dvorani Kamniškega doma je bil ob odprtju banket, kjer je igrala Kamniška godba, popoldne pa je bil koncert novega pevovodje in organista Josipa Heybala (oče operne pevke Valerije Heybal). Slovesnosti se je udeležilo več drugih društev, saj je bilo celo devet hrvaških zastav.

Naslednje leto (1904) se je Lavrenčič lotil urejanja pokopališča na Žalah (napisal *Pokopališčni red*), popravila žalske cerkve in kapelic na Kalvarijo. Leta 1907 pa so položili tlak v srednji kapeli na Malem gradu. Leto pozneje je začel slikar Matija Koželj slikati farno cerkev na Šutni, podobar Ferdinand Tončič pa je postavil v cerkvi kapitela in sklepnike ter prenovil in pozlatil oltarje. Delo v cerkvi je potekalo pod strokovnim nadzorstvom. 28. aprila 1909 sta si na povabilo dekana ogledala šutensko cerkev dr. Pavel Hauser, asistent generalnega konzervatorja za umetnostne in zgodovinske spomenike na Dunaju, in konzervator prof. Ivan Franke. Odredila sta sanacijo Jelovškovih

Ivan Lavrenčič s prijatelji

fresk v prezbiteriju in prezidavo ter prenovo sprednje fasade, ki je bila poškodovana ob potresu 1895. Ogle-dala sta si tudi cerkvi na Žalah in na Malem gradu.

20. julija 1909 so začeli popravljati sprednjo fasado župne cerkve. Hkrati pa se je Lavrenčič odločil, po posvetu s prej omenjenima strokovnjakoma in z vednostjo škofa A. B. Jegliča, da bo vrh fasade, nad strešno kritino postavil pet kipov, ki predstavljajo: Marijo, zavetnico farne cerkve, sv. Marjeto, zavetnico mesta Kamnika, sv. Janeza Evangelista, sv. Janeza Krstnika in sv. Jožefa. Kipe je izdelal ljubljanski kamnosek Feliks Toman, glave (obraz) pa akademski kipar Zajec. Kipi še danes spominjajo na ustvarjalno vneto takratnega dekana, ki se je zavedal, kaj pomeni ohranjati kulturne spomenike in dodajati nove.

Še istega leta je popravil zvonik in cerkveno streho na Šutni, na Malem gradu obzidje, na Žalah pa postavil kamnite stopnice pri vhodu na pokopališče in streho na zvoniku. Adaptacija in popravila so se nadaljevala tudi v šutenski cerkvi, saj se je uredil prostor pod korom v krstno kapelico, cerkvena ladja pa je dobila nova okna. A. B. Jeglič je v nagovoru ob birni v Kamniku priznal velik verski, socialni in gospodarski napredek.

Kamničane je v letu 1912 gotovo prijetno presenetila Lavrenčičeva pobuda, da se v mesto napelje električna razsvetljava. Občinski odbor se je odločil in načrtoval delo za elektrifikacijo ter se dogovarjal z vojaško upravo za dobavo električne energije iz smodnišnice (praharne). Na sveti večer (24. 12.) je zasvetila električna. Skoraj istočasno je Lavrenčič zaprosil knezoškofijski ordinarijat v Ljubljani, da bi odstopil župnijski travnik mestu Kamniku, kajti le tako se je lahko »razširil« deželno cesto pri vhodu v mesto. «

Leto pozneje (15. 8. 1913) je farna cerkev dobila nove orgle, ki jih je izdelal mojster Milavec iz Ljubljane in so takrat šteje »med najboljša dela naše dežele.« Nove orgle so se predstavile 12. 9. 1913 s koncertom. Sodelovali so Stanko Premrl, Josip Heybal in pevski zbor. Koncert je bil dobro obiskan, dr. Mantuani, ravnatelj Rudolfinuma v Ljubljani, priznan glasbenik, je v Slovencu napisal (13. 9. 1913): »Sme se trditi, da je bil ta večer največji in najlepši umetniški užitek vseh prireditvev letošnje sezone. Izvajale so se skladbe notranje muzikalne vrednosti, ki jih ni moč vedno slišati.« Poleg novih orgel je župna cerkev dobila tudi šest novih lestencev, ki jih je naredil ljubljanski pasar Ivan Kregar.

Tik pred začetkom I. svetovne vojne (16. 4. 1914) so odposlali prošnjo na pristojno ministrstvo, da bi se zgradila železniška proga Motnik–Kamnik, prvotna zamisel je bila celo Polzela–Motnik–Kamnik.

Velika pridobitev za mesto je bila ustanovitev Hranilnice in posojilnice leta 1906, ki ji je načeloval Lavrenčič sam. Poslovala je najprej za okoliš Kamnik, Stranje, Mekinje, Nevlje, Sela, Vranja Peč in Spodnji Tuhinj. Že čez eno leto je dokazala uspešno poslovanje in iz leta v leto se je širil krog njenih članov in rasel finančni uspeh. Hranilnica in posojilnica je delovala v lastni stavbi na Šutni 22 (danes št. 35).

Veliko svojih uspehov v Kamniku in v širši okolici je Ivan Lavrenčič dosegel s svojimi prijateljskimi in političnimi povezavami. Predvsem je bil ponosen Slovenec in Slovan ter premočrten politik, ki je tudi v lastni stranki nastopal odkrito in ni varčeval s kritiko, vedno pa je deloval tudi povezovalno. Znan je Lavrenčičev referat leta 1916 (na prošnjo deželnega glavarja dr. Šušteršiča) o notranjem položaju v stranki SLS. Fran Erjavec v *Zgodovini katoliškega gibanja na Slovenskem* meni, da je Lavrenčič »v smislu svojih tesnih zvez s škofom (A. B. Jeglič) in dr. Alešem Ušeničnikom pozival obe krili k spravi in edinosti.«

Gre za spopad med dr. Šušteršičem in dr. Krekom. Iz iste knjige izvemo, da se je iz Zadružne zveze (ki je štela 590 članov, na Kranjskem 326) izločila Zadružna centrala (169 članov), katere predsednik je leta 1915 postal Ivan Lavrenčič. Predlagala sta ga, »vsilila predsedstvo«, sočlana SLS Lampe in Traven.

Iz dobro ohranjene korespondence razberemo zgodnje prijateljstvo (iz leta 1898) s poznejšim deželnim glavarjem baronom Andrejem Winklerjem, ki Lavrenčiča naslavlja s prijateljem. Dopisovanje s takratnim knezoškofom dr. Bonaventuro Jegličem, ki navdušen spremlja Lavrenčičevo delo in ga rad obišče v Kamniku, je več kot izraz naklonjenosti. Hvali ga, kot npr. »za god želim Vam zdravja na duši in na telesu, ter one previdne energije, s katero ste že toliko dobrega storili za Kamnik, za ožjo domovino in za cerkev v ljubljanski škofiji.« Pogosti obiski uglednih mož v župnišču na Šutni: bratov Ušeničnik, škofa Jegliča, Frančiška Lampeta, dr. Šušteršiča, dr. Detele, dr. Frana Šukljeta, glavarja barona Schönbergerja in drugih niso bili vedno uradni, ampak se je govorilo o politiki, filozofiji in slovenskem slovstvu.

V župnišču so stanovali ugledni cesarski ljudje. Zanimivo je večdnevno bivanje v župnišču polkovnika vite-

Ivan Lavrenčič poročil kamniškega trgovca Maksa Žargija (1923)

za Wagnerja, podpolkovnika Dušana Velebita, ko je imel v Kamniku 97. pešpolk (med potjo iz Trsta na Koroško) divizijske vaje od 14.–19. 8. 1903.

Dragoceni so zapisi Ivana Lavrenčiča o Kamniku in okolici. Kot politik in splošno razgledan mož opiše svoje videnje in razloge za začetek prve svetovne vojne, pozneje pa spremlja dogajanje predvsem sočutno kot človek in duhovnik. Po vsej Avstriji so začeli z molitvami, v Kamniku tudi z velikim shodom in procesijo na Homec, kamor so romali verniki iz Kamnika, Nevelj, Mekinj, Tunjic, Komende, Domžal, Rov in Brda, skupaj približno 10.000. Ljudem sta govorila o nastalih razmerah deželna poslanca dr. Krek in Lavrenčič.

17. septembra 1914 je pribežalo v Kamnik 360 ruskih in poljskih beguncev iz Galicije, z njimi tudi župan iz Przemysla z občinsko železno blagajno. Sprejeli in pogostili so jih v parku pri železnem mostu, nato pa so se porazdelili po občinah Domžale, Šmarca, Komenda, Vodice, Zalog itd. V graščino na Zdušo je prišlo iz Neu-Sandera v Galiciji 43 redovnic, ki bi se rade naselile na gradu Zaprice, toda vitez dr. Josip Schneid jih ni mogel sprejeti. Od oktobra dalje so se v Kamniku pripravljali za vojsko vojaki različnih vojaških formacij. Najprej so prišli častniki in vojaki 97. pešpolka. Lavrenčič je poskrbel zanje kot duhovnik, da so odšli na vojsko duhovno pripravljene. V tem času je sodeloval z okrajnim glavarjem baronom Lazarinijem, ki je Lavrenčiča sproti obveščal o stanju na bojiščih. Kljub vojni niso pozabili proslaviti 66-letnice vladanja cesarja Franca Jožefa I. V decembru je bil prvi nabor v Kamniku za moške, rojene 1878–1890, toda potrdili so jih samo eno tretjino, po drugih okrajih pa povsod 70 % in več. Morda je Lavrenčič izkoristil pogosto prisotnost vodilnih oficirjev v župnišču. Na sveti večer 1914 so

meščani pogostili vojake, zlasti vojakom bolnikom so dali čaj in pecivo. Lavrenčič natančno navede, koliko je darovala kamniška duhovščina Rdečemu križu, pa tudi svojemu ljudstvu so bili duhovniki v oporo.

V marcu 1915 se je v Kamniku začela velika draginja. Lavrenčič navaja cene za osnovna živila. Pri naboru v Kamniku v aprilu 1915 je uspelo spet potrditi samo dve petini sposobnih od vpoklicanih nabornikov. Tudi pri tretjem naboru iz političnega okraja Kamnik je bila potrjena samo polovica nabornikov. V Mekinju je prišlo čez 800 ranjencev z italijanskega bojišča z 10 zdravniki. Zaradi umiranja vojakov je kamniški dekan zaprosil okrajno glavarstvo, da bi smel razširiti pokopališče na Žalah.

Prvič je Kamnik začutil pomanjkanje moke, da »tudi najboljše družine niso okusile kruha že 14 dni.« Ko prošnje kamniškega županstva na okrajno glavarstvo za pomoč niso bile uslišane, je I. Lavrenčič osebno odšel k deželnemu predsedniku baronu Schwarzu in k dvornemu svetniku vitezu Lasahanu. V nekaj dneh je vladni žitnoprometni urad poslal v Kamnik vagon madžarske moke, za nadaljnjo oskrbo z moko za Kamnik z okolico sta mlela ogrsko pšenico Okornov mlin na Duplici (10 vagonov) in Škrjančev mlin v Radomljah (15 vagonov).

Cene živil so naraščale. Ranjencev in vojakov bolnikov je bilo vedno več. Umrle so začeli pokopavati na posebej določenem pokopališču v Mekinjah, na posestvu baronice Lichtenberg. Kljub pomanjkanju, ki so ga občutili zlasti v mestu, so za božič mestna dekleta z učiteljico Odlazkovo obdarovala ranjence. Lavrenčičev popis I. svetovne vojne razkriva indirektno (ker se malokdaj poimenuje kot »pisec te kronike«) njegovo angažiranost povsod, kjer je bilo najtežje. Ta

Cerkev sv. Martina v Šmartnem pri Litiji, ki jo je zgradil I. Lavrenčič.

ko je vsakič spremljal na železniško postajo vpoklicane v vojsko, jih opogumiljal in tolažil svojce. Sam piše: »Ganljiva je bila ločitev od žena in otrok, ki so može in očete spremljali do železniškega voza in se tam poslavljali glasno ihtoč.«

Vojna ga je prizadela tudi materialno: žal mu je bilo za šest večjih zvonov, ki so jih vzeli kamniškimi cerkvam, ter za osem medeninastih svečnikov s Šutne. Vendar človeškega trpljenja je bilo preveč. V Kamniku sta se naselili še dve bolnišnici s 1500 posteljami. Decembra 1916 so hoteli vojaki na Žalah odkriti bakren zvonik, »toda naprosilo se je, da naj se radi božičnih praznikov pri župni cerkvi počaka vsaj do sredi januarja 1917.« Zaradi izrednih razmer – vojske – je mesto že veliko utrpelo, toda kljub temu je Lavrenčič 22. 4. 1917 daroval za Vojaški dom 500 raznih knjig, da bi vojaki brali dobre knjige. Vojaški dom so naselili v vili pod zapriško graščino, ki je bila last Josipa Kramerja. V istem tednu je dekan organiziral v cerkvi na Šutni koncert za vojaške vdove in sirote s soške fronte, ki je bil velika moralna in gmotna podpora.

V župnišču so se menjavali mnogi bolj ali manj ugledni vojaški vodje, toda v septembru 1917 se je naselilo v Kamniku poveljstvo nemškega armadnega zbora št. 51 z zbornim poveljnikom pl. Berrerjem, ki se je odlikoval v Galiciji in v Rusiji pri Rigi. Zasedli so dvoriščni del župnišča. Poveljnik pl. Berrer je občudoval visoko raven stanovanjske kulture v župnišču. Njegovo pohvalo dekan citira dobesedno: »Stanoval sem za časa te vojske navadno po graščinah, pa tako udobnega

stanovanja nisem še nikjer imel.« V konferenčni sobi kamniškega župnišča je imel 30. 9. 1917 zborni poveljnik pl. Berrer zgodovinsko vojno konferenco s svojim štabom, z divizijskimi generali pl. Belovom mlajšim, pl. Wedlom in pl. Hofackerjem. Čez dober teden je vodil vojno konferenco glavnih nemških poveljnikov sam nadvojvoda Eugen, ki ga je spremljal generalmajor Konopický. Na prošnjo pl. Berrerja je nadvojvodo pozdravil tudi dekan Lavrenčič. Nadvojvoda se je z njim dlje časa pogovarjal in ga povabil na sprejem. Oba ugledna gosta sta se podpisala v dekanovo kroniko. Nadvojvoda Eugen »ni mogel dovolj pohvaliti naših vrlin kranjskih vojakov vseh polkov in bataljonov, s posebnim poudarkom, kako so pogumni, vztrajni, nepremagljivi.« Lavrenčič je bil vesel, da se je nadvojvoda Eugen zanimal za romarsko cerkev sv. Primoža in cerkvice na Malem gradu. Pred odhodom je nadvojvoda odšel še v župno cerkev. Naj navedemo spet Lavrenčiča: »Zablščala se je v vsem svojem električnem svitu tako krasno, da je nadvojvoda stopivši v cerkev se začudil ‚Wie herlich!‘ pokleknil na klečalnik in nekaj časa molil. Nato si je cerkev ogledal in isto jako pohvalil.« Po daljšem bivanju in pripravah v Kamniku je 15. 10. 1917 odšlo generalovo poveljstvo na čelu s poveljnikom Albertom pl. Berrerjem na Primorsko in zavzelo svoje položaje na črti Sv. Lucija (danes Most na Soči)–Tolmin–Bovec za ofenzivo proti Italiji. Vrhovno poveljstvo je prevzel sam cesar Karl I., pl. Berrer pa je dosegel Čedad. Od 24.–28. 10. 1917 je bilo zavzeto vse, kar si je Italija priborila v dveh letih in pol. 28. 10. 1917 je cesar Karl I. telefoniral deželnemu glavarju grofu Atemsju, »da je Gorica spet naša.« Ko je Ivan Lavrenčič izvedel novico iz prve roke, so tudi v Kamniku zaplapolale slovenske in cesarske zastave.

Dogodki v zadnjem letu vojne so si hitro sledili. Dekan Ivan Lavrenčič je imel veliko opraviti z razdorom v stranki SLS. Že leta 1917 je dr. Šušteršič izstopil kot državni poslanec iz Jugoslovanskega kluba, razbil SLS in ustanovil novo Kmečko stranko zato, ker ni bil izvoljen kot delegat v delegatsko zbornico, kar Lavrenčič označuje tako: »njemu je osebna korist in čast več, nego blagor naroda.«

Lavrenčič niza samo suhoparne podatke o ustanovitvi države SHS, pač pa se bolj razpiše o tem, da so po razpadu avstrijske armade pri Plavi italijanske čete že meseca novembra 1918 »z največjo lahkoto zasedle čisto slovensko ozemlje: Goriško, Primorsko, Kranjsko do Vrhnike.« 9. 6. 1919 je bil na Glavnem trgu v Kamniku pred Kamniškimi domom protestni shod zoper krivični mir, sklenjen v Parizu. Govorili so: dr. Šubelj, dr. Karba in dekan Lavrenčič. Poslali so vladi resolucijo z zahtevo po samoodločbi. Najaktivnejši del Lavrenčičevega zgodovinskega udejstvovanja se z novo državno ureditvijo prelomi. Tudi zanj so se začeli novi izzivi, ki so še vedno politični, gospodarski in kulturnoprosvetni, še vedno ostaja ves predan razvoju mesta Kamnika.

Pomembno za župnijo in mesto je še to, da je že leta 1903 ustanovil dekanijsko knjižnico, ki jo je bogatil iz leta v leto. Leto pred smrtjo da pobudo za lokalni časopis Naš list, ki je imel tedensko prilogo Kamničan.

Ivan Lavrenčič je začel s slovstvenim delom že zelo zgodaj, že kot študent. Svoj odnos do slovenskega jezika in knjige nasploh je Ivan Lavrenčič dokaj dobro

Dekanijska knjižnica v Kamniku

izoblikoval že v gimnaziji. Zanimivo je, da se kot sedmošolec leta 1876 na šolskem zvezku za slovenski jezik ne podpiše s pravim imenom Ivan, ampak samo Zlatoust Lavrenčič, kar kaže na slovansko usmerjenost. V šolski nalogi z naslovom Spoštovanje materinega jezika (prosto) govori o slovenskem jeziku kot o zakladu, ki smo ga »podedovali od svojih ljubih staršev, skrbno smo ga dolžni ohraniti, olepšati in svojim potomcem obraniti«. Verjetno ga je k pisanju spodbujala želja, pisati v domačem, slovenskem jeziku, čeprav je obvladal nemški, italijanski in francoski jezik ter oba klasična jezika. Po objavljenih delih lahko sklepamo, da ga je najbolj zanimala zgodovina, naše slovenske in krščanske korenine. V Novicah 1881 je v sedmih nadaljevanjih izhajalo Lavrenčičevo *Krščanstvo pri Slovencih do Cirila in Metoda*. Začetke širjenja krščanske vere v naše kraje, ki jih označi zgodovinsko in geografsko, postavi v 1. stoletje, ko je leta 63 prišel v Oglej sv. Marko. Misijonarji so potovali po rimski cesti čez današnje slovensko ozemlje (Oglej–Vipavska dolina–Hrušica–Emona). Omenja tudi zadnjega emonskega škofa Flora, ki je umrl leta 600. Točno razmeji, do kod so pokristjanjevali oglejski duhovniki in do kje je segalo interesno območje salzburških misijonarjev. V petem poglavju citira Prešernov Krst pri Savici in opiše ozadje spopada med kristjani in pagani, tako da navaja celo število vojakov, ujetnike in mučenje le-teh. Velik uspeh pri pokristjanjevanju plemstva je imel karantanski knez Ingo. Opisovanje tega dela zgodovine je rad popestril s kakšno anekdoto, hipotezo ali tudi kar drzno mislijo, da smo Slovenci na svojem ozemlju avtohtoni. Zaključuje, da so bili naši predniki pokristjanjeni že do prve polovice 9. stoletja.

V isti tematski sklop sodi tudi spis *Brata solunska in Slovenci* (v istem letniku Novic). Opisuje delovanje slovanskih bratov Cirila in Metoda ter njune zasluge za

ohranitev slovenskega jezika. Z mnogo zgodovinskimi podatki, zlasti imeni, dokazuje nasprotovanje in sovraštvo frankovskih in nemških škofov. Potujčevanje naših prednikov je potekalo vzporedno s širjenjem krščanske vere, zato sta solunska brata, ker sta znala domač, ljudski (slovanski) jezik, hitreje napredovala pri pokristjanjevanju. Ko sta morala zaradi pritožb nemških škofov v Rim k papežu na zagovor, sta vzela s seboj okoli 50 učencev, ki so med potjo tudi misijonarili. Lavrenčič domneva, da sta brata s spremstvom potovala v letih 867 ali 880 skozi slovenske kraje. To pot se da še danes rekonstruirati: kjer so cerkve in kapelice na čast sv. Klemenu, se da sklepati, da sta se Ciril in Metod ustavljala in poučevala Korošce v kapelski fari (Kapel in Krapfeld), na Kranjskem je cerkev sv. Klemena v Mojstrani, Rodinah, Bukovščici in v Suhadolah pri Kamniku. Lavrenčič zaključuje, da sta bila solunska brata velik dar za Slovence, ko pravi: »ustanovi Metod narodne šole in položi govornico našo na oltar.« Omenja papeža Leona XIII., ki v svoji okrožnici »zapoveduje, da se ima po vsem katoliškem svetu sopraznike Cirila in Metoda praznovati 5. julija.« Sprašuje se, kdaj in kako se bodo duhovni in posvetni slovenski rodoljubi spominjali zaslužnih bratov.

V Novicah 1881 je Lavrenčič v šestih nadaljevanjih zapel hvalnico kar trem papežem v prispevku *Rimska stolica zaščitnica blagovestnikov slovanskih v boji z nemškimi škofi*. Ugotavlja, če rimska prestolnica krščanstva ne bi potrdila slovanskega bogoslužja kot enakovrednega latinskemu ali nemškemu, bi bilo vprašljivo delovanje bratov Cirila in Metoda in obstoj slovenskega naroda. Zaslužni papeži, ki so podpirali solunska brata, so bili Nikolaj I. (858–867), ki brata pohvali in povabi v Rim, Hadrijan II. (867–872) in Janez VIII. (872–882). Večkrat navaja tožbe nemških

Pogreb Ivana Lavrenčiča v Kamniku leta 1930

škofov papežem, da brata Ciril in Metod posegata v njihove pravice in da opravljata službo božjo v barbarskem jeziku. Metod je bil celo tri leta zaprt, čeprav je papež Janez VIII. ponovno odobril njegovo delo. Toda pismo, ki ga je prinesel papežev odposlanec, je izdajalsko zadržal knez Svetopolk. Zanimivo pisanje Lavrenčič podkrepi s citati, letnicami in imeni. Navedeni so odlomki iz pisma papeža Janeza VIII. knezu Svetopolku. Kako se je Lavrenčič vživljal v zgodovino našega naroda in v začetke sprejemanja nove vere in omike, spet dokazuje prispevek v Novicah leta 1882, *Tisočletnica smrti papeža Janeza VIII.* Iz prej objavljenih spisov delno povzema papeževe zasluge za brata Cirila in Metoda. Zanimivo je, ko Lavrenčič navaja razmišljanje papeža Leona XIII. (naslednika Janeza VIII.), »da je Slovanom očitno v bodočnosti pridržana posebna važnost tudi v pogledu strogo verskem, ne samo med evropskimi marveč tudi med azijskimi narodi, ter da se nadja da se bode poslužil Gospod tega naroda za večo slavo svoje cerkve.« Zaključuje pa trpko, da mu v rimskih arhivih – v latinskih biografijah papežev – ni bilo mogoče ničesar ugotoviti o povezavi papežev s »Sloveni«.

Knjiga izjemno lepe vezave in tiska, ki je izšla leta 1883 v čast Habsburžanom, nosi naslov *Spomenik o 600-letnici začetka habsburške vlade na Slovenskem*. Slovenska matica je povabila k sodelovanju pet izbranih piscev, ki so v svojih prispevkih zgodovinsko natančno in času primerno predstavili Habsburžane pri nas. Ivan Lavrenčič je v knjigi opisal ustanovitev ljubljanske škofije pod naslovom *Habsburžani – ustanovniki ljubljanske škofije in zaščitniki katoliške vere na Kranjskem*. Lavrenčič kronološko, vendar dovolj sugestivno opisuje škofijo od nastanka do slavne obletnice. Posebno kritičen je do protestantizma in ga osvetli z več pogledi.

Ko prebiramo Lavrenčičeva dela, se moramo strinjati z enim od njegovih kritikov, ki pravi, da mu gre do

posebno od rok biografije. Najbolj zajetna »biografija« je *Zgodovina cerkljanske fare* (1890). Tako temeljitega opisa sorazmerno majhnega kraja skoraj ne poznamo. Kratko bivanje v Cerkljah je izkoristil, da je dodobra opisal zgodovinske, geografske, gospodarske, etnološke in druge posebnosti Cerkelj. Kako zanimivo opiše farane ob koncu 19. stoletja in predstavi odličnike cerkljanske fare – duhovnike in posvetne mogočnejše – zanimive goste in častne občane! Zelo zanimive so zbrane vraže, pravljice in pripovedke. Knjiga dokazuje, kako se je Lavrenčič vživel skoraj v vsak kraj, kamor so ga poslali.

Biografiji Andrej baron Winkler iz leta 1890, Anton Alojzij Wolf iz leta 1882 in »životopisna črtica« Jurij Grabrijan iz istega leta so gotovo Lavrenčičeva boljša dela. V Kresu 1882 priporočajo knjižico o knezoškofu A. A. Wolfu rekoč: »ta jako lična in dobro pisana knjižica nam podaja korenit životopis ljublj. knezoškofa A. A. Wolfa, znanega podpornika slovenskega slovstva, in kratko zgodovino po njem imenovanega slovarja.« Dodaja še, da je avtor izdal knjižico v samozaložbi, dohodku pa se odpoveduje in ga namenja za spomenik dr. Janezu Bleiweisu in za Narodni dom v Ljubljani.

Predstavitev Lavrenčičevega slovstvenega dela ne bi bila popolna, če ne bi upoštevali še dveh objavljenih govorov. Iz gradiva in pripovedovanj sodobnikov vemo za mnoge njegove javne nastope, zlasti v deželnem zboru. V Novicah leta 1883 je objavljen Lavrenčičev govor, ki ga je imel 8. septembra »Pri Bleiweisovi svečanosti« na gradu Zemono pri Vipavi. Govor je navdse svečan, pompoz, bogat prisposodob – npr. »Slovenija, brhka hčerka stare matere Slave« je dobila v Bleiweisu očeta, najboljšega sina, ki se je boril za izboljšanje duhovnega in materialnega stanja kmeta in obrtnika. Njegove Novice so »duševna hrana« Slovencem, ki so združile »Kranjce, Štajerce, Korošce in Primorce, da smo postali sinovi in hčere iste Slo-

venije. « Da bi postali enakovredni z drugimi narodi, se je dr. Bleiweis iz ljubezni do naroda in z odličnimi osebnostnimi lastnostmi boril v deželnem zboru, na taborih in v svojem glasilu. Napove, da bo njegovo delo še ovrednotil čas.

Na svečanosti, ki jo je priredilo Bralno društvo v Logatcu, pa je Ivan Lavrenčič govoril ob 125-letnici rojstva Valentina Vodnika. Osrednjo misel razvija iz Vodnikovih verzov »Slovenija vstan!« in »Kdo kliče na dan?« V govoru navdušuje zbrane za Prešerna, izraža zahvalo Vodniku in priporoča, da v društvu živijo v »edinosti in bratski ljubezni.« Opogumlja ljudi, naj se ne boje naporov za narod in citira Gregorčiča. Oba govora izžarevata narodni ponos, navdušujeta ljudi za medsebojno sodelovanje, za odločnost in vztrajnost pri delu za narod.

Iz navedenih del globlje spoznamo Lavrenčičevo osebnost, delo in čas, v katerem je ustvarjalno deloval in se razdajal, ko je služil sočloveku in svojemu narodu. Kako raznoliko je bilo to delo, pa vidimo, ko se pogledamo v rokopis *Spomenice mestne nadžupnije Kamnik*. Če ne bi v skoraj treh desetletjih naredil za Kamnik ničesar drugega, bi bila Spomenica dovolj. Ohranja toliko zgodovinskega, kulturnega in duhovnega izročila, da nas obogati z védenjem o Kamniku. Že zaradi tega dela je prav, da smo se odločili spoznati, kdo je bil Ivan Lavrenčič.

V družinskem ustnem izročilu še živi njegov spomin, pa tudi v ohranjeni korespondenci, številnih slikah in dragih predmetih, ki spominjajo nanj. Ne samo farani iz Šmartna pri Litiji, tudi Kamničani so mu bili hvaležni. Ob 25-letnici »bivanja in delovanja« v Kamniku so mu pripravili 12. 6. 1927 proslavo z bogatim programom. Leto pozneje pa je proslavljalo Društvo Kamnik 25-letnico obstoja. Podarili so mu alegorično podobo z obrisi mesta Kamnika in posvetilom: »Društvo Kamnik svojemu ustanovitelju in voditelju preč. gu. Ivanu Lavrenčiču, kanoniku in dekanu.« Tako ostaja v zapisih in spominu ljudi Lavrenčič kot plemenit človek, vzoren duhovnik, navdušen narodni in socialni delavec.

Ko je Ivan Lavrenčič sklenil svoje življenje, je bilo takratno časopisje polno spominov nanj. Nepresežen je nekrolog filozofa dr. Aleša Ušeničnika v Slovincu 4. 2. 1930. Prav tam se je z izredno toplino od njega poslovil tudi pisatelj in učitelj Fran Jaklič. Naj sklenemo svoje pisanje z Jakličevimi besedami: »Lavrenčič je bil postal popoln Kamničan. Ljubko mestece ob vходу v raj kamniških planin mu je bilo priraslo k srcu, da se je vselej zadovoljno vračal domov na Šutno, sončno kamniško predmestje, kjer je v krasni cerkvi tolikokrat molil za svoje kamniške farane.«

Ivan Lavrenčič und seine Zeit

Zusammenfassung

Zu Beginn des 20. Jahrhundert waren in Slowenien unter den Gebildeten die Priester am zahlreichsten und daher haben sie das gesellschaftliche und politische Leben schöpferisch beeinflusst. Als Beispiel hat die Verfasserin Ivan Lavrenčič ausgewählt, einen Priester, der der breiteren slowenischen Öffentlichkeit ebenso als Politiker, Schriftsteller, Wirtschaftler und

Kulturförderer bekannt geworden ist. Bei dem Versuch, seine Persönlichkeit und seine Arbeit für die Stadt Kamnik in den ersten drei Jahrzehnten des letzten Jahrhunderts vorzustellen, wurde deutlich, dass er weit über den Rahmen seiner geistlichen Berufung hinaus gewirkt hat. Als langjähriger Abgeordneter im Landesparlament von Krain hat er durch sein Ansehen und durch die Ausgewogenheit seiner Politik für Kamnik mehr erreicht als jeder andere Mitbürger seiner Zeit. Dabei war möglich zu erkennen, welche Bedeutung seine Tätigkeit während des ersten Weltkrieges hatte, als er an wichtigen politischen Entscheidungen mitwirkte und in materiellem und geistlichem Sinne für Kamnik und seine Bürger, für Flüchtlinge und für verwundete Soldaten sorgte. Auch war er Gründer vieler kultureller Errichtungen und deren langjähriger Mentor und Mäzen. Das Pfarrhaus von Kamnik war zu seiner Zeit Treffpunkt angesehener heimischer und ausländischer Persönlichkeiten. Ivan Lavrenčič konnte immer kompetent mitreden und beherrschte mehrere Fremdsprachen, er war immer höflicher Gastgeber seiner politischen Gesinnungsgenossen und auch politischen Gegner. Vieles davon hat er in seinen Arbeiten beschrieben, die heute schon Patina tragen. Für alle Bürger von Kamnik, die von seiner Stadt mehr erfahren möchten, ist das Manuskript des Tagesbuches seiner dreissigjährigen Tätigkeit die wertvollste Quelle.

Viri

1. Ivan Lavrenčič: *Krščanstvo pri Slovencih do Cirila in Metoda*, N 1881
2. Ivan Lavrenčič: *Brata solunska in Slovenci*, N 1881
3. Ivan Lavrenčič: *Rimska stolica zaščitnica blagovestnikov slovenskih v boju z nemškimi škofi*, N 1881
4. Ivan Lavrenčič: *A. A. Wolf*, Kres 1882
5. Ivan Lavrenčič: *Jurij Grabrijan*, N 1882
6. Ivan Lavrenčič: *Tisočletnica smrti papeža Janeza VII.*, N 1882
7. Ivan Lavrenčič: *Govor za 125-letnico rojstva Valentina Vodnika*, N 1883
8. Ivan Lavrenčič: *Habsburžani ustanovniki Ljubljanske škofije in zaščitniki katoliške vere na Kranjskem* (v knjigi *Spomenik o šestoletnici začetka habsburške vlade na Slovenskem*, SM 1883)
9. Ivan Lavrenčič: *Andrej baron Winkler, Drobtinice* 1980
10. Ivan Lavrenčič: *Zgodovina cerkljanske fare, Ljubljana* 1980
11. Ivan Lavrenčič: *Duhovnik v krajnem in okrajnem šolskem odboru, Ljubljanski škofijski glasnik*, 1903
12. Ivan Lavrenčič: *Duhovno pastirovanje po mestih in trgih, Ljubljanski škofijski glasnik* 1907
13. Ivan Lavrenčič: *Varstvo mladoletnih otrok, Ljubljanski škofijski glasnik*, 1919
14. Fran Erjavec: *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, Ljubljana* 1928
15. Ivan Lavrenčič in Matej Rihar: *O zgradbi in razvoju župno-dekanijske cerkve v Šmartnem pri Litiji, Šmartno pri Litiji* 1926
16. Aleš Ušeničnik: *Dekan Ivan Lavrenčič*, 1930
17. Fran Jaklič: *Dekanu Ivanu Lavrenčiču v spomin, Slovenec* 1930
18. Ivan Lavrenčič: *Spomenica nadžupnije Kamnik* (rokopis)

Vsi citati brez navedbe avtorja so iz navedene Spomenice.

Mag. Zora Torkar
Muzej Kamnik

KAMNIŠKI ČEHI IN JAN LEGO

Pričujoči prispevek obravnava priseljene Čeha in Moravce v Kamniku od leta 1850 do druge svetovne vojne, predvsem so me zanimali odnosi med priseljenci in domačini, ohranjenost njihove kulture in sploh načina življenja v tujem okolju kakor tudi vpliv v kamniškem javnem življenju in gospodarstvu. V drugem delu je izpostavljeno življenje in delo Jana Lega (1833–1906), enega izmed pionirjev, ki so si prizadevali za močnejšo povezanost češkega in slovenskega naroda ter njunih kultur. Svoje poslanstvo je začel prav v Kamniku.

Priseljevanje

V celotnem pregledu sta se pokazala dva načina priseljevanja: stalno in sezonsko. Stalno priseljevanje je prevladovalo v obdobju od 1850 do 1900 in po prvi svetovni vojni. Vzroke tega priseljevanja lahko iščemo v gospodarskih krizah sicer zelo industrijsko razvitih čeških dežel in kmetijsko usmerjenih predelov Moravske in Slovaške. Industrijski razvoj je povzročil priseljevanje in zaposlovanje obrtnikov, hišnih delavcev in malih kmetov iz manj razvitih predelov v industrijska središča, gospodarski krizi v letih 1873 do 1879 in od sredine 80. let do začetka 90. let 19. stoletja pa sta kaj kmalu povzročili med njimi nezaposlenost in mnogi so si poskušali najti zaposlitev v drugih deželah avstrijske monarhije in celo v Ameriki./1/

Sezonsko priseljevanje je prevladovalo v letih od 1900 do 1918. Delno lahko ta pojav razložimo s tako imenovanim "frentarstvom". Izučeni pomočniki se niso izpopolnjevali le pri enem mojstru, temveč so si pridobivali izkušnje pri različnih tujih obrtnikih. Tak "frentar" se je svojega poklica temeljito izučil, saj je med obrtniki veljalo nenapisano pravilo, da mora vsak mojster sprejeti potujočega pomočnika in mu pomagati pri izpopolnjevanju s svojimi izkušnjami. To domnevo potrjuje zapisnik v letih 1883 do 1941 izdanih delavskih in poselskih knjižic, kjer naletimo na številne obrtniške pomočnike, ki so delali pri kamniških mojstrih./2/ Ostali primeri sodijo v vrsto pravih sezonskih delavcev, ki so bili izučeni ali le priučeni za določeno delo v tovarni.

V priseljevanju Čehov, Moravcev in Slovakov v Kamnik ločimo tri časovna obdobja: prvo obsega čas od leta 1850 do 1900. Imamo tudi nekaj primerov priseljevanja tudi že v prvi polovici 19. stoletja, kot na primer obrtniki Hala, Hajek, Hutař, toda večina je dobila domovinsko pravico v 80. in 90. letih (Zika, Neřma, Ficker, Kučera). Značilna je obrtniška struktura priseljencev. Drugo obdobje sega v leta od 1900 do 1918, ko je prevladovalo sezonsko priseljevanje. Tretje obdobje predstavlja čas med obema svetovnima vojnama. Tedaj zasledimo Čeha kot vlagatelje kapitala v določene gospodarske panoge.

Primerjava z ostalimi okrajnimi glavarstvi na Kranjskem je pokazala, da po številu priseljenih Čehov v

80. letih 19. stoletja kamniško spada nekje v sredino. Leta 1883 je bilo v kamniškem okrajnem glavarstvu prijavljenih 11 Čehov oziroma 4,5 %. Seveda se to število ne da primerjati s tistim v Ljubljani, kjer je prijavljenih več kot polovica (136 oz. 55,7 %) vseh Čehov, bivajočih na Kranjskem. Na drugem in tretjem mestu sta Ljubljana – okolica in Logatec. Vseh enajst Čehov je bilo prijavljenih v sodnem okraju Kamnik, medtem ko v sodnem okraju Brdo Čehov ni bilo. Podatki kažejo, da je vseh 244 prijavljenih Čehov (0,051 %) prebivalo v 18 sodnijah in v vseh glavarstvih na Kranjskem, razen krškem, vendar jih je pripadala več kot polovica Ljubljani sami./3/

Za primerjavo lahko pogledamo razmere po okrajnih glavarstvih v 20. letih 20. stoletja. Iz leta 1921 je namreč ohranjen popis prebivalstva po maternem jeziku za okrajno glavarstvo Kamnik. Tedaj je bilo prijavljenih 63 Čehoslovakov. Največ jih je bilo v Kamniku (20), kjer so bili zaposleni v različnih vrstah industrije; v Jaršah je bila zelo razvita tekstilna industrija (9); Mengeš je imel osem Čehoslovakov zaposlenih v slamenikarski in pivovarniški panogi in Domžale tri./4/ Tudi tedaj je okrajno glavarstvo Kamnik zasedalo sredinsko mesto v tabeli (skupaj z Novim mestom)./5/ Češke priseljenke so vabila večja mesta, kjer so bile večje možnosti za zaposlitev, kot na primer Ljubljana (605) in Maribor (397) ter okrajni glavarstvi Ptuj (585) in Celje (236). Leta 1921 je bilo naseljenih skupno 2941 Čehoslovakov.

Sestavo priseljencev lahko razdelimo na več komponent: starostno, spolno in narodnostno. Glede prvih dveh lahko ugotovimo naslednje. Med priseljenci v vseh treh časovnih obdobjih so prevladovali samski moški, le v obdobju po letu 1918 je enakovredna zasedba obeh spolov. Pri kamniških Čehih je bilo le osem primerov, ko se je v celoti priselila cela družina, na primer Horak, Kobližek, Novotny, Vaniček, Slavky, in trije primeri, kjer je prišlo do češko-nemške zakonske zveze. Priseljeni samski moški so se v glavnem poročali s Kamničankami, v sedmih primerih s priseljenkami iz drugih slovenskih pokrajin./6/ Ženske priseljenke so s poroko z domačini pridobile tudi domovinsko pravico v občini.

Analiza starostne sestave priseljencev je pokazala, da so v času med leti 1850 do 1900 in 1918 do 1941 prevladovali nekoliko starejši priseljenki, med 25. in 45. letom, medtem ko so v obdobju od 1900 do 1918 številnejši mlajši. Veliko je osemnajst- in devetnajstletnikov, ki so se kot pomočniki izpopolnjevali v tovarnah ali pri posameznih obrtnikih. Sledijo priseljenki med 20. in 30. letom.

Narodnostno sestavo priseljencev bomo lažje razumeli, če si najprej ogledamo razmere v čeških, moravskih in slovaških deželah. Češka je spadala med industrijsko najbolj razvite predele habsburške monarhije, Slovaška in Moravska pa sta ohranjali agrarni značaj. Nezaposlenost v kriznih časih je spremljalo še naglo naraščanje prebivalstva, zlasti v čeških deželah, saj se je število prebivalstva od srede 19. stoletja do leta 1900 povečalo za 3,5 milijona. Mnogo mladih ljudi si je poskušalo najti zaposlitev drugod. Medtem ko je bilo za Češko in delno Moravsko značilno izseljevanje v druge evropske države, je na Slovaškem prevladovalo izseljevanje v Ameriko./7/ Tudi narodnostna

Družina čevljarja Jožefa Zike in Rozalije, roj. Benkovič, okoli leta 1894. Hrani družina Zika.

sestava priseljencev v Kamniku ni od tega odstopala: dve tretjini je bilo češkega rodu, približno ena tretjina moravskega in le en priseljenec je bil Slovak./8/

Gospodarske dejavnosti

Glavni vzrok priseljavanja je bil boljši zaslužek oziroma delo. Češki priseljenci so se zaposlovali v tistih gospodarskih panogah, ki so imele tudi doma že močno tradicijo.

Prve češke priseljence najdemo v tovarni smodnika v Kamniku. V času prodiranja avstrijske armade leta 1849 v lombardsko mesto Mantovo je bila zaplenjena tamkajšnja tovarna smodnika in demontirani stroji so bili prepeljani v Kamnik, kjer je državni erar odkupil stare Andreollijeve fužine. Obrat je začel z delom sredi 1852. leta. V njej so sprva delali le specializirani vodi vojske. Tudi obrtniki, kolikor jih je tovarna potrebovala za lastne namene, so bili vojaki. Po narodnostni sestavi so bili večinoma Čehi, deloma tudi Moravci in Madžari. Vojaška uprava je kmalu spoznala, da stalna menjava delavcev škoduje sami proizvodnji, zato so se leta 1870 odločili za sprejem civilnega prebivalstva, ki naj bi bilo v smodnišnici stalno zaposleno. Obenem pa so ponudili delo tudi zadnji skupini čeških vojaških mobilizirancev, ki jih je pripeljal v Kamnik major Vencel Holeček. Del je to ponudbo sprejel, zlasti obrtniki Zika, Ficker, Neřima, Kučera, Richter, Pánek, Filec in drugi. Ti so uvajali nove delavce v delo, uprava pa jih je povišala v predelavce in mojstre. Največji priliv čeških delavcev v tovarno smodnika je bil ravno v 70. in 80. letih 19. stoletja./9/ Ker je bila smodnišnica državna, so večino uprave sestavljali Nemci, tehnično pa Čehi. Med upravniki najdemo tudi dva Čeha: polkovnika Dolečka in generala Holečka.

Znano je le, da je v času Holečkove uprave prišlo do vpeljave civilnega delavstva v tovarno. Upravnik Doleček pa je samovoljno podaljšal delovni čas za eno uro, zato je prišlo 1. maja 1909 do stavke, ki se je uspešno končala za stavkajoče. Po tem dogodku so ga upokojili./10/

Izdelovanje porcelana in keramike je bila ena izmed najbolj razvitih gospodarskih panog na Češkem. Zlasti se je ta vrsta obrti in kasneje industrije razvijala na severozahodu in severu, v okrajih Karlove Vary, Teplice, Duchnov in Loket. Njihovo tradicionalno znanje in izkušnje je izkoristil kamniški okrajni predstojnik Florian Konšek, ki je v svoji delavnici zaposlil češke delavce. Kot direktorja keramične tovarne in risarja je zaposlil Čeha Oskarja Skuto, ki je v tovarni delal do svoje smrti leta 1874./11/ Pri oblikovanju je Skuta posnemal dunajsko keramiko, od skodelic do najrazličnejših krožnikov in posod. Pri risanju okraskov je obogatil izdelke z lastno izvirnostjo, zlasti so prevladovali cvetlični motivi, kot so na primer nageljni. Ivan Zika v članku Iz zgodovine kamniške keramike/12/ navaja, da je začel s proizvodnjo keramike leta 1855, vendar najdemo v trgovskem registru posameznih tvrdk prijavo pod imenom "Florian Kongschegg, Thonwarenfabrik in Stein" šele 18. septembra 1863./13/ Do spremembe je prišlo z vpisom 13. avgusta 1878, ko naj bi po odločbi c.-kr. deželnega sodišča tovarno zaprli. Zika za ta čas navaja, da naj bi tovarno kupil leta 1864 Karel Polley iz Sežane, od njega leta 1875 Hyacinth Ribano, tri leta kasneje Blaž Šnabl. Hyacintha Ribana res najdemo v davčnem katastru, vendar je imel v davčni občini Županje Njive prijavljeno le kopanje glin (leta 1875). Od leta 1876 je imel to obrt prijavljeno Gustav Obersteiner iz Gradca./14/ Tovarno beloprstene posode sta 17. julija 1878 kupila od Hyacintha

Ribana zakonca Blaž in Marija Šnabl./15/ V trgovskem registru posameznih tvrdk pa je kot lastnik "Steingut Geschier Erzeugung in Stein" vpisan 17. januarja 1882. 16. maja 1911 je očeta nasledil sin Rudolf, registracija spremembe pa je bila vpisana naslednje leto./16/ Tudi Šnabl je precej upošteval tradicijo in izkušnje znane češke keramične industrije, sin Rudolf se je izšolal za keramičarja v Znojmu, njegov nečak Avgust pa v Karlovih Varyh./17/ Šnablovo posodje je tako po kvaliteti kot po ceni uspešno konkuriralo dunajski in češki keramiki, prodajali pa so ga predvsem po istrskih in furlanskih mestih, Trstu in po Koroškem in Štajerskem.

Tudi v železarski industriji je bil opazen visok odstotek češke delovne sile ter kapitala. Kot prvi je bil celo ustanovitelj današnje tovarne Titan češki inženir Jan Špalek. Na letnem dopustu, ki ga je preživel v Kamniku, se je močno navdušil nad delavnico Franca Bučarja na Perovem. Po uspešni poroki z bogato Dunajčanko Margareto Folrath je 30. aprila 1896 tudi kupil Bučarjevo delavnico za proizvodnjo zemeljskih barv in čistilnega praška in jo preusmeril v kovinarski obrat za izdelavo stavbnih ključavnic. V obratu je bilo zaposlenih 50 delavcev. Mnogi med njimi so bili češkega rodu, kar nam dokazujejo zapisniki izdanih delavskih in poselskih knjižic./18/ Zaradi hude konkurence in tudi osebnih problemov je Špalek 9. februarja 1907 tovarno prodal bratoma Fass z Dunaja./19/ V nadaljnji zgodovini tovarne je bilo še eno obdobje, ko je bil češki kapital odločujoč. Januarja 1925 je propadajočo tovarno kupila delniška družba iz Osijeka Osiječka livarnica i tvornica strojeva. Večji del njihovih delnic je imela Jugobanka, ki jo je nadzorovala Živnostenska banka na Češkoslovaškem./20/

Poklicna struktura priseljencev do prve svetovne vojne nam pove, da je bilo med njimi največ izučenih obrtnikov, predvsem ključavničarjev, "porcelanarjev", služnostnih obrti, pa tudi priučeni tovarniških delavcev in med ženskimi priseljenkami – gospodinji. Višje izobraženi so bili v manjšini, saj med njimi najdemo le nekaj uradnikov, učiteljev, kapelnikov, vojaških oseb. Z vidika zaposlenosti po posameznih gospodarskih panogah so prevladovali zaposleni v industriji in obrti, v prometu, gostinstvu, trgovini in osebnih uslugah. Petnajst priseljenih izobražencev si je našlo delo v pisarnah, šolah in kot kapelniki mestne godbe./21/

Do prve svetovne vojne so se torej Čehi priseljevali k nam kot delovna sila, po tem času pa se njihova vloga spremeni, saj postanejo eden izmed glavnih tujih vlagateljev kapitala. Zaradi velike gospodarske krize med leti 1928 in 1934 in njenih posledic je prišlo do povečanega zanimanja za gospodarsko sodelovanje z "bratskimi slovanskimi narodi", zlasti s Češkoslovaško. V začetku je bila v glavnem to blagovna izmenjava, na primer tekstila, sladkorja, steklenih in porcelanastih izdelkov, v 30. letih pa predvsem z udeležbo industrijskega in bančnega kapitala. Češkoslovaški industrijski kapital se je usmeril v sladkorno, tekstilno (prevladujoč med tujimi kapitalskimi deleži), kemično, obutveno, strojno industrijo in hotelirstvo. Prav s pomočjo njihovega kapitala sta se razvila v Sloveniji dva centra tekstilne industrije – Maribor in Kranj, tovarna obutve Tomaža Bate v Borovu, kemična tovarna v Rušah, strojne tovarne v Osijeku in podobno./22/

S tujim kapitalom so prišli v Slovenijo tudi tuji delavci, za spremembo od prej predvsem strokovnjaki. France Kresal navaja, da je bilo v tekstilni panogi leta 1934 zaposlenih 319 tujih strokovnjakov, od tega 73 % iz ČSR. Vlada je zaposlovanje tujcev omejevala zaradi strahu pred brezposelnostjo, zato vsi niso dobili dovoljenja za delo. 14. junija 1922 je začel veljati zakon o zaščiti delavcev, ki je za zaposlovanje tujih državljanov predpisoval dovoljenje ministrstva za socialno politiko. Tudi tisti, ki so želeli sprejeti v uk vajence, ki so bili tuji državljani, so morali dobiti dovoljenje inšpekcije dela v Ljubljani in ministrstva za socialno politiko. Zaradi teh ostrih predpisov je precej češkoslovaških državljanov zaposlilo in dobilo jugoslovansko državljanstvo./23/

Tudi na kamniškem območju je bilo nekaj podobnih primerov, kjer so Čehi z vloženim kapitalom, strokovnjaki, stroji ali z dobavo surovin vplivali na domačo proizvodnjo.

Mehanično tkalnico Jugopamuk sta lastnika Josef Čech in Jiří Nemeč, oba češke narodnosti, vpisala v register 27. avgusta 1933 (protokolirala 23. avgusta 1936). Prostore bivše tovarne vezalk Mako na Šutni 43 sta preuredila v tkalnico za bombaževino, predvsem so izdelovali frotirke, kopalne plašče in drugo blago, moderne stroje sta pripeljala iz Češkoslovaške./24/ Leta 1936 se je družba preimenovala v družbo z omejeno odgovornostjo. Sedež obrata so preselili na Zaprice. V letu 1939 je imelo podjetje 13 statev, 5 mehaničnih in 8 ročnih, in 2 vreteni. Na teh so predelali 8000 kg bombažne preje, ki so jo nakupovali v Škofji Loki, Novem mestu in v Italiji. Zaposlenih je bilo 15 delavcev iz Kamnika in okolice./25/

Industrijo platnenih izdelkov v Jaršah so 23. septembra 1923 ustanovili Peter Majdič in delničarji sudetski češko-nemški industrialci, obratovati pa je začela 3. marca 1924. Ti so poskrbeli tudi za prevoz rabljenih tkalskih strojev iz Češkoslovaške, istočasno so prihajali tudi mojstri in monterji. Najprej so izdelovali surovo laneno platno, blago za ležalne stole, brisače in drugo blago, vse iz uvožene preje, ki so jo dobivali iz čeških matičnih tovarn. Leta 1937 so postavili samostojno predilnico lanene in konopljine preje, tako niso bili več odvisni samo od uvožene češke preje./26/

Med najstarejše in najkvalitetnejše gospodarske panoge na Češkem je od 60. let 19. stoletja spadalo tudi izdelovanje gumbov. Sprva le kot ročno delo po domovih, potem strojno v tovarnah. Češka industrija gumbov je bila do prve svetovne vojne predvsem izvozna panoga, ki je zaposlovala dobro izučene delavce./27/

Z izdelavo gumbov je Miloš Kramar začel leta 1926. Delavnica je bila registrirana kot M. Kramar, manufaktura - galanterija, Kamnik. Leta 1934 se podjetje preimenuje v Biser, industrija bisernih gumbov in drugih predmetov iz naravnih surovin, Kamnik. Tedaj je bilo podjetje na Šutni 90. Gube so izdelovali iz morskih in sladkovodnih školjk, ki so jih dobavljali iz Rdečega morja in Missisipija v Ameriki. Pri proizvodnji gumbov je bilo do 85 % odpadka. Po podatkih Miloša Kramarja so iz 100 kg surovine dobili 15 kg izdelanih gumbov. Imeli so 40 raznih strojev, uvoženih iz Češkoslovaške in Nemčije. V Biseru je bilo leta 1936 zapo-

slenih 22 delavcev, ki so izdelali 19.000 grosov gumbov (gros je 144 istovrstnih kosov oz. gumbov). Leta 1936 se je podjetje preselilo v Mekinje št. 90. Leta 1938 so izdelali že 38.000 grosov gumbov. Podjetje je zaradi pomanjkanja surovin prenehalo z obratovanjem avgusta 1940, leta 1948 pa je bilo nacionalizirano.

Tudi to vrsto obrti naj bi bil po nekaterih podatkih leta 1932 prijavil v Mekinjah št. 90 Čeh Adolf Nyvlt./28/ ki je leta 1936 odprl še obrat za izdelavo različnih tkanin. Leta 1937 je v isti stavbi v Mekinjah Čeh Franjo Hrdlička prijavil "izdelovanje gumbov iz kamenega oreha in podobnih tvarin ter imitacij v kolikor to ne posega v rokodelsko obrt izdelovanja predmetov iz roževine in kosti". Delavnice so bile leta 1948 nacionalizirane, vendar je po letu 1958 obrt obnovila žena Ema./29/ Po teh podatkih sodeč bi lahko bila Kramar in Hrdlička družabnika, saj sta izdelovala gumbe iz različnih materialov in s tem dopolnjevala skupno ponudbo.

Gospodarska vloga čeških priseljencev se je v 30. letih 20. stoletja ravno obrnila: medtem ko so v zgodnejših obdobjih predstavljali le delovno silo v državnih ali zasebnih slovenskih in nemških podjetjih, so se sedaj pojavljali s svojim kapitalom in nudili domačinom nove možnosti za zaposlitev.

Način življenja čeških in mešanih družin

Z nekaterimi posebnostmi v vsakdanjem življenju so priseljenci kazali svoj izvor v novem okolju. Zlasti so bile opazne pri tistih družinah, ki so se v celoti priselile, oziroma pri tistih mešanih družinah, kjer je bila mati Čehinja ali Moravka.

Veroizpoved je bila že ena izmed posebnosti. Večina slovaških in moravskih priseljencev je namreč pripadala evangeličanskemu nauku, medtem ko so bili Čehi rimokatoličani. Omenjeni evangeličani so bili direktni potomci reformacijskih cerkva, husitske in "bratske", kasneje sta nanje vplivali tudi luteranska in kalvinska./30/ Kako so opravljali svoje bogoslužje? Možni sta dve razlagi. V obdobju do leta 1918, ko je bilo priseljevanje evangeličanskih družin relativno močno, so le-te lahko opravljale božjo službo z domačimi pobožnostmi. To domače bogoslužje se je med slovenskimi evangeličani ohranilo (od protireformacije dalje) vse do prve svetovne vojne, čeprav so že dobili svoje cerkve./31/ Drugi način je prevladoval v mešanih češko-slovenskih oziroma evangeličansko-katoliških družinah. Posameznik se je preprosto prilagodil katoliškemu obredom. Po besedah informatorja je njegova mati, po verski opredelitvi husitinja, hodila v katoliško cerkev ob vseh cerkvenih praznikih, tudi pokopal jo je katoliški duhovnik./32/

Poroke, krsti in pogrebi so se verjetno prilagodili katoliškemu obredom. Izjema so bile poroke moravskih in slovaških zakoncev, ki so se poročili že v domovini, na primer Novotny - Mazalova, Koblížek - Kodela. Tudi krsti otrok in pogrebi so bili opravljeni na katoliški način, kar nam potrjujejo vpisi v krstne in mrliške knjige župnije Kamnik. Našli pa smo tudi nekaj primerov (Kučera, Hutař), kjer so otroci priseljencev ponovno prestopili v protestantsko vero.

Sporazumevanje priseljencev z domačini je bilo verjetno v začetku zaradi neznanja slovenskega jezika precej težavno, pomagali so si z mešanico nemščine in češčine, dokler se vsaj nekateri niso naučili slovensko. To je prevladovalo tudi v mešanih zakonih./33/ Statistični podatki, ki jih je leta 1883 zbral Evgen Lah, pa pokažejo uradno stanje občevalnega jezika na Kranjskem. Tako ugotavlja, da se je v okrajnem glavarstvu Kamnik sporazumevalo v slovenskem jeziku 99, 29 % prebivalcev, v nemškem 0,68 % in v češkem 0,03 %./34/

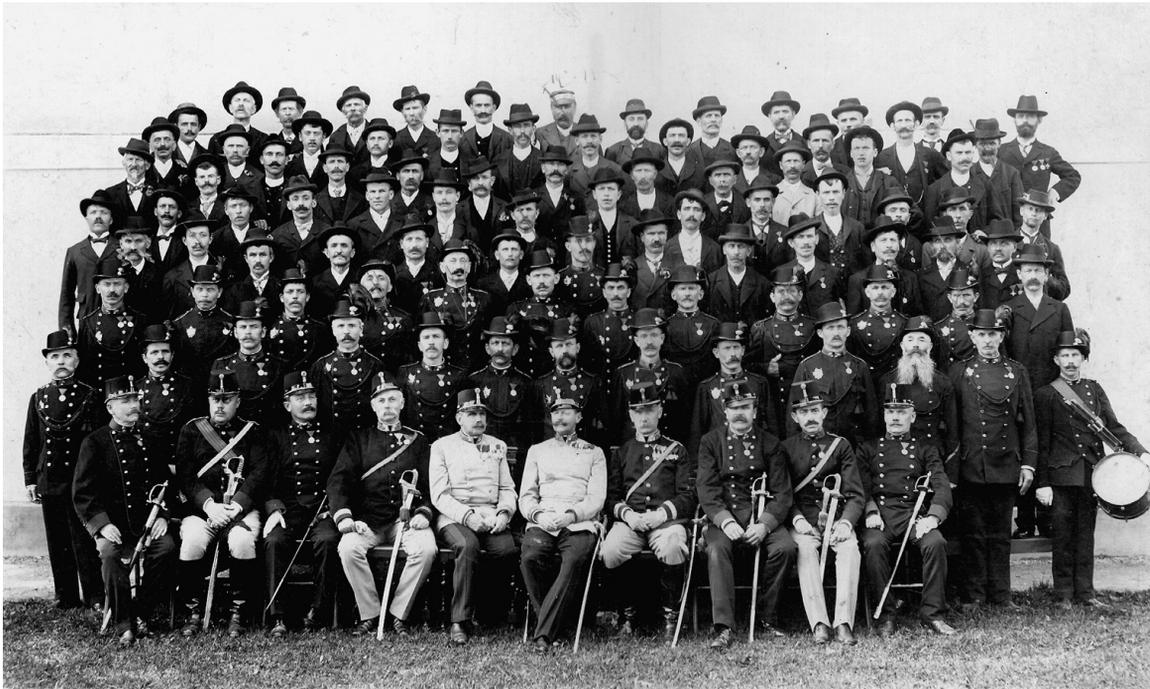
Hrana je bila za Čeha zelo pomemben element nacionalne biti. V družinah so močno gojili tradicionalno češko kulinariko, predvsem cmoke. Vpliv češke kuhinje je bil opazen zlasti v družinah, kjer je bila gospodinja priseljenka. Češke specialitete se niso kuhale le pri prvih priseljencih, ampak so se ohranile še v obdobje med svetovnjima vojnama./35/ Tudi društvi, kot Československa obec in Jugoslovansko-češko-slovaška liga v Ljubljani sta skrbeli za ohranitev čeških tradicionalnih jedi. Zlasti ob dnevu svetega Vavčava, t. i. svatovačavske posvici, so gospodinjice kar tekmovaly v pripravi jedi in kolačkov iz češke kuhinje./36/

Lastna stanovanja in druge nepremičnine so bile v prvih letih priseljenstva seveda nedosegljive. V prvem obdobju priseljevanja je za svoje delavce in njihove družine poskrbela smodnišnica. V bližini tovarne so zgradili stanovanjsko poslopje, kjer so oddajali sobe in stanovanja samskim delavcem ali družinam. V reambulanci mapi franciscejskega katastra zasledimo leta 1868 le dva priseljence, ki sta bila lastnika hiš in posestev, čevljar in gostilničar Jožef Zika in izdelovalec čistilnega praška Fran Hajek./37/ Z leti so še drugi kupili ali s primerno poroko pridobili hišo, nekateri so ostali večni podnajemniki. Tipičen je primer Franca Fickerja, krojača z Moravske, in njegove žene Amalije, roj. Zabret, ter štirih otrok, ki so stanovali kot podnajemniki v hiši gostilničarja in kovača Janeza Levčičnika, ki je imel ženo in sedem otrok. Leta 1915 je bil Ficker že lastnik hiše na Grabnu 38./38/

Največ priseljencev je živelo na Grabnu, v Mestu, na Šutni, manj v Novem trgu in na Perovem. Na Grabnu je na število vplivala bližina smodnišnice, Mesto in Šutna pa sta bila najgosteje naseljena mestna predela. Tako ne moremo govoriti o kakšnih "getih" priseljencev.

Vloga priseljencev v kamniškem javnem življenju

Anton Globočnik v Nauku slovenskim županom točno deli stanujoče v občini na občane in zunanje člane. Občane "cepi na domovince, kateri imajo domovinstvo v občini ter na občinske deležnike, nedomovince, kateri v občini plačujejo samo davek. Ti občani imajo volilno pravico. Državni uradniki po domovinstvu spadajo tja, kjer so trdno postavljeni v službo, a vojaki tja, kjer so imeli domovinstvo, kadar so odhajali na vojsko. Pred 1849. letom je domovinstvo dobil vsak, komur se je dal obrt z nastavnikovo (mojstrovo) pravico, in tudi, kdor se je ali naselil ali čez 10 let v občini živel brez popotnega lista. Od 1849 do 1859 si je smel domovinstva iskati vsak, kdor je bil 4 leta brez popotne izkaznice v občini. Zdanji zakon uže ne gleda tega, odkle dokle je kdo v občini živel, nego veli, da si

Uprava in delavci c.-kr. smodnišnice v Kamniku pod vodstvom polkovnika Dolečka in generala Holečka, 1903. Hrani Muzej Kamnik.

domovinstvo dobivajo največ le samo taki ljudje, ktere vse občinski odbor izprejme v občino. Občina more postaviti, da se od izprejemanja v domovinstvo plačuje po nekoliko odredbine."/39/

Volilno pravico so imeli tisti, ki so plačevali določeno višino direktnih davkov (davčna volilna skupina), in inteligenca. Priseljence, ki so izpolnjevali vse te pogoje, najdemo v volilnih imenikih. V volilnih spisih za kranjski deželni zbor so leta 1861 na primer Johan Hala, 1871 Jožef Suchy, 1883 Josip Vanos, Fran Hajek in Jožef Zika, leta 1889 še Karl Neřima, Jožef Richter in Jožef Filec./40/ Suchy, Vanos in Hajek se pojavljajo tudi kot občinski odborniki in svetniki. Ugodnosti izkoriščanja gozdov v dolini Kamniške Bistrice so kajpak imeli le lastniki korporacijskih hiš. Med priseljenimi Čehi so to bili: od leta 1860 Josip Vanos in Jožef Hutař, od 1873 še Fran Hajek in Jožef Rziha, od 1890 Jožef Filec, Jožef Richter, Jožef Zika./41/

Češke priseljence v Kamniku le redko najdemo kot pobudnike samostojnih prireditev. Tako so organizirali begunski shod 30. novembra 1919 v gostilni Rode./42/ Za svečnico 1931 so poimenovali šolo v Zgornjem Tuhinju po češkoslovaškem predsedniku T. G. Masaryku. Na slovesnosti so sodelovali predstavniki oblasti obeh držav./43/ Naslednji bolj odmeven dogodek je bil še poklon kamniških Čehov ob smrti češkoslovaškega predsednika Masaryka januarja 1938. Na njegov grob je Jan Ulman v imenu mesta in kamniških Čehoslovakov nesel lepo izdelano svečo z ornamentami s slovenskih žalnih prtčkov in z napisom Prezidentu T. G. M. – mesto Kamnik, na drugi pa: Na hrob svemu + tatičkovi T. G. M. Čechoslovaci Kamnik – Jugosl./44/

Družabno in društveno življenje

Zbirališče kamniških Čehov in Moravcev je bilo v hotelu Fischer, ki ga je imel v najemu Čeh Jožef Zika. Ob

koncu 19. stoletja se je središče družabnega življenja premaknilo v Novi trg, kjer je Zika odprl lastno gostilno./45/

Vsekakor pa lahko domnevamo, da so bili kamniški Čehi tudi člani leta 1907 ustanovljenega društva Češkoslovenska obec v Ljubljani. Poleg Čehov in Slovakov je bilo v tem društvu tudi nekaj članov slovenske narodnosti – šlo je za zakonce mešanih zakonov, pa tudi nekatere potomce čeških priseljencev, drugih niso sprejemali. Gojili so družabne stike, prirejali srečanja, izlete, čajanke, razna predavanja in proslave, na primer na dan sv. Vavclava, organizirali lutkovno gledališče in počitniško izmenjavo otrok, knjižnico, razne zbiralne akcije in podobno. Od leta 1921 je v Ljubljani delovala Jugoslovansko-češkoslovaška liga, ki pa ni bila tako zaprtega tipa in je vključevala tudi prijatelje in simpatizerje. Povečana aktivnost lig ob češkoslovaški krizi in splošni zaostritvi mednarodnega položaja je sprožila nastanek njenih podružnic tudi v manjših mestih, na primer leta 1938 v Novem mestu, Murski Soboti, na Jesenicah, aprila istega leta tudi v Kamniku. Najširši odmev med vsemi sloji prebivalstva in tudi precejšnjo politično vlogo so imele ligine prireditve spomladi 1938. Organizirali so namreč izredno odmevno turnejo filmskih predstav s predavanji o ČSR, njeni armadi, o Masaryku, Benešu, Pragi, Tatrah. Do 9. maja 1939 se je zvrstilo nad 30 prireditev po celi Sloveniji, med drugim v Domžalah in Kamniku (4. maja 1938)./46/

V društvenem pogledu je bil najbolj opazen vpliv Čehov na glasbenem področju. Ob koncu 18. stoletja so začeli prihajati v Ljubljano in druge slovenske kraje češki glasbeniki in bili odslej stalno prisotni. Njihov dotok se je večal vzporedno z razmahom glasbenega življenja na Slovenskem in začetki osamosvajanja slovenske glasbe od nemških vplivov v 19. stoletju. Zato je z ene strani iskala domače glasbenike, z druge je klicala Čehe, ki so bili v obdobju narodnega prebu-

jenja in prekipevajočega panslavizma zelo zaželeni. Zaposleni so bili kot kapelniki, glasbeni učitelji, instrumentalisti in pevci, na koncertih so med drugimi izvajali češke skladbe in se večinoma tudi sami uveljavljali kot skladatelji, na primer Anton Nēdved, Gašper Mašek, Anton Foerster in drugi./47/ Tudi v Kamniku najdemo Čehi, ki so se uveljavili kot kapelniki, glasbeni učitelji in skladatelji, ki pa vendar niso bili tako znani v slovenskem prostoru.

Kamniška Narodna čitalnica je bila ustanovljena 21. junija 1868, skrbela je za krepitev slovenske narodne zavesti, kulture in jezika. Poleg prirejanja t. i. besed, kjer so imele najvažnejšo vlogo kratke šaloigre, so dajali velik poudarek tudi glasbenemu ustvarjanju. V okviru Narodne čitalnice je čitalniški pevski zbor pod vodstvom Jožefa Filca pel zlasti pesmi z domoljubno vsebino./48/ Čitalniški pevski zbor je bil jedro, iz katerega se je leta 1882 razvilo prvo samostojno pevsko društvo Lira.

Čehi so imeli pomembno vlogo v drugi glasbeni skupini, ki je delovala v okviru Narodne čitalnice – v salonskem orkestru. Salonski orkester je 1899. ustanovil skladatelj Viktor Parma, ki je tedaj služboval v Kamniku kot okrajni višji inšpektor. Prvi javni koncert so imeli 19. avgusta 1899. Parma je bil kapelnik do julija 1900, ko so ga nasledili trije Čehi: Jan Špalek do junija 1903, Anton Vaniček (obnem kapelnik kamniške godbe) in Josip Novotny (tudi kapelnik godbe do leta 1913). Jan Špalek se je priselil v Kamnik maja 1896, ko je postal lastnik tovarne za izdelovanje ključavnic na Perovem pri Kamniku. Tovarna je prišla v konkurz in Špalek jo je leta 1907 prodal. O njegovi priljubljenosti med občinstvom izvemo iz časopisnega članka v Kamničanu: "Po sklepnem koncertu se je v dvorani razvila živahna zabava, katero je še pospeševalo lepo petje Lirašev. Starosta Sokola dr. Alojzij Kraut je napil g. dirigentu, kot nositelju in dramitelju slovanskih idej ter mu zaželel v slovo na njegovi prihodnji poti istih simpatij, katere je užival v Kamniku."/49/ Za njim je vodil salonski orkester Anton Vaniček, bil pa je tudi kapelnik kamniške godbe. Leta 1903 sta se z ženo priselila v Kamnik, kjer je Vaniček dobil službo. Da pa je bila služba kapelnika in umetnika včasih zelo naporena in nestalna, nam pove podatek, da je nekaj let preživel tudi v Sofiji v Bolgariji./50/ V času Antona Vanička so člani orkestra najbolj slovesno praznovali 11. avgusta 1903 svojo 50. vajo, na kateri je vsak član dobil šopek, razglednico in fotografijo salonskega orkestra.

Po nekaterih podatkih naj bi že pred letom 1882 v Kamniku delovala Vereins Musik Kapelle in Stein, v kateri so igrali vojaški veterani nadvojvode Rudolfa./51/ Mestno godbeno društvo pa je bilo ustanovljeno decembra 1898. Njegov namen je bil vzdrževati in voditi mestno godbo. Po pravilih društva je morala imeti godba vsak teden vsaj dve vaji, vsako drugo soboto nastop v mestu in vsako nedeljo popoldne promenadni koncert na glavnem mestnem trgu. Predvsem pa je igrala ob različnih slavnostih in prireditvah. Kljub prizadevnosti društva godba v prvem letu ni dosegla takih uspehov, kot so jih načrtovali. Vso krivdo je odbor društva pripisal kapelniku. Zato so se z vso vnemo vrgli v iskanje dobrega in nadarjenega kapelnika./52/ Tako so na društveni seji 25. maja 1899 odpuščali prvega in takoj objavili razpis v dveh ljub-

ljanskih časopisih Laibacher Zeitung in Slovenski narod, v dunajski Neues Wiener Tagsblatt in kar v treh čeških listih: Narodny listy, Politik in Neue Musikalische Presse. Na te objave se je javilo največ Čehov./53/ Kljub bogati ponudbi godbeni odbor ni izbral pravega. Leta 1903 je prevzel vodenje mestne godbe Anton Vaniček, s katerim pa tudi niso bili zadovoljni. Naslednje leto ga je nasledil Arnold Vlasak iz Kranja. Godba je leta 1904 štela 30 članov, od katerih so bili trije Čehi – Edvard Hajek, Karol Skala in Jan Špalek. Tudi novo vodstvo ni moglo pripeljati mestne godbe do uspeha. Verjetno sta bila za neuspeh kriva večno nasprotovanje in nekakšen nadzor vodstva mestnega godbenega društva nad kapelnikom in člani godbe. Vsaj tako izvemo iz pisne odpovedi Arnolda Vlasaka julija 1905. leta./54/

Januarja 1907 je odbor odobril novega kapelnika, Josipa Novotnyja, dotedanjega kapelnika ljubljanske mestne godbe. Novotny si je zlasti prizadeval dvigniti glasbeno izobrazbo članov, saj so bili povečini amaterji, in tudi poskrbeti za glasbeni naraščaj. Tako je septembra 1907 ustanovil v mestu godbeno šolo, o kateri so v lokalnem časopisu Kamničan napisali: "Kapelnik mestne godbe naznanja, da se je pričelo šolsko leto in ker je gotovo med šolsko mladino ta ali oni, ki bi se hotel učiti goslanja, otvori on pouk goslanja takoj, ko se javi nekaj učencev. Uredništvo želi g. Novotnyju obilo učencev. Znano je, da ga je bolezen spravila v zadrege, posebno denarne. Ob svoji plači mu ni mogoče vzdrževati sebe z ženo ter še vrhu tega dečka v kadetnici v Pragi. Plačevati si mora stanovanje ter kupiti celo drva. Vemo, da se g. kapelnik jako trudi ter ubija z mestno godbo, je muzikalno dovolj izobražen, tako, da bi lahko drugje zavzemal odličnejše mesto in vendar ga občinstvo ne podpira dovolj. Občinstvo naj mu pošilja otroke v uk. Prepričani smo, da bo uk pri njem obrodil dober sad."/55/ Bil pa je tudi skladatelj in večkrat zasledimo v ohranjenih koncertnih programih kamniške mestne godbe njegove skladbe./56/

Prva svetovna vojna je delo mestne godbe prekinila. V njeni zgodovini pa še enkrat srečamo kapelnika, ki je bil po rodu Čeh. Leta 1926 je namreč prevzel to nalogo Jan Ulman, dotedaj "tambur major" Godbe dravske divizije v Ljubljani, uradnik in nekaj časa tudi občinski tajnik v Kamniku./57/ Leta 1931 je poskrbel tudi za nakup inštrumentov in uniform. Zgodnja trideseta leta so bila tako leta živahnega in ustvarjalnega dela godbe s številnimi nastopi in promenadnimi koncerti. Decembra 1935 so člani kamniškega salonskega orkestra in ljubljanska vojaška godba 40. pehotnega polka priredili slavnostni koncert ob Ulmanovi 50-letnici v Kamniškem domu in se mu tako zahvalili za njegovo "uspešno in plodonosno 35-letno godbeniško udejstvovanje". Leta 1936 je Ulman zaradi nesoglasij z odborom odstopil, kapelniško taktirko pa je imel do druge svetovne vojne Franc Vidmar./58/

Leta 1903 dobi župnijska cerkev v Kamniku novega organista Čeha Josipa Heybala. Heybal je imel pomembno vlogo na kamniškem glasbenem področju, saj je vodil več cerkvenih zborov in drugih glasbenih skupin, med drugim tamburaški orkester./59/ Bil je tudi podpredsednik leta 1904 ustanovljenega Cecilijanskega društva mestne župnije Kamnik, ki je imelo 24 rednih članov in 40 dobrotnikov. Predsednik je bil kanonik Ivan Lavrenčič. Heybal je vodil pevski zbor

dekanijske cerkve na Šutni, bil pa je tudi vodja orkestra v katoliškem Kamniškem domu. Prirejali so različne koncerte v dobrodelne namene, sodelovali s kamniškimi salonskim orkestrom in drugimi zbori./60/ V 30. letih je še naprej vodja mešanega pevskega zbora društva Kamnik in orkestra. Julija 1931 pa je osnoval orkester Odeon, s katerim je popestril kamniško turistično ponudbo./61/

Kamniški Čehi so delovali še na športnem področju kot aktivni člani telovadnega društva Sokol in podružnice Slovenskega planinskega društva. Kamniško planinsko društvo je bilo ustanovljeno kot podružnica Slovenskega planinskega društva 19. julija 1893. V njem je bil zelo delaven član učitelj Ljudevit Stiasny (kasneje znan kot šolski nadzornik, zgodovinar, popotnik), potomec priseljenih Čehov. Kot je bilo objavljeno v časopisu Jutro ob njegovi smrti leta 1936, je bil "vzor turista in športnika. Na Slovenskem ne bo planine, ki je ne bi že večkrat obiskal. S kolesom je prepotoval skoraj vso Evropo in precej ozemlja preko njenih meja."/62/ Nasploh pa je značilno, da so imeli za razvoj slovenskega planinstva v Kamniških Alpah in na Jezerskem precej zaslug ravno Čehi. Leta 1900 so izdali vodnik Savinske Alpe, julija 1900 je češka podružnica Slovenskega planinskega društva odprla Češko kočo pod Grintovcem./63/

Ustanovni občni zbor kamniškega Sokola je bil 3. decembra 1904. Izvoljen je bil društveni odbor s starosto dr. Alojzijem Krautom, podstarosto Janom Špalekom, načelnikom Ivanom Polakom in drugimi. Sokolstvo je v ožjem pomenu besede predstavljalo le telovadbo, v širšem pa vzgojo in izobraževanje. V duhu ideološkega utemeljitelja Miroslava Tyrša so skrbeli za vse-slovanski značaj Sokola, s predavanji, lastno knjižnico in z izleti v okolico so skupaj z liraši in godbo izpolnjevali ljudskoprosvetne in narodnostne naloge./64/ Na to množično sokolstvo so bili Čehi zelo ponosni, sokolske uniforme so bile prestižna zadeva in pogosto so jih dobili s Češkega. V 30. letih je bilo v sokolskem delovanju, vsaj po časopisnih objavah, čutiti večjo navezanost na Čehe in njihovo državo. Tako so kamniški sokoli marca 1930 organizirali proslavo v čast češkega predsednika Tomaša Masaryka, v oktobru istega leta proslavo ob češkem narodnem prazniku, leta 1932 Tyršev večer in podobno. Po letu 1925, ko se je osamosvojilo lutkovno gledališče pri ljubljanskem Sokolu, so nastajali lutkovni odri še drugod po Sloveniji. Nastalo je 22 sokolskih in več drugih lutkovnih odrov, za katere je V. Skrušny izdelal kulise in lutke. Tudi na občnem zboru kamniškega Sokola so leta 1931 poskušali ustvariti razmere za ustanovitev lutkovnega gledališča, eno najbolj znanih področij češke kulturne tradicije. Vendar zaradi denarne stiske ne vemo, ali je bila ideja uresničena./65/

Prav društva so nudila priseljenim Čehom prostor za sklepanje prijateljskih zvez s Slovenci in za družabne stike tudi zunaj svoje skupnosti.

Jan Lego (1833–1906)

O Janu Legu sicer ne moremo govoriti kot o kamniškem Čehu, vendar se je njegovo poslanstvo začelo prav v Kamniku. Bil je namreč prvi, ki si je v duhu Kollarjeve slovanske vzajemnosti s požrtvovalnim delom prizadeval za medsebojne kulturne stike. Čas Le-

govega bivanja na slovenskih tleh (1857–1862) spada v čas narodnega prebujenja, k nam je prenesel češke izkušnje pri organiziranju društvenega in družabnega življenja./66/

Jan Lego se je rodil 14. septembra 1833 v Lhoti pri Zbirovu, leta 1851 je končal študije in se zaposlil kot pomožni uradnik pri državnih železnicah. Po nasvetu svojega rojaka Antona Nčdveda, tedaj dirigenta filharmoničnega društva v Ljubljani, je tudi sam zaprosil za službo pri deželni vladi na Kranjskem in dobil mesto uradnika pri okrajnem glavarstvu v Kamniku. Ob prihodu v Kamnik, novembra 1857, pa je ugotovil, da je bilo to službeno mesto zasedeno in moral se je zadovoljiti s slabo plačanim mestom na sodnem oddelku. Lego v Kamniku med uradniki ni naletel na "prijateljska srca in če je prej sanjal o 'bratih Slovencih', je tu doživel nemalo razočaranje." /67/ V 50. letih 19. stoletja namreč le redkokje na Kranjskem naletimo po mestih na prebujeno narodno zavest med uradništvom tako kot na primer na Češkem. To so še zadnja leta absolutizma, kjer tudi ni bilo dobrih razmer za te ideje. Zlasti pa tega ne moremo pričakovati od uradništva, ki je bilo odvisno od vladajoče nemške vladne večine. V Kamniku je na primer od leta 1859 delovalo le nemško bralno društvo Leseverein, ki naj bi nudilo svojim članom primerno politično in literarno branje, dodatno izobrazbo in zabavo s petjem, glasbo in gledališkimi igrami. Prevladovala je nemščina, slovenskih časopisov niso naročali. Med člani najdemo uradnike, graščake in tudi meščane. Z ustanovitvijo Narodne čitalnice leta 1868 je vodilo društvo izrazito protislovensko politiko./68/ Šele zakon o pravici združevanja leta 1867, ki je odpiral možnosti za ustanavljanje raznih nepolitičnih društev, in pa obdobje Taaffejeve vlade (1879–1893) sta razmere med uradništvom precej spremenila. Slovenci so prešli iz opozicije v klopi vladne večine. Vlada pa je tudi priznala Kranjsko za deželo s slovensko večino. Vladna pomoč nemški stranki na Kranjskem je usahnila in tako vladnemu aparatu ni bilo več potrebno pomagati pri volitvah./69/

Lego je kljub težavnim razmeram dobil nekaj prijateljev v Kamniku. Med njimi je bil Matej Močnik, v letih 1855–1864 učitelj na dekliški šoli v Kamniku, v letih 1873–1881 pa urednik Učiteljskega tovariša v Ljubljani./70/ Že takrat je Lego spoznal pomembno vlogo učiteljstva pri vzgoji in vzpodbujanju narodne zavesti med mladino. Pri Močniku se je tudi temeljito naučil slovenščine, saj kot piše Anton Aškerc: "Lego naše slovensko narečje govori in piše tako gladko, kakor bi ga porodila Slovenka."/71/

Po skoraj letu dni je Lego dobil boljšo službo v pisarni grofa Chorinskega v Ljubljani in nato v Trstu pri pomorskem poveljstvu. V Trstu je ustanovil pevski zbor in ga sam vodil. Tam je bil tudi med ustanovitelji prve slovenske čitalnice. V Trstu se je sprijateljil s Cegnarnjem (in Levstikom), ki je na njegovo pobudo in z njegovo pomočjo prevedel Babico Božene Nčmcové (1862), kar je prvi knjižni prevod češke proze pri Slovencih.

Leta 1874 se je vrnil v Prago, kjer je še naprej vneto skrbel za češko-slovenske stike. V Pragi je leta 1888 ustanovil Češko-slovensko društvo, ki je imelo v glavnem podporni značaj. Podpore so bile namenjene zlasti izdajanju slovenskih knjig za mladino in slovenskim

Jan Lego, pionir slovensko-češke vzajemnosti (1833–1906)

študentom v Pragi. Sodeloval je pri razvijanju slovenskega glasbenega življenja, na Češkem pa pri širjenju slovenske pesmi. Slovenskim dijakom, ki so se želeli učiti češčine, je pošiljal slovnice, slovarje in leposlovje ter jih navajal k prevajanju. Tako je nastala cela vrsta prevodov čeških del. Kot poverjenik Slovenske matice v Pragi je skrbel, da je tudi slovenska knjiga prihajala med češke bralce. Sam je v Pragi na tečajih poučeval slovenščino in v ta namen izdal 1887 slovensko slovnico za Čehe. Istega leta je izšel njegov vodnik po Sloveniji, ki je imel tudi informacije o slovenski kulturi. Z dopisi in informativnimi članki je sodeloval v slovenskem in češkem tisku. Veliko pozornost je posvečal slovenski mladinski književnosti in jo tudi podpiral. Po njem je dobila ime posebna mladinska zbirka. Bil je v tesnih stikih s slovenskimi prosvetnimi in učiteljskimi organizacijami in je v Popotniku in Učiteljskem tovarišu pisal o izkušnjah pedagoške prakse češkega učiteljstva in njihove organizacije.^{/72/} Nekaterim šolam na Kranjskem, kot na primer gimnazijam v Kranju in Ljubljani ter ljudskim šolam v Kamniku in Postojni, je podaril rudninske zbirke, višji deklinski šoli v Ljubljani pa češke knjige. Vendar pa Legovo delovanje med šolsko mladino ni naletelo na popolno odobravanje. Tako najdemo v Rimskem katoliku iz leta 1893 oster članek Antona Mahničiča o dijaškem gibanju na Slovenskem, ki naj bi dobivalo ideje iz Moskve in Češke. "V mladočeškem husitstvu je pravoslavna propaganda našla zaveznika. Mlado češko učiteljstvo je začelo prežati na slovensko mladino. To vlogo je s posebno gorečnostjo, a ne dovolj previdno izvrševal 'prijatelj' Slovencev Jan Lego. Po njegovem prizadevanju so se knjige v husitskem duhu pisane kar vsipale v slovenske gimnazije. Vabili so tudi nadepolne, nadarjene mladeniče v šole v Prago. Delo je vrlo napredovalo, sam Lego je dejal, da ima na Slovenskem enako število 'jagrov' kot Kristus. Mi smo Legu račun prečrtali objavivši njegovo pismo do nadepolnega slovenskega abiturijenta, kjer je Lego precej očitno razkril svoje razmere."^{/73/}

Kljub različnim mnenjem je Jan Lego ob svoji 70-letnici, v času županovanja Ivana Hribarja, ki je tudi sam podpiral slovensko-češko sodelovanje in je Lega imenoval "apostol slovensko-češke vzajemnosti", dobil častno ljubljansko meščanstvo. Prav tako pa se je pomembnega Čeha spomnilo tudi mesto Kamnik in Jana Lega imenovalo za častnega meščana.^{/74/}

Odnos do priseljencev

Zika, Fikar, Neřima,
Panek, Rihtar, Kučera,
to so "Pemci" tra-la-la ...

Zaničljiv pojem "Pemci" najlažje razložimo z besedami Jana Lega: "Narodni imeni 'Pemec' in 'Čeh' sta popolnoma različnega pomena. Od tistih dob, ko je slovenska vzajemnost prodrla v širše kroge slovenskega občinstva, izraža ime 'Pemec' malone golo zaničevanje, v tem ko nosi ime 'Čeh' zajedni izraz časti v sebi. Slabi pomen imena 'Pemec' je zakrivil nekdanji slaboglasni birokratizem."^{/75/} O včasih precej kritičnem odnosu do čeških priseljencev nam pripoveduje Ivan Lah: "Takrat in pozneje je prihajalo k nam mnogo Čehov z različnimi poklici; mnogo njih je ostalo za nas brez pomena; izpolnili so svojo dolžnost in odšli. Mnogo njih pa je storilo več kot svojo dolžnost in so dobili svoj pomen v našem kulturnem življenju. Ne more se reči, da smo s 'slovanskim' gostoljubjem in bratsko ljubeznijo sprejemali tudi one Čehe, ki so prišli k nam z najboljšimi nameni; pogosto smo videli v njih samo kviškusiče, – delavni in marljivi Čehi so naše ljudi nadkriljevali – in zavist ter nevočljivost sta bili posledica različnega avanzma."^{/76/}

Jan Lego v Slovanu leta 1886 nadalje, verjetno na osnovi lastnih izkušenj, opiše lastnosti slovenskega naroda. Med te šteje: bistroumnost, sovraštvo do tujcev, odkritosrčnost in odločnost, veselost in ljubezen do petja, pobožnost in gostoljubnost. Ustavimo se le pri opisu gostoljubnosti, kjer v kratkem spoznamo bistvo odnosov: "Kajpada dela Slovenec pri tem naraven razloček med gostom in gostom, jeli namreč kdo njegove narodnosti ali tuje, do svojcev se vede zaupljivejše, povprašuje jih takoj po njih osebnih in rodbinskih okolnostih, v tem ko človeka tuje narodnosti ostavlja na voljo, hoče li iz svojega nagiba razodeti mu kaj o teh rečeh. Če prideš pod streho kakega narodno zavednega Slovenca in mu poveš, da si Čeh, bodi gotov, da te prijetno pogosti. V ostalih slučajih ima slovensko gostoljubje seveda svoje meje, namreč te, katere gostova resnična potreba sama označuje. Kjer te ni, nehava gost biti gost in tako celo ta, kdor se misli med Slovenci naseliti, stopa v popolnoma drugačno razmero t. j. v razmero tujčevo. Kako je ž njo, veste že iz popisa druge strani Slovenčevega značaja. Tedaj je tujcu jako težka naloga, kako bi si pridobil in ohranil zaupanje svojih sosedov ali sploh teh, s katerimi se mora vkupe živeti, da se tako ogne neprijetnostim. Toda navzlic vsemu takemu prizadevanju naj se nikdar ne udaje nadeji, da ga bo Slovenec kdaj za svojega imel."^{/77/}

V nekaterih drugih spominih pa zopet naletimo na čisto vsakdanje zgodbe, kjer se zapisovalci spominjajo čeških posebnosti, skupnih popivanj in prepevanj, lovske smole, moravskih sejmskih kričičev in

podobnega. Fanika Kratnar je na primer zapisala anekdoto o generalmajorju Holečku:

"Holeček, nekdanji komandat tovarne smodnika v Kamniku, je bil rojen 12. 4. 1837 v svoji domovini Češki, umrl pa je v Kamniku leta 1908. Njegove koščice leže na naših lepih Žalah v Kecljevi grobnici že 70 let. Napis na vzdani plošči se glasi: 'Wenzel edler von Holeček k. u. k. generalmajor i. r., gewesener Komandant der k. u. k. Pulverfabrik in Stein, Ritter des Franz - Jozef - Ordens etc.' Holeček je bil suh in majhen možiček, zato so mu v Kamniku rekli kar 'Radecky', navadno pa 'general'. V našem mestu je bil zelo priljubljen, saj je bil živa dobričina. Zelo je ljubil živali. V vili nad Kamnikom je imel posebno sobo za svojih 50 ptic pevč. Da so imele ptičice kam sedati, je posadil dvoje dreves v sode. Moj oče me je, malo dekletce, vzel s seboj, ko je obiskal tega človeka. Še vem, da sem se bala generala, še bolj pa predrznih ptic, ki so mi sedale kar na glavo in me 'cufale' za lase. Holeček je bil samec, imel je konjička, na katerem je vsak dan točno ob 3. uri popoldne jahal skozi Kamnik. V ustih je imel vedno dolgo, neprižgano viržinko (cigaro), v žepih pa bele melisnice. Otroci smo se gnetli okoli njegovega krotkega konjiča, ker je naš general segal v žepe in nam metal polne pesti teh sladkih dobrot. Tu in tam je padla kakšna melisnica tudi v kako konjsko figo. Nič zato. Iz fige smo pobrali cukrček, malo pihnili vanj – in ajdi v usta. Kamniške ceste takrat še niso bile asfaltirane, pometene pa vsak dan. Pometali smo sami, vsak pred svojo hišo, do polovice cestišča. Kolikokrat sem kot mlada punca pometala cesto, ne vem več, vem pa, da mi je oče večkrat dejal, da je to častno delo. V poletni vročini smo cesto tudi škropili. Oče mi je pravil, da mi bodo to delo plačali kamniški muzikanti 4. oktobra. Res je ta dan marširala in igrala godba na pihala, saj je bil cesarjev god, slučajno pa res tudi moj. Nekoč je Holeček prijahal do Korobačevega dvorišča, ko je stari oštir iztepal trmo svoji kobili. Ker se je generalu živalca smilila, je Korobača ostro posvaril, naj ne ravna tako ravbarsko z ubogo kobilico, pa mu je le-ta pariral. Postavil se je v vojaško držo, šklepetnil skupaj s svojimi ogromnimi škornji, salutiral in dejal: 'Gospod general, ponižno prosim, naj prevzamejo kar oni sami nadaljnjo komando nad mojo trmasto konjsko mrho.' Ker je Holeček vedel, kakšne sorte je krčmar Korobač, da je vseh muh poln in da mu ne bo kos, je kar tiho odpeketal naprej v Podgorje."/78/

Po 1. svetovni vojni so se razmere obrnile: novi priseljeni Čehi so se počutili nekoliko vzvišene, saj so se pojavljali predvsem kot vlagatelji kapitala, svojo kulturo so ohranjali v nacionalnih društvih, o katerih v 19. stoletju ni bilo sledu./79/ Hitrejše vključevanje v kamniško družbo je bilo priseljencem omogočeno s porokami z domačini. Po drugi strani so utrjevali svoje mesto v kamniškem javnem življenju z opravljanjem pomembnih služb, na primer kot uradniki, vojaške osebe, kapelniki ali pa z uspešnim gospodarjenjem (na primer z vodenjem lastne obrti, trgovine, bolj plačanim delom v tovarni). S premoženjem so si sčasoma kupili hiše in druga posestva in se tako tudi z nepremičninami vezali na novo okolje.

The Czechs in Kamnik and Jan Lego

Summary

The first Czechs moved to Kamnik in the first half of the 19th century but the number of Czech immigrants increased in the eighties and in the nineties. They found their jobs in those branches of industry that were known and had certain tradition in Bohemia. In the 19th century they worked in the state black powder factory, in the Konšek ceramics factory, and in iron industry. In the thirties of the 20th century they became owners or share holders of textile industry and of button industry. Various clubs and associations offered the immigrants good chances to settle down in new country. Many of them were good musicians and as such they were welcome members or conductors of the salon orchestra, the town brass orchestra or of the Kamnik Choir Society as well as some other clubs.

They were also active members of the Kamnik branch of the Slovenian Mountaineering Society and of the gymnastic society Sokol. Czech Jan Lego (1833–1906) was one of the pioneers who persistently strengthened bonds of friendship between the Czech and the Slovenian nation. And his efforts to achieve the noble goal started right here in Kamnik in 1857.

OPOMBE

- /1/ Husa, Vaclav: *Zgodovina Čehov in Slovakov*, Ljubljana 1967, str. 213–230.
- /2/ ZAL, *Občina Kamnik, fasc. 62. Zapisniki izdanih delovskih in poselskih knjižic 1883–1941*.
- /3/ Lah, Evgen: *O občevalnem jeziku na Kranjskem*, Ljubljanski zvon, leto III, št. 3, 1. marec 1883, str. 181–187.
- /4/ ARS, *Število Čehoslovakov v okrajnem glavarstvu Kamnik od 31. januarja 1921 po materinem jeziku*.
- /5/ ARS, sign. D 40-3277, *Opšta statistika kraljevine Jugoslavije. Definitivni rezultati popisa stanovništva do 31. januarja 1921. Slovenija s Prekmurjem, Beograd 1921, str. 292*.
- /6/ *Po statusih, poročnih, rojstnih in mrljskih knjigah župnije Kamnik so bili izdelani rodovniki priseljenih družin*.
- /7/ Husa, Vaclav, *navedeno delo*, str. 244.
- /8/ *Podatki zbrani po statusih in matičnih knjigah, popisih prebivalstva, domovnicah (hranijo Nadškofjski arhiv, Zgodovinski arhiv in Arhiv RS v Ljubljani)*.
- /9/ *Ob 100-letnici Podjetja Kamnik v Kamniku*, Kamnik 1952, spominska publikacija.
- /10/ Torkar, Zora, *diplomska naloga na oddelku za zgodovino FF*, Ljubljana 1986; *Kamničan*, št. 34, 13. 7. 1907.
- /11/ ŠAL, *Župnija Kamnik, Mrliška knjiga 1871–1910*. Oskar Skuta je bil rojen leta 1827 in umrl 19. 2. 1874 na Grabnu 31.
- /12/ Zika, Ivan: *Iz zgodovine kamniške keramike*, *Kamniški zbornik 1960*, str. 222–225.
- /13/ ARS, TOI, *Trgovski register. Posamezne tvrdke L I., št. 232*.
- /14/ ARS, TOI, *Davčni katastri za okrožje Brdo - Kamnik, knjiga št. 305*.
- /15/ *Informator Marjan Schnabl, Kamnik. Hrani kopijo kupoprodajne pogodbe*.
- /16/ ARS, TOI, *Trgovski register. Posamezne tvrdke L I., št. 232. Informator Marjan Schnabl*.
- /17/ *Informatorja Marija in Marjan Schnabl*.
- /18/ *Arhiv tovarne Titan, Kupoprodajna pogodba Franca Bučarja in Margarete Špalek; Koder, Lojze: Od mlina do tovarne, Kamniški zbornik 1955, str. 232–236; ZAL, Občina Kamnik, fasc. 62–65. Zapisniki izdanih delavskih in poselskih knjižic 1883–1941*.
- /19/ *Kamničan*, št. 11, 9. 2. 1907.

- /20/ Š. V.: Parcela 718. Titan, tovarniško glasilo, Kamnik 1979; Titan, 85 let. Kranj 1981, str. 3.
- /21/ ZAL, Obrtni register občine Kamnik 1892–1940.
- /22/ Stare, Egon: Naši gospodarski odnošaji s Češkoslovaško, Ljubljana 1936.
- /23/ Keršič - Svetel Marjeta: Češko-slovenski stiki med vojnama, Zgodovinski časopis 1995/49, št. 2–5.
- /24/ ARS, TOI, fasc. 309/2, Č – E. Popisni listi industrije; Jutro, št. 256, 1. 11. 1933.
- /25/ Langus, Melita: Razvoj kamniške industrije od začetkov do danes. Diplomaska naloga na PF, Ljubljana 1997.
- /26/ Stražar, Stane: Ob bregovih Bistrice, od Rodice do Duplice in Radomlje z okolico, Radomlje 1988; Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937.
- /27/ ARS, TOI, fasc. 144. Največja podjetja in najbolj razvite panoge v ČSR, maj 1921.
- /28/ ARS, TOI, popisni števni listi, fasc. 331.
- /29/ ARS, TOI, popis industrije, škatle 1–4; Langus, Melita, navedeno delo.
- /30/ Niederle, Lubor, Slovanski svet, Ljubljana 1911.
- /31/ Perko, Franc: Verstva v Jugoslaviji, Celje 1978.
- /32/ Informator Albert Čebulj, Kamnik.
- /33/ Informatorji Ivanka in Majda Neřima, Albert Čebulj, Kamnik.
- /34/ Lah, Evgen, navedeno delo.
- /35/ Informator Albert Čebulj, Kamnik.
- /36/ Keršič - Svetel, Marjeta, navedeno delo.
- /37/ ARS, fasc. Kamnik L 269, Franciscejski kataster in reambulančna mapa.
- /38/ ZAL, fasc. 76. Ljudsko štetje 1900; ŠAL, župnija Kamnik, Status 1815–1912.
- /39/ Globočnik, Anton: Nauk slovenskim županom, Ljubljana 1880.
- /40/ ARS, Deželno predsedstvo za Kranjsko. Volilni spisi. Mestna kurija Tržič, Radovljica, Kamnik, fasc. 34 in 36.
- /41/ ZAL, KAM-102, Splošni spisi. Škatla 1/ nad.; ZAL, KAM-102, fasc. 71. Mapa MK 1881–1937.
- /42/ ZAL, KAM-102, fasc. 47. Splošni spisi 1919–1920. Begunski shod.
- /43/ Jutro, 7. 2. 1931, št. 31.
- /44/ Slovenec, 12. 1. 1938, št. 8.
- /45/ Informatorji Albert Čebulj, Gizela Žerovnik, Niko Sadnikar, Kamnik.
- /46/ Keršič - Svetel Marjeta, navedeno delo.
- /47/ Cvetko, Dragotin: Stiki Jana Lega s slovensko glasbo. Naša sodobnost, 1955/3, str. 916–929, 1080–1084.
- /48/ ZAL, KAM-102, fasc. 94. Društva. Čitalnični pevci; ŠAL, župnija Kamnik, Status – mesto in vasi 1818–1890.
- /49/ Torkar, Zora: Čehi in Moravci v Kamniku od leta 1850 do 2. svet. vojne, diplomatska naloga na oddelku za zgodovino FF 1986; Torkar, Zora: Narodna čitalnica v Kamniku od 60. let 19. stoletja do prve svetovne vojne, katalog Kulturnega centra Kamnik, 1991; Kamničan, 13. 4. 1907, št. 21.
- /50/ ŠAL, župnija Kamnik, fasc. 3, Status – mesto gostači 1815–1812.
- /51/ Ftičar, Tone: Drobci iz zgodovine Kamniškega pihalnega orkestra. 90 let Mestnega godbenega društva v Kamniku, Kamnik 1988.
- /52/ Žontar, Majda: Delovanje kulturnih društev v Kamniku od 60. let 19. stoletja do prve svetovne vojne. Kamnik 1229–1979, str. 56–65.
- /53/ ZAL, KAM-102, fasc. 94. Društva. Prošnje za mesto kapelnika.
- /54/ ZAL, KAM-102, fasc. 94. Društva. Spisi mestne godbe 1900–1936.
- /55/ Žontar, Majda, navedeno delo; Kamničan, 5. 1. 1907, št. 1; Kamničan, 26. 9. 1907, št. 45.
- /56/ Kamničan, 25. 5. 1907, št. 27; Kamničan, 14. 9. 1907, št. 43.
- /57/ Ftičar, Tone, navedeno delo.
- /58/ Jugoslovan, 11. 10. 1931; Jugoslovan, 15. 5. 1932, št. 113; Jutro, 20. 8. 1933, št. 194; Jutro, 7. 12. 1935, št. 284; Slovenec, 16. 1. 1936.
- /59/ Informator Niko Sadnikar, Kamnik.
- /60/ Torkar, Zora, navedeno diplomatsko delo; ZAL, KAM-102, fasc. 94. Društva; Župnijski urad Kamnik, Spomenica mestne nadžupnije Kamnik.
- /61/ Slovenec, 12. 4. 1931; Slovenec, 20. 7. 1931; Jugoslovan, 4. 8. 1931.
- /62/ Jutro, 13. 3. 1936; Slovenec, 8. 3. 1936.
- /63/ Planinski vestnik, 1897/92 in 1933/298; Orel, Tine: Kamniške planine, Na bregovih Bistrice, Ljubljana 1938; Gorenjec, 21. julij 1900, št. 28.
- /64/ Žontar, Majda, navedeno delo.
- /65/ Jutro, 14. 3. 1930; Jugoslovan, 30. 10. 1930; Slovenec, 3. 2. 1931; Češko-slovenski odnosi. Enciklopedija Slovenije II., Ljubljana 1988.
- /66/ Urbančič, Boris: Slovensko-češki kulturni stiki, Ljubljana 1993; Honzak - Jahič, Jasna: Češko-slovensko povezovalno delo kot predano (vz)trajanje, Delo, Književni listi, 21. 11. 1996, št. 269, str. 15.
- /67/ Lah, Ivan, Jan Lego, življenjepis, Zbornik Matice slovenske 1907, št. 9, str. 154–69.
- /68/ Torkar, Zora: Narodna čitalnica od 60. let 19. stoletja do prve svetovne vojne, Kamnik 1991, str. 13.
- /69/ Melik, Vasilij: Slovenski razvoj v drugi polovici 19. stoletja. XI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana 1975, str. 107–20.
- /70/ Stiasny, Ljudevit: Kamnik. Zemljepisno-zgodovinski opis, Ljubljana 1894; ARS, Volilni spisi, fasc. 34. Volitve v deželni zbor. Tržič 26. 3. 1861.
- /71/ Aškerc, Anton: Jan Lego. Ob 70-letnici njegovega rojstnega dne, Ljubljanski zvon 1905, št. 10, str. 616–620.
- /72/ Urbančič, Boris, navedeno delo.
- /73/ Mahnič, Anton: Dijaško gibanje na Slovenskem, Rimski katolik 1893, št. 5.
- /74/ Lah, Ivan, navedeno delo; Ljubljanski zvon 1906, št. 10, str. 638; Slovan 1886, št. 3. Jan Lego, življenjepis.
- /75/ Slovan 1886, št. 3. Življenjepis Jana Lega, str. 154–169.
- /76/ Lah, Ivan, navedeno delo.
- /77/ Slovan 1886, št. 3. Življenjepis Jana Lega, str. 235–236, 252–253, 282–283.
- /78/ Kratnar, Fanika, fotokopijo zapisa hrani Muzej Kamnik; Andrejka, Jernej: Mladostni spomini (1850–1878), Ljubljana 1934; Suchy, Josip: Spomini Krištofovega Pepčka, Ljubljana 1928; Spisi Andrejčkovega Jožeta, Popotni listi, Novo mesto 1908.
- /79/ Informator Boris Urbančič, Ljubljana.

Dr. Stane Granda

Zgodovinski inštitut
ZRC SAZU
Ljubljana

JOŽEF VERONA ALI TRAGEDIJA PRVEGA KAMNIŠKEGA REVOLUCIONARJA

Decembra 1852 so v Ljubljani za potrebe policije in komaj nastale žandarmerije sestavili, ne prvič, seznam politično kompromitiranih oseb Kranjske. Pod zaporedno številko 9, za njim je znameniti Radovljičan prof. dr. Anton Fuster, nekdanji dunajski akademski pridigar in profesor verouka na dunajski univerzi, poslanec dunajskega parlamenta, nadvse popularen član akademske legije in gotovo najbolj razvpiti revolucionar slovenskega porekla v revolucionarnem letu 1848, je Kamničan Jožef Verona, star 26 let, nekdanji študent prava, ki ga je vojaška preiskovalna komisija na Dunaju zaradi političnega prevratništva v letu 1848 podvrgla preiskavi in, kot so v Ljubljani lahko zvedeli iz časopisov, zaradi vzbujanja nemirov obsodila na šestmesečno težko ječo. Po prestani kazni je bil spuščen na svobodo. 23. septembra 1852 ga je policijska direkcija v Gradcu, kjer naj bi se bil brez potrebe zadrževal, s prepovedjo povratka v štajersko deželno mesto poslala v Kamnik, kjer je bil pod policijskim nadzorstvom./1/

Kdo je mož ali bolje tragični mladenič, ki je zaslužil tolikšno pozornost policije in toliko pretrpel zaradi revolucije 1848?

V dosednji strokovni literaturi Jožef Verona ni nepoznano ime, je pa praktično prezrt v javnosti bolj dostopni zgodovinski publicistiki. Tudi Kamničanom ni pobilže znan, čeprav bi si zaslužil trajnejši spomin. Očitno je bil eden prvih njihovih rojakov, ki se je ogrel za Združeno Slovenijo. Doslej je njegovo usodo še najpodrobneje raziskal Gorazd Stariha v magistrski nalogi, ki pa še ni objavljena./2/ Podatek, da je študent prava, nam pove, da ga gre iskati med tistimi slovenskimi študenti, ki so se 1848. leta odločili za revolucijo in jo skušali zanesti v domovino. Pri Veroni ne gre zgolj za njenega idejnega pristaša, ki ga je privabila njena demokratična meščanska plat, ampak za študenta, aktivnega udeleženca, ki jo je povezal z nacionalnim vprašanjem. Kot revolucionar, član akademske legije dunajske narodne garde in slovenski narodnjak je prišel 13. maja v Ljubljano kot član številčne delegacije dunajske Slovenije na čelu z drugim znamenitim Slovencem Franom Miklošičem. Njen ljubljanski obisk je zelo podrobno popisal zgodovinar Josip Mal v članku Ljubljana in leto 1848./3/ V Ljubljani so povzročili pravi šok. Na eni strani so bili med njimi mnogi člani dunajske akademske legije, to je univerzitetnega dela dunajske narodne straže, ki je v mnogih ozirih diktirala potek marčne revolucije. V konzervativnih krogih, in ti so bili v Ljubljani v najvišjih vladnih strukturah izjemno močni, so bili dunajski študentje strah in trepet, nekakšno gonilo revolucije. In tedaj je del teh, resda slovenskega porekla in pod vodstvom enega takrat najbolj znanih Slovencev dr. Frana Mi-

klošiča, prišel v Ljubljano. Domnevamo, da so bili nekateri med njimi celo uniformirani. V Ljubljano niso prinašali le revolucije, pač pa so prišli buditi meščane najbolj slovenske dežele za ideje Združene Slovenije. S seboj so prinesli tudi znamenito peticijo za Združeno Slovenijo v treh točkah in njeno teoretično utemeljitev Kaj bomo Slovenci Cesarja prosili?, oboje kot samostojna lepaka. V glavnem mestu Kranjske so bili sprejeti z izjemnimi častmi, ki pa so bolj izdajale strah kot pa neko iskreno spoštovanje. Okorele birokrate je njihovo druženje s kmeti, razlaganje pomena revolucije, javno zborovanje in napovedana še bolj množična podobna prireditve ter zlasti razširjanje idej Združene Slovenije navdajalo z grozo. Zdelo se jim je, da se dunajska revolucija seli v Ljubljano. Ker naj bi se političnemu nemiru poslej pridružili še nacionalni prepiri v dotlej "bratovski združbi kranjskih Nemcev in Slovencev", je med njimi zavladała panika, ki so jo dodatno podžgali še nemiri, ki so se prav tiste dni razširili na Dunaju in zaradi katerih je cesar pobegnil iz prestolnice. Dr. Frana Miklošiča, tedaj enega najuglednejših Slovencev, sta resda sprejela deželni predsednik in sam ljubljanski škof, izjemni Anton Alojzij Wolf, toda razsodni slavist je bil ena plat medalje, nemirni, glasni in neugnani ter nepredvidljivi, predvsem pa zelo samozavestni študentje pa njena druga. Zaradi nenadne obolevosti vodja delegacije so se on in precej njenih članov predčasno vrnili na Dunaj, Jožef Verona pa je sklenil ostati doma, saj je bilo študijsko leto že itak predčasno končano. Svojo agitacijo za revolucijo in združeno Slovenijo je opravljal zlasti med preprostimi ljudmi, po ljubljanskih in kamniških gostilnah in se zelo kmalu začel zapletati v razna znanstva in verjetno tudi spore, za katere v gostilnah pravzaprav niti ni težko, še zlasti, če nimaš denarja, da bi drugim plačeval pijačo in bi te bili zaradi tega pripravljene poslušati pozno v noč. Svojega mladostnega navdušenja nad novim in italijanskega temperamenta po očetovi strani le ni mogel skriti.

Zgodovinar Josip Mal je v zvezi z Verono in Kamnikom v letu 1848 v Zgodovini slovenskega naroda napisal: "O Kamniku nimamo nobenih sporočil, da bi se tam sprva kalil javni red in mir. Šele ko je razvila dunajska Slovenija močno agitacijo doma, se je meseca junija med svojimi kamniškimi rojaki pojavil jurist Jož. Verona v uniformi dunajskega legionarja. Po gostilnah in drugod je vnmal meščane in preproste okoličane za vseslovansko stvar ter delil mednje različne letake. Napadal je zlasti tudi vse, kar je bilo nemškega.

Mekinski okrajni komisar Kronabetvogel se ni upal očitno nastopiti zoper njega. Poslužil se je nato zvižjače. Po ovinkih mu je dal vedeti, da ga bodo kot ubveznika vtaknili v vojaško suknjo. Dosegel je svoj namen. Verona je odšel v Ljubljano, kjer si je pridobil med dijaštvom velik ugled.

"Dogodilo pa se je, da je Kronabetvogel stopil nekoč v gostilno k Citroni./4/ Tam so ga nekateri mladi ljudje (med njimi Bučar in Höfern) trdo prijeli, ker je Verona, tega iskrenega slovenskega domoljuba, tako po krivici preganjal. Moral jim je trdno obljubiti, da ga ne bo več zasledoval. Verona je pazno motril vse politične dogodke. Ko je v dobi reakcije prišel v preiskavo, so mu očitali, da je že naprej vedel za dunajske dogodke. V svojem demokratskem navdušenju jih je odobral. Zato je od njega tudi dosledno, da je šel v Gradec

No 278
200

Vom k. k. Telegraphen-Amte in Laibach

um 7 Uhr 20 Minuten am 5ten Juli 1851 eingelangt, }
um 7 Uhr 20 Minuten am 5ten Juli 1851 expedirt } *Am 5ten*

Telegraphische Depesche

von Minister des Innern
an Se. Hochgebornen Ex. Statthalter Grafen v. Chorinsky
Laibach

Wien den 4. Juli 1851

072-417-358-530-940-075-612-206-
381-357-428-347-073-386-219-384-115-
384-114-385-161-320-411-378-820-409-
117-610-069-586-361-921-497-014-396-
342.

*Das Brief, so wie die ganze Correspondenz, die Veronka
ist mit Briefen v. Veronka in der Hauptstadt passirt
für den Empfang.*

Kanzlei Nr. 184.

Schwarz

Šifrirana telegrafska depesha notranjega ministra na Dunaju 5. julija 1851, s katero naročajo deželnemu predsedniku grofu Chorinskemu v Ljubljani, naj zasežejo pismo Veroni. Original v Arhivu Republike Slovenije, Tajni predsedstveni spisi 1851, priloga k No 31/G. P.

spodbujat meščane, naj bi poslali Dunajčanom pomoč zoper Jelačićeve čete."/5/ Iz nekega drugega stavka o Veroni še zvemo, da so ga začeli preganjati že 1849. leta, ker naj bi vnaprej vedel za priprave na oktobrsko vstajo na Dunaju./6/

Iz doslej povedanega sledi, da sodi Josip Verona med skupino narodno zavednih slovenskih demokratov, ki so se zelo angažirali v letu 1848. Med njimi so posebej znani njegovi študijski kolegi Tratnik iz Idrije, ki so ga zaprli kmalu po prihodu domov, Martin Semrajc, Anton Globočnik, Lovro Toman, Jurij Jenko in Jožef Jerman in še nekateri. Na eni strani so propagirali ideje revolucije, na drugi pa slovenski narodni program. Okolje jih je zelo različno sprejemalo. Odklanjali so jih predvsem okoreli birokrati, ki so jim znali z raznimi intrigami zelo zagreniti življenje. In prav to je storil tudi Kronabetvogel Kamničanu Josipu Veroni, ki je tako eden redkih Slovencev, ki je zaradi nje moral tudi v zapor."

Zgoraj citirani del Malove knjige, vendar brez dodatka o Gradcu, je v bistvu povzetek dopisa dunajskih vojaških oblasti z dne 21. septembra 1851 kranjskemu deželnemu namestništvu, v katerem zahtevajo podatke o dr. Bučarju in vitezu pl. Höffernu. Kranjska deželna oblast naj bi omenjene podatke dobila od ljubljanskih mestnih oblasti in jih posredovala dunajskemu naročniku, da bi ta lažje raziskal vse okoliščine v zvezi z obtožbami zoper Verono. Dolžili so ga veleizdajskega povezovanja. Kot njegov konkretni kamniški delikt iz leta 1848 je navedeno razširjanje lepakov med kmeti in izražanje zahtev po Sloveniji, za kar se mora zavzemati tudi vsak državni uradnik. Podatek, da je prišel v Kamnik junija, je verjetno napačen, saj je moral priti domov že v drugi polovici maja. Iz dunajskega dopisa še zvemo, da je Kronabetvogel, mekinjski okrajni komisar, za svoje nečedne posle v Kamniku uporabil tamkajšnjega trgovca Johanna Kühnla, ki je "zaupno novico" posredoval Veroni, da je pobegnil iz mesta. Okrajni uradnik se Verone namreč neposredno ni upal preganjati, ker se je bal, da bi ljudi preveč razburil. Resnično ga je tudi nameraval uvrstiti med kandidate za rekrute, ki so jih izbirali z žrebom, in ga obtožiti celo skrivaštva./7/ Ni dosegel le tega, da se je umaknil iz Kamnika, ampak mu je z izsiljenim begom tudi zmanjšal vpliv in celo ugled. Študenta, ki sta kamniškega birokrata v ljubljanski gostilni tako trdo prijela, sta bila jurista Janez Bučar, tajnik ljubljanskega Slovenskega društva, trgovčev sin, eden najradikalnejših ljubljanskih Slovencev leta 1848, in vitez Leopold pl. Höffern - Saalfeld (1824–1876), doma z gradu Brdo pri Lukovici. Njegova mati je bila hči ljubljanskega advokata dr. Burgerja, njegova sestra pa mati pisateljca Janka Kersnika. Tudi on je bil izjemno aktiven v letu 1848, zlasti na kulturnem področju, saj je bil sijajen pevec. Bil naj bi "edini zastopnik kranjskega plemstva, ki se je ob zarji narodne svobode v letu 1848/49 odločno in brez strahu uveljavljal na prireditvah Slovenskiga društva v Ljubljani."/8/ V letu 1851 je bil Bučar prevajalec zakonov na Dunaju, Höffern pa državni sodni uradnik (pristav) v Krškem.

Zahtevani odgovor s pojasnili o Jožefu Veroni je bil v Ljubljani napisan 3. oktobra, naslednji dan pa že poslan na Dunaj. Žal nam njegova vsebina, če se je ohranila, ni dostopna. Dosedanja iskanja na Dunaju so bila brezuspešna./9/ Dvomimo, da bi ga podatki o

obeh prijateljih in kolegih dodatno bremenili, saj bi bila v tem primeru tudi onadva potegnjena v preiskavo, kar pa se ni zgodilo. Verona je bil, kot smo že omenili, obsojen na šest mesecev težke ječe.

Usoda na Dunaju zaprtega Verone je bila resnično skrajno kruta. Poleg osebne tragedije vidimo v njej še boj med konzervativci in pristaši revolucije v naših krajih. Okoreli birokrati so lahko v majhnih okoljih dejansko povzročili veliko gorje. Preiskava proti njemu je bila vse poprej kot amaterska. Če ji sledimo po retrogradni poti, naj povemo, da ni bil v preiskavi le on, ampak na nek način vsi, ki so ga poznali in se z njim družili. V Kamniku so bile pri njegovih prijateljih in znancih opravljene hišne preiskave. 24. julija so iz Ljubljane poročali, da so pri Janezu Debevcu, poštarju, našli Veronovo pismo, Janez Mayer pa mu ga je že napisal, vendar so ga prestregli.

Verona se je v nedatiranem pismu, ki je moralo priti v Kamnik okoli 1. julija, znancu Debevcu, vikal ga je, zahvaljeval za prijaznost ob zadnjem bivanju doma. Posebej se je spominjal njegovih prizadevanj za dobrobit človeštva. Prosil ga je, naj njegovi mami obzirno pove, da je v politični preiskavi in da gre v Prago, ker ne pričakuje dobrega izida. Nujno potrebuje denar. Če ji ni vseeno zanj, naj mu pošlje 15–20 gld, in sicer v 8 dneh. Denar potrebuje za pot. Očitno je hotel zbežati, ne da bi mislil, kam ga to pelje. Debevec naj bi bil mater prepričal o nujnosti pomoči. Obljubil mu je takoj pisati, ko bo preiskava končana. Pismu je priložil tudi ubožno pismo, ki naj bi ga bil dal materi. Ta pa naj bi ga bila nesla dekanu, ki naj bi ga bil datiral, podpisal in žigosal. Potem naj bi bila šla k okrajnemu glavarju, ki naj bi ga bil potrdil. Tako denar kot potrdilo naj bi bil Debevec, pri materi naj bi bil zanj zastavil ves svoj vpliv, čimprej poslal Veroni. Pozdravil je še neko neimenovano damo in Mayerja. Iz tega pisma tudi zvemo, da je Verona sam odšel na Dunaj, da je tam padel v preiskavo, ni pa bil takoj zaprt.

Prepis pisma kamniškemu poštarju nam razkriva tudi odnos med Verono in njegovo materjo. Kot vse kaže, je bila nepismena. Poštar Debevec ni pisem samo raznašal, ampak jih je moral nekaterim naslovnikom tudi brati. S tem si je pridobil med ljudmi veliko zaupanja. Prav to je v nekem smislu zlorabljal tudi Verona, ki ga je prosil, naj zastavi svoj vpliv, da mu mati pošlje denar, če ga ima kaj rada. "Denarno" dokazovanje starševske ljubezni, ki ga je pričakoval, kaže na nekatere človeške slabosti simpatičnega revolucionarja in tudi določeno pomanjkanje smisla za realnost, kar pa je tudi siceršnja lastnost pravih "prekucuhov". Zahtevana vsota ni bila majhna, kljub draginji na Dunaju, predvsem pa jo je bilo zelo težko zaslužiti.

Debevec je pismo pokazal Mayerju, ki pa je 13. julija nekoliko lahkomišelnost pisal Veroni, naj mu sporoči ozadje njegove preiskave in ga celo karal, zakaj mu ni dotlej pisal. Bil je prepričan, da se bo iz neprijetnosti rešil, saj je bil v takih situacijah vedno uspešen. Mayerja je predvsem zanimalo razpoloženje prebivalstva v obeh mestih, kar naj bi mu čimprej sporočil. Kamniški prijatelj ni znal oceniti dejstva, da je Verona v preiskavi, da ga ima v rokah vojaško sodišče št. 2. Pisal mu je na njegov domači dunajski naslov Schaumbergergrund, Stahenberger Gasse št. 53, priltičje, desna vrata št. 4./10/

Veronovo pismo Debevcu je imelo dokaj negativne posledice tudi za poštarja, ker ga je potegnilo v krog osumljenцев, ki naj bi jim bil dunajski študent razlagal o obstoju neke prevratniške stranke in njenih načrtih na Dunaju. Okrajni urad v Kamniku je 23. julija 1851 ugotavljal, da takih razgovorov ne morejo z gotovostjo potrditi, kot tudi ne, da bi o takih novicah razpravljali s kom drugim. Oblasti so tudi obvestili, da je Mayer zgolj znanec družine Verona in nič drugega./11/ Vsa ta obvestila so bila poslana tudi na Dunaj notranjemu ministru, kar kaže na vso resnost zadeve.

Preiskava je bila dokaj temeljita, saj jo je v Ljubljani vodilo državno tožilstvo. To se je obrnilo tudi na tukajšnji poštni urad in mu naročilo, naj nadzira Debevca, hkrati pa sporoči podatke o pošti med Kamnikom in Dunajem med 5. in 21. julijem. Direktorju ljubljanske pošte je bilo glede Debevca zelo nerodno. Imel ga je za dobrega uslužbenca, saj zoper njega ni bilo pritožb. V službo je bil vzet v soglasju s kamniškim okrajnim glavarstvom, ki naj bi ga bilo tudi politično nadziralo, saj to iz Ljubljane ni bilo mogoče. Bolj zanimivi so podatki o poštnem prometu med omenjenima datumoma. Iz njih zvemo, da so v tem času z Dunaja v Kamnik prispela 4 pisma, v cesarsko prestolnico pa je bilo odposlanih 6. Med njimi je prvo na seznamu tisto, ki je nastalo na podlagi Debevčevega posredovanja, saj je bilo Veroni iz Kamnika poslanih 15 goldinarjev. Veronova mati je sinu, bog ve že kolikič, dokazala, da se zanj boji in ga ima resnično rada./13/ Poročilo, ki seveda ne pozna vsebine pisma Veroni, zastavlja vprašanje, zakaj je morala pošta o pisemskem prometu med Dunajem in Kamnikom poročati prav za ta čas. Ker je možno, da je bila zahteva sporočena z Dunaja po telegrafu, bi bila mogoča razlaga, da je to obdobje od trenutka, ko so ga tamkaj podvrgli preiskavi, do takrat, ko so ga pripravili. Dunajsko vojno sodišče št. 2, ki je delovalo v dunajskem mestnem zaporu, je namreč 15. julija sporočilo v Ljubljano, da je Jožef Verona v preiskavi zaradi suma veleizdajniškega delovanja. Zahtevalo je preiskavo pri vseh ljudeh, ki so imeli stike z njim tako v Kamniku kot na Kranjskem. Oblast je bila glede ugotavljanja njegovih stikov po Kranjski in očitno tudi v Ljubljani brez pravih podatkov, saj očitno nekdanjih njegovih prijateljev, dva smo zgoraj opisali, ni bilo v glavnem mestu dežele. Glede Kamnika pa so ugotovili, da so tam poleg njegove matere sumljivi še občinski odbornik Johann Mayer, poštar Johann Debevec (Debeutz), irharski mojster Jakob Schuster, stiki z njimi naj bi bili zaupljivi, pismene stike naj bi bil imel še s slamokrovcem Johannom Suppancem iz Ljubljane. Pri vseh teh je bila verjetno narejena preiskava, hkrati pa so tudi podrobneje preiskali delovanje osumljenca. Rezultat smo že omenili. Dunajsko pismo je sprožilo tudi zahtevo po nadziranju Debevca tako s strani službenih predstavljenih kot kamniškega okrajnega urada. Poštni urad naj bi bil poslej Veroni namenjena pisma zadržal že v Ljubljani in jih poslal tamkajšnjemu državnemu tožilstvu. To naj bi jih komisijsko odpiralo in se seznanilo z vsebino. Tega naj bi bil Debevec ne smel izvedeti. Okrajna oblast je morala nadzirati Mayerja v največji tajnosti, enako tudi Debevca. To je opozoril, da je že 9. julija zahteval podatke o njegovih izjavah o bližnji revoluciji Johannu Mayerju in drugim, da pa jih še nima. Hkrati so želeli zvedeti tudi o razmerjih med njim in Veronovo družino./12/

Veleobsežna preiskava, ki nam ne govori zgolj o Veroni, ampak kar nekakšni revolucionarni skupini v Kamniku, bi nas lahko pripeljala do izjemnih sklepanj, vendar je zadeva popolnoma drugačna, predvsem pa grozljiva in tragična.

Nedvomno je mladega Kamničana, študenta prava na dunajski univerzi, revolucija 1848. leta silno prevzela. Čeprav je bil po očetu, tedaj že pokojnem usnarju, italijanskega porekla, je bil navdušen Slovenec. Kje se je navdušil nad slovenstvom, ne vemo, lahko da je takšno narodno zavest prinesel že iz ljubljanske gimnazije. Plamen revolucije je skušal vneti tudi v Kamniku. Posebne študije o njenih odmevih med tamkajšnjimi prebivalci nimamo. Vemo, da so ustanovili narodno gardo, ki pa se je kmalu zapletla v konflikte z meščani. Ob neki cerkveni slovesnosti se namreč nekateri njeni člani niso odkrili. Zgovarjali so se, da jim tega kot članom oboroženega korpusa ni treba, pozabili pa so, da niso bili uniformirani. Bolj navdušeni za revolucijo in zlasti odpravo fevdalizma so bili na podeželju v kamniški okolici, kar so pokazali posebno ob volitvah v frankfurtski in dunajski parlament. Obakrat je bil Kamnik sedež volilnega okraja. Ob volitvah v frankfurtski parlament bi morali na pravolitvah izvoliti 113 volilnih mož, pa so jih le 71. Ti so morali potem voliti poslanca. 5. maja pa jih je prišlo le 29./14/ Za poslanca so izvolili barona Andriana, dr. Ulepiča pa za namestnika./15/ Kamniški volilni okraj s skoraj 60.000 prebivalci, segal je vse do Tržiča, 48 far/16/, teritorialno ga je kranjski ločil na dve ozemeljsko nepovezani polovici, pa ni bi zastopan v vsenemškem parlamentu. Baron je bil namreč izvoljen tudi v Wiener Neustadt in je prevzel tamkajšnji mandat, Ulepič pa ni hotel iti tja./17/ V začetku 1849 so morali volitve ponoviti. Takrat je prišlo le še 16 volilnih mož, izvolili so Josipa Scheuchenstuela, za namestnika pa Friedricha Kreuzberga, enega najbolj konzervativnih, vendar neskončno ambicioznih uradnikov na Kranjskem. Nihče od njiju ni šel v Frankfurt./18/ Ob volitvah v dunajski parlament junija 1848 so v Kamniku za svojega prvega parlamentarca v zgodovini izvolili kmeta Valentina Štercina. Bil je zelo radikalen mož in je znan po tem, da je takoj marca po revoluciji odšel na Dunaj in od tam prinesel vest, da je fevdalizma konec, kar pa formalno ni bilo res. Njegov radikalizem je nekatere motil in je imel na Dunaju težave z verifikacijo mandata./19/ Tudi v parlamentu svojih radikalnih nazorov ni skrival. O njem bi kazalo ob eni naslednjih prilik napisati posebno razpravo. Podatki o volitvah, ki kažejo na zelo močno agrarno gibanje v kamniški okolici, Štercin je bil iz Mekin, nam dajejo zelo verjetno razlago, zakaj je okrajni komisar Kronabetvogel tako reagiral zoper Verono. Njegova mati je bila doma iz kamniške okolice. Tako njenemu sinu tudi podeželje ni bilo tuje in bi bil lahko zelo hitro našel stike s tamkajšnjimi kmečkimi radikali. To bi tukajšnje agrarno gibanje lahko še dodatno radikaliziralo in okrajni predstojnik bi se bil znašel še pred dodatnimi problemi. Z umikom kamniškega študenta prava je v nekem smislu preprečil, da se ni kmečko gibanje še dodatno radikaliziralo in se tesneje povezalo z nacionalnim. To je v precejšnji meri uspelo Veronovemu študijskemu kolegu Jožefu Jermanu iz Škocjana na Dolenjskem.

Jožef Verona je očitno računal, da bo med ožjimi rojaki uspešno širil tako ideje demokratične revolucije kot slovenske narodne zahteve. Z zelo veliko verjet-

nostjo lahko domnevamo, da je s seboj v Kamnik prinesel tudi peticijske pole za zbiranje podpisov za Združeno Slovenijo in drug propagandni material, to je bila praznoprav njegova osnovna naloga, vendar nimamo podatkov o rezultatih njegovega dela. V kasnejši preiskavi na Dunaju je Verona trdil, da je bil v začetku revolucije 1848 v Gradcu, nato pa na posestvu Marenberg, to je Radlje ob Dravi, katerega lastnik je bil oče njegovega sošolca Schmidta. Njegovo znanstvo s to rodbino naj bi bilo izhajalo še iz leta 1845, ko je bil tu domači učitelj. Od gospodarjeve pastorki, ki jo je, kot vse kaže, mož zapustil, naj bi bil tu dobil celo 200 gld podpore in z denarjem odšel v Zagreb./20/ Glede na dejstvo, da so mu kasneje očitali, da je po Gradcu organiziral pomoč za dunajske oktobrske vstajnike, je zelo verjetno, da je del revolucionarnega leta 1848/49 Verona dejansko preživel pri svojih prijateljih in znancih na Štajerskem. Izjemno visoka podpora pastorki bi dovolila ugibanja o njeni resnični naravi, vendar za to nimamo argumentov. Očitno pa so bile denarne težave njegov stalni problem. Kje in kako je preživel leti 1849 in 1850, ni podatkov. Mogoče je študiral, verjetneje pa se je preživljal s priložnostnimi deli in živel burno življenje razočaranega revolucionarja, ki pa še ni zgubil upanja. 1851 naj bi bil študent tretjega letnika, star je bil 25 let. V skladu s takratnimi običaji je ob večerih posedal v gostilnah in v družbah domnevnih somišljenikov upal, da revolucije še vendar ni konec. Upal je, da bo ljudsko nezadovoljstvo rodilo kakšen sad. Verjetno je v teh željah tudi nekoliko pretiraval in ni bil sposoben treznega ocenjevanja razmer. Sloves velikega navdušenca za revolucijo 1848. leta Verona ni le ohranil, ampak ga na nek, nam v podrobnostih neznan, način tudi gojil.

Avstrijska oblast se je po dokončnem zatrtju revolucije marca 1849 obnašala nekoliko paranoično. Z izjemno pozornostjo je spremljala pristaše revolucije. Za sum je že zadostovalo, da si bil zgolj idejno na njeni strani. Sumljiv si lahko postal tudi zaradi svojih prijateljev. Deželne in okrajne oblasti so morale večkrat sestavljati sezname sumljivih ljudi in poročati o njih./21/ Posebno pozorno so spremljali izobražence. Moral si biti že zelo hud oportunist, da jim nisi bil sumljiv. Nezaupljivi in sumničavi so bili celo do vselej preudarnega Bleiweisa. Tudi Anton Martin Slomšek je bil zanje panslavist. Posebno je bilo oblasti strah kakšne revolucionarne organizacije. Vesti o njihovem obstoju, tako doma kot v tujini, so bile deležne silne pozornosti. Pravzaprav šele iz reakcij po revoluciji, v prizadevanjih, da bi možnost na kakšno reprizo zatrli že v misli, ne v kali, kaže na izjemen strah, ki jim ga je vnesla v kosti.

V Kamniku je v letih po revoluciji živel tudi Johann Mayer, mizar in hišni posestnik ter občinski odbornik. V svojem poklicu ni bil posebno uspešen, imel je stalne denarne težave, k čemer je nemalo pripomogla tudi številna družina. Pri oblasteh je dotlej veljal za spoštovanega in dobronamernega državljana. 29. maja 1851 je proti večeru prišel na okrajni urad v Kamniku in njegovemu predstojniku glavarju Pavichu obljubil razkriti pomembno zadevo, če bo obdržal njegovo ime v tajnosti. Razkril mu je "izjemno nevarnost za državo". Pred štirimi tedni je obiskal svojo mater v Kamniku študent tretjega letnika prava na dunajski univerzi Jožef Verona. Verjetno je bil ta obisk povezan

z velikonočnimi prazniki. Verona je izrabil priliko, da je dal potrditi tudi svojo domovnico, ki jo je potreboval za pot na Dunaj, kar so mu 30. aprila na občini tudi storili. Takrat naj bi bil Mayer od njega zvedel, da so razmere na Dunaju napete in da naj bi bili nameravali napasti stavbo arzenala, ki je bila takrat še v gradnji. Dunaju, dinastiji in državi se je obetal novo krvoprelitje. Pavichu se je zdel prinašalec obvestila zanesljiv in je imel ovadbo za resnično. V pismu deželnemu predsedniku grofu Chorinskemu je še zapisal, naj jemlje obvestilo za zaupno in da se bo trudil o Veroni, njegovi družini in njegovih zvezah zbrati še druge podatke. Iz zapisnika, ki je bil narejen ob Mayerjevem obisku pri okrajnem glavarju, pa zveemo še nekaj podrobnosti o dogajanju, ki ga je bil napovedal Verona. Pripravljaj naj bi se bil nenadni upor, o katerem so se revolucionarji posvetovali ob industrijski razstavi v Londonu. Njegov cilj v Avstriji naj bi bila odstranitev monarhije. Arzenal na Dunaju naj bi bili napadli takoj, ko bi bil dograjen. S tam pridobljenim orožjem naj bi bili obvladali tudi celo prestolnico. Ljudje naj bi jim bili pritegnili, ker so bili nezadovoljni z vlado zaradi visokih davkov. Pomagali naj bi jim bili tudi številni emisarji iz Ogrske in Italije. Verona naj bi bil Mayerju obljubil, da ga bo tri dni pred izbruhom nove revolucije obvestil. Kot zvest državljan se je Mayer čutil obvezanega to vest naznaniti oblasti, prosil pa je, da se ob preiskavi zamolči njegovo ime. Bal se je Verone in njegovih sorodnikov, ki so živeli v Podgorju. Maščevanja se je še toliko bolj bal, ker je domneval, da naj bi bil Verona poverjenik upornikov za celo Kranjsko. Pripomnil je še, da je Verona zelo pameten in zvit, da morajo, če hočejo kaj zvedeti, ugotavljati dejstva posredno, ne pa neposredno pri njem. Iz Ljubljane so 31. maja o poročilu takoj obvestili notranjega ministra. Ljubljanska policija je bila seveda tudi obveščena in je morala začeti zbirati podatke. Dodatna obvestila je moralo pridobiti tudi okrajno glavarstvo. Vsi so bili tudi zaproseni, da Mayerjevega imena ne bi bili izdali, ampak ga zadržali v največji možni tajnosti./22/ 4. junija so iz Ljubljane notranjemu ministru že poslali podatke, ki jih je bila zbrala žandarmerija v Kamniku. Žal nam podrobnosti niso znane./23/

19. junija je Johann Mayer kamniškemu okrajnemu komisarju Alojzu Tschicku sporočil, da ima nove podatke v zvezi z Dunajem, da pa zato pričakuje nevarnosti za državo primeren honorar. Če želi država še kaj zvedeti in je pripravljena to plačati, naj mu to javijo. Zdi se, da je že tudi za samo prijavo dobil honorar, imel pa je občutek, da bi bil lahko od države prejel še več. Zanimivo, da je pismo prinesel okrajnemu komisarju, ta ga je seveda takoj posredoval okrajnemu glavarju, Mayerjev brat 20. junija ob pol desetih dopoldne. To je nekako v nasprotju s silno željo prijavitelja, da bi bilo ostalo njegovo dejanje čim bolj prikrito. Hkrati pa izdaja tudi določeno zadrego, saj ne gre le za izsiljevanje, ampak tudi koristoljublje.

Okrajni glavar Pavich, ki ga je veliko "odkritje" tako prevzelo, da je zgubil trezno presojo in se celo otrešel za birokrate tako značilne sumničavosti, ki izhaja v veliki meri iz njihovega poklicnega cinizma, je ob zahtevi Mayerja še isti dan osebno odpotoval v Ljubljano in prosil tam za nadaljnja navodila. Deželni predsednik mu je ukazal, naj se sestane z Mayerjem in naredi zapisnik o razgovoru. Ker je bil prijavitelj zaradi domačih poslov odsoten, se je to zgodilo šele 23. junija.

Mayer je po navodilih deželnega predsednika moral najprej potrditi, da je pismo, v katerem zahteva honorar, res njegovo. Ko je to storil, mu je bilo pojasnjeno, da je dolžnost vsakega zvestega državljana javiti zaroto proti "najmilostlivejšemu cesarju". Ker so v njem videli zvestega državljana, je deželni predsednik zagotovil, da se bo pri ministru zavzel za primerno plačilo, ko bo dal ustrezne podatke in bo oblast presodila glede resničnosti zarote. Kot vidimo, višje oblasti niso bile tako naivne kot kamniški okrajni glavar Pavich, predvsem pa se niso dale izsiljevati. Sprejele so igro daj dam, vendar so si zadržale možnost presoje. Mayer je najprej pojasnil, da mu je Verona, ko je bil aprila v Kamniku, rekel, da je izdaja načrtov smrtno nevarna. Nekega bivšega vojaka, ki je delal pri gradnji arzenala in je zvedel od delavcev, ki so bili na strani zarotnikov, za načrte, so vrgli v vodnjak, ker je omenil možnost izdaje. Mayer je dvigoval svojo ceno in govoril, da zaradi njegove prijavitve Verone ni v nevarnosti le on, ampak kar njegova številčna družina. Izpostavljajo se maščevanju. Kljub temu želi kot pravilno misleči državljan izpolniti svojo obveznost, ker je oktobra 1848 dojel, da ima kamniški študent, ki je tega leta prišel z Dunaja na Kranjsko in ga je oblast zaradi agitacije zasledovala, takšne zveze, da ga je treba upoštevati. Na skupni poti v Ljubljano mu je namreč rekel, da bodo sadovi svobode pobrani v jeseni. Ne more verjeti, da bi bil tako daljnoviden, da bi lahko napovedal dunajsko oktobrsko vstajo. Vidi, da njegovo govorjenje ni bilo prazno, ampak je slonelo na dobri osnovi. Iz tega govorjenja je razvidna silna premetenost Mayerja, ki dejansko ni imel nobenih novih podatkov, dobro pa je vedel, kakšen strah je pustila oktobrska dunajska vstaja pri vladajočih krogih. Zadel jih je točno tam, kjer so bili najbolj občutljivi. Obljubil je, da bo oblast pogosto in redno obveščal o načrtih prevratniške stranke. Ne dvomi, da mu bo oblast dala primerno denarno nagrado, ker izpostavlja nevarnosti sebe in svojo družino. Brezpogojno pa zahteva zagotovilo, da bo njegovo ime ostalo tajno. Zgodbo je nadaljeval z opisom Veronove osebnosti, ker jim bo to pomagalo pri presoji točnosti in pomembnosti njegovih podatkov. Po njegovi oceni naj bi bil Verona živahen in talentiran, vendar po pokojnem očetu nemirnega duha. Leta 1848 se je pridružil skrajnejšem in bil njihov agent. Posebej si je prizadeval z govori pridobiti ljudi za načrte znane stranke na Dunaju. To je poizkušal, vendar ga je oblast takoj začela preganjati. Tako jasno je napovedal oktobrske dogodke, da je moral biti povezan z najpomembnejšimi ljudmi prevratniške stranke ali biti celo njihov član. Ko je oktobra ban Jelačić oblegal Dunaj, ga je moral zapustiti, da bi v Gradcu z govori pridobil ljudi za pomoč prestolnici. Njegova nadaljnja usoda mu ni bila znana. Po njegovem lastnem pripovedovanju ve, da je bil po predaji Dunaja pod policijskim varstvom. Ker pa so njegovega policijskega prijatelja predstavili, ni mogel biti več brez domovnice na Dunaju, ampak je bil prisiljen, da jo je prišel domov potrditi. Tako se je lahko vrnil in študiral tretji letnik prava. Preživljal se je s pisanjem v neki pisarni in zaslužil mesečno 30 gld. V letu 1848 mu je prevratniška stranka dajala 6 gld na dan in je toliko prihranil, da je s tem živel v letu 1849. Verona ga je skušal pregovoriti in pridobiti za prevratniško gibanje, ki mu je pripadal. Pomagal naj bi pridobiti podeželsko prebivalstvo in mu za sodelovanje obljubljal 5 gld dnevno. Po načrtih, ki mu jih je povedal, naj bi imeli na svoji strani veliko delavcev, ki so gradili arzenal, in

nezadovoljne oficirje. Skupaj naj bi napadli arzenal in s tem sprožili začetek. Podprli bi jih tudi ljudje. To bi se moralo zgoditi, preden vojska zavzame arzenal. V Londonu naj bi centralni komite ljudske stranke določil trenutek izbruha, ki bi moral biti v vseh pomembnih glavnih mestih hkraten. To naj bi poskušali že v letu 1848, vendar so jih oblasti preganjale. Zato so se sestali v Londonu voditelji različnih narodov in po določitvi dneva izbruha bodo odšli Mazzini in Garibaldi v Italijo, ogrski Choryphecn (?) na Ogrsko, ostali glavni agenti v glavna deželna mesta, posebno v Prago, in prevzeli vodstvo gibanja. Poleg Ogrov naj bi pridobili tudi Poljake iz Galicije. Podeželsko prebivalstvo naj bi pridobili agenti z obljubami o izboljšanju njihovega položaja, to je nižjimi obveznostmi do države. Ob izbruhu upora naj bi bil cilj prizadevanje gibanja na Dunaju, usmerjeno v zajetje vladarja in v Pragi cesarja Ferdinanda. Dinastijo naj bi vrgli s prestola.

K uspehu upora naj bi posredno veliko pripomoglo zvišanje davkov in drugih bremen, zaradi česar so ljudje nezadovoljni.

Po Mayerjevem mnenju bi morali Verono preko enega njegovih prijateljev pridobiti posredno ali neposredno za nadaljnja razkritja preteče nevarnosti za državo. Zdel se mu je izjemno pomemben. Če že ni mogel biti prepričan, da je član komiteja prevratniške stranke, je bilo pa zanj nedvoumno, da je zaradi izjemnih duševnih sposobnosti njihov silno nevaren agent.

Ni kaj reči, Mayer je imel neverjetno fantazijo. Iz njegove zgodbe lahko na eni strani razberemo pogled na takratno evropsko dogajanje pri bistrih preprostih ljudeh, na drugi strani pa občutljive točke oblasti. Kako je znal vse povezati. Od vesti o komunistih, preko nacionalnih gibanj do opozaranja na revolucionarnost Poljakov in Pražanov. Mimogrede vzemo še nekaj o ljudskem nezadovoljstvu. Prav mešanica resnice in fantazije je tisto, čemur se policije najtežje uprejo, še zlasti, če zadeve dobijo v roke ambiciozni uslužbenci srednjih ali skromnejših intelektualnih sposobnosti. Če pa se taka obvestila ujamejo s policijsko paranojo, so lahko posledice takih dejanj zelo tragične.

Pavich je temu zapisniku dodal še karakteristiko Mayerja. Zapisal je, da ga je spoznal ob nastopu službe leta 1850. Bil je član občinskega vodstva. Bil naj bi pravilno misleč, pripadal naj bi konzervativni stranki. O tem se je naknadno večkrat prepričal. Ob tej prijavi pa se mu ne zdi več mož trdnih nazorov, ampak da išče koristi zaradi svoje številne družine in slabega zaslužka. Očitno je Pavichu obisk v Ljubljani precej koristil, saj so zgornje misli že očitna varovalka pred možnostjo, da hoče oblasti zlorabiti, kar tudi karieri okrajnega glavarja ne bi koristilo. Seveda so ljubljanske oblasti o vsem obvestile ministra za notranje zadeve. Pismo so poslale 26. junija./24/

23. junija je poslal notranjemu ministru svoj opis Verone tudi ljubljanski policijski direktor dr. Uhrer. Bil je zelo konzervativen mož in bolešno sumničav. Čeprav se nam njegovo poročilo ni ohranilo, za kamniškega študenta gotovo ni bilo ugodno. Ne nazadnje nam pove o tem dovolj dejstvo, da je minister za notranje zadeve 1. julija za Mayerja odobril honorar, čeprav je imel njegove podatke za splošne narave. Zanj je bilo

odločilno, da Verona sodeluje v revolucionarnem gibanju že od leta 1848 in to je bila dragocena sled. Mayer naj bi ga še naprej pazljivo poslušal in javljaj oblastem. Pismo, ki ga je podpisal notranji minister Bach, je ovaduha imenovalo zgolj z začetno črko, ni pa določilo višine honorarja. To je moral storiti sam deželni predsednik. Sprva je nameraval dati 40 gld, pa se je premislil in zvišal na 50 gld./25/

Vsemu nadaljnjemu dogajanju v vseh podrobnostih ni mogoče slediti, ker so nekatere vesti pošiljali na Dunaj tudi preko telegrafa. Ta poročila so bila šifrirana.

3. julija je Mayer znova pisal okrajnemu glavarstvu. Pavich je dobil znova priliko, da je o vsem na veliko poročal. Očitno je Mayerja k temu napotilo Veronovo pismo Debevcu. Zvedel je, da je v preiskavi, prepričan pa je bil, da bo ta tako površna, da bo v 6 ali 8 dneh že na prostosti in odpotoval v Prago. Okrajnemu glavarju je sporočil, da bo Veronova mati prišla na okrajni urad s prošnjo, da potrdijo ubožnostno spričevalo, ki ga bo pred tem podpisal dekan. Verona ga je sam sestavil. Če ga ne bo potrdil, kar je Mayer pričakoval, bo Verona o tem takoj obveščen in bo vedel ustrezno ravnati. Oblastem je predlagal, naj iz Kamnika odposlano pismo v Ljubljani zadržijo in odprejo, kar bo pokazalo tudi na razmere v Kamniku kot tudi v deželi. Na koncu je pripisal, da ve marsikaj, kar drugi ne vedo, da pa je to zadnje, kar je naredil. Verjetno se je ustrašil svojega početja, bolj verjetno pa je, da ni bil zadovoljen, ker ni vedel, kakšen in kolikšen bo honorar. Vsekakor je Mayer storil s tem pismom veliko napako in se nehote postavil v krog osumljencev. Povezovanje Verone z dunajskimi oktobrskimi dogodki je bilo namreč tisto, kar je v bistvu avstrijsko oblast najbolj zanimalo.

Tako, kot je bilo napovedano, se je tudi zgodilo. Na okrajni urad je še isti dan prišla Veronova mati, ki jo uradnik opisuje kot dobro ohranjeno žensko in dobrega izgleda. Prosila je za potrditev ubožnostnega spričevala. Utemeljevala ga je z dejstvom, naj bi ga sin rabil za pridobitev štipendije. To naj bi ji pojasnil Debevec, hišni posestnik in gostilničar, ki pa je bil od junija 1850 tudi poštar. Uradnik je od Veronove matere še zvedel, da ji sin piše, če kaj potrebuje, in sicer preko Debevcu ali Mayerja, ker je ona nepismena. S tem je mati, ne da bi vedela, oba moža potisnila v preiskavo. Pavich se je v istem pismu zelo negativno izrazil tudi o Debevcu. Po njegovem mnenju ni bil trdnega značaja in zadolžen. Imel je številno družino. Ni mu bilo všeč, da je poštar. Zanj je bil sumljiv. Večkrat je hodil v Ljubljano, zveze je imel z Verono. Nato pa je prišel na dan s pravo barvo. Debevec je bil zelo večš pisanja uradnih spisov in je bil nekakšen svetovalec kmetov v civilnopravnih vprašanjih. Sestavljal jim je tudi dopise. Tega naj bi se bil naučil v prejšnjih službah na okrajnih uradih na Štajerskem in Kranjskem. Tovrstne ljudi je avstrijska birokracija, zlasti na tistih nivojih, ki so imeli neposredne stike z ljudmi, najbolj sovražila. Državljanom so namreč pomagali v boju zoper njihovo samovoljo in vsemogočnost. Po mnenju mnogih birokratov naj bi bili prav ljudje Debečevega kova največji netilci nezadovoljstva v državi. Debevec je bil tudi kamniški občinski uslužbenec, verjetno nekakšen tajnik. Pogosto naj bi bil zahajal v njegovo gostilno tudi znani advokat dr. Ahačič iz Ljubljane. Pri njem naj bi bil tako 20. kot 29. junija.

Omenjeni advokat je tudi sodil med politično sumljive ljudi in ga kot takega najdemo na različnih seznamih s Kranjske. Tudi on je bil znan kot kmetom zelo naklonjen pravnik. Očitali so mu tudi zakotno pisaštvo, ker naj bi bil kmetom pomagal podobno kot Debevec, seveda na bistveno višjem nivoju. V letu 1848 so ga marsikje predlagali za poslanca in je dobil kar nekaj glasov. Pavich, ki je zelo podlegal policijski paranoji, je oblasti v Ljubljani še obvestil, da sta v Kamnik prišla dva študenta, verjetno jurista, ki sta se v Gradcu pripravljala za doktorat. Političnih motivov njunega prihoda še ni odkril, uradno naj bi bila prišla k svojcem, ju pa budno opazuje. Med njima naj ne bi bilo ožje zveze, nista prišla skupaj, ampak v nekajdnevni razliki. Eden izmed njiju je prišel k očetu, ki je bil obrtnik, imel pa je sina kot pomočnika na Dunaju. 5. julija naj bi se bila oba vrnila v Gradec, kjer naj bi bil eden izmed njiju zaposlen pri nekem advokatu. Na koncu je še povedal, da ubožnega spričevala ni potrdil, ampak zahteval od občine ustrezne podatke, ki pa jih še ni dobil. Pričakoval jih je naslednji dan, potem pa ga bo moral odposlati. Pričakoval je, da ga bodo v Ljubljani zaplenili. Ali se je to resnično zgodilo, ne moremo potrditi. Gornje pisanje izjemno plastično opisuje porevolucijske razmere v avstrijskem cesarstvu. Dovolj je bilo, da si imel stike z Dunajem ali Gradcem, da si bil študent ali celo pomočnik, celo, da si imel stike s takimi ljudmi. Pavichevo obsedenost kažejo tudi podatki o obeh študentih. Alojz Kühnel je bil sin pokojnega okrajnega komisarja iz Gorice in premožne matere, prekrščene judinje. V Kamnik je prišel k stricu trgovcu in posestniku. Mož ni nihče drug kot tisti trgovec, preko katerega je okrajni komisar Kronabetvogel spravil Verono iz Kamnika. Drugi je služboval pri nekem graškem advokatu, ki je imel za ženo sestro žene nadvojvoda Janeza. Nenazadnje tudi spraševanje o potrebnosti ubožnega potrdila kaže Pavichevo pokvarjenost. Vedel je, da so na podlagi takih potrdil oprostili študente šolnine na univerzi.

Iz priloženega ubožnega pisma zvezo, da je bil Jožef Verona 3. julija 1851 star 25 let, da se je mati pisala Schurbi, da je bil pokojni oče usnjar, da je mati živela od denarne podpore mestnega špitala, ki je očitno imel toliko premoženja, da je z dohodki od njega ali obresti od naloženega kapitala podpiral mestne reveže. Posredno nam ta podatek tudi pove, da so bili pripadniki družine Verone pravi kamniški meščani, ker drugi niso mogli dobivati podpor od mestnih ustanov. Mesečno je dobivala 3 gld in 20 kr. Morala pa je imeti še kakšne prihranke ali druge dohodke, saj na kamniškega okrajnega glavarja ni delovala borno. Nasprotno, poudaril je njeno urejeno zunanost. Nenazadnje od prej omenjene podpore tudi ne bi mogla sinu poslati 15 goldinarjev. Verona je imel tudi sestro. Dekan je s podpisom potrdil, da je Jožef Verona resnično reven. Dopis z vsemi zgoraj navedenimi podatki in z vsemi prilogami so poslali tudi notranjemu ministru./26/

Mayerjeve obtožbe in Pavichevo podpihovanje, zamenariti ne gre tudi Veronove subjektivne krivde, saj ne vemo, kaj je dejansko razlagal svojim kamniškim domnevnim prijateljem, so začele rojevati sad. Policijsko-birokratski stroj je z ministrovo privolitvijo honoriranja ovaduštva stekel. 5. julija so iz Ljubljane kamniškemu okrajnemu glavarju naročili, naj poizve, komu Verona z Dunaja piše. Hoteli so imeti tudi njegov ro-

kopis. Možnost, da bi ga pridobili, so videli v ubožnostnem spričevalu, ki ga je sam sestavil, ali pa naj bi jim bil kakšno Veronovo pismo odstopil Debevec. V Ljubljani so tudi že vedeli za denarno pošiljko na Dunaj in so hoteli dobiti podatke o pošiljatelju in pogostosti takih pošiljk./27/ Ohranjena je osnova za šifrirano telegrafsko depešo 4. julija, s katero ljubljanski deželni predsednik obvešča notranjega ministra, da bo za Verono prispelo pismo z denarnim nakazilom. Glede na dejstvo, da je mož v preiskavi, in v skladu s čl. 154 kazenske zakonodaje naj bi ga zaplenili./29/ Ministrstvo je isto predlagalo Ljubljani, vendar je bilo pismo že pred tem odposlano. Hkrati so v Ljubljano sporočili, da ne vedo, če tu lahko taka pisma zaplenijo in odpirajo ali pa zaprta pošljejo notranjemu ministru./29/ 5. julija je z notranjega ministrstva prišla zahteva, naj podrobneje raziščejo, kaj je govoril Verona ob zadnjem obisku v Kamniku o revolucionarni stranki ali o političnem gibanju na Dunaju za spremembo monarhične ustave in proti komu naj bi bilo vse skupaj še naperjeno. Natančno naj bi tudi ugotovili, kakšno je razmerje med Mayerjem in Veronino družino ter njenimi člani. Očitno so se hoteli zavarovati pred možnimi medsebojnimi obračunavanji preko politike ali pa celo pred odstranitvijo dunajskega študenta zaradi kakšnih osebnih čustvenih zvez, ki bi jih ta lahko motil. Kot smo že zgoraj izvedeli, ni bilo osnov za poročila, ki bi lahko olajšala položaj nesrečnega študenta prava./30/

Mayerjeva jeza je bila zelo kratkega daha. Iz poročila, ki je bilo poslano 11. julija iz Kamnika v Ljubljano in dva dni kasneje posredovano notranjemu ministru, ohranjen je razmeroma težko čitljiv koncept, razberemo, da je prejel 50 gld in podpisal prejem. Verjetno se je to zgodilo 9. julija. Takrat je z okrajnim glavarjem podpisal tudi poseben protokol. V njem se je obvezal, da bo pod varstvom, kar pomeni vodstvom državne uprave vzdrževal pismene stike z Jožefom Verono na Dunaju. Pretvarjal se bo, da je demokratičnih nazorov. Skušal bo zvedeti za načrte prevratniške stranke in poročal oblastem. Postal je torej ovaduh. Opreмили so ga s posebnim pečatom in naslovom. Mišljena je verjetno šifra. S tem naj bi bila verjetno opremljena Mayerjeva pisma Veroni, da jih oblast ne bi prestrezala. Dal jim je tudi Veronovo pismo, da bi lahko na Dunaju identificirali njegovo pisavo. Okrajno glavarstvo se je zavezalo, da bo kontroliralo tudi Debevca in ljubljanskega slamokrovca Suppanza. Pripisalo je tudi natančen Veronov dunajski naslov./31/

Poročilo o dogovoru z Mayerjem je bilo iz Ljubljane poslano na Dunaj 13. julija. To je bilo istega dne, ko je kamniški "špicelj" pisal Veroni pismo, ki smo ga v prvem delu tega prispevka označili kot lahkomišelnost. Sedaj je jasno, da ni bilo tako, ampak je bilo v bistvu že provokacija. Mayer je bil toliko pokvarjen, da s svojim skrajno nizkotnim početjem ni mogel niti toliko počakati, da bi se politične in policijske oblasti medsebojno obvestile in uskladile. Zato mu je bilo pismo tudi zaseženo. Kako je ob tem reagiral ovaduh, nimamo poročil.

Za popolno poznavanje zgodbe o nesrečnem Veroni nam manjkajo dunajski dokumenti vojaškega sodišča. Doslej jih še ni bilo mogoče najti. Upanje še obstaja. Na podlagi vsega, kar vemo, pa lahko z veliko verjetnostjo sklepamo naslednje: Verona gotovo ni mogel

zanikati svojega delovanja v letu 1848, ki je bilo izhodišče njegovega preganjanja. Iz drugih primerov že vemo, da so tedaj slovenska narodna prizadevanja že označevali za separatistična in protidržavna tudi oblastniki, ne le nasprotniki Slovencev in Slovanov. Gotovo tudi ni mogel tajiti svojega razočaranja nad neuspehom revolucije, ki je bilo pri njenih najbolj ognjevityh pristaših tako močno, da niso bili sposobni videti tudi nekaterih njenih nesporno velikih pridobitev: odpravljen je bil fevdalizem, Slovenci so bili od države priznani za enoten narod, državni in deželni uradni list so začeli prevajati v slovenski jezik, slovenski jezik so kot predmet vpeljali v gimnazije na Slovenskem, poslej so osnovnošolske knjige tiskali enotno za vse Slovence, ne pa ločeno po deželah. Zelo verjetno so Verono v preiskavi tako "stisnili", da je moral nekatere svoje izjave, ki so bile verjetno bolj posledice govoric in želja bivših revolucionarjev, priznati. Iz ohranjenega arhivskega gradiva ni razvidno, da bi poslej država kamniške oblastnike še kaj potrebovala za obsodbo kamniškega revolucionarja. Preiskava je bila razširjena tudi na Štajersko, kjer pa, kot vse kaže, niso dobili kakšnih posebnih podatkov. 27. januarja 1852 so Verono obsodili na šestmesečno zaporno kazen. To je pomenilo tudi konec študija. Po prestanem zaporu so ga izgnali v domačo občino. Ko je v poznem poletju 1852. leta iskal svojo srečo, verjetno zaposlitev, v Gradcu, ga je tamkajšnja policija 23. septembra kot postopača izgnala in mu prepovedala povratek v štajersko prestolnico. Tudi tam je bil znan zaradi svojih revolucionarnih političnih nazorov. 1856. so o njem ugotavljali, da ni več strogo nadzorovan, ker nima vpliva na okolico, je pa še ostal v evidenci sumljivih. Ukvarjal se je z "zakotnim pisaštvom". To je dajanje pravne in pismene pomoči kmetom. Bil je v stalnih denarnih težavah in je puščal za seboj dolgove. Februarja 1859 je v Kamniku dobil osebni dokument za potovanje v Ljubljano in okolico. V Ljubljani se je nastanil pri Figovcu, pot je nameraval nadaljevati na Dunaj. To pa se ni zgodilo, ampak so ga zato, ker je bil brez denarja in še zadolžen, poslali domov v Kamnik. Plača pri nekem Javorniku v Ljubljani, verjetno je bil tam pisar, mu za njegov način življenja ni zadoščala. Spanje po gostilnah je bilo predrago za njegove dohodke. Izgnali so ga domov v Kamnik. Dotlej je moral osebno znati že dokaj propasti. Označevali so ga kot proletarca, to je človeka brez premoženja in nespособnega nobenega resnega dela./32/

Tragedija kamniškega revolucionarja iz leta 1848, človeka, ki je združeval politično in narodno radikalnost, študenta, ki je prvi zanesel politično oblikovan slovenski narodni program v svoj rojstni kraj, je bila popolna. Gotovo je bil izjemno bister, to moramo Mayerju verjeti, imel je ljubečo mater, bil je poln osebnih upov, optimist kot slovenski narodnjak, a vendar osebno in politično naiven in nestvaren kot vsi pravi revolucionarji. Če k temu prištejemo še mladostno vihrovost, neučakanost in tudi lahkomišelnost, se njegovi usodi ne moremo čuditi. Od ponosa, ki ga je ohranil, to dokazuje njegovo prenočevanje po gostilnah, ki ni bilo poceni, ni mogel živeti. Vse te človeške pomanjkljivosti pa prav nič ne zmanjšujejo dejstva, da je bil po sedanjem vedenju v bistvu prvi in edini Slovenec, ki so ga vojaške oblasti po revoluciji 1848/49 zaprle zaradi pripadnosti ideji in gibanju Združene Slovenije.

Jozef Verona oder die Tragödie des ersten Revolutionärs aus Stein (Kamnik)

Zusammenfassung

Jozef Verona, ein Jurastudent aus Kamnik, nahm während der Revolution von 1848/49 an der slowenischen nationalen Bewegung teil. Deren Ziel war ein vereintes Slowenien. Als Mitglied des slowenischen politischen Vereins "Slowenien" (Slovenija) in Wien, das unter der Führung des Slawisten dr. Franc Miklosic stand, kam er im Mai 1848 nach Laibach, um für die slowenischen Forderungen zu werben. Er gehörte der radikalen Strömung an und hatte sich allem Anschein nach im Oktober 1848 bei der Organisation der militärischen Hilfe für den Wiener Arbeiteraufstand engagiert. Später hoffte er noch immer auf eine politische Wende. Ein Mitbürger aus Kamnik mit dem Namen Mayer lieferte ihn gegen eine Geldbelohnung an die Obrigkeit aus. Im Januar 1852 wurde er vor dem II. Militärgericht in Wien auf ein halbes Jahr schweren Kerkers verurteilt und danach in die Heimat verbannt (außer Wiens verwiesen). Er schlug sich mehr schlecht als recht dadurch durch, daß er seinen Mitbürgern Rechtshilfe anbot und für sie verschiedene rechtliche Eingaben verfaßte. Er war ein »Proletarier in vollstem Sinne des Wortes und keiner guter Handlung fähig«.

OPOMBE

- /1/ Arhiv Republike Slovenije (ARS), Tajni predsedstveni spisi 110 / G.P.
 /2/ Gorazd Stariha, Odnos javnosti na Slovenskem do nekaterih ključnih političnih problemov v času neoabsolutizma, Ljubljana, 1998. str. 17–18.
 /3/ Glasnik muzejskega društva za Kranjsko 14, 1933, str. 109–135.

- /4/ Gostilno so v revolucionarnem letu preimenovali v Gostilno pri Ustavi in je bila zbirališče pristašev revolucije. Stala je v bližini današnjega ljubljanskega hotela Union ob Miklošičevi cesti. J. Mal, Ljubljana in leto 1848, str. 113.
 /5/ Celje, 1993, str. 672
 /6/ Ravno tam, str. 956.
 /7/ ARS, Tajni predsedstveni spisi 1851, No. 99 / G.P.
 /8/ Dr. Rudolf Andrejka, Zaslужni slovenski upravni juristi. Pol stoletja društva "Pravnik". Spominska knjiga. Ljubljana, 1939, str. 92–95
 /9/ Kolegu Roku Stergarju se za iskanje v dunajskem vojaškem arhivu iskreno zahvaljujem.
 /10/ ARS, Tajni predsedstveni spisi 1851, 30. 7 1851. No 44 u. 45 / G.P.
 /11/ ARS, Tajni predsedstveni spisi 1851, No 42 / G.P.
 /12/ ARS, Tajni predsedstveni spisi 1851, No 41 / G.P.
 /13/ ARS, Tajni predsedstveni spisi 1851, No 40 / G.P.
 /14/ Vasilij Melik, Frankfurtske volitve 1848 na Slovenskem. Zgodovinski časopis 2–3, 1948–1949, str. 90.
 /15/ Ravno tam, str. 106.
 /16/ Ravno tam, str. 79.
 /17/ Dr. Jos. Apih, Slovenci in 1848. leto, Ljubljana 1888, str. 104.
 /18/ Ravno tam, str. 282.
 /19/ Ravno tam, str. 151–52.
 /20/ Stariha, odnos javnosti ... str. 16–17.
 /21/ Mal, Ljubljana in leto 1848, str. 129 ss.
 /22/ ARS, Tajni predsedstveni spisi 1851, No 14 / G.P.
 /23/ ARS, Tajni predsedstveni spisi 1851, No 15 / G.P.
 /24/ ARS, Tajni predsedstveni spisi 1851, No 24 1/2 / G.P.
 /25/ ARS, Tajni predsedstveni spisi 1851, No 25 / G.P.
 /26/ ARS, Tajni predsedstveni spisi 1851, No 29 / G.P.
 /27/ ARS, Tajni predsedstveni spisi 1851, No 30 / G.P.
 /28/ ARS, Tajni predsedstveni spisi 1851, Ad No 29 / G.P.
 /29/ ARS, Tajni predsedstveni spisi 1851, No 31 / G.P.
 /30/ ARS, Tajni predsedstveni spisi 1851, No 32 / G.P.
 /31/ ARS, Tajni predsedstveni spisi 1851, No 36 / G.P.
 /32/ Stariha, str. 18.

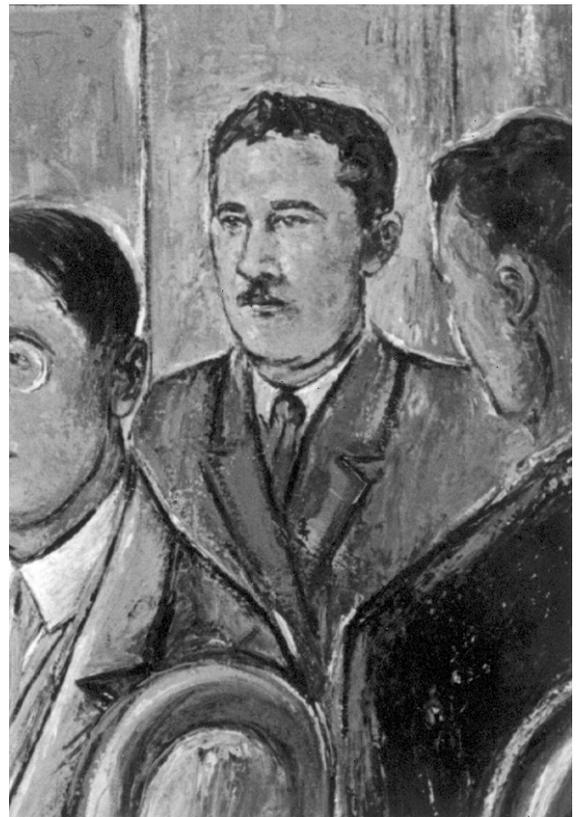

ALENKA KLEMENC, dipl. umetn. zgod.
Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta
ZRC SAZU
Ljubljana

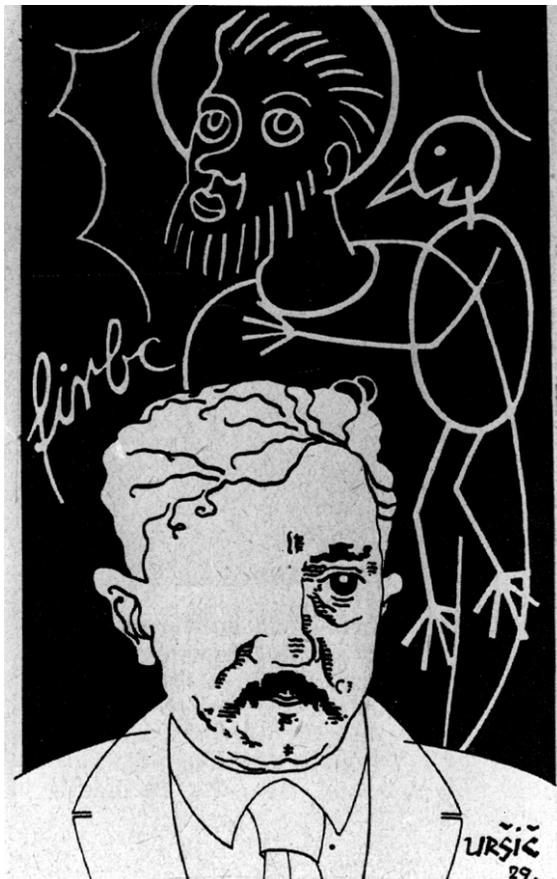
UPODOBITVE DR. FRANCETA STELETA

Idejo za pričujoči članek sem dobila, ko sem v zapuščini profesorja dr. Franceta Steleta na Umetnostnozgodovinskem inštitutu Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti/1/ našla na pet portretnih karikatur, na katerih so ga "ujeli", kakor je na dveh sam zapisal, štirje njegovi poklicni kolegi, umetnostni zgodovinarji, in en šolan umetnik, vse pa so nastale ob priložnostnih družabnostih ali med sestankovanji, risarji so uporabili neugledne kose papirja in risala, ki so bila ravno pri roki. Prav zaradi te svoje spontanosti so še posebno privlačne in očitno so se takšne zdele tudi upodobljencu, sicer jih najbrž ne bi bil tako skrbno shranil.

Ob tej skupini sem se nato odločila predstaviti še druge Steletove portretne upodobitve, ki jih je v svojem skrbno pripravljenem katalogu Umetniki in spremljevalci (1981)/2/ evidentiral že dr. Luc Menaše. Pridružila sem še skupinski portret, pri katerem katalog Steleta ne omenja posebej, na inštitutu najden priložnostni linorez in dve po izidu kataloga nastali deli. Nekateri teh portretov so zelo znani in večkrat repro-

France Kralj, 1930 (?), detajl slike Odbor Narodne galerije leta 1922, olje/platno, 146 x 240 cm, sign. I. sp.: France Kralj; Narodna galerija, Ljubljana. Stelè je upodobljen kot šesti z desne.

France Uršič, 1929, karikaturna risba, sign. d. sp.: URŠIČ / 29.; Ilustrirani Slovenec, 9. 6. 1929 (št. 23), str. 184

ducirani, drugih, čeprav omenjanih, ni praktično nikjer najti. Namen prispevka je ne nazadnje tudi ta, da vsa dela v besedi in sliki predstavi na enem mestu. Podatki o njih so vključeni v kronološko razvrščeni slikovni del, v besedilu pa jih bomo pregledali po smiselnih skupinah, kar pomeni precejšnje časovne preskoke, a tak pristop se mi je zdel smotrni, saj se tako lahko izognemo marsikaterim ponavljanjem.

Vsestranska osebnost Franceta Steleta (Tunjice 1886–Ljubljana 1972), ki je s svojima starostnima vrstnikoma in študijskima kolegoma Izidorjem Cankarjem (1886–1958) in Vojeslavom Moletom (1886–1973) utemeljil slovensko umetnostno zgodovino kot znanstveno stroko, je v slovenski kulturni zavesti dovolj živa, zato tu ne bomo ponavljali dejstev iz njegovega bogatega, aktivnega življenja.^{3/} Ustavili se bomo le ob nekaterih okoliščinah, ki osvetljujejo nastanek posameznih Steletovih portretov, kolikor so se pač dale gotoviti po različnih virih.

Glede na zastopane tehnike lahko rečemo, da so Steletovi portreti prav raznovrstni: od olja, grafike in risbe do polne plastike, reliefa in medalje. Med upodabljalci najdemo imena najslavnejših slovenskih portretistov in drugih uglednih umetnikov, pa tudi javnosti manj znanih ustvarjalcev in, kot je bilo v začetku rečeno, likovnih amaterjev.

Ker se je Stelè vse življenje gibal med umetniki, je samo po sebi razumljivo, da so ga tudi portretirali. Z mnogimi ga je vezalo pristno prijateljstvo, z nekaterimi drugimi pa je bil v bolj problematičnih in spremenljivih

Matej Sternen, 1934/35 (?), olje/platno, 102 x 88 cm; Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, Ljubljana

Maksim Gaspari, 1935, karikatura, tuš in akvarel, 40 x 29 cm, sign. d. sp.: M./G. 1935, pod tem napis Dr. FRANCE STELE; Umetnostnozgodovinski inštitut ZRC SAZU, Ljubljana

odnosih./4/ Prvi je njegovo zunanost v karikaturi leta 1929 zabeležil Franc Uršič, vrsta upodobitev, ki so nastale še v času profesorjevega življenja, pa se tudi konča s karikaturο, delom Boruta Pečarja iz leta 1966.

Karikatura

Karikaturi navadno ne dajemo prednosti pred drugimi, po tradiciji imenitnejšimi umetnostnimi zvrstmi, a tokrat napravimo izjemo in si najprej oglejmo Steleta v zrcalu, ki odseva nekoliko svojsko podobo.

Mladi začetnik Franc Uršič./5/ ki se je mnogo pozneje veliko posvečal prav karikaturi, je leta 1929 v Ilustriranem Slovencu/6/ med svojimi najzgodnejšimi tovrstnimi prispevki objavil portretno karikaturο Franceta Steleta ob kratkem besedilu, ki naznanja izid Steletove topografije kamniškega političnega okraja./7/ Karikiranec je zajet v doprsem izrezu, narisano z jasno črtno risbo, ki se ne ustavlja ob veliko nadrobnostih, predstavljen pa je povsem realistično, brez stilizacije ali izpostavljanja kakih fiziognomičnih značilnosti. V območje karikature postavlja risbo pravzaprav le manjkajoče upodobljenčevo desno oko in črno ozadje, humoristično porisano, kakor šolska tabla, z dvema poenostavljenima figurama eno čez drugo. Mogoče le-ti namigujeta na srednjeveške stenske slikarije, saj figuro bradatega moža krasi svetniški nimb./8/ na Steletovo raziskovalno vneto v zvezi z njimi pa kaže pripis "firbc".

Kar samoumevno je, da si je vzel Steleta za tarčo svoje karikature, in to kar dvakrat, Maksim Gaspari./9/ saj je ustvaril celo galerijo portretnih karikatur najrazličnejših veljakov svojega časa. Na akvarelirani risbi s tušem, datirani z letom 1935, je z odločno, krepko potezo zarisal značilnosti Steletovega profila in poudaril nekaj črnih partij: gmoto gostih, zmršenih las,

Dr. France Štelè Risal Miha Maleš

Miha Maleš, 1935, risba, sign. l. sp: M / 35; Vestnik Jugoslovanske knjigarne, letnik II, št. 2, 1935, naslovnica

Maksim Gaspari, okoli 1935 (?), karikatura, tuš, 28,8 x 20 cm, sign. d. sp.: M / G., pod risbo napis: DR. FRANCE STELE; Umetnostna galerija, Maribor

Franjo Golob, 1938, lesorez, 13,9 x 9,6 cm (= odtis; list: 22,9 x 18,3 cm), sign. s svinčnikom d. sp. pod odtisom: 3/X. 1938 Golob Franjo; Umetnostna galerija, Maribor

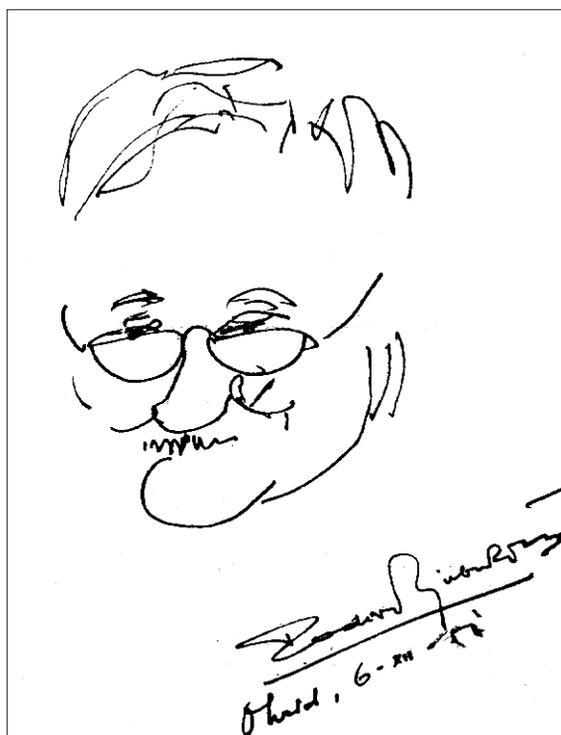
Matej Sternen, 1942 (1943?), Avtoportret z Antejem Gabrom in Francetom Steletom, olje/platno, 64,2 x 96,8 cm; Umetnostnozgodovinski inštitut ZRC SAZU, Ljubljana

močne obrvi in brke; nekoliko je podaljšal linijo nosu, odebelil podbradek in mu dal "pogled izpod čela". Nedatirana risba s tušem iz nekako istega časa je bolj karikirana. Obraz je zajet v tričetrtinskem profilu oziroma skoraj frontalno, narisana pa je s precej identičnimi potezami kakor prejšnja karikatura (obrvi, linija nosu, mešički pod očmi, brki, viseča lica, podbradek, srajca, kravata). Črnine so tu dopolnjene še z veliko črno ploskvijo oblačila v doprsnem izrezu in količina črne barve nikakor ni brez vsebinskega pomena. Pravo – dvoumno! – vsebino pa daje karikaturi trikotni nimb z žarki, ki obdaja Steletovo glavo in ga predstavlja kot "boga očeta" slovenske umetnostne zgodovine oz. še bolj likovne kritike, ki se je pač zelo tikala živčih umetnikov./10/ Na umetnost kažejo tudi mali ščitki v oglih trikotnega nimba, kakršne smo, združene v skupnem grbovnem polju, srečali že na prejšnji Gasparijevi karikaturi./11/ Kljub svojemu "božanstvu" pa se upodobljenec drži prav čemerno – morda zato, ker ne more skriti dveh "rožičkov", ki ju na svetlem polju nimba prav razločno oblikujeta štrleča črna kodra las. Gaspari je s tem na humoren način pokazal na neko dvojnost v upodobljencu, na veliko moč in kompetentnost v umetnostnih zadevah, pa na "demonškost", kadar kakemu umetniku ni bil dovolj naklonjen ali se je zdel celo krivičen./12/

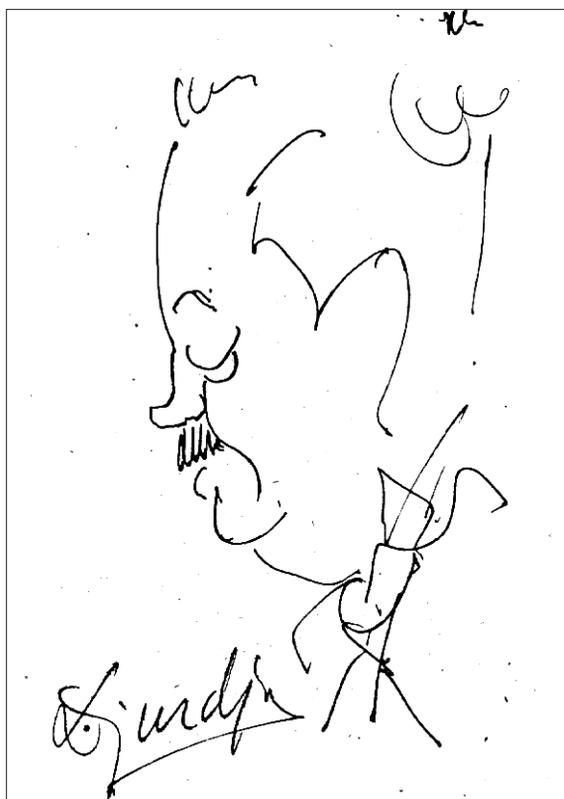
Pomudimo se zdaj pri naših petih izhodiščnih portretnih karikaturah. Prve tri so nastale leta 1951 na Ohridu, kjer je med 3. in 17. decembrom mednarodna komisija pod okriljem Unesca – predsedoval ji je Stelè – preučevala stanje ohranjenosti tamkajšnje cerkve sv. Sofije in se odločala o potrebnih konservatorskih posegih. Poleg jugoslovanskih konservatorjev, med katerimi je bil tudi slovenski arhitekt Marjan Mušič, ki si je prav z delom na tej cerkvi prislužil mednarodni ugled./13/ so pri reševanju Sv. Sofije sodelovali tudi inozemski strokovnjaki: Fernando Forlati iz Benetk, Cesare Brandi iz Rima in Yves Froidevaux iz Pariza./14/ S prvim si je Stelè prijateljsko dopisoval./15/ drugi ga je ob tej priložnosti karikiral, karikatura tretjega pa je med še nekaj drugimi ohranjena na listu, na katerem je Radivoje Ljubinković/16/ v nekaj potezah v en-face sproščeno "ujel" tudi Steleta kot prikupnega brkatega dedka okroglih lic in brade in s kobulastim nosom, na katerem mu čepijo očala, izza katerih dobrodušno gledajo drobne oči. Od drugih obrazov lahko prepoznamo Mušičevega, s Steletovo pisavo pa je označena identiteta spotegnjenega Froidevauxovega

France Starè, 1946, linorez, 12,5 x 9,6 cm (odtis; list 30,5 x 21 cm), sign. s svinčnikom d. sp. pod odtisom: Starè 46., l. sp. napis: Naš učitelj; Umetnostnozgodovinski inštitut ZRC SAZU, Ljubljana

Radivoje Ljubinkovič, 1951, karikaturna risba, črna tinta (?), preganjen list papirja, 20,9 x 14,9 cm (celoten list 29,5 x 20,9 cm), sign. d. sp.: Radivoje Ljubinkovič / Ohrid, 6. XII. 51, zgoraj Steletov podpis s svinčnikom, na drugih delih lista še druge karikature; Umetnostnozgodovinski inštitut ZRC SAZU, Ljubljana

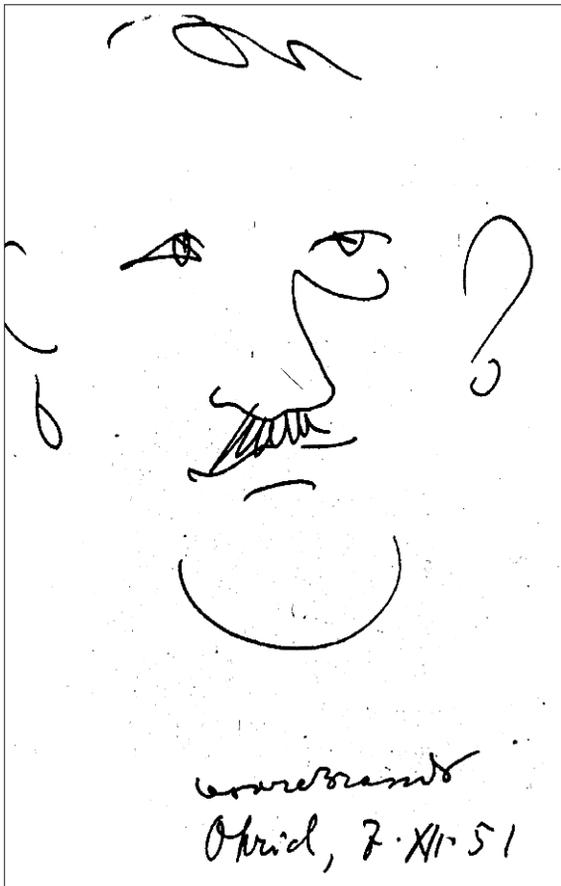

Durđe Boškovič, 1951, karikaturna risba, črna tinta (?), papir, 14,8 x 10,3 cm, sign. l. sp.: Djurdje, Steletov zapis na hrbtni strani (svinčnik): Boškovič me je tako "ujel"; Umetnostnozgodovinski inštitut ZRC SAZU, Ljubljana

obrazu. Prav tako le z nekaj najnujnejšimi črtami je Steleta v profilu karikiral Durđe Boškovič, tudi njegov pridni korespondent./17/ Poudaril je visoko čelo in odebeljen konec nosu, pod katerim čepijo krtačasti brki. Mogoče ga je ujel v trenutku dremeža, saj mu je narisal zaprte oči. Cesare Brandi/18/ je v svojih črtah še bolj skop, saj komaj nakazani posamezni deli Steletovega en-face obraza povsem nepovezani lebdijo na praznini papirja in bolj sugerirajo kot opisujejo karikirano obličje, vseeno pa dosegajo podobnost z modelom.

Pri slavnostni večerji na Bellevueju po otvoritvi drugega mednarodnega grafičnega bienala v Ljubljani leta 1957 je Steleta, ki je bil član delovnega odbora, "ujel" nizozemski slikar in grafik Toon Wegner./19/ Narisal ga je do pasu, roki mu slonita na nevidni mizi, spokojno ju je sklenil, prek obraza se mu je razlezel zadovoljen nasmešek, oči so skrite za očali. Risarjeva poteza je igriva, "skodrana" in daje karikaturi hudomušen izraz, ki ima nekaj skupnega z Ljubinkovičevo risbo. Nasprotno pa je prav realističen, domala brez karikaturnih teženj, Steletov profil Svetozarja Radojčiča./20/ narisal le z najnujnejšimi linijami, na čelu naznačene gube in črta, ki se vleče od nosnice mimo ustnega kotička proti bradi, pa dajejo obrazu resen izraz. Risba je nastala leta 1965 na simpoziju, organiziranem ob 700-letnici samostana v Sopočanih; narisana je kar na zadnjo stran simpozijskega programa./21/

Že naslednje leto, se pravi 1966, je nastala uradna karikatura Steleta kot Prešernovega nagrajenca za

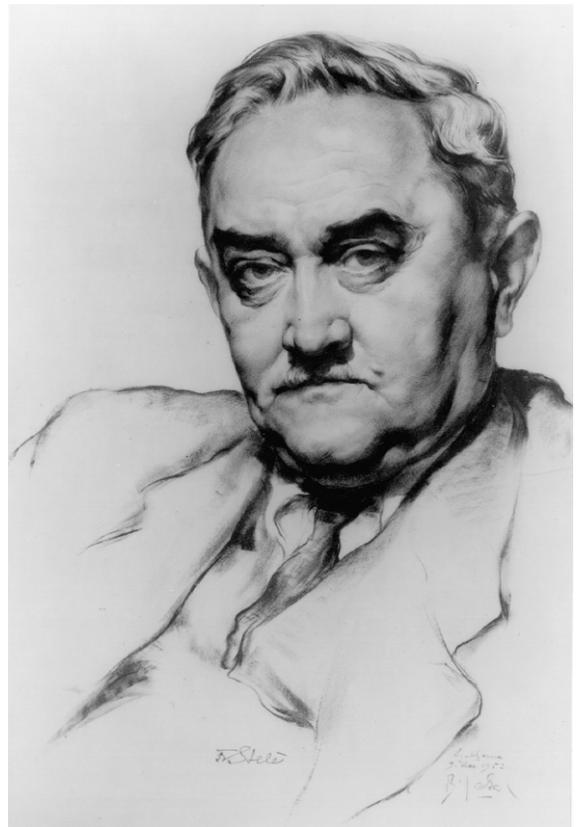

Cesare Brandi, 1951, karikaturna risba, črna tinta (?), papir, 15 x 10,1 cm (zgornji rob natrgan), sig. sp.: Cesare Brandi / Ohrid, 7. XII. 51, Steletov zapis na hrbtni strani (svinčnik): Cesare Brandi me je tako "ujel"; Umetnostnozgodovinski inštitut ZRC SAZU, Ljubljana

objavo v Delu;/22/ kakor vse je tudi njegovo narisal Borut Pečar;/23/ plodovit karikaturist, kronist novejšega časa. Nagrajenec je zajet doprsno v levem profilu, narisani je z nekaj bistvenimi, notranje napetimi črtami;/24/ ki okarakterizirajo fiziognomijo in značaj takrat že osemdesetletnega modela, kakršnega poznamo tudi s sočasnih fotografij. Obstaja še Pečarjeva celopostavna varianta Steletove karikature, z identičnim obraznim delom in tipiziranim nizkim, debelušnim telesom, s knjigo kot upodobljenčevim neobhodnim rekvizitom pod roko;/25/ Očitno je to prvi, neposredni zapis, narejen pred modelom, za objavo pa ga je karikaturist prerisal in z malenkostnimi popravki nekoliko "zlikal"./26/

Reprezentančni portret

Prvi "resni" Steletov portret je v olju naslikal Matej Sternen./27/ Oba moža je družilo trajno prijateljstvo, ki se je utrdilo ob sodelovanju pri konservatorskem delu oziroma reševanju in odkrivanju srednjeveških fresk, saj je Sternen dolga leta vse do 2. svetovne vojne deloval kot vodilni slovenski restavrator, Stelè pa je do leta 1938 opravljal najprej službo deželnega konservatorja za Kranjsko in nato vodje Spomeniškega urada za Slovenijo./28/ Spoznala sta se že okrog leta 1910, ko je Stelè pripravljala disertacijo o gotskem stenskem slikarstvu na Kranjskem, in potem zgledno sodelovala ves čas Steletove konservatorske služ-

Božidar Jakac, 1952, rjava (sepia) kreda, 61,8 x 41,8 cm, sign. d. sp: Ljubljana / 9. dec. 1952 / B. Jakac, napis sp. v sredini: Fr. Stelè; zasebna last

be./29/ Kot slikar je bil Sternen izrazit figuralik in torej naklonjen tudi slikanju portretov, ki jih je ustvarjal v vseh dobah svojega razvoja, ne nazadnje tudi za službe. Steleta je upodobil okrog leta 1934/30/ na značilen meščansko reprezentančen način, za kakršnega se je, sledeč sočasnim evropskim vzorom, odločil že v času svojega Münchenskega študija./31/ Upodobljenec je postavljen v tipično kabinetno okolje, ki ga opredeljuje po stanu in poklicu. Sedi v oblazinjenem naslanjaču, viden je z desne strani, glavo pa je obrnil

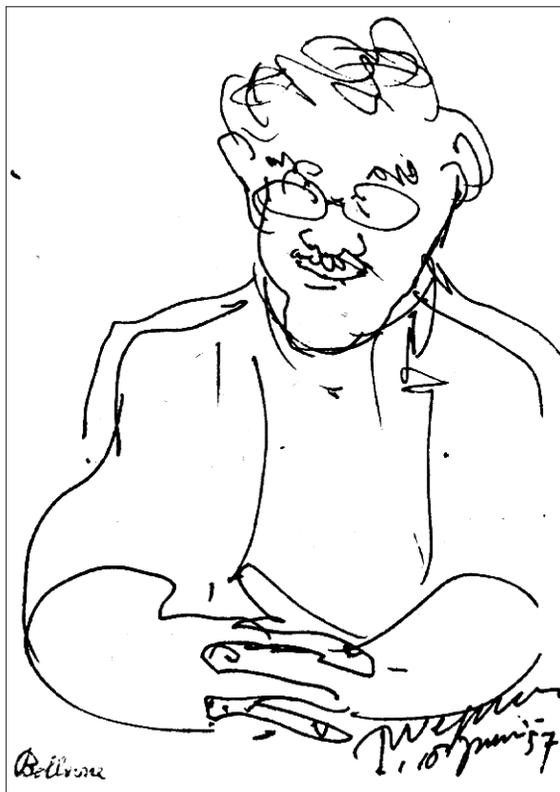

Gojmir Anton Kos, 1952, France Stelè s hčerko Melito, olje/platno, 74,5 x 81,5 cm, sign. sredi zg.: G. A. Kos / 1952; zasebna last

Stane Dremelj, 1956, medalja, posrebrena kovina, premer 9 cm (zamisel medalje: Jože Plečnik); Umetnostnozgodovinski inštitut ZRC SAZU, Ljubljana

skoraj frontalno in zre v gledalca. V rokah poudarjeno drži pozlačen kipec, v ozadju na steni študijske sobe je videti dve podobi, na levi precej nejasno glavo, na desni motiv Marije z Detetom – portretist je naslikal fragment freske Janeza Akvile iz leta 1383, ki jo je ob restavratorskih delih v župnijski cerkvi v Turnišču (potekala so v letih 1928 in 1929) po konservatorjevem naročilu snel, da bi se pod njo odkrila starejša slikarija./32/ Stelè je na sliki predstavljen kot mož na višku svojih življenjskih moči, ki samozavestno zre v svet, zavedajoč se svojih sposobnosti. Barve so zadržano umirjene, kakor na večini Sternenovih moških portetov iz tega časa, za razliko od barvno pestrejših upodobitev žensk./33/ V pretehtano sozvočje sta postavljeni sivočrna barva upodobljenčeve obleke in obledelo rdeč oblazinjeni fotelj. Kakor je znano, si je Sternen pri slikanju rad pomagal s fotografijami. Tudi pri nastanku Steletovega portreta je za oporo slikarjevemu spominu rabil fotografski posnetek, na kate-

Toon Wegner, 1957, karikaturna risba, modra tinta, papir, 13,8 x 9,8 cm, sign. d. sp.: T.Wegner / 18. Juni 57, Steletov zapis (kemični svinčnik) I. sp.: Bellevue in na hrbtni strani: Pri večerji po otvoritvi II. grafičn. / biennala na Bellevue-ju; Umetnostnozgodovinski inštitut ZRC SAZU, Ljubljana

rem je upodobljenec enako zasukan kakor na sliki, vendar viden v precej manjšem izrezu./34/ Telo in interier je slikar dopolnil po svoji presoji, pač v skladu z reprezentančnostjo portreta, pridobil pa je tudi prostor, da je z upodobitvijo snete freske simbolično pokazal ne le na upodobljenčevo stroko, ampak tudi na svojo povezavo z njim.

Tudi druga Sternanova upodobitev prijatelja kaže njuno medsebojno povezanost, tokrat povsem neposredno. Leta 1942 ali 1943 je naslikal trojni portret s Steletom, Antejem Gabrom/35/ in lastno podobo. Oljna slika je ostala nedokončana,/36/ obrazi so sicer prepoznavni, vendar je celota le skicozno nakazana. Trije možje so upodobljeni v interieru, sedijo ob šestrostri mizici, na levi spredaj sam slikar, ki je obrnjen stran od družbe in zre v gledalca, za njim bolj zadaj Gaber, na desni pa v profilu Stelè. V ozadju je okno, skozenj lije v prostor luč, ki presvetljuje celoten prizor. Barvno je slika ubrana na odenke modre, vmes je nekaj svetlih, belorumenkastih ploskev, tu in tam so poživljajoči rdeči poudarki. Kljub nedokončanosti slika prepričljivo posreduje živahno debatno ozračje, kakršno je moralo vladati med tremi protagonisti, ko so se leta 1942/43 nekajkrat srečali in razpravljali o umetnosti. Pogovore si je Stelè zapisoval in so zanimiva priča zlasti Sternenovih pogledov./37/ Znana je tudi pripravljalna risba za kompozicijo, kjer so figure zasukane nekoliko drugače, bolj naravno je postavljen predvsem sam slikar./38/

Stojan Batič, 1956, medalja, bron, premer 7,3 cm, Umetnostnozgodovinski inštitut ZRC SAZU, Ljubljana

Drago Tršar, 1964, portretna glava, bron, višina 29 cm; zasebna last

Drugi veliki slovenski portretist, ki nam je ohranil Steletovo podobo, je Božidar Jakac./39/ Najprej ga je upodobil v tehniki suhe igle, grafika je datirana 23. X. 1941./40/ drugič ga je narisal z rjavo kredo leta 1952. S svojim značilnim realističnim, rahlo idealiziranim, pa psihološko poglobljenim načinom je mojster v skoraj frontalnem pogledu postavil pred nas starajočega se moža, ki z zamišljenim pogledom zre v nas in hkrati sam vase. Kotički stisnjenih ust so pod nakazanimi brki rahlo povešeni, kar daje obrazu nekoliko trpek izraz. Drža upodobljenca je sproščeno naravna, sicer pa daleč od samozavestne poze na Sternenovem prvem portretu. Poteze s kredo se mehko prelivajo in plastično modelirajo obraz, ustavljajo pa se tudi pri vseh detajlih.

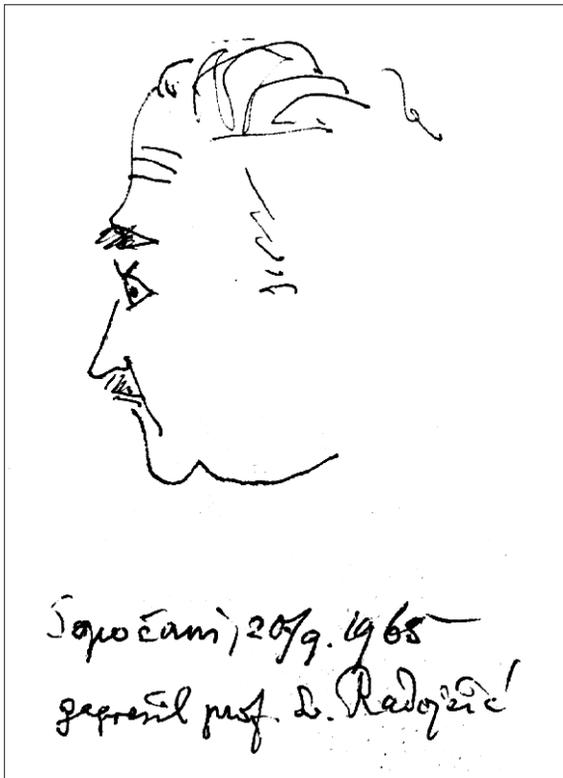
Zanimivo je s to Jakčevo upodobitvijo primerjati dvojni oljni portret Steleta s hčerko Melito./41/ delo Gojmirja Antona Kosa/42/ iz istega leta. Slika kaže na levi očeta in na desni hčerko, upodobljena sta nekaj več kot do pasu, oba zreta v gledalca. Steletova drža je domala identična oni na Jakčevi risbi, enako izraz na obrazu, le da so tu kotički ust še nekoliko bolj povešeni, odpadla je tudi vsakršna idealizacija, zaradi posameznih lis barve, ki bolj sintetično modelirajo obraz, pa so odpadli tudi vsi detajli risarske upodobitve. Postavitev obeh figur je zelo pretehtana: izkušeni, prekaljeni oče je pomaknjen za spoznanje bolj v ozadje kakor hčerka, ki šele stopa na pot umetnostne zgodovine in resno vprašujoče gleda v svet. Tudi barve podpirajo takšno razporeditev: iz prevladujoče palete umirjenih rjavih tonov izstopa naprej svetlosivo dekletovo oblačilo, poživljeno z modro ovratno ruto in živo tirkizno platnico knjige, ki jo upodobljenka drži v rokah. Svetli, mladostni pol stopa v ospredje, starost pa se kavališko (in malce resignirano) umika v ozadje, da mu

napravi prostor in dá prednost. Seveda danes vemo, da je takrat Steleta v resnici čakalo še polnih dvajset let plodnega dela, vse do zadnjega. Slika je mogoče psihološko interpretirati, kakor sem opisala, sicer pa v Kosovih portretih – prav v teh letih je upodobil vrsto znanih osebnosti iz kulturniških krogov – ni nič literarnosti niti anekdotičnih primesi, gre mu predvsem za monumentalno realistično upodabljanje, predvsem pa za barve, ki v urejenih sestavi tvorijo likovno vsebino slik in nadomeščajo preprosto pripovednost; barva biva sama zase, svet pa se rojeva po umetniškovi volji iz kolorističnih prvih./43/

V olju je Steleta upodobil tudi France Kralj./44/ vendar le na skupinskem portretu odbora Narodne galerije./45/ kjer imata osrednje mesto Izidor Cankar in Ivan Zorman./46/ Podobnih skupin, ki jim je namenil predvsem zgodovinsko pričevalnost, je Kralj naslikal več./47/ O tej sliki sam piše: "Prizor prikazuje dogodek v prvotnih prostorih Narodne galerije, v drugem nadstropju Kresije. Prostor: z vrečevino tapecirane stene, na njih nekaj nanovo pridobljenih slik, na levi Jakopič, na desni Francetova [Kraljeva] Setev, v ozadju Tonetov [Kraljev, se pravi bratov] kip. /.../ Slika ima portretno vrednost kot historični dokument tedanjih dni. Sveže je vržena na platno, pa je zato videti dokaj nenavadna. /.../ Slikarsko je posebna zaradi množice upodobljenih oseb in zaradi oranžno modrih, dotedaj neobičajnih, vidnih, močnih barvnih refleksov."/48/ Stelè je upodobljen korektno, a brez psihološke poglobljenosti in prepričljivosti kakor pri Jakcu ali Kosu, kar pa glede na vlogo "statiranja", kakršno ima večina upodobljenih v tako številčni skupini, tudi ni bil Kraljev namen.

Plastika

Kot prva kiparska upodobitev Franceta Steleta je leta 1956 nastala medalja iz posrebrene kovine, ki jo je zasnoval Jože Plečnik, kiparsko pa uresničil Stane Dremelj./49/ Naročila jo je Slovenska akademija znanosti in umetnosti kot darilo svojemu članu ob njegovi 70-letnici, o čemer priča napis na obodu: SAZU 21-II. MCMLVI FRANCE STELÈ. Na prednji strani (averz) je slavljencev portret, na hrbtni (reverz) pa alegoričen prizor (na figuralno okrašenem prestolu sedeča ženska, na podnožniku napis ARS EST UNA), oboje v plitvem reliefu. Portret je zasnovan v levem profilu, sorazmerno dolg vrat se spodaj odrezano končuje, drža nazaj nagnjene glave je nenaravna, lahko bi rekli "ducejevsko", izraz okrog ust daje vtis zateglosti ali celo domišljavosti. Obdelava površine je "klasicistično" zglajena, opazna je težnja po heroizaciji. Ni se čuditi, da Stelè z medaljo ni bil zadovoljen./50/ zato so mu na slovesnosti ob 70. rojstnem dnevu podelili drugo, bronasto, za katero se je bil po neuspeli prvi rešitvi sam obrnil na kiparja Stojana Batiča./51/ Tudi na averzu Batičeve medalje je Stelè upodobljen v plitvem reliefu v levem profilu, portret spodaj zaključuje ovrtnik oblačila, drža glave je sproščena, prav tako izraz obraza. Proporci obraznega in zadnjega dela glave so naravnejši kakor na Dremljevi rešitvi, površina reliefa pa je pri Batiču razgibana s prelivajočimi se vboklinami in izboklinami, kar daje portretu izredno živost in veliko bolj realističen videz. Reverz krasi alegoričen prizor v zelo ploskem reliefu. Kipar si ga je zamislil kot perspektivničen pogled na dotedanje življenje: spredaj stoji s hrbtno vidna, tipično batičevska mogočna mo-

Svetozar Radojčić, 1965, karikaturna risba, kemični svinčnik, preganjen list, 20 x 10 cm (celoten list 20 x 20 cm), Steletov zapis pod risbo (kemični svinčnik): Sopočani, 20./9. 1965 / zagrešil prof. Sv. Radojčić

Borut Pečar, 1966, karikaturna risba, tuš, 50 x 35,5 cm, Delo, 8. 2. 1966 (št. 48), str. 5 (original: zasebna last)

ška postava, ki se ozira nazaj, kjer stoji žena z otrokom na rokah, z leve prihaja konj – simbol moči, ob možu raste lovorjeva veja – simbol slave, poleg leži amfora – za umetnost./52/ v kvadratnem polju levo zgoraj pa je posvetilo: DR. FRANCETU / STELETU / OB 70 LETNICI. Po obodu teče še napis: SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI. Kakor je povedal avtor, je model za medaljo oblikoval v glini, posebej portret in posebej hrbtno stran, oboje v precej večji meri (premer za kakih 20 cm večji od končne, ulite medalje). Oba dela so nato pomanjšali, združili v celoto in ulili medaljo v bron v neki specializirani delavnici v Milanu./53/ Bronaste kopije medalje (seveda z drugačnim reverzom) od leta 1990, ko je bila ustanovljena Steletova nagrada, podeljuje svojim nagrajencem Slovensko konservatorsko društvo.

Batič je Steleta upodobil tudi v spomeniški plastiki. V počastitev 100. obletnice Steletovega rojstva jo je naročila takratna občina Kamnik, v okviru katere je deloval poseben organizacijski odbor za postavitev spomenika./54/ Delo so naročili pri uveljavljenem kiparju, ki je napravil že lepo število portretnih spomenikov. Postavili so ga leta 1987 pred novo šolo v Tunjicah, ob odkritju je bila v šolskih prostorih odprta tudi priložnostna dokumentarna razstava o Steletovem življenju in delu./55/ Spomenik je zelo preprost: bronasto doprsje stoji na visokem kvadratem podstavku iz temnega kamna z napisom: DR. FRANCE STELÉ / 1886–1972. Figura je zasnovana frontalno, v naravni, a dostojanstveni drži, s pogledom, zamaknjanim nekam v daljavo, in z zelo resnim izrazom obraza. Kipar je portret oblikoval delno na podlagi izkušnje izpred tridesetih let, ko je delal pred živim modelom,

delno po fotografijah./56/ Ob vsem realističnem pristopu, ki ga kaže portret, vendar lahko rečemo, da so oblike glave oz. obraza rahlo idealizirane in prilagojene nekemu lepotnemu kánonu, kar daje portretu videz nekakšne odmaknjenosti, zato ni tako življenjsko neposreden kakor na medalji, nedvomno tudi zaradi javne reprezentacije, ki je v nasprotju z intimnim značajem malega medaljnega formata. Model za doprsje, narejen v mavcu, stoji v sejni sobi Uprave Republike Slovenije za kulturno dediščino na Plečnikovem trgu 2 v Ljubljani./57/

Še ena spomeniška plastika v zvezi s Steletom je relief Janeza Boljke/58/ na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Gre za niz treh samostojnih reliefnih glav, Steletove v sredini, na levi Moletove in na desni Cankarjeve, nastal kot obeležje ob 100. obletnici rojstva treh vélikih na pobudo Filozofske fakultete in Slovenskega umetnostnozgodovinskega društva./59/ Reliefe so odkrili 10. marca 1987 pred Oddelkom za umetnostno zgodovino v 3. nadstropju. Bronaste plošče s portreti so približno kvadratne oblike, ob navpičnih robovih tečeta širša, do leska spolirana svetla pasova kot okvir za posamezno glavo (zajeto približno do ramen), ki v celoti zapolnjuje vmesno polje. Obraze v precej plitvem reliefu izriva iz sebe materija ozadja, bolj plastično izstopajo le nosovi. Potezam Steletovega obličja je kipar sledil sorazmerno zvesto, dal mu je rešnožalosten izraz, kakršnega smo že srečali, vendar učinkuje portret v primerjavi z drugimi Steletovimi upodobitvami nekam tuje. Površina reliefa je slikovito razgibana, posebno razčlenjena je na delu oblačila, kjer se zalamlja pod različnimi koti in ustvarja svetlo-senčna nasprotja. V tem so trije reliefi sorodni drugi

Janez Boljka, 1987, relief, bron, 55 x 53 cm, sign. d. sp.: B, napis spodaj: 1886–1976 (sic!) FRANCE STELE; Filozofska fakulteta, Ljubljana

Boljkovi spomeniški plastiki, namreč reliefni upodobitvi Jožefa Petkovška iz leta 1981, ki je svojčas visela na pročelju hiše ob Petkovškovem nabrežju. Je sicer veliko večja po formatu in izrezu, tako da pride igra zalomljenih nivojev površine še bolj do izraza, kar pa je gotovo tudi rezultat kiparjevega navdih pri Petkovškovem načinu slikanja z oglatimi, trdo postavljenimi potezami./60/ Oblikovno izhodišče je pri naših sicer mlajših treh reliefih podobno, a zelo omiljeno.

Leta 1964 je nastala bronasta Steletova glava Draga Tršarja./61/ V tem času se je kipar nekaj let intenzivno ukvarjal s portretiranjem. Modele si je izbiral iz vrst predstavnikov slovenskega kulturnega življenja. "Nekateri portretiranci kot bi aranžirali svoj nastop /.../ Pri drugih ne potrebuje nikakršnih dodatkov /.../ Bolj ko je portetiranec ujet v svoj svet, tesnejši prostor mu odmerja umetnik; in ostrejše so sence, ki padajo na razorano gmoto vase stisnjene obraza, na spuščene veke navznoter obrnjenih oči. Portret, obravnavan po strukturalnem principu, značilnem za Tršarjevo kiparstvo, je novost v portretni panogi."/62/ Citirana označitev je sicer splošna, a v polni meri velja za Steletovo upodobitev; modeli s svojimi individualnimi potezami so kiparju pravzaprav le izhodišče za svojevoljno ravnanje z gmoto materiala, v kateri se lomijo ploskve in ustvarjajo sence, ki z medsebojno igro posredujejo osnovni karakter upodobljenca/63/ – Steleta na primer je kipar interpretiral kot melanholika.

Intima

Vrnimo se od plastike spet k dvodimenzionalnim upodobitvam. Ostajajo nam še risba in dve grafiki.

Leta 1935 je poleg omenjenih Gasparijevih karikatur nastala tudi Steletova portretna risba, ki jo je za Vestnik Jugoslovanske knjigarne narisal Miha Maleš./64/ Brošura med drugim najavlja tudi izid Steletove knjige Umetnost zapadne Evrope (izšla konec leta) in risba je nastala v podporo reklam. Maleš je upodobil Steleta v skoraj dopasnem izrezu, zasukanega rahlo v levo.

Potezam njegovega obraza je zvesto sledil z obrisno risbo, ki jo je gosto dopolnil s križajočim se, "razmršenim" črtkanjem oz. senčenjem. Portret podaja obličje čednega moža, ki resno zre v gledalca, telo ozkih ramen pa zbuja vtis nelagodne poze, zaradi črnega oblačila še toliko bolj očitne. Za portretom je vidnih več z lahkotno, za Maleša značilno risbo skiciranih figur in neka arhitektura. Zelo očitna je desna figura, ki vihti bič. Dr. Ksenija Rozman je v teh figurah prepoznala svoboden posnetek prizorov iz pasijonskega cikla, ki ga je slikar Andrej iz Ottinga med 1450 in 1460 naslikal v prezbiteriju cerkve Sv. duha v Slovenj Gradcu./65/ Oseba z bičem je Kristus iz prizora izгона trgovcev iz templja, skupina treh figur na levi pa je redukcija prizora z javno grešnico. Čeprav je Maleš originale svobodno prekomponiral, je vendar natančno posnel drže oseb, ohranil arhitekturno ozadje s prizora izгона, pa tudi značilnih klobukov na glavah nekaterih Judov ni prezrl. Slovenjegraške freske so bile takrat za Steleta zelo aktualne. Aprila leta 1934 je po večkratnih poprejšnjih poskusih pravilno razbral slikarjev podpis in ga predstavil v prvem delu svoje knjige Monumenta artis slovenicae, ki je izšla 1935./66/ Maleš je temo domiselno uporabil kot portretirančev "atribut". Za isti letnik Vestnika je narisal še Ivana Preglja in Franceta Bevka (1. in 3. številka), ki ju je podal sicer bolj ekspresivno kakor dovolj realistično predstavljenega Steleta, ozadje pa je pri obeh mnogo manj inventivno (knjižne police pri Preglju, veduta Gorice pri Bevku).

Morda najintimnejši hommage Steletu je leta 1938 nastali lesorezni portret Franja Goloba./67/ ki ga je na portretiranca vezalo mnogo več kakor običajno prijateljstvo med umetnikom in likovnim kritikom, ki mu je slučajno naklonjen. Stele je namreč poskrbel za šolanje likovno nadarjenega mladeniča in ga ves čas podpiral kot dobrotnik, svetovalec, usmerjevalec, skratka kot nekaj očetovski lik, na katerega se je varovanec lahko obrnil v vsakršni stiski in kakršen se kaže tudi na portretu./68/ Po končani zagrebški akademiji (1933–1937) in odsluženju vojaščini se je Golob jeseni 1938 v Ljubljani vpisal še na umetnostno zgodovino, ki jo je v tistem času na univerzi za Cankarjem prevzel Stelè. Takrat je nastal portret (datiran 3/X. 1938), ki kaže upodobljenca v desnem profilu, z namrščenimi obrvmi in pogledom, uprtim nekam navzdol, od koder je glava medlo osvetljena. Rezi so skopi, pajčevinasto tanki, fine bele linije komaj zaznavno luščijo iz črnine markantni obris glave; edino zatilje je kakor z bliskom ločeno od temine z močno svetlo črto, ki sugerira nek skrivnosten vir svetlobe. Portret deluje domala miistično in ne moremo spregledati podobnosti z načinom, v kakršnem je Golob oblikoval lesorezne ilustracije (vsaj nekatere) h koroškimi ljudskim pesmim, ki jih je istega leta, se pravi 1938, izdal Maleš v svoji Bibliofilski založbi pod naslovom N'mav čriez izaro./69/ Konkretno nas Steletov portret spomni na motiv k verzom "Se ne vidi drugega / Ko nove cerkve vrh turna", kjer se rahlo naznačeni obris vrha cerkvenega zvonika, z leve iz neznanega vira osvetljen z močno liso svetlobe, podobno lušči iz teme noči.

Spomladi 1939 je Golob opustil umetnostno zgodovino in po Steletovem posredovanju odšel na nekajmesečni restavratorski tečaj na Dunaj, da bi se izpopolnil v stroki, ki se ji je med počitnicami posvečal že več let. Nato je do svoje prezgodnje tragične smrti/70/

Stojan Batič, 1987, doprsje, bron, višina 59 cm, sign. l. sp. (pod desno ramo): BATIČ; Tunjice, spomeniška plastika pred šolo; model za spomenik (patinirani mavec) je na Upravi Republike Slovenije za kulturno dediščino, Plečnikov trg 2, Ljubljana

deloval kot svobodni umetnik in organizator umetnostnega življenja v glavnem v Mariboru in na Koroškem.

Pregled končujemo z linoreznim Steletovim portretom, ki ga je leta 1946 napravil France Starè,^{/71/} takrat slušatelj v Steletovem seminarju, za seboj pa je imel že leto likovne akademije. Skupina študentov je svojemu profesorju za šestdesetletnico namreč pripravila likovni album z nekaj linoreznimi upodobitvami,^{/72/} nanašajočimi se na njegovo življenje in delo, in z uvodnim posvetilnim napisom: Svojemu / učitelju / Francetu / Steletu / ob / šestdesetem/ rojstnem/ dnevu / učenci. Starè je za album poleg portreta prispeval še omenjeno v stilu starih rokopisov izvedeno posvetilo in podobo dvojne kapele na Malem gradu v Kamniku. Učitelja je upodobil skoraj frontalno, pogled ima uprt nekam v levo, osvetljen je z desne, tako da je ta polovica obraza zelo osvetljena, leva pa puščena v popolni temi, iz katere sije le oko. Portret kaže veliko smisla za svetlo-temno grafično izražanje v ploskvah, kombiniranih s tankimi linijami. Sledi rezila so smiselno uporabljene za modelacijo obraza in mu dajejo živost. Čeprav je izraz portretiranca videti nekam strog, upodobitev zaradi svoje likovne kvalitete nikakor ne učinkuje togo, zelo verjetno pa je nastala po portretni fotografiji, na kar kažeta značilni zasuk glave glede na položaj ramen in smer pogleda.

Za sklep

Spoznali smo torej, kako so Franceta Steleta videli likovni ustvarjalci. Zanimivo je, da so pokazali veselo plat njegove narave pravzaprav ravno tisti, ki so ga narisali naključno, mimogrede, zares samo "ujeli" na papir, ne da bi jim bil poziral. Na večini upodobitev pa nastopa kot mož resnega, če ne kar žalostnega obraza. Portreti iz zgodnje dobe sicer nakazujejo upodobljenčevo samozavest, od njegovega fizičnega videza pa poudarjajo zlasti bujne črne lase in brke; oni iz

poznejših let se ujemajo ne le v podajanju same fiziognomije ostarelega obličja, temveč zlasti v trpkosti portretirančevega izraza.

Gotovo je bilo med Steletovimi učenci, prijatelji, znanci še več takih, ki so radi risali,^{/73/} zato lahko pričakujemo, da bo – mogoče po spodbudi tega prispevka – prišla na dan še kakšna prikupna, v hipnem zaletu na papir ujeta njegova podoba.

Dr. France Stelè in Portraiture

Summary

More than twenty portraits and caricatures exist depicting the facial features of Dr. France Stelè (1886–1972), one of the most outstanding Slovene art historians. Some of the works are well-known pieces by renowned artists, others have remained less noticed, still others are occasional sketches made by amateurs at various events. The paper takes into account, so in word as in picture, all the hitherto registered portraits of Dr. Stelè. They are grouped under the subtitles of Caricature, Grand Form, Sculpture, and Intimate Format. The circumstances in which individual portraits came into being are reconstructed to a great deal, revealing also the relationship between the artist and the model, and pointing not only to the artistic but also to the documentary value of a single work.

Among the artists the following ones should be mentioned: the painters Matej Sternen (1870–1949; oils of 1934? and 1942/43), Božidar Jakac (1899–1989; dry point, 1941; brown chalk, 1952), and Gojmir Anton Kos (1896–1970; oil, 1952), the sculptors Stojan Batič (*1925; bronze medal, 1956; bronze bust for a memorial monument, 1987) and Drago Tršar (*1927; bronze head, 1964), and the caricature drawings by Stele's Serbian colleagues, Radivoje Ljubinković, Đurđe Bošković, and Svetozar Radojčić which were sketched during their professional meetings and excell in great spontaneity. We can reasonably presume that several other occasional sketches of Dr. Stelè were drawn which have escaped our knowledge. Hopefully, this paper will call them to light.

Viri fotografij:

Fotolaboratorij ZRC SAZU, Ljubljana: slike na strani 64 sp., 65 sp., 66 sp., 67, 68 l. zg., 69, 71 l. zg. in 72
 Fototeka Narodne galerije, Ljubljana: slike na str. 64 zg. in 65 d. zg.
 Fototeka Moderne galerije, Ljubljana: slike na str. 64 zg., 68 d. zg. in sp., 70 in 71 d. zg.
 Dokumentacija Umetnostne galerije, Maribor: slike na str. 66 zg.
 Fototeka Umetnostnozgodovinskega inštituta ZRC SAZU, Ljubljana (Borut Uršič): slika na str. 73

OPOMBE

/1/ Polno ime inštituta se po svojem ustanovitelju glasi Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta.
 /2/ Umetniki in spremljevalci. Slovensko umetnostno življenje 20. stoletja v ogledalu portretov in portretnih

- karikatur, Moderna galerija, Ljubljana 1981 (razstavniki katalog, uvod Luc Menaše), o Steletu glej str. 76.
- /3/ Prim. npr. izčrpní gesli o Steletu avtorja Emilijana Cevca v Slovenskem biografskem leksikonu 3, Ljubljana: SAZU, 1960–1971, str. 465–468, in v Enciklopediji Slovenije 12, Ljubljana: Mladinska knjiga 1998, str. 308–309, obe s temeljno literaturo.
- /4/ V tem pogledu so zgovorna pisma nekaterih umetnikov (npr. Franceta Kralja, Maksima Gasparija), ohranjena v Steletovi zapuščini na Umetnostnozgodovinskem inštitutu ZRC SAZU (odtod: Steletova zapuščina).
- /5/ Franc Uršič (1907–1979), slikar, karikaturist, tudi likovni pedagog. Na likovno akademijo (v Zagrebu) se je vpisal 1929, torej v letu nastanka Steletove karikature. – Podatki o umetnikih in drugih osebah so, kjer ni omenjeno drugače, povzeti po Slovenskem biografskem leksikonu, Enciklopediji Slovenije in drugih leksikalnih in enciklopedičnih izdajah.
- /6/ Ilustrirani Slovenec, 9. 6. 1929 (št. 23), str. 184.
- /7/ Izhajala kot priloga Zbornika za umetnostno zgodovino od l. 1922 naprej, 1929 izdana kot samostojna knjiga: France Stelè, Politični okraj Kamnik. Topografski opis, Ljubljana: Umetnostno-zgodovinsko društvo, 1929.
- /8/ Teško pa bi ju razumeli kot sv. Krištofa z malim Jezusom na rami, kar bi se glede na medsebojno postavitev figur sicer dalo sklepati; mala figura pa je precej podobna Ostržku in na tak način se v katoliškem listu, kakršen je bil Slovenec in k njemu spadajoči Ilustrirani Slovenec, karikaturist ne bi bil mogel izražati.
- /9/ Maksim Gaspari (1883–1980), popularni slovenski slikar in ilustrator; nekaj časa veliko risal tudi karikature.
- /10/ Kot "boga očeta" slovenske umetnosti, prav tako z atributom trikotnega nimba, je Gaspari predstavil Riharda Jakopiča, in sicer že v 368. številki dnevnika Jutro leta 1911 (Maksim Gaspari, 1883–1980. Ilustrator, Narodna galerija, Ljubljana 1986, razstavniki katalog, uvod Vera Baloh, str. 37, kat. št. 134, in str. 98, sl. 78; prim. tudi Damir Globočnik, "Bog oče slovenske umetnje", Dialogi 34, št. 3–4, 1999, str. 18–31.
- /11/ Trije ščitki v skupnem polju so bili nekoč grbovno znamenje slikarskega ceha, v širšem smislu umetniškega poklica sploh. Za pojasnilo se lepo zahvaljujem mag. Blažu Resmanu (prim. npr. tudi France Stelè, Slikarstvo v Sloveniji od 12. do srede 16. stoletja, Ljubljana: Slovenska matica, 1969, str. 306, 308, ali reprodukcijo v: Janez Höfler, Janez Balazic, Johannes Aquila, Murska Sobota: Pomurska založba, 1992, str. 105). Gaspari znamenje prenaša še na širše umetnostno področje.
- /12/ Prim. op. 4. – "Druženje" božjega in demonskega najdemo tudi na Gasparijevi risbi s satiričnim poudarkom iz leta 1940, na kateri sta upodobljena hudič (ves v temnem!) in Bog, ki pijeta bratovščino. Glavo belobradega Boga Očeta s tiaro obdaja enak trikotni nimb z žarki kakor Steleta na drugi karikaturi, seveda pa brez ščitkov – prim. reprodukcijo risbe v: Stane Mikuž, Maksim Gaspari. Monografija, Ljubljana: Mladinska knjiga 1977, reprodukcija št. 36.
- /13/ Marjan Mušič (1904–1984), arhitekt, pisec o arhitekturi, univerzitetni profesor; veliko se je ukvarjal s spomeniškovarstvenimi nalogami.
- /14/ Podatki o ohranskem posvetovanju so povzeti po: R. (adivoje) Lj. (ubinković), Konzervatorska ispitivanja i radovi na crkvi svete Sofije u Ohridu, Zbornik zaštite spomenika kulture, knj. II, zv. 1, 1991 (izšlo 1952), str. 203; France Stelè, Iz konservatorskih spominov, Varstvo spomenikov X, 1965 (izšlo 1966), str. 16.
- /15/ Ohranjena pisma v Steletovi zapuščini.
- /16/ Radivoje Ljubinković (1910–1979), srbski umetnostni zgodovinar; preučeval srednjeveško umetnost in arheološka najdišča v Makedoniji in Srbiji.
- /17/ Đurđe Bošković (1904–?), srbski arhitekt, umetnostni zgodovinar in konservator; raziskoval srednjeveško kiparstvo in arhitekturo v Srbiji, Makedoniji in Črni gori. V Steletovi zapuščini je ohranjenih precej njegovih pisem.
- /18/ Cesare Brandi (1906–1988), italijanski umetnostni zgodovinar, ustanovitelj in dolgoletni direktor Istituto centrale del restauro v Rimu.
- /19/ Toon Wegner (* 1926), nizozemski slikar in grafik. Razstavljal je na prvih treh mednarodnih grafičnih razstavah v Ljubljani (1955, 1957, 1959 – prim. razstavne kataloge), pozneje pa v Slovenj Gradcu, nazadnje 1997 na razstavi Umetnik in urbano okolje (prim. razstavniki katalog). – Podpis na risbi in s tem identiteto avtorja je razrešil dr. Zoran Kržišnik, za kar se mu lepo zahvaljujem.
- /20/ Svetozar Radojčić (1909–1978), srbski umetnostni zgodovinar, po študiju tesno povezan z Ljubljano; raziskoval predvsem bizantinsko in srbsko srednjeveško umetnost.
- /21/ Program du simpozium / 18–25 septembre 1965 Sopočani / Novi Pazar. – Simpozij je bil v širšem smislu posvečen bizantinski umetnosti 13. stoletja nasploh. Med sodelujočimi tujci sta bila tudi André Grabar in David Talbot Rice (prim. L'Art Byzantin du XIIIe Siècle. Symposium de Sopočani 1965, Beograd: Faculté de Philosophie, 1967). Stelè na simpoziju ni sodeloval s predavanjem.
- /22/ Delo, 8. 2. 1966 (št. 48), str. 5.
- /23/ Borut Pečar (* 1931), po poklicu arhitekt, sicer pa vodilni sodobni slovenski portretni karikaturist.
- /24/ Prim. uvodno besedo Zorana Kržišnika v: Borut Pečar, Obraz zarisani v čas, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1970, str. 7.
- /25/ Objavljena prav tam, str. 317.
- /26/ Pod "uradno" karikaturo so vidne sledi risbe s svinčnikom, s katerim je risar očitno zabeležil osnovne oblike ob prerisovanju prvega osnutka.
- /27/ Matej Sternen (1870–1949), slikar, risar, grafik in restavrator, eden štirih slovenskih impresionistov, vendar ostal v jedru realist; predvsem slikal človeško figuro (akt, portret, oblečena figura), tudi krajine.
- /28/ Stelè 1965 (1966), kakor op. 14, str. 16, 22.
- /29/ Prav tam, str. 22.
- /30/ Datacija se opira na fotografijo, ohranjeno v Steletovi zapuščini; na njej je Stelè sam zapisal: Foto M. Sternen / okrog 1934 / v zvezi z mojim portretom. Literatura (npr. Špelca Čopič, Sternen (Strnen) Matej, Slovenski biografski leksikon 3, Ljubljana: SAZU, 1960–1971, str. 477; Breda Ilich Klančnik, Slikar Matej Sternen. Oljno slikarstvo, Zbornik za umetnostno zgodovino, n. v. XVIII, 1977, str. 39) navaja letnico 1928, ki je sporočena v: Matej Sternen. Portreti, Jakopičev paviljon, Ljubljana 1944 (razstavniki katalog, uvod France Stelè), brez pag., seznam št. 21, s pripombo, da je letnico (oz. nasploh letnice, ki so dodane v oklepajih) določil sam slikar. Nekatera druga literatura datacije sploh ne navaja (npr. Matej Sternen. Retrospektivna razstava, Moderna galerija, Ljubljana 1976, razstavniki katalog, uvod Jure Mikuž, str. 162; Umetniki in spremljevalci 1981, kakor op. 2, str. 182, kat. št. 539).
- /31/ Tomaž Brejc, Slovenski impresionisti in evropsko slikarstvo, Ljubljana: Partizanska knjiga, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1982, str. 68–78 (poglavje Meščanski žanr: portreti in figure v interieru).
- /32/ Stelè 1965 (1966), kakor op. 14, str. 28; France Stelè, Varstvo spomenikov (od 1. l. do 31. XII. 1928), Zbornik za umetnostno zgodovino IX, 1929, str. 59–60, 143. – Za identifikacijo freske se lepo zahvaljujem dr. Kseniji Rozman. Fragment je leta 1957 prešel iz tedanjega Zavoda za spomeniško varstvo LRS v Narodno galerijo v Ljubljani, inv. št. NG S 1259. Tudi drugi fragment, naslikan na ozadju portreta, ima najbrž podobno zgodbo, morda posnema risarski stil fresk v Vrzdencu, kakor meni mag. Blaž Resman; tam je Sternen delal leta 1925.
- /33/ Ilich Klančnik 1977, kakor op. 30, str. 39.
- /34/ Glej op. 30. – Za večji izrez in bogatejši interier – kakor na tej sliki – se je Sternen pri moških portretih redko odločil (Ilich Klančnik 1977, kakor op. 30, str. 35).
- /35/ Ante Gaber (1883–1954), časnikar, likovni kritik, umetnostni zbiralec; Sternenov in Steletov prijatelj.
- /36/ Ilich Klančnik 1977, kakor op. 30, str. 39.
- /37/ Na vsebino slike me je opozorila prof. dr. Špelca Čopič, za kar se ji lepo zahvaljujem. V Steletovi zapuščini so ohranjeni zapisi pogovorov z datumi: 1942, 7. 7. 1942, 11. 7. 1942, 14. 11. 1942 in 13. 2. 1943 (dvakrat).
- /38/ Risba je reproducirana ob koncu uvodnega besedila v: Matej Sternen 1944, kakor op. 30.

/39/ Božidar Jakac (1899–1989), slikar in grafik, profesor na likovni akademiji, eden izmed utemeljiteljev ljubljanske grafične šole; motivno raznolik, sicer pa najizrazitejši portretist svojega časa.

/40/ Grafike (20 x 29,5 cm) ali vsaj njene reprodukcije mi žal ni bilo mogoče izslediti, zato jo samo omenjam in ni predstavljena s sliko; podatki o njej so vzeti iz: Božidar Jakac. Portreti kulturnih in javnih delavcev, Umetnostna galerija, Maribor 1980 (razstavn katalog, uvod Luc Menaše), brez pag.

/41/ Melita Stelè Možina (1929–1987), umetnostna zgodovinarica; kot kustosinja v Moderni galeriji se je ukvarjala s sodobno umetnostjo, posebno pozornost je posvečala grafiki.

/42/ Gojmir Anton Kos (1896–1970), slikar, profesor na likovni akademiji; slikal oblikovno in barvno ubrane figuralne kompozicije (tudi monumentalne), krajine, portrete in v pozni dobi zlasti tihožitja.

/43/ Prim. Gojmir Anton Kos. Retrospektivna razstava, Moderna galerija, Ljubljana 1956 (razstavn katalog, uvod Karel Dobida), str. 10; Umetnostna razstava "petnajstotice" slovenskih likovnih umetnikov, Moderna galerija, Ljubljana 1954 (razstavn katalog, uvod Zoran Kržišnik), str. 7; Emilijan Cevc, Slikar Gojmir Anton Kos, Loški razgledi XVIII, 1971, str. 99.

/44/ France Kralj (1895–1960), slikar, grafik, kipar, likovni organizator in pedagog; sprva ekspresionist, nato prešel v novo stvarnost, pogosto ustvarjal s hotenim primitivizmom, izhajajoč iz ljudske umetnosti. – Na sliko me je opozoril dr. Milček Komelj, za kar se mu lepo zahvaljujem.

/45/ Gre menda za odbor iz leta 1922 – prim. Umetniki in spremljevalci 1981, kakor op. 2, str. 143, št. 305/306. Slika naj bi bila nastala l. 1930 – prim. France Kralj, Retrospektiva ob stoletnici rojstva, Moderna galerija, Ljubljana 1995 (razstavn katalog, uvod Milček Komelj, Igor Kranjc), str. 149, kat. št. 211, vendar dr. Andrej Smrekar meni, da je takšne skupinske portrete, in tako tudi tega, Kralj slikal šele po 2. svetovni vojni. To sklepa po nekaterih slikarskih značilnostih, ki so se pri umetniku uveljavile šele v povojnem času. Dr. Smrekarju se za razlago lepo zahvaljujem. – Upodobljence je naštel sam slikar in se vrste z leve: slikar Fran Zupan, kritik France Mesesnel, čebelar Avgust Bukovec, slikarja France Kralj in Rihard Jakopič, fotograf Fran Vesel, slikar Matej Sternen (potretno prepoznaven! Kralj sicer napačno navaja Matija Jama), slikar Ivan Franke, magistratni ravnatelj doktor Miljutin Zarnik, doktor Izidor Cankar, predsednik Ivan Zorman, monsignor Viktor Steska, kritik doktor Josip Regali, doktor France Stelè, bančnik Tykač, arhitekti Rado Kregar, Vladimir Šubic in Ivan Vurnik in kritik Stanko Vurnik – oznake pred imeni so Kraljeve (France Kralj, Spomini slovenskega slikarja, Ljubljana: Nova revija, 1996, str. 144).

/46/ Ivan Zorman (1889–1969), umetnostni ljubitelj, mecen, muzealec, prvi ravnatelj Narodne galerije.

/47/ Prim. npr. še France Kralj 1995, kakor op. 45, str. 149, kat. št. 209; str. 159, kat. št. 427; str. 167, kat. št. 595; str. 171, kat. št. 656 in 669.

/48/ Kralj 1996, kakor op. 45, str. 141, 144.

/49/ Stane Dremelj (1906–1992), kipar medaljer, ukvarjal se je z miniaturnim kiparstvom. – Avtorstvo medalje je razvidno iz seznama "Umetnine, last prof. dr. Fr. Steleta, shranjene v prostorih Instituta za zgodovino umetnosti", ki pod zap. št. 41 navaja obe imeni in tudi material. Kopijo seznama hrani Umetnostnozgodovinski inštitut.

/50/ Za pojasnila v zvezi z zapleti okrog Steletove jubilejne medalje in za razlago lastnega dela v zvezi z njim se lepo zahvaljujem akad. kiparju Stojanu Batiču. Iskrena hvala tudi kolegici Nejki Batič za posredovanje.

/51/ Stojan Batič (* 1925), kipar; ustvarja tako srednjo in malo kakor spomeniško in arhitekturno plastiko, pa tudi portrete.

/52/ Glej op. 50.

/53/ Glej op. 50.

/54/ Glej op. 50.

/55/ Razstavo je pripravil Umetnostnozgodovinski inštitut; prim. tudi Tone Palčič, Tunjice, Kamnik: Krajevna skupnost Tunjice, 1995, str. 126.

/56/ Glej op. 50.

/57/ Za opozorilo na model (patinirani mavec) se zahvaljujem dr. Milčku Komelju.

/58/ Janez Boljka (* 1931), kipar in grafik; ustvarja malo, srednjo in spomeniško plastiko (v kovini).

/59/ Prim. B. N., Poklon trem umetnostnim zgodovinarjem, Delo, 11. 3. 1987 (št. 58), str. 8.

/60/ Ivan Sedej govori celo o Boljkovi fazi, ko se je kipar navdihoval predvsem pri slikarstvu in je slikarski "motiv" prevedel v jezik čiste plastike (Janez Boljka, Salon Meblo, Nova Gorica 1972, razstavn katalog, uvod Ivan Sedej, brez pag.).

/61/ Drago Tršar (* 1927), kipar, profesor na likovni akademiji; dela v različnih materialih, napravil je tudi več javnih obeležij.

/62/ Zoran Kržišnik, Drago Tršar, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1975, brez pag., iz poglavja Portretni intermezzo.

/63/ Prim. prav tam.

/64/ Miha Maleš (1903–1987), slikar, grafik, ilustrator, založnik, likovni organizator; njegova likovna motiva je zelo pestra, oblikovno temelji na igrivi stilizaciji, v kateri je stapljal folklorno tradicijo s svetovljansko kultiviranostjo. – Vestnik Jugoslovanske knjigarne, leto II, št. 2, 1935, naslovnica.

/65/ Dr. Kseniji Rozman se lepo zahvaljujem za razrešitev pomena risbe. – Prim. France Stelè, Monumenta artis slovenicae I. Srednjeveško stensko slikarstvo. Ljubljana: Akademski založba, 1935, str. 25 in reprodukcija št. 83.

/66/ Glej op. 65. O razvozlanju podpisa prim. Steletove terenske zapiske na Umetnostnozgodovinskem inštitutu in: France Stelè, Varstvo spomenikov (od 1. I. 1932 do 31. XII. 1934), Zbornik za umetnostno zgodovino XIV, 1937, str. 65.

/67/ Franjo Golob (1913–1941), slikar, grafik in restavrador; ustvarjal v smislu ekspresivnega realizma.

/68/ V Steletovi zapuščini je npr. ohranjenih okrog 150 Golobovih pisem in razglednic, ki bolj kakor mladeničeve umetnostne nazore razkrivajo medsebojni odnos med mentorjem in varovancem. Večino drugega Golobovega gradiva hrani Umetnostna galerija Maribor, ki se ji lepo zahvaljujem za poslano fotografijo Golobovega lesoreza (in tudi Gasparijeve karikature). Za podatke o slikarju prim.: Franjo Golob 1913–1941. Lojze Šušmelj 1913–1942, Umetnostna galerija, Maribor 1961 (razstavn katalog, uvod Andrej Ujčič); Marko Košan, Franjo Golob 1913–1941. Lojze Šušmelj 1913–1942, Galerija likovnih umetnosti, Slovenj Gradec 1992 (razstavn katalog).

/69/ Ponatis N'mav čriez izaro in druge koroške narodne pesmi. Osemnajst izvirnih lesorezov Franja Goloba, Prevalje: Kulturno društvo Mohorjan, 1999 (prim. tudi uvodno besedilo Milčka Komelja, Koroški venec pesmi in slik, str. 6–7).

/70/ Nemci so ga 3. 9. 1941 ustrelili v Domžalah med prvimi talci pri nas.

/71/ France Starè (1924–1974), arheolog in slikar, študiral tudi umetnostno zgodovino.

/72/ Po zagotovitvi dr. Marijana Zadnikarja, ki je tudi bil med podpisanimi gratulanti, gre za linoreze. Lepo se mu zahvaljujem za pojasnila v zvezi z nastankom albuma. – Na prvi strani, kjer je izvod tudi numeriran s številko VI, je z žigom označeno "avtorstvo": Klub slušateljev umet. zgodovine na univ. v Ljubljani; na zadnji strani so njihovi podpisi.

/73/ Dr. Milček Komelj mi je na primer omenil, da je izmed umetnostnih zgodovinarjev zelo rad risal obraze kolegov dr. Ivan (Drago) Komelj (1923–1985).

Mag. Metoda Kemperl

Oddelek za umetnostno zgodovino
Filozofska fakulteta
Univerza v Ljubljani

CERKEV SV. JOŽEFA NA ŽALAH V KAMNIKU

**Prototip baročne lokalne romarske cerkve in
Jelovškov glavni oltar**

Ko je po letu 1600 katoliška obnova na našem ozemlju rodila sadove, so pri gradnji novih cerkva sledili škofom, samostanom, župnikom in lokalnim plemičem tudi vaščani in meščani. Njihove cerkve so, za razliko od cerkva, ki so jih prvi postavljali na čast Mariji in drugim svetnikom zaradi večjega češčenja, večinoma nastajale zaradi zaobljube določenemu svetniku v stiski (največkrat je bila to kuga ali požar).

V 17. stoletju sta zaradi velikih kužnih epidemij prevladovala patrocinijski sv. Roka in sv. Jožefa, v 18. stoletju pa patrocinijski sv. Frančiška Ksaverija. Gradnje so si sledile kot za stavo in okrog leta 1700 je vsako mesto ali trg imelo na svojem obrobju ali na bližnjem hribu kakšno zaobljubno cerkev ali kapelo. Te so bile cilj mestnih spominskih procesij in pobožnosti na čast patronu. V Stranski vasi pri Žužemberku so zgradili cerkev sv. Roka po kugi leta 1625, prebivalci Šentvida pri Stični pa dve leti kasneje./1/ Ljubljanci so leta 1672 začeli graditi cerkev sv. Florijana na Gornjem trgu po zaobljubi soseske zaradi požara leta 1660, dovoljenje za zidavo cerkve sv. Roka so Draveljčani dobili leta 1644 po veliki epidemiji kuge./2/ Cerkev sv. Roka nad Šmarjem pri Jelšah je ustanova Šmarčanov po kugi leta 1646./3/ Zaradi priljubljenosti teh cerkva in čedalje večjega obiska so jim dodajali še druge sakralne objekte, največkrat v zvezi s pasijonsko pobožnostjo: posnetke jeruzalemskega Božjega groba, kalvarije, kapele z upodobitvami Kristusovega trpljenja, križeve pote, svete stopnice. Tako se je marsikje okolica take cerkve spremenila v sakralno pokrajino.

Tudi Kamničani so si postavili tako cerkev, ki so jo posvetili sv. Jožefu, in sicer na Žalskem hribu (takrat v pisnih virih imenovan Sallenberg). Kronogram na glavnem portalu nam pove, da je bila cerkev zgrajena leta 1683, in sicer izključno iz miloščine meščanov./4/

Čeprav so kapele in cerkve sv. Jožefa nastajale že prej (eden zgodnejših Jožefovih patrocinijev pri nas je na Sv. Gori nad Vačami, kjer je župnik Andrej Gollerey že pred letom 1648 posvetil njemu na čast oltar in ustanovil bratovščino./5/ cerkev sv. Jožefa nad Preserjem so zgradili okrog leta 1659./6/ na Hujah pri Kranju v šestdesetih letih 17. stoletja./7/ kapelo s tem patrocinijem so Marijini cerkvi v Rosuljah prizidali pred letom 1660/8/ – vse cerkve so se razvile v romarska središča), se je pobožnost do tega svetnika pri nas splošno razširila po letu 1675, ko je cesar Leopold I. izročil v njegovo varstvo vse svoje dedne dežele, naslednje leto pa kar celo cesarstvo. Po katastrofalnem požaru leta 1668 v leopoldinskem traktu cesarskega dvora Hofburg na Dunaju so tu posvetili

Prijznica, dvajseta leta 18. st., avtor neznan

novo kapelo sv. Jožefu./9/ Sicer so Jožefa začeli prištevati med svetnike šele leta 1621, veljal pa je za priprošnjika za srečno zadnjo uro in v kužni nevarnosti. Slovesno praznovanje njegovega praznika se je pri nas začelo leta 1675 pri ljubljanskih bosonogih avguštincih, ki so mu posvetili samostansko cerkev. Slavnostno pridigo, ki so jo ob tej priložnosti dali natisniti./10/ je imel slavni pridigar, mariolog in zgodovinar Janez Ludvik Schönleben, v kateri je zaradi še vedno preteče turške nevarnosti izročil deželo Kranjsko v varstvo tega svetnika. Od takrat se je praznik sv. Jožefa praznoval vsako leto./11/

V naslednjih letih je bilo zgrajenih še nekaj cerkva v čast sv. Jožefu. Celjani so se k temu zaobljubili ob kugi leta 1680, prav tako Ptujčani, le da njihove cerkve ni več./12/ Njim so istočasno ali kmalu zatem sledili Mariborčani, saj se cerkev sv. Jožefa v današnjem mariborskem predmestju Studenci prvič omenja leta 1687./13/ Cerkev sv. Jožefa nad Trzičem je nastala med leti 1702 in 1704./14/

Temeljni kamen za žalsko cerkev so položili leta 1677, posvečena pa je bila s tremi oltarji sv. Jožefa, sv. Petra Alkantarskega in sv. Florijana leta 1686./15/ Motiv za zidanje te cerkve je še neznan, Emilijan Cevc/16/ sicer meni, da je bil vzrok zidave kužna nevarnost, a domneva arhivsko ni dokumentirana. Zadnji podatek o kugi v Kamniku je sicer za leto 1624./17/ verjetno pa je, da se je pojavila še kasneje. Vemo pa, zakaj so Kamničani v 18. stoletju organizirali na Žale procesije. V župnijski matrikuli iz leta 1749 namreč beremo./18/ da so meščani ustanovili procesijo na Žale na četrto postno nedeljo po zaobljubi zaradi požara, ki je iz-

bruhnil 10. februarja 1690./19/ Ker je procesija zabeležena v matrikuli, pomeni, da je bila tradicionalna.

Dimitz, ki ga citirajo kasnejši pisci, za zadnji požar v 17. stoletju navaja sicer letnico 1660, a se je očitno zmotil, ker Franc Mihael Paglovec v kroniki iz leta 1724 prav tako navaja leto 1690./20/ Tako tudi ne moremo z gotovostjo trditi, ali je bil motiv za postavitve cerkve kuga ali požar, saj je cerkev posvečena sv. Jožefu, zavetniku proti kugi, stranski oltar pa je bil že prvotno posvečen zavetniku proti ognju, sv. Florijanu. Možno je tudi, da so prvotno cerkev sezidali zaradi kuge, kasneje pa je prevladal motiv požara. Mislim, da je bila zaobljubna slika iz leta 1779./21/ na kateri je upodobljena veduta gorečega Kamnika, ki ga gasi sv. Florijan in visi v cerkvi v Zakalu nad Kamnikom, naslikana za cerkev na Žalah in je visela ob levem stranskem oltarju. Saj ni logično, da bi se Kamničani zaobljubili sv. Lenartu v Zakalu, na sliki pa je upodobljen sv. Florijan, pa tudi sicer sv. Lenart nima zveze s požari. Na sliki je dobro viden Žalski hrib s cerkvijo sv. Jožefa, vidni so pasijonski križi in kalvarijska kapela. Tudi Emilijan Cevc se je spraševal, zakaj slike niso obesili na Žale poleg oltarja sv. Florijana ali v župnijsko cerkev na Šutno./22/ Ko je 30. maja leta 1749 v neki meščanski hiši na Šutni izbruhnil požar, ki se sicer ni razširil, saj ga je pogasila nevihta, se je na Žalah pela zahvalna maša./23/

Sv. Jožef, prižnica, dvajseta leta 18. st., avtor neznan

Cerkev sv. Jožefa na Žalah je bila torej leta 1686 posvečena z oltarji sv. Jožefa, sv. Petra Alkantarskega in sv. Florijana. Zaradi izbire patrocinija levega stranskega oltarja bi lahko pomislili, da so ga dotirali kamniški frančiškani, saj je bil mistik Peter Alkantarski frančiškan, med svetnike pa prištet leta 1669. Za to govori tudi mašna ustanova iz leta 1692: Peter Wisser de Wisenthal je pri kamniških frančiškanih za 175 goldinarjev ustanovil branje treh maš v osmini praznika sv. Petra in Pavla, ki naj se berejo v cerkvi na Žalah./24/

Te prvotne oltarne opreme ne poznamo, saj so jo v tridesetih letih 18. stoletja in kasneje zamenjali. Oltar Petra Alkantarskega so ob tej priložnosti posvetili sv. Joahimu./25/ sv. Florijanu na desnem stranskem oltarju pa se je pridružil sv. Donat. Spomin na frančiškane je ostal le na sliki v atiki Joahimovega oltarja, kaže namreč stigmatizacijo sv. Frančiška Asiškega. Florijanov oltar krasita še kipa kužnih zavetnikov sv. Boštjana in sv. Roka, Joahimovega pa kipa sv. Antona Padovanskega in sv. Janeza Nepomuka, saj je bilo njuno čaščenje takrat na vrhuncu. Od prvotnega glavnega oltarja je bila mogoče ohranjena le kiparska skupina Marijine zaroke, ki jo je Stelè našel v zakristiji./26/ a je izgubljena.

Cerkvena stavba je umetniško neambiciozna. Sestavljena je iz velike pravokotne ladje, ki je bila prvotno pokrita z ravnim lesenim stropom, in iz tristrano zaključenega pravokotnega obokanega prezbiterija. Zvonik so nanovo sezidali leta 1887, saj se je leta 1883 tako nevarno nagnil, da so morali cerkev za dve leti zapreti. Ob zidanju zvonika so obnovili tudi cerkev./27/

Okrog cerkve je od leta 1733 dalje mestno pokopališče, saj so staro na Šutni zaradi gradnje nove cerkve

opustili./28/ Obdaja ga obzidje, ki je verjetno nastalo šele v 19. stoletju, ko se je pokopališče razširilo. Ko je sredi septembra leta 1752 Kamnik in žalsko cerkev obiskal goriški nadškof Karl Mihael Attems./29/ je dal v vizitacijski zapisnik zapisati, da je kapela božjega groba, o kateri bo govor kasneje, stala zunaj obzidja, danes pa je znotraj njega. Torej je prvotno obzidje obsegalo veliko manjši prostor.

Na notranji strani srednjih vrat zakristijske omare je zapisano./30/ da je bila zakristija sezidana leta 1706, tlak v cerkvi urejen po letu 1711, leta 1723 pa so cerkev oskrbeli z novimi orglami.

S tem nakupom so se gotovo že pripravljali na jezuitski ljudski misijon v juliju leta 1725, ki ga je med 18. in 26. tega meseca vodil jezuit Bernard Cerroni z Adamom Hermenegildom, Jožefom Aparnikom in Andrejem Zambergerjem in je bil prvi take vrste na Kranjskem./31/ O misijonu nam govorita napisa na zadnji strani glavnega oltarja in notranji strani srednjih vrat zakristijske omare na Žalah ter zapis v župnijski matrikuli iz leta 1749./32/ Očitno je bila žalska cerkev takrat že priljubljeno zbirališče Kamničanov, zato so jo izbrali tudi za center misijona. Misijon se je pričel z dvema pridigama znotraj in zunaj cerkve, končal pa s slovesnostjo, pri kateri se je zbralo 17.000 ljudi. V tem času je v Kamniku župnikoval Maksimilijan Leopold baron Rasp (1700–1742), takrat eden vodilnih izobražencev na Kranjskem, ki je najbrž misijonarje tudi povabil./33/ Naslednji podoben misijon je bil prav tako na Žalah, in sicer med 28. majem in 5. junijem leta 1746. Vodila sta ga jezuit Marko Irmel in Primož Lavrenčič./34/ Cilj misijonov je bil s pridiganjem, kate-

hezo, podeljevanjem zakramentov in pobožnimi vajami spodbuditi katoličane k prenovi in poglobitvi verskega življenja ter opustitvi slabih navad. Tržačan Bernard Cerroni in Vipavčan Primož Lavrenčič sta bila takrat med najpomembnejšimi slovenskimi misijonarji./35/

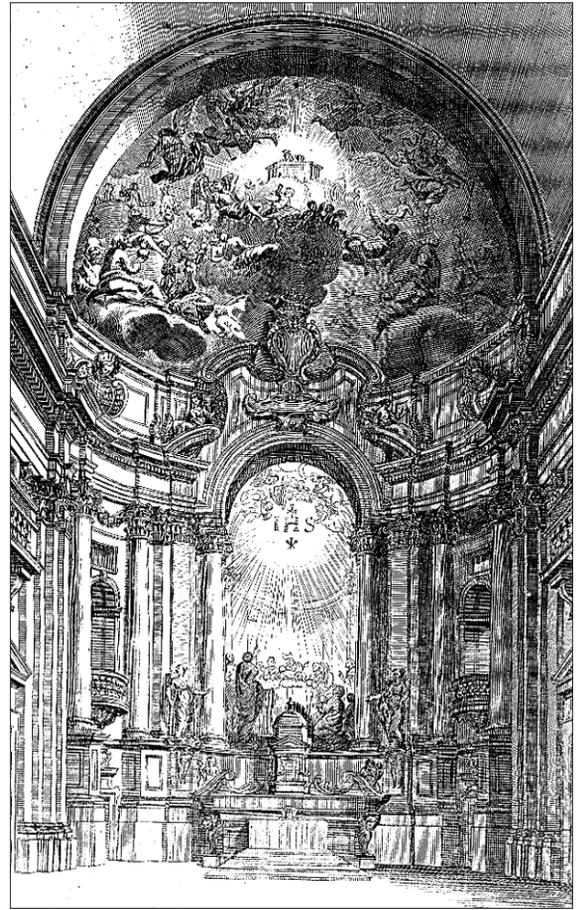
Kamniški meščani so se teh dveh misijonov spominjali vsako leto na binkoštni torek z meščansko procesijo na Žale, ki je bila posvečena v čast Sv. trojice, Brezmadežne, sv. Jožefa in sv. Frančiška Ksaverija. V procesiji so nosili sliko misijona, križ in bandera, zraven pa so peli lavretanske litanije in druge misijonske pesmi. Bratovščine so hodile pod svojimi banderi. V cerkvi je bila nato maša, ki so jo končali s hvalnico *Te Deum laudamus*. Meščani so bili naprošeni, naj se zberejo v velikem številu in ne zapuščajo kraja pred koncem slovesnosti./36/

Kakšno sliko so Kamničani nosili s seboj v procesiji, ne vemo, lahko pa si ogledamo podobno sliko misijona, ki se nahaja nad zakristijo cerkve v Trbojah. Kakor nam pove kronogram na sliki, je bil tu misijon v velikem tednu leta 1728./37/ Takrat je slika tudi nastala, žal pa je bila leta 1867 preslikana. Upodobljena je Brezmadežna s Sveto trojico zgoraj, levo in desno pa jo obstopata sv. Ignacij Loyolski in sv. Jakob.

Z romarskim značajem cerkve na Žalah se sklada tudi postavitev pravega posnetka jeruzalemske kapele Božjega groba na južni strani cerkve ter kalvarijske kapele s postajami Kristusovega trpljenja strmo nad cerkvijo. Stelè je zaradi avtentičnosti posnetka kapelo datiral v drugo polovico 17. stoletja, Šerbelj pa jo je pripisal župniku Raspu, torej naj bi bila nastala po letu 1700./38/ Kapela bi res lahko stala že pred letom 1700, saj je za leto 1704 v arhivskih virih zabeleženo, da so v postnem času tu veliki shodi in se v kapeli božjega groba bere maša./39/ Torej je kapela že nekaj časa stala, da so shodi postali tradicionalni. Prav gotovo kapela ni nastala pred cerkvijo, saj smo že prej omenili, da jo je prvotno obzidje okrog cerkve izključevalo. Torej njen nastanek lahko postavimo v leta med 1683 in 1700. Kot zgled je veljala leta 1654 posvečena kapela božjega groba pri cerkvi sv. Štefana v Štepanji vasi pri Ljubljani (današnjem Štepanjskem naselju), ki velja za prvo te vrste na Kranjskem in domnevno tudi za prvo v notranjeavstrijskih deželah po obdobju reformacije./40/ Bila je središče pasijonskih pobožnosti ne le Ljubljčanom, temveč tudi bližnjim in daljnim prebivalcem.

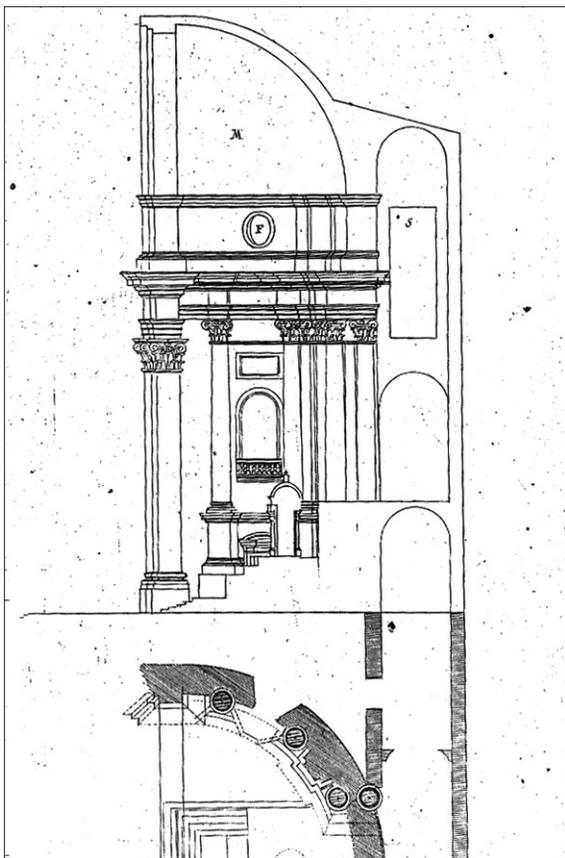
V vizitacijskem zapisniku iz leta 1752 beremo, da ima kapela božjega groba en oltar in da je zelo obiskana./41/ Veliki shodi so bili ob kapeli v času štiridesetdnevnega posta pred veliko nočjo, saj se je v njej vsak petek brala maša, ki se je končala z molitvijo rožnega venca./42/ Za ta namen je župnik Rasp kapeli leta 1722 podaril kelih./43/

Na griču za pokopališčem, ki ga vizitacijski zapisnik iz leta 1752 imenuje Kalvarija./44/ stoji kapela, posvečena Križanemu. Do nje vodijo štiri kapelice, ki skupaj s kalvarijsko kapelo predstavljajo žalostni del rožnega venca./45/ Že Stelè je menil, da so Križanega z dvema razbojnikoma na Kalvariji postavili leta 1724 kot pri-

Andrea Pozzo, *Perspectivae Pictorum atque Architectorum, Regensburg 1719, figura 73*

pravo na misijon./46/ Misijonarji so namreč pogosto vodili tudi spokorniške procesije, za kar so bile postaje Kristusovega pasijona zelo primerne, včasih pa so se na koncu misijona tudi bičali./47/ To je bila gotovo prva postavitev na tem hribu, saj ga zapis na vratih zakristijske omare imenuje le hrib in ne Kalvarija./48/ Skupina Križanega je stala na prostem, kasneje pa so jo prenesli v kalvarijsko kapelo. Danes skupino dopolnjujeta še Žalostna Mati božja in Janez Evangelist pod osrednjim križem. Vsi kipi so delo tako imenovane frančiškanske delavnice, ki je v tistem času v Kamniku in okolici zapustila odlične primerke alpsko obarvanega rezbarstva, saj so mojstri prišli s Tirolske./49/ Istočasno ali malo kasneje so ob poti na Kalvarijo postavili še štiri križe, ki so predstavljali postaje Kristusovega trpljenja. Stelè je nastanek kalvarijske kapele postavil v pozno 17. ali zgodnje 18. stoletje./50/ a to je nemogoče, sicer bi se napis na vratih zakristijske omare drugače glasil. Tudi vizitacijski zapisnik iz leta 1752, ki govori o tej kapeli, pravi, da ima en neposvečen oltar in da se mašuje na portatilu (prenosnem oltarju)./51/ Zaradi tega lahko sklepamo, da je kapela nastala kvečjemu deset let pred omembo, mogoče ob priliki drugega misijona leta 1746. Najbolj verjetno pa je, da je bila kapela zgrajena med letoma 1749 in 1752, saj župnijska matrikula iz leta 1749 kapelo nikjer ne omenja. Tudi zapis v *Historia conventus Camnicensis* iz osemdesetih let 18. stoletja za kalvarijsko kapelo pravi, da je bila zgrajena "non adeo pridem", torej ne tako dolgo nazaj./52/ Freska v prezbite-

Andrea Pozzo, *Perspectivae Pictorum atque Architectorum*, Regensburg 1719

riju, ki jo žal zakriva oltarna stena iz 19. stoletja in jo je Koželj preslikal, je v niši slavoloka datirana z letnico 1774. To nam daje misliti, da je prezbitერიj poslikal Janez Potočnik (1749–1834), ki je ta čas slikal v Kamniku in okolici./53/

Na zelo natančnem vojaškem zemljevidu Slovenije, ki so ga izdelali med leti 1763–1787, se vidi, da takrat križev še niso nadomestili s kapelicami, označeno pa je mesto, kjer stoji kalvarijska kapela./54/ Tudi na zgoraj omenjeni votivni sliki, ki kaže požar v Kamniku, je pot trpljenja označena še s križi. Kapelice pa so že stale leta 1825, ko so delali izmere za franciscejski kataster./55/ Tako lahko domnevamo, da so pasijonske kapele nastale okrog leta 1823, ko so kalvarijski kapeli prizidali zakristijo in najbrž tudi prostorno lopo pred njo./56/ Vizitacijski zapisnik iz leta 1752 o kapeli še pove, da je zelo obiskana in da gre v štiridesetdnevnem postnem času pred veliko nočjo vsak petek na Kalvarijo procesija./57/ torej iste dni, kot so bile maše in pobožnosti v kapeli božjega groba.

S pasijonskimi pobožnostmi na Žalah je povezanih tudi pet ovalnih slik s prizori žalostnega dela rožnega venca, ki so danes v zasebni lasti v Ljubljani, včasih pa so visele v žalski cerkvi. Ferdinand Šerbelj jih je pripisal Valentinu Metzingerju in jih datiral v trideseta leta 18. stoletja, saj je v tem času Metzinger naslikal večino svojih del za kamniške cerkve (cerkev na Žalah, frančiškanska cerkev in samostan, župnijska cerkev)./58/ Slike s pasijonskimi prizori (večinoma gre za pet slik, ki kažejo žalostni del rožnega venca) so v postnem času ponavadi obešali v župnijskih ali samo-

stanskih cerkvah na stene ali pa so te zamenjale prvotne slike v stranskih oltarjih. Tako sta postne slike za župnijsko cerkev v Kamniku naslikala Jožef Purtscher in Valentin Metzinger, Leopold Layer za župnijski cerkvi v Lescah in Stari Loki, nekaj jih je ohranjenih še v Šmartnem v Tuhinju in Čemšeniku.

Pasijonske pobožnosti, ki so na na Žalah v 18. stoletju tako cvetele, da se je v cerkveno blagajno nateklo tudi do 60 goldinarjev letno./59/ so ob jožefinskih reformah v osemdesetih letih 18. stoletja gotovo za nekaj časa zamrle, a so kmalu spet oživele. O tem priča dozidava kalvarijske kapele in gradnja kapelic leta 1823 ter njihova obnova okoli leta 1850 in leta 1900./60/ Tudi iz žalskega blagajniškega zapisnika za leta 1896–1910 je razvidno, da je bila kapela dobro obiskana, saj se je v nabiralniku zlasti v postnem času nabralo veliko miloščine./61/

Poleg že naštetih opravil v žalski cerkvi in zunaj nje je bila vsako leto prva maša s pridigo. 20. januarja ob devetih na praznik kužnih svetnikov sv. Florijana in Sebastijana, in sicer pri oltarju sv. Florijana, saj na tem oltarnem nastavku stojita kipa sv. Boštjana in sv. Rokka./62/ Maša se je darovala za pokojnega Boštjana Makovica, oče naš in ave pa je bil namenjen v čast sv. Boštjanu, da bi prebivalstvo in njihovo živino obvaroval kuge in drugih bolezni. Nato so tri dni zatem s peto mašo ob devetih praznovali praznik Marijine zaroke, ki je bil posvečen dobroti in slogi tistih, ki živijo skupaj./63/ 19. marca, na god sv. Jožefa, je bila na Žalah maša ob devetih. Kdor je bil pri maši, se spovedal in prejel obhajilo, je lahko prejel odpustke./64/ Prvič so bili podeljeni leta 1700./65/ papež Benedikt XIV. jih je 6. oktobra 1749 obnovil./66/ Že dan prej so bile zvečer ob desetih v cerkvi večernice, ki so se končale z litanijami sv. Jožefa na dan praznika ob dveh zjutraj. Na velikonočni torek je imel zaobljubno procesijo na Žale kamniški mesarski ceh, in sicer ob devetih dopoldne./67/ V petek na spomladanske prošnje dni je bila na Žalah maša proti nevihtam. Dan prej se je za to mašo po hišah zbirala miloščina./68/ Dan pred 9. junijem, ko je bil največji romarski shod pri Sv. Primožu nad Kamnikom, so Moravčani že navsezgodaj zjutraj prišli v Kamnik, se s kamniškimi meščani udeležili procesije na Žale, potem pa nadaljevali pot./69/ Tretjo nedeljo po binškoštih so praznovali obletnico posvetitve cerkve./70/ V nedeljo po 25. juliju, prazniku sv. Jakoba, so po jutranji maši v župnijski cerkvi ob devetih v procesiji odšli na Žale pripadniki obrtniškega ceha mizarjev, na praznik sv. Lovrenca, 10. avgusta, pa so imeli svojo procesijo na Žale kamniški peki./71/ Na praznik sv. Petra Alkantarskega, ki so ga takrat praznovali 19. oktobra, je bila na Žalah privatno plačana maša, in sicer pri oltarju sv. Joahima./72/ Kamničani so se spet zbrali v zaobljubni procesiji na Žale zadnjo nedeljo v oktobru, ko so po peti maši zapeli *Te Deum laudamus* v zahvalo za poljščino. K procesiji so povabili tudi Neveljčane in vernike iz drugih vasi./73/ Zadnja maša na Žalah je bila 31. oktobra, in sicer pri oltarju sv. Florijana, ko so se posebej priporočili sv. Volbenku, zavetniku v vseh slabostih./74/

Kot smo že prej omenili, prvotna oltarna oprema iz osemdesetih let 17. stoletja ni več ohranjena. V tridesetih letih 18. stoletja pa so pod vodstvom župnika

RAZPRAVE - umetnost

Raspa, ki je k delu pritegnil takrat najboljše umetnike na Kranjskem, nanovo uredili notranjščino.

Najprej je treba omeniti prižnico. Že večkrat omenjen napis na vratih zakristijske omare nam pove, da je bila sicer nova prižnica s starega mesta leta 1730 prenesena na bolj primerno mesto. Poslikava prižnice, šest tabel na les, ki predstavljajo Marijo, Jožefa in štiri evangeliste, je bila pripisana Valentinu Metzingerju./75/ kar pa ne drži. Figure, ki zavzemajo celotno površino tabel, so monumentalne, herojske, njihova telesa so zelo plastično oblikovana, spodnja draperija se prilega telesom, zgornja pa bogato zaživi svoje življenje. Ob nogah imajo vsak svoje attribute, nad njihovimi glavami pa letajo angelci, da je zapolnjena celotna površina. Kljub slabi ohranjenosti kažejo slike visoko kvaliteto, stilno pa se navezujejo na beneško pozno 17. stoletje. V Marijinem liku se še kaže Murillova tradicija. Slike lahko datiramo v dvajseta leta 18. stoletja, saj tudi oblikovanje prižnice kaže na to obdobje. Z letnicama 1731 in 1732 sta posredno datirana stranska oltarja sv. Joahima in sv. Ane ter sv. Florijana in sv. Donata. Takrat ju je Valentin Metzinger opremil s slikami./76/ Glavna slika levega oltarja kaže Joahima, ki bere iz knjige, nasproti mu stojita Ana in mala Marija in ga poslušata. Slika je ikonografsko zanimiva in se navezuje na Murillovo predlogo./77/ Tak motiv je v našem slikarstvu redke, saj navadno Ana uči brati Marijo. V atiki oltarja je slika Stigmatizacija sv. Frančiška. Desna oltarna slika kaže zavetnika proti ognju, blisku in toči. Pod sv. Florijanom je upodobljena krajina z gorečo hišo, pod sv. Donatom pa neurje na polju. V atiki ju spremljata sv. Lovrenc in sv. Tilen./78/ Avtor oltarnih nastavkov je še neznan. Gre za preprost ploskovit tip baročnega oltarja s po tremi pilastri na vsaki strani, preprosto profilirano gredo in atiko, ki se dviguje na volutah.

Iz istega časa je lepa iz lesa izrezljana in pozlačena korna ograja, ki je sestavljena iz prepleta akanta z vpletenim trakom. Stilno jo lahko primerjamo z deli t. i. dolenske rezbarske delavnice./79/

Kulturnozgodovinsko je zanimiva slika Matere božje z Jezusom na menzi levega stranskega oltarja sv. Joahima in sv. Ane. Na spodnjem delu je napis, da gre za kopijo milostne podobe, ki jo častijo v glavnem oltarju frančiškanske cerkve sv. Antona Padovanskega na otoku Schült. Ta slika je postala milostna zato, ker naj bi Marija na njej med 19. in 23. junijem 1715 točila prave solze./80/ Slika je nastala leta 1776. Gre za preprosto delo, na katerem je upodobljen tip Marije Hodegetrije, iz katerega se je razvila vrsta Marijinih milostnih podob. Kopije te kultne slike niso bile splošno razširjene in so jih najbrž častili le po frančiškanskih cerkvah. To sliko so na Žale prav gotovo prinesli frančiškani, zato je domneva o povezanosti oltarja sv. Joahima in sv. Ane z njimi še jasnejša.

Med cerkveno opremo zavzema glavni oltar prav gotovo posebno mesto, ne le na Kamniškem, temveč v celem slovenskem baročnem patrimoniju. Oltar je pravzaprav sestavljen iz dveh freskiranih sten, ki stojita druga pred drugo, in iz plastično oblikovane skupine Marijine poroke, ki je postavljena v odprtini prve stene./81/ Avtor oltarja, Franc Jelovšek, je za izvedbo

Glavni oltar v cerkvi sv. Jožefa na Žalah v Kamniku, Franc Jelovšek 1730

želenega učinka v sicer tristrano zaključen prezbitarij postavil pred zadnjo steno še eno steno, da je dobil prostor za postavitev kiparske skupine./82/ Na poševnih straneh prezbitarijskega zaključka pa je dal pozidati po dvoje pravokotnih in okroglih oken in jih zaprl z rumenim steklom. Na sprednjo steno, ki je levo in desno od menze predrta s polkrožno zaključenima vhodoma, da se lahko pride okrog oltarja, in eno večjo, prav tako zgoraj polkrožno zaključeno odprtino nad menzo, kjer je postavljena kiparska skupina, je naslikal iluzionistično oltarno arhitekturo. Sestavljena je iz treh parov stebrov, ki so zgoraj spojeni v enotno gredo, nad katero se pne baldahin. Med stebri stojijo sv. Hieronim, sv. Ignacij Loyolski, sv. Frančišek Ksaverij in sv. Andrej. Za stebri je oltarna stena navidezno predrta s parom kvadratnih oken. Na gredi pod baldahinom v spremstvu angelov klečita sv. Janez Krstnik in sv. Janez Evangelist in častita Marijino ime. V široki odprtini trona je kiparska skupina Marijine poroke, postavljena v prostor tako, da sta spremljevalca, angel z ribo in nadangel Rafael z mladim Tobijo, spredaj in malo nižje./83/ za njima in malo višje stojita Marija in Jožef, ki si podajata desnici, še višje in še bolj zadaj pa duhovnik. Freska na zadnji steni naredi vtis, da se obred poroke odvija v zaprtem prostoru. Upodobljen je prostor, sestavljen iz treh traktov, ki so pokriti z banjastimi kasetiranimi oboki. Iz stranskih dveh vodijo navzdol stopnice z balustrado, na katerih stoji sedem ministrantov, ki strežejo pri poročnem obredu. V prostor sta od zgoraj priplavala Bog Oče in Sveti duh. Rumena svetloba, ki je v lepem sončnem vremenu še intenzivnejša, osvetljuje kiparsko skupino in ustvarja pravo teatrsko vzdušje. Da je tron pravzaprav gledališki oder, sprednja stena pa proscenij, nas opo-

minja tudi iluzionistična zavesa, pripeta na odprtino trona. Oltar je z napisom na zadnji strani datiran z letnico 1730, napis na sprednji steni, ki ga je France Stelè še videl, "F. JELOUSCHEG PINXIT. 1730", pa ni več ohranjen. Freske je Matija Koželj leta 1888 močno preslikal./84/ Oltar so dali postaviti v spomin na jezuitski misijon in v čast Brezmadežni, sv. Jožefu, sv. Frančišku Ksaveriju in angelom kamniški župnik in mestni svet./85/ Napis na notranji strani zakristijskih vrat pa pravi, da je bil glavni oltar na novo postavljen leta 1743 in ga je 16. septembra 1752 posvetil goriški nadškof Karl Mihael Attems./86/ Napis se najverjetneje nanaša na postavitev kiparske skupine, katere avtorja ne poznamo. Oltarju je bil pridružen beneficij z določenimi obveznimi mašami./87/ ki ga je leta 1692 ustanovil Adam Franc Žagar (Sagar, Shagar)./88/ Zanima nas, kako je Jelovšek prišel na idejo, da oltarno konstrukcijo zgradi kot teater s proscenijem, sceno, kuliso, vernike pa postavi v vlogo gledalcev? Dejstvo je, da so v baroku vse umetnosti postale teatralične, da je vse prevzelo značaj predstave in tako je uporaba teatraličnih elementov zašla tudi v sakralne prostore./89/ Pri razširjenosti te uporabe ima gotovo veliko vlogo jezuit Andrea Pozzo, italijanski arhitekt, slikar, načrtovalec in izdelovalec perspektivnih poslikanih konstrukcij iz lahkih materialov (les, lepenka, platno) za najrazličnejše priložnosti (teatrske kulise, triumfalni praznični slavoloki, slovesno okrašeni mrtaški odri). Leta 1693 je v Rimu izdal traktat o slikarski in arhitekturni perspektivi./90/ ki je bil kmalu preveden v vrsto evropskih jezikov in je postal uspešnica./91/ V traktatu daje avtor vrsto nasvetov za izdelavo perspektivne opreme (takrat imenovana apparatus ali macchina), s katero se da dosežati teatralične efekte, pri čemer se načrti za slavnostne slavoločne aparate komaj razločijo od osnutkov za oltarje. Pri tem mu ni bilo važno, s kakšnimi sredstvi bo dosegel občutek perspektive ali fikcije, in to je svetoval tudi uporabnikom svojega traktata. Oltarni nastavek je lahko realna polnoplastična arhitektura, lahko je naslikana na steno ali pa na leseno ali platneno kuliso, podoba v osrednjem delu pa je lahko naslikana ali pa plastično oblikovana. Ko je v drugi polovici sedemdesetih let 17. stoletja sodeloval pri prenavljanju in opremljanju jezuitske cerkve v Mondoviju, je izdelal tudi glavni oltar sv. Frančiška Ksaverija. Ta je sestavljen iz dveh kulis iz platna. Spredaj je naslikana oltarna arhitektura, za njo pa stoji v odprti niši slika sv. Frančiška Ksaverija./92/ Ta oltar je Pozzo upodobil v traktatu (I. figura 64.), osnutek pa z določenimi spremembami uporabil še leta 1706 za iluzionistično koncipiran oltar v dunajski frančiškanski cerkvi (sprednja stran polnoplastična, zadaj pa naslikana kulisa)./93/ Takim zgledom je na primer sledil Mathias Steinl pri oblikovanju glavnega oltarja v samostanski cerkvi v Vorauu, ki je nastal med leti 1701 in 1704./94/

Za močno Pozzovo vplivnost v habsburških deželah je gotovo odločilna tudi njegova prisotnost na Dunaju, kamor ga je leta 1703 poklical cesar Leopold I. in kjer je izdelal eno svojih najbolj impresivnih del: opremo univerzitetne jezuitske cerkve./95/ Glavni oltar je realna, v sredini pederata arhitektura. Ta odprtina služi kot okvir sliki Marijinega vnebovzetja, ki je tako pomaknjena nazaj, da je osvetljena od svetlobe, ki prihaja skozi prezbiterijska okna. Po tem zgledu je leta 1763 Je-

Brata Cosma Damian in Egid Quirin Asam: Sv. Jurij z zmajem in sv. Marjeta, Weltenburg, 1721–1735

lovšek izdelal stranska oltarja sv. Notburge in sv. Izidorja v romarski cerkvi v Grobljah. Tudi tu je sprednja stran oltarja naslikana na steno in odprtina v njem je okvir za sliko na zadnji steni, svetloba pa prihaja skozi nevidna okna.

Na konstrukcijo Jelovškovega oltarja na Žalah so Pozzovi oltarji gotovo vplivali, dosedaj pa je bila neprijetno primerjana z deli Johanna Cyriacka Hackhoferja./96/ Za žalski oltar sta iz omenjenega traktata gotovo zanimiva načrta številka 73 in 74./97/ Avtor namreč svetuje, da je zelo primerno, če je oltarni nastavek iz realnih arhitektonskih členov, osrednja upodobitev pa je lahko naslikana ali plastično izvedena, mora pa biti močno indirektno osvetljena od oken, ki so postavljena pravokotno na osvetljeno podobo.

Dejstvo je, da je žalski oltar presenetljivo blizu glavnemu oltarju samostanske cerkve v Weltenburgu na Bavarskem, ki sta ga postavila brata Cosma Damian in Egid Quirin Asam med leti 1721 in 1735. Tu je polnoplastični oltar, ki zapolnjuje celo širino prezbiterija, postavljen daleč pred poslikano zadnjo steno tako, da je med njima nastalo zadosti prostora za postavitev kiparske skupine sv. Jurija z zmajem in sv. Marjeto. Ta je osvetljena od vira svetlobe, ki je neviden./98/ Razlika med žalskim in weltenburškim oltarjem je le v tem, da je prva kulisa pri Jelovšku naslikana na steno, pri Asamih pa je polnoplastična. Na zadnji steni v Weltenburgu je prav tako kot na Žalah naslikan nek stebriščni prostor, v katerega se spušča Bog Oče. Le tu ta prizor ne sodeluje s kiparsko skupino, ampak je sam v sebi zaključen. Zanimivo je, da so brata Asam in Franc Jelovšek v istem času, toda v različnih okoljih, prišli do tako podobnih oziroma istih rešitev. Sklepamo, da so se zgledovali po istih ali

podobnih izvedbah oziroma grafičnih predlogah, ki pa za sedaj tudi za Asama niso ugotovljive./99/ Bauer meni, da gre pri Asamih za še večjo odvisnost od teatarskih upodobitev, kot se to kaže v delih Andrea Pozza./100/ To lahko trdimo tudi za Jelovška, zato mislim, da je ta ideja za žalski oltar dobil v kakšnem traktatu ali samostojni grafični predlogi iz prve četrtine 18. stoletja. Vemo, da se Jelovšek ni ukvarjal le s freskiranjem in slikanjem, ampak je postavljaval tudi priložnostne slavnostne konstrukcije – aparate. Tako je leta 1741 izdelal Castrum Doloris/101/ ob smrti Karla VI., ki je bil postavljen v ljubljanski avguštinski (današnji frančiškanski) cerkvi, leta 1746 pa je za diskalceatsko cerkev v Ljubljani izdelal slavnostni aparat./102/ Da mu teatarska scenografija ni bila tuja, je dokazal tudi z ureditvijo dveh stranskih kapel v cerkvi v Štepanji vasi (današnjem Štepanjskem naselju) v Ljubljani./103/ Tu je namesto klasičnih oltarnih nastavkov nad menzo dvignil oder, na katerega je postavil kipe Oljske gore in Križanja, ki so dopolnjeni s slikarjama na zadnjih stenah. Pri tem kipi dejansko sodelujejo z naslikanimi figurami.

Na primeru cerkve sv. Jožefa na Žalah smo si torej ogledali, kakšna je bila in kako je delovala mestna zaobljubna in lokalna romarska cerkev v 18. stoletju. Ponavadi je bila to preprosta, a velika enoladijska stavba, postavljena na obrobju mesta ali na bližnjem hribu, posvečena kužnemu ali kakemu drugemu zavetniku v hudih stiskah in nesrečah. Meščani so na dan zaobljube in na druge dni v to cerkev prirejali procesije, prirejali pa so jih tudi mestni cehi. Ker je bila cerkev pri ljudeh priljubljena, so cerkvene oblasti pri njej ustanovile še druge pobožnosti, največkrat povezane s Kristusovim trpljenjem. Tako je bilo bogoslužja tam še več in cerkev še bolj obiskana. Ker se je v cerkveno blagajno stekala bogata miloščina, so oltarno opremo večkrat zamenjali, da bi privabili še več vernikov. Stranske oltarje so posvetili priljubljenim zavetnikom in tudi kipi na oltarjih so bili tako izbrani. Da bi bila pobožnost še večja, so v take cerkve obesili ali postavili kakšno kopijo Marijine milostne podobe.

Problem Jelovškovega glavnega oltarja s tem kratkim prispevkom še zdaleč ni rešen, lahko pa spodbudi nadaljnje obravnave.

The St. Joseph Church on Žale

Summary

The St. Joseph church on Žale was built between 1677 and 1683 after a solemn vow had been made by the residents of Kamnik. Soon godly processions were led from the town to the church and it became the place of piety, especially in honour of St. Florian, the patron against fire. At the chapel of Holy Sepulchre and at the Calvary Chapel passion worship services were held during the fast. Also two Jesuit missions took place at the church on Žale in the 18th century. Because of its function in the 18th century, its altar patrons and its decoration, the church represents an archetype of a local pilgrimage church.

The authoress focuses on the high altar, designed by Franc Jelovšek, which is beyond the Slovenian ba-

roque monument patrimony exceptional because of its construction.

OPOMBE

- /1/ Janez Höfler: *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem, peti del: Dolenjska II, Ljubljana 1997, tipkopis, str. 9.*
- /2/ Metoda Kemperl: *Romanje in romarske cerkve 17. in 18. stoletja v osrednji Sloveniji. Topografske študije. Gorenjska z Ljubljano, Ljubljana 1999, tipkopis magistrske naloge, str. 158, 192, 193.*
- /3/ Gustav Gugitz: *Österreichs Gnadenstätten in Kult und Brauch 4, Wien 1955, str. 246; naštetih je le nekaj primerov.*
- /4/ France Stelè: *Politični okraj Kamnik. Topografski opis, Ljubljana 1929, str. 31.*
- /5/ Breda Vilhar: *Zasavska Sv. Gora, Ljubljana 1990, str. 10–45.*
- /6/ Janez Höfler: *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem, četrti del, Notranska, Dolenjska I, Bela krajina, Ljubljana 1997, tipkopis.*
- /7/ Kemperl, 1999 (opomba 2), str. 168.
- /8/ Avguštin Stegenšek: *Dekanija Gornjegrajska, Cerkevni spomeniki lavantinske škofije I, Maribor 1905, str. 8.*
- /9/ Wolfgang Prohaska: *Gemälde, v: Hellmut Lorenz, Barock, Geschichte der bildenden Kunst in Österreich 4, München 1999, str. 406.*
- /10/ *Die Schuld=verpflichteste Lob=und Ehren=Red Von dem vollkommnen Leben und zugetragenen höchst=wundervollen Göttlichen Würckungen in dem hoch=heiligen Patriarchen Joseph Pfleg=und Mehr=Vattern Christi und der Kayserlichen Erb=Ländern Universal Schutz=Patron, Wien 1688, Pridiga je vezana v t. i. Dolničarjev zbornik Miscellanea I., 1., ki se hrani v ljubljanski Semeniški knjižnici.*
- /11/ Janko Barle: *Prihod cesarja Leopolda I. v Ljubljano in prenos ostankov sv. Peregrina v cerkev sv. Jožefa, Izvestja muzejskega društva za Kranjsko VI, 1896, str. 125; Viktor Steska: Bratovščina sv. Jožefa v Rosuljah, Bogoljub, marec 1944, str. 51–54.*
- /12/ Jože Curk: *Topografsko gradivo I. Sakralni spomeniki na območju občine Celje, Celje 1966, str. 35, 36; Zgodovinski arhiv Ptuj: R-33, Kronika mestne župnije Ptuj 1732–1840, str. 300, 302. Za slednji podatek se zahvaljujem kolegu Igorju Weiglu.*
- /13/ Ignacij Orožen: *Bistum und die Diözese Lavant I, Maribor 1880, str. 37, 574.*
- /14/ Viktor Kragl: *Zgodovinski drobci župnije Tržič, Domžale 1936, str. 156–160.*
- /15/ Ljudevit Stiasny: *Kamnik, zemljepisno-zgodovinski opis, Ljubljana 1894, str. 80; Stelè 1929 (opomba 4), str. 29.*
- /16/ Emilijan Cevc, *Umetnostni vzponi in upadi kamniškega mesta, Kamnik 1229–1979. Zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta, Kamnik 1985, str. 71.*
- /17/ Stiasny, 1894 (opomba 15), str. 32.
- /18/ *Matrikula (originalno Matricula ali Directorium) je neke vrste liturgični koledar, kamor so župniki zapisovali, katere naloge so morali na določen dan v letu v župniji opraviti. Tega niso pisali vsako leto posebej, ampak je ta razpored, ki so ga popisali v 17. ali 18. stoletju, veljal do jožefinskih reform. To matrikulo je napisal grof Janez Karel Barbo Waxenstein, ki je bil v Kamniku župnik v letih 1743–1755, za starejšega kaplana Kamničana Simona Tadeja Rajha.*
- /19/ NŠAL, ŽA Kamnik, *Matrikula Kamnik 1749, str. 50: "Martius. Dom(inica) 1ma quadrag(essima) missa matutina hic hora 6ta dein media 9na instituitur processio ab hinc in*

Sallenberg, ex voto a civitate facta propter horrendum incendium, quod die 10ma febr(uaris), quae fuit dies veneris ante hanc dominicam, anno 1690 exhortum fuit. Tota igitur divinatorum peractio erit in Sallenberg, qua finit redibit processio ad matricem ecc(lesiam), ubi litaniae de more terminabuntur. Functio ad libitum plebani. Habentur vesperae, et cathachesis. Invitantur omnes et singuli praesertim civitatenses, et Shutinenses, ut diligenter ad hanc processionem compareant, ipsimet enim vident, in quam manifesto periculo versemur, ut facile intra unam horam tota cum substantia nostra incinerari possimus, nisi Deus specialissime nos protegeret."

/20/ Stelè, 1929 (opomba 4), str. 4; Ivan Žika, Kronika Franca Mihaela Paglovca, Kamniški zbornik IX, 1963, str. 60.

/21/ Stelè, 1929 (opomba 4), str. 214.

/22/ Emilijan Cevc: Kamnik v starih podobah, Kamniški zbornik 1957, str. 2, 33.

/23/ NŠAL, ŽA Kamnik, Matrikula Kamnik 1749, pripis na zadnji strani: "A.o 1749 Eodem A.o die 30. majj, quae fuit fer(ia) 6. quatuor temp(orum) pentecostalium mane media 8.va exortum fuit incendium hic in Shutina in domo Datoris origine Tyrolensis, sed tempestive suppressum fuit, ita ut flama extra tectum non prodierit. In gratiarum actionem habita fuit missa canticum levitis in Sallenberg."

/24/ Historia conventus Camnicensis, osemdeseta leta 18. stoletja, fol. 70 v; rokopis hranijo v knjižnici frančiškanskega samostana v Kamniku.

/25/ Tako ga imenuje kamniška matrikula iz leta 1749.

NŠAL, ŽA Kamnik, Matrikula Kamnik 1749, str. 116: "october die 19.na sancti Petri Alcantera una privata fundata missa in Sallenberg ad aram s. Joachim hora 9"; vizitacija iz leta 1752 pa govori o oltarju sv. Ane in Joahima. Nadškofjski arhiv Gorica, nadškofovske Attemsove vizitacije 7 (22), 1752, folio 31: "Ab ecclesia parochiali pasibu(s) 30 distans est eccle(sia) S. Josephi, consecrata, in qua altare majus ppt(us)? imitatione(m) situ(m) exsecratu(m), hodie de novo consecratu(m) fuit. Altare 2. parit(um) ... S. Annae et S. Joachim. 3 S. Floriani et S. Donati. Arae majori annectit(ur) Beneficiu(m) ... agarianu(m) cu(m) obligatione missa. ... 150 ... ultra scpta? suc? muros exterioris hujus ... adest Capella per modu(m) Sepulchri D(omi)ni in qua unicu(m) altare cu(m) porta(tile) ... celebrat(ur)." Fotokopije vizitacij mi je na ogled prijazno ponudil dr. Anton Ožinger.

/26/ Stelè, 1929 (opomba 4), str. 39.

/27/ NŠAL, ŽA Kamnik, spisi, fasc. 8.

/28/ Stelè, 1929 (opomba 4), str. 29.

/29/ V tem času je kamniška župnija, po ukinitvi oglejskega patriarhata, spadala pod novo ustanovljeno goriško nadškofijo. Prvi nadškof je bil Karl Mihael Attems, ki je po skoraj dvestoletni odsotnosti vizitiranja na habsburški strani patriarhata spet obiskal svoje župnije.

/30/ Stelè, 1929 (opomba 4), 36, 37.

/31/ S tem je mišljen misijon po tako imenovani segnerijanski metodi, saj so klasični misijoni na Kranjskem izpričani že v prvi polovici 17. stoletja. (Mijo Korade: Ljudski misijoni na Slovenskem v 17. in 18. stoletju, Jezuiti na Slovenskem. Zbornik simpozija, Ljubljana 1992, str. 213–222).

/32/ Stelè, 1929 (opomba 4), str. 34, 37; NŠAL, ŽA Kamnik, Matrikula Kamnik 1749, str. 82: "Feria 3.tia pentecostes festum de praecepto. Missa matutina hic media 6.ta, deinde hora media 9.na peractio in Sallenberg /:Functio Junioris:/ quo etiam ibit processio per civitatem in memoriam duarum ap(osto)licarum missionum /: quarum 1.ma in Carniola inceptit in Sallenberg An(no) 1725. Dio 18.va Julij, et terminata fuit, die 26.ta Julij per admodum

RR. PP. e(t) S.J. Bernardum Zeroni, Hermenegildum Adam, Josephum Apparnig, et Andream Zamberger. Altera autem in eodem loco inceptit An(no) 1740 die 28. majj, et terminata fuit die 5.ta junij per adm(odum) RR. PP. e(t) S.J. Marcum Irmel, et Primum Laurentschitsch:/ nam decet, ut Deo, si quem fructum ex sacris missionibus retulimus gratias agamus, et deprecemur, quod magis non profecerimus, verum iteram in veteres malas consuetudines prolapsissimus. Est etiam nostrae obligationis, ut pro patribus missionarijs, qui operam suam in nostrarum animarum salutem serverent impederant, Deo supplicemus. Ne igitur Deo ingrati simus pro tanto sacrae missionis beneficio, instituemus ad honorem SS. Trinitatis, B. M. V. sine labe conceptae S. Josephi, et S. Francisci Xaveri. Processionem solemnem per civitatem in Sallenberg, deferendo imaginem missionis, crucifixum et vexilla per viam cantaturi litanias lauretanas, et alios missionis cantus. Quavis confraternitas ibit sub suo vexillo. Superius itaque erit missa cantata cum intermedia concione /:adhibentur levitae:/ finita missa intonat Te Deum Laudamus. Rogantur autem, ut diligenter compareant, et antequam omnia finiantur non discedant. Et quia hodie est dies fori, hinc ante divina nemo negotietur. Processio ista non redit."

/33/ Metoda Kemperl: Maksimilijan Leopold Rasp in vsebina poslikave v prezbiteriju župnijske cerkve na Šutni v Kamniku, Zbornik za umetnostno zgodovino XXXI/XXXII, 1995/96, str. 86–88, in tam citirana literatura. Jezuiti so prišli iz Straže pri Radmirju, kjer so imeli misijon, pot pa nadaljevali na Vransko in Celje (Žika 1963 (opomba 20), str. 69).

/34/ Glej opombo 32. Zapis na notranji strani srednjih vrat zakristijske omare na Žalah pa pravi, da je bil drugi jezuitski misijon leta 1747. Za tega je Paglovec zapisal, da ni uspel tako kot prvi (Žika 1963 (opomba 20), str. 87).

/35/ Korade, 1992 (opomba 31), str. 214, 215, 219.

/36/ Glej opombo 32.

/37/ Napisi na sliki: In Gloriam Dei Animarum que Salutem fuit Misio per Septimanam Sanctam in Tarboje Aquibus Dam patribus Societatis Jesu. QUO CAROLUS DEI GRATIA IMPERATOR FUERAT IN TUTA NOBILI ISTA PATRIA. RENOVATUM MDCCCLXVII

/38/ Stelè, 1929 (opomba 4), str. 40; Ferdinand Šerbelj: Križev pot Antona Cebeja v okviru tradicije, Narodna galerija, Ljubljana 1994, razstavní katalog, str. 60, 61. Kakšen je pomen te kapele in njen opis, glej Stelè, 1929 (opomba 4), str. 39, 40.

/39/ Anton Koblar: Drobtinice iz furlanskih arhivov, Izvestja muzejskega društva za Kranjsko II, 1892, str. 54.

/40/ Metoda Kemperl: Cerkev sv. Štefana in kapela božjega groba v Štepanji vasi. Stavbna zgodovina, Dolničarjev Rivus Lachrymarum in razvoj božje poti, Acta historiae artis Slovenica 4, 1999, str. 37–52.

/41/ Glej opombo 25.

/42/ NŠAL, ŽA Kamnik, Matrikula Kamnik 1749, str. 48:

"Dominica 50.ma. Qualibet feria 6.ta per totam quadragessimam, excipe diem Parasceves, mane hora 7.ma una fundata missa in sepulchro D. N. J. C. in Sallenberg per mane=missarium peragenda, dein recitatio dolorosi."

/43/ Stelè, 1929 (opomba 4), str. 38.

/44/ Nadškofjski arhiv Gorica, nadškofjske Attemsove vizitacije 7 (22), 1752, folio 31: "Vicinti circit(us)? patr(us)? in colle entit Capella ..., montis Calvariae dicta, in qua unicu(m) altare n(on) consecratu(m), sed portatilis instructu(s), in quo celebrat(ur), ad quod singulis sextis fierijs in quadragessima fieri solet processio, ibidem, cum Ssaccon(m)? habet(ur) et sermo."

- /45/ Za opis kalvarijske kapele in kapelic ob poti glej Stelè, 1929 (opomba 4), str. 44–47.
- /46/ Stelè, 1929 (opomba 4), str. 43.
- /47/ Korade, 1992 (opomba 31), str. 215.
- /48/ Stelè, 1929 (opomba 4), str. 37.
- /49/ Sergej Vrišer, *Baročno kiparstvo v osrednji Sloveniji*, Ljubljana 1976, str. 73–80.
- /50/ Stelè, 1929 (opomba 4), str. 43.
- /51/ Glej opombo 44.
- /52/ Stelè, 1929 (opomba 4), str. 44.
- /53/ Leta 1771 je datiral freske v kapeli na Malem gradu, naslednje leto naslikane oltarje v cerkvi na Kališu, leta 1775 stranska oltarja v Anini cerkvi v Tunjicah in leta 1784 stranska oltarja v cerkvi sv. Miklavža na Gori v Tuhinjski dolini. Stelè, 1929 (opomba 4), str. 82–84, 140, 154, 157, 235.
- /54/ Vincenc Rajšp, *Majda Ficko: Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, Karte 4, sekcija 161, Ljubljana 1996.
- /55/ *Kulturne dragocenosti Kamnika*, Kamnik 1984, razstveni katalog, str. 20, 30.
- /56/ Stelè, 1929 (opomba 4), str. 43.
- /57/ Glej opombo 44.
- /58/ Ferdinand Šerbelj: *Metzingerjev pasijonski cikel iz cerkve na Žalah*, Kamniški zbornik XIII, Ljubljana 1996, str. 79–86.
- /59/ Nadškof. arhiv Gorica, *Nadškofijske Attemsove vizitacije 7 (22)*, 1752 folio 31A: "Ecclesia S. Josephi sustentat(us) Eleemosinis, quae annuatim ad flor: 60: ascendunt."
- /60/ Stelè, 1929 (opomba 49, str. 44).
- /61/ NŠALJ, *ŽA Kamnik, spisi, fasc. 5, Blagajniški dnevnik Žale 1896–1910*.
- /62/ NŠAL, *ŽA Kamnik, Matrikula Kamnik 1749*, str. 29: "januarius. Die 20.ma hujus festum secundum antiquam consuetudinem SS. Fabiani. et Sebastiani mm. ... Reliqua divinorum peractio est hora 9na in Sallenberg ad aram S. Floriani pro defuncto Sebastiano Makowiz, oratur Pater, et Ave in honorem S. Sebastiani tamquam specialis patroni contra pestem, ut Deus per ejus intercessionem a nobis et nostris animalibus adverteret pestem, et omnem aliam mortalitatem, et sicut denunciationes."
- /63/ NŠAL, *ŽA Kamnik, Matrikula Kamnik 1749*, str. 30: "Die 23.tia hujus festum devotionis desponsationis B. V. M. cum S. Joseph. Intra missam matutinam ... Hora 9na est missa cantata in Sallenberg. Functio plebani cum levitis. Hoc festum commendatur tam conjugatis, ut in matua charitate et concordia sibi invicem cohabitare, quam cœlibus, ut talibus jungantur cum quibus facilius animae salutem consequi possent."
- /64/ NŠAL, *ŽA Kamnik, Matrikula Kamnik 1749*, str. 55: "Die 19.ma hujus festum de praecepto S. Josephi sponsi SS.ma Dei Genitricis V. M. functio plebani ... Reliqua peractio hora 9na est in Sallenberg, ubi est patrocinium, et indulgentia plenaria pro confesis, communicantibus, solito orantibus et illam eccl(es)iam visitantibus. Hic sanctus est universalis patronus in omnibus necessitatibus a(nim)a et corporis, maxime vero agonizantium, ideo specialiter est ab omnibus collendus. Pridie hora 10.ma sunt vesperae in Sallenberg, in ipso festo habetur completorium hora 2.nda quo finito fiunt litaniae cantatae de S. Joseph."
- /65/ NŠALJ, *ŽA Kamnik Memorabilia*, fasc. 7, str. 182, 183.
- /66/ *France Martin Dolinar: Jože Škofljanec, Slovenija v papeških listinah*, Arhiv republike Slovenije, Ljubljana 1996, razstveni katalog, str. 160.
- /67/ NŠAL, *ŽA Kamnik, Matrikula Kamnik 1749*, str. 67: "Aprilis feria 2.nda paschatis festum de praecepto mane hic missa matutina hora 6.ta, deinde media 9.na vadit processio tribus lanionum in Sallenberg, ubi tota divinorum peractio."
- /68/ NŠAL, *ŽA Kamnik, Matrikula Kamnik 1749*, str. 75: "Feria 6.ta hebdomadae rogat(ionum) missa contra tempestatem in Sallenberg pro nostra Steinensis Civitate - quem in sinem pridie colligetur elemosijna per domos."
- /69/ NŠAL, *ŽA Matrikula Moravče 1802*: "9. junius ss. Primi, et Feliciani mm. Processio per civitatem Kamnicensem ad S. Josephum, ibidem mane missa. Deinde continuatur processio ad SS. Prim(um) et Felic(ianum) ... NB: Olim processio cum vexillis et eleemosina ad eosdem parochiae Stain, quae hoc modo statuebatur: 8va Junij summo mane ibat currens, et ducebat processionem per civitatem Stain ad S. Josephum in Sallenberg, ibi legebat sacrum. Aedituo parochialis ecclesiae Stain dabatur pro pulsu septenarius unus, alter dabatur aedituo S. Josephi. Ecclesiae ibidem dabatur 3tia pars eleemosinae. Residuum eleemosinae ecclesiae S. Primi, nisi invitatur, non obligatur ad concionem, habebat currens, ut alias. Processio introducebatur prima ab immemorabili tempore."
- /70/ NŠAL, *ŽA Kamnik, Matrikula Kamnik 1749*, str. 80: "Dom 3tia post pentec(ostem) dedicatio ecc(lesiae) s. Josephi in Sallenberg."
- /71/ NŠAL, *ŽA Kamnik, Matrikula Kamnik 1749*, str. 99: "Dominica post festum S. Jacobi apost(oli) hic missa matutina cum praevio circuitu cum Sanctissimo. Deinde media 9.na vadit tribus fabrorum lignariorum processio in Sallenberg ubi tota divinorum peractio, et non redit processio."; NŠAL, *ŽA Kamnik, Matrikula Kamnik 1749*, str. 101: "Die 10.ma hujus festum de praecepto s. Laurentij m. Missa matutina est fabrorum=lignariorum deinde hora media 9.na habent pistores suam processionem in Sallenberg, ubi divinorum tota Peractio."
- /72/ NŠAL, *ŽA Kamnik, Matrikula Kamnik 1749*, str. 116: "october Die 19.na Sancti Petri Alcantera una privata fundata missa in Sallenberg ad aram s. Joachim hora 9."
- /73/ NŠAL, *ŽA Kamnik, Matrikula Kamnik 1749*, str. 115: "Dominica 4.ta hujus mane missa matutina domi. Deinde media 9.na processio ab hinc in Sallenberg, ubi tota divinoru(m) peractio, et in fine missa cantata Te Deum Laudamus in gratiarum actionem pro collectione terrae fructuum. Ad quam processionem non redituram, omnes nostri parochiani et etiam Neüllenses alijque vicini invitantur mature comparere, Divinis devotio interesse, Deo ex toto corde gratiasagere, et non discedere antequam Te Deum Laudamus finiatur. Hodierna missa in Sallenberg est votiva sine commemoratione dominicaem, ita ut uno anno v. g. anno 1747. sit de Sanctissima Trinitate. Anno 1748. sit de Sancto Spiritu, tandem anno 1749 de B. V. et anno 1750 iterum de Sanctissima Trinitate, et sic alternendo per subsequos annos. Addendo semper orationi missa colectam pro gratiarum actione: Deus cuius misericordiae non est numerus etc. sub una tantum conclusione."
- /74/ NŠAL, *ŽA Kamnik, Matrikula Kamnik 1749*, str. 117: "Die 31.ma hujus Sancti Wolfgangi episcopi specialis patroni in varijs infirmitatibus. una fundata missa hora 9 in Sallenberg privata ad aram S. Floriani."
- /75/ *Stane Vurnik, Marijan Marolt: Metzingerjeva dela*, Zbornik za umetnostno zgodovino XIII, 1935, str. 38.
- /76/ *Vurnik, Marolt, 1935 (opomba 75)*, str. 37.
- /77/ *Vurnik, Marolt, 1935 (opomba 75)*, str. 37.
- /78/ *Vurnik, Marolt, 1935 (opomba 75)*, str. 38.
- /79/ *Vrišer, 1976 (opomba 49)*, str. 80.
- /80/ *Napis je objavljen v Stelè, 1929 (opomba 4)*, str. 35.
- /81/ *Podrobnejši opis v Stelè, 1929 (opomba 4)*, str. 32, 33.
- /82/ *Vprašanje, ali je bil prezbiterij prvotno ravno zaključen in je dal Jelovšek prizidati triosminski zaključek ali pa je bil*

prezbiterij že prvotno triosminsko zaključen, prepustimo konservatorjem.

/83/ Za vsebinski pomen skupine glej Lev Menaše: *Marija v slovenski umetnosti. Ikonologija slovenske marijanske umetnosti od začetkov do prve svetovne vojne, Celje 1994, str. 243.*

/84/ Stelè, 1929 (opomba 4), str. 33.

/85/ Napis, ki ni v celoti ohranjen, je objavljen v Stelè, 1929 (opomba 4), str. 34.

/86/ To potrjujejo tudi podatki iz Attemsovega vizitacijskega zapisnika, glej opombo 25.

/87/ Glej opombo 25; ARS, Dež. glavarstvo za Kranjsko, Lit F n. 8–11, Lit. FG, n. 1, 2, škatla 222.

/88/ NŠAL, ŽA Kamnik, fasc. 7, Memorabilia, str. 36–38.

/89/ Herman Bauer: *Barock. Kunst einer Epoche*, Berlin 1991, str. 217–252.

/90/ Andrea Pozzo: *Perspectivae Pictorum atque Architectorum*, I, II, Rom 1693.

/91/ Bauer, 1991 (opomba 89), str. 256.

/92/ Bernhard Kerber: *Andrea Pozzo*, Berlin 1971, str. 44, 134.

/93/ Margit Kern: *Die Rezeption des römischen Hochbarock unter Wahrung spätmittelalterlicher Frömmigkeitstraditionen am Beispiel ausgewählter Marienaltäre in Österreich, Triumph der Phantasie. Barocke Modelle von Hildebrandt bis Mollinarolo*, Wien 1998, razstavní katalog, str. 74

/94/ Ingeborg Schemper-Sparholz: *Barockaltäre in Österreich-Möbel, Schaubüne, Denkmal Versuch einer typologischen Ordnung, Triumph der Phantasie. Barocke Modelle von Hildebrandt bis Mollinarolo*, Wien 1998, razstavní katalog, str. 51. Naj pri tem omenim, da je bil ta oltar gotovo vzor za postavitve glavnega oltarja v romarski cerkvi Marija na Pesku v Slakah pri Podčetrtku oziroma za ureditev celotnega prezbiterija. Prezbiterij je s freskami, ki

so pripisane Johannu Casparju Wagingerju, datiran v leto 1712 in takrat je nastal tudi oltar, saj se njegova atika logično nadaljuje v fresko tehniki. Waginger je ravno v času nastanka glavnega oltarja v samostanski cerkvi v Vorau sodeloval pri njeni poslikavi (Marjana Lipoglavšek: *Baročno stensko slikarstvo na Slovenskem*, Ljubljana 1996, str. 107, 108); na ta oltar me je prijazno opozoril prijatelj Igor Weigl.

/95/ Ulrike Knall-Brskovsky: *Andrea Pozzos Ausstattung der Jesuitenkirche in Wien*, *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte* XL, 1987, str. 161, 162. Ta izvedba je

gotovo vplivala na oltarno opremo romarske cerkve v Stadl-Pauri, le da je tu oltarna arhitektura naslikana (po 1718, Carlo Innocenzo Carlone in Francesco Messenta). /96/ Lipoglavšek, 1996 (opomba 95), str. 79, 80, Jelovšek za gradnjo oltarjev ni nikoli uporabljal na les naslikanih kulis, Hackhofer pa oltarjev ni osvetljeval z naravno svetlobo.

/97/ Citiram leta 1719 v Augsburgu tiskano izdajo, ki je izšla dvojezično v latinščini in nemščini.

/98/ Bruno Bushart und Bernhard Ruprecht: *Cosmas Damian Asam 1686–1739, Leben und Werk*, München 1986, str. 220–223; Bernhard Ruprecht: *Die Bruder Asam. Sinn und Sinnlichkeit im bayerischen Barock*, Regensburg 1987, str. 88–100.

/99/ Da bi se bil Jelovšek zgledoval po Asamih, se mi zdi skoraj nemogoče.

/100/ Bauer, 1991 (opomba 89), str. 274.

/101/ *Castrum Doloris* je s pomočjo poslikanih kulis iz lahkih materialov izveden slavnostni mrtvaški oder, postavljen v spomin na umrlega.

/102/ Stane Mikuž: *Ilovšek Franc baročni slikar 1700–1764*, *Zbornik za umetnostno zgodovino* XVI, 1939/40, str. 24, 25, 28, 29.

/103/ Sergej Vrišer: *Barok v Štepanji vasi pri Ljubljani, Situla* 14/15, 1974, str. 391–397.

Izredni prof. dr. Edo Škulj

Pedagoška fakulteta
Univerza v Mariboru

ORGLE V DEKANIJI KAMNIK

V nizu razprav, ki obdelujejo orgle v ljubljanski nadškofiji, je na vrsti dekanija Kamnik. Tudi v tej predstavitvi so orgle prikazane po ustaljenem redu, in sicer po župnijah. Lahko bi bil drugačen vrstni red, npr. po starosti ali velikosti orgel. Ker pa je področje že v naslovu cerkvenopravno določeno, naj bodo orgle tudi tako predstavljene. Najprej je kratek opis cerkve, v kateri orgle stojijo, nato pa njen pravni razvoj.^{1/} Če je v župniji več orgel, so tako obdelane vse cerkve, v katerih stojijo. Sledi opis vseh orgel v določeni cerkvi po časovnem razporedu, kolikor je bilo sploh mogoče ugotoviti.

Ker predstavitev orgel določene dekanije nima samo namena prikazati in opisati inštrument, ampak tudi razvoj orglarstva, so vsa dosegljiva poročila o postavitvah novih ali o popravljenih starih orgel podana v najširši obliki. Zato so nekateri navedki starih poročil zelo dolgi. Sicer pa je literatura o orglah zelo skromna. Prav značilno je, da se umetnostnozgodovinski opisi orgel sploh ne dotaknejo, če pa se jih, povedo le dober stavek o omari. France Stelè v kamniškem primeru ni izjema.

Še to. Pri poročilih je opazno kar precejšnje neravnovesje, saj o novih orglah po drugi svetovni vojni sploh ni poročil ne v dnevnem časopisju ne v strokovnih revijah, župniki pa tudi niso spravljal dokumentacije. Zato sta pri večini teh orgel omenjena le orglar in dispozicija, kar se da razbrati iz inštrumenta samega.

1. ŽUPNIJA GOZD

Prvotna cerkev sv. Ane je bila posvečena leta 1520. Novo so sezidali leta 1753, sedanja stavba pa je iz leta 1838. Cerkev, ki je pozen odmev rokokoja, je v osnovi potegnjen osmerokotnik.

Cerkev je bila najprej podružnica neveljske župnije. Iz nje se je izločila leta 1792 kot lokalija, ki je bila leta 1875 povzdignjena v župnijo.

Malahovskega orgle

Glede orgel imamo dve poročili.

Stanko Premrl ima v rokopisni *Statistiki orgelj* iz leta 1916/17 podatek, da je orgle naredil Andrej F. Malahovsky, in sicer leta 1836. Orgle imajo en manual in sedem registrov.

V *Popisu župne cerkve sv. Ane na Gozdu* in njenih znamenitosti, ki ga je spisal ali dokončal 24. septembra 1954 M. Selan, o orglah piše:

»Orglje so iz leta 1840. Po kroniki so imele svoj čas napis in letnico, pa so to vse preplekali. Mojster je Tolminec Anton Valentinčič. Zdaj so zelo slabe; bile so večkrat popravljene, zelo občutljive v mokrem in su-

hem vremenu. Zato ne služijo več, jih nadomestuje harmonij. Imajo 7 registrov. Omara je baročna.«^{2/}

Razlika je pravzaprav samo pri orglarju. Verjetno se je treba nagibati k Premrlovemu mnenju.

Vsekakor imajo orgle naslednjo dispozicijo:

manual	pedal
01 Burdon 8'	07 Bombarda 16'
02 Eolina 8'	
03 Principal 4'	
04 Flavta 4'	
05 Oktava 2'	
06 Mikstura	

2. ŽUPNIJA HOMEČ

Homška cerkev Rojstva prebl. Device Marije je dolgo slovela kot najznamenitejša slovenska božja pot, dokler je niso zatemnile Brezje in Velesovo. Zato že veliko pred ustanovitvijo vikariata, leta 1585 oziroma 1620, zasledimo homške beneficiate ali kapelane. Po legendi je bila župnijska cerkev zgrajena okoli leta 1419 na mestu prejšnje grajske kapele oziroma gradu. Prvič je cerkev omenjena v seznamu cerkvenih dragocenosti iz leta 1526. Stara cerkev so med letoma 1722 in 1728 podrli in zgradili novo z visoko kupolo v baročnem slogu. Posvečena je bila 1761. Po potresu leta 1895 so močno poškodovano cerkev popravili in zgradili novo kupolo na osem listov.

Cerkev je bila prvotno podružnica mengeške prafare. Iz nje se je izločila leta 1788 kot vikariat, ki je bil povzdignjen v župnijo leta 1876.

1) Rumplove orgle

Stanko Premrl ima v svoji *Statistiki* pri župniji Homeč naslednje podatke: Orgle, ki jih je leta 1837 naredil Peter Rumpel, imajo 12 registrov na enem manualu. France Stelè je preprosto omaro preprosto opisal: »Orgeljska omara je iz 1. pol. 19. stol.«^{3/}

Leta 1897 je organist Leopold Gostič – oče slavnega pevca Josipa – poslal *Cerkvenemu glasbeniku* naslednji dopis: »Konečno omenim, da sta nam brata Zupana naše po potresu zelo poškodovane orgle prav dobro popravila in prenovila, ker dobile so orgle nov meh, kakor tudi igralnik je čisto nov. V igralniku so tastatura in spremenilni listi. Ker je bil pedal jako slab, dobil je zvezo (Pedalkopel) z manualom, tako da je sedaj zadosti močan k devetim spremenom, koji so v manualu.«^{4/} Iz tega dopisa je župnik Franc Govekar sklepal, da so orgle Zupanove. Zato v dopisu iz leta 1935 piše: »Odkar se nismo oglašili v CG, so dobile naše orgle (delo bratov Zupan) 55 novih piščali, nov rezoč register, ki daje orglam poln, močan glas. Obenem so bile orgle očiščene in uglašene.«^{5/}

2) Jenkove orgle

Leta 1955 je Franc Jenko postavil nove orgle z naslednjo dispozicijo:

I manual	II manual	pedal
01 Principal 8'	10 Violinski principal 8'	19 Subbas 16'
02 Flavta 8'	11 Burdon 8'	20 Violon 16'
03 Viola 8'	12 Flauto dolce 8'	21 Oktavbas 8'
04 Salicional 8'	13 Celestina 8'	22 Koral 4'
05 Oktava 4'	14 Fugara 4'	23 Fagot 16'
06 Pastorita 4'	15 Oktavica 2'	
07 Kvinta 2 2/3'	16 Seskvialtera 2 2/3'	
08 Flavtica 2'	17 Akuta	
09 Mikstura 2'	18 Oboa 8'	

3. ŽUPNIJA KAMNIK

a) Župnijska cerkev na Šutni

Župnijska cerkev Marijinega brezmadežnega spočetja je znana že od leta 1205. Cerkev so konec 13. stoletja podrli in zgradili na mestu sedanje kaplanije novo v gotskem slogu. Sedanjo baročno cerkev so sezidali na prejšnjem pokopališču leta 1732 po načrtih župnika Leopolda Raspa. Posvečena je bila leta 1734. Cerkev so obnovili po požaru leta 1788 in po potresu leta 1895.

Sedež prvotne župnije je bil najbrž pri cerkvi v Nevljah. Cerkev na Šutni je postala župnijska cerkev šele leta 1232, ko je bila potrjena ustanovitev špitala poleg cerkve. Leta 1539 so sedež župnije zaradi turške nevarnosti premestili v izpraznjeno samostansko zgradbo in cerkev, ker sta bili znotraj mestnega obzidja. Ponovno so prenesli sedež župnije na Šutno leta 1627, ko je bil samostan obnovljen. Cerkvono je župnija do leta 1751 pripadala oglejskemu patriarhatu. Kamniški župniki so bili arhidiakoni za Gorenjsko. Med letoma 1751 do 1787 je pripadala goriški nadškofiji, nato pa ljubljanski škofiji. Iz kamniške prafare so se odcepile župnije: Nevlje, Šmartno v Tuhinju, Zgornji Tuhinj, Špitalič, Sela, Vranja Peč, Gozd, Mečinje, Stranje in Rova.

Kot stara župnijska cerkev in sedež arhidiakonata je morala cerkev Marijinega brezmadežnega spočetja že od nekdanj imeti večje glasbilo. Žal imamo neposredne podatke le za sedanje in nekaj posrednih podatkov za prejšnje orgle.

1) Prejšnje orgle

Nadškofijski arhiv v Ljubljani/6/ hrani razmeroma bogato dokumentacijo o kamniških orglah; v glavnem se nanaša na sedanje, Milavčeve orgle, dva dokumenta pa na prejšnje. Neposredno se na orgle nanaša drugi dokument, v katerem župnik Franc Vojska in orglar Peter Rumpel 12. junija 1844 skleneta pogodbo glede popravila obstoječih orgel:

Überschlag für die Gebrechlichkeiten der Orgel mit 14 Registern in der Stadtpfarrkirche ULF auf der Schult in Stein, sind nachstehende Verbesserungen, und auch neu zu machen, als:

1. Die Blasbälgen ganz neu zu Beledern, die Guerfallten herausrechnen mit Rasflagen zu verbinden, und mit eiserne Bänden zu beschlagen, und neu ins Federn gesetzt, sind 3 Stück Bälge zu 8 f. 33 kr. 25.30

2. Indenselben Platz, wo die Bälge stehen, ist an zwey Seiten die Mauer /: wegen zu grosser Feichtigkeit :/ mit Bretern zu Verschallen 4.20

3. Die Windkanäle zu verbessern 4.40

4. Die beyden Claviaturen, Manual und Positiv ganz neu zu machen von schwarzen Ebenholz aufgelegt, und die Halbtöne mit weissen Bein sammt einsetzen, und beyde Claviaturen zusammenspielig gemacht 22.40

5. Pedal Claviatur ganz neu, dessen Registerwerk auszubessern 7.45

6. Das Positiv Regierwerk auszubessern /: welches ganz unrichtig gemacht ist :/ mit eisernen Walzen in Massingene Kernen und Stellschrauben in Fehlpunkt laufend 19.20

7. Das Manual Regierwerk auszubessern an allen Windläden die schadhaften Polpeten neu zu ersetzen 4.00

8. Die Registerknöpfe von Messing, so wie auch die Züge ganz neu zu machen 12.30

9. Das ganze Pfeiffwerk herauszunehmen, die beschädigten Pfeiffen zu reparieren, und nöthigenfalls mehrere neu zu machen, von Staub alle zu reinigen, das Prinzipal in Prospekt rein zu putzen, alle 14 Register von Grund aus zu stimmen, nach den vorgeschriebenen Chorton für dieses alles 58.00

Summa 157.45

Stein am 12. Junij 1844.
Franz Woiska, Pfarrer mp.
Peter Rumpel, Orgelbauer mp.

Očitno gre za popravilo precej starih orgel. Pomembno pa je, da iz dokumenta zvemo, da so imele orgle 14 registrov, in sicer na (prvem) manualu in drugem, ki ga imenuje pozitiv, ter pedalu. Čeprav nimamo dis-

RAZPRAVE - umetnost

pozicije, lahko za primerjavo navedemo dispozicijo Janečkovih orgel v Olimju, ki imajo enako sestavo: /7/

I manual	II manual	pedal
01 Copula maior 8'	09 Copula maior 8'	13 Subbass 16'
02 Copula minor 4'	10 Copula minor 4'	14 Octavbass 8'
03 Fugara 4'	11 Principal 2'	
04 Principal 4'	12 Mixtura II	
05 Quinta 2 2/3'		
06 Octava 2'		
07 Quinta 1 1/3'		
08 Mixtura III		

Drugi dokument se samo posredno nanaša na kamniške orgle. Pravzaprav gre za imenovanja orglarja Petra Rumppla za cerkvenega ključarja:

An den Herrn Peter Rumpf Orgelbauer zu Stein.

Da die hiesige Stadtpfarrkirche belangend die Kirchenpröbste verwaist bestand, und sich dieselben schon durch längere Zeit keiner thätig annahm; so wurde am heutigen Tage ein Zusammentritt mehrerer Pfarr /.../ veranlast um dieselben in dieser hinsicht auszuhelfen. Bey dieser Gelegenheit traf unter andere auch Sie die Wahl der besagten Stadtpfarrkirche vorzustehen in den angenehmenen Ansicht, Sie werden ihn die Wahl möglichst zu besorgen sich thätigst angelegen seyn besten.

Diesennach werden Sie als Kirchenvater der Stadtpfarrkirche zu Stein hirmit in der erfreulichen Zuversicht bestellt, Sie werden die Ihnen obliegenden Verbindlichkeiten, als die Aufrechterhaltung der Stadtpfarrkirche und den ihr zugehörigen Gebaud wie nicht menden ihn Vermögen möglichst genau in den Evidenz zu halten bestreben, und /.../ sich in dem umpfehlendsten Lichte darzustellen beflissen seyn.

Pfarrhof Stein den 1.sten Oktober 1829.

*Joh. Prelestnig, mp
Pfarrer und Dechant*

2) Milavčeve orgle

Ivan Milavec, orglarski mojster v Ljubljani, je 6. julija 1911 poslal prvo ponudbo za nove orgle v župnijski cerkvi na Šutni z naslednjo dispozicijo:

I manual	II manual	pedal
01 Burdon 16'	12 Violinski principal 8'	20 Principalbas 16'

I manual	II manual	pedal
02 Principal 8'	13 Cevna flavta 8'	21 Subbas 16'
03 Burdon 8'	14 Dunajska flavta 8'	22 Salicet 16'
04 Harmonična flavta 8'	15 Viola 8'	23 Fagot 16'
05 Gamba 8'	16 Eolina 8'	24 Oktavbas (iz 20) 8'
06 Salicional 8'	17 Gemshorn 4'	25 Cello 8'
07 Klarinet 8'	18 Flauto traverso 4'	
08 Oktava 4'	19 Dubleta II 2 2/3'	
09 Cevna flavta 4'		
10 Superoktava 2'		
11 Mikstura V 2 2/3'		

Na ponudbi je orglar pripisal, da bodo registri 02, 06, 08 in 11 sestavljeni tudi iz starih piščali in da bo cena 9200 kron. Seveda bodo imele orgle običajne zveze in zbiralnike. Zadeva je nekoliko zaspala, zato pa je 18. oktobra 1912 orglar – verjetno po pogovorih – poslal naslednjo dispozicijo:

I manual	II manual	pedal
01 Burdon 16'	13 Violinski principal 8'	22 Principalbas 16'
02 Principal 8'	14 Cevna flavta 8'	23 Subbas 16'
03 Gamba 8'	15 Dunajska flavta 8'	24 Salicetbas 16'
04 Burdon 8'	16 Viola 8'	25 Pianobas 16'
05 Harmonična flavta 8'	17 Vox coelestis 8'	26 Pozavna 16'
06 Salicional 8'	18 Viola baritona 8'	27 Burdonbas 8'
07 Trobenta 8'	19 Rog 4'	28 Cello 8'
08 Oktava 4'	20 Flauto traverso 4'	29 Salicet 8'
09 Cevna flavta 4'	21 Mikstura III 2'	
10 Superoktava 2'		
11 Kornet IV 8'		
12 Mikstura IV 2 2/3'		

Na ponudbi je pripisano: »Omara bo izdelana po predloženem načrtu iz mehkega lesa. Srednji trije polji s svojimi okraski ostanejo stari, kateri se pa očistijo in prenove. Vse drugo pri omari bode novo. Omara bo pobarvana ter primerno pozlačena.« Z vsemi dodatki cena naraste na 12.270 kron.

Župnijski urad je poslal ponudbo na škofijski ordinariat v potrditev. Ordinariat je odgovoril 29. novembra 1912. Podpis je nečitljiv, vendar se zdi, da je podpisan Viktor Steska – tedaj najboljši poznavalec orgel –, ker je na nekatere točke odgovoril v prvi osebi ednine. Med drugim piše:

»1. Kornet v I. manualu naj se jako diskretno intonira, iz njega naj se izpeljeta dva registra: namreč kvinta 2 2/3' in terca 1 3/5', katera se krasno kombinirata s solo registri.

2. V II. manualu bi kaj rad videl kvintaten 8', ki omogoči bajne kombinacije z drugimi spremeni, in lahko nadomesti jezičnik viola barytona 8'; najbolje pa, da ostane oba.

3. Aeolina 8' naj dobi svoje mesto, ker pogrešam v orglah najnežnišega spremena.

4. Mikstura naj pri četrtem c deloma ponavlja, da ne bo tako rezka, kakor je po navadi.«

Kot splošna opomba pa: »Pazi naj se na to, da se posamezne vrste registrov primerno intonirajo. Obenem naj se pa postarbi, da bo tudi pleno mogočen, bleščeč in ne oster.«

Župnijski urad in orglar sta 12. decembra 1912 podpisala *Pogodbo glede naprave novih orgel*. Med drugim je rečeno, da obvelja dispozicija po ponudbi 18. oktobra 1912; orglar mora upoštevati opombe ordinariata. Preseneča 3. točka, ki ostro pravi: »Piščali starih orgel tudi svinčenih se nikakor ne sme uporabljati v novih orglah. Prepuste pa se iste g. orglarskemu mojstru na račun novih orgel izvzemši mali prospekt v ospredju, ki more ostati pri novih orglah za okrasek.« Glede omare pa je zahtevano: »Porabiti se sme tudi les v sprednjem delu starih orgel, toda z izrečnim poudarkom, da mora biti ta les skoz in skoz zdrav.« Orgle morajo biti končane do 1. avgusta 1913, za ceno 12.500 kron.

Očitno se je orglar držal pogodbe. Nove orgle so bile narejene po zadnji ponudbi, vendar z upoštevanjem opomb Viktorja Steske. Orgle imajo naslednjo dispozicijo:

I manual	II manual	pedal
01 Burdon 16'	13 Violinski principal 8'	26 Principalbas 16'
02 Principal 8'	14 Cevna flavta 8'	27 Subbas 16'
03 Harmonična flavta 8'	15 Dunajska flavta 8'	28 Salicetbas 16'
04 Burdon 8'	16 Kvintaten 8'	29 Pianobas (iz 01) 16'
05 Gamba 8'	17 Viola 8'	30 Burdon 8'

I manual	II manual	pedal
06 Salicional 8'	18 Eolina 8'	31 Čelo 8'
07 Oktava 4'	19 Vox coelestis 8'	32 Salicet (iz 06) 8'
08 Cevna flavta 4'	20 Viola baritona 8'	33 Pozavna 16'
09 Superoktava 2	21 Praestant 4'	
10 Mikstura IV 2 2/3'	22 Flauto traverso 4'	
11 Kornet III 2 2/3'	23 Kvinta 2 2/3'	
12 Trobenta 8'	24 Terca 1 3/5'	
	25 Mikstura III 2 2/3'	

Orgle je Hugolin Sattner v *Cerkvenem glasbeniku* takole ocenil: »Omara je ostala stara, vendar je razširjena na obe strani in dvignjena in ima štiri prospekta. Pleskanje ni lepo, je preveč rumeno in ni v soglasju s cerkvijo. Igralnik je preblizu omare, organistu je tesno sedeti pri njem. Sapa se pridobiva iz ventilatorja, ki stane 1142 K, a tudi z nogo, če bi odpovedala električna. Meh je na dnu orgel in je dovolj velik; piščali so lepo razvrščene v omari in so iz dobrega materiala. Intonacija pojedinih registrov je lepa, solidna, posebno omenim: salicional, violino, eolino in kvintaten, viola baritona je pretirana. Mikstura I. manuala je četrta, lepa, ne kričeča, istotako kornet. Mikstura II. manuala je trojna, ima v sebi terco, ki se more rabiti tudi zase; istotako tudi kvinta. Trobenta je vsiljiva. Superoktava I. manuala naj se rabi bolj za mešanje pojedinih bôj, v celoti malokdaj.

Vsled mnogih mešanih in orkestralnih registrov kažejo orgle nenavadno jasnost tudi v najhitrejših pasažah, in so jako prikladne, npr. za izvajanje Bachovih del. Vendar si drznem trditi, da manjka v teh orglah za mešane spremene pokritja, manjka volne. Orgle z 31 pevajočimi spremeni tirjajo v I. manualu principal 16', imamo pa samo burdon 16'; več sape, ko glasu. Tudi burdon 8' je pretih, in flavte, ki so, so preveč orkestralne, da bi mogle kriti mešane glasove. Npr. II. manual ima 13 spremenov, in samo cevno flavto za kritje.

Kdor tedaj ljubi bliščeč, jeklen glas, tako bo z orglami jako zadovoljen; okus pa je različen. Orgle stanejo 12.500 K, so jako solidno, zanimivo delo, vredno, da se stavi med najboljša dela naše dežele.«/8/

Ob kolavdaciji novih orgel je bil v župnijski cerkvi na Šutni cerkven koncert./9/

Orglarski mojster Ivan Milavec je čez dve leti, leta 1915, nenadoma umrl. Franc Kimovec mu je v *Cerkvenem glasbeniku* napisal lep spominski članek, v katerem omenja ali celo razčleni različne Milavčeve orgle. O kamniških je zapisal:

»Kamnik. I. manual izvrsten, II. manual ni tako dober, bržkone umetniško – čeprav ne po moči – eden najšibkejših Milavčevih. Orgle imajo veliko moči, II. manual tudi, toda nekoliko rezke so v plenu, bodisi da poslušáš cele, bodisi samo II. manual. Pravzaprav je II. manual vzrok te rezkosti. Kritika si misli vzrok v tem, da je v I. manualu kot šestnajstčloveški register burdon 16', pa upa od principala 16' boljšega učinka. Toda že primera z orglami na Brezjah, ki so za tretjino večje in ocenjene v isti številki CG (10. številka 1913) nam pove, da to ne more biti pravi vzrok, saj niti na Brezjah nimamo na I. manualu principala 16', ampak tudi samo burdon 16'. Tisto 'volno', ki jo kritika v kamniških orglah pogreša, je postrigel II. manual.

Poglaviten vzrok je manj srečna dispozicija II. manuala. Spominjam se, da se mi je dispozicija doposlala v Klosterneuburg – kdo mi jo je poslal, ne vem več – spomnim se pa, da sem odgovoril – komu, zopet ne vem – da II. manual ni dober in naj se v toliko in toliko izpremeni. Odgovorilo se mi je: tega nikaner ne zahtevaj, zakaj potem bo ta in ta žaljen, spoprijazni se ž njo in pusti, da se naredi, kakor je predloženo. – Nimam sploh nič oblasti, da bi branil, niti da bi kaj dopuščal, zaradi mene se vse lahko naredi, to pa rečem, da za orgle to ne bo dobro. Tak je bil v bistvu odgovor, ki sem ga dal. Radoveden sem bil na kritiko. In res: manjkalo je 'volne'. Šel sem nalašč sam gledat, ko sem domov prišel, kakšen je II. manual. In sem našel, kar sem naprej vedel: drugi manual je vsled prevelikega števila karakterističnih registrov nekoliko trd, rezek. In ker se plenu priklaplja I. manualu celo s sub in superoktavo, postanejo cele orgle v plenu rezke. Izločil sem nekaj registrov, ki so v teh orglah nepotrebni – in glej: plenu voljan in mehak svetel kot sicer pri Milavcu. Orgle bi morale najmanj za tretjino večje biti nego so sedaj, da bi vsi sedanji registri II. manuala vanje spadali.

Nekoliko vzrok tej rezkosti, je tudi intonacija nekaterih registrov, ki se je zahtevala nad normalno mero močna. Mojstra sem kregal, da se je udal in intoniral nekatere registre proti svojemu boljšemu spoznanju. Celo to namero sva imela, da greva enkrat na tihem v Kamnik in po nepotrebem v moč gnane registre v intonaciji ublaživa.

Sicer moram pa – da bom objektivno poročal – reči, da je I. manual jako dober, prav tako drugi, v kolikor ni bil že v kali, v dispoziciji pogrešen. Orgle so v plenu močne, mogočne, pač pa vsaj pri prazni cerkvi nekoliko rezke – v polni jih nisem slišal – rezkost teh orgel pa tvori preveliko število močno in ostro rezočih izpremenov II. manuala.

Omara se je povečala, in sicer tako srečno, da bi si človek mislil, da je bila na novo narejena. «/10/

Zanimivo, kako je primer kamniških orgel ostal v Kimovčevi podzavesti. Ko je leta 1924 umrl celjski orglar Ivan Naraks, je Kimovec v spominskem članku zapisal, da je Milavec delal po načelu: vsak register naj poje tako močno ali tako tiho kot najlepše zveni. V opombi pa je dodal: »Proti temu načelu je Milavec grešil samo enkrat, pod pritiskom: v Kamniku; pa na občutno škodo lepote; zahtevali so od njega, da se ravna po načelu: Veliko moči! S solzami v očeh mi je razlagal svojo stisko, ko sem ga prašal, kako da je

mogel tako trdo intonirati, pa tudi registre tako disponirati. Zato sva se dogovorila, da pojdeva pod kakršnokoli pretvezo v Kamnik, sedeva par dni za orgle, vso intonacijo prevrneva, če treba par registrov tiho-tapski zamenjava, samo da bodo orgle tako pele, kakor morajo in bi lahko. Pa ga je sredi tega veselega upanja smrt prehitela. «/11/

b) Frančiškanska cerkev

Frančiškanska cerkev sv. Jakoba je bila zgrajena med letoma 1474 in 1492. Pri cerkvi sta ustanovila samostan grofa Thurn in Hohenwart. Ustanovna lista cesarja Friderika III. iz leta 1493 dovoljuje meščanom sezidati samostan, ker je bila pot v šutensko cerkev nevarna zaradi turških napadov. V protestantski dobi je na prošnjo samih bratov cesar Ferdinand I. razpustil samostan, ki je bil nato od leta 1539 sedež kamniške župnije, šole in špitala. Leta 1627 ga je obnovil cesar Ferdinand II. Med letoma 1695 in 1703 so cerkev in samostan iz temelja na novo sezidali v baročnem slogu. Leta 1804 je požar zelo poškodoval samostan in cerkev. V 19. stoletju so ju večkrat prenovili, zadnjič med letoma 1890 in 1892.

1) Stare orgle

Stanko Premrl ima v *Statistiki orgelj* pri župniji Čemšenik naslednje podatke: Orgle so italijansko delo (Križman?), imajo dva manuala in 18 registrov, so nad 100 let stare, kupljene so bile leta 1873 od frančiškanskega samostana v Kamniku, postavil pa jih je Zupan leta 1877. Žal teh orgel ni več, ker so jih nadomestile nove. Vsekakor so podatki zanimivi in tudi sprejemljivi.

2) Goršičeve orgle

Stanko Premrl ima v omenjeni *Statistiki orgelj* o frančiškanskih orglah v Kamniku naslednje podatke: Orgle je naredil Franc Goršič kot opus 27. Orgle imajo dva manuala in 20 registrov in so mehanske. Postavljene so bile leta 1877.

Po Goršičevi smrti leta 1898 je v Cerkvenem glasbeniku izšel kratek dopis: »V Slovencu je bilo brati, da je rajni g. Goršič zadnje svoje delo, nove orgle postavil v Št. Lenartu na Gorenjskem. Naj omenim pri tem, da je pri izdelovanju spremenov za šentlenartske orgle napravil tudi spremen 'gambo' za frančiškanske orgle v Kamniku, in sicer namesto 'trobente', ki smo jo odstranili. «/12/

Žal nimamo Goršičeve dispozicije, vendar iz Jenkove dispozicije lahko izluščimo vsaj načelno dispozicijo 20-registrskih Goršičevih orgel.

Pri tem si lahko pomagamo s prvimi Goršičevimi orglami za domače Trnovo, ki so imele ravno 20 registrov:

I manual	II manual	pedal
01 Bordun 16'	11 Violinski principal 8'	15 Principalbas 16'
02 Principal 8'	12 Gamba flavta 8'	16 Subbas 16'

I manual	II manual	pedal
03 Bordun 8'	13 Praestant 4'	17 Oktavbas 8'
04 Flavta 8'	14 Flavta 4'	18 Celo 8'
05 Viola 8'		19 Superoktava 4'
06 Oktava 4'		20 Pozavna 16'
07 Salicional 4'		
08 Kvinta 2 2/3'		
09 Superoktava 2'		
10 Mikstura III		

3) Jenkove orgle

Kako je prišlo do novih orgel, je poročal Franc Kilmovc v *Cerkvenem glasbeniku*: »68 let so vzdržale Goršičeve orgle. Lesene piščali in sapnice so črvi preluknjali, mehanična traktura je sicer še delovala, zelo je bila pa zaželeno nova, da bi se igranje olajšalo. Tudi sicer je bilo skoraj v vsakem registru treba kaj novih piščali – včasih kar cele vrste – zlasti pa čisto novih registrov, da se stari, težki, nekoliko mazavi glas orgel poživi in postane svetel, jasen, gibek. Tako je nastala nova dispozicija:

I manual	II manual	pedal
01 Viola 16'	12 Violinski princpal 8'	21 Principalbas 16'
02 Principal 8'	13 Cevna flavta 8'	22 Subbas 16'
03 Burdon 8'	14 Vox coelestis II 8'	23 Salicet 16'
04 Salicional 8'	15 Rog 4'	24 Oktavni bas 8'
05 Koncertna viola II 8'	16 Flauto dolce 4'	25 Burdonal 8'
06 Oktava 4'	17 Kvinta 2 2/3'	26 Pozavna 16'
07 Harmonična flavta 4'	18 Flavtica 2'	
08 Superoktava 2'	19 Terca 1 3 /5'	
09 Kornet IIIV 8'	20 Oboa 8'	
10 Mikstura V		
11 Tromba 8'		

Omara je ostala stara, niti prepleskana ni, dasi bi morda ne bilo napačno, če bi jo bili prepleskali in zlato

očistili, zlasti ker je cerkev sicer vsa prenovljena in z umetniško roko poslikana. Pač pa se prospekt (ospredje) omare lesketa v srebrnem svitu preuglajenih piščali mogočnega principala. Vendar je navzlic temu, da so orgle zelo povečane, mojster omaro zmanjšal: kar iz srede ji je po širini izžagal znaten del stranskih sten in omaro za toliko stisnil nazaj, da je na prej pretesnem koru dobil tudi za največji zbor in še za orkester dovolj prostora.

Novi meh in nove sapnice stojijo v treh nadstropjih drug nad drugim, pa vendar to glasu nič ne ovira. Saj je glas polnih orgel mogočen, da tudi polno cerkev obvlada. Tako jo napolni, da se človeku zdi, da v brezbrežnem, neugnanem valovanju kar plava.

Zelo dobri so alikvoti v II. manualu. Najprej dajo II. manualu življenje in čisto svojo barvo, pa tudi vsem orglam izdatno pomagajo do večjega blišča. Posebno so pa neprecenljivi za zveze z drugimi registri. Intonirani so tako izvrstno, da katerega koli brez skrbi prideneš kateremu koli registru, pa boš vedno presečen prisluhnil novemu dražestnemu zvoku. Spreten organist ima prav v teh malih samostojnih alikvotih neizčrpno, venomer se izpreminjajočo glasbeno barvno paletto.

Posameznih registrov ne bomo ocenjevali, saj so vsi brezhibni. Posebno lepa se bo poslušalcem zdela dražljivo intonirana, ko ton spretnega goslača kar čustveno valujoča koncertna viola. Tenkosluhi glasbenik se bo pa morebiti še bolj naslajal s čudovitim zvokom harmonične flavte, ki ima takozvano lomljeno menzuro, to se pravi proti sredini registra menzura (premer) piščali močno narašča, tako da piščali dobe mere širokega registra 'cor de nuit' (Nachthorn), proti višini se pa menzura zopet zoži. Sredina ima v resnici tudi mikavni, s tajinstveno tenčico zastrti značaj piščalke, katere pritajeni glasovi prihajajo iz neznanih skrivnostnih nočnih dalj ... Božične praznike npr. mora organist in morajo poslušalci nad njimi imeti posebno veselje.

Jezičniki orglam vrednost seveda podvoje. Nekaj zaradi izredne mogočne moči, kakršno imata tromba in pozavna; nekaj zaradi svojevrstne barve, kakor jo ima oboa, ki je solistični register izbrane lepote./13/

Da je delo izvršeno vestno, material dober, zanesljiv, pnevmatika točna, brez kakršnega koli zastanka, sapa mirna, igralnik eleganten, sploh vse: glas, funkcija, delo vzorno, pri mojstru Jenku ni treba posebej omenjati.

Če torej povzamemo, kar smo videli in slišali, moramo reči: orgle so vsestransko zadovoljivo, odlično delo. «/14/

c) Pokopališka cerkev na Žalah

Cerkev Marijine in Jožefove zaroke na Žalah je bila zgrajena med letoma 1677 in 1683. V prvi polovici 18. stoletja jo je v baročnem slogu popolnoma prenovil župnik Leopold Rasp. Zadnja popravila so bila po potresu leta 1895. Leta 1733 so sem premestili mestno pokopališče od šutenske cerkve. Mestna pokopališka cerkev je lepo predelan barok.

Cerkev Marijine in Jožefove zaroke na Žalah je kamniška podružnica.

Rumpllove orgle

Edini vir za te orgle, poleg osebnega pregleda, je Premrlova *Statistika*, v kateri pravi, da je orgle leta 1855 naredil Peter Rumpel in da imajo deset registrov na enem manualu. Pri opombah pa doda, da imajo orgle »črne tipke«. To pomeni, da so celotonske tipke črne, poltonske pa bele; obratno kot pri klavirju.

Orgle imajo naslednjo dispozicijo:

manual	pedal
01 Principal 8'	09 Subbas 16'
02 Copula 8'	10 Oktavni bas 8'
03 Gamba 8'	
04 Oktava 4'	
05 Flavta 4'	
06 Kvinta 2 2/3'	
07 Superoktava 2'	
08 Mikstura III	

d) Podružnica sv. Primoža in Felicijana

Cerkev sv. Primoža in Felicijana, ki je že konec 14. stoletja veljala za imenitno božjo pot, ima dvoladijsko dvorano in prezbiterij, oboje z rebrastim svodom s figuralnimi in dekorativnimi sklepniki in konzolami. V notranjosti stoji baldahin z relikvijami sv. Primoža in Felicijana.

Cerkev sv. Primoža in Felicijana je kamniška podružnica.

Stanko Premrl ima v *Statistiki* o inštrumentu pri Sv. Primožu nad Kamnikom naslednje podatke: Orgle, ki jih je naredil Johann Faller, imajo en manual, 5 registrov in so iz leta 1680. V resnici gre za enega najstarejših inštrumentov – pravzaprav pozitivov – na Slovenskem, morda celo za najstarejšega, za katerega vemo tudi izdelovalca. O omari sami pravi France Stelè: »Orglje. Lesena omara s karakteristično ornamentiko XVII. stol., na vrhu zvezda z imenom Jezus.«/15/

Po nekaterih domnevah naj bi orglar naredil pozitiv za frančiškansko cerkev v Kamniku in da naj bi šel k Sv. Primožu v drugi polovici 19. stoletja. Domneva bi bila sprejemljiva, saj je Faller naredil ali vsaj popravil orgle tudi v drugih frančiškanskih cerkvah. Po navadi drži podmena, da se je določen red držal določenega orglarja. Na drugi strani pa ima Premrl v omenjeni *Statistiki* pri Čemšeniku opombo: »Kupljene 1873 od franč. samostana v Kamniku.« Tudi cerkvenopravno se podatki križajo, saj je Sv. Primož podružnica kamniške fare, medtem ko je samostanska cerkev inkorporirana frančiškanskemu redu. Možno pa seveda je, da bi frančiškani prodali orgle župniji za Sv. Primoža.

Zelo zgovorno je sonce z žarki z Jezusovim monogramom IHS (Iesus Hominum Salvator – Jezus, Odrešenik ljudi), kar je pa nekaj značilno jezuitskega. Povsod po baročnih jezuitskih cerkvah – tudi pri Sv. Jakobu v Ljubljani – srečamo Jezusove monograme z žarki.

Vsekakor ta druga podmena ni zanemarljiva. Morda je jezuitska podmena celo bolj sprejemljiva kot frančiškanska. Johann Faller je bil povezan z jezuiti, saj je leta 1688/89 naredil nove orgle za cerkev sv. Katarine jezuitskega kolegija v Zagrebu./16/

Kdaj je pozitiv prišel k Sv. Primožu nad Kamnikom, lahko samo ugibamo. Če velja jezuitska podmena, bi se to lahko zgodilo kmalu po letu 1773, ko je bil jezuitski red ukinjen in je marsikateri kos njihovega inventarja šel na dražbo. Tudi bi si težko mislili, da je tako slavna božja pot, kot je bil Sv. Primož nad Kamnikom, dobila orgle šele proti koncu 19. stoletja, ko je romarska gorečnost že pojenjala. Bolj sprejemljiva je misel za 18. stoletje, ko so bile romarske cerkve na vrhuncu priljubljenosti. Znano je, da so bile romarske cerkve ravno zaradi številnega dotoka romarjev izredno bogate in so imele poleg drugih dragocenosti tudi dobre orgle ali vsaj pozitiv. Dokaz je romarska cerkev v Petrovčah, kjer imajo Callidove orgle iz leta 1796.

Ok. 1990 je Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Gorenjske v Kranju začel z obnovo inštrumenta. Konservatorska dela na orgelski omari je opravil Restavratorski center iz Ljubljane, inštrument sam pa je restavriral Boštjan Černe, ki podaja naslednje podatke: »Orgle iz cerkve sv. Primoža so pozitiv s petimi registri, poimenovanimi: Copel 8', Flaute minor 4', Principal 4', Octav 2' in Quint 1 1/2'. Obseg klaviature je 45 tipk C/E - c3 (kratka oktava v basu). Uglasitev je za pol tona višja od današnje standardne (a1 = 466). Zračni pritisk v mehu je 47 mm/vs. Registri se odpirajo in zapirajo s premikom železnih ročic (manubrijev), ki so nameščene na obeh straneh klaviature levo oziroma desno. Mehova se poganjata izmenično z dvema usnjenima jermenoma.«/17/

4. Župnija Komenda

Prvotna župnijska cerkev sv. Petra je bila zelo stara. Drugo cerkev je po izročilu sezidal neki član rodbine pl. Latern de Schalis. Omenja jo seznam cerkvenih dragocenosti iz leta 1526. Leta 1726 jo je podrl baron Peter Testaferrata in zgradil sedanjo stavbo, ki je bila po potresu leta 1895 obnovljena. Cerkvena stavba ima pravokotno ladjo s štirimi plitvimi kapelami.

Kot cerkev je stara tudi komendska župnija. Leta 1147 in 1154 se omenja prvi župnik Altvin, leta 1163 pa Ulrik. Cerkev je bila že leta 1298 podrejena malteškemu viteškemu redu, ki je tu postavljaj svoje redovnike za župnike, vendar je župnikove posle navadno opravljal vikar domačin. Prvotno se je imenovala župnija sv. Petra v gozdu. Komenda je ostala župnija malteškega viteškega reda do leta 1799. Nato je bilo razmerje reda do župnije nejasno, šele leta 1850 je župnik dobil v upravo tudi cerkveno premoženje, red je ostal le patron župnije. Upravno je spadala do leta 1750 oglejskemu patriarhatu, nato do leta 1757 goriški nadškofiji, od takrat pa ljubljanski škofiji.

1) Eislove orgle

Med obračuni za dobo od leta 1751 do 1766, to je za čas, ko je v Komendi župnikoval Peter Pavel Glavar, je za leto 1761 vnesen naslednji podatek: »Organum novum sine pictura secundum specificationem sub N. A constitit 8993519.«/18/ Na navedenem mestu pod poglavje *Expensae in organum parochialis ecclesiae erectum 1761* ima na prvem mestu naslednji podatek: »Organifici Georgio Eisel conventos fl. 680. T. cum positivo, et socio eius donatos fl. 1.59 T. W. 802.20.«/19/ Poleg tega je zabeleženo, da so ju hranili kar sedem tednov, kolikor je pač postavljanje orgel trajalo. France Stelè v popisu političnega okraja Kamnik te podatke povzame in zapiše: »L. 1761. so bile postavljene nove orglje. Orgeljski mojster Jurij Eisel je dobil 680 fl. T. W., kipar pa 22 fl. Celotni izdatek je znašal 899 : 15 : 1 5/17 fl. domače veljave.«/20/

Kakšne so bile te orgle, ne vemo. Vemo le to, da so imele pozitiv, verjetno na korni ograji, kot je bila tedaj navada. Žal ne vemo ne za število registrov ne za dispozicijo. Morda si lahko vsaj nekoliko pomagamo z orglami, ki jih je naredil leta 1779 za cerkev sv. Jakoba v Ljubljani za 1600 fl. Res je, da je cena skoraj dvojna; pa tudi to je res, da je ljubljanska cerkev precej večja od komendske; je pa tudi res, da je 18 let razlike. Orgle v šentjakovski cerkvi so imele naslednje registre:/21/

I manual	II manual	pedal
01 Principal 8'	11 Copel 8'	15 Subbass 16'
02 Vox humana 8'	12 Flauta 4'	16 Octavbas 8'
03 Salicional 8'	13 Principal 4'	17 Quintbas 5 1/3'
04 Gamba 8'	14 Octav 2'	18 Octav 4'
05 Copel 8'		
06 Major Octav 4'		
07 Flauta 4'		
08 Quinta 2 2/3'		
09 Minor Octav 2'		
10 Mixtur III		

Slavni orglar Franc K. Križman je v pismu, ki ga je iz Ljubljane poslal v Novo mesto 15. novembra 1767, omenja Petra P. Glavarja. Vendar se zdi, da ne gre za orgle, ampak za neki stroj, s katerim se je omenjeni orglar tudi ukvarjal./22/

2) Mauracherjeve orgle

Silovit potres leta 1895 je cerkev zelo prizadel, še bolj pa orgle, in sicer do take stopnje, da so jih morali odstraniti in pomisliti na nove. Zelo verjetno je vsaj

nekoliko pripomogla miselnost tedanjega časa glede primernosti različnih orgel.

Ko so se odločili za nove orgle, so najprej pomislili na tedaj najbolj slavnega slovenskega orglarja Franca Goršiča. V spominskih mojstrov sin pripoveduje: »Za svoje 77. delo je Goršič sklenil pogodbo s cerkvenim predstojništvom cerkve v Komendi pri Kamniku in imel ob svoji smrti polovico gradiva izgotovljenega. Vdovi Mariji Goršič roj. Kovšca so izvedenci odsvetovali spuščati se v stvar in dokončati orgle. Pogodba je bila sporazumno razdrta in vdova je komendskemu župnišču vrnila pogodbeno določene predujme. Izgotovljene dele komendskih orgel, vse pokojnikovo orglarsko orodje in del obsežne prvovrstne lesne zaloge je kupil bivši Goršičev vajenec in pomočnik, tedaj orglarski mojster Karl Kriegl, ki je vzel od vdove v zakup Goršičevo orglarsko delavnico, orgelski salon in vse druge delovne prostore.«/23/ To potrjuje Stanko Premrl, ki je v nekakšni zgodovini orgel v ljubljanski škofiji v opombi zapisal: »Orglje za Komendo bi bil delal Goršič. Imeli so že ž njim sklenjeno pogodbo; pa radi Goršičeve smrti je dobil delo Mauracher.«/24/

Nove orgle so torej naročili pri podjetju Josef Mauracher iz St. Floriana pri Linzu v Avstriji. Stanko Premrl ima v *Statistiki* zabeležno, da je bila cena orgel 7845 kron. Orgelsko omaro je po načrtih arhitekta Ivana Vurnika leta 1893 naredil Ivan Vurnik st. iz Radovljice, korno ograjo pa po načrtih Celestina Missa podobar Hrovat./25/ Orgle so bile slovesno blagoslovljene 29. junija 1899. Sestava in zvok teh orgel sta bila odraz časa, v katerem so bile narejene. Imele so romantično dispozicijo, sapnice na stožce in pnevmatsko trakturo, dva manuala ter pedal. Prvi in drugi manual sta imela obseg štirih oktav, pedal pa dveh oktav. Dispozicija orgel je bila naslednja:/26/

I manual	II manual	pedal
01 Bourdon 16'	10 Geigen-principal 8'	15 Subbass 16'
02 Principal 8'	11 Flauto dolce 8'	16 Violon 16'
03 Hohlflöte 8'	12 Voix céleste 8'	17 Octavbas 8'
04 Salicional 8'	13 Aeoline 8'	
05 Gamba 8'	14 Fugara 4'	
06 Octav 4'		
07 Rohrflöte 4'		
08 Waldflöte 2'		
09 Mixtur 2 2/3'		

3) Jenkove orgle

V skoraj stoletnem vsakodnevem igranju so Mauracherjeve orgle dotrajale. Hkrati je nastala zahteva po

močnejši zvočnosti. Zato se je župnik in dekan Nikolaj Pavlič obrnil na komisijo za orgle pri ŽPS. Komisija, ki so jo sestavljali akad. Primož Ramovš, prof. Jože Trošt in dr. Edo Škulj, je v soboto, 30. aprila 1994, pregledala Mauracherjeve orgle. Po dolgi razpravi je komisija predložila tri rešitve, in sicer: obnova sedanjih orgel, povečava sedanjih orgel in nove mehanske orgle.

a) Obnova sedanjih orgel. Orgle so pač takšne, kakršne so. So izraz dobe, ko so bile romantične orgle na vrhuncu: imajo romantično dispozicijo, sapnice na stožce in pnevmatsko trakturo. Vsekakor so v svojem razredu kakovostno delo in registri imajo značilno intonacijo. Vsak register ima svojo osebnost, vsi skupaj pa se zlijejo v zaokroženo celoto. S splošno obnovo in morda novim igralnikom – zaradi sodobnejšega pedala – bi orgle zasijale v vsem svojem prvotnem bleku.

b) Povečava sedanjih orgel. Sedanje orgle bi lahko povečali iz dveh na tri manuale. V tretjem manualu bi bili tisti registri, ki »manjkajo« na sedanjih orglah. Takih primerov je bilo v zadnjem času precej: Zagorje, Celje, Stara Loka, Šentvid pri Stični. Hkrati bi dodali na vsako piščalje po en jezičnik, ki manjkajo v sedanjih orglah. Pri tem bi bilo pametno celotne orgle elektrificirati. Potreben bi bil seveda nov trimanualni igralnik. Vprašanje je, kam postaviti piščalje tretjega manuala: ali na korno ograjo ali pa v spodnji del omare, pri čemer bi se moral umakniti meh v stranske prostore ob zvoniku. Obnovljene orgle bi imele naslednjo dispozicijo (novi registri so v ležeči pisavi):

I manual	II manual	pedal	III manual
01 Burdon 16'	11 Geigen-principal 8'	17 Subbass 16'	21 Lesen krit 8'
02 Principal 8'	12 Flauto dolce 8'	18 Violon 16'	22 Principal 4'
03 Hohlflöte 8'	13 Voix cèlèste 8'	19 Octavbas 8'	23 Kvinta 2 2/3'
04 Salicional 8'	14 Aeoline 8'	20 Fagot 16'	24 Oktava 2'
05 Gamba 8'	15 Fugara 4'		25 Terca 1 3/5'
06 Octav 4'	16 Oboa 8'		26 Kvintica 1 1/3'
07 Rohrflöte 4'			27 Superoktava 1'
08 Waldflöte 2'			28 Klarin 4'
09 Mixtur 2 2/3'			
10 Trobenta 8'			

c) Nove mehanske orgle. Tretja možnost pa je, da župnija naroči popolnoma nove mehanske orgle z novo baročno dispozicijo, pri čemer bi lahko upoštevali – vsaj kot izhodišče – sedanjo dispozicijo. Nove orgle bi imele tudi sapnice na poteg, ki dajejo neprimerno jasnejši in svetlejši glas kot sedanje sapnice, ki so na stožce. Pri novih orglah bi bil vsekakor primeren hrbtni pozitiv na korni ograji, ki ima to prednost, da se zvok takoj razlije po cerkveni ladji. Nove orgle bi lahko imele naslednjo dispozicijo (novi registri so v ležeči pisavi):

I manual	II manual	pedal
01 Burdon 16'	12 Lesen pokrit 8'	22 Subbass 16'
02 Principal 8'	13 Flauto dolce 8'	23 Violon 16'
03 Hohlflöte 8'	14 Principal 4'	24 Octavbas 8'
04 Salicional 8'	15 Fugara 4'	25 Superoktava 4'
05 Gamba 8'	16 Kvinta 2 2/3'	26 Fagot 16'
06 Octav 4'	17 Oktava 2'	
07 Rohrflöte 4'	18 Terca 1 3/5'	
08 Superoktav 2'	19 Kvintica 1 1/3'	
09 Waldflöte 2'	20 Superoktava 1'	
10 Mixtur 2 2/3'	21 Klarin 8'	
11 Trobenta 8'		

Župnik in dekan Nikolaj Pavlič se je modro odločil za drugo možnost, in sicer obnovo Mauracherjevih orgel z dodatkom tretjega manuala. Na javnem razpisu za obnovo orgel je bila kot najugodnejša ponudnica izbrana orglarska delavnica Antona Jenka iz Ljubljane. Obnovitvena dela so se pričela 8. januarja 1995 in so na kratko zajela naslednje: a) preureditev pnevmatskega sistema orgel v elektropnevmatskega, b) dodatek tretjega manuala in 11 registrov, med njimi štirih jezičnikov, c) izdelava sapnic ter povečanje zmogljivosti meha, izločitev meha iz orgelske omare ter njegova namestitve v ločeni prostor v zvoniku, d) obnova sapnic in piščalci ter e) intonacija in uglasitev orgel.

Orglar je predlagano dispozicijo nekoliko prilagodil po svojem okusu. Nova dispozicija orgel je naslednja:

I manual	II manual	III manual	pedal
01 Burdon 16'	11 Violinski pr. 8'	17 Burdon 8'	25 Subbas 16'
02 Principal 8'	12 Flauto dolce 8'	18 Principal 4'	26 Violon 16'

03 Flauto 8'	13 Vox celeste 8'	19 Nasat 2 2/3'	27 Oktavbas 8'
04 Salicional 8'	14 Aeolina 8'	20 Oktava 2'	28 Quinta 5 1/3'
05 Gamba 8'	15 Fugara 4'	21 Terca 1 3/5'	29 Korala 4'
06 Oktava 4'	16 Oboa 8'	22 Kvinta 1 1/3'	30 Fagot 16'
07 Cevna flavta 4'		23 Pikolo 1'	
08 Flavtica 2'		24 Klarin 4'	
09 Mixtura 2 2/3'			
10 Trobenta 8'			

Osnovna dispozicija starih Mauracherjevih orgel je ostala nespremenjena, v prvem in drugem manualu sta dodana le jezičnika, in sicer trobenta 16' in oboa 8'. Povsem nov je tretji manual z osmimi novimi registri, katerega pozitiv je nameščen na obe strani zgornjega dela obnovljene orgelske omare. Po prvotni rešitvi naj bi bil pozitiv tretjega manuala nameščen na korno ograjo (tako imenovani hrbtni pozitiv), a je predvsem zaradi njegove teže bila predlagana druga rešitev. V pedalu so poleg obstoječih treh registrov dodani še trije registri (kvinta, koral, fagot).

Popolnoma nov je igralnik s tremi manuali ter z video ekranom za spremljanje dogajanja pred oltarjem, ki je bil dodan kasneje. Poleg ročne nastavitve registrov sta možni še dve vnaprejšnji nastavitvi, kar je uporabno predvsem pri izvajanju koncerta. Stikala za preklapljanje med posameznimi kombinacijami kot tudi za štiri možne jakostne stopnje (piano, mezzo forte, forte, tutti) so ročna in nožna. Dodano je stikalo za avtomatično prilagajanje jakosti pedala z jakostjo manuala, stikalo za tremolo učinek ter nožni valj za crescendo izvajanje. S posebnimi stikali je možen izklop vseh ali le posameznih jezičnikov. Hkrati z obnovo orgel je bil preurejen korni prostor za pevce./27/

Obnovljene orgle je 29. junija 1995, na praznik sv. Petra in Pavla, blagoslovil ljubljanski pomožni škof in zlatomašnik Jožef Kvas. Obnovitelju je delo mojstrsko uspelo, o čemer pričajo številne pozitivne kritike glede zvoka novih orgel. Komenda je z novimi orglami pridobila nove možnosti uveljavitve tudi na kulturnem področju, Cerkev na Slovenskem pa novo uspešno obnovo starih orgel v nizu pospešenega obnavljanja letih v zadnjem obdobju.

Družina je o slovesnosti poročala: »Tako je komendska župnijska cerkev dobila glasbilo, ki ne bo samo kakovostno spremljalo cerkveno petje, ampak omogočilo vrhunske glasbene prireditve. Da so za te povsem primerne in da je mojster Jenko izvrstno opravil zahtevno delo, je najbolje pokazala predstavitev 'kraljice glasbil' v nedeljo, 25. junija 1995, po dopoldanski

maši. Orgle je preizkusil akademik in skladatelj Primož Ramovš, za njim pa še drugi mojstri, predstavil pa jih je Edo Škulj, voditelj Komisije za cerkveno glasbo v ljubljanski nadškofiji.«/28/

5. Župnija Mekinje

Predhodnica današnje cerkve Marije Vnebovzete je starodavna grajska kapela poleg mekinjskega gradu. V sedanjo obliko so cerkev prezidali verjetno leta 1682. V lepi baročni stavbi so vidni šibki sledovi gotskega sloga. Arhitektonski poudarek nosita razkošno bogati glavni oltar in kor.

Samostan s cerkvijo je leta 1300 ustanovil Siegfried Gallenberški in ga podaril klarisam. Leta 1577 je papež Gregor XIII. povzdignil samostan v opatijo. Leta 1682 so samostan podrli in zgradili novega. Leta 1782 je bil razpuščen in je pripadel verskemu skladu. Od države ga je leta 1830 kupil baron Apfaltrern s Križa. Leta 1902 so ga kupile uršulinke iz Ljubljane.

Prvotno so Mekinje spadale pod pražupnijo Nevlje in nato Kamnik. Pri cerkvi je že od leta 1287 obstajala kaplanija, leta 1787 je postala lokalija, leta 1875 pa župnija.

Zgodovino orgel v župnijski cerkvi Marije Vnebovzete v Mekinjah lepo opiše župnik Viktor Čadež v dopisu leta 1927 v *Cerkvenem glasbeniku*: »Že dalj časa smo gojili željo, naše orgle vsaj nekoliko izboljšati. Narejene so bile od neznanega mojstra leta 1720 ter so ostale do zadnjega časa v bistvu iste z istimi registri, le da so bile v raznih dobah nekoliko popravljene in razširjene. Manjkalo nam je zlasti enega nežnega registra, kakor jih moderna orgelska tehnika nudi v izobilju. Po resnem preudarku in po zadobljenem postavnem dovoljenju smo se odločili za violo 8' v II. manualu. Delo je prevzel gosp. Fr. Jenko in ga izvršil letos meseca maja v popolno zadovoljstvo. Odstranil je iz II. manuala flavto 4', ki je bila skoro brez pomena, ker je poleg nje še druga, domala enako pojoča flavta 4'. Nekaj večjih piščali nove viole je bilo treba pnevmatično zvezati s sapnikom, ker je šla tesna za prostor; drugih težav ni bilo. Na novo ustavljena viola je nalahko intonirana na gambo ter ima nekaj nežnega in finega v sebi, tako da jo je mogoče z velikim pridom uporabljati tudi samo zase. S primeroma majhnimi stroški so orgle na ta način veliko pridobile.«/29/

Čeprav ponovi nekaj podatkov iz dopisa, je zanimiv zapis v cerkvenem inventariju, ki prejšnje podatke dopolni: »Orgle so iz leta 1720, neznanega mojstra. Sprva je bil igralnik obrnjen proti orglam, leta 1891 sta Brata Zupan iz Kamne gorice igralnik obrnila in mu dala pravilno lego. Sprva je imel 16 registrov, a leta 1927 so dobile še en nov register viola 8', nato še enega viola B. Elektromotor je iz leta 1925.«

K zapisoma nekaj opomb, in sicer najprej glede »neznanega mojstra«. Podobna orgelska omara se je ohranila, žal le na fotografiji, v Gočah pri Vipavi. Te orgle naj bi po Premrlovih podatkih postavil leta 1734 ljubljanski orglar Janez Mihael Zajc./30/ Ker Premrl uporabljenega vira ni navedel, ga danes ne moremo preveriti. Kljub sistematičnemu pregledovanju arhivskega materiala in matičnih knjig v Ljubljani zaenkrat še ni potrjen obstoj Janeza Mihaela Zajca, pač pa je

znan orglarski mojster Janez Mihael Steinhofer, ki ga med leti 1723 in 1729 zasledimo v Ljubljani./31/ V omenjeni dobi Steinhofer plačuje obrtni davek, poleg tega pa se mu leta 1726 rodi sin Joannes. Zelo verjetno je, da sta bila Zajc (Saiz, Seitz) in Steinhofer ena in ista oseba. Še verjetneje pa je, da je avtor nekdanjih goških orgel isti kot mojster, ki je postavil orgle v Mečinjah. Podobnih orgelskih omar v Sloveniji nikjer ne zasledimo. Pročelje orgel je izredno bogato okrašeno, vse piščali so okrašene./32/ Na vrhu orgelske omare opazimo kralja Davida s harfo, na njegovi desni sv. Rozalijo, na levi pa sv. Cecilijo s portativom. »To je gotovo ena izmed najlepših baročnih orgelskih omar v Sloveniji.«/33/

Brata Zupan iz Kamne Gorice sta leta 1891 obrnila igralnik oziroma postavila nov prosto stoječ igralnik. V prejšnjem stanju so bile klaviature vdelane v orgelsko omaro pod pročeljem. Verjetno sta predelala pozitiv, ker ima okrašene dvočevljske pročelne piščali. V skoraj 30-letni zgodovini ta dva posega – brata Zupan in Franc Jenko – nista bila edina.

Danes imajo orgle naslednjo dispozicijo:

I manual	II manual	pedal
01 Principal 8'	10 Borduneck 8'	14 Subbass 16'
02 Gedeckt 8'	11 Viola 8'	15 Octavbass 8'
03 Principal flöte 8'	12 Flavta 4'	
04 Salicional 8'	13 Pícolo 2'	
05 Octav 4'		
06 Flöte 4'		
07 Quint 2 2/3'		
08 Rausch Quint 2 2/3'		
09 Mixtur II		

Nekaj opomb k dispoziciji. Principal začne v pročelju z F, ker so prve tri piščali lesene. Principal flöte začne na f0, kar precej nakazuje na register voce umana. Registri gedeckt, salicional in flöte so verjetno izvorni. Dve kvinti sta nelogični, nujno pa manjka superoktava, ki je v vsakih baročnih orglah. Poleg tega je v pozitivu ena sama zmešnjava. Na osnovi povedanega bi lahko brez prevelikega tveganja sestavili izvorno baročno dispozicijo:

I manual	II manual	pedal
01 Principal 8'	10 Copula 8'	14 Subbass 16'
02 Voce umana D 8'	11 Flauto 4'	15 Octavbass 8'

I manual	II manual	pedal
03 Gedeckt 8'	12 Principal 2'	
04 Salicional 8'	13 Mixtura II 1 1/3'	
05 Octav 4'		
06 Flöte 4'		
07 Quint 2 2/3'		
08 Superoctav 2'		
09 Mixtura II 2'		

6. ŽUPNIJA MOTNIK

a) Župnijska cerkev

Prvotna cerkev sv. Jurija je bila zgrajena pred letom 1360. Sedanja je iz srede 15. stoletja, popravljena pa je bila med letoma 1724 in 1743. Baročna prezidava je odstranila zunanje znake gotskega sloga, vendar še najmanj v prezbitariju.

Motnik je bila sprva podružnica vranske župnije. Leta 1360 je motniški graščak Gerloh ustanovil beneficij za stalnega duhovnika. Vendar je dobil Motnik vikarja šele v Hrenovi dobi leta 1612. Do leta 1461 je Motnik pripadal oglejskemu patriarhatu, nato do leta 1787 ljubljanski škofiji, nato do leta 1811 lavantinski škofiji, nato do 1814 spet ljubljanski škofiji, nato do 1833 ponovno lavantinski škofiji, končno do danes ljubljanski (nad)škofiji.

Rumplove orgle

V Premrlovi *Statistiki* je zabeleženo, da so orgle delo Petra Rumpla iz leta 1831 in da imajo devet registrov na enem manualu. To bi potrdila tudi Steletova opomba, ki pravi: »Orgeljska omara iz 1. pol. XIX. stol.«/34/ Preproste orgle imajo naslednjo dispozicijo:

manual	pedal
01 Principal 8'	08 Subbas 16'
02 Salicional 8'	09 Octavbas 8'
03 Bordunal 8'	
04 Copel 8'	
05 Octav 4'	
06 Flavta 4'	
07 Mixtur II	

Po vsej verjetnosti dispozicija ni izvorna, vsaj v celoti ne. Manjka namreč register superoktava 2', ki je pri Rumplu in sploh v tisti dobi nepogrešljiv, tuj pa je register bordunal 8', ki ga nikjer ne srečamo na drugih

Rumplovih instrumentih. So pa take zamenjave značilne za prvo polovico 20. stoletja.

b) Kapela sv. Marije Magdalene

Kapela sv. Marije Magdalene se prvič omenja v vizitacijskem zapisniku iz leta 1631, čeprav njena prava starost ni znana. V 19. stoletju je bila večkrat predelana. Po notranji arhitekturi je stavba sorodna župnijski cerkvi.

Na koru je majhen 4-registrski pozitiv. Ker ima za osnovo le 4-čevljsko kopulo, bi lahko mislili, da gre za predelani procesijski pozitiv, to je instrument, ki so ga uporabljali pri procesijah. Kdo ga je naredil, ni znano. Verjetno gre za delo kakšnega samouka. Dispozicija je naslednja:

01 Copula 4'
02 Flavta 2'
03 Kvinta 1 1/3'
04 Principal 1'

7. ŽUPNIJA NEVLJE

Prvotna cerkev sv. Jurija je bila verjetno zgrajena že v 12. stoletju, a je omenjena šele v seznamu cerkvenih dragocenosti iz leta 1526. Cerkev ima nejasne sledi prvotne gotske stavbe, ki so jo baročno prezidali v 18. stoletju.

V Nevljah je bil verjetno do leta 1232 sedež kamniške prafare. Tedaj so Nevlje postale vikariat kamniške župnije, ki je bil povzdignjen v župnijo leta 1783. Neveljska župnija je mati župnije na Gozdu in delov župnije na Vranji Peči.

1) Zupanove orgle

Stanko Premrl ima v večkrat omenjeni rokopisni *Statistiki* orgelji pri Nevljah naslednje podatke: Orgle, ki sta jih v letih 1885–1890 postavila Brata Zupan kot opus 27, imajo šest registrov na enem manualu. Iz seznama Zupanovih orgel vemo, da opus 27 sodi v letnico 1890./35/ Žal nimamo dispozicije, pomagamo pa si lahko z Zupanovimi orglami v stari šišenski cerkvi v Ljubljani, ki imajo ravno tako šest registrov:/36/

manual	pedal
01 Principal 8'	06 Subbas 16'
02 Gamba 8'	
03 Lieblich Gedeckt 8'	
04 Flute douce 4'	
05 Mikstura III	

2) Jenkove orgle

Nove orgle, ki jih je leta 1959 postavil Franc Jenko, imajo naslednjo dispozicijo:

I manual	II manual	pedal
01 Principal 8'	06 Flavta 8'	11 Subbas 16'
02 Burdon 8'	07 Vox coelestis 8'	12 Oktavbas 8'
03 Salicional 8'	08 Principal 4'	13 Koralbas 4'
04 Oktava 4'	09 Traverzna flavta 4'	
05 Mikstura III	10 Picolo 2'	

8. ŽUPNIJA SELA

Župnijsko cerkev sv. Neže omenja seznam cerkvenih dragocenosti iz leta 1526. V prvi polovici 17. stoletja je bila večkrat prenovljena, leta 1722 pa podaljšana. Leta 1860 so zgradili novo, sedanjo cerkveno stavbo.

Cerkev je bila sprva podružnica župnije Šmartno v Tuhinju. Iz nje se je leta 1793 izločila kot vikariat, sestavljen iz delov šmartinske in neveljske župnije. Od leta 1875 je samostojna župnija.

Pevčeve orgle

Stanko Premrl ima v temeljiti razpravi *Nekoliko statistike o orgljah v ljubljanski škofiji* naslednji odlomek: »Franc Pevec, po domače 'Hromček', rojen leta 1823 (kraj ni znan), umrl 23. novembra 1878 v Kamniku./37/ Pokopan je na Žalah v Kamniku. Bil je mizar pri orglarskem mojstru Rumplu v Kamniku. Pozneje je izdeloval harmonike, pa tudi orglje je popravljaj. Čisto nove orglje je naredil na Selih pri Kamniku okrog leta 1860/38/ s pomočjo tamojšnjega župnika Artelja, ki je bil zelo muzikaličen. Pevčeve orglje so bile brez miksture; te ni mogel narediti. Seveda tudi intonacija ni bila, kakoršna bi morala biti. Material – les in cin – je pa prav dober, omara zelo lepa.«/39/ V oklepaju ima Premrl opombo, da je leta 1882 Pevčevo delo predelal Franc Naraks.

Leta 1924 je orgle popravljaj Franc Jenko. To zveemo iz rubrike *Razne vesti v Cerkvem glasbeniku*: »Na Selih pri Kamniku je v juniju orglarski mojster Franc Jenko iz Mengša preuredil tamošnje orglje. Prej za 3/4 tona previsoko uglašene je uglasil normalno, napravil nov pedal, prideljal en nov register, namreč salicional 8' ter premaknil omaro nekoliko nazaj, tako da imajo sedaj pevci poleg igralnika več prostora. Delo je dobro izvršeno. V nedeljo 22. junija je pred popoldansko službo Božjo prenovljene orglje blagoslovil domači župnik g. Ivan Tomažič, potem pa se je po končani službi Božji vršil mal cerkven koncert, pri katerem je poleg selškega cerkvenega zbora sodeloval g. Stanko Premrl iz Ljubljane.«/40/ Orgle imajo naslednjo dispozicijo:

I manual	II pozitiv	pedal
01 Principal 8'	08 Gamba 8'	10 Contrabas 16'
02 Gemshorn 8'	09 Flavta 4'	11 Principalbas 8'
03 Copel 8'		12 Octavbas 4'
04 Octav 4'		
05 Kvinta 2 2/3'		
06 Superoctav 2'		
07 Mixtur III		

9. ŽUPNIJA STRANJE

Župnijska cerkev sv. Benedikta opata je prvič omenjena leta 1499. Po izročilu so jo zgradili gornjegrajski benediktinci, in sicer na mestu prvotne kapelice sv. Martina. Razen prezbiterija so cerkev v prvi polovici 19. stoletja podrli ter med letoma 1828 in 1834 zgradili novo. Cerkev je pravokotna ladja, skoraj kvadraten tloris s prirezanimi ogli, z banjastim svodom. Leta 1945 je bila cerkvena ladja podaljšana do zvonika.

Cerkev je bila prvotno podružnica kamniške prafare oziroma neveljskega vikariata. Leta 1788 je bila ustanovljena lokalija, leta 1875 pa župnija.

1) Rumplove orgle

Iz Premrlove Statistike zvedemo, da je v Stranjah postavil nove orgle Peter Rumpel, in sicer leta 1843. Orgle so imele enajst registrov na enem manualu. To potrjuje tudi France Stelè, ki pravi: »Orgelska omara je lesena z zapoznelimi rokoko motivi. Orglje po Podlogarju delo Rumpla iz Kamnika. Na balustradi spredaj je tabla z napisom: SUB RECTORE DOMINO BLASIO LIPPOVITZ ZELUS PAROCHIANORUM EXSTRUXIT 1838.«/41/

2) Jenkove orgle

Leta 1950 je Franc Jenko postavil nove orgle z naslednjo dispozicijo:

I manual	II manual	pedal
01 Principal 8'	09 Flavta 8'	16 Subbas 16'
02 Gamba 8'	10 Undamaris 8'	17 Oktavbas 8'
03 Burdon 8'	11 Salicional 8'	18 Burdonal 8'
04 Oktava 4'	12 Principal 4'	19 Koral 4'
05 Flavta 4'	13 Pikolo 2'	20 Fagot 16'
06 Kvinta 2 2/3'	14 Seskvialtera II	

I manual	II manual	pedal
07 Mikstura III	15 Oboa 8'	
08 Tromba 8'		

10. ŽUPNIJA ŠMARCA – DUPLICA

Cerkev sv. Mavricija mučenca prvič omenja seznam cerkvenih dragocenosti iz leta 1526. Leta 1691 so jo popravljali, leta 1884 korenito prezidali in povečali, po potresu leta 1895 pa restavrirali.

Prvotno je spadala v pražupnijo Kamnik, leta 1980 pa je postala sedež župnije.

Župnijska cerkev sv. Mavricija nima orgel.

11. ŽUPNIJA ŠMARTNO V TUHINJU

Prvotna cerkev sv. Martina je stala že v 13. stoletju, a jo prvič omenja seznam cerkvenih dragocenosti iz leta 1526. »Vikar Frančišek Mihael Paglovec dal podreti starejšo cerkev. V njegovem času zgrajena nova župnijska cerkev 1733–1735. Gradnja Gregor Maček. Nad ladjo imela šiljasto kupolo, nad prezbiterijem obok. Leta 1944 na Vseh svetnikov zgodaj zjutraj cerkev minirana. Skupina osmih partizanov je prinesla v cerkev mino, ki pa je prehitro eksplodirala in tako so vsi umrli na pragu cerkve ... Zvonik zidan 1711 ostal nepoškodovan. Oblastniki po 2. svet. vojni so ga hoteli dvakrat minirati, pa so jih ljudje odgnali s preprostim orodjem kmečkih puntov. Tretjič 1955 so prišli z milico in vojsko, razgnali ljudi in 'opravili' svoje delo.«/42/ Sedanja cerkev je bila zgrajena med letoma 1958 in 1960 po načrtih arh. Suhadolca. Škof Anton Vovk jo je posvetil 29. junija 1960.

Cerkev je bila najprej podružnica kamniške prafare. Iz nje se je pred letom 1481 izločila kot vikariat, ki je bil leta 1650 povzdignjen v župnijo. Leta 1762 se je iz nje izločila župnija Špitalič, leta 1793 župnija Sela pri Kamniku in leta 1788 deli župnije na Vranji Peči.

1) Stare orgle

O najstarejših orglah vemo le to, da so bile, da so imele baročno omaro in da je vanjo postavil Franc Jenko svoje orgle. France Stelè je omaro na kratko opisal: »Orgelska omara z rokoko ornamentiko in okornima slikama Davida in sv. Cecilije iz ok. 1830.«/43/

2) Jenkove orgle

Neposredno pred drugo svetovno vojno je aprila 1941 orglarski mojster Franc Jenko iz Šentvida (tedaj) nad Ljubljano postavil nove orgle v župnijsko cerkev v Šmartnem v Tuhinju, ki so zanesljivo imele najkrajšo življenjsko dobo v zgodovini slovenskega orglarstva. Orgle so imele naslednjo dispozicijo:

I manual	II manual	pedal
01 Principal 8'	07 Violinski principal 8'	13 Subbas 16'
02 Rog 8'	08 Burdon 8'	14 Pianobas 16'
03 Gamba 8'	09 Vox coelestis 8'	15 Oktavbas 8'
04 Oktava 4'	10 Flauto traverso 4'	16 Fagot 16'
05 Cevna flavta 4'	11 Piccolo 2'	
06 Mikstura 2 2/3'	12 Oboa 8'	

I manual	II manual	pedal
03 Salicional 8'	10 Principalino 4'	15 Oktavni bas 8'
04 Oktava 4'	11 Piccolo 2'	15a Koral (iz 15) 4'
05 Silvana 4'	12 Cimbali III 1'	
06 Sesquialtera II	13 Oboa 8'	
07 Mikstura V 2'		

Orgle je v *Cerkvenem glasbeniku* ocenil Franc Kimovec: »Orgle je izdelal in na cvetni teden postavil Fr. Jenko./44/ Ogleдал sem si jih še v delavnici. – Ohranjena je stara baročna omara in prenovljena, ohranjenih je tudi nekaj malega še porabnih starih piščali. Pnevmatika deluje brezhibno. Intonacija se v delavnici ne sme nikdar dognati do konca, saj se končno mora ravnati po prostoru, v katerem orgle stoje. Ta šele pokaže natančno, kakšen mora vsak register biti, da bo v tem določenem prostoru najbolje učinkoval. Vendar je pa tudi že delavnica pokazala plemenito izrazitost posameznih registrov, pokazala, da je moči vezati najrazličnejše registre v vedno nove, značilne kombinacije, celo take, ki so po dosedanji rabi, prav za prav kar nemogoče. Tako odlična intonacija pomaga sicer nekoliko romantično usmerjeni dispoziciji do potrebnih praktičnih uspehov. Iznajdljiv organist bo zato vedno mogel dobiti zveze, ki bodo igranje prijetno pestro poživljale. Vse hvale je vredna misel oboo iz II. manuala kombinirati v pedal kot fagot 16', ki pedal dela mnogo izrazitejšega in vse orgle mogočnejše. Tremolo je dober za oboo, ker iz nje naredi neke vrste vox humano. Za druge registre, dasi ga po svetu mnogo delajo, se bo pa mogel le prav redko rabiti. Posameznih registrov ne bom ocenjeval, samo to naj povem, da je posebno izvrsten violinski principal, svetel, brez rezi; prijetna in za vse porabna, nevsiljivo, komaj zaznavno valujoča vox coelestis, zelo prikupna oboa, piccolo na moč dragocen ne le za II. manual, ampak za vse orgle; in še voljni burdon in žvižgajoča ko slavec gosteča cevna flavta.«/45/

2) Bendove orgle

Iz arhiva Andreja Bende se da izluščiti, da je prvi načrt za nove orgle v Šmartinu naredil Franc Kimovec, ki je predlagal nasledno dispozicijo:

I manual	II manual	pedal
01 Principal 8'	08 Kopula 8'	14 Subbas 16'
02 Flavta 8'	09 Dulcian 8' + 4'	14a Burdonal (iz 14) 8'

Hkrati je pripisal naslednje opombe: »Varijante: Namesto silvane 4' bi se lahko vzela harmonična flavta 4'. Namesto cimbalov: carillon 2 2/3', 1 3/5', 1'; v tem primeru bi se 1 3/5' vrsta (terca) v sesquialteri opustila in ohranila samo kvinto 2 2/3', ali pa bi se kvinta 2 2/3' postavila v miksturo. Namesto sesquialtere pa vzela dvočveljska vrsta: ali prav rahlo intonirana svetla oktavica 2' (samo mehak, živ ton), ali pa kaka široka flavta: piva 2' ali flageolet 2' ali kaj podobnega.

Če bi se oktava 4' v I. man. izpustila, bi namesto silvane 4' bila še bolj priporočljiva harmonična flavta 4', sploh široka flavta 4'.

V drugem manualu bi namesto principalina 4' bila mogoča navsezadnje mehka vogara 4', pa brez vsakršne rezi, samo svetel, mehko božajoči ton.

Zelo dober bi bil v pedalu iz subbasa 16' in kopule 8' kombiniran piano 16'. Subbas bi dal najnižjo oktavo z rahlejšo sapo, ostalo pa kopula. Za tiho igro bi ta kombinacija zelo prav prišla.

Prav tako za okrepitev pedala oboa 8' v pedal podaljšana v fagot 16', dodati bi bilo 12 najnižjih piščali.«

Orgle imajo danes naslednjo dispozicijo:

I manual	II manual	pedal
01 Principal 8'	09 Kopula 8'	15 Subbas 16'
02 Flavta 8'	10 Dulcian 8' + 4'	16 Pianobas 16'
03 Salicional 8'	11 Principalino 4'	17 Oktavni bas 8'
04 Oktava 4'	12 Piccolo 2'	18 Burdonal 8'
05 Flavtica 4'	13 Cimbali III 1'	19 Koral 4'
06 Blokflavta 2'	14 Oboa 8'	
07 Sesquialtera II		
08 Mikstura IV 2'		

12. ŽUPNIJA ŠPITALIČ

Prvotno cerkev sv. Antona puščavnika so zgradili menihi poleg hospitala. Staro cerkev so temeljito prezidali in povečali okoli leta 1728. Slogovno kaže značilen barok 18. stoletja.

Sprva je bila cerkev podružnica Šmartna v Tuhinju. Pred letom 1711 je postala vikariat, leta 1762 pa župnija.

1) Rumplove orgle

V rubriki opombe ima Stanko Premrl v dragoceni *Statistiki orgelj* pri Špitaliču zapisano: »Prejšnje, ki so jih podrl, so bile Rumpelnove, 1, 11, 1840.« Številke pomenijo, da so bile orgle enomanualne, da so imele enajst registrov in da so bile postavljene leta 1840.

2) Naraksove orgle

Med prvo svetovno vojno, leta 1916, je Ivan Naraks, orglarski mojster iz Petrovč pri Celju, postavil v Špitaliču nove orgle, in sicer kot opus svoje 11 z naslednjo dispozicijo:

I manual	II manual	pedal
01 Principal 8'	07 Rog 8'	12 Subbas 16'
02 Gamba 8'	08 Flauto amabile 8'	13 Flavtni bas 16'
03 Bordun 8'	09 Eolina 8'	14 Cello 8'
04 Dunajska flavta 8'	10 Vox coelestis 8'	
05 Oktava 4'	11 Flavtica 4'	
06 Mikstura III 2 2/3'		

Hugolin Sattner je orgle kolavdiral in poslal *Cerkvenemu glasbeniku* naslednje poročilo: »Principal je kremenit, gamba rezka, bordun močan, dunajska flavta normalna, mikstura milo bliščeča, ponavljajoča enkrat pri c2, rog za petje zelo pripraven, flauto amabile malo močan, eolina in vox coelestis sijajna, flavtica nežna, ljubka, subbas širok, flavtni bas in cello premočna. Naročilo se je mojstru, da moč izravna, in to se bo takoj izvršilo.

Omara je enostavna, konvencionalna, igralnik na strani krasen in priročen, mere normalne, pregled jasen, klop močna in stabilna.

Meh je na dnu orgel, polni ga en sam zajemalec v tako obilni meri, da je sapa tudi pri polni igri popolnoma zadostna in mirna. Pritisk sape meri 85 mm.

Les je naravnost idealen, skrbno izbran, suh in lahak, delo tako minuciozno snažno in natančno, da vzbuja pozornost. Tako se da razlagati, da za Naraksom ni treba nikakega popravila, dokler zunanji vzroki ne vplivajo na orgle. Cinaste piščali so istotako skrbno intonirane, lepo izenačene.

Nenavadno vrednost in solidnost daje orglam to, ker so vsi spremenjeni samostojni, razen št. 13 nobene kombinacije, in še ta samo radi pomanjkanja prostora. Kaj čuda, da so z orglami vsi izredno zadovoljni. Stanejo pa, na mestu postavljene 6150 kron.«/46/

13. ŽUPNIJA TUNJICE

Župnijska cerkev sv. Ane se prvič omenja v seznamu cerkvenih dragocenosti iz leta 1526. Prvotna gotška cerkev je bila leta 1762 podrt in do leta 1766 zgrajena nova, večja stavba. Sezidati jo je dal Peter P. Glavar. Harmonično izvedena, mogočna kupolasta zgradba z dvema zvonikoma. Po požaru leta 1929 prekrita z bakrom.

Tunjice so prvotno spadale pod Komendo. Ker pa je bila cerkev zelo obiskovana božja pot, je že zgodaj bival duhovnik v Tunjicah. Leta 1787 je bila ustanovljena lokalija, ki je bila leta 1810 ukinjena, nato pa leta 1831 obnovljena. Samostojna župnija iz delov komendske in kamniške župnije je postala leta 1875.

Križmanove orgle

Župnijska cerkev sv. Ane v Tunjicah je leta 1891 dobila dvomanualne orgle iz uršulinske cerkve v Ljubljani, ko je le-ta dobila nove trimanualne Goršičeve orgle. Orgle imajo zelo zapleteno zgodovino. Pa pojdemo po vrsti, najprej z opisom.

1. Opis orgel

a) *Omara*. Ker je bila orgelska omara prevelika za tunjiški kor, so morali ob predstavitvi znižati njen gornji del. To je razvidno iz dejstva, da je C principala za 800 mm višji od odprtine v pročelju. Ker je cerkveni obok okrogel, orgelska omara pa ima trikotni sklep, so morali odrezati tudi konico tega trikotnika. Pročelje je razdeljeno na tri enako široka polja: stranski polji imata po 9 večjih piščali principala – C stran je na desni, Cis pa na levi, – srednje polje pa ima v spodnjem delu manjše piščali principala, zgornji del tega polja pa je zaprt s desko, pred katero sta kipca angelčkov, ki držita krono. Na dnu pročeljnih odprtin so odstranljivi pokrovi, kjer je mogoče priti do sapnice. Piščali principala so občutno pomaknjene proti notranjosti omare in niso, kot je navadno, neposredno za pročeljem. Ta zamik je približno 200 do 250 mm globok. Okraski na pročelju so sicer rokokojski, vendar nekoliko skromni. Na sprednji strani spodnjega dela omare sta pod stranskima odprtinama pročelja vrata, srednji del pa je zaprt z ploščo, ki ima na zgornjem delu mrežo. Z notranje strani omare je razvidno, da imata nosilca, ki delita stranska od srednjega polja, na notranji strani sledove odprtine, in sicer desni 12 odprtine, levi pa 2. Zgornji in spodnji del omare imata vrata z lepo okovanimi tečajji, čeprav so tisti, ki so na spodnjem delu omare različni od tistih, ki so na njenem zgornjem delu. Ena od vrat pa imajo tako ključavnico, kot jih srečamo pri orglah iz 18. stoletja. Omara je prebarvana z značilno rjavo barvo. Bajе je bila omara prvotno marmorirana. France Stelè o omari pravi: »Omara za orglje, klasicistična ornamentika, dva angeljčka držita krono s sedmimi rogovi, 1. pol. XIX. stol.«/47/

b) *Sapnice*. Na dnu gornjega dela omare je sapnica glavnega piščalja iz orehovine, lepo izdelana, plitva, s

14 piščalnimi deskami za registre in 45 ventili pod prekati. Tri piščalne deske so zaprte. Na ostalih so piščali registrov po dispoziciji.

Pod sapnico glavnega piščalja je sapnica pozitivna, ki ima samo tri piščalne deske in 45 ventilov. Izdelava kaže na popolnoma drugega orglarja kot gornja sapnica.

Na dnu spodnjega dela proti zadnji steni orgelske omare je pedalna sapnica z 12 ventili. Sapnica nima piščalnih desk, ampak registra stojita neposredno na sapnici. Ob zadnji steni je 16-čeveljski kontrabas, pred njim pa 8-čeveljski oktavni bas. Med njima je pozneje nekdo postavil piščalno desko za zelo ozek register, verjetno cello 8'. Registra se ne moreta samostojno vključiti. Registra se hkrati vklopita in izklopita z zračnim ventilom, kar je značilno za italijanske orgle.

c) *Igralnik.* Pred orgelsko omaro je razmeroma velik igralnik. Ne po obliki ne po izdelavi ne kaže nobene sorodnosti z omaro. Igralnik ima dve klaviaturi z 49 tipkami. Obloge belih tipk, ki merijo 140 mm, so iz kosti, obloge črnih, ki merijo 84 mm, pa iz ebenovine. Širina klaviature je 664 mm. Človek dobi vtis, da je igralnik narejen za eno klaviaturo, saj spodnja nekoliko ven »štrli« in ima poseben pokrov. Prvi manual ustreza glavnemu piščalju (ali manualu, da se klasično izrazimo), drugi pa pozitivu. Ker ima vsaka klaviatura 49 tipk, sapnica pa le 45 ventilov – izvorna klaviatura je imela prvo kratko oktavo, – so Cis, Dis, Fis in Gis zvezani na cis, dis, fis in gis.

Na vsaki strani igralnika je po devet (po tri v treh vrstah) registrskih ročic. Ročice so okrogle in ploščate ter imajo 38 mm premera in 50 mm dolžine. Na sredi ročice je gumb iz biserne matice v premeru 8 mm.

Manubriji na levi strani:

Bordon (do a) 8'	Gamba 8'	Viola d'amore 4'
Principal 8'	Bordon (od b) 8'	Dunajska flavta 8'
Voce umana 8'	Superoctava 2'	Organo pleno

Manubriji na desni strani:

Mikstura III–IV 2'	Quinta 2 2/3'	Octava 4'
Salicional 4'	Flauto 4'	Kopel 8'
I–P	Pedalni ventil	Ukinjen

V notranjosti igralnika, ob zadnji steni je napis s svinčnikom: »Peter Roitz Orgelbauer 1842.« Očitno je Rojč naredil igralnik, vendar nekatere prvine kažejo na poznejše dodatke, ki po izdelavi izdajajo Goršiča. To sta predvsem pedalna klaviatura, ki je značilno Goršičeva, in pedalna zveza, ki je tudi njegova. Pedalna klaviatura ima dve polni oktavi in c1. Prva in druga oktava igrata iste note, saj ima pedalna sapnica le 12 tonov. Vse ostalo v igralniku je Rojčevo, saj je tako podobno

njegovim orglam v pokopališki cerkvi sv. Frančiška v Železnikih.

d) *Dispozicija.* Napisi nad registrskimi ročicami niso zanesljivi. To je razvidno že iz dejstva, da nad ročico, ki potegne vso levo stran – organo pleno, – piše gamba. Če vzporejamo napise in registre same, dobimo približno naslednjo dispozicijo:

I manual	II manual	pedal
01 Principal 8'	12 Kopel 8'	15 Kontrabas 16'
02 Voce umana D 8'	13 Flauto 4'	16 Oktavni bas 8'
03 Bordon B 8'	14 Salicional 4'	17 (Cello 8')
04 Bordon D 8'		
05 Salicional 8'		
06 Dunajska flavta 8'		
07 Oktava 4'		
08 Viola d'amore 4'		
09 Kvinta 2 2/3'		
10 Superoktava 2'		
11 Mikstura III–IV 2'		

e) *Registri.* Načelno so na manualni sapnici kovinski registri starejši, leseni pa novejši. Zanesljivo je procelni principal izviren. Mikstura je po prvi oktavi četverna in vsebuje tudi terco. Lahko bi rekli, da poje akord: akord C-E-G-c. Registri pred principalom so bili zelo verjetno italijanski tromboncini.

2. Zgodovina

Omenjeno je bilo, da so orgle leta 1891 prišle iz ljubljanske uršulinske cerkve v tunjiško župniško cerkev. Orgle imajo tristopenjsko zgodovino: nastanek, predelava in prestavitvev.

a) *Križmanove orgle.* Kronika uršulinskega samostana pripoveduje, da je cerkev leta 1763 dobila nove orgle, ki so prvokrat zapele za polnočnico. Orglar je bil neki duhovnik po imenu Franc Ksaver Križman, ki je dobil za plačilo 1400 goldinarjev, poleg tega še hrano, stanovanje in zdravila za vse delavce, k temu pa še domači les. Vse skupaj je zneslo 2000 goldinarjev. Kolikšne so bile te orgle, lahko sklepamo iz gornjega opisa. Sapnica ima 14 piščalnih desk, toliko je pa tudi odprt in v spodnjem delu omare, v katero je bil vgrajen igralnik, in sicer 12 na desni, dve pa na levi strani. Pedalni registri so bili stalno vključeni oziroma so se vklapljali z zračnim ventilom, ki ga ni bilo med registri.

Orgle so torej zelo verjetno imele 14 manualnih registrov poleg obeh pedalnih.

b) *Predelava.* Francoski vojaki, ki so leta 1809 prišli s tretjim francoskim vdorom, so v cerkvi med drugim uničili tudi orgle. Sedem let so bile neuporabne, šele leta 1816 jih je popravil neki orglar iz Celja. To je mogel biti le Venčeslav Marthal. Leta 1839 jih je popravil Ferdinand Malahovski.

Iz podpisa v igralniku vemo, da je leta 1842 Peter Rojc predelal orgle. Mnenje, da je to storil Janez Kunat, je bilo preuranjeno. Zavedla je sama letnica, ki je bila pravilna, in Premrllov navedek, pa tudi dejstvo, da je bil tistega leta Kunat na vrhu svoje moči, Rojc je pa komaj začel ustvarjati na orglarskem področju. Peter Rojc je na manualni sapnici zaprl tri registre, naredil pozitiv s tremi registri, pedalni sapnici dodal cello in pred orgle postavil dvomanualni igralnik. Odprtino nekdanje igralne niše je zaprl z desko, vendar je na gornjem delu mreža, ki prepušča zvoke dodanega pozitivna.

c) *Prestavitev.* Staro pravilo velja, da orglar, ki postavi nove orgle, prestavi tudi stare. Tako lahko sklepamo, da je Franc Goršič prestavil uršulinske orgle v Tunjice. To potrjuje tudi dejstvo, da je vnesel nekaj svojih prvin v igralnik, kot je bilo omenjeno: pedalno klaviaturo in pedalno zvezo. Vprašanje pa ostaja, zakaj ni priklopil cello 8' v pedal, ampak ga je pustil gluhega. Kot omenjeno, je omaro znižal za približno 800 mm in odrezal konico na sklepnem trikotniku. Meh je postavil za omaro in zaprl s stenami, ki so podaljšek stranskih sten orgelske omare./48/

Če upoštevamo druge Križmanove orgle, bi lahko izvirna dipozicija tunjskih orgel naslednja:

manual	pedal
01 Principale	15 Contrabasso
02 VIII D	16 Ottava di Contrabasso
03 VIII B	
04 XV	
05 XIX	
06 XII	
07 XXVI	
08 XXIX	
09 XXXIII	
10 XXXVI	
11 Voce umana D	
12 Flauto in VIII	
13 Flauto in XII	
14 Flauto in XVII	

14. ŽUPNIJA VRANJA PEČ

Cerkev sv. Urha se prvič omenja leta 1463, nato leta 1488. Sedanjo stavbo so zgradili leta 1743 in jo posvetili leta 1963.

Cerkev je bila sprva podružnica neveljskega vikariata. Leta 1788 je bila ustanovljena lokalija z maticami, leta 1875 pa župnija iz delov kamniške in šmartinske župnije.

Zupanove orgle

P. Angelik Hribar je poslal uredništvu *Cerkvenega glasbenika* naslednje poročilo: »V dekaniji kamniški na Vranji Peči je postavila tvrdka Brata Zupan v Kamni Gorici opus 100 nove orgle, katere sem podpisane 14. decembra 1905 kolikor mogoče natančno pregledal in poizkusil. Dispozicija je sledeča:

manual	pedal
01 Principal 8'	07 Subbass 16'
02 Bordun 8'	08 Pianobass 16'
03 Gamba 8'	
04 Octav 4'	
05 Flauto traverso 4'	
06 Mixtur II-III	

O teh orglah se pohvalno izražam, kajti imajo izvrstno dispozicijo, pravo intonacijo (kar je glavna reč), prav razdeljeno egalizacijo, prijetne in zadosti močne spremene, lepo mehaniko, precizno odgovarjanje, parv okusno izdelano omaro, ki je pravi cerkveni kinč, trden in zanesljiv meh, ki je zoper vsako vlažnost in ceno primerno. Zato priporočam imenovano tvrdko cerkvenim predstojnikom.«/49/

15. ŽUPNIJA ZGORNJI TUHINJ

Prvotno cerkev Vnebovzetja Device Marije so baje zgradili celjski grofje, a jo omenja šele zapisnik cerkvenih dragocenosti iz leta 1526. Cerkev so popolnoma prezidali v prvi polovici 17. stoletja in nazadnje okrog leta 1850.

Cerkev je bila sprva podružnica kamniške pražupnije. Iz nje se je pred letom 1526 izločila kot vikariat, ki je bil povzdignjen v župnijo šele leta 1776.

Rumplove orgle

V Zgornjem Tuhinju so verjetno največje ohranjene orgle velikega kamniškega orglarskega mojstra Petra Rumppla, saj imajo sicer en manual, vendar 14 registrov./50/ Orgle, ki so bile postavljene leta 1834 in stojijo na korni ograji, imajo na petih poljih razčlenjeno pročelje. Posebnost pa je, da imajo na spodnjem delu veliki upodobitvi Davida in Cecilije, kot zavetnikov cerkvene glasbe. France Stelè o njih pravi: »Orgeljska omara iz l. 1834. Spodaj okorne slike Davida in sv. Cecilije.«/51/ Orgle imajo naslednjo dispozicijo:

Dodatek 1: Orgle po lokaciji				
Gozd	F. Malahovsky	1/7	1836	mehanika
Homec	F. Jenko	2/23	1955	pnevmatika
Kamnik/Šutna	I. Milavec	2/33	1913	pnevmatika
Kamnik/frančiškani	F. Jenko	2/26	1940	pnevmatika
Kamnik/Žale	P. Rumpel	1/10	1855	mehanika
Kamnik/Sv. Primož	J. Faller	1/5	1680	mehanika
Komenda	A. Jenko	3/30	1995	elektrika
Mekinje	J. M. Steinhofner	2/15	1720	mehanika
Motnik	P. Rumpel	1/9	1831	mehanika
Motnik/Sv. Magdalena	Neznan	1/4	1850?	mehanika
Nevlje	F. Jenko	2/13	1959	pnevmatika
Sela	F. Pevec	2/12	1860	mehanika
Stranje	F. Jenko	2/20	1950	pnevmatika
Šmartno	A. Benda	2/19	1960	pnevmatika
Špitalič	I. Naraks	2/14	1916	pnevmatika
Tunjice	F. Križman	2/17	1763	mehanika
Vranja Peč	Brata Zupan	1/8	1905	pnevmatika

manual	pedal
01 Principal 8'	11 Subbass 16'
02 Copel 8'	12 Octavbass 8'
03 Gamba 8'	13 Quintbass 6'
04 Octav 4'	14 Flötenbass 8'
05 Flöte 4'	
06 Fugara 4'	
07 Quint 3'	
08 Super Octav 2'	
09 Quint 1 1/3'	
10 Mixtur III	

is briefly described, followed by its legal development. In case there is more than one organ in the parish, all churches and organs are listed.

Further on descriptions of all organs in a certain church are given according to the time order provided that it is possible to establish it. The goal of this survey is not only the description of the instruments but also the development of organ building. Therefore the reports on building new organs and repairing the old ones are extensive and as detailed as possible.

Apart from these reports the written sources are rather scarce. There are no reports, whatsoever, on new organs, built after the World War II, neither in daily newspapers nor in musical magazines while the parish priests did not gather the documents. This is the reason why only the organ builder and the disposition are mentioned with most of these organs, regarding the fact that such information are evident.

OPOMBE

- /1/ Prim. Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937; Šematizem ljubljanske nadškofije, Ljubljana 1993.
- /2/ NŠAL, ŽA Gozd.
- /3/ F. Stelè, Politični okraj Kamnik (Umetnostni spomeniki Slovenije I), Ljubljana 1929, 332.
- /4/ L. Gostič, Dopis s Homca, v: CG 20 (1897), 8.
- /5/ F. Govekar, Dopis s Homca, v: CG 58 (1935), 58.
- /6/ NŠAL, ŽA, Kamnik, Razni spisi, f. 13.

Organ in the Kamnik Deanery

Summary

The survey of organs has been done according to parishes. Firstly, the church in which the organ stands

Dodatek 2: Orgle po velikosti

Komenda	A. Jenko	3/30	1995	elektrika
Kamnik/Šutna	I. Milavec	2/33	1913	pnevmatika
Kamnik/frančiškani	F. Jenko	2/26	1940	pnevmatika
Homec	F. Jenko	2/23	1955	pnevmatika
Stranje	F. Jenko	2/20	1950	pnevmatika
Šmartno	A. Benda	2/19	1960	pnevmatika
Tunjice	F. Križman	2/17	1763	mehanika
Mekinje	J. M. Steinhofer	2/15	1720	mehanika
Špitalič	I. Naraks	2/14	1916	pnevmatika
Nevlje	F. Jenko	2/13	1959	pnevmatika
Sela	F. Pevec	2/12	1860	mehanika
Zgornji Tuhinj	P. Rumpel	1/14	1834	mehanika
Kamnik/Žale	P. Rumpel	1/10	1855	mehanika
Motnik/S. Jurij	P. Rumpel	1/9	1831	mehanika
Vranja Peč	Brata Zupan	1/8	1905	pnevmatika
Gozd	F. Malahovsky	1/7	1836	mehanika
Kamnik/Sv. Primož	J. Faller	1/5	1680	mehanika
Motnik/Sv. Magdalena	Neznan	1/4	1850?	mehanika

/7/ Prim. M. Bizjak - E. Škulj, *Orgle na Slovenskem*, Ljubljana 1985, 66.

/8/ H. Sattner, *Orgle v Kamniku*, v: CG 36 (1913), 99–100.

/9/ Dodatek uredništva: O priliki dovršitve novih orgel se je vršil v mestni nadžupni cerkvi v Kamniku cerkven koncert s sledečim sporedom:

1. Brosig: *Predigra in fuga v E-duru* (g. St. Premrl).
2. H. Sattner: *O Jezus, ves moj blagor Ti*, mešani zbor s spremljanjem orgel.
3. Volkmar: *Slavnosta igra v F-duru* (g. Jos. Heybal).
4. St. Premrl: *Oznanjenje Device Marije*, mešani zbor.
5. Guilmant: *Komunija, trio* (g. St. Premrl).
6. F. X. Engelhart: *Ave Marijin zvonček*, za soli in sedmeroglasni zbor.
7. Kern: *Allegro v C-duru*, za polne orgle (g. Jos. Heybal).
8. A. Foerster: *Ave Maria*, sedmeroglasni mešani zbor (a cappella).
9. Canestrari: *Allegretto festoso di concerto* (g. St. Premrl).
10. Dr. Fr. Kimovec: *Hvalite Gospoda v Njegovem svetišču*, mešani zbor.

Koncert je prav lepo izpadel. Trajal eno uro in bil zelo dobro obiskan. G. ravnatelj dr. Mantuani je o koncertu poročal v Slovincu z dne 13. septembra t. l. med drugim sledeče: »Sme se trditi, da je bil ta večer največji in najlepši umetniški užitek vseh prireditev letošnje sezone. Izvajale so se skladbe notranje muzikalne vrednosti, ki jih ni moč vedno slišati. Med temi so zapustili najgloblji vtis Guilmantov trio, Canestrarijev Allegretto in Kimovčev zbor Hvalite Gospoda, ne da bi zato utonile druge kompozicije. Istotako je duševno in umetniško prepojena igra g. kapelnika Premrla z usiljivo močjo prijela srca navzočih, a vendar ni oškodila vtisa drugih izvajanj. Zbor pod taktirko g. Heybala se je držal hrabro in pokazal, da glasbena

umetnost prodira na Kranjskem tudi v periferične točke. G. Heybalu je na teh uspehih, ki jih je dosegel na cerkvenem koru, odkrito čestitati. A tudi pevski zbor, ki posvečuje toliko moči, truda in požrtvovalnosti sveti stvari, je polne hvale vreden kulturni faktor, kateri lepo planinsko mesto diči in proslavlja. To poročilce ne bi bilo popolno, ako bi se ne spomnili prav posebe še duše te prireditve in gonilne sile na polju napredka v Kamniku: preč g. dekana in deželnega poslanca J. Lavrenčiča. Ta izredna prireditev je delo njegove inicijative in požrtvovalnosti. Kdor je bil včeraj v umetniško in okusno razsvetljeni cerkvi, je moral priznati, da je g. dekan izvršil velikansko napredno delo, ki ne bo samo tiskano, ampak bo ostalo trajen spomenik njegovega delovanja.«

/10/ F. Kimovec, + Ivan Milavec, v: CG 38 (1915), 69–70.

/11/ F. Kimovec, Ivan Naraks, v: CG 47 (1924), 110.

/12/ J. Knoblehar, *Dopis iz Kamnika*, v: CG 21 (1898), 70.

/13/ V opombi je Franc Kimovec napisal: »Če bi orgle imele zatvornice, bi nalašč za oboo kazalo vdlati počasen, miren tremulant, ki bi sijajni učinek tega registra še mogočno stopnjeval. Morebiti bi tak skrbno umerjen tremulant kar brez zatvornic dobro učinkoval.«

/14/ F. Kimovec, *Dvoje novih in dvoje prenovljenih orgel*, 4.

V Kamniku pri frančiškanih, v: CG 63 (1940), 18–19.

/15/ F. Stelè, n. d., 190.

/16/ Prim. L. Šaban, *Orgulje slovenskih graditelja u Hrvatskoj*, v: Rad JAZU 385, Zagreb 1980, 9.

/17/ Ob tej priložnosti je izšla zgibanka Fallerjeve orgle. Iz kolofona bi se dalo razbrati, da je to katalog razstave. V celotni zgibanki ni ene letnice, iz katere bi se dalo sklepati, kdaj je bilo restavracijsko delo opravljeno, kdaj je bil inštrument razstavljen in kje, kdaj se je vrnil k Sv. Primožu nad Kamnikom, niti kdaj je bila zgibanka tiskana. Daleč

Dodatek 3: Orgle po starosti				
Kamnik/Sv. Primož	J. Faller	1/5	1680	mehanika
Mekinje	J. M. Steinhofer	2/15	1720	mehanika
Tunjice	F. Križman	2/17	1763	mehanika
Motnik	P. Rumpel	1/9	1831	mehanika
Zgornji Tuhinj	P. Rumpel	1/14	1834	mehanika
Gozd	F. Malahovsky	1/7	1836	mehanika
Motnik/Sv. Magdalena	Neznan	1/4	1850?	mehanika
Kamnik/Žale	P. Rumpel	1/10	1855	mehanika
Sela	F. Pevec	2/12	1860	mehanika
Vranja Peč	Brata Zupan	1/8	1905	pnevmatika
Kamnik/Šutna	I. Milavec	2/33	1913	pnevmatika
Špitalič	I. Naraks	2/14	1916	pnevmatika
Kamnik/frančiškani	F. Jenko	2/26	1940	pnevmatika
Stranje	F. Jenko	2/20	1950	pnevmatika
Homec	F. Jenko	2/23	1955	pnevmatika
Nevlje	F. Jenko	2/13	1959	pnevmatika
Šmartno	A. Benda	2/19	1960	pnevmatika
Komenda	A. Jenko	3/30	1995	elektrika

najbolj zanimivo je strokovno poročilo Boštjana Černeta, ki najprej pozitiv natančno opiše, nato pa poda poročilo svojih posegov.

/18/ NŠAL, ŽA Komenda, Spisi 2, fasc. 2.

/19/ NŠAL, ŽA Komenda, Spisi 2, fasc. 2.

/20/ F. Stelè, n. d., 363.

/21/ Prim. E. Škulj, Orgle v ljubljanski stolnici, Ljubljana 1989, 103.

/22/ Prim. E. Škulj, Orgle v kapiteljski cerkvi sv. Nikolaja, v: Dolenjski zbornik 1996, Novo mesto 1997, 172.

/23/ F. Goršič, Orglarski mojster Franc Goršič (1836–1898), Spomini na očeta, v: Kronika 15 (1967), 108.

/24/ S. Premrl, Nekoliko statistike o orgljah v ljubljanski škofiji, v: CG 42 (1919), 38.

/25/ Prim. F. Stelè, n. d., 366.

/26/ Prim. E. Škulj, Orgle v ljubljanski nadškofiji, Ljubljana 1987, 33.

/27/ Prim. R. Petek, Orgle v cerkvi svetega Petra v Komendi (seminarska naloga na Orglarski šoli v Ljubljani).

/28/ J. Pavlič, Bogu v čast in ljudem v veselje, v: Družina 44 (1995), št. 29, 4.

/29/ V. Čadež, Dopis iz Mekinja, v: CG 50 (1927), 184–185.

/30/ Prim. S. Premrl, Nekoliko statistike o orgljah v ljubljanski škofiji, v: CG 41 (1918), 26.

/31/ Prim. I. Slokar, Zgodovina rokodelstva v Ljubljani od leta 1732 do leta 1860, v: M. Drnovšek (ur.), Ljubljanska obrt od začetka 18. stoletja do srede 19. stoletja, Ljubljana 1977, 31.

/32/ Fotografija je v: CG 50 (1927), 211.

/33/ M. Bizjak - E. Škulj, Orgle na Slovenskem, Ljubljana 1985, 26.

/34/ F. Stelè, n. d., 264.

/35/ Prim. E. Škulj, Ignacij Zupan (1825–1888), v: CG 81 (1988), 69.

/36/ Prim. E. Škulj, Orgle v Ljubljani, Celje 1994, 135.

/37/ Premrl ima v opombi: »Dobili so ga zmrzjenega ob Tunjici.«

/38/ Premrl ima v opombi: »Orglje na Selih so delale Pevcu dosti preglavice. Podnevi je delal na Selih, ponoči pa si je ogledoval mehaniko orgelj na Žalah. G. Jernej Cenčič, nadučitelj v pok. v Kamniku, sporoča, da je še zdaj sapnik pri orgljah na Žalah ves osmojen od sveče, s katero mu je svetila njegova hči Franca, ki mu je tudi mehe tlačila. Vsled teh Pevčevih ponočnih studij ni bilo nič čudnega, da so orglje na Žalah dostikrat tudi ponoči pele. Neko noč se je v tistih časih ob poldvanajstih peljal mimo cerkve neki Kamničan; ker je zaslišal orglje, je mislil, da imajo mrtvi mašo.«

/39/ S. Premrl, Nekoliko statistike o orgljah v ljubljanski škofiji, v: CG 42 (1919), 35.

/40/ Razne vesti, v: CG 47 (1924), 88.

/41/ F. Stelè, n. d., 208.

/42/ Šematizem ljubljanske nadškofije, Ljubljana 1993, 263;

Krajevni leksikon Slovenije pa ima zabeleženo: »Baročna župna cerkev, ki jo je zgradil 1732–35 Gregor Maček in 1738 opremil Metzinger, je bila v noči na 1. 11. 1944 med borbami partizanov z Nemci porušena« (Krajevni leksikon Slovenije II, Ljubljana 1971, 197).

/43/ F. Stelè, n. d., 224.

/44/ Za Slovenijo se je druga svetovna vojna začela na cvetno nedeljo, 6. aprila 1941.

/45/ F. Kimovec, Nove orgle: Šmartin v Tuhinjski dolini, v: CG 64 (1941), 77.

/46/ H. Sattner, Orgle v Špitaliču, v: CG 39 (1916), 8.

/47/ F. Stelè, n. d., 140.

/48/ Leta 1995 je Ludvik Bračko v Cerkvenem glasbeniku objavil kratek članek z naslovom Križmanove orgle v Tunjicah, ki deloma potrjuje zgornje trditve, deloma pa se z njimi razhaja. Članek je objavljen v celoti:

»Leta 1763 je uršulinska cerkev v Ljubljani dobila nove orgle. O teh orglah nimamo drugih podatkov razen zapisa v arhivu, iz katerega zvedemo, da jih je izdelal Frančišek K. Križman in da so stale 2000 fl. Te orgle so leta 1891 prodali župnijski cerkvi v Tunjicah, kjer še danes stojijo. Pogled v orgelsko notranjost kaže vse značilnosti italijanskih orgel oziroma – konkretnije – Nakičeve orglarske šole. Ob prednji steni je visoko postavljena manualna sapnica za 11 registrov, za njo je nekoliko nižje deska za uglaševalca, ob zadnji steni na tleh pa je pedalna sapnica za tri registre. Vsi elementi sapnic kažejo značilnosti Nakičevih orgel. Obe sapnici sta ohranjeni v izvorni obliki, tega pa ne moremo trditi za piščali. Mnogi prvotni registri so bili odstranjeni ali zamenjani z novimi – romantičnimi. Iz principalovih alikvotov je bila sestavljena štirivrstna mikstura. Na pedalni sapnici sta dva izvorna Križmanova registra: principal 16' in principal 8', ki po svoji menzuri in izdelavi izgledata, kot da sta prišla iz Nakičeve delavnice. Med tema registroma je stal prvotno jezični register, kar je razvidno iz podstavka. Pogled z notranje strani proti prednji steni orgel kaže, da je bil prvotno na tem mestu igralnik, kot je bilo običajno pri Nakičevih orglah. Desno od manuala je bilo 12 manubrijev, levo pa dva. Izvrtine, v katerih so bili manubriji, so sedaj zaprte z lesenimi čepi. Menzura principala 8' ima naslednje vrednosti: C – 130 mm; c – 76; c1 – 50 mm; c2 – 28; c3 – 16 mm.

Če matematično analiziramo to menzuro, ugotovimo, da gre za prosto variabilno menzuro z dvema konstantama. Njena avtorja sta glavna baročna orgelska teoretika de Caus in Kircher iz leta 1650. Njune misli in misli drugih baročnih teoretikov je v svojih spisih širil Dechaes, ki ga Križman imenuje svojega učitelja. Po teh dejstvih lahko zavržemo večino Mantuanijevih trditev v njegovi študiji o Križmanu. Križman ni izdelal 24-registrskih orgel za uršulinsko cerkev, ampak 14-registrske orgle. Dokaz za to je poleg omenjenega tudi cena 2000 fl. Ker poznamo cene nekaterih kasnejših Križmanovih orgel, lahko ugotovimo, da za ta denar Križman ni mogel izdelati orgel s 24 registri, še za 14 registrov je bila to zelo nizka cena. Tudi Mantuanijeva trditev, da so francoski vojaki razdejali orgle, ne drži. Verjetno so jih precej poškodovali, več škode pa so povzročili tisti, ki so orgle kasneje popravljali in spreminjali. Zavržemo lahko tudi trditev, da je Goršič pri prenosu orgel le-te močno zožil. Tega ni opaziti niti na ohišju niti na sapnicah. Z gotovostjo torej lahko trdimo, da so orgle v Tunjicah Križmanovo delo in da jih je mogoče skoraj v celoti obnoviti v prvotno stanje« (L. Bračko, Križmanove orgle v Tunjicah, v: CG 88 (1995), 72.

/49/ A. Hribar, Nove orgle: b) Na Vranji Peči, v: CG 29 (1906), 7.

/50/ M. Bizjak - E. Škulj, Orgle na Slovenskem, Ljubljana 1985, 110.

/51/ F. Stelè, n. d., 246.

Andreja Eržen, prof.
Zveza kulturnih organizacij
Kamnik

GROFJE ANDEŠKI – KAMNIŠKI DEL EVROPSKE ZGODOVINE

Na južnem Bavarskem, nedaleč od mesta Münchna, se nad tipično bavarsko pokrajino dviga sveta gora Andechs. Že stoletja je cilj mnogih romarjev, prvotno pa sedež slavne dinastične rodbine – grofov Andeških. Le-ti so ime Andechna, predvsem s pomočjo uspešnih možitev njihovih hčera, poneli širom Evrope – na Madžarsko, v Francijo, Burgundijo, Južno Tirolsko, Frankovsko, Istro ter nenazadnje v deželo Kranjsko. Zgodba Andeških na Kranjskem je tesno povezana s Kamnikom; ko je zaradi ženitve z Weimar-Orlamündsko dedinjo Sofijo andeški grof Bertold I./1/ (Kamniški) pridobil posesti na Kranjskem, je njihov sedež prenesel v Kamnik. Mesto pod Grintovci je tako postalo upravni in sodni sedež dežele Kranjske. Začelo se je obdobje, ki je mesto pripeljalo do najvišje točke v njegovi srednjeveški in tudi nekoliko kasnejši zgodovini, obdobje, ko se je tudi v Kamniku kovala evropska zgodovina.

Grof Rasso – mitični prvak rodbine

Začetki rodbine, ki segajo v 10. stoletje, so tesno povezani z obstojem grofa Rassa, legendarne osebnosti, praočeta dinastije Andeških. Po izročilu iz 10. stoletja predstavlja Rasso simbolno figuro upora proti Madžarom, ki so kar pol stoletja vpadali na področje Bavarske ter povzročali strah in nemir. Zgodba o Rasso je sestavljanka resničnosti in pesnitev o tej legendarni osebnosti. O nobenem izmed članov dinastije ni namreč znanega tako malo. Leta 950 se v virih pojavlja grof Rasso, ustanovitelj benediktinskega samostana Grafrath, v katerem je Rasso kot menih tudi umrl. V glavnem oltarju cerkve še vedno hranijo njegove relikvije, pred prezbiterijem pa je v tla vzdana njegova nagrobna plošča.

Z grofom Rassom je tesno povezan tudi nastanek zaklada na sveti gori Andechs. S svojih križarskih pohodov je namreč Rasso prinašal domov relikvije. Z njimi je predvsem želel podložnikom približati dragocenosti Svete dežele. V kasnejših časih so številni nasledniki, člani rodbine Andeških, nadaljevali njegovo tradicijo in s tem osnovali andeški zaklad – dragocenosti, zaradi katerih so verniki začeli romati na goro Andechs.

Začetki Andeških na Bavarskem

Kot pri številnih dinastičnih rodbinah tudi pri Andeških začetki niso natančno opredeljeni. Nedvomno je, da so imeli prvotno svoj sedež v Diessnu in da so se v Andechs preselili kasneje. Kljub preselitvi pa je diessenska cerkev še vedno ostala izvorni sedež grofov, saj so tam v letih 1110–1120 pa vse do njihovega zatona pokopavali člane rodbine.^{2/} Leta 1992 so v času obnove cerkve odprli nagrobno ploščo z napisom Sepulcrum fundatorum (grob ustanoviteljev), ki

Grb grofov Andeških. Foto: Andreja Eržen.

je bila položena ob prezbiteriju. V skupnem grobu so našli 13 okostij odraslih članov družine in neznano število otroških. Sveti in blaženi člani družine pa so bili pokopani na stranskih oltarjih cerkev v Diessnu in Andechs.

V bližini cerkvene ustanove v Diessnu so grofje posedovali grad Schatzberg, ki so ga po preselitvi porušili vse do temeljev (1158) predvsem zaradi nevarnosti, da bi zapuščen grad naselil kateri od njihovih nasprotnikov. Z gradu se ni ohranilo ničesar. Kar je ostalo kamenja (ruševin) do 17. stoletja, so ga uporabili za gradbeni material pri gradnji bližnje kapele.

Leta 1050 se Bertold I. in Oto I. še vedno imenujeta "comites de Diezan". Grofje Diessenski so svoje posesti načrtno širili na bližnja in daljna področja. Vzrok njihove selitve na jugozahodni del jezera Ammer pa ni povsem znan.^{3/} Domnevno naj bi bil Andechs boljše strateška točka kot Diessen.

Čas vzpona rodbine je vezan na obdobje, ko se začnejo imenovati po gradu Andechs. Od leta 1102 dalje se v virih namreč pojavljajo kot grofje Andeški. Eden prvih s tem imenom pa je bil prav Bertold II., kasneje imenovan I. Kamniški.

Andeški na Kranjskem

Kot vse takratne bavarske fevdalne rodbine so tudi Andeški iskali možnosti za razvoj in vzpon na vzhodu. Na področju nemškega cesarstva so bile te rodbine le ene od mnogih, v obmejnih grofovstvih pa je njihova pomembnost rasla sorazmerno s pomembnostjo območja. Tam je bilo njihovo vladanje bolj svobodno – na svojih ozemljih so se obnašali kot kralji.^{4/}

Posesti na Slovenskem so bile rodbini Andeških trdna opora za daljnosežne načrte na drugih področjih.

Tako imenovana kranjska ali kranjsko-istrska veja dinastije se začelja z ženitvijo Weimar-Orlamündske

Grof Rasso – mitični prvak rodbine (razglednica)

dedinje Sofije z Bertoldom I., grofom Andeškim. Po tej poti je Bertold dobil veliko alodialno posest na Gorenjskem vzhodno od Kokre (in delno še zahodno od te reke) pa do poznejših kranjskih deželnih meja.

Z ženitvijo je Bertold pridobil obsežne posesti rodbine, ki je po moški liniji izumrla leta 1101. Obseg posesti v tem delu Kranjske govori tudi o velikosti posesti Weimar-Orlamündskih. Člani rodbine Weimar-Orlamünde so bili v letih 1044–1070 mejni grofje na Kranjskem. Glavni sedež mejnega grofa za Kranjsko je bil tako vse do leta 1077 grad Creina v Kranju.^{/5/} Leta 1077 pa se je to spremenilo. Grad Creina je skupaj s pripadajočim teritorialnim posestvom postal fevd, ki ga je podeljeval oglejski patriarh svojemu namestniku, "deželnemu grofu".

Tako je v obdobju med letom 1077 in sredino 12. stoletja, ko je Bertold I. Kamniški v listinah prvič imenovan kot "kamniški grof" (Comes de Stein), v Kamniku zraslo novo središče velikega vzhodnogorenskega zemljiškega gospostva Andeških. Upravno in sodno središče andeških posesti na Kranjskem je torej postal Kamnik, sedež gospostva pa je bil Gornji Kamnik (Ober Stein), današnji Stari grad nad mestom.

"Le mimogrede naj poudarim, da se s tem začenja čprav le na dobrih sto let omejen, vendar tako hiter in visok vzpon te fevdalne dinastije, da se ne more z njim primerjati nobena na slovenskih tleh ustaljena dinastična družina; obenem pa nas ta razvoj opozarja na resnično mednarodni značaj tedanjega visokega plemstva, ki je bil še posebej poudarjen od njegove zgodovinske avanture v obliki križarskih vojsk."^{/6/}

Iz listin lahko razberemo, da so bili andeški gradovi in posestva raztreseni po vsem slovenskem ozemlju: na Koroškem so imeli Blatograd (Moosburg), Ljubelj, velikovoško okolico; na Štajerskem Slovenj Gradec, Rečico pri Gornjem Gradu, Ribnico pri Celju; na Kranjskem Kamnik, Štefanjo Goro, Šmarje Lebek, Mehovo, Toplice, Slap in Vipavo.

Glavni andeški postojanki na Slovenskem pa sta bila Kamnik kot središče upravne in sodne oblasti in Slovenj Gradec kot cerkveno središče.

Že Bertold II. Andeški (I. Kamniški, umrl leta 1188) si je poleg deželnega grofovstva na Kranjskem pridobil še položaj pravega mejnega grofa v Istri, čemur je njegov sin Bertold III. (umrl 1204) pridružil še po Weimar-Orlamündih podedovani naslov meranskega vojvode, ki ga je bahaško razširil v naslov "vojvoda Dalmacije, Hrvatske in Meranije".^{/7/} Sicer so imeli andeški grofje le naslov "meranskih" vojvod, pravi vladarji na tem področju so bili ogrski kralji.

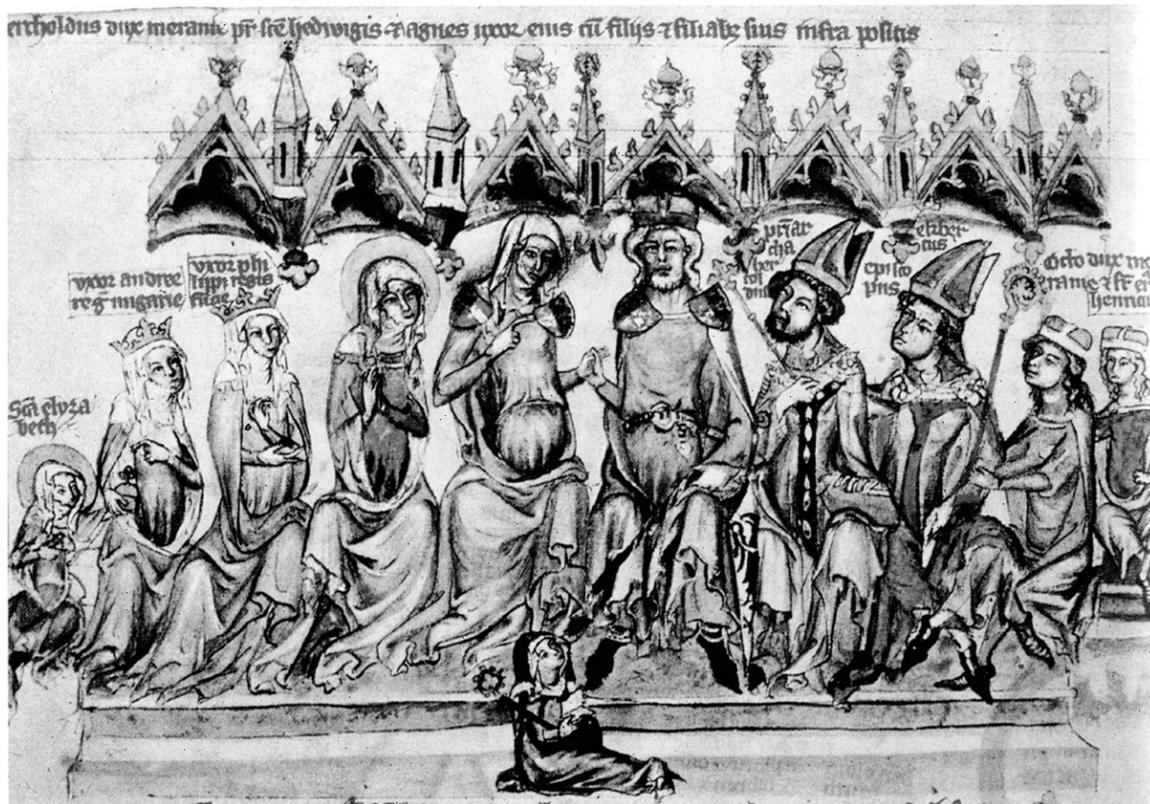
Od otrok Bertolda III. (IV. Kamniški, umrl 1204) je bil Oton dedič posesti na Bavarskem in naslova meranski vojvoda, postal pa je tudi burgundski palatinski grof; Henrik je postal istrski mejni grof in si je utrdil položaj na Kranjskem s pridobitvijo višnjegorskih posesti (po ženitvi s Sofijo Višnjegorsko, dedinjo dinastičnih alodialnih posesti); Ekbert je postal bamberški škof; Bertold V. nadškof v Kaloči na Ogrskem in v letih 1218–1251 oglejski patriarh; najstarejša hči naj bi bila postala žena Toljena, sina Štefana Nemanje; Agnes je bila žena francoskega kralja Filipa Avgusta; Gertruda žena ogrskega kralja Andreja III.; Hedvika žena šlezjskega vojvode Henrika Piasta; Matilda pa ustanoviteljica in opatinja samostana v Kitzingenu.

Kamnik

Prevlada Kamnika nad ozemljem vzhodne Gorenjske je bila v 12. stoletju močno povezana z dinastično politiko, močjo andeških grofov "Kamniških". Mreža fevdalne oblasti v Kamniku postane po pisanih virih zaznavna šele v dobi oblasti andeških grofov.

V ohranjenih listinah se Kamnik (Stein) prvič omenja v listini, datirani v čas 1143–1147. Izdana je bila za samostan v Vetrinju. V njej je med pričami naveden tudi "comes Bertoldus de Stein", pri čemer gre za Bertolda II. Andeškega,^{/8/} ki se je tako imenoval po upravnem sedežu svojih posesti na Kranjskem. Poleg njega se v isti listini omenja še njegov ministerial "Karol de Stein", skupaj z Albertom iz Mokronoga in Villijemom Mekinjskim. Andeški ministeriali, imenovani po Kamniku, se kasneje, v poznem srednjem veku, še velikokrat omenjajo.

Poleg tega, da so se ukvarjali z dvorno diplomacijo, so Andeški posvečali veliko skrbi tudi gospodarskemu in duhovnemu stanju podložnih dežel. Ministeriali, ki so upravljali z njihovimi gradovi (fevdalni posestniki svojega premoženja niso upravljali neposredno, ampak preko svojih ministerialov oz. kastelanov), so bili vsekoli pod budnim očesom nadzora. Tako se v eni izmed ohranjenih listin^{/9/} iz leta 1248 Bertold V. in Agnes (kamniška) pojavljata kot nadzornika ministeriala Rapota iz gradu Svibno (Scharfenberg). Ker je ministerial živel preveč potratno in mu za gospodar-

Družina grofa Bertolda IV.

ske zadeve ni bilo mar, sta mu Andežana odvzela pravice pobiranja davkov in mitnin, gradu pa mu nista odvzela. Rapoto je bil prepuščen sam sebi.

Andeški se kot izdajateljji pojavljajo še v številnih listinah, hranjenih v arhivih po celotni Evropi. Svojo istovetnost so na listinah izkazovali s pečati, ki dandanašnji skupaj z listinami predstavljajo dragocen vir podatkov.

Listina iz leta 1229 sodi med najpomembnejše pisne dokumente v zgodovini Kamnika. Z njo je meranski vojvoda Oton VII. Andeški potrdil meje in posest hospitala sv. Antona na Kozjem hrbtu (današnji Špitalič). Poleg drugega je imel hospital dva dela desetine od vinogradov, bodisi da so bili vojvodovi ali od kamniških meščanov – "civium Steynensium". To je doslej najstarejša v pisnih virih izpričana omemba kamniških meščanov in s tem posredno tudi Kamnika kot mesta. Upravičena pa je domneva, da je Kamnik dobil mestne pravice že prej.

Kamniški Mali grad je doživel svojo zlato dobo prav v času, ko so bili njegovi lastniki grofje Andeški./10/ Skupaj s Starim gradom se v listinah prvič omenja leta 1202, in sicer kot "duo castella de Staine". Tistega leta ju je vojvoda Bertold IV., skupaj z vsemi posestvi, hlapci in deklami, pravicami in pripadajočim, razen svojih ministerialov, zastavil oglejskemu patriarhu Peregrinu za izposojeni denar. Takrat se tudi omenja kamniški gradiščan oziroma kastelan Gerloh iz rodbine andeških ministerialov, imenovanih po Kamniku, ki je v imenu svojih gospodarjev upravljal tamkajšnjo obširno andeško posest.

Dejstvo je, da so imeli Andeški vsaj že od leta 1195 dalje v Kamniku svojo kovnico denarja. Zanja se domneva, da je bila na Malem gradu in je po letu 1220 kovala novce z napisom Civitas Stain. Zaradi pomembne trgovske poti, ki je vodila iz Ljubljane skozi Tuhinjsko dolino proti Celju in Slovenj Gradcu, je kovnico na Malem gradu ustanovil že vojvoda Bertold IV. V tistem času so bile kovnice preprosti obrati brez velikih prostorskih potreb in zato ni presenetljivo, da zaenkrat za obstoj kovnice na Malem gradu, kljub arheološkim raziskavam, ni materialnih dokazov. Še posebej pa je temu tako, ker so po prenehanju kovanja v Kamniku prostore kovnice verjetno začeli uporabljati v druge namene./11/ Najstarejši pfenigi, kovani v Kamniku v času Andeških, so novci, kovani po breškem vzoru./12/ z orlom na sprednji strani (simbol Andeških) ter s križem in zvezdami med kraki na zadnji strani. Nekoliko kasneje, vendar pred letom 1200, je Bertold IV. (umrl 1204) koval pfenige z velikim napisom STAIN in upodobitvijo škofa na prednji strani, na zadnji strani pa je bil upodobljen cerkveni zvonik med dvema stolpičema.

Novci, kovani predvsem po breškem in nato oglejskem vzoru./13/ so služili ne le lokalni, ampak tudi širši trgovini. Kamniška kovnica je kovala novce mednarodne valute.

Sreča rodbini Andeških ni bila vedno naklonjena. Bertoldu IV., ki je umrl leta 1204, je v mejni grofiji istrski in na slovenskih tleh sledil Henrik IV. Andeški. Vladal je komaj štiri leta, ko je prišlo do neljubih dogodkov. Andeški so bili namreč obtoženi sokrivde umora nemškega cesarja Filipa Švabskega. Za rimsko cesarsko krono sta se po smrti Henrika VI., sina Friderika Barbarosse, leta 1197 zavzemala dva tekmeča: Filip iz

Andechs danes. Foto: Andreja Eržen.

štaufovske rodbine (Hohenstauf) in Oton Bavarski. Filip je dobil na Nemškem premoč, dosegel je, da ga je za nemškega vladarja priznal tudi papež. Svojega nasprotnika bi popolnoma izpodrinil, če ga Oton von Wittelsbach leta 1208 v Bambergu ne bi bil umoril. Med sokrivci so bili obtoženi tudi Andeški; vzroki za obtožbo pa so bili zelo neutemeljeni. Neljubi dogodek je namreč potekal na poroki andeškega grofa Otona I. z Beatrico Burgundijsko, ki pa je bila nečakinja Filipa Švabskega. S poroko bi bili obe strani mnogo pridobili; Filip bi bil utrdil svoj položaj v južnem delu cesarstva, med drugim tudi v mejni marki Istri, Andeški pa posesti v Burgundiji. Čas je bil Andeškim zelo naklonjen, domnevna vpletenost v umor je njihovo moč okrnila le za nekaj časa. Henrik IV., mejni grof istrski, in njegov brat Ekbert, škof bamberski, sta morala zaradi obtožb naglo bežati na Ogrsko k svemu svaku, kralju Andreju II. Andeške je zadel državni pregon in zaplemba vseh posesti, tako fevdalnih kot alodialnih. Vso njihovo lastnino je zaplenil cesar Oton IV.

Kljub vsemu pa je bil njihov položaj prav na Kranjskem tako trden, da jih tudi državni preklic ni zadel. Henrik je sicer izgubil mejno grofijo Istro, Kranjska je formalno pripadla oglejskemu patriarhu. Dejanski gospodar na Kranjskem je ostal Henrik IV., ki si je s papeževu pomočjo kmalu povrnil naziv krajišnika.

Rodbina je po oprostilnem procesu kmalu spet prišla v milost pri nemškem cesarju; že pred letom 1220 jim je bil odprt cesarski dvor.

Leta 1218 je oglejskega patriarha Wolfgerja nasledil Henrikov brat Bertold V. Andeški. Henrik se je v korist Ogleja dokončno odrekel Istri, Bertold pa v korist Henriku dejanski oblasti na Kranjskem.

Do svoje smrti leta 1228 je Henrik vladal na Kranjskem kot pravi deželni knez in tudi koval svoj denar v kovnici na Malem gradu. Ker je Henrik umrl brez potomcev, je njegove kranjske posesti za kratek čas nasledil njegov brat Oto, vendar jih je že naslednje leto (1229) dal za doto svoji hčeri Agnez, ki se je omožila s Friderikom Bojevitim Babenberžanom, avstrijsko-štajerskim vojvodom. Ta si je na tak način pridobil kranjske posesti Andeških ter se za nekaj let imenoval dominus Carniolae. Njun zakon ni bil srečen, zato se je Agnez (Neža) leta 1243 od njega ločila. Friderik je leta 1246 umrl in kmalu nato (1248) se je Neža ponovno poročila, in sicer s koroškim vojvodo Ulrikom Spanheimom. Neža je leta 1262 umrla brez potomcev, svoje posesti pa je zapustila bratrancu, ogrskemu kralju Beli IV. Zaradi negotovih razmer ta oblasti na Kranjskem ni prevzel in kranjski gospod je do svoje smrti ostal Ulrik. Ko je leta 1269 v Furlaniji umrl, je češki kralj Otokar II. Přemisl, ki je z Ulrikom že leta 1268 sklenil dedno pogodbo, pozimi 1269/70 zasedel Kranjsko in Koroško. Tedaj je bil tudi Kamnik pod njegovo oblastjo. Leta 1276 se je bil Otokar prisiljen odpovedati Avstriji, Štajerski, Koroški, Kranjski in Slovenski marki, vse v korist nemškega kralja Rudolfa Habsburškega.

S tem so naše dežele za naslednjih 600 let prešle pod vladavino Habsburžanov.

V trajen spomin sta mesto Kranj in dežela Kranjska od rodbine Andeških podedovala grb: andeški grb kaže orla, ki ima razprostrte peruti in na desno stran obrnjeno glavo. Ista podoba je tudi na pečatih. V grbu Otona VIII. je nad orlom upodobljen še lev, ki koraka na desno. Sprva je bil v grbu samo orol, kasnejše dodajanje leva (po letu 1208) predstavlja potrditev pomembnosti družine Andeških, kajti samo kraljeve rodbine so lahko imele v grbu podobo leva.

Andechs po Andeških

Po zatonu rodbine Andeških je njihov matični grad Andechs prišel v last rodbine Wittelsbach, ki je bila vseskozi v sporu z Andeškimi. Wittelsbachi so grad porušili in na njegovem mestu je zrastle cerkev, ki je vse od takrat cilj mnogih romarjev.

Zgodovina svete gore Andechs in njene zbirke relikvij – tri svete hostije, poročna obleka sv. Elizabete Turinjske, zmagovalni križ Karla Velikega, trske z Jezusove krone, ... – datira v 10. stoletje. Začetek zakladnice je najbolj tesno povezan z grofom Rassom. Grof Rasso je bil eden tistih veljakov, ki so se udeleževali križarskih pohodov, s katerih so prinašali domov relikvije. Njegovim naslednikom pa je uspelo zakladnico še obogatiti.

Po kraljevem umoru leta 1208 v Bambergu, ko so bili Andeški obtoženi kot sokrivci, so zaklad z relikvijami skrili v grajski kapeli. Po spletu nenavadnih okoliščin/14/ so pogrešane dragocenosti leta 1388 ponovno našli. Relikvije so prepeljali v München in jih delno tudi restavrirali.

V svetem letu 1392 so množice romarjev obiskale prestolnico Bavarske, da bi počastile svete andeške relikvije. Ker so jih Wittelsbachi prepeljali v München, so se očitno želeli izkazati za legitimne naslednike Andeških. Vendar je bila srednjeveška pobožnost ljudstva močnejša, zato so relikvije v začetku 15. stoletja vrnili v Andechs. Pa tudi razmere v Andechsu so se izboljšale.

Leta 1416 so se cerkveni dostojanstveniki iz Diessna odločili v Andechsu zgraditi gotsko cerkev, katere arhitekturni obrisi so v današnjem času še vedno vidni. Približno ob istem času je grof Ernest Bavarski Andechsu potrdil naziv sveta gora. Ko je grof Albert III. naselil v samostan red benediktinskih menihov, je bilo vse pripravljeno, da se relikvije vrnejo.

Benediktinski samostan na sveti gori Andechs je preživel obdobja pester preteklosti: vojne, lakote, številne boleznitistih časov. Šele po letu 1588 se je začel njegov razcvet. V letih 1622–1626 je Andechs obiskalo več kot pol milijona vernikov. V sredini 18. stoletja so samostan prenovili v tedaj modernem rokoko stilu. Za načrtovanje in izvedbo obnove je bil odgovoren znani nemški arhitekt Johann Baptist Zimmerman. Leta 1803 je knežja oblast med enim od lastninjenj – sekularizacijo – samostan zaprla in šele leta 1850 je bil pod oblastjo cesarja Ludvika I. (von Wittelsbach/15/) spet odprt.

Romarji obiskujejo sveto goro Andechs in benediktinski samostan že kar šest stoletij, skupaj s pivovarno se lahko ozira nazaj v bogato zgodovino. Menihi, ki dandanes živijo v samostanu, so zavezani k ohranjanju tradicije, zagotavljajoč, da ostaja Andechs s svojim značilnim baročnim čebulnim zvonikom na samostanski cerkvi religiozni center in pomembna turistična točka južne Bavarske.

Slavna družina

Konec 12. stoletja je v Kamniku vladal vojvoda Bertold IV., eden pomembnejših članov rodbine. Odraslo je kar osem njegovih otrok in vsi so v zgodovini Evrope odigrali pomembno vlogo:

- Oto I. (umrl 1234), grof Meranije in Burgundije,
- Henrik IV. (umrl 1228), mejni grof Istre,
- Ekbert (umrl 1237), škof v Bambergu in graditelj tamkajšnje stolnice,
- Bertold V. (umrl 1251), najprej škof v Kaloči, kasneje (1218–1251) oglejski patriarh,
- Hedvika (umrla 1243), v mladosti poročena z grofom Henrikom Šlezijem, kasneje svetnica in zavetnica Šlezije,
- Gertruda (umrla 1213), žena madžarskega kralja Andreja II., mati svete Elizabete; 1213. jo je zaradi notranih intrig umoril madžarski fevdalec Ban Bank,
- Agnes (umrla 1201), poročena s francoskim kraljem Filipom Avgustom, ki ga je morala zaradi višjih sil (dvorne politike) zapustiti in umreti osamljena,

- Matilda (umrla 1254), ustanoviteljica in opatinja v samostanu v Kitzingenu, kasneje proglašena za blaženo.

Podoba družine je ohranjena v Kodeksu svete Hedvike, ki je bil izdan stoletje po izumrtju Andeških (1353). Izdelan je bil po naročilu ohranjevalcev spomina na grofe Andeške. Zapis nas z vsemi pomembnimi podrobnostmi vse do današnjih dni opozarja na vplivnost dinastične rodbine Andeških.

The counts of Andechs – the Kamnik's part of European history

Summary

The counts of Andechs were one of the most important medieval royal families. Deriving from Andechs in southern Bayern, they came to Kamnik in the middle of the 12th century. Their good policy brought them to important positions in Europe. Many of the women were married to kings (ex. of France and Hungary) men achieved their power in ecclesiastic field (bishop of Bamberg and archbishop of Aquilea).

In the time of their rule, Kamnik became the center of the territory, nowadays still-called Kranjska. On the Mali grad (Small castle in Kamnik) the Andechser had their own mint, where they hammered coins with inscription Civitas Stein. Kamnik owes them a gratitude for its medieval growth.

Viri in literatura

- Andechs, Der Heilige Berg, Von der Frühzeit bis zur Gegenwart, 1993*
Aufstieg und Fall der Andechs-Meranier, Starnberg 1999
Der Heilige Berg Andechs, Geschichte und Kunst, München 1986
Die Andechs-Meranier in Franken, Katalog zur Ausstellung in Bamberg, 1998
Die Grafen von Diessen-Andechs, Grosser Kunstführer, München 1988
Diessen am Ammersee, München 1986
Herzöge und Heilige, Das Geschlecht der Andechs-Meranier im europäischen Hochmittelalter, Andechs 1993
Kamnik 1229–1279, Zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta, Kamnik 1985
Sagadin, Milan: Mali grad v Kamniku, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, Zbirka vodnikov, Ljubljana 1997
The Monastery Church and The Holy Mountain of Andechs, A Guide
Listine iz Državnega arhiva v Münchnu

Opombe

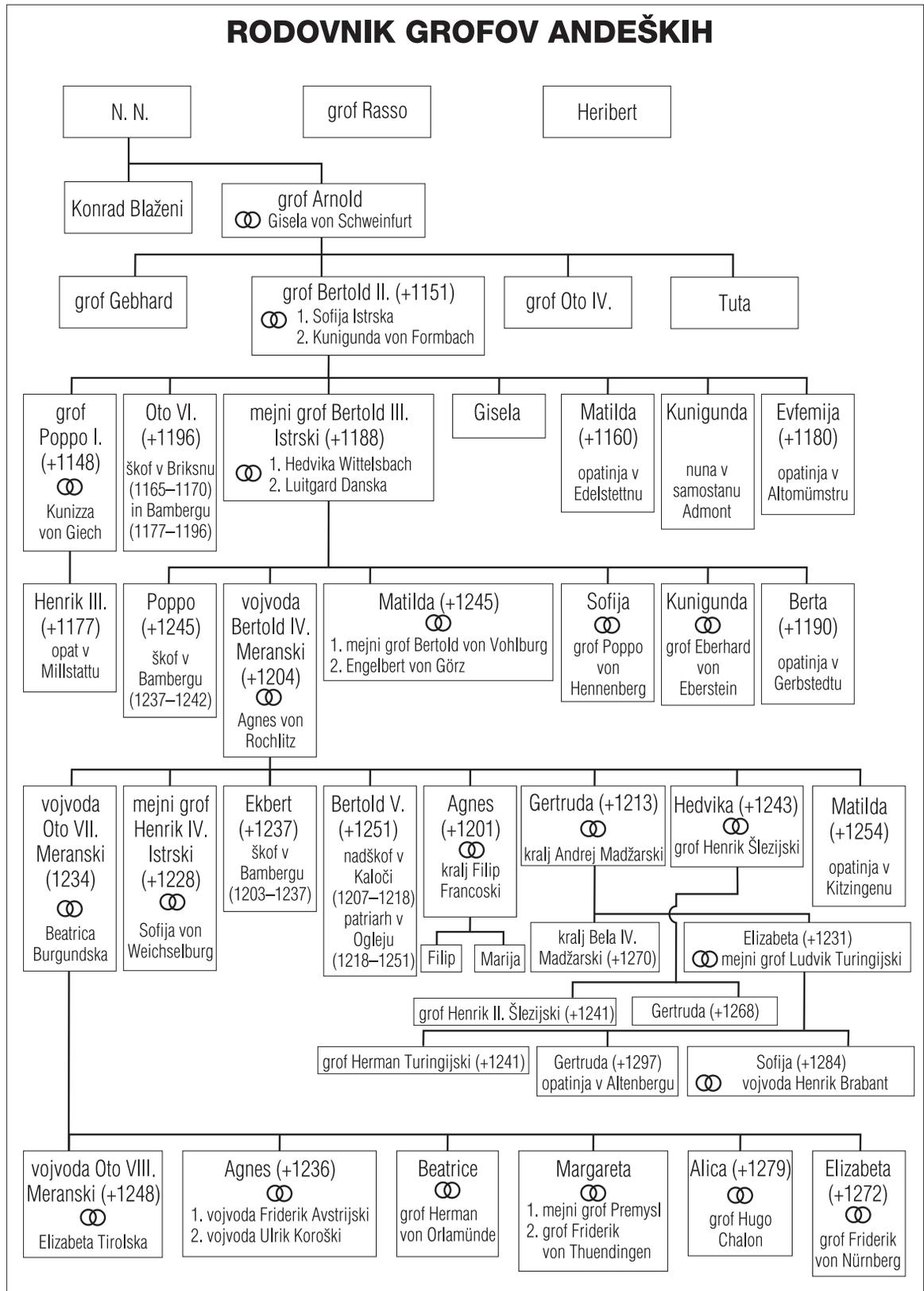
- /1/ Imenovanja (šetja) grofov Andeških se med seboj razlikujejo glede na njihove posesti. Bertold je bil sicer že II. Andeški, a ga kot začetnika kamniškega dela dinastije imenujemo tudi I. Kamniški.
 /2/ 400 let kasneje so v spomin na rodbino v cerkvi postavili nagrobno ploščo z napisom: "Tukaj ležijo pokopani visoko spoštovani gospe in gospodje grofje Andeški: Bertold Andeški, Bertold, mejni grof Istrski, ustanovitelj naše cerkve in drugi gospodje. Postavil v letu 1518 Hyeronimus, škof Diessenski."
 /3/ Obe mesti namreč ležita ob jezeru Ammer; Diessen na vzhodni in Andechs na zahodni strani.
 /4/ Aigner, Toni: Im Osten regierten die Andechser wie Könige (Aufstieg und Fall der Andechs-Meranier), Starnberg, 1999, str. 45.

- /5/ Po gradu je dežela tudi dobila ime.
 /6/ Grafenauer, Bogo: Srednjeveška kolonizacija in izgradnja fevdalne oblasti ..., Zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta Kamnik.
 /7/ Ime pokrajine – Meranija ni v nikakršni povezavi z mestom Merano v Italiji. Meranija je bila namreč posest Andeških, ki se je raztezala na področju Istre. Kje je bilo to področje, ne moremo točno definirati.
 /8/ Začetnik dinastije Andeških na Kranjskem.
 /9/ Original listine hrani Münchenski državni arhiv.
 /10/ Sagadin, Milan: Mali grad v Kamniku, 1997, str. 14.

- /11/ Kos, Peter: Srednjeveška kovnica v Kamniku, 1984.
 /12/ Za razvoj srednjeveškega denarništva na Slovenskem in s tem tudi kamniške kovnice sta bili najpomembnejši kovnica salzburških nadškofov v Brežah na Koroškem in kovnica oglejskih patriarhov v Ogleju.
 /13/ Vpliv oglejskega patriarha Bertolda V. Andeškega.
 /14/ Med bogoslužjem je vernike presenetila miš, ki je pustila košček pergamenta z oznako ene izmed skritih relikvij.
 /15/ Wittelsbachi so po propadu Andeških krojili vso srednjeveško in tudi kasnejšo zgodovino Bavarske.

RODOVNIK GROFOV ANDEŠKIH

Dr. Tone Cevc

Inštitut za slovensko narodopisje
ZRC SAZU
Ljubljana

TRI TISOČLETJA VELIKE PLANINE

Na rob arheološkega odkritja ovalne pastirske bajte iz 17. stoletja

Kamnik dolguje svojo krajinsko prepoznavnost vabljivi podobi mesta pod gorami, katerega panoramo zakrožja na vzhodu planota Velike planine z romarsko cerkvijo sv. Primoža in Felicijana nad dolino Črne. Velika planina (1550 m) ni le poseben svet z bogato planšarsko kulturo, je tudi del kamniške kulturne in zgodovinske preteklosti, izpričane v začetku 16. stol. s posestnimi pravicami Kamnika do "gross ross albenn" – Velike planine./1/ Mik planine in njenega narodopisnega in zgodovinskega sporočila polno zavzveni, ko oživi življenje v pastirski vasi/2/ in se razkrije slikovito bogastvo (sl. 1) njene arhitekture./3/

Starosvetna Velika planina ob vsaki novi raziskavi potrjuje, da je njena kulturna podoba zorela stoletja. Arheološke najdbe, odkrite v letih 1995–1999 z arheološkimi sondiranjem ob sodelovanju Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU in Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, osvetljujejo tri močnejše naselitvene dobe: prva seže v mlajšo bronasto (12.–11. stol. pred Kr.) in železno dobo (8.–1. stol. pred Kr.), druga v rimski čas in pozno antiko (3.–6. stol. po Kr.), tretja v srednji vek (9.–15. stol.) in traja še danes. Priložena razpredelnica z arheološkimi najdišči na Veliki planini – omenjene so le datirane pomembnejše najdbe (sl. 2–9) – natančneje razlagajo naselitvene dobe na tej obširni kraški planoti.

Iz tabele je mogoče razbrati več ko tri tisoč let človekovega poseganja na planoto Velike planine z vmesnimi krajšimi ali daljšimi razmiki. So bili človekovi sezonski obiski planine namenjeni le paši živine in morda še lovu ali je gnalo človeka v ta svet še kaj drugega? Raziskave opuščanih planin v Dachsteinu v Avstriji z odkritimi ostanki stavb in drugih predmetov dokazujejo, da odhaja človek že štiri tisoč let v gorski svet nad naravno gozdno mejo, da bi tamkaj prepasal trope živine. Pašno gospodarstvo v visokogorju je bilo v prazgodovini drugačno od današnjega. Imelo naj bi

TABELARIČNA PREDSTAVITEV REZULTATOV TERENSKIH RAZISKAV O SLEDEH ČLOVEKA IN O POSELITVI VELIKE PLANINE OD PRAZGODOVINE DO DANES

ČAS	NAJDIŠČE	NAJDBA
mlajša bronasta doba (konec 13.–11. stol. pred Kr.)	Tiha dolina (Vlačica)	bronasta plavutasta sekira (posamična najdba)/4/
mlajša bronasta doba (12.–11. stol. pred Kr.)	Dovja Raven	bronasta tulasta sekira (posamična najdba)/5/
mlajša bronasta doba (12.–11. stol. pred Kr.)	Pečice	fragменти keramike (naselbina)/6/
prazgodovina	Mala planina (Vršiči)	fragmenti keramike (naselbina)/7/
mlajši del starejše železne dobe (5.–4. stol. pred Kr.)	Špauska Raven	železen nož (posamična najdba)/8/
mlajša železna doba (1. stol. pred Kr.)	Za Plečam	železna fibula (posamična najdba)/9/
rimski čas (3.–4. stol.)	Pečice	okrogla srebrna fibula (posamična najdba)/10/
rimski čas	Pečice	7 brusnih kamnov, keramika/11/
pozna antika (5.–6. stol.)	Pečice, Pod kapelo	keramika (lonci)/12/
zgodnji ali visoki srednji vek (9.–13. stol.)	Za Plečam	podkve (posamične najdbe)/13/
visoki srednji vek (11.–12. stol.)	Gradišče	lonec (naselbina?)/14/
pozni srednji vek (13.–16. stol.)	Za Plečam	podkve (posamične najdbe)/15/
pozni srednji vek (14.–16. stol.)	Veliki stan – Zgornji konec	keramika (lonci, sklede, pokrovke, krožniki, vrči), naselbina/16/
novi vek (16.–21. stol.)	Veliki stan	keramika (lonci, sklede, latvice, pokrovke), naselbina/17/
novi vek (16. stol.)	Veliki stan, pod Kocjanovo bajto	lesni žebli, žebli ledniki, kembelj živinskega zvonca, naselbina/18/

Sl. 1: Velika planina pred letom 1940 (foto: I. Tavčar)

značaj nomadske paše. Pastir naj bi se bil selil z drobnico s pašnika na pašnik in si sproti postavljali tudi preprosta (kožnata?) zavetišča. Nižje v planini, a vedno nad naravno drevesno mejo, naj bi bil imel osrednje selišče, kjer se je zadrževal tudi dlje v času med poletno pašo živine. V rimskem času naj bi pašništvo ne bilo bistveno drugačno od prazgodovinskega, prehajalo naj bi v transhumantno obliko paše, ko se je pastir zadrževal dalj časa na osrednjem, manj pa v zasilnih zavetiščih na oddaljenejših pašnikih. Šele od 12.–13. stol. dalje pa naj bi bila zaživela (neprava) transhumantna oblika pašništva,^{/19/} kakršno poznamo na Veliki planini še danes, ko se pastir preseli poleti za nekaj mesecev v planino, se tam nastani v pastirski koči in v njej tudi predeluje mleko v mlečne izdelke.

Arheološke raziskave Velike planine doslej niso razkriale sledov prazgodovinskih, antičnih ali visokosrednjeveških stavb. Zato z našimi le nekaj let trajajočimi raziskavami še ni bilo mogoče poglobiti (po avstrijskem zgledu) spoznanj o prazgodovinskem in antičnem pašništvu v visokogorju. Da bi tudi pri nas pridobili starejše stavbno gradivo, smo v letu 1999 usmerili arheološko-etnološke raziskave na Veliki planini k iskanju sledov starejših planšarskih koč. Predhodno smo si ogledali potencialne poselitvene lokacije na "Lambergarci" (kjer smo že prej našli srednjeveško keramiko), v Pečicah in na Velikem stanu, kjer smo prav tako našli več kosov poznosrednjeveške in novo-veške keramike. V sedlu zahodno od Kocjanove in vzhodno od Hebanove bajte na Velikem stanu smo opazili nekoliko dvignjeno teraso, iz katere so moleli v linijo zloženi kamni, prekriti s travnato rušo. Na tej lokaciji smo napravili nekaj poskusnih sond, našli v njih črepinje in žeblje, domnevno z začetka novega veka, in se odločili za izkop (sl. 10), še posebno, ker so bili dobro vidni ostanki stavbe ovalnega tlorisa. Izkopavanja smo začeli 1. junija z ekipo, v kateri so bili J.

Železnik, dipl. arheologinja, sodelavka muzeja v Mengšu (voditeljica izkopavanj), in sodelavci: dr. J. Horvat (ZRC SAZU), M. Bremšak, F. Stele, T. Žerjal, S. Poglajen, B. Rozman, A. Preložnik in dr. T. Cevc (ZRC SAZU). Z izkopavanji smo končali 5. junija 1999.

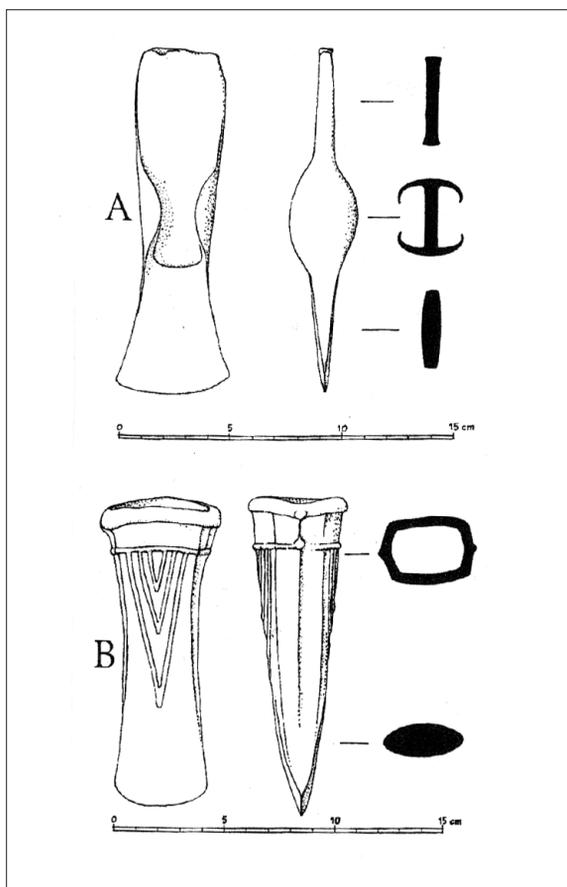
Ker je zbrano arheološko gradivo še v obdelavi, objavljam v tem prispevku z dovoljenjem voditeljice izkopavanj Janje Železnikar nekatera spoznanja, napisana v preliminarnem poročilu septembra 1999./20/

Tloris "bajte", ki smo jo raziskovali, je bil sestavljen iz pravokotne pastirjeve izbe in lope skoraj zanesljivo ovalne oblike. Južnega in zahodnega dela sonde nismo odpirali, ker so bili zaradi visečega terena ostanki stavbe zelo slabo ohranjeni.

Na vzhodnem delu približno 4 x 4 m velike pastirjeve izbe se je ohranilo ognjišče pravokotne oblike, veliko 1,30 x 1,0 m in obdano z manjšimi kamni. Ker smo našli v bližini ognjišča odlomek železa, podoben tečaju vrat, smemo domnevati, da je bil vhod v stavbo na vzhodni strani, kjer je stalo v kotu ognjišče.

Približno 2 m od zunanjega roba pastirjeve izbe so bili vidni temelji lope. Temelj je bil zložen na suho iz večjih kamnov in postavljen v eni liniji. Nadgradnja lope in celice je bila verjetno lesena (o tem lahko sklepamo po najdenih žeblijih). Lopa je v premeru merila približno 10 m. Pri gradnji lope so na severovzhodu izkoristili naravni lapornati teren, na jugu pa rahlo grbino. Pri prostorski ureditvi lope so skladno vključili vanjo večjo skalo na zahodni strani in okrog nje tlakovali tla s kamni.

Med arheološkimi najdbami prevladuje keramika; od 1291 kosov je kar 1199 fragmentov lončevine. Glazirane keramike je razmeroma malo. Med kosi keramike pogosto naletimo na ustja pokrovov posod (skled),

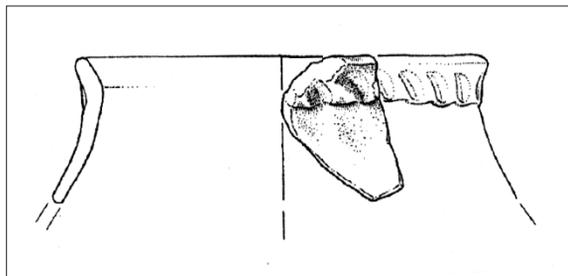

Sl. 2: Bronasta plavutasta sekira (A) in tulasta sekira (B) iz mlajše bronaste dobe, Tiha dolina in Dovja Raven (po V. Kopač, Varstvo spomenikov 18–19/1)

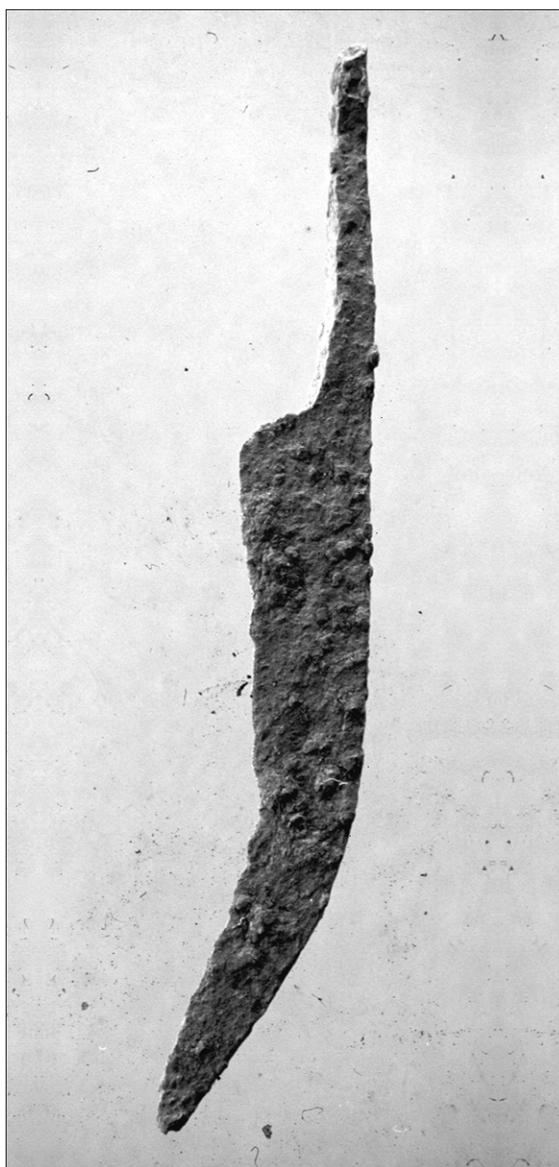
kar kaže, da so iz skisanega mleka delali sir. Mleko v skledah so pokrivali s pokrovkami in tako preprečevali, da niso padali vanj ogorki z odprtega ognjišča.

Med kovinskimi predmeti so najpogostejši žebli (59 kosov); največ jih je bilo v okolici ognjišča. Med redke najdbe sodi železna kopača (sl. 11), najdena v lopi v prostoru, ki je bil verjetno tlakovan. Blizu je bil najden tudi železen srp, gotovo namenjen žetvi trave v oseku. Tam smo našli tudi železen kembelj živinskega zvonca (sl.12). Znotraj pastirjeve izbe je bilo najdenih več kosov žebeljev "lednikov". Z njimi so podkovali cokle za varno hojo po skalah in mokri travi. Med najdbami drobnih predmetov je potrebno omeniti še majhne modre jagode rožnega venca. (?)

O načinu gradnje ni bilo mogoče ugotoviti kaj več, ker se leseni ostanki niso ohranili. Za gradnjo temeljev izbe in lope so uporabili razpoložljivo gradivo – kamen, ki so ga pobrali na terenu v bližini stavbe. Za

Sl. 3: Fragment keramike iz mlajše bronaste dobe, Pečice, M 1 : 2

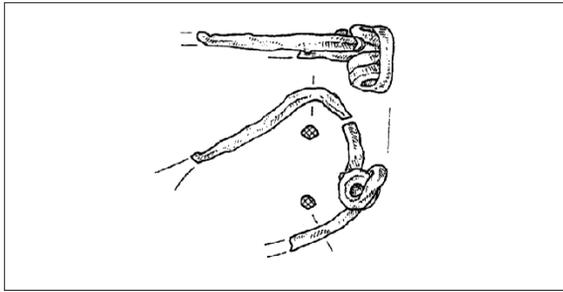
Sl. 4: Železen nož iz 5.–4. stol. pred Kr., Špauška Raven (foto: F. Stele)

lesene stene izbe in strehe lope lahko mislimo, da so bile podobne tradicionalno grajenim bajtam iz predvojnega časa.

O času nastanka stavbe govori najdena keramika (sl. 13). Sklepamo lahko, da je bila bajta naseljena v 17. stol. Nekaj kosov keramike je starejših, ker pa je bila ta najdena zunaj stavbe, je lahko pripadala tudi drugi bajti./21/

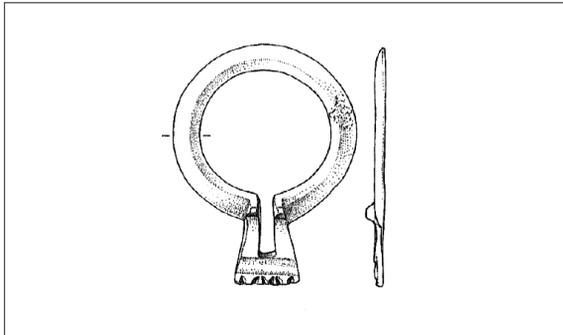
Izkopani ovalni tloris pastirske kočje iz 17. stol. (sl. 14) omogoča, da stavbo primerjamo z "bajto" iz 20. stol. Najbolj primerna za primerjavo je Preskarjeva bajta (sl. 15), nanovo postavljena leta 1945, po požigu planine leta 1944. V notranjščini izbe ima edina ohranjeno odprto ognjišče in je zato spomeniško zavarovana.

Primerjava tlorisov obeh bajt v istem merilu pokaže presenetljivo podobnost. Po velikosti sta kočji skoraj povsem enaki; pastirjeva izba iz 17. stol. je morda za pol metra daljša (4,5 x 4 m) od Preskarjeve, ki meri 4 x 4 m. Tudi lopi se po velikosti in obliki ne razločujeta, tako da bi bilo mogoče manjkajoči del tlorisa bajte iz

Sl. 5: Poznolatenska fibula iz 1. stol. pred Kr., Za Plečam, M 1 : 2

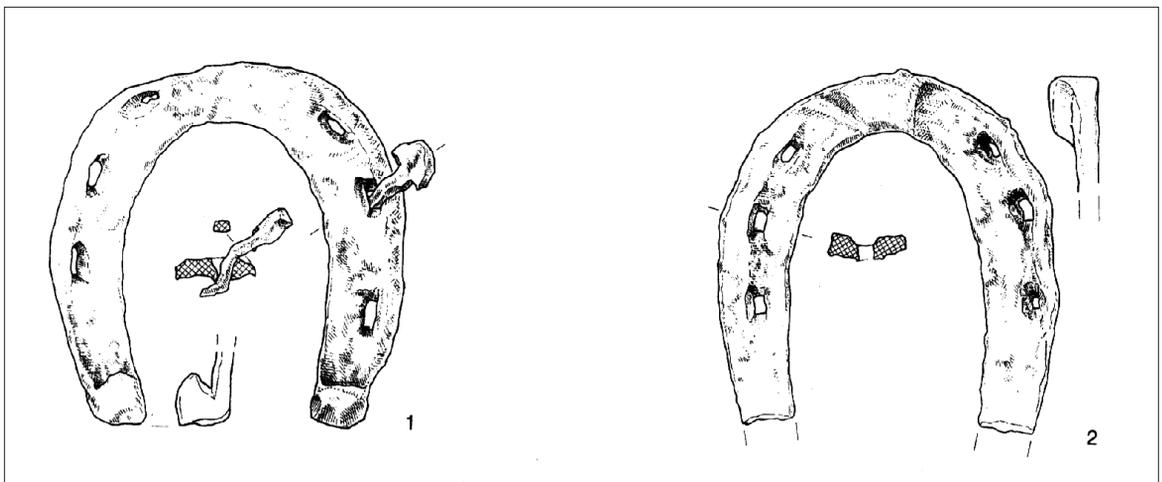
17. stol. dopolniti po tlorisu Preskarjeve bajte. Opaziti pa je mogoče nekatere posebnosti, ki kažejo na navezanost graditeljev stavbe iz 17. stol. na srednjeveško tradicijo. Ta se kaže v tem, da je bila stavba postavljena višje v planini kot večina današnjih pastirskih stavb; da se naslanja na naravne skale, ki so vključene v tloris stavbe; da so kamnitni temelji stavbe

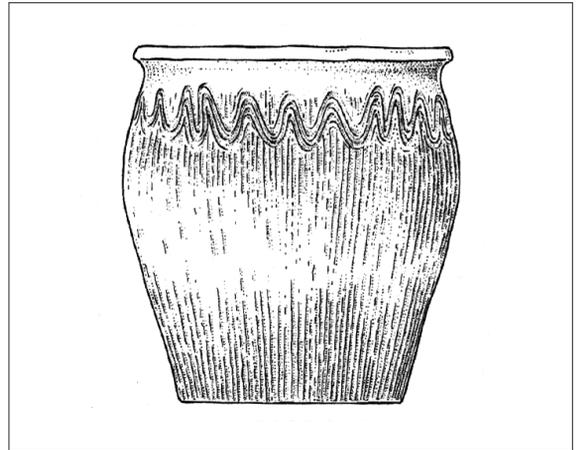
Sl. 6: Okrogla srebrna rimska fibula iz 3.–4. stol., Pečice, M 1 : 2

nizki in da je odprto ognjišče nizko pri tleh, obdano ob roboh s kamni./22/

Odkrita stavba iz 17. stol. pa seveda glede na svojo velikost in tloris ne more skriti, da je drugačna od srednjeveških pastirskih koč. To bi seveda zlahka dokazali, če bi bilo mogoče našo stavbo primerjati s tlorisi srednjeveških pastirskih koč. Ker teh še nismo raziskovali, čeprav smo nanje naleteli skoraj na vseh planinah, se lahko opremo na spoznanja o srednjeveških pastirskih stavbah z opuščenih srednjeveških planin v Švici/23/ in v Dachsteinu v Avstriji/24/, ki jih

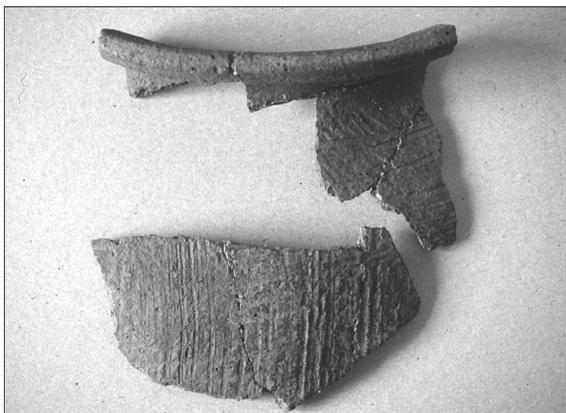
Sl. 8: Železni podkvi (1, 2) starejše oblike iz 9.–13. stol., Za Plečam, M 1 : 2

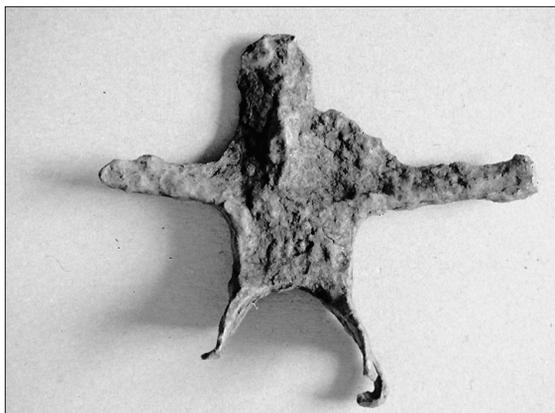
Sl. 7: Poznoantični lonec – rekonstrukcija, Za kapelo, M 1 : 4

raziskujejo že več kot dvajset let. Odkriti tlorisi kažejo, da so bile srednjeveške pastirske koč razmeroma majhne enocelične stavbice, velike komaj 3 x 2,5 m. Večje so začeli postavljati od 16. stol. naprej, ko so potrebovali za razvijajoče se planšarsko planinsko gospodarstvo večje prostore za sirjenje in shranjevanje mlečnih izdelkov, za živino pa hlev. Tako korenito spremembo prostorske strukture so narekvale izboljšane možnosti prodaje in transporta mlečnih izdelkov. Srednjeveško pašništvo, ki je temeljilo na priraji živine, je le malo izkoriščalo možnosti predelave mleka v mlečne izdelke in njihovo prodajo. Ko so se te ponudile, so povzročile tudi prelom s srednjeveško pašno in stavbno tradicijo./25/

Ali so se tudi pri nas na prehodu v novi vek uveljavljale podobne gospodarske, zgodovinske in kulturne razmere, ki so terjale spremembo srednjeveškega planinskega gospodarjenja? Če bi sodili po številu najdb keramičnih fragmentov na Veliki planini kot tudi v drugih planinah v Kamniško-Savinjskih Alpah, bi omenjeni misli lahko pritrdili, še posebej zato, ker so konec srednjega veka, zlasti pa od 16. stol. naprej, v pastirskem inventarju prevladovali skleda in latvice, kar kaže na intenzivno predelavo mleka v maslo in kislisir./26/ Za ta planšarska opravila je potreboval veliko-planinski pastir tudi ustrezen večji prostor. Srednjeveška stavbica, "bajta", velika morda 3 x 2,5 m, ni ustrezala tem potrebam. Ker je imel tudi fevdalni gos-

Sl. 9: Fragmenti lonca iz 11.–12. stol., Gradišče (foto: F. Stele)

Sl. 11: Fragment železne kopače, najdene znotraj bajte iz 17. stol., Veliki stan (foto: F. Stele)

pod, lastnik ali upravitelj planine, koristi od planšarstva, ni oviral kmetov pri gradnji večjih pastirskih koč. Sklepamo lahko, da je v času od 15. do 16. stol. dobila enoprostorna lesena "bajta" tudi lopo, hlev. Kako je prišlo do te spremembe, ne vemo, mogoče pa je nakazati možnosti, ki se opirajo na izkušnje drugod v Alpah.

Raziskave planšarskega stavbarstva z začetka novega veka v švicarskih in tudi avstrijskih planinah (Dachstein) so pokazale, da so pastirji pridobili prostor za hlev s podaljšanjem strehe. Na Bavarskem v Berchtesgadnu je nastal na ta način poseben tip pastirske koče, imenovan "Rundumkaser". Stavba prvotno ni imela hleva, ampak le nadstreške za živino, pozneje so streho podaljšali na vseh straneh, da je nastala pravokotna stavba (sl. 16), katere hlevi so z vseh strani obdajali planšarjevo izbo./27/

Ali je ovalna velikoplaninska bajta pridobila hlev, lopo, podobno kot bavarski "Kaser" s podaljšanjem strehe? Takšna rešitev naloge se zdi verjetna in tudi izpeljiva, pri čemer pa je presenetljivo to, da so si velikoplaninski graditelji koče s hlevom izbrali drugačno pot za povečanje bajte. Oprli so se na staro pastirsko stavbno izročilo. V odmiku dveh metrov so obdali štirioglasto leseno bajto s kamnitno ogrado, nanjo položili kole lopnike in te z zgornjim koncev oprli v vrh sten. Vhodni in zatrepni del kamnitne ograde so napravili polkrožen, kot bi hoteli napraviti ovčjak /28/ (sl. 17). To leseno konstrukcijo so nazadnje prekrili s (leseno?) kritino. Tako nastala stavba ovalne oblike je na moč podobna ovalni prazgodovinski hiši, kar je pripeljalo do hipoteze o prazgodovinskem izviru velikoplaninskega stavbarstva./29/ Novejše raziskave to možnost zavračajo./30/ Da smo pri našem razmišljanju o nastanku ovalne bajte na pravi poti, lahko sklepamo po tem, da so postavljali v začetku 20. stol. v planini

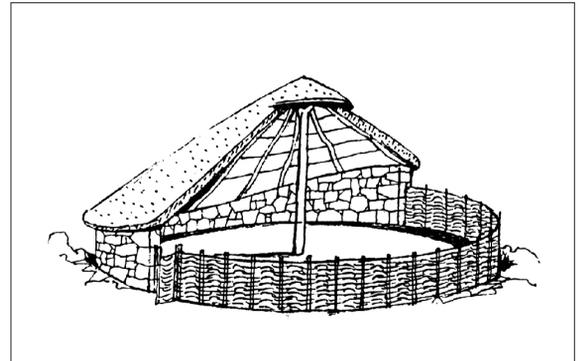
Sl. 10: Arheološko najdišče ovalne pastirske koče iz 17. stol., Veliki stan, pod Kocjanovo bajto (foto: T. Cevc)

Sl. 12: Železen kembelj zvonca za drobnico, dolžina 8 cm, najden znotraj bajte iz 17. stol., Veliki stan (foto: F. Stele)

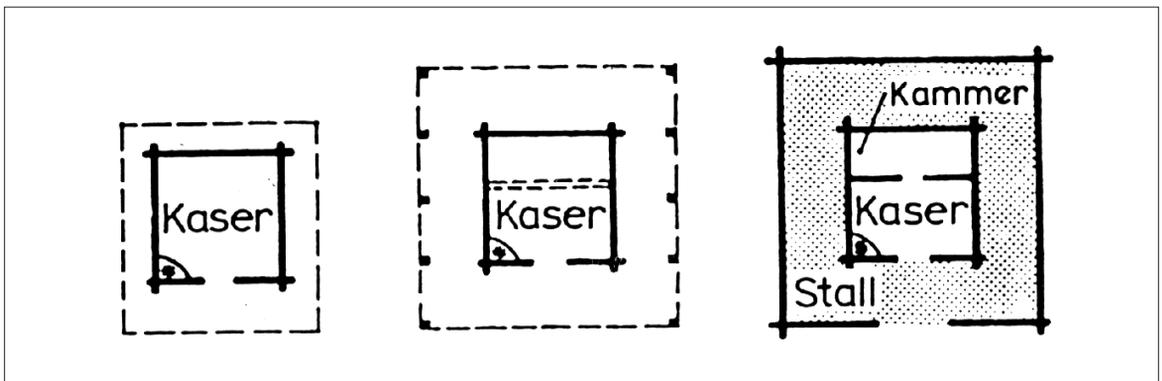
Sl. 13: Fragmenti keramike, najdeni v bajti iz 17. stol., Veliki stan (foto: F. Stele)

Sl. 17: Vizionarna rekonstrukcija ovčjaka iz Bele krajine po Žagarjevem opisu iz 18. stol. (risal M. Mušič)

Osredok (1150 m) pod Kamniškim vrhom pastirske kočje s polokroglo lopo na zadnji strani stavbe (sl. 18). Ostrešje se je opiralo na steber, postavljen na sredo znotraj lope. Ko so podaljšali tudi streho na obeh podolžnih straneh kočje, je nastal apsidalni tloris še danes ohranjene Zabrske bajte./31/

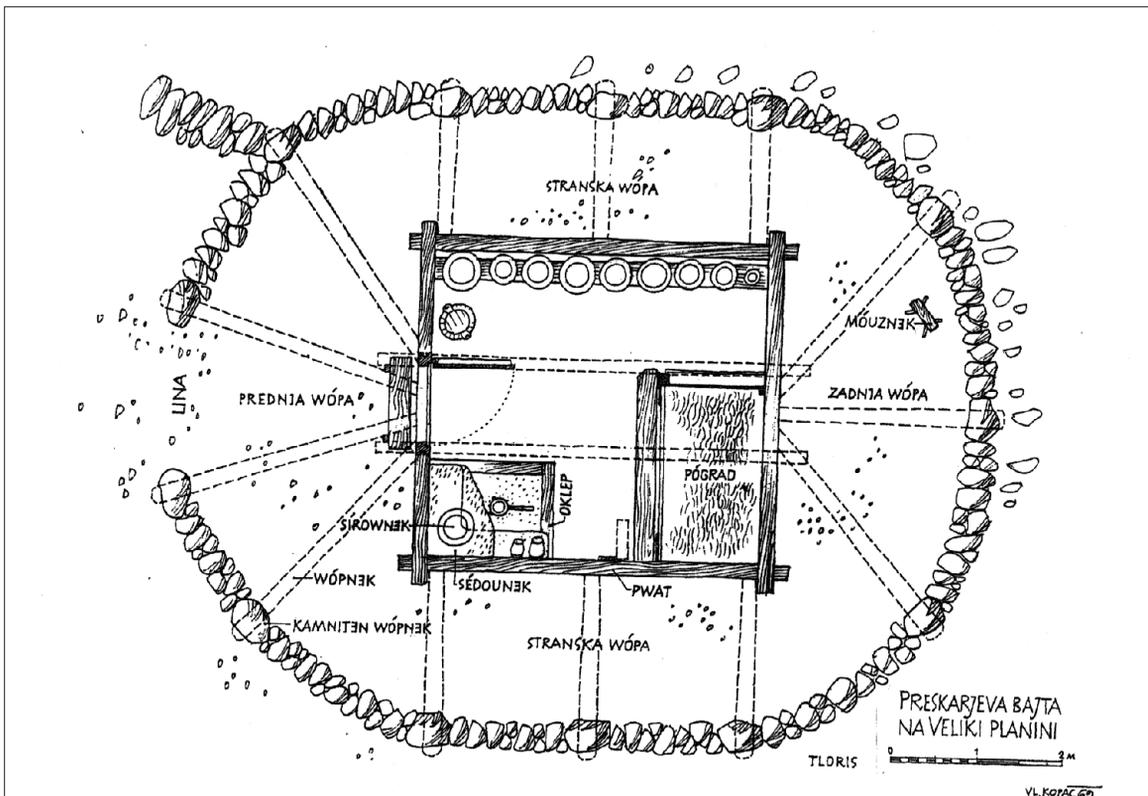
Odkritje ovalnega tlorisa bajte iz 17. stol. na Veliki planini pomeni nadaljnji korak v odkrivanju zgodovinske podobe Velike planine in njene arhitekturne dediščine. Sedaj vemo, da so pred 400 leti postavljali ovalne pastirske kočje, verjetno preprostejše od tistih, ki so se nam ohranile do danes. V štiristo in več letih je dozorela stavba v izjemno privlačen spomenik./32/ Ker stoji danes na Veliki planini samo še ena v stari tradiciji stesana in postavljena ovalna pastirska kočja z odprtim ognjiščem v izbi, spomeniško zavarovana Preskarjeva bajta, je upravičena bojazen, da je ne bi doletela nesrečna usoda, kakršna je zajela Zabrsko bajto; spomladi 1999 jo je zažgala strela in je do tal pogorela. Prav bi bilo, da bi bolje oskrbovali in skrbeli za spomeniško zavarovano Preskarjevo kočjo, pаметno pa bi tudi bilo, da bi stesali novo bajto po zgledu Preskarjeve kočje, dokler še živijo tesarji, ki znajo tesati v duhu stare tradicije. Stala naj bi v Kamniku, morda v muzeju na prostem ob gradu Zaprice, kjer so razstavljeni tudi drugi spomeniki ljudske arhitekture. V stavbici bi lahko razstavili nekaj na Veliki planini najdene lončevine iz srednjega in zgodnjega novega veka. Tako bi bili rešeni skrbi, da bi izgubili spomenik, ki najbolj izvirno predstavlja samoniklost velikoplaninskega stavbarstva (sl. 19).

Sl. 16: Hipotetični razvoj bavarske pastirske kočje "Kaser", Berchtesgaden (po H. Keim: Almgebäude im bayerischen Alpenraum, str. 166, sl. 3)

Sl. 14: Tloris pastirske bajte iz 17. stol., Veliki stan, pod Kocjanovo bajto (iz poročila J. Železnikarjeve)

Sl. 15: Tloris Preskarjeve bajte, zgrajene leta 1945, Veliki stan (risal V. Kopač)

Sl. 18: Pastirske koče na planini Osredok z lopo polokrogle oblike, 21. 7. 1901 (risal A. Sič, v arhivu SEM, Ljubljana)

Sl. 19: Planina Dolga trata (Dleskovška planota), pastirska koča z ovalno lopo (foto F. Stele)

Zahvala

Raziskavo je omogočilo in finančno podprlo Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije. Za razumevajočo pomoč iskrena hvala.

Zahvaljujem se sodelavcem, ki so izkopavali na Veliki planini, zlasti še F. Steletu in M. Bremšaku, ki sta me spremljala ves čas na raziskovalnih tipanjih po Veliki

planini. Iskrena zahvala tudi sodelavcem Inštituta za arheologijo ZRC SAZU (še posebej dr. D. Božiču in dr. J. Dularju), zlasti pa dr. Jani Horvat, ki je s svojim strokovnim znanjem leta 1997 vodila izkopavanja na Veliki planini ter pripomogla h kvalitetni opredelitvi najdb. Nazadnje se iskreno zahvaljujem voditeljici arheoloških izkopavanj na Veliki planini v letu 1999, dipl. arheologinji Janji Železnikar, ki je pripomogla k srečnemu odkritju štiristo let starega tlorisa bajte. Odlične

risbe, ki v marsičem dopolnjujejo besedilo članka, so delo Dragice Lunder - Knific, ki se ji za trud prav tako zahvaljujem.

Drei Jahrtausende der Alm Velika planina (1550 m)

Am Rand der archäologischen Entdeckung der ovalen Sennhütte aus dem 17. Jh.

Zusammenfassung

Die Alm Velika planina (1550 m) in den Kamniker bzw. Steiner Alpen (äußerster südöstliche Rand der Ostalpen) gilt als die größte Alm in den slowenischen Alpen. Auf ihr können mehr als 300 Kühe oder gar 2000 Schafe weiden. Die archäologischen Forschungen aus den Jahren 1995–1999 bestätigten die Besiedlung der Alm schon in der späten Bronzezeit (12.–11. Jh. vor Chr.), dann am Ende der älteren und in der jüngeren Eisenzeit (5.–1. Jh. vor Chr.), stärker wieder in der römer- und spätantiken Zeitalter (3.–5. Jh.), im Mittelalter (9.–15. Jh.) bis zur heute. In der beiliegenden Tabelle sind die wichtigsten datierten archäologischen Funde auf der Alm Velika planina beschrieben.

Mit den archäologischen Sondierungen im Jahr 1999 wurde sogar ein Grundris der ovalen Sennhütte aus dem 17. Jh. (siehe Abb. 14) entdeckt. Dieser Fund bestätigt, daß auf der Velika planina schon über 400 Jahre hindurch die Sennhütten der charakteristischen ovalen Form, mit einem Hirtenraum in der Mitte und einem ovalen Stall demselben rundherum gebaut wurden (Abb. 15). Die Sennhütte sieht dem ovalen vorgeschichtlichen Haus ohne Stube ähnlich was zur Hypothese über die Herkunft des ovalen Hauses auf der Alm Velika planina leitete (Fussnote 29). Die neuesten Forschungen weisen das ab (Fussnote 30). Man könnte vermuten, daß die ovalen Sennhütten gegen ende des Mittelalters entstanden sind, als man die ursprüngliche viereckige Holzhütte mit einem Steinperch umgab und es mit einem Dach bedeckte. Im Weißkrain wurden auf ähnliche Weise die Schaffstallungen mit einer Säule in der Mitte gebaut. (Abb. 17). Als eine Bestätigung der Vermutung über den mittelalterlichen Ursprung der ovalen Hütte sollte man auf der Velika planina einen Bau entdecken, das älter als jene Sennhütte aus dem 17. Jh. sein sollte.

OPOMBE

- /1/ T. Cevc: *Velika planina. Življenje, delo in izročilo pastirjev*, 3. dop. izdaja, Ljubljana 1993, str. 14.
 /2/ Isti, n. d.
 /3/ T. Cevc: *Nastanek in razvoj pastirskega stanu na Veliki planini nad Kamnikom*, v: *Kamniški zbornik* 11, 1967, str. 47–87.
 /4/ V. Kopač, *Velika planina*, v: *Varstvo spomenikov* 17–19/1, 1974, str. 185–186.
 /5/ Isti, prav tam.
 /6/ T. Cevc (s sodelovanjem J. Horvat, M. Bremšaka in F. Steleta): *Davne sledi človeka v Kamniških Alpah. Arheološke najdbe v planinah (1995–1996)*, Ljubljana 1997, str. 34. – *Ob arheoloških izkopavanjih pod vodstvom dr. J. Horvatove (ZRC SAZU) na Veliki planini od 10.–15. junija 1997 je bilo najdenih tudi več kosov prazgodovinske keramike, domnevno iz istega časa kot izvirata najdbi obeh bronastih sekir. Prim. J. Horvat: Vorgeschichtliche und römische Besiedlung der Kamniške Alpe (Slowenien), v:*

- Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie*, Bd. 55, Bonn 1999, str. 183–188.
 /7/ Dne 16. 7. 1998 sem odkril po naključju prazgodovinske črepinje ob poti iz Domžalskega doma proti Črnuškemu planinskemu domu. Ob ogledu terena dne 20. 7. 1998 sva s F. Steletom našla še nekaj manjših koščkov keramike.
 /8/ Dne 15. 9. 1999 sva s F. Steletom pri ogledu terena na Veliki planini, nad nekdanjim naseljem, kjer so imeli svoje bajte kmetje iz vasi Županje Njive, na mestu z ledinskimi imenom Špauska Raven odkrila v bližini večjih skal na skrajnem vzhodnem robu ravnice, približno 15 cm globoko v zemlji, železen, 15 cm dolg nož z nasadilom za ročaj. Po oceni arheologa dr. D. Božiča (ZRC SAZU) izvira najdba iz 5.–4. stol. pred Kr. Najdbo hranijo v Inštitutu za arheologijo ZRC SAZU.
 /9/ Ob pregledu terena 6. 9. 1996 na Veliki planini na ravnici z ledinskimi imenom Za Plečam smo M. Bremšak, F. Stele in podpisani našli ob skali, približno 15 cm globoko v tleh, fragment železne fibule iz 1. stol. pred Kr. Najdbo hranijo v Inštitutu za arheologijo ZRC SAZU. Prim. T. Cevc: *Davne sledi človeka v Kamniških Alpah*, Ljubljana 1997, str. 38.
 /10/ Ob arheoloških izkopavanjih pod vodstvom dr. J. Horvat na Veliki planini v Pečicah od 10. 6.–15. 6. 1997 je bila odkrita pod večjo skalo srebrna okrogla fibula iz 3.–4. stol. Prim. J. Horvat: *Vorgeschichtliche und römische Besiedlung der Kamniške Alpe (Slowenien)*, v: *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie*, Bd. 55, Bonn 1999, str. 184 ss.
 /11/ T. Cevc: *Davne sledi človeka v Kamniških Alpah*, Ljubljana 1997, str. 33–34.
 /12/ Isti, n. d., str. 36–38.
 /13/ Isti, n. d., str. 38–40; isti: *Nova spoznanja o planšarstvu na Veliki planini v Kamniških Alpah*, v: *Traditiones* 25, Ljubljana 1996, str. 69–81.
 /14/ Ob ogledu terena na Gradišču na Veliki planini dne 15. 10. 1999 in 2. 11. 1999 sva s F. Steletom našla približno 10–15 cm globoko v zemlji ostanke srednjeveškega lonca, ki po ustni oceni arheologa M. Horvata (Mestni muzej v Ljubljani) izvira iz 11.–12. stol. Lončevino hranita najditelja.
 /15/ T. Cevc: *Davne sledi človeka v Kamniških Alpah*, Ljubljana 1997, str. 38–40; isti: *Nova spoznanja o planšarstvu na Veliki planini*, v: *Traditiones* 25, Ljubljana 1996, str. 69–81.
 /16/ T. Cevc: *Davne sledi človeka v Kamniških Alpah*, Ljubljana 1997, str. 40–42. – *Poleg omenjenih najdb je bilo odkritih ob terenskih ogledih na Veliki planini v letih 1995–1999 večje število fragmentov keramike iz poznega srednjega in novega veka, ki jo hranijo najditelji. Nekaj kosov keramike so prinesli v Inštitut za slovensko narodopisje v letih 1974–1988 jamarji, člani Jamarskega kluba iz Kamnika. To gradivo, ki po večini še ni katalogizirano, bo upoštevala študija, ki jo pripravljam o keramiki (sklede, latvice) s planin v Kamniško-Savinjskih Alpah.*
 /17/ M. Horvat: *Obdelava lončevine z Velike planine*, v: *Traditiones* 25, Ljubljana 1996, str. 81–91.
 /18/ J. Železnikar: *Arheološko izkopavanje novoveške hiše na Velikem stanu – Velika planina. Preliminarno poročilo v rokopisu, september 1999. Shranjeno v Inštitutu za arheologijo ZRC SAZU.*
 /19/ G. Cerwinka - F. Mandl: *Dachstein. Vier Jahrtausende Almen im Hochgebirge*, Bd. 1, Gröbming 1996, str. 157–160.
 /20/ J. Železnikar, n. d.
 /21/ Ista, prav tam.
 /22/ Prim. W. Meyer: *Wüstungen als Zeugen des mittelalterlichen Alpwesens*, v: *Histoire des Alpes. Geschichte der Alpen*, Basel 1979, str. 256–260.
 /23/ W. Meyer, F. Auf der Maur, W. Bellwand, T. Bitterli - Waldvogel, P. Morel, J. Obrecht: *“Heidenhüttli”. 25 Jahre archäologische Wüstungsforschungen im schweizerischen Alpenraum*, Basel 1998.
 /24/ G. Cerwinka - F. Mandl: *Dachstein. Vier Jahrtausende Almen im Hochgebirge*, Bd. 1, Gröbming 1996; Bd. 2., Haus i. E. 1998.

/25/ W. Meyer s soavtorji, "Heidenühtli", 25. Jahre archäologische Wüstungsforschungen im schweizerischen Alpenraum, Basel 1998, str. 410 ss.
/26/ T. Bregant: Keramično gradivo iz zijalk na Lepi glavi in Dolgi njivi, v: Slovenski etnograf 30, 1977, str. 113–121; M. Horvat: Obdelava lončevine z Velike planine, v: Traditiones 25, 1996, str. 81–91.
/27/ H. Keim: Almgebäude im bayerischen Alpenraum, v: Planšarske stavbe v Vzhodnih Alpah. Sennhütten in den Ostalpen (ured. T. Cevc), Ljubljana 1995, str. 162 ss.
/28/ Okrogle ovčjake s stebrom sredi kamnitnega oboda poznajo v Dalmaciji in tudi pri nas v Beli krajini. Opisal jih je J. M. Žagar v 1. pol. 18. stol. Prim. D. Mušič in J. Batis: Življenje in delo J. M. Žagarja, v: Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike, zv. 3, Ljubljana 1975, str. 116 ss.
/29/ T. Cevc: Nastanek in razvoj pastirskega stanu na Veliki planini nad Kamnikom, v: Kamniški zbornik 11, Kamnik 1967, str. 47–87.

/30/ T. Cevc: Tipologija tradicionalnih pastirskih in planšarskih stavb v slovenskih Alpah, v: Planšarske stavbe v Vzhodnih Alpah. Die Sennhütten in den Ostalpen, Ljubljana 1995, str. 55–57; H. Keim: Alpengebäude im bayerischen Alpenraum. Versuch einer typologischen Darstellung, v: Planšarske stavbe v Vzhodnih Alpah. Die Sennhütten in den Ostalpen, Ljubljana 1995, str. 170; S. Gabrovec: Mesto Kamnika v prazgodovini Slovenije, v: Kamnik 1229–1979, Zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta, Kamnik 1985, str. 7.
/31/ T. Cevc: Nastanek in razvoj pastirskega stanu na Veliki planini nad Kamnikom, v: Kamniški zbornik 11, Kamnik 1967, str. 63 sl.
/32/ V. Kopač: Velikoplaninska pastirska bajta in nekaj njenih značilnosti, v: Traditiones 25, 1996, str. 91–103.

Dr. Božidar Drovenik

Biološki inštitut
ZRC SAZU
Ljubljana

NOVOSTI V FAVNI HROŠČEV RILČKARJEV (*CURCULIONIDAE*, *COLEOPTERA*) NA KAMNIŠKEM

UVOD

V tem favnističnem prispevku so zbrani rezultati raziskav hroščev rilčkarjev na Kamniškem. Raziskave so potekale v okviru raziskovalnega projekta Hrošči slovenskega alpskega prostora, ki ga je financiralo Ministrstvo za znanost in tehnologijo. Težišče teh raziskav so bile Kamniško-Savinjske Alpe, ki so po mojem mnenju slabše raziskane kot Julijske Alpe.

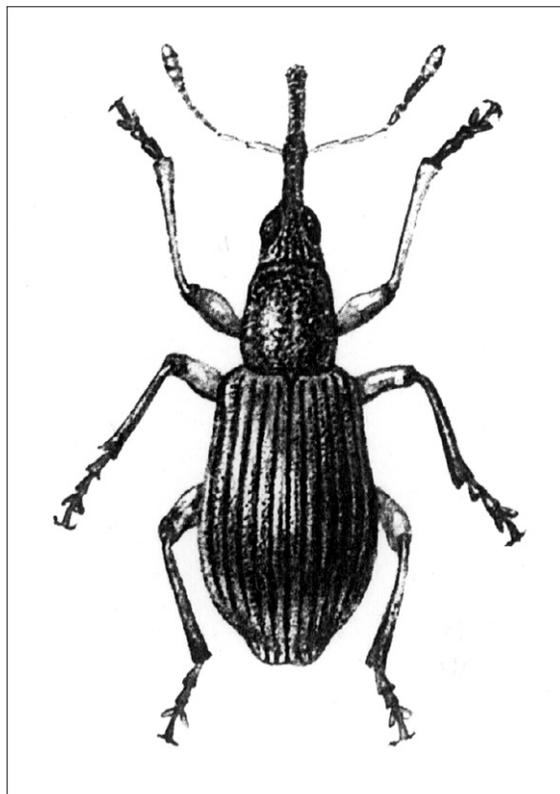
Hrošči rilčkarji (*Curculionidae*) so pretežno majhne rastlinojede živali, mnoge med njimi poznamo tudi kot škodljivce v poljedelstvu in gozdarstvu. Za te hrošče je značilno, da se ustni organi (čeljusti) preoblikujejo v rilček, ki je lahko daljši ali krajši in pri primitivnejših predstavnikih te skupine le nakazan. Veliki so od 1,5 do 25 mm. Nekatere talne vrste, ki živijo v zemlji, so slepe in endemne za slovensko ozemlje. Večina vrst je črne ali rjave barve, nekatere med njimi so zelo pisane. Večina leta, so pa tudi predstavniki, ki ne letajo, kot je to značilno za rod *Otiorhynchus*. Živijo od nižin pa tja do najvišjih vrhov v Alpah.

Večji del podatkov je zbral avtor sam, manjši del pa Cene Furlan. Pri raziskavah sem večinoma uporabljal mrežo, imenovano kečer, s katero se tako rekoč kosi po rastlinstvu. Delno sem uporabljal tudi metodo stresa vej dreves in grmovja. Po novejših podatkih imam na Kamniškem zbranih 95 vrst rilčkarjev. V literaturi je poznano delo o rodu *Otiorhynchus* (Kovačević, 1971), tam sta tudi dve vrsti z našega območja, ki ju sam še nisem našel. Ti vrsti sta: *Otiorhynchus glabellus Rosenheim*, 1847 (Velika planina), *Otiorhynchus pauxillus Rosenheim*, 1647 (Velika planina). Sam sem v Kamniškem zborniku 1996/XIII že poročal o rilčkarju *Dichtrachelus luzei Ganglbauer*, 1895, z Grintovca. Vse druge navedene vrste tega rodu sem ponovno potrdil z novejšimi raziskavami. Te so pokazale, da je število vrst tega rodu mnogo večje, kot jih navaja Kovačević v navedenem delu. Vsi podatki, ki se nanašajo na Menino planino in Tuhinjsko dolino, pa so prvič objavljeni. Skupaj do sedaj poznamo na Kamniškem okoli 100 vrst hroščev rilčkarjev.

Lista najdenih vrst in nahajališč:

družina *Curculionidae* – rilčkarji

Byctiscus betulae (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, leg.: Drovenik
Kamnik, leg.: Drovenik

Apion apricans (velikost 3 mm)

Apoderus coryli (Linnaeus, 1758)
Soteska, Kamnik, leg.: Drovenik
Zgornji Tuhinj, leg.: Drovenik
Menina planina, leg.: Drovenik
Kamnik, leg.: Drovenik

Attelabrus nitens (Scopoli, 1763)
Zgornji Tuhinj, leg.: Drovenik

Ceratapion onopordi (Kirby, 1808)
Kamniška Bistrica, leg.: Drovenik
Kamnik, leg.: Drovenik

Trichoptera pium holosericum (Gyllenhal, 1833)
Kamnik 6. 4. 1996

Catapion seniculus (Kirby, 1808)
Javoršček, Menina planina, leg.: Drovenik
Kamnik, leg.: Drovenik

Cyanapion spencii (Kirby, 1808)
Kamnik, leg.: Drovenik

Protapion apricans (Herbst, 1797)
Kamniška Bistrica, leg.: Drovenik
Soteska, Kamnik, leg.: Drovenik
Pečni grič, Menina planina, leg.: Drovenik
Kamnik, leg.: Drovenik

Protapion varipes (Germar, 1817)
Soteska, Kamnik, leg.: Drovenik

Protapion assimile (Kirby, 1808)
Soteska, Kamnik, leg.: Drovenik
Kamnik, leg.: Drovenik

RAZPRAVE - narava

- Protapion fulvipes* (Fourcroy, 1785)
Volčji Potok, Kamnik, leg.: Drovenik
Kamnik, leg.: Drovenik
Hudo polje, Kamniška Bistrica, leg.: Drovenik
Soteska, Nevljica, Kamnik, leg.: Drovenik
Stari grad, Kamnik, leg.: Drovenik
- Protapion nigritatse* (Kirby, 1808)
Hudo polje, Kamniška Bistrica, leg.: Drovenik
- Protapion trifolii* (Linnaeus, 1768)
Hudo polje, Kamniška Bistrica, leg.: Drovenik
- Ischnopteration virens* (Herbst, 1794)
Hudo polje, Kamniška Bistrica, leg.: Drovenik
Kamnik, leg.: Drovenik
- Holotrichapion pisi* (Fabricius, 1801)
Kamniška Bistrica, leg.: Drovenik
- Eutrichapion viciae* (Paykull, 1800)
Javoršček, Menina planina, leg.: Drovenik
- Eutrichapion ervi* (Kirby, 1808)
Javoršček, Menina planina, leg.: Drovenik
- Chlorapion subglabrum* (Desbrochers, 1870)
Zgornji Tuhinj, leg.: Drovenik
- Otiorynchus armadillo* (Rossi, 1792)
Korošica, Kamniška Bistrica, leg.: Drovenik
- Otiorynchus auricomus* (Germar, 1824)
Žagana peč, Kamniška Bistrica, leg.: Drovenik
- Otiorynchus aurisignatus* (Apfelbeck, 1895)
Volčji Potok, Kamnik, leg.: Drovenik
- Otiorynchus austriacus* (Fabricius, 1801)
Zgornji Tuhinj, leg.: Drovenik
Mokrica, Kamniško-Savinjske Alpe, leg.: Drovenik
Korošica, Kamniška Bistrica, leg.: Drovenik
Hudo polje, Kamniška Bistrica, leg.: Drovenik
Kamniško sedlo, Kamniško-Savinjske Alpe, leg.: Drovenik
- Otiorynchus auricapillus* (Germar, 1824)
Kamniško sedlo, Kamniško-Savinjske Alpe, leg.: Drovenik
Mokrica, Kamniško-Savinjske Alpe, leg.: Drovenik
Grintovec, Kamniško-Savinjske Alpe, leg.: Drovenik
- Otiorynchus alpicola* (Boheman, 1843)
Kamniško sedlo, Kamniško-Savinjske Alpe, leg.: Drovenik, Furlan
Korošica, Kamniška Bistrica, leg.: Drovenik
- Otiorynchus azaleae* (Penecke, 1894)
Mokrica, Kamniško-Savinjske Alpe, leg.: Drovenik
- Otiorynchus bisulcatus* (Fabricius, 1792)
Kamniško sedlo, Kamniško-Savinjske Alpe, leg.: Drovenik, Furlan
Zgornji Tuhinj, leg.: Zdešar
- Otiorynchus bisulcatus istriensis* (Germar, 1824)
Kamniška Bistrica, ob izviri, leg.: Furlan
- Otiorynchus chalceatus* (Stierlin, 1861)
Kamniško sedlo, Kamniško-Savinjske Alpe, leg.: Drovenik
- Otiorynchus crategi* (Germar, 1824)
Kamnik, leg.: Drovenik
- Otiorynchus elegantulus* (Germar, 1824)
Stari grad, Kamnik, leg.: Drovenik
- Otiorynchus fraxini* (Germar, 1824)
Kamnik, leg.: Drovenik
Soteska, Kamnik, leg.: Drovenik
- Otiorynchus gemmatus* (Scopoli, 1763)
Stari grad, Kamnik, leg.: Drovenik
Kamniška Bistrica, ob izviri, leg.: Drovenik, Furlan
Soteska, Kamnik, leg.: Drovenik
Korošica, Kamniška Bistrica, leg.: Drovenik
Jermanca, Kamniška Bistrica, leg.: Drovenik
Žagana peč, Kamniška Bistrica, leg.: Drovenik
Kopišča, Kamniška Bistrica, leg.: Drovenik
Vaniše, Zgornji Tuhinj, leg.: Drovenik
- Otiorynchus inflatus* (Gyllenhal, 1834)
Pečni grič, Menina planina, leg.: Drovenik
- Otiorynchus lasius* (Germar, 1817)
Javoršček, Menina planina, leg.: Drovenik
- Otiorynchus niger* (Fabricius, 1775)
Zgornji Tuhinj, leg.: Drovenik
- Otiorynchus nodosus* (Müller, 1864)
Mokrica, Kamniško-Savinjske Alpe, leg.: Drovenik
- Otiorynchus obsoletus* (Stierlin, 1861)
Mokrica, Kamniško-Savinjske Alpe, leg.: Drovenik
Grintovec, vrh, Kamniško-Savinjske Alpe, leg.: Drovenik
Kamniško sedlo, Kamniško-Savinjske Alpe, leg.: Drovenik
- Otiorynchus pinastri* (Herbst, 1795)
Hudo polje, Kamniška Bistrica
- Otiorynchus plumipes* (Germar, 1817)
Vaniše, Zgornji Tuhinj, leg.: Drovenik
- Otiorynchus pulverulentus* (Germar, 1824)
Vaniše, Zgornji Tuhinj, leg.: Drovenik
Zgornji Tuhinj, leg.: Drovenik
- Otiorynchus sensistivus* (Scopoli, 1763)
Soteska, Kamnik, leg.: Drovenik
Korošica, Kamniška Bistrica, leg.: Drovenik
Stari grad, Kamnik, leg.: Drovenik
- Troglyorhynchus anophthalmus* (Schmidt, 1854)
Selska jama, Zgornji Tuhinj, leg.: Drovenik
- Phyllobius calcaratus* (Fabricius, 1792)
Soteska, Kamnik, leg.: Drovenik
Zgornji Tuhinj, leg.: Drovenik
Tunjice, Kamnik, leg.: Drovenik
- Phyllobius argentatus* (Linnaeus, 1758)
Javoršček, Menina planina, leg.: Drovenik

Kamniško sedlo, Kamniško-Savinjske Alpe, leg.: Drovenik
 Vaniše, Zgornji Tuhinj, leg.: Drovenik
 Travnik, Menina planina, leg.: Drovenik

Phyllobius betulae (Bechstein in Scharfenberger, 1805)

Soteska, Kamnik, leg.: Drovenik
 Zgornji Tuhinj, leg.: Drovenik

Phyllobius maculicornis (Germar, 1824)

Soteska, Kamnik, leg.: Drovenik
 Biba, Menina planina, leg.: Drovenik

Phyllobius oblongus (Linnaeus, 1758)

Soteska, Kamnik, leg.: Drovenik
 Kamniško sedlo, Kamniško-Savinjske Alpe, leg.: Drovenik
 Vaniše, Zgornji Tuhinj, leg.: Drovenik

Phyllobius viridicollis (Fabricius, 1792)

Šavnice, Menina planina, leg.: Drovenik
 Javoršček, Menina planina, leg.: Drovenik
 Vaniše, Zgornji Tuhinj, leg.: Drovenik

Polydrusus impar (Goeze, 1882)

Soteska, Kamnik, leg.: Drovenik
 Kamniško sedlo, Kamniško-Savinjske Alpe, leg.: Drovenik

Polydrusus sericeus (Schaller, 1783)

Soteska, Kamnik, leg.: Drovenik
 Vaniše, Zgornji Tuhinj, leg.: Drovenik

Polydrusus picus (Fabricius, 1792)

Zgornji Tuhinj, leg.: Drovenik

Rhinomias forticornis (Boheman, 1843)

Javoršček, Menina planina, leg.: Drovenik

Sitona lepidus (Gyllenhal, 1843) (syn. *flavescens*)

Hudo polje, Kamniška Bistrica, leg.: Drovenik

Sitona sulcifrons argutulus (Gyllenhal, 1834)

Soteska, Kamnik, leg.: Drovenik
 Hudo polje, Kamniška Bistrica, leg.: Drovenik

Sciaphilus asperatus (Bonsdorf, 1785)

Stari grad, Kamnik, leg.: Drovenik

Lixus punctiventris (Boheman, 1836)

Kamnik, leg.: Drovenik
 Soteska, Kamnik, leg.: Drovenik

Cotaster unciipes (Boheman, 1838)

Javoršček, Menina planina, leg.: Drovenik

Grypus equisetus (Fabricius, 1775)

Soteska, Kamnik, leg.: Drovenik

Tychius picirostris (Fabricius, 1787)

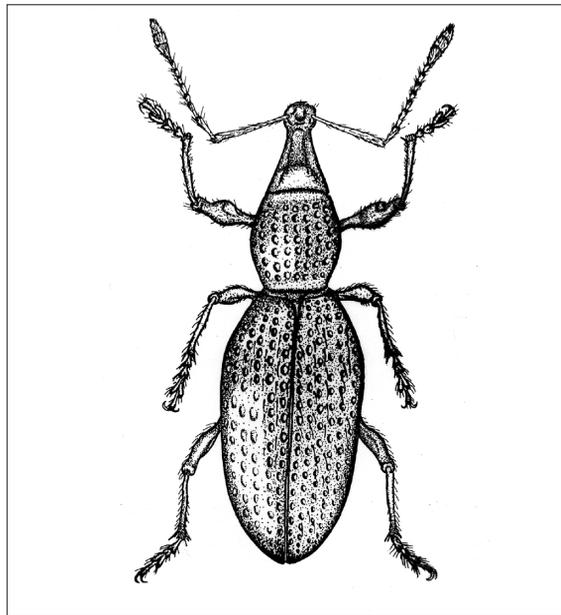
Volčji Potok, Kamnik, leg.: Drovenik

Anthonomus rubi (Herbst, 1795)

Javoršček, Menina planina, leg.: Drovenik

Bradybatus fallax (Gerstaecker, 1860)

Volčji Potok, Kamnik, leg.: Drovenik

Troglorhynchus anophthalmus (velikost 4 mm)

Curculio nucum (Linnaeus, 1758)

Kamnik, leg.: Drovenik

Curculio pellitus (Boheman, 1843)

Zgornji Tuhinj, leg.: Drovenik

Curculio pyrrhocerus (Marsham, 1802)

Kamnik, leg.: Drovenik

Curculio villosus (Fabricius, 1781)

Golice, Zgornji Tuhinj, leg.: Drovenik

Lepyrus palustris (Scopoli, 1763)

Kamniška Bistrica, ob izviro, leg.: Furlan

Liparus germanus (Linnaeus, 1758)

Kamnik, leg.: Drovenik
 Vaniše, Zgornji Tuhinj, leg.: Drovenik
 Kamniška Bistrica, pri koči, leg.: Drovenik
 Kamniško sedlo, 1450 m, Kamniško-Savinjske Alpe, leg.: Drovenik

Liparus glabrirostris (Küster, 1849)

Kamniška Bistrica, ob izviro, leg.: Furlan

Leiosoma cribrum (Gyllenhal, 1849)

Stari grad, Kamnik, leg.: Drovenik

Leiosoma concinnum (Boheman, 1842)

Stari grad, Kamnik, leg.: Drovenik

Plinthus findeli (Boheman, 1842)

Menina planina, leg.: Drovenik

Plinthus megerlei (Panzer, 1794)

Kamniško sedlo, Kamniško-Savinjske Alpe, leg.: Drovenik

Donus comatus (Boheman, 1842)

Pečni grič, Menina planina, leg.: Drovenik

RAZPRAVE - narava

Donus intermedius (Boheman, 1842)
Korošica, Kamniška Bistrica, leg.: Drovenik

Donus oxalidis (Herbst, 1795)
Kamnik, leg.: Drovenik

Donus viennensis (Herbst, 1795)
Kamniško sedlo, Kamniško-Savinjske Alpe, leg.: Drovenik

Hypera ononidis (Chevrolat, 1863)
Hudo polje, Kamniška Bistrica, leg.: Drovenik

Hypera suspicina (Herbst, 1795)
Javoršček, Menina planina, leg.: Drovenik

Echinodera hypocrita (Boheman, 1835)
Volčji Potok, Kamnik, leg.: Drovenik
Zgornji Tuhinj, leg.: Drovenik

Acalles echinatus (Germar, 1824)
Volčji Potok, Kamnik, leg.: Drovenik

Mononychus punctumalbum (Herbst, 1784)
Kamniška Bistrica, leg.: Furlan

Neophytobius granatus (Gyllenhal, 1836)
Kamnik, leg.: Furlan

Rhinoncus perpendiculatus (Reich, 1797)
Kamniška Bistrica, leg.: Furlan

Glocianus punctiger (Gyllenhal, 1837)
Soteska, Kamnik, leg.: Drovenik

Mogulones asperifoliarum (Gyllenhal, 1813)
Javoršček, Menina planina, leg.: Drovenik

Nedyus quadrimaculatus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, leg.: Drovenik
Biba, Menina planina, leg.: Furlan

Myarus graminis fuscopubens (Reitter, 1907)
Soteska, Kamnik, leg.: Drovenik

Cionus hortulanus (Fourcroy, 1785)
Kamniška Bistrica, pri koči, leg.: Drovenik

Cionus longicollis montanus (Brisout, 1863)
Zgornji Tuhinj, leg.: Drovenik

Cionus scrophulariae (Linnaeus, 1758)
Javoršček, Menina planina, leg.: Drovenik
Vaniše, Zgornji Tuhinj, leg.: Drovenik

Cionus tubeculosus (Scopoli, 1763)
Javoršček, Menina planina, leg.: Drovenik
Soteska, Kamnik, leg.: Drovenik
Kamniška Bistrica, leg.: Furlan

Cleopus pulchellus (Herbst, 1795)
Javoršček, Menina planina, leg.: Drovenik

Rhynchaenus fagi (Linnaeus, 1758)
Javoršček, Menina planina, leg.: Drovenik
Soteska, Kamnik, leg.: Drovenik
Kamnik, leg.: Drovenik
Hudo polje, Kamniška Bistrica

Rhynchaenus testaceus (Müller, 1776)
Soteska, Kamnik, leg.: Drovenik

Favnistične in ekološke značilnosti pomembnejših vrst

V tem poglavju se bomo seznanili z ekologijo in razširjenostjo nekaterih pomembnejših vrst hroščev rilčkarjev v Sloveniji, najdenih na Kamniškem. Večina vrst, ki jih tukaj ne navajamo, je v Sloveniji kot tudi na Kamniškem zelo razširjenih, čeprav imamo v tem trenutku za določene vrste le malo podatkov.

Protapion nigritatse (Kirby, 1808)

Vrsta je verjetno razširjena po vsej Sloveniji, vendar poznam le posamezna raztresena nahajališča tudi v Beli krajini, okolici Ljubljane in Pomurju. Na Kamniškem sem do sedaj našel le eno samo nahajališče. Vrsta je toploljubna in živi v mračnih logih. Hranilne rastline so detelje različnih vrst.

Protapion varipes (Germar, 1817)

Tudi ta vrsta je v Sloveniji razmeroma redka. Poznamo jo še iz Bele krajine in Pomurja. Živi na travnikih in se hrani samo z deteljami.

Chlorapion subglabrum (Desbrochers, 1870)

Vrsta je bila prvič najdena v Sloveniji in je bila do sedaj znana le iz južne Evrope. Hranilna rastlina mi je neznana. Nahajališče iz Zgornjega Tuhinja je za sedaj edino v Sloveniji.

Otiorhynchus azaleae (Penecke, 1894)

Vzhodnoalpska vrsta, vezana na apnenčasto kamnino. Živi vedno nad gozdno mejo in se čez dan navadno skriva pod kamenjem. Hrani se z različnimi rastlinami.

Otiorhynchus nodosus (Müller, 1864)

Živi na visokogorskih travnikih v jugovzhodnih apneniških Alpah. V Sloveniji je razširjena v Julijskih in Kamniško-Savinjskih Alpah in je razmeroma redka.

Otiorhynchus obsoletus (Stierlin, 1861)

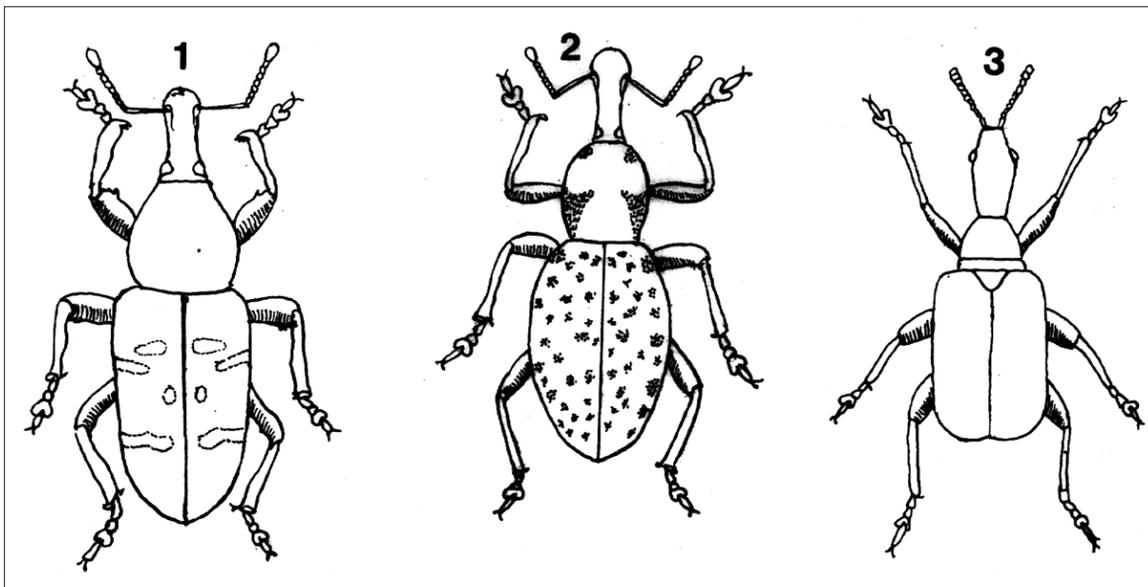
Vrsta živi na visokogorskih travnikih v jugovzhodnih apneniških Alpah. V Sloveniji je razširjena v Julijskih in Kamniško-Savinjskih Alpah. Tudi ta vrsta je aktivna ponoči in se podnevi skriva pod kamenjem ali v rastlinju.

Troglorhynchus anophthalmus (Schmidt, 1854)

Vrsta je bila opisana po primerkih iz Slovenije in so jo najprej našli v jamah. Kasneje so jo našli tudi v gozdovih kot talno vrsto. Hrani se s koreninicami rastlin in je slepa.

Polydrusus picus (Fabricius, 1792)

Toploljubna vrsta, ki je bila znana v Sloveniji pretežno s Krasa in iz subpanonskih predelov. Zato je najdba

1 *Hylobius abietis* (velikost 8–14 mm), 2 *Liparus germanus* (velikost 4–20 mm),
3 *Apoderus coryli* (velikost 8–12 mm)

na Kamniškem nekoliko presenetljiva. Hrošče najdemo na listih hrasta, breze, bukve in gloega.

***Lixus punctiventris* (Boheman, 1836)**

Splošno razširjena srednjeevropska vrsta. V novejšem času sem jo našel samo v okolici Kamnika. Hrani se z različnimi rastlinami in je polifagna.

***Grypus equisetus* (Fabricius, 1775)**

Vrsto najdemo predvsem v zamočvirjenih predelih in ni posebno pogosta v Sloveniji. Hranilna rastlina je preslica.

***Bradybatus fallax* (Gerstaecker, 1860)**

Srednjeevropska vrsta, ki pa v Sloveniji ni zelo pogosta. V novejšem času sta obe znani nahajališči na Slovenskem vezani na prostor Kamniško-Savinjskih Alp. Vrsto najdemo na javorjih, ki so hranilne rastline za te živali

***Curculio pellitus* (Boheman, 1843)**

Splošno razširjena vrsta v srednji Evropi. Rada živi na osojnih legah gozdnih robov hrasta in je pogostejša na Krasu. V predalpskem svetu je razmeroma redka.

***Liparus glabrioris* (Küster, 1849)**

Vlagoljubna gozdna vrsta, razširjena po vsej srednji Evropi. V Sloveniji ima razmeroma raztresena nahajališča. Hrani se z različnimi repuhi in deženi.

***Plinthus megerlei* (Panzer, 1794)**

Jugovzhodna alpska vrsta, ki jo najdemo predvsem na vlažnih mestih na alpskih kislicah, s katerimi se tudi hrani. V Sloveniji ta vrsta ni posebno pogosta, poznamo le posamezna nahajališča v Alpah.

***Donus viennensis* (Herbst, 1795)**

Tudi ta vrsta je pri nas vezana na alpski prostor in je razmeroma redka. Na Kamniškem jo do sedaj poznamo le z enega nahajališča. Prehranjuje se z različnimi rastlinami.

***Hypera ononidis* (Chevrolat, 1863)**

Tudi ta vrsta živi pretežno na vlažnih mestih, čeprav jo najdemo tudi na bolj suhih tleh. Razširjena je po vsej srednji Evropi, vendar je do sedaj iz Slovenije še nisimo poznali. Hrošči se hranijo z rastlino gladež (*Ononis*).

***Miarus graminis fuscopubens* (Reitter, 1907)**

Pogosta in splošno razširjena evropska vrsta, ki je verjetno tudi v Sloveniji bolj razširjena, kot kažejo dosedanje raziskave. Vsi novejši podatki te vrste so vezani na alpski prostor Kamniško-Savinjskih Alp. Hrošči se hranijo z zvončicami.

***Cionus longicollis montanus* (Brisout, 1863)**

Vrsto najdemo predvsem na prisojnih legah na rastlini drobnocvetni lučnik (*Verbascum thapsus*). Drugače je v srednji Evropi splošno razširjena, vendar poznamo v Sloveniji razmeroma malo nahajališč.

Zaključki

Pred nami je prvi slovenski favnistični prispevek o hroščih rilčkarjih na Kamniškem. Raziskave teh živali so potekale v okviru projekta Hrošči (*Coleoptera*) slovenskega alpskega prostora, kjer sem poleg drugih družin hroščev načrtno raziskoval tudi to skupino. Rezultati raziskav na Kamniškem so pokazali, kako pestra je favna rilčkarjev na tem območju. Da bi ohranili vso to favnistično in biotsko pestrost vrst, bo potrebno razmišljati o sonaravnem gospodarjenju s kmetijskimi in gozdnimi površinami. Tudi gorniški turizem bo potrebno tako organizirati, da ne bo uničeval naravne

dediščine. Temu se bodo morali prilagoditi tudi prostorski načrti.

V tem prispevku navajamo dve vrsti rilčkarjev, ki smo jih prvič našli v Sloveniji. To sta *Chlorapion subglabrum* in *Hypera ononidis*. Obe vrsti poznamo le z enega nahajališča. Zanimivejše vrste za Kamniško in tudi za Slovenijo so še: *Protapin nigritarse*, *Protapion varipes*, *Otiorhynchus azaleae*, *Otiorhynchus nodosus*, *Otiorhynchus obsoletus*, *Trogloorhynchus anophthalmus*, *Polydrusus picus*, *Lixsus punctiventris*, *Grypus equisetus*, *Bradybatus fallax*, *Liparis glabrirostris*, *Plinthus megerlei*, *Plinthus findeli*, *Donus viennensis*, *Miarus graminis fuscopubens* in *Cionus longicollis montanus*. Vse omenjene vrste so v Sloveniji razmeroma redke. Nadaljnje raziskave hroščev na Kamniškem bodo favno rilčkarjev obogatilo gotovo še za nekaj sto vrst.

Novitäten in der Curculionidae (Coleoptera) in der Gemeinde Kamnik

Zusammenfassung

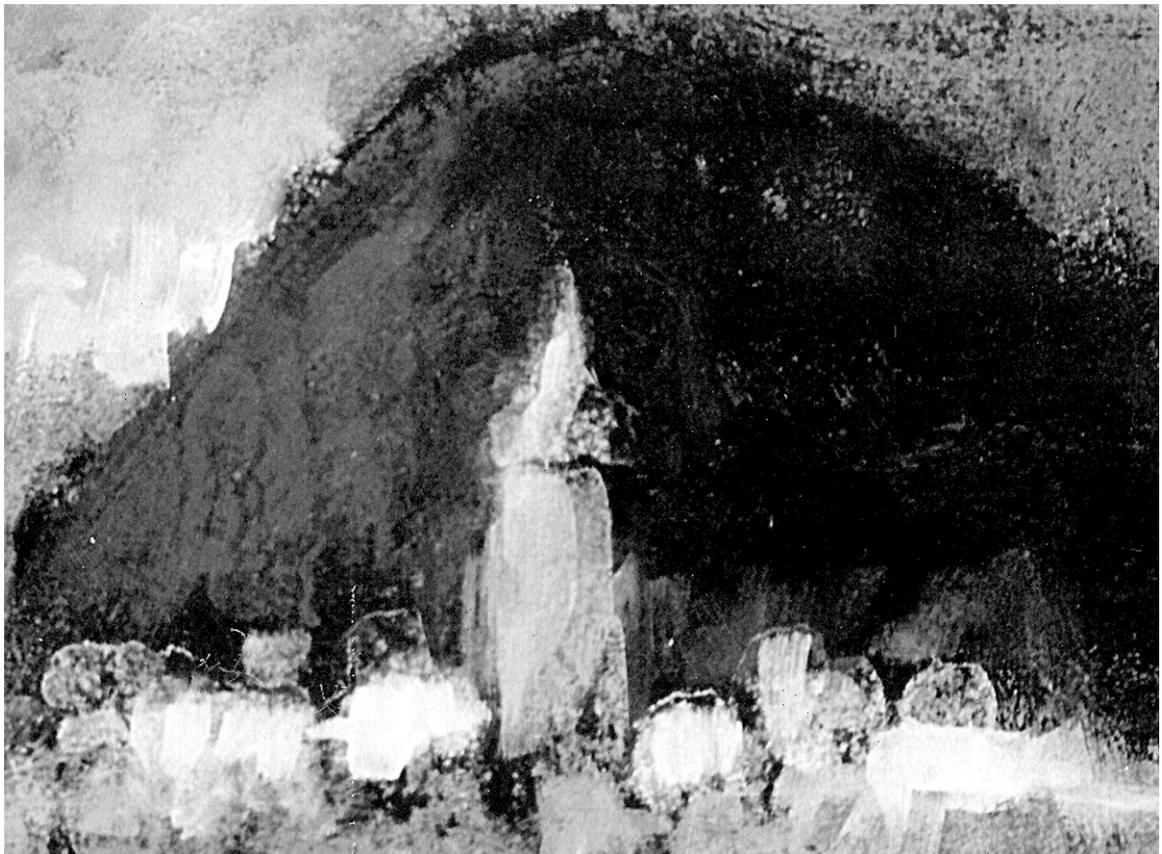
Vor uns liegt der erste faunistische Beitrag über die Rüsslerkäfer des Bereiches der Stadt Kamnik vor. Die Untersuchungen dieser Tiere wurden im Rahmen des Projektes Käfer (Coleoptera) des slowenischen Alpenraumes durchgeführt, indem neben anderen Käferfamilien planmässig auch diese Gruppe untersucht wurde. Die Ergebnisse dieser Untersuchungen haben gezeigt, wie bunt die Fauna der Rüsslerkäfer in dieser Umgebung ist. Um diese faunistische und biotische Vielfalt künftig zu erhalten, wäre es notwendig auch im Bereich von Kamnik an eine naturnahe Bewirtschaftung der landwirtschaftlichen

und bewaldeten Flächen zu denken. Auch der Bergtourismus sollte derart organisiert werden, dass das Naturerbe nicht vernichtet wird. Dazu sollten die Raumplanung angepasst sein. Um die höchst interessante Fauna der Käfer des Bereiches von Kamnik zu erhalten, müsste auch ein entsprechender Naturschutz wirksam sein.

Im vorliegenden Beitrag werden zwei Arten der Rüsslerkäfer angeführt, die erstmalig in Slowenien vorgefunden wurden; es sind *Chlorapion subglabrum* und *Hypera ononidis*. Beide sind nur von einem Fundort bekannt. Von anderen interessanten Arten aus die Umgebung von Kamnik und auch für Slowenien sind zu nennen: *Protapin nigritarse*, *Protapion varipes*, *Otiorhynchus azaleae*, *Otiorhynchus nodosus*, *Otiorhynchus obsoletus*, *Trogloorhynchus anophthalmus*, *Polydrusus picus*, *Lixsus punctiventris*, *Grypus equisetus*, *Bradybatus fallax*, *Liparis glabrirostris*, *Plinthus megerlei*, *Plinthus findeli*, *Donus viennensis*, *Miarus graminis fuscopubens* und *Cionus longicollis montanus*. Diese genannten Arten sind in Slowenien verhältnismässig selten. Weitere Untersuchungen von Käfern dieses Bereiches werden die Fauna der Rüsslerkäfer gewiss noch für einige weitere hundert Arten bereichern.

Literatura

- Drovenik, B., 1996: Pregled raziskav in posebnosti v favni hroščev (Coleoptera) na Kamniškem, Kamniški zbornik XIII: 102–105.
- Kovačević, Ž., 1971: Otiorhynchus vrste i njihovo rasprostranjenje u Jugoslaviji (Coleoptera: Cucrullionidae), 1–103, Zagreb.

Dr. Rajko Slapnik

Biološki inštitut
ZRC SAZU
Ljubljana

ENDEMIČNE IN REDKE PODZEMELJSKE IN IZVIRSKÉ VRSTE POLŽEV V KAMNIŠKO-SAVINJSKIH ALPAH

Kamniško-Savinjske Alpe se nahajajo v centralnem severnem delu Slovenije. Predstavljajo geološko-morfološko enoto z razmeroma pestro litološko sestavo, z menjavanjem različnih plasti apnencev in dolomitov srednje in zgornje triade in vmesnimi litoliranimi vložki nekarbonatnih kamnin. Gorski svet je razrezan z globokimi dolinami, vmes pa so razporejeni različno obsežni gorski hrbti s priostrenimi vrhovi. Planotasto površje je omejeno predvsem na posamezne manjše visokogorske kraške pode (Velika planina, Dleskovaška planota, Menina z Dobrovljami). Glede na nadmorsko višino predstavljajo območje Kamniško-Savinjskih Alp tri medsebojno zelo različne podenote. Nižinski del sega do višine 600 m nad morjem. V zgornjem delu so predvsem gozdovi, nižje pa je močan vpliv človeka, zato so tu običajno travniki in v zgornjih delih pašniki. Vključuje alpske doline (Logarska dolina, Matkov kot, Robanov kot, Podvolovljek, Zgornja Savinjska dolina od Solčave do Mozirja, dolina Kamniške Bistrice od Stranj, dolina Kamniške Bele, dolina Črne, dolina Korošice, Jezersko, Kokra). Srednji višinski pas se razprostira med 600 in 1700 m nad morjem. V glavnem je poraščen z gozdom in bogato podrastjo. Večja količina padavin in bolj ali manj stalna in visoka vlažnost v gozdu omogočata ugodne pogoje za mehkužce, zato je na tem območju tudi največ vrst polžev. Visokogorske planote in sami vrhovi gora predstavljajo zgornji višinski del. Začne se nad gozdno mejo, ki je v splošnem nad 1700 m nad morjem. Višina gozdne meje je odvisna od osončnosti, zato precej variira.

V Kamniško-Savinjskih Alpah je izrazit visokogorski kras, imenovan tudi alpski kras (Habič, 1969, 1975; Habič, Gospodarič, Habe, Kenda, Kranjc, 1978). Značilna so brezna, ki se pogosto zaključijo s podornim gruščem pliocenske starosti. Tudi kombinacija stopnjastih brezen in vodoravnih rovov je pogosta. Poznanih je precej jam, vendar pa so bile biološko raziskane le nekatere. Z odkritji novih podzemnih prostorov se je število jam in brezen zelo povečalo, vzporedno s tem pa tudi število jamskih objektov, ki so bili malakološko raziskani.

MEHKUŽCI (*Mollusca*)

Mehkužci so veliko poddeblo s približno 200.000 vrstami in so za členonožci druga največja živalska skupina. Po velikosti so zelo različni, najmanjši merijo le malo več kot milimeter, največji pa do 20 cm. Mehkužci so prvotno dvobočno somerne in primarno

nečlenjene živali. Pri mnogih pa je zaradi neenakomerne rasti drobovnjaka postalo telo nesomerno. Na telesu ločimo glavo, nogo, drobovnjak, plašč in lupino, ki pa so pri različnih skupinah različno oblikovani. Mehkužci so skupina, ki je naselila najrazličnejše predele. Največ jih živi v morju, veliko pa tudi v sladkih vodah in na kopnem. Žive v tropskih predelih pa tudi na visokem severu, v nižinah in gorah do meje večnega snega. Ni jih samo v najskrajnejših ekoloških razmerah.

V Kamniško-Savinjskih Alpah predstavljajo mehkužce (*Mollusca*) polži (*Gastropoda*) in školjke (*Bivalvia*). Polži so zastopani z dvema podrazredoma: predškrgarji (*Prosobranchia*) imajo vodne in kopenske vrste, vse pa sodijo v red srednjih polžev (*Mesogastropoda*). Največ vrst je iz podrazreda pljučarjev (*Pulmonata*).

Pri ugotavljanju endemičnih, redkih in ogroženih vrst polžev je bilo potrebno zbrati in pregledati vso obstoječo literaturo, pregledati obsežno zbirko mehkužcev na Biološkem inštitutu ZRC SAZU in posvetiti veliko časa nabiranju malakološkega materiala na omenjenem področju. Raziskave so obsegale skupino mehkužcev (polžev) v podzemlju in v vodi. Podzemeljske in izvirske vrste polžev so zaradi določenih ekoloških specifičnosti in vse večjega onesnaževanja in poseganja v njihove ekološke niše vse bolj ogrožene.

Vzorci iz jam predstavljajo jamski sedimenti in živi osebki, nabrani v jamah. Najprimernejše za vzorčenje so razne zajedave oz. mesta, kjer prihaja do odlaganja fine ilovice oz. finih drobnih delcev. Vzorci obsegajo 2–4 dm³ prsti. Prst v laboratoriju selektivno presejemo in izločimo vse polžje hišice. Te potem očistimo, sortiramo in določimo vrstno pripadnost. Pogosto samo hišice niso dovolj za natančno determinacijo, zato v tem primeru nabereimo nekaj odraslih polžev, ki služijo za anatomske, histološke in v zadnjem času tudi za genetske raziskave. Zaradi minimalne velikosti (1–2 mm) in problematične svetlobe je nabiranje živih osebkov dosti težje. Pri vzorčenju izvirov je metoda vzorčenja zelo podobna. Tudi ti polžki so večinoma zelo majhni. Vodne mehkužce nabiramo deloma posamično (žive primerke), večino pa dobimo s sejanjem sedimentov in naplavin iz rekrenih izvirov in sejanjem robnih usedlin v limnokrenih izviri. Fini izvirski material se nese v hladilni torbi do laboratorija, kjer se pod stereomikroskopom izločajo živi primerki. Po ustaljeni metodi se osebki narkotizirajo, fiksirajo ter tako pripravijo za sekcijo.

Fotografije hišic so bile narejene na vrstičnem mikroskopu (SCANNING MICROSCOPE JEOL JSM-T330A) Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, Ljubljana. Za posameznim najdiščem je v oklepaju navedena številka karte v Atlasu Slovenije, sledita kvadrant in koordinata UTM.

I. ENDEMIČNE IZVIRSKÉ IN PODZEMELJSKE VRSTE POLŽEV

A) Sladkovodne podzemeljske in izvirske vrste

Za podrazred predškrgarjev (*Prosobranchia*) je značilno, da imajo plaščovo votlino spredaj in v njej dve škržni veji, le redko je ena sama. Večinoma imajo

hišico in pokrovček za zapiranje ustja hišice. Hišica je navadno spiralasto zavita, lahko tudi kapičasta. Med predškrGARJE spada skoraj dve tretjini vseh polžev iz morja, sladkih vod in s kopnega.

Drobne sladkovodne predškrGARJE iz družine hidrobiid (*Hydrobiidae*) najdemo zlasti v izvirih in studenjih, kjer žive na kamnih. Med njimi je izredno veliko endemičnih vrst, značilnih za naš kras. To so ostanki stare, nekoč močno razširjene favne, ki so preživeli neugodne razmere ledenih dob in se ohranili predvsem v izvirih in podzemeljskih vodah. Na glavi imajo par tipalnic, oči na bazi tipalnic, dihajo s posebnimi škržnimi izrastki v plaščevi votlini (ktenidiji). Ustje lahko zapro s pokrovčkom, pritrjenim na zadnjem delu noge. Vse najdene vrste spadajo v družino hidrobiid.

Lanzaiopsis savinica Bole 1989

V Pečovskem izviru in nekaterih bližnjih izviri smo našli nov rod in novo vrsto *Lanzaiopsis savinica*, ki je ozko endemna vrsta. Pečovski studenec (86: B1, VM 73) je 1,6 km severozahodno od Luč v Savinjski dolini (Savinjske Alpe). Izvir je rekren in se po krajšem toku izliva v Savinjo.

Slika 1: Hišica vrste *Lanzaiopsis savinica* iz izvira Pečovskega studenca (50 x povečano; foto: J. Bole)

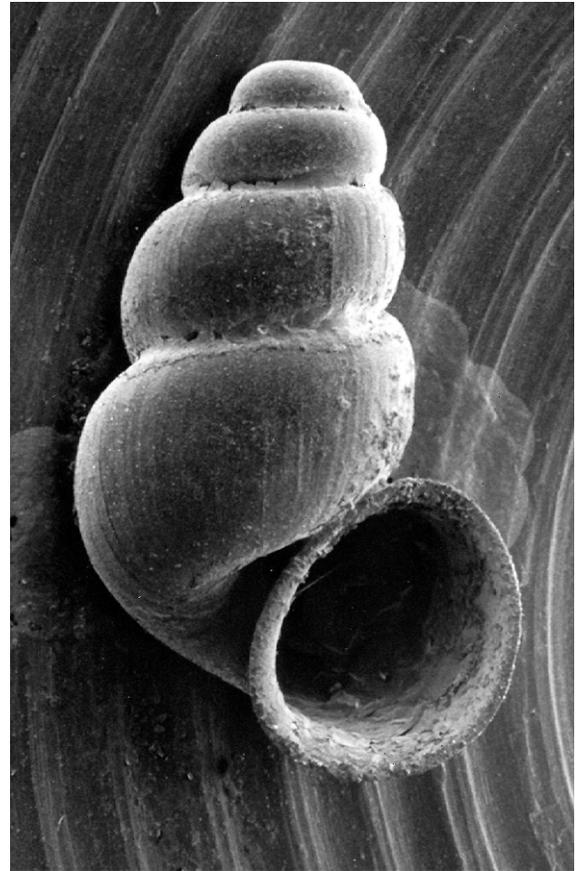
Hišice so tanke, vitke, stolpičaste s precej široko bazo. Njihove stene so prosojne, tanke, bele, rumenkaste ali opalne. Zavojev je 5 do 6,5. Skulptura na površini hišice je neizrazita, sestavljena iz neenakomerno razporejenih radialnih prog, med njimi pa so drobne, komaj opazne spiralne proge. Višina hišice je od 1,55 do 2,2 mm, širina pa od 0,71 do 1,1 mm.

Bythiospeum (Paladilhiopsis) trebnikanum Slapnik 1994

Hišice so širokostožčaste, visoke do 2,5 mm in široke do 1,45 mm. So prosojne do bele barve. Zavoji ena-

komerno naraščajo in so zelo obokani. Šiv je globok. Ustje je okroglo do rahlo jajčaste oblike. Ustni rob je odebeljen in oster. Zunanji ustni rob je valovit. Le v kratkem kolumelarnem delu se dotika stene hišice. Poprek je odprt in globok.

Edino najdišče predstavlja kaptirani izvir Trebnik (89: A2, WM 03) pod zahodnim pobočjem Dobroveljske planote pri Braslovčah.

Slika 2: Hišice vrste *Bythiospeum (Paladilhiopsis) trebnikanum* iz izvira Trebnik (50 x povečano; foto: R. Slapnik)

B) Suhozemske podzemeljske vrste

Podrazred pljučarjev (*Pulmonata*) je obsežna skupina s približno 20.000 vrstami, v Sloveniji pa živi nekaj več kot 200 vrst. Deloma so kopenski polži. Na glavi imajo le 1 ali 2 para tipalk, hišica je različno oblikovana. Večina ima spiralasto zavite hišice, nekateri kapičaste hišice, nekateri pa so goli. Ti imajo samo ostanek hišice kot apneno ploščico ali kot skupek apnenih zrn na hrbtni strani pod plaščem. Plaščeva votlina deluje kot enostavna pljuča. Oči so mehurčaste in so na koncu tipalk, ki se lahko uvihajo, ali pa so ob bazi tipalk, pri takih se tipalke ne uvihajo. Pljučarji so dvo spolniki, odlagajo jajčeca. Polži s hišico v neugodnih razmerah zapro ustje hišice s sluzjo, ki se posuši v tanko mrenico, nekateri pa hišico zapro z začasnim pokrovčkom (diafragmo). Pljučarji so osvojili velik del kopnega, žive tudi v sladkih vodah, nekaj pa se jih je drugotno vrnilo v morje.

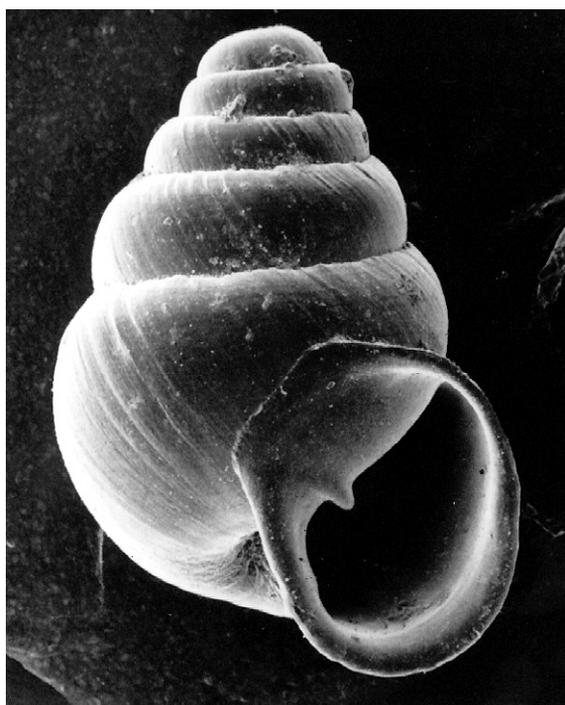
Red praplučarji (*Archaeopulmonata*) ima pri nas samo vrste in rodove iz družine zavojčic (*Carychidae*).

Hišice teh polžev imajo v ustju zobce ali gube, oči leže ob bazi tipalk ali pa so slepi. Žive na obali, v zemlji, pa tudi v podzemlju. Posebno zanimiv rod so jamničarji (*Zospeum*), ki so najpogostnejši kopenski polži v našem podzemlju. Že leta 1835 je nemški zoolog Rossmässler naključno našel komaj poldrug milimeter velike hišice na kapnikih, ki jih je prinesel iz Postojnske jame. Nekaj let kasneje (1839) jih je opisal kot prve podzemeljske polže, vrsto je imenoval *Carychium spelaeum*. Kasneje so raziskovalci Freyer, Hauffen, Frauenfeld in F. Schmidt odkrili precej vrst, ki so že sredi preteklega stoletja dobile današnje rodovno ime *Zospeum*. Dolgo je veljalo mnenje, da so to "kranjske" vrste. Toda že pred drugo svetovno vojno sta Pretner in Kuščer ugotovila, da je rod razširjen tudi v severni Italiji in na Hrvaškem. Po najnovjših podatkih pa je strnjeno razširjen od Brescice v severni Italiji po južnem obrobju Alp, preko slovenskega krasa, Hrvaške, Bosne in Hercegovine do Črne gore. O življenju tega zanimivega rodu vemo malo. V jamah najdemo večinoma le prazne hišice, žive polže pa na kapnikih, sigi in trhljem lesu.

***Zospeum alpestre alpestre* Freyer 1855**

Podvrsta je bila opisana iz Zijalke v Dovji griči na Veliki planini (86: A2, VM 73) že v prejšnjem stoletju. Kasneje je bilo dodanih še nekaj novih najdišč (Bole, 1974), večinoma na velikoplaninski planoti. V zadnjih osemdesetih in devetdesetih letih so kamniški jamarji tudi biološko raziskali številne jame in brezna v Kamniško-Savinjskih Alpah in tako se je areal razširjenosti gorskih jamničarjev zelo povečal. V tipični obliki naseljujejo podzemne biotope v centralnih Kamniško-Savinjskih Alpah nad 1400 m nadmorske višine. V netipični obliki pa tudi obrobje Kamniško-Savinjskih Alp do 700 m nadmorske višine. Ta vrsta ima tudi največjo vertikalno razširjenost, saj seže celo do višine 1900 m.

Slika 3: Hišice vrste *Zospeum alpestre alpestre*: Zijalka v Dovji griči, Velika planina (50 x povečano; foto: R. Slapnik)

Značilna je izrazita parietalna lamela v ustju, ki se nadaljuje v notranjost. Na prehodu iz predzadnjega v zadnji zavoje je lamela široka, zunanji rob je rahlo ukrivljen navzgor. Imajo tudi kolumelarno lamelo, ki se začne globlje v ustju. Hišice so lahko visoke z ozkim svitkom ali pa široke s stožčastim svitkom. Hišica je visoka do 2 mm, v ustju ima 2 zobca oziroma lameli.

***Zospeum alpestre bolei* Slapnik 1989**

Hišice se ločijo od hišic tipične podvrste po širšem svitku in po parietalni lameli, ki ni tako izrazita in nima navzgor ukrivljenega distalnega dela.

Najdena in opisana je bila iz Tomaževčeve zijalke v Podvolovljeku (86: B1, VM 73). Njeno do sedaj poznano drugo nahajališče so podzemni habitati v Raduhi (60: B3, VM 84), kjer se nahaja čudovita Snežna jama. Tudi v Jelenski zijalki in Sovnatci smo našli to podvrsto, ki se imenuje po znanem slovenskem malakologu akademiku Jožetu Boletu, ki je vrsto let raziskoval jamničarje.

Slika 4: Hišica vrste *Zospeum alpestre bolei*: Tomaževčeva zijalka (50 x povečano; foto: R. Slapnik)

***Zospeum alpestre kupitzense* Stummer 1984**

Podvrsta *Zospeum alpestre kupitzense* je opisana in poznana samo iz Ložekarjeve zijalke pod Olševo (60: A2, VM 74). Nekaj najdišč je tudi v bližnjih jamah na avstrijski strani.

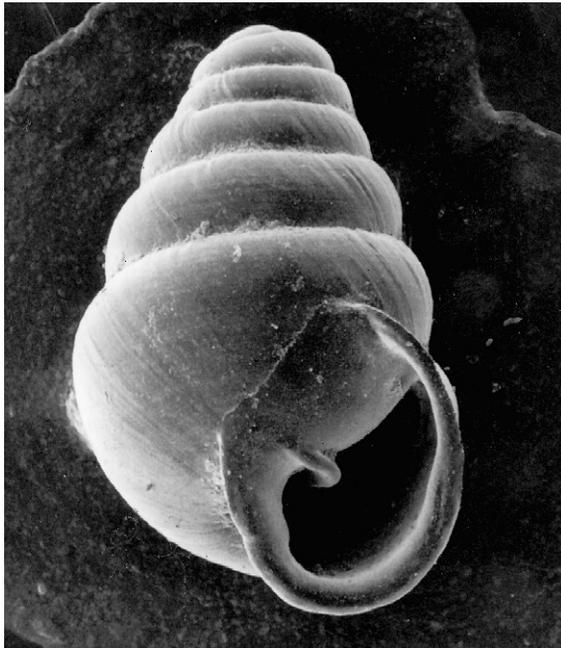
II. REDKE IZVIRSKÉ IN PODZEMELJSKE VRSTE POLŽEV

A) Sladkovodne izvirske in podzemeljske vrste

Družina hidrobiide (*Hydrobiidae*)

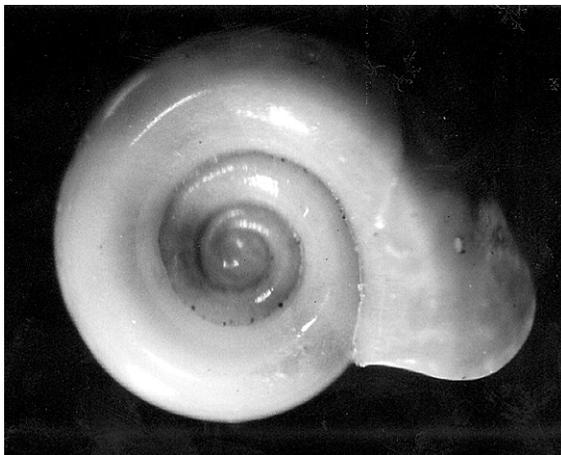
***Hadziella deminuta* Bole 1961**

Bole in Velkovrh (1986: 191) navajata podzemne vode Savinje kot eno od nekaj najdišč te vrste podzemnih

Slika 5: Hišica podvrste *Zospeum alpestre kupitzense* iz Ložekarjeve zijalke pod Olševo (50 x povečano; foto: R. Slapnik)

vodnih polžev. Hišice so majhne, premer 1,2 mm, višina pa 0,4 mm. Vrsta je zelo redka. Naseljuje le talne vode med prodrom ob Savi in Savinji.

Slika 6: Hišica vrste *Hadziella deminuta* (50 x povečano; foto: J. Bole)

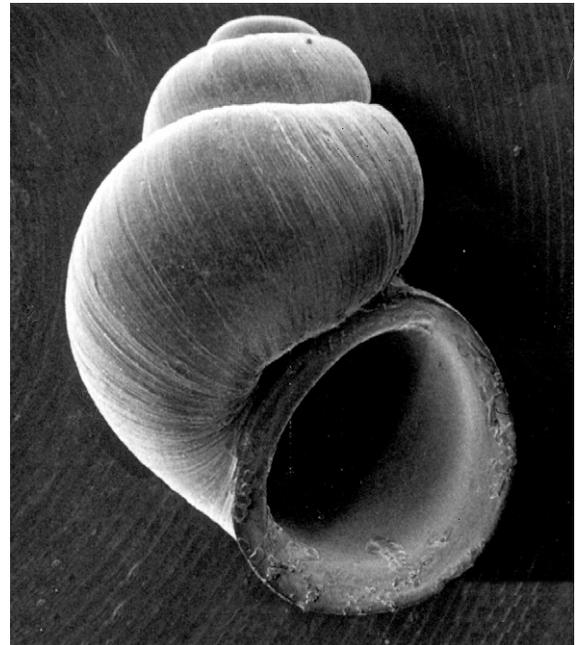
***Bythiospeum (Paladilhopsis) robicianum*
Clessin 1882**

Tipično najdišče je izvir v Potočah pri Preddvoru (Clessin, 1882: 130). Ostala najdišča so v njegovi okolici. Najvzhodnejše navedeno nahajališče je izvir pri Rači severno od Ljubljane (Kuščer in Karaman, 1935: 54).

Hišice so običajno steklaste in svetleče, kasneje bele barve. So zelo pravilno konične, visoke, s topim apeksom in izbočenimi zavoji. Šiv je globok. Ustje je bolj ali manj jajčaste oblike, pri vrhu bolj razširjeno in okroglo. Je rahlo poševno in njegov spodnji del nekoliko pomaknjen naprej. Ustni rob je enakomerno odebeljen in zakrivljen. Zunanji ustni rob je močno valovit. Samo

del zgornje polovice kolumelnarnega roba se dotika stene hišice. Popcek je polodprt, dobro sta razviti spiralna in radialna progavost. Polžki so depigmentirani in slepi.

V Kamniško-Savinjskih Alpah smo našli hišice in žive primerke v Završnikovi jami in jami Parna pri Lučah (86: B1, VM 73), v izviru Lučke Bele in Kovnikovem izviru v Podvolovljeku (86: B2, VM 73).

Slika 7: Hišica vrste *Bythiospeum (Paladilhopsis) robicianum* (50 x povečano; foto: R. Slapnik)

***Belgrandiella fontinalis* Schmidt 1847**

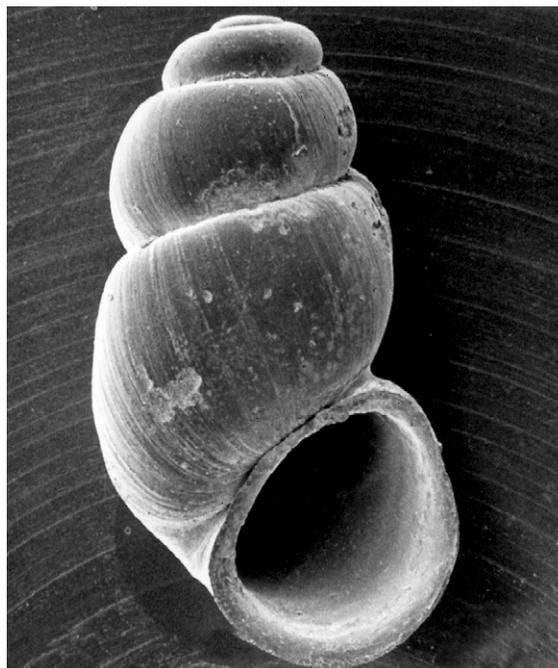
Skoraj v vsakem izviru žive na kamnih do 2 mm veliki polžki z zaobljenimi ali stožčastimi hišicami, često so množični. To so vrste iz rodov belgrandijele (*Belgrandiella*), ki so razširjene predvsem v zahodni in srednji Sloveniji. Za poznavanje rodu belgrandijela ima velike zasluge slovenski biolog L. Kuščar, ki je še pred prvo svetovno vojno našel v Rakovem Škocjanu pri Rakeu polže, ki jih je poljski malakolog A. Wagner poimenoval po njem. Izvirna močvirnica (*Belgrandiella fontinalis*) je med redkejšimi vrstami tega rodu v Kamniško-Savinjskih Alpah. Skupaj z malo močvirnico (*Belgrandiella kuesteri*), ki je splošno razširjena, smo jo našli v izviru Lučnice v dolini Podvolovljeka (86: B2, VM 73), v izviru pri Rogovilcu pri Solčavi (60: B3, VM 74), v potoku Korošice, Kamniška Bistrica (86: A1, VM 73), v presihajočem studencu Igla pri Lučah (60: B3, VM 74) in v Tomaževčevi jami, Podvolovljek (86: B1, VM 73).

***Graziana lacheineri* Küster 1852**

Iz nekoč enotnega rodu *Belgrandiella* je beograjski zoolog Radoman izločil poseben rod *Graziana*, od katerega živi pri nas *G. lacheineri*. Hišice se ločijo od podobnih hišic rodu *Belgrandiella* po delu ustnega roba, ki se v zgornjem zunanem delu ostro zaključuje in tvori bolj ali manj oster kot. Izvir Pšate pri Cerkljah pod Krvavcem (85: A3, VM 62) je do sedaj edino eviden-

Slika 8: Hišica vrste *Belgrandiella fontinalis* (50 x povečano; foto: R. Slapnik)

Slika 10: Hišica vrste *Bythinella schmidti schmidti* (35 x povečano; foto: R. Slapnik)

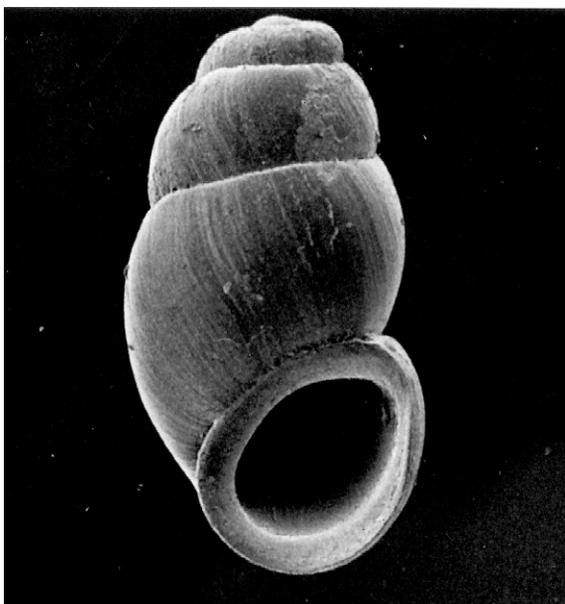
tirano najdišče te vrste v Kamniško-Savinjskih Alpah, kar pa še zdaleč ne pomeni, da je tudi njeno edino najdišče v raziskovanem območju. Njena determinacija je le na osnovi konhioloških znakov včasih problematična.

B) Suhozemske podzemeljske vrste

Družina zavoječic (*Carychiidae*)

Zospeum amoenum Frauenfeld 1886

Za to vrsto je značilno, da v ustju ne vidimo nobene lamele. Vreteno je gladko in stebričasto. V Kamniško-Savinjskih Alpah smo našli hišice v izviru pri Rogovilcu, Solčava (60: B3, VM 74), v jami Mesarska lopa na Golteh (88: A1, VM 93), Potočki zijalki na Olševi (60: A2, VM 74) in v Mali jami, ki je poleg Icmankove zijalke nad Solčavo (60: A3, VM 74).

Slika 9: Hišica vrste *Graziana lacheineri* (50 x povečano; foto: R. Slapnik)

Bythinella schmidti schmidti Küster 1852

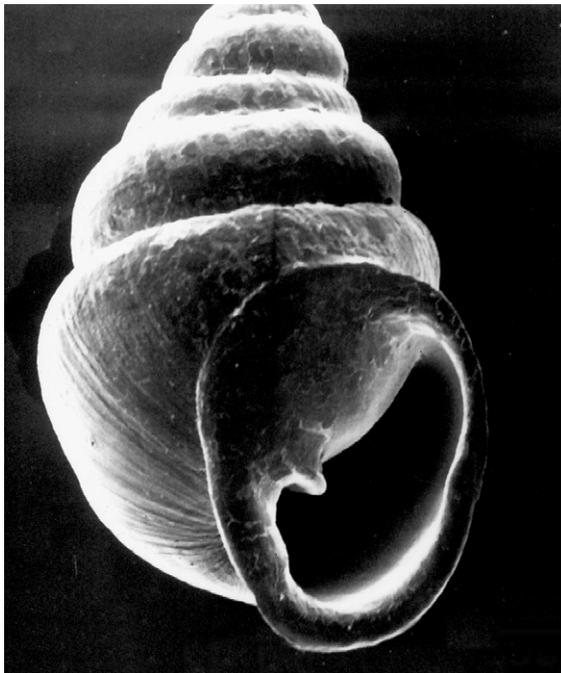
Schmidtova bitinela (*Bythinella schmidti*) je tudi izvirna vrsta. Pri nas prevladuje v srednji in zahodni Sloveniji. Hišice so cilindrične do konične. Zavoji so obokani. Ustni rob je odebeljen. V Kamniško-Savinjskih Alpah smo jo našli v majhnem izviru pri Jurčku v Kamniški Bistrici (85: B2, VM 63) in v številnih izvirih južno pod Dobroveljsko planoto.

Slika 11: Hišica vrste *Zospeum amoenum* (50 x povečano; foto: R. Slapnik)

Zospeum kusceri A. J. Wagner 1912

Površina hišice je drobno progasta, svitek pa je bolj stožčast in nekoliko manj zaobljen. Parietalna in kolumelarna lamela sta tanki in visoki. Značilna je še tretja lamela, ki je pomaknjena globoko v notranjost. *Z. kusceri* po podatkih iz literature živi na področju, ki obsega severno Istro, zahodno Dolenjsko, Gorski Kotar in še nekatera izolirana najdišča. V Kamniško-Savinjskih Alpah smo ga našli v izviru Lučnica v Podvolovljeku (86: B2, VM 73), izviru Pečovskega studenca pri Lučah (86: B1, VM 73), v jami Jerohi 1 na Veliki planini (86: A2, VM 73), v 1. jami na Prestrani pri Lučah (86: B1, VM 73) in v izviru Lučke Bele v Podvolovljeku (86: B2, VM 73).

Slika 12: Hišica vrste *Zospeum kusceri* (50 x povečano; foto: R. Slapnik)

Endemne in redke vrste polžev v Kamniško-Savinjskih Alpah predstavljajo le del bogate skupine značilnih prebivalcev, ki naseljujejo nam najbližji del obsežnih Alp. Razvile so se v dolgem obdobju velikih klimatskih, orografskih in hidroloških sprememb. Živali, ki so se zaradi večkratnih poledenitev umaknile v podzemlje, so se tako ohranile, čeprav so jih adaptacije na novo, ekstremnejše okolje prisilile v izolacijo in izoblikovanje novih podvrst in tudi vrst. Endemiti so zaradi majhnega areala, ki ga poseljujejo, ogroženi. Uvrščeni so v rdeče sezname oz. druge sezname, ki zakonsko ščitijo to izjemno skupino živali pred iztrebljenjem. Podzemeljski in izvirski polži v Kamniško-Savinjskih Alpah naseljujejo tako občutljive biotope, da bodo preživeli le, če jih bo človek ohranil nedotaknjene.

Endemical and rare subterranean and aquatic Species of Gastropod Mollusks in the Kamniško-Savinjske Alps**Summary**

The research focused on endemical and rare species of gastropod mollusks living in the subterranean areas and in water sources. Small freshwater prosimian

gill-species (*Prosobranchia*) belonging to the family of hydrobiids (*Hydrobiidae*) can be found mainly in sources and in springs where they live on stones. *Lanzaiopsis savinica* Bole 1989 and *Bythiospeum (Paladilhiopsis) trebnikanum* Slapnik 1994 are strictly endemical subterranean water species while *Zospeum alpestre alpestre* (Freyer 1855), *Zospeum alpestre boleii* Slapnik 1989 and *Zospeum alpestre kupitzense* (Stummer 1984) are blind terrestrial gastropod mollusks, living exclusively in the subterranean habitat of the Kamniško-Savinjske Alps. Among rare subterranean and aquatic species of gastropod mollusks the following can be found: *Hadziella deminuta* Bole 1961, *Bythiospeum (Paladilhiopsis) robicianum* (Clessin 1882), *Belgrandiella fontinalis* (Schmidt 1847), *Graziana lacheineri* (Küster 1852), *Bythinella schmidti schmidti* (Küster 1852), *Zospeum amoenum* (Frauenfeld 1986) and *Zospeum kusceri* (A. J. Wagner 1912).

LITERATURA

- Bole, J., 1962: Mehkužci Triglavskega narodnega parka in okolice (Mollusca : Gastropoda, Bivalvia). - Varstvo narave 1, 57-85, Ljubljana.
- Bole, J., 1970: Prispevek k poznavanju anatomije in taksonomije podzemeljskih hidrobiid (Gastropoda, Prosobranchia). Razprave SAZU, IV. razr., XIII, 87-111, Ljubljana.
- Bole, J., 1974: Rod *Zospeum* Bourguignat, 1856 (Gastropoda, Ellobiidae) Jugoslavije. Razprave IV. razr. SAZU, XVII, 251-291, Ljubljana.
- Bole, J., 1976: Malakološke razmere v mraziščih. - Razprave SAZU, IV. razr., 19 (5), 151-182, Ljubljana.
- Bole, J., 1989: *Lanzaiopsis savinica* gen. n., sp. n. (Gastropoda, Belgrandellidae), novi podzemeljski polž iz Savinjske doline (Savinjske Alpe). Razprave SAZU, IV. razr., XXX, 65-74, Ljubljana.
- Bole, J., F. Velkovrh, 1986: Mollusca from continental subterranean aquatic habitats. V *Botosaneanu: Stygofauna mundi* 177-208, Leiden.
- Clessin, S., 1882: Eine Österreichische Paladilhia. Malakozool. Bl. 5, 130-131, Cassel.
- Habič, P., 1969: Hidrografska rajonizacija krasa v Sloveniji. Krš Jugoslavije 6, 79-91, Zagreb.
- Habič, P., 1975: Razlike med alpskim in dinarskim krasom. Naše jame 17, 77-84, Ljubljana.
- Habič, P., R. Gospodarič, F. Habe, I. Kenda, A. Kranjc, F. Šušteršič, 1978: Osnovna speleološka karta Slovenije. 4. nadaljevanje. Naše jame 19, 43-57, Ljubljana.
- Kuščer, L., 1923: Originalna nahajališča mehkužcev v Sloveniji. - Glasnik muz. društva Slov., 4-6 B, 39-49, Ljubljana.
- Kuščer, L., 1925: Jamski mehkužci severozapadne Jugoslavije in sosednjega ozemlja. Glasn. muz. društva Slov., 2, 1-17, Ljubljana.
- Kuščer, L., 1935: Mollusca. In: Karaman, S.: Die Fauna der unterirdischen Gewässer Jugoslawiens. Verh. Int. theor. angew. Limnol. 7, 46-73, Beograd.
- Slapnik, R., 1991: Razširjenost *Zospeum alpestre* (Freyer 1855), *Z. isselianum* Pollonera 1886 in *Z. alpestre boleii* ssp. n. (Gastropoda, Carychiidae) in njihova variabilnost v jamah Kamniško-Savinjskih Alp. Razprave SAZU, IV. razr., XXXII, 3-73, Ljubljana.
- Slapnik, R., 1994: Razširjenost rodu *Zospeum* BOURGUIGNÉT 1856 (Gastropoda, Pulmonata, Carychiidae) v osamelem krasu vzhodne Slovenije. Razprave SAZU, IV. razr., XXXV, 275-313, Ljubljana.
- Slapnik, R., 1995: Razširjenost podrodu *Bythiospeum* (Paladilhiopsis) PAVLOVIĆ 1913 (Gastropoda, Prosobranchia, Hydrobiidae) v osamelem krasu vzhodne Slovenije. Razprave SAZU, IV. razr., 36 (4), 59-89.
- Zilch, A., S. G. A. Jaeckel, 1962: Mollusken. - Die Tierwelt Mitteleuropas, II. (1), Ergänzung, 1-294, Leipzig.

MARJA KODRA

Pesnica Marja Kodra se je rodila 1950 v Kamniku. Po gimnaziji, ki jo je obiskovala v Kamniku, je diplomirala iz slovenskega jezika in primerjalne književnosti na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Kot profesorica slovenskega jezika je najprej poučevala v Ljubljani, od leta 1994 pa v Šolskem centru Rudolfa Maistra.

Pesniti je začela že v gimnaziji. Objavljala je v Mladih potih, Perspektivah, sodelovala pa je tudi na Festivalu mladih jugoslovanskih pesnikov v Vrbasu, kjer je dobila priznanje. Letos bo izdala svojo pesniško zbirko.

Obledele sence

*Od vsepovsod
se plazi vame
bolečina jeseni.*

*Trave so obledele.
Polja so se iztrošila.
Nebo je zastrto z meglo.
Metuljem je mraz
porezal krila.*

*Jesen izpija moj jaz.
Zaman je hrepenenje
po znanih korakih.
Jesen prinaša obledele sence.*

Očetu

*Tokrat si odšel za zmeraj.
Popotnik brez kovčka
in voznega listka,
brez rezervne srajce in čevljev.*

*Tisto jutro je čas
zlomil krila metuljem
v tvojih dlaneh.
Bolečina je izpraskala gube
na tvojem obrazu.
Nebo je obarvalo lesk
v tvojih očeh.*

*Ozeleneli so planinski pašniki,
oglasili so se oddaljeni zvonovi,
zadišale so barve pomladi,
zaiskrile so se morske pene.*

*Odšel si.
Tako vsak dan odhajajo ljudje.
Nekaterim uspe na poti
izklesati svoje ime.
Tvoje se v mračnih nočeh
smeji z neba.*

Slavospev

*zate sonce umira na zahodu
še prej nagajivo mežika
s poslednjim žarkom*

*zate veter ob večerih
obstane med koruznimi stebli
in prinaša vonj zrelega šipka
in medene ajde*

*zate mak ugasne svoj cvet
in utrujen leže med trave*

*zate večer riše čudeže
v mojem hrepenenju*

Majhen črn deček

*majhen črn deček
leži gol med travami poletja
in sanja o veliki beli deželi*

*mali črni deček sanja
kako se morje zaletava v rdečo hišo
kako vsak večer prijezdi veter
in potrka na svetla okna poletja
in strmi v zemljo pod sabo
ki je skoraj črna
in čuti mravlje na mrzlih nogah
kako se počasi premikajo
po njegovem telesu
do velike rdeče odprtine na prsih
in se plaho spuščajo vanjo
in za nekaj časa utonejo
v njegovem telesu*

*potem se pogumno vračajo
z majhnim kosom srca
in črnega dečka je čedalje manj*

*truden je
in mravlje ima rad
ker ga na svojih telesih odnašajo
v belo deželo*

DUŠAN LIPOVEC

Pesnik, slikar in likovni kritik Dušan Lipovec se je rodil 1952 v Kamniku. Slikarstvo je študiral na Akademiji za likovno umetnost v Ljubljani in diplomiral leta 1977.

Pesmi objavlja v revijah, tudi v Književnih listih. Z njimi se odziva na aktualne dogodke, razmišlja o sebi in svetu, o Kamniku, od koder izhaja, o Primskovem, kjer preživlja del svojega življenja.

Slovenska balada

*V gosteh je žaba,
na metli jezdi baba.*

*Starec žganje pije,
strah po kotih sije.*

*Pod hišo je studenec,
v njem je utopljenec.*

*Luna hladno sije,
žena roke vije.*

Vpije, pije, vpije ...

Pejsaži

*Prebičan od piskov vlakov,
razbit od nočnih svetlob,
moker od ugaskov mesta
in zelen od pričakovanja dneva,
sem čakal svetlobe.*

*Da vidim:
zvonik, ki ga poljublja sape,
veter, ki vzdraži jezero,
oblak, ki plodi hrib,
plaz, ki koitira z breznom.*

*Da občutim:
dež, ki polni tvoje studence, zemlja,
tolmun, ki te ščegeče, globel,
potok, ki prodira vate, dolina,
blisk, ki vžiga tvoje ude, gmajna,
grom, ki te uspava v sladkobi, pokrajina.*

Barve

*ALIZARIN KRAPLAK
Včasih v rožnatih večerih,
ko sem pijan spominov,
vidim nekje daleč
tvoj obraz.*

*HELIOGEN MODRA
Vedno v zapitih nočeh,
ko plešejo zvezde v vesolju utvar,
segajo pohotni udi hudobnih dreves
v najina srca.*

*KROMOKSID ZELENA
Včasih v izlizanih jutrih,
ko lazijo sluzavi polži po najinih telesih,
se tope celice kožnega epitela
v morju tišine.*

*SAJASTO ČRNA
Vedno v turobnih dnevih,
ko ležim na železniških tirih življenja,
umira v maternici obupa
embrio upanja.*

Kamnik

*Z Zapric
gnezdo hiš,
nad njimi slok zvonik
in Stari grad – oblastna gora;
zgoraj bel oblak.*

*Z barvo sem nešteto krat odel
skrivnostno goro;
kakor čas,
ki jo nenehno slika:*

*v zeleni klepetavosti spomladi,
v modrost pogreznjeno prek leta;
v zlatih okrih zakriči v jeseni,
belina jo utiša v zimi.*

*Pod nama gnezdo hiš,
nad njimi slok zvonik ...
Minljivost sva pustila spodaj, draga,
ko sva nekoč hodila ljubiti se nad mesto,
kjer pri Kalvariji so smreke stale;
za najino ljubezen sveti kraj, tja gor – na Žale ...*

Dušan Lipovec, akademski slikar

Cankarjeva cesta 7
Kamnik

LEON HOMAR (1914–1986)

Kamniški umetnik, akademski kipar in likovni pedagog Leon Homar je v svojih skulpturah in slikah ustvaril trajen in bogat prispevek k povojni kamniški in tudi slovenski likovni umetnosti. Čeprav je malo razstavljal, je njegov kiparski, slikarski in risarski opus razmeroma velik in bogat. Večina njegovih del je bila razstavljena šele po umetnikovi smrti, predvsem v galeriji Majolka in razstavišču Veronika. Homarjev celotni likovni opus je širši javnosti še vedno premalo poznan in tudi strokovno še ne raziskan. Upajmo, da bo umetnostnozgodovinska stroka kaj kmalu celoviteje in izčrpnjeje osvetlila in ovrednotila likovna dela našega rojaka.

Leon Homar je pred vojno obiskoval obrtno šolo v Ljubljani, kjer ga je poučeval slikar in kipar France Kralj. Študij je nadaljeval na beograjski in zagrebški akademiji za likovno umetnost, vendar je zaradi vojnih razmer šolanje končal šele po osvoboditvi na ljubljanski likovni akademiji pri prof. Zdenku Kalinu. Še pred vojno je pomagal kamniškemu slikarju Stanetu Cudermanu pri cerkvenih poslikavah. Iz teh življenjepisnih podatkov lahko sklepamo, da je bil Homar razgledan in izkušen likovni ustvarjalec, ki zaradi nenaklonjenosti časa in razmer, pedagoškega dela in nezadnje tudi svoje osebne skromnosti nemara ni uredil vseh svojih ambicij in umetniških potencialov.

Glavno Homarjevo področje v kiparstvu je bila mala plastika, predvsem ženske figure in akti ter portreti. Ukvarjal se je tudi z reliefnim modeliranjem, veliko tudi s slikanjem in risanjem. Homar je izhajal iz šole solidnega kiparskega realizma, predvojnega in povojnega slovenskega kiparstva, z vplivi sočasnih tendenc evropskega modernizma. V petdesetih letih je študijsko potoval v Pariz, zato lahko v njegovih takratnih figurativnih kiparskih študijah opazimo tudi vpliv velikega francoskega kiparja Aristida Maillola.

Največjo umetniško prepričljivost je Leon Homar dosegel v mali plastiki. Njegove ženske figure in akti v žgani in patinirani glini ter v mavcu so poskus vzpostavitve vezi med tradicijo in modernizmom. Ženske figure so v razponu od klasičnega realizma, naturalizma, klasicizma do bolj drznih in osebnih, včasih stiliziranih modernističnih pristopov. Ta njegov kiparski opus bi lahko poimenovali kar "hvalnica ženski", saj jo je umetnik poustvaril kot artefakt klasične lepote, arhetip sensualnosti, kot umetniški kanon, kot mit z aluzijo na odaliske, nimfe, muze in vilinska bitja. Klasicistične ženske figure je upodabljal tudi na reliefih in z reliefi okrašenih vazah, ki so nekakšna kurioznost v umetnikovem opusu. Tudi Homarjeva portretna plastika je realistična in ustvarja karseda natančno podobnost portretiranca, ki pa je tudi psihološko označen.

Med javnimi, monumentalnimi kiparskimi deli omenimo Homarjev figurativni reliefni portal v osnovni šoli Toma Brejca, doprsni kip pesnika Antona Medveda

pred njegovo rojstno hišo na Grabnu in reliefni portret na spominski plošči igralki Mariji Veri na Glavnem trgu v Kamniku.

Homarjev slikarski opus je raztresen po privatnih zbirkah, zato je pogled vanj precej necelovit. Poleg krajnih in vedut mu je bil najljubši motiv cvetlično tihožitje. V upodabljanju rož je bil pravi mojster in izboren kolorist, lahko rečemo kar slikarski poet cvetic, katerim se je približeval z nežnostjo, občutljivostjo in slikarsko prefinjenostjo. Homarjevi akvareli, gvaši, tempere in olja na manjših in večjih formatih predstavljajo najrazličnejše cvetlice, pravo bogastvo rož v igri barve in svetlobe. Avtor jih je upodobil v sicer neproblematičnem klasičnem realizmu, vendar z izbrušenim občutkom za barve in prostorsko plastičnost. Njegove rože nam posredujejo prijetna razpoloženja, nagovarjajo nas z barvnim šepetanjem in nas radostijo. Izžarevajo neko posebno notranje žarenje svetlobe in barv, ki jo lahko občuti, dojame in upodobi predvsem izbrušeno oko slikarja – umetnika.

Leon Homar je bil tudi večš risar, posebno mu je bila ljuba lavirana risba s črnim tušem. Te lavirane risbe s črnim ali rjavim tušem v tonski obdelavi, v solidnem akademskem realizmu imajo poleg likovne še posebno dokumentarno vrednost. Ohranjajo nam del tistega Kamnika, ki ga danes žal ni več. Marsikatera starožitna arhitektura, ulični pogled ali zanimiva vedutna kompozicija se nam je tako ohranila na teh likovnih stvaritvah. Tako lahko na njegovih risbah vidimo, kakšna je bila nekoč Šutna, Glavni trg z nekdanjo Skaletovo hišo, Trg svobode, podrte hiše v Novem trgu, popelje nas na Žale, Zaprice, Mali grad ali v Prašnikarjev dvorec v Mekinjah. Ovekovecil je Mlinščico v nekdanjih znamenitih "kamniških Benetkah" za usnjarno, nekdanje sejmišče na Šutni s cirkuškimi vozovi in šotorom, skladovnice drv v Prešernovi ulici, stare zapornice pri tovarni Titan, pogled na Mali grad, kjer je danes avtobusna postaja, stari gasilski dom, staro poslopje tovarne Eta in še bi lahko naštevali. Tako se nam je po zaslugi likovnih beležk Leona Homarja ohranil zanimiv dokument o marsikateri izginuli arhitekturi in kamniški znamenitosti naše preteklosti.

Leona Homarja se bodo spominjale številne generacije Kamničanov kot likovnega pedagoga, mnogi pa hranijo njegove kiparske portrete iz svoje mladosti, saj je bil umetnik tudi večš v modeliranju otroških kiparskih portretov.

Sedeča, kalorirana žgana glina, 33 x 27 x 31

Par, žgana glina, 37 x 19 x 10

Stoječa, žgana glina, 49 x 16 x 12

Sončnice, akvarel, 55 x 36

Dr. Ivan Sedej,
umetnostni zgodovinar,
ob odprtju razstave Ferda Mayerja v Galeriji Avsenik,
Begunje, julija 1996

FERDO MAYER (1927–1994)

Slikarstvo Ferda Mayerja (rojen 1927 v Mariboru, umrl 1994 v Ljubljani) postaja tako kot staro vino vedno žlahtnejše, v posameznih starejših fazah pa odkrivamo pričevanja o umetniku, ki postaja vedno pomembnejši člen v razvoju slovenskega slikarstva. Zato nam zaokrožena razstava del, ki so nastala v petdesetih in šestdesetih letih, odgrinja del znanega in v svojem času dobro ocenjenega opusa. Kljub temu učinkuje njegov "polabstraktni" in "abstraktni" cikel slik kot svojevrstna novost, ki jo doživljamo bistveno drugače, kot smo jo takrat. Sredi petdesetih let, ko so nastajala njegova zelo stilizirana "mestna" tihožitja, figuralne skupine in nenavadne pokrajine s pretanjenimi strukturalnimi poudarki, so imele njegove slike tudi uporniški, krivoverski nadih. Čeprav se je ta sestavina njegovih takratnih podob izgubila in je današnje generacije niti ne morejo več razumeti, so slike ohranile izjemno svežino in zdi se nam, da je postal njihov likovni nagovor intenzivnejši. Presenetljivo pa je, da strukturalno obdelane ploskve in liki, ujeti v diskretno geometrijsko mrežo iz časa okrog leta 1960, zvenijo kot reakcija in hkrati kot hommage abstraktnemu ekspresionizmu! Posebej pa nas preseneti vnovična aktualnost tistih iskanj, ki zadevajo formulacijo novih mitologij.

V drugi polovici petdesetih let je začel umetnik prehajati iz radikalno stiliziranih odslikav vidnega sveta v slikanje nenavadnih figuralnih skupin in skupin stavb v paradoksnih kubično analitični interpretaciji. Tako je prenesel poudarke z intimistično naglašeni, barvno silno sočnih slik na bolj analitično zastavljene kompozicije. To je čas, ko se je odločal med zmernejšimi in radikalnejšimi prijemi in pogledi, pa tudi čas, ko se je prvič potrdila njegova tvorna vpetost med dvoje polov, med mimetično in abstraktno slikarstvo, med iskanje globljih filozofskih resnic in iskanje čistega likovnega izraza. Zato so tudi njegove zgodnejše, na videz zmernejše, in malce kasnejše abstraktne podobe polne simbolike in alegoričnih namigov. Predvsem pa kompozicije obeh "zvrsti" govore o iskanju novega likovnega jezika, ki bi "pokrival" tudi pripoved. Gre torej za slikarstvo, ki je v pretežno modernističnih okvirih uporabljalo tudi historicistične prvine.

Sorazmerno kratka "abstraktna" faza med letom 1960 in 1965 je pomenila prvega od Mayerjevih ustvarjalnih vrhov, pa tudi prvi slogovno in vsebinsko zaokrožen, izrazito osebno obarvan cikel. V njem je na duhovit način strnil predvsem prvine iz zmernejšega obdobja, kjer je upošteval in združeval lastni tip stilizacije, sledove geometrijske analize in prirojeno ljubezen do ekspresivnega barvnega izraza. Tako so nastale "abstraktne" kompozicije, ki vsebujejo tudi krepko primes strukturalnih in informelnih prvin, kar pomeni, da se je umetnik odzval tudi na aktualno likovno problematiko,

ki pa jo je zavestno kanaliziral v bolj umirjen, konservativnejši izraz.

Natančna analiza slik, kjer je v vsaki kompoziciji posebej opredelil vodilno barvo (ali ton) in lik, nam pokaže protislovno in nenavadno podobo. Že slikanje z lopatico, ki rezultira v pastozni, pogosto celo reliefni fakturi, je dalo slikam poseben značaj. Zato so tudi poudarjene "informelne" partije zvenele izrazito konstrukcijsko. Če pa je precizno strukturiran in reliefno oblikovan lik pretrgal še z rafinirano izbranimi barvnimi votki, so podobe dobile nepričakovane poudarke in – kar je najbolj presenetljivo – "razkrile" so nam realno izhodišče oblik – znakov in oblik – simbolov.

Slike iz "abstraktnega" obdobja vsebujejo v jasno izraženi obliki tudi eno od najbolj pomembnih sestavin Mayerjeve umetnosti – gre namreč za njegovo ljubezen do ekspresivnih in pogosto celo novoekspresionističnih formulacij. To pomeni, da je njegovo slikarstvo bližje severnjaškemu tipu likovnosti, saj prevladuje predvsem nagnjenost k slikanju ali označevanju notranje razdvojenosti in nemira. Tudi zato doživljamo njegove "abstrakcije" kot artikularno govornico simbolov. Ponotranjena nemirna vzdušja izraža s temno paletto in s pomenljivimi pastoznimi nanosi. Mediteransko komponento svojega slikarstva pa je v "abstraktnih" in "polabstraktnih" slikah izrazil z zgovornimi "mehkimi" geometrizmi.

Zato je nagovor podob protisloven. Navidez stroga geometrijska mreža, ki je pogosto vklepala temne, strastne poteze, je postala element, s katerim je mojster "podčrtal" ekspresivni izraz in vrednost nagonskih gest. Vendar se je k ostrim in hkrati spontanim potezom in k arogantnim klinom (ki smo jih zaslužili v njegovih slikah že sredi petdesetih let) vnovič vrnil v kasnejših figuralnih cikelih. Na paradoksn način pa so v njih, kot pomembna sestavina, prisotni tudi spomini na "nepredmetne" formulacije – pa naj gre za krajino, za figuralno kompozicijo ali (celo) živalsko figuro. Tako so petdeseta in šestdeseta leta potekala v iskanju lastnih barvnih znakov. Njihova značilnost so temnejše vrednosti, ki dopolnjujejo iz "stilizirane figuralike prestilizirano" morfologijo, nosilko nostalgicnih vzdušij.

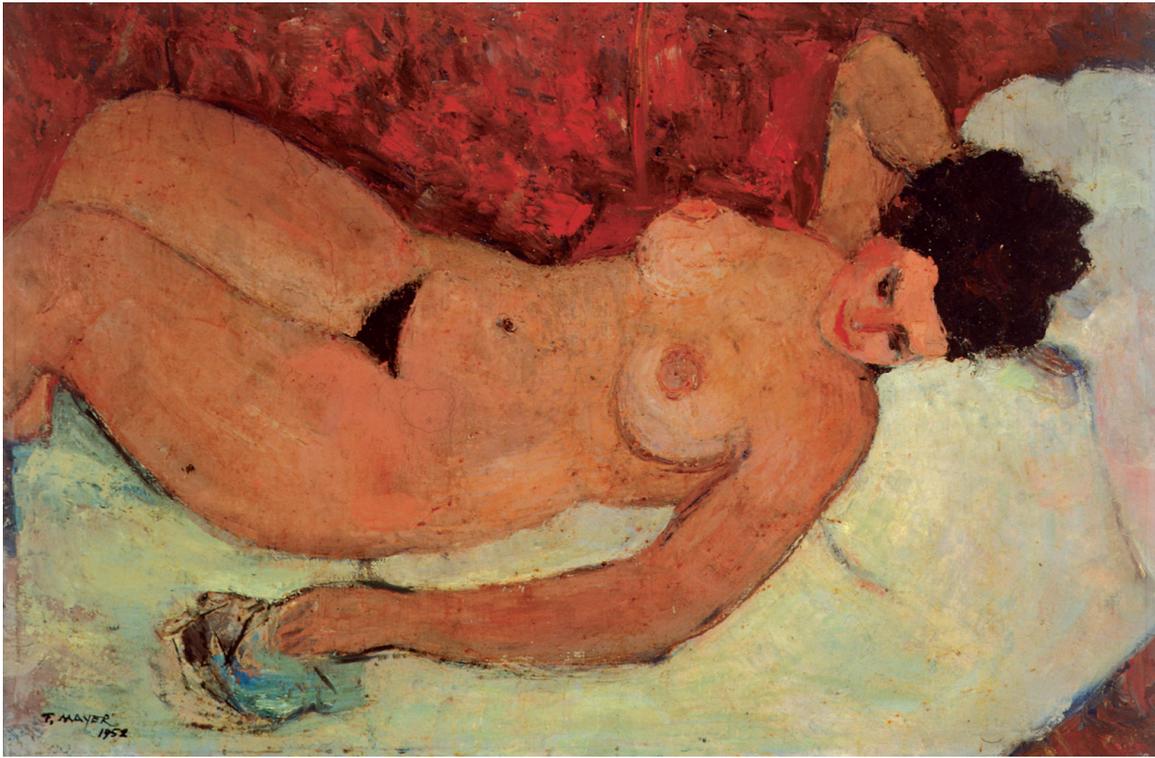
Tako se je v šestdesetih letih odsev predmeta razkrojil, mojstra pa sta začela zanimati predvsem struktura in barvni relief. To je bil čas, ko je Mayer odkril pomen mediteranskih vzdušij, ki pa niso zvenela kot himna soncu in čistim kubičnim formam, ampak kot globok razmislek o minljivosti in sencah smrti, polnih poezije in lepote. Ker je "abstrakcijo" doživljal in pojmoval kot rezultat radikalnega abstrahiranja odsevov predmetov ali stvari, se je začel vnovič obračati k figuri in predmetu. Zato pomeni leto 1965 v Mayerjevem slikarstvu logično, čeprav nepričakovano slovo od bolj radikalnih iskanj, ki so bila umetniku mnogo bližje, kot si je mislil.

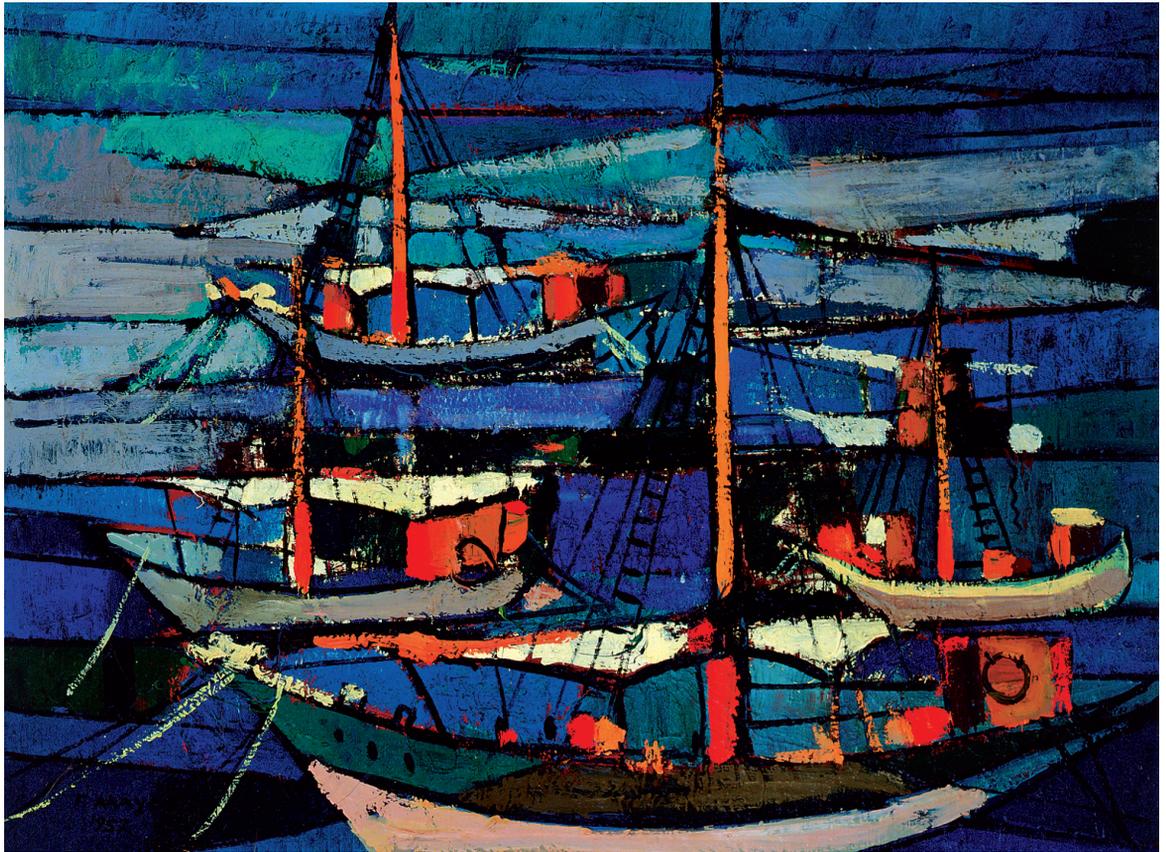
Vsemirje, olje, 92 x 62

Avtoporet, olje, 75 x 120

Akt, olje, 106 x 69

Barke, olje, 100 x 75

Janez Mesesnel,
muzejski svetovalec
Vogelna 4
Ljubljana

uporabi že znanih oblikovnih (le osebno značilno stiliziranih) sredstev, s katerimi gradi vedno znova njen današnji svet spominov – kot prisposodba večnega hrepenenja po mladosti, po duhovni in čustveni lepoti.

POLDE MIHELİČ

Ob razstavi slik in monografiji Poldeta Miheliča, ki sta kulturno obogatili Kamnik ob koncu leta 1999, se je vredno pomuditi, saj nam zastavljata nekaj, morda temeljnih, vprašanj o razmerju med izraznim primitivizmom in naivo, med čustvenim in pripovednim, med ilustracijo in refleksijo. Že mnogi slovenski pisci so opredeljevali svojsko slikarstvo Poldeta Miheliča in ugotavljali njegovo pozicijo med naivo in samouštvom in neposredno, čustveno interpretacijo skorajda otroške duševnosti. Kajti naš slikar nam z vsako novo sliko potrjuje prav to, namreč, da je ostal povsem zavestno in namenoma v svetu svojega otroštva in mladosti in da črpa iz njiju svojo slikarsko snov, pobude in čustveni naboj.

Pristajanje na nekakšna normativna stališča do prvin umetnostnega razvoja bi seveda povsem zadostovalo za opredelitev Miheličevega slikarstva kot neiščočega in neustvarjalnega, kot različico že davno izdelanih pristopov in modelov. Seveda pa bi bil v tem le delček resnice in še te nekam izkrivljene. Kajti obravnavanje teme ali oblike ali katere druge sestavne prvine slike oziroma slikarstva zunaj celote ne more dati zadovoljivih ugotovitev in ocen. Šele v zvenu celotne umetnine izdajo elementi svojo pravo vlogo in težo in tako nam tudi v Miheličevem slikarstvu razkrijejo marsikatero kvaliteto, skrito ali položeno morda bolj v motiv in energijo realizacije kot v samo temo, fabulo ali novost oblikovne interpretacije.

Polde Mihelič si je izbral – in v tem je morda čar otroško preproste neposrednosti – za svojo slikarsko snov svet svoje mladosti in otroštva, svet, ki ga ni več, razen v spomnih; a ti so kajpada lahko stvarni pa tudi čustveni, podrejeni drobce ohranjenih dejstev ali pa nekdanjim in sedanjim, skritim ali razvidnim željam in hrepenenjem. Zato seveda merilo, koliko so naslikani kraji, predmeti, ljudje in običaji zvesti (nekdanji) resničnosti, takemu slikarstvu ni primerno in pravično. Gre za energijo podoživljanja tega sveta otroštva in mladosti, časa, v katerem se je očitno umetnik počutil organsko povezan z okoljem in ljudmi in bil neobremenjen in odprt in zvedav, hudomušen in spoštljiv hkrati in zagledan v sočasnost in prihodnost, ki še ni pokazala svojih temnejših plati. Zato se mi naštevanje vidnih prič tistega sveta v Miheličevih slikah ne zdi tako pomembno, čeprav so hišice in poti, cerkvice in napajališča, predmeti, živali, rastline in ljudje v živi medsebojni komunikaciji, zlasti pa njegove ozke in pokončne kot iz renesančnih sprevodov treh kraljev izpeljane kompozicije risarsko in slikarsko dovolj zahtevne, razpoložensko pa značilne in zadete. Saj so vse to le gradbeni bloki, betonski ulivki in železni nosilci umetniške stavbe, ki je prav zaradi nespekulativnega naslona na čas najbolj neposrednega doživljanja in iskrenega čudenja svetu in življenju v slikarjevi mladosti trdna, notranje razgibana in koherentna, ob tem pa vznemirljivo splošna in dotikajoča se mnogoterih intim predstavnikov starejše populacije. Miheličeva umetnost je tako predvsem v nespekulativni

Prežitkar, olje na lesu, 34 x 25

Vaški odbor, olje na lesu, 31 x 31

Semenj, olje na lesu, 42 x 36

Vaški odbor, olje na lesu, 31 x 31

France Pibernik, prof.

Kidričeva cesta 47 a
Kranj

BALANTIČEVA PISMA IN KORESPONDENCA Z NJIM

Literarno delo pesnika Franceta Balantiča (1921–1943) je bilo do zdaj že večkrat predstavljeno v izborih ali v celoti, v nobeni izdaji pa še niso bila posredovana njegova pisma oziroma pisma, naslovljena nanj. Balantičeva pisma in korespondenca, povezana z njim, vsebujejo nešteto dragocenih podatkov o njegovem življenju in podrobnosti o njegovem ustvarjanju. Toliko bolj, ker je njegovo kratko življenje potekalo v težkih vojnih časih in se je tragično zaključilo v ognju. Zato se nam je zdelo umestno, da pisma in korespondenco natisnemo v celoti, v obsegu, kakor je dostopna do tega trenutka.

OBSEG IN ZNAČAJ

Večina Balantičevih pisem in korespondence je nastala zaradi posebnih okoliščin. Prvi večji sveženj pisem je nastal, ko je Balantič po novem letu 1941 zaradi težke pljučnice za več mesecev obležal v postelji in se moral zaradi oslabelosti celo odpovedati nadaljnemu šolanju na klasični gimnaziji v Ljubljani, čeprav je bil osmošolec pred maturo. V tistem času sta ga s pogostimi pismi razveseljevala prijatelja France Kremžar in Marijan Tršar. Sorazmerno obsežno dopisovanje je nastalo med pesnikom in domačimi v času, ko se je Balantič odločil, da med okupacijo ostane v Ljubljani in tam nadaljuje študij na ljubljanski univerzi.

Daljši premor je nastal v letu 1942, ko je bil Balantič odpeljan v taborišče Gonars in so bili stiki z domačimi za dlje prekinjeni. Prekinjeni so bili tudi pismeni stiki s prijateljem Kremžarjem, ki je bil od maja 1942 v ilegali, medtem ko je bil Marijan Tršar prav tako konfiniran v Gonarsu.

Tretje intenzivnejše dopisovalno obdobje zajema čas Balantičevega bivanja pri vaških stražah v Grahovem od 19. marca 1943 naprej. Poštne zveze niti med Notranjsko in Ljubljano niso bile idealne, v Grahovem pošta občasno ni delala in so morali pošto nositi bodisi v Cerknico ali celo na Rakek, medtem ko so vse poštne pisemske pošiljke, ki so bile namenjene v nemško okupacijsko cono na Gorenjsko, kamor je spadal tudi Balantičev rojstni kraj in kjer so živeli domači, podvržene italijanski in nemški vojaški cenzuri, kar je razvidno iz posameznih oznak na ovojnicah in na pisemskem papirju. Nič ne moremo vedeti, koliko pisem se je izgubilo zaradi izrednih razmer na poti med dopisovalci, v časih pa je kakšno pismo romalo nazaj k odpošiljatelju, ker je bila poštna zveza začasno prekinjena.

Balantič ni bil kakšen zelo zagret epistolarni pesnik, zaradi vojnih razmer in zaradi cenzure so njegova pisma in tudi pisma drugih zelo skopa v sporočilih, torej omejena na nevtralnost najnujnejših vesti, bilo je že dovolj in veliko, če so domači vedeli, da je še živ in zdrav, medtem ko je vsa žgoča problematika ostajala

France Balantič

neizrečena. V tem smislu so zato medvojna pisma pogosto sporočilno skromna, predvsem pa Balantič domačim ni omenjal najtežjih problemov. Tako jim dolgo ni sporočil niti tega, da je bil odpeljan v taborišče Gonars, nikoli pa ni omenil, da je stopil k vaškim stražam.

Kljub različnim oteževalnim okoliščinam, ki so omejevale pretok pisemskih pošilk in siromašile njihovo vsebino, je sleherni pesnikovo pismo dragoceno, ker vendarle razodeva neposredno resničnost razmer, v katerih je živel. Že samo dejstvo določenih pisemskih zvez nam posreduje podatke o njegovem ožjem prijateljskem krogu, posredno, med vrsticami, pa nam govori tudi o drugih okoliščinah pesnikove kratke življenjske poti.

Največ Balantičevih pisem je naslovljenih na domače. Zaradi vojnih razmer je bil ločen od njih od 29. junija 1941, ko sta ga v Ljubljani še lahko obiskali mati in sestra Minka. Spočetka, predvsem v letih 1941–1942, mu je na pisma odgovarjala mati, pozneje je to vlogo prevzela sestra Minka, ki je končala privatno deklško meščansko šolo trgovske smeri pri uršulinkah v Mekinjah in večji del vojnega časa službovala kot uradnica na okrajnem glavarstvu v Kamniku.

Med ostalimi dopisovalci je na prvem mestu sošolec in prijatelj France Kremžar (1920–1943). Prvič sta se srečala v četrti šoli (šolsko leto 1936/37), ko je Kremžar ponavljal razred, bila skupaj v petem razredu (1937/38), potem pa spet ne, ker je Kremžar znova zaostal v razredu. Kljub temu sta tudi poslej ostala povezana zaradi skupnega zanimanja za umetnost, Kremžarja pa je zlasti pritegoval Balantičev pesniški

talent. Lahko rečemo, da je močno vplival na Balantiča, ga vztrajno spodbujal pri ustvarjanju in mu ocenjeval njegove pesmi, pomagal pa mu je tudi priti v takratno slovensko literarno javnost.

V najožji Balantičev prijateljski krog je spadal tudi Marijan Tršar, ki je bil leto pred Balantičem na klasični gimnaziji in se je z njim seznanil v Kremžarjevem literarnem krožku. Tršar je že v gimnaziji pokazal izjemno slikarsko znanje v šoli Božidarja Jakca in v pripravah na literarni almanah, v katerem naj bi sodeloval tudi Balantič, ilustriral nekaj Balantičevih pesmi. Leta 1944 je opremil Balantičevo zbirko *V ognju groze* plapolam in pripravil izjemno bogato bibliofilsko izdajo *Venca*.

Med obrobne dopisovalce štejemo Eda Brajnika (1922–1983), Balantičevega mladostnega prijatelja, sošolca iz osnovne šole v Kamniku. Do dopisovanja med njima je prišlo potem, ko se je Brajnikova družina leta 1933 preselila v Mursko Soboto. Med vojno sta se znašla na nasprotnih straneh, kajti Brajnik je spadal med vodilne vosovce v Ljubljani in deloval pod ilegalnim imenom Štefan.

V Dodatku je bilo iz posebnih razlogov, ki jih narekujejo okoliščine Balantičeve tragične smrti, umestno pritegniti še neodposlano pismo Marije Mišič (1922–1987), doma z Bločic pri Grahovem. Balantič se je med bivanjem v grahovski postojanki zblížal z njo preko dveh bratov, ki sta bila kot vaška stražarja v postojanki. Mišičeva je po vojni emigrirala v Francijo in delala kot sestra Marija v samostanu usmiljenih sester v L'Hayu, južno od Pariza. Večkrat je obiskala domače in Balantičeve, zadnjič je bila na obisku v letu smrti 1987.

Zaradi dokumentarne pomembnosti objavljamo pismo Lojzke Plahuta, ki je bila doma v Novem trgu blizu Balantičevih, je pa med vojno službovala v Ljubljani pri Prelogu in so Balantičevi preko nje skušali pomagati Francetu. Lojzka Plahuta je posredovala zadnje Balantičevo pismo domačim, ki so ga prejeli že po njegovi smrti, v svojem pismu pa jim je sporočila nekatere podrobnosti o Balantičevem življenju iz ljubljanskega obdobja.

Iz istih razlogov smo v objavo pritegnili dvoje pisem Franca Kremžarja (1883–1954), očeta v Grahovem ubitega Franceta Kremžarja, ker je Balantičevim poročal o dogajanjih v Grahovem in Ljubljani po pesnikovi smrti.

Balantičeva pisma domačim ter pisma Marije Mišič in Franca Kremžarja hrani družina Balantič - Jesenik v Kamniku, medtem ko se ostalo pisemsko gradivo, ki ga je Balantič imel na svojem stanovanju v Mostah, Ciglerjeva 27 (zdaj Partizanska), nahaja v Arhivu Slovenije v Ljubljani (PRIV A IV), med njimi tudi Balantičeva pisma Tršarju, kajti Tršar je Balantičeva pisma izročil dr. Tinetu Debeljaku že leta 1944 in so tako po vojni prišla v Arhiv Slovenije z vsem gradivom, kar ga je med vojno zbral Debeljak.

UREDITEV

Spričo okoliščine, da je Balantičevih pisem sorazmerno malo in da je kot dokumentarno gradivo za pesnikovo biografijo pomembna tudi korespondenca nje-

govih dopisovalcev, smo se odločili, da v natančnem časovnem zaporedju objavimo tako Balantičeva kot tudi pisma njegovih korespondetov. Tako zaporedje objav omogoča stik sočasnega dogajanja v celotnem življenjskem horizontu, hkrati pa se pesnikova sporočila dopolnjujejo s sporočili dopisovalcev, tako da je s takim zaporedjem omogočena povsem strnjena podoba sicer močno fragmentarnih posameznosti, ki jih navajajo avtorji pisem.

Doslej znanih Balantičevih pisem je petnajst, dvanajst domačim, troje Marijanu Tršarju. Dodati je potrebno, da je nekaj Balantičevih pisem domačim izgubljenih, zlasti bi bilo za nas dragoceno Balantičevo pismo iz Gonarsa, še bolj pa njegovo zadnje pismo domačim, ki jim ga je poslal malo pred svojo smrtjo, pa so ga zaradi zapletov prejeli šele po smrti.

V literarnem smislu bi utegnili biti med Balantičevimi najpomembnejša tista pisma, ki jih je pisal prijatelju Kremžarju januarja in februarja 1941, torej v času okrevanja po težki pljučnici. Pisma so se nahajala, kot je sporočil dr. Marko Kremžar, pri njih doma v bratovi sobi, shranjena v posebni mapi, bila pa so verjetno uničena, ko je po vojni Ozna zasedla Kremžarjevo hišo v Mostah (Šušteršičeva 2). Čudno je le, da dr. Tine Debeljak, ki je skrbno zbiral vse gradivo o Balantiču, ni naletel nanje in jih uporabil v svojih komentarjih.

Pisma bodo torej objavljena po časovnem zaporedju, pri pismih, ki niso datirana, bo upoštevano najbližje časovno okolje. Dodani bodo morebitni datumi poštnih žigov, tako vstopnih kot izstopnih, pa tudi druge oznake, zlasti oznake medvojne cenzure.

PISMA IN KORESPONDENCA

1

Edo Brajnik – Balantiču: razglednica.
Poštni žig: Murska Sobota, 4. 4. 1933.
Naslovnik: Gospodič Balantič Franc,
Kamnik, Novi trg 35.
Pošiljatelj: Murska Sobota, Vrtna ulica 2.

Dragi France!

Iz daljnega Prekmurja pošiljam Tebi in Tvojim staršem najsrčnejše pozdrave in voščim vesele velikonočne praznike. Tvoj Edi.

Pozdravi tudi moje bivše součence in Novtržane in oglasi se kaj!

- *Iz daljnega Prekmurja:* Prekmurje je v tistih časih spričo slabih prometnih zvez bilo v resnici daleč, zlasti za človeka, ki je doslej živel v osrednji Sloveniji. Brajnikovi so se preselili v Mursko Soboto, ker je bil oče, po poklicu financar, službeno prestavljen.

2

Edo Brajnik – Balantiču: razglednica.
Poštni žig: nečitljiv.
Naslovnik: Gospodič Balantič Franc,
Kamnik, Novi trg 35.

Murska Sobota, 30. 3. 1934.

Vesele velikonočne praznike želi Tebi in Tvojim staršem Edi.

Pa oglasi se kaj! Mislim, da si prejel moje pismo.

Ljubljana 28. IX. 1943.

Dragi domači!

Gotovo ste bili že v skobeh, da se toliko časa nisem nič oglašil. Tudi z mene skobi ker ne vem nič od Vas. Upan, da je s Vami vse v redu. Jas sem se nekaj več kakor teden dni v Ljubljani. Dobri bog je tako hotel, da sem ostal živ in zdrav. In Vam pripadam še tudi naprej. Pišite mi, kako je s Vami, ker menda še od ^{avt.} julija nisem dobil nobene pošte. Zadržja je bila mislim takrat bo je bila potri Minkina piska. Ali ste moje pismo dobili?

Spet bo hotelko moje pismo, a upajmo da bo še prilika da se bomo kmalu pogovorili. Pozdravite tudi in starega ata!

Najlepše pozdrave prav vsem

Vaš
France

Pišite mi v Ljubljano!

- Mislim, da si prejel moje pismo: Iz tega pripisa smemo sklepati, da je bil Brajnik na Balantiča zelo navezan, ker sta bila bližnja soseda, veliko izvenšolskega časa prebila skupaj, zlasti poletni čas na Bistrici, kjer so lovili ribe in se prevažali s čolnom, pri čemer je Brajnik kazal izjemno iznajdljivost in nesporen pogum. Brajnik in Balantič sta v šoli sedela v isti klopi. Prijatelj sta si verjetno izmenjala tudi kakšno pismo, vendar ni nobeno ohranjeno.

3

France Kremžar – Balantiču: dopisnica.
Poštni žig: ni žigosano.
Naslovnik: Gospod Balantič France, dijak,
Kamnik, Novi trg 40.
Pošiljatelj: Franc Kremžar,
Ljubljana Moste, Šušteršičeva 2.

Ljubljana, 13. julija 1940.

Dragi France!

Pozdravljen! Takoj "in medias res"! Almanah ne bo izšel pred koncem avgusta zaradi tehničnih "ovir". Zato utegne še kaj Tvojega priti v poštev. Zaradi knjig mi piši takoj, da bom vedel, kako s časom, ker nameravam prijadrati v Kamnik enkrat v prihodnjih dneh. Gotovo pa pridemo trije (Tršar, Leskovic, jaz) okoli 2.–4. avgusta, ko bomo šli na Veliko planino. Tršar je trenutno na morju, mnogo dela, Te v pismu iskreno pozdravlja, pri vsem tem pa postaja humorist. Pa ne more drugače, če se mu včasih pripeti neprijeten dogodek kakor tale: "Slikal sem stanko na krovu. Le težko sem jo lovil, ker se mi je vedno izmikala. Potem pa je začela kričati, me hotela pretepsti in vreči linolej z menoj vred v morje." Vsekakor, prijazna Dalmacija! V nekaj dneh mi bo poslal okoli 10 plošč, da mu jih odtisnem in odtise pošljem njemu, da jih bo prodal. Če Te zanima, jih bom najbrž lahko pokazal takrat, ko bom prišel v Kamnik.

Sedaj prav kmalu odpiši in piši tisto, kar me bo najbolj razveselilo. Pa ne misli, da zopet sitnarim. Tvoj France.

- *Almanah ne bo izšel pred koncem avgusta:* Kremžar je vodil svoj literarni krožek in je pred tem že izdal dva tipkopisna zbornika (Pregled, 1937/38; Utrinki, 1938/39), v poletnih počitnicah 1940 je nameraval izdati nov almanah, vendar so se priprave zavlekle.

- *Tako utegne še kaj Tvojega priti v poštev:* Več kot zanimivo je, da Balantič v Kremžarjevih dveh almanahih ni sodeloval, še več, tudi do objav v tretjem je bil močno zadržan. Takrat je bil končal sedmo gimnazijo in se že resno loteval pesnikovanja, do Kremžarja pa je bil še vedno zadržan. Pred tem je že skušal priti v Mladiko, a brez uspeha, je pa v teh počitnicah pristal na sodelovanje v zborniku Bistrica, ki so ga izdali kamniški gimnazijci, in objavil tri sonete o izseljencih (Veliki greh, Zaman, Sen o vrnitvi), ki pomenijo prve Balantičeve objave sploh.

- *Zaradi knjig mi piši takoj:* Kremžar je Balantiču pri-
našal izbrane knjige bodisi iz očetove knjižnice ali iz različnih ljubljanskih knjižnic.

- *Gotovo pa pridemo trije (Tršar, Leskovic, jaz) okoli 2.–4. avgusta, ko bomo šli na Veliko planino:* Kremžar je občasno obiskoval Balantiča v Kamniku, ni pa podatkov, da bi že v začetku avgusta skupina prijateljev obiskala Veliko planino. To se je zgodilo nekoliko pozneje. Dušan Leskovic, eden izmed ožje Kremžarjeve družčine, je študiral teologijo, po vojni pa je bil zajet na Primorskem, obsojen na smrt in ustreljen.

- *Sedaj prav kmalu piši:* Prav nobeno Balantičevo pismo Kremžarju se ni ohranilo.

4

France Kremžar – Balantiču: dopisnica.
Poštni žig: Moste pri Ljubljani, 29. 8. 1940.
Naslovnik: Gospod Balantič France, dijak,
Kamnik, Novi trg 40.

Ljubljana, 29. 8. 1940.

Dragi France!

Tudi jaz Te prosim, da mi oprostiš, ker Ti nisem pisal. Ker imam izpit šele jutri, v petek, sem sedaj popolnoma nezmožen za vsako drugo delo ali zanimanje. Veseli me, da si tako pozoren na moj izpit, in se Ti zahvaljujem, saj veš, da človek v takem položaju potrebuje razumevanja. Takoj po izpitu pojdem na velesejem, v ponedeljek pa najbrž prideva s Tršarjem v Kamnik, samo pripravi, kje bi spala, če ne pojdemo takoj v planine. Gotovo pa gremo še prvi dan gledat tisto cerkev, kakor sva se zmenila zadnjič in morda tam prenočimo, če bo mogoče. Bil sem pri Debeljaku, ki želi, da prideš kmalu k njemu zaradi knjig, zaradi pesmi še ne ve. Tršar je te dni doživel nekaj triumfu podobnih uspehov. Stopa v življenje in dobiva priznanja. Oba Te pozdravljava! France.

- *Ker imam izpit šele v petek:* Kremžar je bil nepopoljšljiv cvekar. Če že ni padel, si je prislužil vsako leto vsaj po kakšen popravni izpit.

- *Če ne pojdemo takoj v planine:* Trojka Balantič-Kremžar-Tršar je tistikrat res odšla na Veliko planino in se tam zadrževala več dni. Hodili so na izlete, veliko razpravljali o umetnosti, Tršar je skiciral in risal, oba Franceta sta debatirala o poeziji. Balantič je v tem času zasnoval svoj znameniti Venec in ga verjetno še tisto jesen tudi končal.

- *Gotovo gremo še prvi dan gledat tisto cerkev:* Verjetno je mišljena znamenita cerkev pri Sv. Primožu nad Kamnikom, kjer je bilo mogoče tudi prenočiti.

- *Bil sem pri Debeljaku:* Kremžar je zaradi svojega očeta, ki se je gibal v katoliških novinarskih krogih, poznal tudi dr. Tineta Debeljaka, ki je bil pred vojno urednik kulturne strani pri Slovencu in po letu 1938 tudi urednik revije Dom in svet. Kremžar je skušal Balantiču čimprej omogočiti vstop med sodelavce Dom in sveta.

5

Uredništvo Naše zvezde – Balantiču: dopisnica/tiskovina.

Poštni žig: Ljubljana, 5. 11. 1940.

Naslovnik: Gospod Balantič, dijak, Kamnik, Novi trg.

Datum poštnega pečata.

P. N.

Ponavljamo odkrito prošnjo za sodelovanje v dijaškem listu Naša zvezda. Prosimo, da nam blagohotno čimprej pošljete svoj prispevek, za katerega se Vam vnaprej srčno zahvaljujemo.

Uredništvo Naše zvezde.

- *Ponavljamo odkrito prošnjo:* Balantič je prve pesmi objavil v kamniškem dijaškem zborniku Bistrica (poletje 1940), ni pa znano, kdo in kdaj naj bi bil Balantiča povabil k reviji Naša zvezda. Balantič se vabilu vsekakor ni odzval, morda zaradi tega, ker so ga zavrnilo pri Mladiki.

6

Marijan Tršar – Balantiču: pismo.

Poštni žig: Ljubljana, 15. 1. 1941.

Naslovnik: Gospod France Balantič, dijak,
Kamnik, Novi trg 15.

Ljubljana, 15. 1. 1941.

Dragi France!

Že ko sem bil na Dolenjskem, mi je France pisal, da si bolan. Ker nisem vedel naslova, Ti nisem mogel pisati. Sedaj sem za nekaj dni prišel v Ljubljano. Priti sem hotel tudi v Kamnik, da bi Te obiskal, pa mi ni mogoče, ker moram iti danes s starši v mesto nakupovat razne stvari. Jutri pa že spet grem v Toplice.

Iz srca Ti želim zdravja, da bi spet mogel delati. France mi je dejal, da si v času, ko sem bil na Dolenjskem, delal. Komaj čakam, da bi dobil v roke kaj Tvojih stvari.

Tudi France pravi, da bo sedaj delal. Že zato, ker si mu rekel. Jaz sem na Dolenjskem samo risal; pustil

GRADIVO ZA ZGODOVINO

sem grafiko, barve in vse, samo risal sem s tušem. Tudi za naprej bom delal tako, dokler ne bom čutil, da res nekaj znam.

Šele sedaj se Ti zahvaljujem za voščila ob novem letu, ki si mi jih poslal po Francetu. Oprosti mi! Tudi jaz želim Tebi vso srečo v novem letu. Želim Ti najlepše, kar Ti morem kot umetniku želeti – da bi čim popolneje izlil v verze to, kar čutiš in doživljaš.

Kmalu se pozdravi! Pozdrav! Marijan.

Zdravja želim tudi Tvoji sestri, ki je, kot mi je pravil France, bolna. Pozdravljam vse Vaše. Kadar se spomnim nanje, vedno mi pride na misel, kako smo takrat jedli šmoren in kuhana jabolka.

- Že ko sem bil na Dolenjskem: Marijan Tršar je pogosto zahajal v Dolenjske Toplice k sorodnikom in tam veliko risal.

- Mi je France pisal: Tršarja je o Balantičevi bolezni prvi obvestil Kremžar, vendar Kremžarjevo pismo ni ohranjeno.

- Zdravja želim tudi Tvoji sestri: Skoro istočasno kot Balantič je za pljučnico zbolela njegova starejša sestra Minka.

7

France Kremžar – Balantiču: dopisnica.
Poštni žig: Ljubljana, 5. 2. 1941.
Naslovnik: Gospod Balantič France, dijak, Kamnik, Novi trg.

Ljubljana, 5. 2. 1941.

Dragi France!

Mislim, da si že hudo ogorčen, ko si že štiri dopoldneve zaman čakal na poštarja. V Prosvetni sem oddal knjige in moral poslušati nekaj zmerjanja in se znebiti nekaj drobiža. Vzel sem Gradnikove Lestve, tudi Šmit mi je že dal precej zadnjih pesmi, da Ti jih nesem. Danes sem govoril s Komarjem, ki je bral Tvoj Venec. Mož je navdušen. Več Ti povem pozneje. Dela imam čez glavo. Poslušal sem Requiem. V nedeljo me ne bo. Tršarja ni v Ljubljani in Te pozdravlja. Pri meni je pet ilustracij, ki Ti jih bom prinesel, ko pridem. Tudi Garbajs bo dal svoje sijajne slike, ki o njih sodi kipar Putrih, da so popolne in sposobne za vsako razstavo. Pišem kmalu. France.

Pozdrav! Hladnik (lastnoročno).

- V Prosvetni sem oddal knjige: V času Balantičeve rekonvalescence mu je Kremžar nosil knjige iz ljubljanskih knjižnic.

- Vzel sem Gradnikove Lestve: Mišljena je pesniška zbirka Alojza Gradnika Zlate lestve, ki je izšla leta 1940.

- Tudi Šmit mi je že dal precej zadnjih pesmi: Pesnik Jože Šmit, Balantičev sošolec s klasične gimnazije, je bil član Kremžarjevega umetniškega krožka in je pripravil nekaj svojih pesmi za načrtovani almanah.

- Danes sem govoril s Komarjem: Milan Komar, eden izmed vodilnih mladih katoliških mislecev, član umetniškega kluba Krog. Kremžar mu je dal v branje in oceno Balantičeve pesmi, med njimi tudi Venec.

- Pozdrav! Hladnik: Ignac Hladnik, član Kremžarjevega krožka. Leta 1945 je v begunski reviji Svet in dom objavil svoje spomine na srečanja z Balantičem.

8

France Kremžar – Balantiču: pismo.
Poštni žig: Moste pri Ljubljani, 7. 2. 1941.
Naslovnik: Gospod Balantič France, dijak, Kamnik, Novi trg.

Ljubljana, 7. 2. 1941.

Dragi France!

Ne zameri, da pozabljam na pisovno obljubo. Zagotavljam Ti, da me tako gonijo s časom, da ne vem, kam bi se djal. Šolskih knjig, tudi če bi hotel, ne utegnem prijeti v roke. Gradnikove Zlate lestve so slabe. Sicer jih boš pa sam presodil, ko jih prebereš. V dopisnici sem Ti že omenil pogovor s Komarjem o Tvojih pesmih. Sicer se je nekoliko smukal okoli kocbekijanstva in ga primerjal s Teboj, vendar je bil nad Vencem (prosim, celo nad Vencem!) navdušen. Glede kocbekijanstva me pa spomni, ko bom prišel k vam, da ga nekoliko pretreseva z ozirom na to, koliko življenjske sile ima za razvoj itd.

Tršar sedaj dela, baje zelo lahko dela, tudi usoda mu je naklonjena, saj je prav te dni prodal pri Puntarjevi gospe svojih grafik za 600 din.

Garbajs doživlja velike uspehe. Putrih, kakor sem Ti že omenil, ga na vsak način sili na Akademijo že letos, ker se boji, da ne bi mož po končani tehnični šoli lepo ustanovil dom, postavil hišo in stopil v primerno službo. Pa mislim, da se bova oba, Putrih in jaz, zaman borila, da bi ga letos z Marjanom odposlala v Zagreb. Slike obeh Ti bom prinesel prihodnjič. Skoro gotovo bom prišel 17. t. m.

V Krogu se jaz počutim ugodno. Mislim, da bi nikjer ne mogel toliko koristiti izmозgavati za svojo pamet in poklic kakor ravno tukaj. Na literarnih sestankih je sicer še nekaj hohštaplarije, pa mislim, da se bo kmalu preživela. Na umetnostnozgodovinskih sestankih je pa naravnost odlično. Predavanja so jasna in tako zanimiva, da sem za ta Gregoričev seminar res navdušen. Ko bi Ti hodil poslušat ta predavanja, ki so kot nekaj seminar, bi imel po dveh tednih pri Gnjezdri odlično. To mi potrjuje tudi Šarabon, ki hodi nalašč zato na predavanja. Seveda so predavanja urejena sistematično, tako da bomo do konca zime opravili najnujnejšo teorijo. Potem bomo pa hodili ob nedeljah na ekskurzije s Steletom. Kmalu spomladi pridemo k Sv. Primožu. V šoli ni nič novega. Glede Tvojega spričevala mi noče nobeden od Tvojih sošolcev nič vprašati Ahajca. Napadel ga bom sam, a se nekoliko bojim, kaj bo mož rekel.

Pri Debeljaku še nisem bil, pa upam, da bom šel v najkrajšem času.

Oprosti, zdaj se mi mudi h klavirju (Le jezi se!). Če želiš kakšnih drugih pojasnil, brž piši, samo prej kot jaz Tebi.

Pozdravljen! France.

Pozdrav sestri!

- *Gradnikove Zlate lestve so slabe:* Za Kremžarja je med njegovimi prijatelji in sošolci prevladovalo mnenje, da premore odličен čut za presojanje umetnosti. V prvi vrsti ga je zanimala likovna umetnost, po maturi je želel študirati umetnostno zgodovino.

- *Saj je te dni prodal pri Puntarjevi gospe:* Gospa Puntar je bila mati Balantičevega sošolca Boruta Puntarja.

- *Putrih:* Karel Putrih (1910–1959), slovenski kipar.

- *Da bi ga že letos z Marjanom odposlala v Zagreb:* Ker pred 2. svetovno vojno v Ljubljani ni bilo likovne akademije, so mnogi naši likovniki odhajali na študij v Zagreb. Janez Garbajs se ni odločil za študij slikarstva.

- *V Krogu se jaz počutim ugodno:* Krog je bil umetnostni klub mladih katoliških izobražencev. Ustanovljen je bil decembra 1940, njegov prvi predsednik pa je postal skladatelj Jože Osana, za njim pa ga je vodil arh. Vlado Gajšek. V njem so gojili tako umetnost kot znanost. Balantič je na Kremžarjevo pobudo postal član Kroga, pozneje tam celo bral svoje pesmi, toda delo kluba je po nekaj mesecih okupacije prenehalo.

- *Gregoričev seminar:* Jože Gregorič (1912–1943), eden najbolj perspektivnih mladih slovenskih umetnostnih zgodovinarjev, ubit med letalskim napadom na Novo mesto.

- *To mi potrjuje tudi Šarabon:* Pesnik Mitja Šarabon (1922–1987), član Kroga, je Balantiču ob smrti posvetil pesem Mrtvemu pesniku.

- *Ekскурzije s Steletom:* Dr. France Stelè (1886–1972), umetnostni zgodovinar, univerzitetni profesor in redni član SAZU.

- *Glede Tvojega spričevala mi noče nobeden od Tvojih sošolcev vprašati Ahajca:* Verjetno je šlo za polletno spričevalo, ker ga Balantič zaradi odsotnosti ni mogel dvigniti. O spričevalu bi Kremžarja lahko informiral Balantičev razrednik prof. Anton Lovše, ki je v razredu poučeval grščino.

9

Marijan Tršar – Balantiču: pismo.
Poštni žig: Straža pri Novem mestu, 8. 2. 1941.
Naslovnik: Gospod Balantič France, dijak, Kamnik, Novi trg 15.

Dolenjske Toplice, 8. 2. 1941.

Dragi France!

Kot mi piše France, si že boljši in Ti je dolgčas. Mislim, da bo ta dolgčas izginil, ko se temeljito pozdraviš.

Tu doli na Toplicah je nebeško lepo. Če je premrzlo za slikanje zunaj, grem na gank in gledam gosi, ki se prepeljavajo po potoku. Ne veš, kako nekaj neizrekljivega je to! V Kamniku se Ti morda še sanja ne, kako lepa žival je gos. Če je močno sonce, leži cela jata gosi na ploščatih kamnih ob vodi. Glave zavijajo nazaj, tako da jim rumeni kljuni utonejo pod perutmi. In leže negibno v soncu. Medtem pa slišiš tisto drobno čebljanje kapljic topečega se snega, ki se razbija na skalah. Čez čas se gosak v jati zdrami, dvigne nekoliko glavo, poškili k teti na gank, potem pa se mlahavo dvigne. Malo pobrazda po vodi ob robu, nato pa izproži vrat predse in zagaga tako turobno, kot bi trobental nemočni zimi. Na ta znak se dvignejo vse gosi in začne se sikanje in gaganje brez konca. Kak mlad gosak si poželi mlado goskico, plava za njo, ji skuša skočiti na hrbet, a je že pri njem stari in ga trdo pretrese in okrampa. Potem se zaženejo v vodo, gosaki naprej, gosi za njimi in deloma v zraku deloma v vodi drsijo kakih tristo metrov daleč. Tam se začne umivanje, nazadnje z mastjo, ljubimkanje in podobno. Ko se zde že dovolj lepe, se postavijo visoko vzpete na kako ploščato skalo in krilijo s perutmi, da se znebe nadležnih kapljic med puhom in perjem. Nato pa se začne križarjenje po vaškem potoku in boji med jato enega in drugega gosaka.

Veš, ne znam lepo opisati, a če bi bil tukaj, bi videl, da je to res nekaj lepega. Jaz jih gledam, kadar le utegnem.

Sicer pa sem vedno med kmeti. Saj med njimi je človek še najbolj zadovoljen. Mislim, da polagoma postajam tudi v slikarstvu samosvoj. Pri grafiki se mi zdi, da postajam vedno bolj grob, sam ne vem, kako to; saj nikjer ne delam drugače, kot čutim. Vedno sem mislil, da bom nekaj liričnega, pravzaprav nekaj mehkega, sedaj pa gledam naenkrat svet čisto drugače. Pa naj bo že, kakor hoče, kar in kakor delam, mi prihaja iz srca. Čutim se zmožnega, da vsaj del tega, kar čutim, izlijem v sliko.

Kako je kaj Tebi? Ali dosti delaš? Če utegneš, mi kaj piši. Jaz se že pripravljam na Zagreb. Junija je že izpit. Zbiram polagoma vse, kar bom tam potreboval. In tega ni malo!

Pozdrav Tebi in vsem vašim! Marijan.

Naslov: M. T., Dol. Toplice št. 75.

- *V grafiki se mi zdi, da postajam vedno bolj grob:* Vse znane predvojne Tršarjeve grafike so v resnici zelo lirične in izkazujejo Jakčevo likovno šolo.

- *Jaz se že pripravljam na Zagreb:* Zaradi vojne Tršar leta 1941 ni mogel opravljati sprejemnega izpita na zagrebški likovni akademiji, zato je ostal v Ljubljani in se izobraževal privatno, tudi v večerni slikarski šoli kiparja Franceta Goršeta.

10

Balantič – Marijanu Tršarju: pismo.
Poštni žig: Kamnik, 19. 2. 1941 – Toplice pri Novem mestu, 20. 2. 1941.

GRADIVO ZA ZGODOVINO

Naslovnik: Gospod Tršar Marijan, Dol. Toplice št. 75.

Kamnik, 19. 2. 1941.

Dragi prijatelj!

Odpusti mi, da sem tako len za pisanje. Tvojega pisma sem bil izredno vesel in se Ti zanj lepo zahvaljujem. Prosim Te, da se me še kdaj spomniš. Tudi jaz Ti bom pisal, če Te bo zanimalo, kajti poseben mojster v pisanju nisem.

Veseli me, da Ti lahko delaš in da si s svojim delom zadovoljen. Najvažnejše je, da si iskren. Daj, kar imaš, pa naj bo grobo ali nežno lirično. Pretvarjanje nima smisla, ker delo, ki ni resnično, ni nič vredno. Z menoj je pa bolj križ. Res mi je dolgčas in popoln samotar sem postal. Samo Francetovi obiski me še kolikor toliko vežejo s svetom. Zato sem mu zelo hvaležen. Delati sedaj sploh ne morem, morda zaradi prevelike utrujenosti in otopelosti. Zdravje je precej boljše, vendar letos ne bom zmožen končati šole. Je to bolj žalostno, pa saj imam še čas drugo leto. Da bi bila le kmalu pomlad! Pri nas jo že vsi čutimo, saj so po zadnjem deževju nastali obupno lepi dnevi.

Piši mi, prosim Te, prav kmalu in mi oprostimo mojo pismo! Roka mi je še precej negotova. Piši mi, kako živiš in kako delaš, zelo Ti bom hvaležen!

Te pozdravlja France.

P. S.: Za vsak slučaj. Pri nas je hišna številka 40, ne 15. Veš, s kamniškimi pismonošči so težave.

- Delati sedaj sploh ne morem: Balantič je bil zaradi hude pljučnice hudo prizadet in je dva meseca moral trdo prebiti v postelji, zato je bil močno oslabil in nesposoben za delo.

- Letos ne bom zmožen končati šole: Zaradi dolge odsotnosti od pouka in zaradi splošne izčrpanosti so domači presodili, da se Balantič ne bo mogel vrniti v razred in končati osmega razreda in se zraven še pripraviti na maturo. Zato ga je mati sredi marca izpisala iz šole. Ko pa se je Balantič po razpadu kraljevine Jugoslavije in ob nastopu okupacije odločil, da se pred Nemci umakne v Ljubljano, je nadaljeval razred in ga z uspehom zaključil, mature mu pa po posebnem odloku sredi vojnih razmer ni bilo potrebno opravljati.

11

Marijan Tršar – Balantiču: pismo.

Poštni žig: Toplice pri Novem mestu, 21. 2. 1941.

Naslovnik: Gospod Balantič France, Kamnik, Novi trg 40.

Toplice, 21. 2. 1941.

Dragi France!

Bil sem vesel, ko sem prejel Tvoje pismo, ki je prineslo vsaj nekoliko občutja, da nisi še popolnoma pozabil name, v mojo samoto. Sem namreč popolnoma prepuščen samemu sebi, zaprt med štiri stene, kajti zunaj neprestano dežuje. Jaz pa medtem – toda ne smej se

mi! – študiram življenje, in sicer, – to je zame gotovo neverjetno – na ženskah!

Sam si ne morem predstavljati, kako je bilo mogoče, da sem se v tem tako spremenil. Iz blazne zaljubljenosti – sedaj šele vidim, da sem res blazno ljubil – naenkrat v največje donjuanstvo, da vsak večer objemam drugo, ko sem morda prvič prišel z njo v stik.

Večkrat se vprašam, zakaj to delam, ali imam pravico. Saj nimam nič od tega. Od vseh poljubov in pritiskanj ščemečih dekliških teles nisem čutil niti sekunde ugodja. Sprva sem mislil, da me varajo, da mi zato ne dajo tega, kar bi želele, namreč ugodja, ki bi vse razmaslilo telo; a vidim, da ni tako, da me v resnici ljubijo.

Včeraj sem naenkrat potegnil nase eno in jo poljubil na lice. Sunkoma je okrenila glavo in že sem mislil, da zato, ker mi hoče uiti. Pa zmotil sem se: le zato, da so se njene ustnice vsesale v moje. Če sem se le malo odmaknil od nje, me je kot v krču pritisknila nase. Drgnila je glavo ob moje lice kot teliček ob mater. Kaj takega prej še nisem doživel. Do besede nisem mogel, zato pa sem jo tem bolj pritiskal. Ona sprva ni rekla niti besede, samo neko utešeno stokanje ji je polzelo po telesu. Šele potem sva si v besedah skušala razkriti, kar sva si že razkrila v objemih.

Glej, tudi takrat nisem čutil ničesar. Če sem jo objemal in pritiskal, sem to delal zato, ker sem trdno upal, da mi bo to prineslo ugodje. Zakaj? Bral sem, slišal sem, da je to lepo, da je človek srečen, da uživa. Zdaj malo bolj razumem Puškina, da nas ljubezen ne uči priroda, ampak Stael in Chateaubriaund. Vidim, da ugodja nikdar ne morem doživeti, ampak vedno šele pred- ali po-doživeti, izsanjati.

Ne zameri mi, da Te trapim s tem čvekanjem. Saj vem, da se mi boš smehljaj kot šolarčku, ki jo lomi pri a e i o u. Pa saj veš, da sem v primerjavi z drugimi silno zaostal v razvoju in da doživljam sedaj to, kar drugi že mečejo v predpretekli čas.

Ni pa to zame brez pomena, to vidim vsak dan. Silno me naganja k delu. Vanitas vanitatum, praeter pincturam. Vidim, da mi svet ne more dati iz sebe ničesar, če ne gre skozi moj želodec. Postajam ošaben, kajne!

Ali ni čudno, da pri tem še vedno ljubim svojo prvo ljubezen? Samo malokrat mislim nanjo, vedno le, kadar kaj lepšega naslikam.

Kar se tiče dela, delam sedaj manj, ker imam mnogo posla s kulisami in plakati za igro, v kateri bom igral tudi jaz, in sicer – dr. Skazo! Morda bi še pred enim mesecem odbil ponudbo za igranje, sedaj pa sem jo sprejel, ker mislim, da se bom česa naučil.

Sedaj hodim z eno, ki je na "slabem glasu", in rečem Ti, da se trudim, da bi me ljubila. To se mi je, kot vidim, že posrečilo. Hočem, da me blazno ljubi, potem pa bi mi morala povedati vso svojo preteklost. Rad bi to slišal iz ženskih ust. Prepričan sem, da bi potem v marsičem bolj razumel ženske. Zaenkrat so zame še taka uganka, da se mi zdi vsaka, ki jo narišem, brez duše, namreč ženske duše.

Glej, kar sram me je – mislim samo na sebe! Kako pa kaj Ti živiš in kaj doživljaš? Daj, piši mi kaj, če utegneš!

France mi je pisal, da se bosta učila indijsščino in nemščino. Rad bi sodeloval, pa ne vem, če bom mogel. Si že bral Savitri v Dom in svetu (mislim leto 1923)? Ko sem jaz tisto prebral, sem se obupano vprašal, kaj smo ljudje delali 3000 let, da ne moremo spraviti spet kaj takega skupaj! Pa saj je povsod tako! V slikariji prav tako! Povsod nazadujemo!

Vesel sem, da si se popravil v zdravju! Kot Ti tudi jaz komaj čakam pomladi. Potem bomo začeli; sedaj je vse le priprava.

Glede št. 15 mi oprost! Pisal sem tisti dan petim in štirim določil stanovanje št. 15. Kaj mi je bilo, ne vem. S svoje strani pa ne zamerim kamniškim pismonošem. Jih le potroščaj!

Pozdravi vse doma! Posebno sestro! Ne vem, zakaj mi je še vedno v spominu. Pozdrav Tebi! Marijan.

- Vanitas vanitatum, praeter picturam: Praznina praznine, razen slikastva.

- Da se bosta učila indijsščino in nemščino: V Kremžarjevem krožku so se močno navduševali nad pesnikom Rabindranathom Tagorejem, ki so ga lahko prebirali v Gradnikovih prevodih. Spričo pomanjkanja sredstev za nakup knjig je Balantič v celoti prepisal Tagorejevi zbirki Vrtnar in Gitandžali (Žrtveni spevi). S Kremžarjem sta hotela še več, namreč učiti se indijsščine oziroma bengalščine, česar bi se deloma lahko učila s pomočjo nemških učbenikov, nemščine pa v takratnem učnem programu ni bilo, saj je prevladovala francoščina. Zato bi se Balantič moral sam spoprijeti z učenjem nemščine.

- Savitri: Savitri je del velikega staroindijskega epa Maha-Bharatam, najpogosteje prevedeno delo v evropske jezike. Savitri opeva žensko zvestobo. Prevod ni izšel v Dom in svetu, ampak v Mladiki.

12

France Kremžar – Balantiču: pismo.

Poštni žig: Moste pri Ljubljani, 22. 2. 1941.

Naslovnik: Gospod Balantič France, dijak, Kamnik, Novi tg 40.

Ljubljana, 22. 2. 1941.

Dragi France!

Res lepo mnenje imaš o meni, ko misliš, da zaradi dela nimam časa pisati. Nekoliko imaš prav! Toda zase sem delal premalo, da bi bil z delom zadovoljen. Ko pridem v Kamnik, bom seveda že imel s seboj kaj svojega. Glede indijsščine še ne vem ničesar, le to sem izvedel, da ima misijonski muzej in knjižnico o indijskih stvarih v rokah moj dobri znanec p. Mrak, ki mi je že nekoč silno pomagal, ko sem nekaj iskal pri njem za šolsko predavanje. Ko bom prišel v Kamnik, bom seveda tudi glede indijsščine, upam, jasno poučen. Dom in svetov imam, da se gnoj dela iz njih in mi jih je oče že nekoč izročil v popolno uporabo, torej Ti jih bom lahko prinesel, kolikor bom mogel nositi. Savitri je v neki Mladiki, ne v DS in bom moral še nekaj časa čakati, da mi jo Leskovic prinese iz moščanske knjižnice. Temni cvet imam doma in ga dobiš. Tudi Kitajsko liriko

dobiš, le za Italijansko ne morem obljubiti, ker so jo po knjižnicah že vso pobrali.

Pri Debeljaku še nisem bil, pač pa sem o Tebi govoril s Šalijem. Iz tega pogovora samo nekaj važnejših misli, več pozneje ali ustno. Dal je nekaj nasvetov glede pesnikovanja, tudi o Tebi in Kocbeku sva se menila (on ni niti idejno hudo proti Kocbeku, literarno pa sploh ne) in pravi, da je on pritrjal svojo smer do konca in da ni mogoče pri njem nadaljevati. Kako in kaj, mi ni jasno, zato bom v kratkem šel k njemu, da se ob Tvojih pesmih točno pogovoriva o tej stvari. Dal mi je tudi nekaj pobud za ustvarjanje, najvažnejše pa je to, da ima on lepo češko knjižnico romanov in modernih lirikov (Brezina itd.), ki je zanje obljubil, da jih bo izročil zate. Ker je on v službi pri Jugoslovanski knjigarni, ima pregled čez vso našo novejšo literaturo, ki mu je tudi dostopna, saj zalaga on ves Krog s knjigami, katerim potem mi pišemo ocene. Tudi tukaj si torej precej obetam, da Ti bom mogel preskrbeti temeljitega študija. Za ostale knjige Ti bom poskrbel, kolikor bom mogel s svojimi pičlimi finančnimi sredstvi ob koncu meseca.

Kdaj pridem, je vprašanje. 2. marca je v Planici tekmovanje v skokih in morda bom moral z domačimi tja. Če bom pa mogel, pridem za tisti denar v nedeljo v Kamnik, seveda pa ne obljubljam zagotovo, ker ne odločam sam (plačo dobim šele 4. 3.). Gotovo pa se bom pojavil vsaj 9. 3., če ne prej. Sicer bom pa gotovo še pisal o tem, a tudi Ti sporoči svoje želje čim prej (!!!).

Glede Tršarja imaš morda prav, samo sporoči mi, če hočeš, v čem vidiš njegovo odkritost. Tak pa je najbrž v prvi vrsti zaradi "mladostne neizkušenosti".

Šali mi je tudi rekel, da bom lahko prišel v Masarykovo knjižnico.

Moje zasebno življenje je postalo malo zanimivejše. V petek sem krokal do 3^h in spal le dve uri, ker sem pil ves večer črno kavo (5 din), pa zato nisem mogel zaspati. (Mimogrede povedano, v petek je imela koncert na klavirju članica Kroga ga. Marta Osterc - Valjalo in ta njen podvig pred široko javnostjo smo morali primerno praznovati.) Še nekaj uradnega: delovni odbor Kroga Te prosi, da se izjaviš, ali soglašiš s tem, da vstopi v Krog gdč. Dana Uranič kot pisateljica in umetnostna zgodovinarica. Dalje Te prosim dovoljenja v imenu g. Rakovca, da smem nekaj Tvojih pesmi recitirati namesto Tebe na prvem literarnem sestanku. Dalje Te delovni odbor obvešča, da Te bo klub obiskal v teku poldruega meseca (brž ko bo vreme tako, da bo moči iti k Sv. Primožu). Tu mislim, da boš imel kako pripombo, ki mi jo sporoči.

Da se povrnem zopet na svoje osebno življenje. Nekaj uspeha imam pri Zidmarjevi Zini, pa sem dobil od predstojnikov (g. dr. Vrečar) takoj mrzlo polivko. Videl me je, kako sva šla skupaj v šolo, pa me je takoj nahrulil, še med molitvijo, češ da ne znam dostojno moliti. Sledil je kazenski pohod name tako, da sem molče sedel kot mučenec za Zinko. Tako človek postaja junak. Pa končajmo, več novic bom lažje nazorno razvijal pred Teboj osebno.

Pozdravljen! France.

- *Glede indijščine še ne vem ničesar*: Kremžar je skušal priti do pouka indijščine preko misijonarjev, ki jih je osebno poznal, med drugim tudi preko p. Mraka in p. Sečnika.

- *Temni cvet*: Roman Temni cvet Johna Galsworthyja.

- *Pač pa sem o Tebi govoril s Šalijem*: Pesnik Severin Šali (1911–1992) je eden takrat dovolj popularnih književnikov zaradi uspele zbirke Slap tišine (1940). Delal je v uredništvu katoliške založbe Jugoslovanska knjigarna in bil tesno povezan z dr. Tineto Debeljakom. Kremžar je preko Šalija skušal navezati stike zaradi objav Balantičevih pesmi v Dom in svetu. Šali je vsekakor deloval kot mentor mladih. Bil je sodelavec Dom in sveta, pesmi pa objavljali tudi v Kocbekovem Dejanju.

- *Delovni odbor Kroga Te prosi*: Kremžar je v Krogu dosegel, da so Balantiča sprejeli v članstvo kar v odsotnosti.

- *Dalje Te prosim dovoljenja v imenu g. Rakovca, da sm nekaj Tvojih pesmi recitirati namesto Tebe*: Karel Rakovec (1917–1988), pesnik in prevajalec, sodelavec Dom in sveta, član Kroga, po vojni živel v Argentini. Kremžar je Balantičeve pesmi širil med prijatelji in znanci, pozneje so Balantičeve pesmi recitali tudi v gledališki skupini, ki jo je vodila članica ljubljanske Drame Mila Šaričeva.

- *G. dr. I. Vrečar*: Dr. Ivan Vrečar (1898–1978), profesor verouka, poučeval tudi na klasični gimnaziji.

13

Balantič – Marijanu Tršarju: pismo.

Poštni žig: Kamnik, (datum nečitljiv) – Toplice pri Novem mestu, 28. 2. 1941.

Naslovnik: Gospod Tršar Marijan, Dolenjske Toplice 75 /prečrtano/; Ljubljana, Vrhovčeva 11/III.

Kamnik, 26. 2. 1941.

Dragi Marijan!

Na zadnje pismo si mi tako naglo odgovoril, da me je kar sram, da sam ne morem tako zaradi svoje počasnosti in lenobe. Pa sčasoma se bom že navadil in bom postal bolj priden.

Nisem preveč presenečen, ko pišeš o študiranju življenja na ženskah. Nič ni čudnega, da si se tako spremenil. Morda zaradi obupa nad prvo ljubeznijo ali pa, ker je za to prišel čas. Lepo se mi zdi in skoraj neneravno, da samega sebe opazuješ v takih trenutkih, ko vsak drug zgubi pamet. Vse donjuanstvo Te bo, mislim, prav zaradi Tvojega študiranja kmalu minilo. Ženske duše pač ne boš bogve kaj razumel, saj je menda noben umetnik ne. Vsak pozna le tako, ki jo vidi v svojih sanjah. Taka mu je gotovo najbolj všeč. Prav tako je z vsemi drugimi stvarmi. Zato nisi prav nič ošaben, če praviš, da nimaš užitka nad ničemer, kar ne gre skozi Tvoj želodec. Da pa Te vsi ti pretresljaji priganjajo k delu, rad verjamem. Saj človek najlaže dela, kadar je nekoliko zmešan. Oprosti, ne mislim dobesedno!

Praviš, da imaš dosti dela z igro. Te in Tvoje vloge dr. Skaze sicer ne poznam, rad pa bi Te videl na odru

pred Tvojimi lastnimi kulisami. Ne morem si misliti, kakšen bi bil, čeprav mi raste fantazija kot najbujnejši indijski pragozd. Imaš popolnoma prav, da se ukvarjaš s takimi stvarmi, gotovo Ti ne bo škodilo. Tudi jaz sem se že nekajkrat vrtel po odru, enkrat celo v ženskem krilu. Lepe spomine imam na to, čeprav se mi sedaj nič več ne ljubi.

Oprosti, da Te enkrat vprašam, kako je z ilustracijami za almanah. Zadnjič mi jih je France nekaj pokazal in nekatere so mi bile prav všeč. Posebno tista k neki Šmitovi pesmi (Pogreb ali nekaj podobnega). Zdi se mi, da se ne ujema čisto z vsebino pesmi, vendar pa se mi zdi Tvoja zamisel (in tudi izvedba!) mnogo boljša. Pri ostalih ilustracijah sem nekaj godrnjal, da so obrazi preveč karakteristični (menda zato, ker mnogo občuješ s kmeti.). Sedaj pa sem se premislil; naj le bodo taki, bolj so mi všeč, ker vsaj kaj povedo. Samo da ne postanejo komični.

Kaj jaz doživljam? Popolnoma nič. Še ko sem bil zdrav, sem bil velik puščavnik in sem najrajši sam klatil okoli. In pri tem gotovo ne doživiš kaj posebnega. Sedaj pa je še slabše, ko sem priklenjen v sobo. Zelo se mi toži po potepanju po gorah (po teh najbolj!), po šoli pa prav nič. Bojim se, da bom v svojih devetmesečnih počitnicah popolnoma pozabil nanjo. S Francetom bi se rada učila indijščine, če bo le mogoče. Da bi prišel do nje, bi se prejel celo nemščine, čeprav jo tako sovražim.

Prosim Te, piši mi prav kmalu! Rad bi tudi vedel, kakšen je Tvoj odnos do Kroga. France je zanj zelo navdušen, jaz pa bom menda le v toliko, kolikor mi bo pomagal pri delu, to se pravi, kolikor bom po njem mogel priti do knjig, ki jih bom rad študiral. Kmalu se torej oglasi!

Pozdrav od Franceta.

- *Na zadnje pismo si mi tako naglo odgovoril*: Tršar je na prvo Balantičevo pismo z dne 19. 2. 1941 odgovoril že čez dva dni, torej 21. 2. 1941.

- *Bojim se, da bom v svojih devetmesečnih počitnicah popolnoma pozabil nanjo*: Balantič se je v tem času že odločil, da v tistem šolskem letu ne bo več nadaljeval šolanja, in pač mislil na to, da bo v jeseni ponavljal osmi razred na Klasični.

- *Tudi jaz sem se že nekajkrat vrtel po odru*: Balantič je na kamniškem amaterskem odru res večkrat nastopil v stranskih vlogah.

- *Kako je z ilustracijami za almanah*: Iz Balantičevega vprašanja Tršarju bi smeli sklepati, da ilustracij svojih pesmi še ni dobil v roke in da mu je Kremžar pokazal Tršarjeve ilustracije pesmi Jožeta Šmita in še koga. Iz dokumentacije je mogoče razbrati, da je Balantič Tršarju v ilustriranje za almanah izročil naslednje pesmi: To jutro, Nekoč bo lepo, Sacrum delirium, Na razpotju, Neznana moč, Žalost za poletjem, Judežev obup, Slovo, Predpomladna slutnja, Pridi, deklica, Jesenski ognji, Za teboj, Pozabljenje, Pogorišče, Marjetica, Črne gosli, Zaman, Razpokani plamen, V vročici.

14

France Kremžar – Balantiču: pismo.
Poštni žig: Moste pri Ljubljani, 28. 2. 1941.
Naslovnik: Gospod Balantič France, dijak,
Kamnik, Novi trg 40.

Ljubljana, 27. 2. 1941.
Dragi France!

Najprej nekaj novic. Včeraj je umrl v bolnišnici g. Kenda. Zanima me, kako bo to vplivalo na Tršarja itd. Vsekakor upam, da bo zdajle ob 4ⁿ prišel na pogreb. Ker bom pismo takoj oddal, ne morem poročati, kako se ima.

Zadnjič sem bil pri jezuitih. Patra Mraka in p. Sečnika ni doma, ker sta šla na misijon na deželo. V torek bom govoril s p. Sečnikom in dobil točne informacije. Vendar sem govoril o tej stvari s p. Vrtovcem, ki mi je obljubil vso pomoč, kolikor jo more, in se ponudil, da bo pisal ali govoril s Hrvatom Mesaričem (?), ki je sedaj na bolezenskem dopustu v Zagrebu in je bil dolgo let v Indiji. Dalje je svetoval, naj se obrnem na g. Erlicha, ki ima v Indiji brata, ki mu pošilja take stvari. Vsekakor pa bom v torek govoril s Sečnikom in točno pisal, kaj sem dosegel. Glede nemškega učbenika bom poizvedel danes. Po pogrebu grem namreč k Šaliju, ki mi je včeraj obljubil, da bo ocenil Tvoje pesmi s posebnim ozirom na Dom in svet ter prinesel nekaj čeških knjig. Vse drugo, kaj sva in kaj bova govorila o Tebi danes, Ti bom ustno sporočil skoraj gotovo v nedeljo 2. 3. Seveda ne obljubljam, da bom prišel, ker še ne vem, kaj bo rekla mati. Očeta sem že prepiral.

Tudi o uradnih zadevah bo prilike dovolj, da se temeljito ustno pomeniva. Danes sem dobil v šoli na posodo knjigo Buckove Mater, ki Ti jo bom z ostalimi prinesel.

Oprosti, zdaj se mi mudi na pogreb. Upam, v nedeljo na svidenje z ostalimi novicami.

Tvoj France.

Saj je nabrž še veliko novega, pa se v naglici ne spomnim. F.

- G. Kenda: Kenda je bil notar na Kersnikovem Brdu pri Lukovici, z družino pa je stanoval v Št. Vidu pri Lukovici. Kendov sin Jože je bil Tršarjev sošolec, Tršar je pri njih v Št. Vidu preživel zimske in poletne počitnice leta 1940.

- *Zadnjič sem bil pri jezuitih:* Kremžar si je zelo prizadeval, da bi preko svojih znanstev našel možnost za učenje indijščine. Balantiča je redno obveščal o svojih korakih.

- *Grem namreč k Šaliju:* Pesnik Severin Šali je v začetni fazi zelo pomemben pri Balantičevem vključevanju v Debeljakov Dom in svet.

- *Knjiga Buckove Mater:* Pearl S. Buck (1892–1973). Njen roman Mati je izšel v izvorniku leta 1934, slovenski prevod pa leta 1936 v prevodu Vladimira Levstika.

- *Skoraj gotovo v nedeljo, 2. 3.:* Po pričevanju Balantičevih je Kremžar med boleznijo pogosto obisko-

val Balantiča v Kamniku, pa bodisi da se je pripeljal z vlakom ali kar s kolesom.

15

France Kremžar – Balantiču: pismo.
Poštni žig: Ljubljana, 5. 3. 1941 – Kamnik, 6. 3. 1941.
Naslovnik: Gospod Balantič France, dijak,
Kamnik, Novi trg 40.

Ljubljana, 5. 3. 1941.

Dragi!

Ne vem, če Ti je Tršar že pisal. Jaz vem le to, da bo treba delati prošnjo za podporo na socialni oddelek, ker na prosvetnem nimajo nič. Več o tem na koncu pisma, ko bom medtem zvedel o tem nekaj več. Dobro, da si me spomnil na bengalščino. Bom šel takoj sedaj, ko neham pisati, k jezuitom. Za Kitajce se bomo menili v nedeljo, če pa mene ne bo, bo to opravil Tršar.

Najtežja novica v tem pismu je ta, da se je v ponedeljek Šali ponesrečil. Povožil ga je motor in sedaj leži nezavesten v bolnišnici in ima hud pretres možganov. Ker ima on Tvoje pesmi, je za zdaj nemogoče, da bi jih dobil v roke Debeljak, ki sicer že ve zate in je z veseljem pripravljen sprejeti pesmi v Dom in svet, če je Šali rekel, da so primerne. Če torej moreš, takoj pošlji prepiše tistih pesmi, ki sem jih imel zadnjič pri Tebi, pa sem jih odnesel potem k Šaliju. Nesel jih bom k Debeljaku obenem z Vencem.

Glede moje stvari je bilo zanimivo. Sicer sem slabo bral (toda bolje kot pri Tebi!), vendar sem dosegel, da so fantje popolnoma mirno poslušali, kar se Kovaču ni posrečilo. Debata je bila strašno razvlečena, pa vendar zanimiva, tako da sem odnesel od nje marsikaj, kar mi bo koristilo. Očitani so mi preveč zunanje opisovanja brez notranjih razmišljanj – Kovaču pa preveč notranjega in premalo zunanjih dejanj. To drži. Kovača so hvalili, da ima silno sočen in pesniški jezik (to drži), mene pa so razumeli kot realističnega opisovalca. Tomšič je razsodil: Kremžar ima sicer navadno zgodbo, a zanimivo izpeljavo, a suh jezik, Kovač pa izredno sočnega, pozna se mu, da mnogo bere, a njegova zgodba je neverjetna: (Dekle prosi fanta, naj z denarjem pomaga njeni materi. Fanta pa ubije strela, ko je bil na poti k dekletu, potem ko je pomagal njeni materi.). Kovač je namreč pod vplivom Tagoreja skušal razjasniti vprašanje, zakaj dobri ljudje trpe. Sicer Ti bom pa najbrž Kovačevo zadevo v nedeljo prinesel v Kamnik.

Sedaj pa še obljuba, o kateri sem Ti pisal v začetku pisma. Pišem Ti iz uredništva pri očetu, ki je ravnokar prišel od seje časnikarskega Udruženja. Časnikarsko Udruženje je na predlog ravnatelja klasične gimnazije sklenilo dati g. Balantiču podporo 800.- din. In sicer: sporoči takoj, ali želiš, da Ti v Ljubljani kupijo za ta denar obleko, ali pa, da denar prejme Tvoj oče in sam osebno uredi z njim tako, da dobiš Ti vsaj blago (Gre samo za obleko.). Torej: ali celo obleko "Tivar", toda to se mi zdi neprimerno, ker je ne moreš sam pomeriti, ali pa kupi društvo v Ljubljani blago, ki bi ga vi dali v delo v Kamniku. Ali pa če oče dobi denar, pa ga mora nekdo (oče ali mati) priti iskat zaradi potrdila društvu. Odpiši takoj!

Te pozdravlja Tvoj France.

P. S.: Venec sem oddal Debeljaku. Malo se je ustrašil zaradi oblike: venec. Pa bomo videli, kaj bo. Pošlji pesmi takoj! Zdravnik pravi, da se pri Šaliju še ni pokazala kakšna ohromelost in da bo morda prišel srečno iz te nezgode. Pozdrav! F.

- *Glede moje stvari je bilo zanimivo: Kremžar je Balantiču poročal o literarnem tekmovanju pri prof. dr. Francetu Tomšiču, ki je tisto leto v razredu poučeval slovenščino. Pri redni seminarški uri sta se v branju svojih proznih poskusov pomerila Kremžar in sošolec Cirl Kovač. Pobudo je dal Kremžar. Kovač je bil doma z Male Ligojne pri Vrhniku, v razredu odličnjak, po maturi vpisal slavistiko. Že v gimnaziji zelo razgledan v literaturi, se zanimal za tuje jezike. Se tudi osebno poznal z Balantičem, vsekakor pa mu je Kremžar redno dajal v branje Balantičeve rokopisne pesmi.*

- *Da bo treba delati prošnjo za podporo: Kremžar si je prizadeval za vsestransko pomoč bolnemu prijatelju. Skrb zanj se ni omejevala samo na dopisovanje in pogoste obiske, ki so Balantiču veliko pomagali, da je psihično lažje premagoval dolgotrajno rekonvalescenca, ampak je šel mnogo dlje: zanimal se je, kje bi mogel zanj dobiti kakšno denarno podporo. Vse kaže, da mu je to uspelo preko svojega očeta. Novinarsko društvo je Balantiču kupilo blago, iz katerega mu je krojač v Ljubljani pozneje ukrojil obleko.*

- *Če torej moreš, takoj pošlji prepise tistih pesmi: Iz tega navedka si je mogoče pojasniti, kako to, da je v Balantičevi zapuščini več prepisov istih pesmi.*

- *Venec sem oddal Debeljaku: Kljub začetni zadržanosti je Debeljak Balantičev Venec počasi sprejel in za prvo objavo Balantiča v Dom in svetu poleg pesmi Ne najdem domov in Dobrotni pramen izbral tudi štirinajsti sonet iz Venca: Bogat sem kakor tihi glas piščali.*

16

Umetniški klub Krog – Balantiču: razglednica.
Poštni žig: Ljubljana, 8. 3. 1941.
Naslovnik: Gospod France Balantič, stud.,
Kamnik, Novi trg 40.

8. 3. 1941.

Dragi France!

Literarni krožek Kroga Te pozdravlja!

(Lastoročno): Mitja Šarabon, Jože Osana, Vasilij Melik, Dana Uranič, Karel Rakovec, France Kremžar, Niko Jeločnik.

- Naslov in besedilo je napisal prvopodpisani Mitja Šarabon.

17

France Kremžar – Balantiču: pismo.
Poštni žig: Moste pri Ljubljani (datum nečitljiv) –
Kamnik, 22. 3. 1941.
Naslovnik: Gospod Balantič France, dijak,
Kamnik, Novi trg 40.

Ljubljana, 20. 3. 1941.

Dragi Francelj!

Nikar se ne jezi nad mojim molkom in nad tem, da nisem prišel k Tebi. Sedaj imamo prav vsak dan pevske vaje 2–4 ure, tudi ob nedeljah in praznikih do 1°. Prihodnjo nedeljo bomo imeli namreč nastop v operi ob 11°, zato me tudi takrat ne bo. Še učiti se nimam časa, zato nam je ravnatelj obljubil, da nas ne bodo sedaj spraševali. Mislim, da uvidevaš to težko "stanje".

Sedaj ne delam nič, tudi k Debeljaku ne grem, da bi izvedel, kdaj bo izšel D. in S., ki ga že komaj čakam. Brž ko bo izšel, mi sporoči, kako si zadovoljen z objavo svojih stvari. Sedajle imam inštrukcijo čez dvajset minut. Nadaljeval bom še danes, ko pridem od petja.

Hvala Ti za grško knjigo. O sebi Ti ne morem prav nič novega povedati in upam, da boš o sebi Ti kaj več vedel v kratkem odpisati.

Šali bo šel danes ali jutri že domov in je strašno razposajen, zlasti če kakšno sestro navleče, kakor ima navado. Zadnjič se je spravil na skrivaj na hodnik in kadil. V najljubši nirvani ga zasači sestra in se prestraši: "Gospod Šali, saj vam bo slabo!" "Pojdite, sestra, saj sem tako na glavo udarjen in lahko počnem, kar se mi ljubi."

Nasha dva malarja se pripravljata na razstavo, kakor Ti je menda že Tršar pravil. Sedaj je važno vprašanje to, kje bosta razstavljala. Če bo Krog dal na razpologo vsa denarna in aranžerska sredstva z reklamo vred, potem bosta šla pod Krogovo firmo k Bati. Če pa Krog ne bo sprejel teh pogojev, potem bosta razstavljala pri Obrsnelu, obenem pa bomo vsi štirje izstopili iz Kroga, ker je to zadnja in sploh edina usluga, ki jo terjamo od kluba. Umetnostni zgodovinar Gregorič je namreč izstopil in njegov seminar je bil edino, od česar sva s Tršarjem kaj imela. Pri literarnem odseku je pa tako tudi samo hohštapliranje in vrtenje okrog dveh deklic (ki sta obe, da se Bog usmili!), torej tudi od te strani ni pričakovati estetskega uživanja. Ker sem trenutno jaz načelnik slikarskega krožka, bom skušal prepričati izlet k Sv. Primožu in obisk pri Tebi, saj sedaj tako postane brezpredmetna pot k Sv. Primožu, ker ni Gregoriča, ki bi razlagal in vodil. Glede tega si lahko brez skrbi.

Piši, kaj sodiš o Kovaču, koliko možnosti ima za razvoj in kakšna se Ti zdi trenutna vrednost novelice. Jutri izide D. in S. Debeljak mi je telefoniral, da bo v prihodnji številki dal kot uvodni pesmi dve Tvoji nadaljni: Prošnja za besede in Zadnji čas pred zimo. Poglej, če jih moraš kaj popraviti, ker je do 1. aprila še čas. (V tej številki bojo: Štirinajsti sonet, Dobrotni pramen in Ne najdem domov.) Za aprilsko številko bo vinjete napravil Tršar, tako da se bosta lahko skupaj temeljito postavila. Sedaj mi pa takoj odpiši, da bom vedel, ali smem Debeljaku nesti Tvoje stare pesmi, kar jih imam. Če ne pustiš vseh, povej vsaj, katero smem še nesti. To pa, prosim, takoj, ker se mudi; Debeljak je nestrpen.

Piši, kako gre nemščina in kitajska antologija izpod rok. Pojasni tudi, kdaj boš kupil vozno karto in koliko si razkačen, ker me štirinajst dni ni k Tebi. Morava se

čimprej priti skupaj, že zaradi mene, ker bi zopet moral nujno z nekom govoriti o svojem delu. 30. 3. skoro gotovo pridem, če morda ne bom prijadral že na praznik, samo ne vem, ali o praznikih tudi velja polovična karta na železnici. Čimveč odpiši čimprej! Dostojno Te pozdravljam! France.

P. S.:

Tršar je danes (21.) klican k banu Natlačenu. Sedajle med latinščino sanjam, koliko bo dobil. Toliko bo že, da bom dobil znamko za pričujoče pismo. F.

- Piši, kaj sodiš o Kovaču, koliko možnosti ima za razvoj in kakšna se Ti zdi trenutna vrednost novelice: Kremžar je Balantiču bržkone poslal Kovačevo prozo in ga prosil za oceno. Tako Kovačev kot Kremžarjev prozni zapis sta izjubljena.

- Kdaj bo izšel D. in S.: Tretja številka Dom in sveta je izšla 21. ali 22. marca. Ni namreč čisto jasno, kdaj je Kremžar pisal ta del pisma. Iz pripisa 21. 3. je razvidno, da je pismo pisal dva dni, da ga je v časovni stiski dopolnjeval po odstavkih. Vsekakor je bila to zadnja številka Dom in sveta, ki je izšla tik pred okupacijo, kajti naslednja, četrta številka je bila natisnjena že pod italijansko zasedbo, revija pa je izhajala ves medvojni čas. Založnica in uredništvo Doma in sveta se namreč ni odzvalo pozivu Osvobodilne fronte h kulturnemu molku, kot so to storile ostale tri leposlovne revije: Ljubljanski zvon, Sodobnost in Dejanje.

- Debeljak mi je telefoniral: V naslednji številki je Debeljak objavil dve Balantičevi pesmi Prošnja za besede in Zadnji čas pred zimo.

- Za aprilsko številko bo vinjete napravil Tršar: Tršar je v resnici prispeval vinjete za celotno številko in se tako začel uveljavljati v javnosti, še preden je videl likovno akademijo.

- Pojasni tudi, kdaj boš kupil vozno karto: Konec marca se je Balantič zdravstveno že toliko opomogel, da je mogel misliti na obisk Ljubljane. Ni gotovo, da je bilo to že marca, v začetku aprila pa vsekakor, saj je 6. aprila 1941, ob napadu na Jugoslavijo, že aktivno deloval med kamniškimi prostovoljci, ki so v mestu skušali skrbeti za red in varnost.

18

Marijan Tršar – Balantiču: pismo.

Poštni žig: Ljubljana, 26. 3. 1941.

Naslovnik: Gospod France Balantič, Kamnik, Novi trg 40.

Ljubljana, 24. 3. 1941.

Dragi France!

Ne zameri mi, da Ti tako dolgo ne pišem. Nekaj je kri-va lenoba, nekaj pozabljivost, nekaj pa srčne zadeve, ki se nekaj kisajo.

Najbrž si boš mislil, da Ti pišem že iz Toplic, saj sem toliko čeval, da bom kmalu šel. Pa se je zavleklo in mislim, da bom moral biti vesel, če bom vsaj za 1. 4. že na Dolenjskem.

Res je, da tudi v Ljubljani delam, a pravo delo se bo začelo šele tam doli. Sedaj me martrajo vinjete za Dom in svet, ki morajo biti na vsak način končane do 1. 4.

Včeraj sem slučajno naletel na Brejca. Precej sva govorila. Tudi o Tebi. Dejal je, da je bral oni pesmi, ki bosta sedaj priobčeni v Dom in svetu. Da sta sicer čisto dobri, a da še mnogo manjka. Pravil mi je o Vipotniku, ki je po njegovem za sedaj naš najboljši slovenski poet. (Bom skušal kaj dobiti od Vipotnika in Ti ali poslati ali pa bom sam prišel v Kamnik.) Ti pa da si velik talent, da Tvoja beseda res poje in da jo dojameš v njenem notranjem obsegu, da pa Tvojim pesmim manjka tega, kar je bistvenega v najvišji umetnosti, namreč to, da bi vsaka Tvoja beseda bila nepremakljiva, postavljena za večno tja, kjer je. Pravi, da se pri Tebi lahko brez škode nadomesti eno besedo s kako drugo. Da Ti manjka forme in povezanosti, da pa si zelo močan. Če gledam to njegovo sodbo skozi prizmo njegove zavisti in sebičnosti, moram reči, da je neverjetno spremenil svojo zadnjo sodbo o Tebi. Takrat je gledal nate kot na neogljenega šolarčka, ki pač tudi v tem greši, da dela pesmice. Sedaj pa Te ima, to sem dobro čutil iz njegovega govorjenja, za nevarnega tekmeča.

Če utegneš, mi kaj piši o svojih vtisih in doživljajih v Kamniku. Ta teden bom gotovo še doma. Jutri se spet dobiva z Brejcem, in če bom še kaj zvedel, Ti bom že pisal.

Jaz sedaj živim v neprestani živčni napetosti. Na eni strani zaradi malarije, ker veliko čutim in zanič ustvarjam, na drugi pa zaradi srčnih zadev. Jutri se bo odločilo.

Upam, da Ti je tudi France kaj pisal. Če Ti ni, mu ne zameriti, saj včasih res ne utegne ali pa zaradi drugačnih neprilik ne more. Morda bom prišel v sredo k Tebi, a ni gotovo, ker ne vem, kakšno vreme bo.

Sicer pa, bodi zdrav in delaj, kolikor zaradi zdravja moreš in smeš!

Pozdrav Tebi, Tvojim staršem in sestri! Marijan.

26. 3. 1941.

Ker sem pozabil oddati pismo, Ti še danes dopišem, kar se je v tem času zgodilo. Z Brejcem se nisem dobil, zato Ti glede pesmi ne morem povedati kake nove njegove sodbe.

Glede mene pa se je mnogo spremenilo. Odgovor je bil negativen (glede srčne stvari namreč), a to bi še zlahka prebolel, saj sem pričakoval kaj takega. A zvedel sem še nekaj, kar me bo najbrž spet zakrnilo in osamilo, da bom spet čudak in ponočnjak, kot sem bil pred ljubeznijo. Spet čutim strah pred ljudmi, čutim, da jim kljub morebitnim uspehom ne bom nikoli enakovreden, da so lepe strani življenja zame zaprte, da je zgubljena ne le ljubezen, ki je končno le sad preteklosti in kratke bodočnosti, pač pa vsa bodočnost. Tri četrtine življenja mi bo ostalo večna uganka in to mi ruši upanje, da bi mogel postati kdaj dober slikar; saj za to bi moral poznati življenje v vseh njegovih odtinkih. Celo malarija mi ne nudi dovolj

GRADIVO ZA ZGODOVINO

tolažbe. Saj delal bom najbrž več kot doslej, a potolažilo me ne bo nikdar.

Mislim, da šele sedaj v celoti razumem Tvojo pesem *Pesem neplodnega*. Saj končno občutim v sebi prav takšen razpaljen animalni obup, ki ga je tako težko spremeniti v čisto umetnost. Saj končno še nisem pričnan, da je to res, kar mislim, da je, a če je res, potem bom ali blaznež ali pa stalni gost vlačug. Kam naj spravim in izkidam vso strast, ki jo čutim v sebi, če ne morem v ženski vzbuditi občutka, da sem možki? Da me ona ljubi, a ve, da me ne sme ljubiti, ker bi me potem v zakonu varala.

Pravzaprav mi je žal, da sem toliko odkrit. A v nekem oziru se Tebi lažje razkrijem kot Francetu, vendar ne morem reči, da bom njemu zamolčal, ker imam premalo volje.

Oprosti mi! Bodi zdrav in srečen! Marijan.

- *Včeraj sem slučajno naletel na Brejca*: Jože Brejc - Jože Javoršek (1920–1990), pesnik, pisatelj, prozaist, dramatik, esejist. V povojnem času je Javoršek v različnih svojih zapisih skrajno negativno pisal o Balantiču, mu jemal dobro ime.

- *Da je bral oni pesmi, ki bosta sedaj priobčeni v Dom in svetu*: Gre za pesmi Prošnja za besede in Zadnji čas pred zimo. Ni znano, kdo bi Brejcu pesmi posredoval.

- *Bom skušal kaj dobiti od Vipotnika*: Pesnik Cene Vipotnik (1914–1972) je pred vojno pesmi objavljali v Ljubljanskem zvonu, zlasti pa v Kocbekovem Dejanju (1939–1941).

- *Razumem v celoti Tvojo pesem Pesem neplodnega*: Gre za Balantičevo pesem *Tožba neplodnega*, ki je nastala v jeseni 1940.

19

Balantič in France Kremžar – Marijanu Tršarju: pismo brez ovojnice.

Dobrepolje, 14. 7. 1941.

Dragi Marijan!

Vzroke, zakaj Ti tako dolgo nisem pisal, Ti bo razložil France. Jaz sedajle namreč nimam časa. Prosim Te, da mi kmalu pišeš, ker me zanima, kako je s Teboj. O meni Ti bo že France pisal.

(Nadaljevanje pisma je Kremžarjevo.)

Dragi tovariš! Tukaj sem in sem zadovoljen. Sicer bi se me Ti lahko kaj spomnil, a nič ne de, ko se tudi Balantič Tebi ni mogel pripraviti k pisanju. Imel je pač svoje razloge, ki so bile utemeljene, verjemi mi!

Ta mesec življenja na kmetih mi je prinesel neverjetne koristi in spoznanja. Toda o tem Ti bom pravil, ko bova skupaj in Ti bom lahko tudi pokazal bežne zapiske (do obširnejših sploh ne pridem, ker moram vedno po malem in velikem delati). Z Balantičem, ki se dobro počuti, govoriva skoraj vsak dan po kakšno uro, včasih pa kar ves večer do 8^h, ko gre on k večerji (kakor na pri-

mer sedajle, ko Ti ni utegnil pisati). Tudi meni se sedajle mudi na pošto, sicer bom zamudil. Zavedaj se le tega, da sem prišel končno vendarle do globokega prepričanja, da je Balantič tako globok, da postaja na videz že smešen.

Čimprej mi piši (takoj!!!), kako se imaš in kaj delaš. Piši mi sploh vse, kar me zanima. Če moreš, pa pridi za en dan sem, da ga bomo skupaj kaj polomili. Če si še v Ljubljani, poizvej, kaj je z Janezom. Sedaj moram končati, zato čimprej odpiši, da bova mogla nadaljevati.

Te pozdravlja France.

Moj naslov: K. F., Videm - Dobrepolje, pri g. Drobniču.

- *Ta mesec življenja na kmetih*: Balantič se po končani gimnaziji junija 1941 ni vrnil k domačim v Kamnik, ki je padel v nemško okupacijsko cono, ampak je ostal v Ljubljani, da bi tam nadaljeval študij na slavistiki. Zanj je dobrohotno poskrbela družina Kremžar. Da bi si Balantič po težki bolezni bolje opomogel, sta se s prijateljem Kremžarjem za mesec dni odpravila na kmete. Kremžarjev oče je našel zatočišče pri znancih v Dobrepolju, pravzaprav na Vidmu, Balantič pri družini Rozman, Kremžar pri Drobničevih v Podgorici.

- *Ti bom lahko tudi pokazal bežne zapiske*: Kremžarjevi zapiski o pogovorih z Balantičem bi nam lahko v marsičem pomagali prodreti globlje v ozadje Balantičeve poezije, žal pa je bilo po vojni, ko je Ozna zasedla Kremžarjevo hišo v Mostah, vse gradivo z Balantičevimi pismi vred uničeno.

- *Da je Balantič tako globok, da postaja na videz že smešen*: Kremžar je bil med prvimi, ki je odkrival Balantičev pesniški talent, si na različne načine prizadeval, da bi ga spravil v javnost, v največji meri preko dr. Tineta Debeljaka. Vsekakor pa je prijateljevanje s Kremžarjem spodbudno delovalo na Balantičev pesniški razvoj.

- *Če moreš, pridi en dan sem*: Tršar je čez nekaj dni obiskal oba prijatelja, kar je omenil v svojih spominih na Balantiča (DS, 1944).

- *Kaj je z Janezom*: Verjetno je mišljen Janez Garbajs.

20

Marijan Tršar – Balantiču: dopisnica.

Poštni žig: Ljubljana, 17. 7. 1941.

Naslovnik: Gospod France Balantič, abiturient, Dobrepolje, p. Videm (v župnišču).

Ljubljana, 17. 7. 1941.

Dragi France!

Se gotovo čudiš, da Ti pišem iz Ljubljane. Prišel sem za dan z Rakeka, da uredim razne stvari. Jutri grem spet nazaj.

Kako se Ti počutiš tam doli? Jaz se na Rakeku silno dobro počutim. Kraji so lepi, da bi lepših ne mogel sta kniti, tudi ljudje so imenitni. Lahko precej slikam.

Ne vem, če Ti je France že kaj pisal, da so mu ukradli kolo. Sedaj hodi po Ljubljani peš in je bolj slabe volje.

Hvalim Boga, da bom spet šel iz Ljubljane, da mi ne bo treba gledati in prenašati kislih obrazov, ki jih kar mrgoli po mestu.

Tvoje pesmi že poskušam ilustrirati. Če imaš še kakšno primerno pesem, te prosim, če mi jo pošlješ, kar Francetu jo izroči, saj Te bo gotovo kaj obiskal, da jo dobim. Na Rakeku se mudi g. Vipotnik, saj mislim, da ga poznaš, vsaj po imenu; Brejc pravi, da je naš najboljši od mladih. Morda se bom seznanil z njim, pa ne vem, če je pametno. Najprej moram ugotoviti, če ni previsok za kaj takega.

Če mi kaj pišeš, mi piši na naslov: M. T., Rakek št. 70 (pri Likarjevih). Bodi zdrav! Marijan.

- Kar Francetu jo izroči, saj Te bo gotovo kaj obiskal: Navedek nam sporoča, da je Balantič v Dobropolju ostal tudi po Kremžarjevi vrnitvi v Ljubljano, znano pa je, da je v tistem času obiskal gospo Maro Pucelj, ženo kamniškega zdravnika dr. Franceta Pucelja, ki je Balantiča zdravil med hudo boleznijo. Gospa Puceljeva se je ob nemški zasedbi Kamnika začasno skupaj z otroki umaknila k svoji svakinji na Videm.

- Na Rakeku se mudi g. Vipotnik: Pesnik Cene Vipotnik je od leta 1940 poučeval v meščanski šoli na Rakeku.

21

Marija Balantič – sinu Francetu: pismo.
Poštni žig: Stein, 24. 10. 1941.
Naslovnik: Gospod Balantič Franc,
pri g. župniku Mihi Jenku, Moste - Ljubljana.
Cenzurirano.

Kamnik, 23. 10. 1941.

Dragi Francelj!

Tvoje pismo smo z veseljem sprejeli. Bili smo že res v skrbeh, kaj je s Teboj. 20. t. m. se je oglašil pismonoša. Najlepša hvala vsem. Saj veš, vse pozdravi!

Doma smo zdravi vsi domači, še stari ata. Se nam kar dobro godi. Ata je še vedno na starem mestu, Minka pri Čehu, Rezka je na Purfelfabrki. Letos imamo jabolka. Rada bi jih dala, tudi grozdje je bilo. Tilka ga prav pridno obira.

Najlepše pozdrave Ti pošiljamo. M.

Pozdravi častitega gospoda župnika in najlepša hvala.

- Dragi Francelj: Balantičevi so pesnika doma klicali Francelj, mati pa kdaj tudi ljubkovalno Francek.

- Tvoje pismo smo z veseljem sprejeli: Balantič je domačim iz Ljubljane redno pisal. Vsa pisma so šla skozi cenzuro, vendar se vsa pisma niso ohranila, tako tudi ne Balantičevo pismo, ki so ga domači dobili pred 10. oktobrom 1941.

- Ata je še vedno na starem mestu, Minka pri Čehu: Pesnikov oče Anton Balantič je bil zaposlen v tovarni Titan v Kamniku, njegova sestra Minka, ki je leta 1940

končala srednjo šolo, pa je prvo leto delala v trgovini koles, motociklov in nadomestnih delov pri Čehu.

- Rezka je na Pulverfabriki: Rezka Ovcin je bila ena od dveh pesnikovih tet, zaposlena pa je bila v kamniški tovarni smodnika.

- Pozdravi častitega gospoda župnika: Balantičevi so spočetka pošto pošiljali na naslov moščanskega župnika Miha Jenka. Duhovnik Jenko je bil pred vojno nekaj časa kaplan v Kamniku in je Balantičeve dobro poznal. Vsekakor je tudi med vojno pomagal pesniku, ki je stanoval v bližini lesene župne cerkve v Mostah, iz vloge za izpustitev zapornikov iz taborišča Gonars z dne 31. 10. 1942, ki jo je župnik Jenko naslovil na komando XI. armadnega korpusa, je razvidno, da je pomagal rešiti tudi Balantiča.

22

Marija Balantič – sinu Francetu: pismo.
Poštni žig: Stein, 11. 12. 1941.
Naslovnik: Gospod Balantič Franc,
pri Kremžarju, Moste, Ljubljana.
Pošiljatelj: M. Balantič, Kamnik,
Novi trg 40 – Stein, Neumarkt.
Priporočeno, cenzurirano: Geoeffnet: geprüeft: Oberkommando der Wehrmacht.

Kamnik, 11. 12. 1941.

Dragi Francelj!

Vse najboljše k Tvojemu godu!. Četudi je prepozno, naj velja. Lepo Te prosim, sporoči, kako je s Tvojim zdravjem. Doma smo zdravi. Prosim, takoj odpiši! Srečne in zdrave božične praznike Ti želimo vsi. Tudi stari ata so še zdravi. Najlepše pozdrave tudi g. Kremžarjevi družini in enako voščilo.

Srčne pozdrave Ti pošilja Tvoja mama, ata, Minka, Tilka.

- Vse najboljše k Tvojemu godu: Balantič je godoval 3. decembra (Frančišek Ksaver) in je voščilo dobil z veliko zamudo, ker je pismo romalo skozi nemško cenzuro. Balantič jim je na pismo odgovoril 23. 12. 1941, vendar pismo ni ohranjeno.

23

Marija Balantič – sinu Francetu: pismo.
Poštni žig: Stein, Steiner Alpen (Karnten), 26. 3. 1942.
Naslovnik: Gospod Balantič France, Ciglerjeva 27,
Ljubljana, Moste.
Pošiljatelj: Balantič, Stein, Neumarkt 40
(Steiner Alpen).
Priporočeno, cenzurirano: Geoeffnet: geprüeft: Oberkommando der Wehrmacht.

Kamnik, 26. 3. 1942.

Dragi Francek!

Tvoje pismo smo z veseljem sprejeli, katero si pisal 23. 12. 1941. Srčna hvala. Upam, da si tudi dobil odgovor. Kako je že kaj s Teboj? Upam, da si zdrav. Doma smo tudi zdravi še vsi, hvala Bogu, še stari ata so še, bolj slabi so že.

GRADIVO ZA ZGODOVINO

*Prosim, kaj piši nam, ker težko pričakujemo poročila. Prav veselo veliko noč in veliko pirhov Ti želimo in tudi Tvojim prijateljem!
Srčne pozdrave mama.*

(Pripis sestre Minke): Pozdrav od vseh ostalih: Minka, ata, tete, stari ata in Tilka, ki se zna že sama podpisati: MATILDA.

- *Upam, da si tudi dobil odgovor:* Pismo ni ohranjeno.

24

Balantič – domačim: pismo.
Poštni žig: Lubiana/Ljubljana, 3. 4. 1942 – Neumarkt (Oberkrain), 9. 4. 1942 – Stein (Steiner Alpen, Karnten), 10. 4. 1942.
Naslovnik: Gospa Balantič Marija, Neumrktl 40, Stein (Steiner Alpen), Suedkarnten, Deutschland.
Pošiljatelj: Balantič Franc, Ciglerjeva 27, Ljubljana - Lubiana, Moste, št. leg. 3967.
Priporočeno, cenzurirano:
Officio censura posta estera.

Ljubljana, 3. 4. 1942.

Dragi domači!

Vaše pismo z dne 26. 3. sem sprejel. Najlepša vam hvala zanj. Tudi pismo, ki ste mi ga pisali za Sv. tri kralje, sem dobil. Veseli me, da ste vsi zdravi in da vam gre ponavadi. Tudi jaz sem zdrav in se imam kar dobro. Vam vsem pa želim srečne velikonočne praznike in da bi bili še naprej zdravi. Zame ne bodite v skrbeh, čeprav vam tako malo pišem. Saj veste, da sem lenoba, v tem oziru se nisem nič poboljšal.

Vse najlepše pozdravljam, posebno Tilko! Vaš France.

- Poštni žig Neumarktl (Oberkrain), 9. 4. 1942: Pismo je po pomoti romalo v Trzič, in sicer zaradi tega, ker je Balantič namesto Neumarkt napisal v naslovu Neumarktl, kar je pod nemško okupacijo pomenilo Trzič.

25

Marija Balantič – sinu Francetu: pismo brez ovojnice.

Kamnik, 26. 5. 1942.

Dragi Francelj!

Srčna hvala za pismo, katero smo z veseljem sprejeli, katero si pisal 3. 4. Doma smo vsi zdravi in se imamo kar ponavadi. Ata je še na starem mestu. Z Minko bova še na polju izkopal krompir. Letos ga imamo precej vsajenega. Tudi stari ata so še živi in teti ponavadi. S Tilko greva vsako jutro po kebre za race, jih imajo posebno rade. Koze mi pa nič rada ne pase, v šolo še ne hodi. Sadja letos najbrž ne bo veliko.

Upam, da si Ti zdrav. Zelo bi nas veselilo, če bi mogel kaj odpisati.

Srčne pozdrave Ti pošljamo. Tvoja mama. TILKA.

(Pripis sestre Minke): Sprejmi pozdrave tudi od Minke in ata.

Zadnje pismo je romalo po Trziču, zato naredi naslov: Stein (Feistritz), Neumarkt 40.

- *Z Minko bova še na polju izkopal krompir:* Balantičeva družina je živela skromno, posebno še med vojno. V najemu so imeli majhno njivo, da so sami pridelali kakšno malenkost. Mama je gojila race, pri hiši so imeli kozo zaradi mleka.

26

Balantič – domačim: pismo.
Poštni žig: Ljubljana / Lubiana, 5. 6. 1942 XX – Stein (Steiner Alpen Karnten), 24. 6. 1942.
Naslovnik: Gospa Marija Balantič, Stein (Feistritz), Neumarkt 40, Sudkarnten, Deutschland.
Pošiljatelj: Balantič Franc, Ciglerjeva 27, Ljubljana, Moste, Italija.
Osebna izkaznica št. 003967, Mest. pogl. Ljubljana.
Priporočeno, cenzurirano:
Geoffnet – geprüft: Oberkommando der Wehrmacht.

Ljubljana, 5. 6. 1942.

Dragi domači!

Zelo sem bil vesel vašega pisanja. Lahko mi še bolj pogosto pišete, saj bom v Ljubljani čez počitnice in ne bom šel na Dolenjsko. V mestu je sicer precej vročine, drugače pa ni dolgčas. Jaz se imam kar dobro. Zdrav sem in hvala Bogu, da ste tudi vi. Pišete mi, da hodite delat na polje in v gozd. Bodite veseli, kaj takega bi si tudi jaz rad privoščil. Dolgo je že, kar se nismo videli, upajmo, da do svidenja ne bo tako dolgo, saj čas hitro teče. Ne vem, kaj naj vam še drugega povem. Pišite mi večkrat, jaz vam bom tudi. Prav lepo vas pozdravljam, posebno ata za god in mu želim mnogo sreče. Tudi Tilko in vse druge.

Vaš France.

- *Saj bom v Ljubljani čez počitnice in ne bom šel na Dolenjsko:* Balantič je prejšnje poletne počitnice s Kremžarjem preživel v Dobrepolju. V poletnih počitnicah 1942 te možnosti ni bilo, kajti Kremžar je 15. maja 1942 odšel kot ilegalec v Iztokovo četo, v tako imenovani Štajerski bataljon, pozneje pa se je vključil v vaške straže. Tako je Balantič ostal v Ljubljani brez njegove neposredne pomoči.

27

Marija Balantič – sinu Francetu: dopisnica.
Poštni žig: Stein (Steiner Alpen Karnten), 25. 6. 1942.
Naslovnik: Balantič Franc, Ciglerjeva 27, Ljubljana, Moste, Italija.
Pošiljatelj: M. Balantič, Stein, Neumarkt No. 40, Sudkarnten.
Cenzurirano: Geprüft: Oberkommando der Wehrmacht.

Kamnik, 25. 6. 1942.

Dragi Francelj!

Srčna hvala za ljubo pismo, katero smo z velikim veseljem sprejeli. Pismo smo sprejeli 24. t. m. Hvala Bogu, da si zdrav. Mi še tudi vsi. Minka je sedaj v službi

na sodniji, je uradnica. S Tilko nabirava borovnice in drva. Srčno Te pozdravljamo vsi. Prosim, kmalu piši!

Tvoja mama.

- *Kamnik, 25. 6. 1942:* Ker so Balantiča Italijani aretirali tri dni zatem in ga odpeljali v taborišče Gonars, je pošto domačih verjetno dobil šele po vrnitvi v Ljubljano konec novembra 1942.

- *Pismo smo sprejeli 24. t. m.:* Verjetno gre za pismo, ki ga je Balantič domačim pisal iz Ljubljane 5. 6. 1942.

- *Minka je sedaj v službi na sodniji:* Pesnikova starejša sestra je maja 1942 dobila uradniško službo na okraju v Kamniku. Ni bila v službi na sodniji, kajti izraz sodnija se nanaša na stavbo, v kateri je bila pred vojno sodnija, med okupacijo pa so Nemci v tistih prostorih imeli pisarne svojega Landrata.

- *S Tilko nabirava borovnice in drva:* Podatek, da je pesnikova mama v gozdu nabirala poleg borovnic tudi drva, pravzaprav suhljad, govori o tem, kako skromno je družina živela.

28

Minka Balantič – bratu Francetu: pismo.
Poštni žig: Stein (Steiner Alpen Karnten),
(datum nečitljiv).

Naslovnik: Gospod Balantič France,
Ciglerjeva 27, Ljubljana - Moste, Italija.

Pošiljatelj: Balantitsch Maria, Stein,
Neumarkt 40, Oberkrain.

Priporočeno, cenzurirano: Geoeffnet – geprüft:
Oberkommando der Wehrmacht.

Kamnik, 27. 6. 1942.

Dragi Francelj!

Tvoje pismo z dne 5. 6. smo prejeli 24. 6., ki smo se ga zelo razveselili in Ti najlepša hvala zanj. Veseli nas, da si zdrav in da Ti gre dobro. Tudi mi smo zdravi, hvala Bogu, še vsi, pa tudi tete in stari ata so še kar zdravi. Tudi tukaj je huda vročina, posebno izven mesta kar pripeka. Letos je precej borovnic po gozdovih, toda ljudi je še več, ki jih dan na dan nabirajo. Tudi mi gremo večkrat ponje, saj to je Tilkino največje veselje in jih je zdanjič popolnoma sama nabrala skoraj dva litra.

Tilka še ne hodi v šolo. Prejšnji mesec se je šla vpisat in, mislim, bo jeseni že začela hoditi, in sicer v ta novo šolo. Ata je na starem mestu. Jaz pa nisem več pri Čehu. Sedaj sem bila dva meseca doma in sva z mamo okopavali krompir, sedaj pa sem dobila službo pri Landratu na sodniji v pisarni. Je precej težko, ker je samo nemško, pa sem bom že privadila.

Mama ima pa tudi precej opraviti, ker mora sedaj za vse skrbeti sama. Rezka je še tudi na Smodnišnici. Lepo Te prosimo, da nam kaj kmalu pišeš. Ata se Ti lepo zahvaljuje za voščilo za god in da bi se kaj kmalu videli. Minka.

(Lastnoročni pripisi ostalih): Srčne podrave prejmi! Tvoja mama. Balantič Anton. TILKA.

Sprejmi pozdrave od Novotržanov, Šubeljnovih, Kordinovih idr.

- *Kamnik, 27. 6. 1942:* Balantič tudi tega sestričnega pisma ni mogel prejeti takrat, ker so ga odpeljali v Gonars.

- *Tilka še ne hodi v šolo:* Balantičeva mlajša sestra Tilka je začela obiskovati prvi razred osnovne šole v jesni 1942.

- *In sicer v ta novo šolo:* Stara kamniška osnovna šola je bila v središču mesta, na Glavnem trgu (danes je v stavbi pošta). Ker so leta 1939 v Kamniku osnovali meščansko šolo, so se na južnem delu mesta lotili zidave novega poslopja, ki je bilo do vojne zgrajeno le v surovem stanju. Nemci so poslopje dokončali in v njem je bil pouk osnovne šole, dokler leta 1944 prostorov ni zasedla nemška vojska.

- *Sedaj pa sem dobila službo pri Landratu:* Nemške okupacijske oblasti so v svoje urade nameščale slovenske moči, tako da je uradovanje na Gorenjskem potekalo v slovenskem jeziku oziroma dvojezično, medtem ko so bili formularji samo nemški.

- *Sprejmi pozdrave od Novotržanov, Šubeljnovih, Kordinovih idr.:* Balantičeva družina je bila vsaj v določenem smislu povezana z nekaterimi prebivalci Novega trga v Kamniku, posebno z neposrednimi sosedi, kot so bili Šubeljnovi in Kordinovi, ki so se zanimali za Balantičevega študenta.

29

Marija Balantič – sinu Francetu: pismo brez ovojnice. Neditirano pismo. Iz sobesedila je mogoče okvirno določiti datacijo v drugo polovico septembra ali celo v oktober 1942. Prav tako ni znano, na kateri naslov je bilo poslano pismo, morda celo v Gonars, vendar to lahko samo domnevamo, kajti pismo, ki ga je Balantič pisal domačim iz taborišča, se ni ohranilo, časovno bi ga pa bilo mogoče umestiti v mesec avgust ali september 1942.

Dragi Francelj!

Tudi jaz Ti pošiljam prav srčne pozdrave. Tilka že tudi hodi v šolo. Minka je tudi v službi, ni več pri Čehu. Sedaj je na sodniji v pisarni. Ata je še vedno na starem mestu. Če rabiš kaj denarja, povej. Kmalu kaj piši spet in ostani zdrav. Do svidenja.

Tvoja mama.

Pozdravi tudi družino g. Kremžarja in vse Tvoje znance, prijatelje. Tudi Šubeljnov Tone Te lepo pozdravi. Dal je tudi krljce, da smo jih poslali, ker letos ni bilo pri nas sadja..

(Pripis pesnikovega očeta): Sprejmi tudi od nas pozdrave, od ata, Rezke in Lojzke.

Dragi Francelj, ata zmeraj vprašajo za Tebe, če boš že kmalu prišel domov pa kako se Ti godi. Ostani zdrav.

GRADIVO ZA ZGODOVINO

- *Tilka že tudi hodi v šolo*: Pesnikova mlajša sestra Tilka je osnovno šolo začela obiskovati septembra 1942, zato je mogoče nedatirano pismo postaviti vsaj v drugo polovico septembra 1942.

- *Tudi Šubeljnov Tone*: Anton Pirš je bil pesnikov sovrstnik s sosedne kmetije.

- *Dal je tudi krljce, da smo jih poslali*: Iz skopih sporočil iz poznejšega časa je mogoče razbrati, da so Balantičevi v septembru že dobili stik s sinom v taborišču Gonars, ker so mu tja poslali najprej paket s suhim sadjem.

30

Balantič – domačim: dopisnica.

Poštni žig: Ljubljana / Lubiana, 26. 11. 1942.

Naslovnik: Gospa Balantič Marija, Neumarkt 40, Stein, Deutschland.

Pošiljatelj: Balantič Franc, Ciglerjeva 27, Ljubljana - Moste, Italia.

Priporočeno, cenzurirano: Geprueft: Obekommendo der Wehrmacht.

Ljubljana, 26. 11. 1942.

Dragi domači!

Po zelo dolgem času se zopet oglašam, in sicer iz Ljubljane. Prav te dni sem se vrnil. Kakor že veste, sem bil skoraj pet mesecev v Gonarsu v Furlaniji v internaciji. Samo nekaj dni prej, preden so me izpustili, sem dobil od vas dve škatlji sadja od 23. 10. Zelo sem ga bil vesel, še bolj pa vesti, da ste vsi zdravi. Pisal sem vam tudi, pa ne vem, če ste dobili. Ravno tako so vam pisali iz Ljubljane. No, sedaj ne bo treba več skrbeti in pošiljati, sem popolnoma preskrbljen in sem na starem mestu. Sem popolnoma zdrav in vesel, da se bom mogel spet odpočiti. Prihodnje dni vam bom pisal še več, to samo toliko, da ne boste imeli skrbi in stroškov, če bi hoteli kaj poslati v Italijo. Tudi vi mi čimprej pišite!

Vsem skupaj najlepše pozdrave. Vaš France.

- *Po zelo dolgem času se zopet oglašam*: Zadnje pismo domačim, ki se je ohranilo, datira z dne 5. 6. 1942. Vmes je bil Balantič odpeljan v taborišče Gonars. Balantič po vsej verjetnosti domačim tega sploh ni hotel sporočiti, da jih ne bi preveč skrbelo zanj. Kako je bilo z dopisovanjem med njim in domačimi, je delno mogoče razbrati z razglednice, ki jo je Marjan Tršar kmalu po svoji vrnitvi iz Gonarsa pisal pesnikovi materi iz Ljubljane, in sicer 29. 10. 1942.:

(Dopisnica je napisana v nemščini, navajamo samo slovenski prevod besedila.)

"Spoštovana gospa! Ne skrbite zastran Franceta, je še dokaj zdrav. Bil sem z njim skupaj v Italiji v isti baraki kot on. Pisal Vam je že, pa njegove dopisnice verjetno niste prejeli. Zelo je zaskrbljen zaradi vas in vas prosi za sporočila. Če morete, mu pošljite nekoliko prepečenca, sladkorja, slanine in podobno, kar je dovolj obstojno in hranljivo. Tudi mi mu bomo poslali kaj takega. Njegov naslov je: Campo Concentramento

89, Reparto g, baracca 16 A, Gonars, Udine, Italia. Prosim, odgovorite čimprej!"

Namesto pesnikove matere je Tršarju odgovorila Minka Balantič v pismu dne 9. 11. 1942.:

Dragi gospod Marijan! Srčna Vam bodi hvala za vašo cenjeno kartico in trud. Zelo smo bili veseli sporočila, saj že dolgo nismo nič dobili. Pismo pa, ki ga je Francelj pisal iz Italije, smo z veseljem sprejeli. Hodilo pa je skoro dva meseca. Tudi mi smo mu že pisali, pa ne vemo, če je že kaj dobil. Poslali smo mu nekaj sadja in bomo še kaj, kar bo v naših močeh. Zelo Vam bomo hvaležni, če mu boste mogli poslati, in Vam bomo vse povrnili takoj, ko bo mogoče. Če pride pošta kaj prej iz Ljubljane, bodite tako prijazni in mu sporočite, da smo vsi zdravi in doma. Če boste dobili še kaj pošte od Franceljna, bodite tako dobri in nam sporočite. Še enkrat Vam najlepša hvala za trud.

Iz posrednih sporočil je mogoče sklepati, da so Balantičevi iz Gonarsa dobili pošto, ker so mu poslali troje ali četvero paketov. Žal se tista dopisnica ni ohranila.

31

Minka Balantič – bratu Francetu: pismo brez ovojnice.

Stein, 6. 12. 1942.

Dragi Francelj!

Z največjim veseljem smo dobili Tvojo kartico, in sicer 5. decembra. Zelo nas veseli, da si se zopet vrnil v Ljubljano in da si zdrav. Hudo nas je skrbelo, kako je s Tvojim zdravjem, pa hvala Bogu praviš, da si zdrav. Tvoje pismo, ki si ga pisal iz Italije, smo tudi dobili in smo Ti kmalu po tistem poslali sadje. Tudi mi smo Ti parkrat pisali v Italijo, pa najbrž nisi nič dobil. Kartico, ki so jo pisali iz Ljubljane, smo dobili in tudi takoj odgovorili. Pišeš, da si zadnje dni, preden si prišel nazaj, dobil dve škatlji sadja od nas. Poslali smo Ti tudi še štiri pakete suhega sadja, prepečenca in sladkorja, pa gre najbrž zelo počasi pošta v Italijo. Samo da si se sam zdrav vrnil v Ljubljano. Mi smo tudi vsi zdravi in živi in veseli, da se bomo še morda kdaj videli. Le stari ata so že bolj slabi, so pač že stari 83 let. Sedaj upam, da si bomo lahko bolj pogosto dopisovali. Piši nam zopet kaj in kmalu!

Sprejmi prisrčne pozdrave od vseh domačih. Minka.

Lepe pozdrave tudi gospodu Tršarju.

(Lastnoročna pripisa): *TILKA. Lepe pozdrave od Tvojega ata.*

- *Z največjim veseljem smo dobili Tvojo kartico*: Gre za dopisnico, ki jo je Balantič domačim poslal po vrnitvi iz Gonarsa v Ljubljano 26. novembra 1942.

- *Tvoje pismo, ki si ga pisal iz Italije*: Balantič je v prvem sporočilu po vrnitvi iz taborišča omenil, da jim je pisal iz Gonarsa, vendar bržkone ni šlo za pismo, ampak le za obvezno dopisnico, ki jo omenja tudi Tršar.

- *Tudi mi smo Ti parkrat pisali v Italijo:* Nobeno sporočilo ni ohranjeno, glavni problem takratnega dopisovanja med Balantičem in domačimi pa je določitev datacije. Domnevati je mogoče, da je do dopisovanja prišlo sorazmerno pozno, šele v jeseni 1942.

32

Minka Balantič – bratu Francetu: dopisnica.
Poštni žig: Stein (Steiner Alpen Karnten), 14. 12. 1942.
Naslovnik: Gospod Balantič Franc, Ciglerjeva 27, Ljubljana - Moste, Italija.
Pošiljatelj: Balantitsch, Stein, Neumarkt 40, Oberkrain.
Priporočeno, cenzurirano: Geprueft: Oberkommando der Wehrmacht.

Stein, 14. 12. 1942.

Dragi Francelj!

Vsi skupaj Ti želimo srečne božične praznike, da bi jih zdrav praznoval, enako tudi vsem Tvojim. Kmalu se kaj oglasi!

Bodi najprisrčneje pozdravljen od vseh Tvojih domačih! Minka.

- *Da bi jih zdrav praznoval:* Balantič se je iz Gonarsa, kjer je veliko trpel zaradi stradeža, vrnil močno bolan in si le počasi opomogel, predvsem pa ga je taborišče psihično potlačilo. Razmere v takratni okupirani Ljubljani gotovo niso bile ugodne za Balantičevo zdravstveno izboljšanje.

33

Balantič – domačim: pismo.
Poštni žig. Ljubljana / Lubiana, 30. 12. 1942 XXI.
Naslovnik: Gospa Marija Balantič, Neumarkt 40, Stein, Oberkrain, Deutschland.
Pošiljatelj: Balantič Franc, Ciglerjeva 27, Ljubljana - Moste, Italija.
Priporočeno, cenzurirano: Verifikato per censura, Officio censura post estera – Geoffnet, geprueft: Oberkommando der Wehrmacht.

Ljubljana, 30. 12. 1942.

Predragi domači!

Lahko si mislite, kako sem bil (vesel) vašega pisma. In ker vem, da ste tudi vi, če dobite kak glas od mene, ne bom več tako len in vam bom večkrat pisal. Sicer je že nekoliko pozno, vendar želim vsem skupaj srečno novo leto, ki naj vam (da) vsaj mnogo upanja, če že drugega ne. In da bi ostali vsi zdravi, to je največ vredno. Posebno želim zdravja staremu očetu, ki pravite, da so že bolj slabi. Zame naj nika ne skrbijo, se bomo že še kdaj videli. Meni je sedaj kar dobro, posebno zato, ker sem spet v Ljubljani. Zdi se mi skoraj dom po krepkih izkušnjah v Italiji. Tu mi ne manjka ničesar, stanovanje in hrano imam, denarja pa seveda bolj malo. Prišel bi mi že prav, samo ne vem, kako bi mi ga mogli poslati. Mark tukaj seveda ne morem rabiti. Pišete mi, da ste mi poleg tistih, ki sem jih prejel, poslali še štiri pakete. Nič ne de, če jih nisem dobil, jih bo pa kdo od mojih prijateljev, ki so tam (pustil sem jim pooblastilo) in so jih gotovo potrebni.

Kako pa kaj drugače živite? Ali ste imeli tudi letos kaj polja in ste kaj pridelali? Sadja, pravite, da letos ni bilo. Bo pa drugo leto bolj gotovo in več. Ata in mama, ali sta kdaj še kaj dobre volje? Rad bi še enkrat, da bi se mogli kaj pogovoriti in skregati, da bi ne bilo dolgčas. Ne vem, kako vam gre to brez mene od rok. Tilka vam gotovo večkrat kaj nagaja, preveč pa upam, da ne. Saj mora biti že velika in modra deklica, ko hodi že v šolo in se zna tako lepo podpisati. Ali se me še kaj spominja? In Minka? Kar spoštujem, jo, kar je postala uradnica, jaz pa še vedno študent oziroma postopač, ki misli, da bo od lufta živel, kakor je včasih pogostokrat in rad rekel ata. Ne zamerite mi malo dobre volje, saj veste, prišel sem iz Gonarsa. In drugi, Rezka in Lojzka, kako jima kaj gre? Najlepše ju pozdravljam. Prav tako še enkrat vse domače in potem še vse znance, posebno Šubeljnovoga Toneta. Veseli me, da je doma in zdrav. Kako je kaj z drugimi? Pišite mi prav kmalu in čim večkrat, jaz vam bom tudi. Tokrat vam pa prav obljubim.

Vas vse pozdravlja vaš France.

- *Meni je sedaj kar dobro:* Balantič je domačim prikrival dejansko stanje, saj je bil zaradi težavnih razmer telesno in duševno močno prizadet, kajti aretacija in koncentracijsko taborišče sta nanj delovali skrajno depresivno. Tudi njegov begunski položaj v Ljubljani je bil vse prej kot ohrabrujoč.

- *Pišete mi, da ste mi poleg tistih, ki sem jih prejel:* Na tem mestu Balantič ponovno potrjuje, da je v Gonarsu postopoma uspel navezati stike z domačimi.

34

Balantič – domačim: pismo.
Poštni žig: Ljubljana / Lubiana, 23. 1. 1943 XXI – Stein (Oberkrain), 5. 2. 1943.
Naslovnik: Gospa Balantič Marija, Neumarkt 40, Stein, Oberkrain, Deutschland.
Pošiljatelj: Balantič Franc, Ciglerjeva 27, Ljubljana - Moste, Italija.
Priporočeno, cenzurirano: Officio censura post estera / Geprueft: O K W (Oberkommando der Wehrmacht).

Ljubljana, 23. 1. 1943.

Dragi domači!

Kakor vidite, še kolikor toliko držim besedo, da vam spet pišem. Sem še kar zdrav, samo včasih me napade še hujša bolezen, kot so ošpice, to se pravi dolgčas po vas. In po Ciganski vasi. Saj bo minilo kmalu dve leti, kar se nismo videli. Gotovo je doma veliko sprememb, pri vas samih in okoli. Minka je že celo deklica in tudi Tilka mora biti že velika punca. Minki najlepša hvala za sliko! Čas tako hitro teče, no, pa samo da ste zdravi in živi. Tudi jaz sem se precej spremenil in nisem več tak, kakršnega me poznate iz fotografije. No, poleti sem bil kaj zal dečko: na balin ostrizen in z rdečo brado, pri tem pa še do zadnjih meja suh. No, sedaj je že drugače. Lasje rastejo in tudi drugače se kar popravljam. Saj bi se šel slikat in vam poslati sliko, pa sem bolj reven. Ker smo že pri denarju, vam moram reči, da vašega pisma prav nič ne razumem. Ne vem, ne kdo je Jože K. ne kako in zakaj naj bi od njega dobil denar. Mi morate že bolj natančno pisati, mislim

pa, da denar lahko pošljete po pošti. Poizvedite! Drugeče mi gre kar dobro in upam, da tudi vam, saj smo vsi navajeni edinščino tretji. Ata naj se nikar ne vznemirjajo zaradi svojih besed. Če sem bil doma jezen, se sedaj z veseljem spominjam nanje. Samo to želim, da bi še kdaj bilo tako, kakor je bilo včasih. Sedaj hodim na univerzo, a izpitov najbrž ne bom mogel delati, ker so različne ovire. Boste že tako morali biti zadovoljni z menoj, čeprav ne bom profesor. Sicer si pa s tem ne delam skrbi. Bo že kako! Tetam in staremu atu hvala lepa za pozdrave. Tudi jaz jih pozdravljam in upam, da bova s starim atom še kdaj kaj pomodrovala. Prav tako pozdravljam vse prijatelje in znance. Upam, da je vsem dobro.

Pišite mi čimprej! Čim bolj pogosto mi boste pisali, tem bolj pogosto se bom tudi jaz potrudil. Torej le brž na delo, če hočete od mene spraviti čimveč pisem.

Najprisrčnejše pozdrave vam pošilja vaš France.

- *Dolgčas po vas in po Ciganski vasi:* Izraz Ciganska vas so v posmehljivem tonu uporabljali prebivalci Novega trga v Kamniku za svoje naselje, ki je pred drugo svetovno vojno ležalo odmaknjeno od mesta in bilo potisnjeno onstran Bistrice pod Stari grad. Balantičeva hiša je stala prav na bregu Kamniške Bistrice. Tam v bližini so se med drevjem redno ustavljali cigani.

- *No, poleti sem bil kaj zal dečko:* na balin ostrizen in z rdečo brado, pri tem pa še do skrajne meje suh: Balantič skuša domačim v veselem tonu predstaviti svojo klavrno podobo v Gonarsu, kjer so ga ostrigli in kjer je največ trpel zaradi podhranjenosti. Menda je v tistem času pustil rasti brado.

- *Kar zadeva denar, vam moram reči, da vašega pisma prav nič ne razumem:* Med 30. 12. 1942 in 23. 1. 1943 so Balantičevi morali Francetu poslati še eno pismo, ki pa ni ohranjeno. V njem so mu verjetno skušali nakazati pot, po kateri bi mu poslali nekaj denarja, vendar so bili spričo cenzure verjetno premalo jasni.

- *Kdo je tisti Jože K.:* Jože Kremžar je bil bratranec Franceta Kremžarja. Živel je v Gradišču blizu Šmartna pri Litiji, torej v nemški okupacijski coni, bil trgovski potnik in je kdaj legalno, kdaj nelegalno prečkal mejo. Ponujala se je možnost, da bi preko njega mogli denarno pomagati Francetu.

- *Ata naj se nikar ne vznemirja zaradi svojih besed:* Balantičev oče ni posebno rad privolil, da je šel sin France v šole, še posebej težko je prenašal njegovo zanimanje za knjige in pesnikovanje. Ob slovesu naj bi oče sinu izrekel nekaj ostrejših besed, ker je v peči sežigal vse, česar ni mogel vzeti s seboj oziroma, kar se mu ni zdelo vredno hrambe, tako da sta se oče in sin razšla sprta. Ob nastalih razmerah se je oče obtoževal zaradi tistih izrečenih besed, ki pa jih je France že zdavnaj pozabil.

- *Edinščino tretji:* Pesnikov oče je uporabljal bogat besedni zaklad in je govoril zelo izbrano, tako da si je sin pesnik kdaj pa kdaj celo zapisal kakšen prav imeniten očetov izraz. Mednje nedvomno spada tudi izraz edinščino tretji, kar je pomenilo trpeti pomanjkanje.

- *Sedaj hodim na univerzo, a izpitov najbrž ne bom mogel delati, ker so različne ovire:* Balantič se je po vrnitvi iz Gonarsa res takoj pojavil v slavističnem seminarju, toda novi predpisi za begunske študente iz nemške strani meje so mu formalno onemogočali reden vpis v poletni semester 1942/43, sicer pa so ljubljansko univerzo pozno jeseni 1943 iz političnih razlogov v celoti zaprli in se je študij za vse končal.

- *Upam, da bova s starim atom še kdaj kaj pomodrovala:* Balantič je pred vojno posebno rad zahajal k staremu očetu Jožetu Ovcinu, ki je imel skromno hišo precej visoko v bregu. Po domače se je reko pri Gardarju. Tam sta stanovali tudi teti Rezka in Lojzka Ovcin, tovarniški delavki. Balantičev stari oče po materini strani je igral v pesnikovem življenju in tudi v njegovi poeziji očitno vlogo. Vsi rodovni problemi, ki jih najdemo v Balantičevi poeziji, izhajajo iz starega Ovcina, ki je imel za seboj zelo razgibano življenje.

35

Minka Balantič – bratu Francetu: pismo brez ovojnice.

Stein, 8. 2. 1943.

Predragi Francelj!

Prav priden si, zelo smo Ti zato hvaležni, ker zelo težko pričakujemo Tvojega pisanja. Srčna Ti hvala. Vedno smo v skrbeh, kako je s Teboj in Tvojim zdravjem. Tudi nam je zelo dolgčas po Tebi. Bog daj, da bi še kdaj zdravi prišli skupaj. Pri nas je vse po navadi, zdravi smo tudi vsi, hvala Bogu. Prav težko že čakamo pomladi, da bomo zopet lahko delali zunaj.

Za denar reci Kremžarjevemu Jožetu, če Te pride obiskat. Če se bo dalo poslati denar po pošti, bomo takoj poizvedeli. In kako je z obleko, če bi jo rabil, en kg lahko damo na pošto, ali če bi suho sadje rad, tudi lahko pošljemo.

Sprejmi lepe pozdrave od tet, starega ata. Stari ata sedaj kar ležijo. Že poleti so padli in od tedaj pa so vedno v postelji. Vedno sprašujejo za Tebe.

Piši nam zopet kaj kmalu, ker s tem nam narediš največje veselje. Ostani zdrav! Bodi najprisrčnejše pozdravljen od vseh Tvojih. Minka.

(Pripisa očeta in mame): Srčne pozdrave Ti pošilja Tvoj ata. Prisrčne pozdrave Ti pošiljam. Ostani nam zdrav do svidenja! Tvoja mama.

(Pripis sestre Minke): Zadnja dva paketa, ki smo jih poslali v Italijo, smo pretekli teden dobili nazaj. Ne vem, mogoče ni nobenega Tvojih prijateljev več tam, da bi vzeli namesto Tebe. Paketa sta bila v redu, bilo je vse notri, kakor smo jih poslali.

- *Za denar reci Kremžarjevemu Jožetu:* Ne poznamo nobenega sporočila, da bi Balantič po tej poti dobil kakšno pomoč od domačih.

- *Zadnja dva paketa, ki smo jih poslali v Italijo:* Balantičevi so pakete v Gonars poslali po redni pošti in po tej poti sta oba paketa priromala nazaj v Kamnik.

36

Balantič – domačim: pismo brez ovojnice.

Ljubljana, 24. 2. 1943.

Ljubi domači!

Vaše pismo od 8. 2. sem dobil. Zelo sem bil vesel, samo nekoliko kratko je bilo. Sicer pa tudi moja niso nič boljša. Vsi smo bolj trdi in nerodni za pisanje, to nam je menda že v krvi. Se bomo pa bolj natančno pogovorili, da le spet enkrat pridemo skupaj. Za moje zdravje pa ni treba preveč skrbeti. Sem še kar dober, če pomislim, koliko sem prestal, potem ko sem se komaj nekoliko pozdravil po tisti pljučnici. Kaj pa, ali se Minki še kaj pozna? Hvala Bogu, da sta še vidva, ata in mama, zdrava. Stari ata so pa precej slabi, če kar ležijo. Prav lepo jih pozdravljam. Drugače vam ne vem nič posebnega povedati. Dozdaj živim še kar zadovoljivo. Za naprej me pa tudi ne skrbi, ker vem, da se človek vsega, prav vsega navadi.

Kar se tiče denarja, ste mi odgovorili samo na prvo vprašanje. Zdaj šele vem, kdo je tisti človek, ne pa kako in zakaj naj bi od njega dobil denar. Če je doma, potem me ne more obiskati. Če je pa tukaj v Ljubljani, mu pa vi ne morete naročiti. In tudi sicer, kako bi mu mogli? Res ne razumem in zato vas prosim, da ne bodite tako skopih besed in mi pišite bolj natančno. Sicer to ni tako hudo, bo šlo tudi brez tega. Obleke pa za enkrat ni treba pošiljati, kar shranite jo, bom itak pozneje gotovo zelo potreboval, ko bom to uničil. Če bom rabil, bom že pisal. Kar se pa sadja tiče, pa naredite, kar veste in znate. Ne branim se ga seveda ne, ne maram pa, da bi si kaj pritrgovali, saj domačega letos menda nimate. Pišete, da ste dobili dva paketa iz Italije nazaj. Prijatelji jih niso mogli prevzeti, ker so takoj po tistem, ko sem šel domov, odinili bolj proti jugu. Ker paketa nista mogla nikomur koristiti, je že bolje, da ste jih dobili nazaj. Škoda, da jih ni bilo prej. O moja neumna glava, ko sem vam pisal, da mi ni treba pošiljati, ker bom kmalu šel v Ljubljano, pa sem potem še tri mesece črno gledal.

Prav lepo še enkrat pozdravljam starega ata in jim želim zdravja. Prav danes je menda njihov god. Tudi Tilkin bo kmalu, zato ji želim vse dobro. Pozdravljam tudi Minko, teti, posebno pa ata in mamo. Pišite mi prav kmalu in pozdravite tudi vse znance!

Vaš France.

- Če pomislim, koliko sem prestal, potem ko sem se komaj nekoliko pozdravil po tisti pljučnici: Balantič je v začetku januarja 1941 komaj preživel težko pljučnico, zdravstveno si je nekoliko opomogel med počitnicami na Dolenjskem, potem pa je sledilo trpljenje v taborišču Gonars, ki ga je znova povsem izčrpalo.

- Kaj pa, ali se Minki še kaj pozna: Pesnikova sestra Minka je zbolela za pljučnico v istem času. Med dolgotrajnim zdravljenjem, ki sta ga prestajala skupaj v domači postelji, sta si marsikaj povedala, predvsem pa obnavljala kritične trenutke, ko sta v nezavesti zapadala v tegobne blodnje, in si jih skušala obnoviti.

- Pišete, da ste dobili dva paketa iz Italije nazaj: Paketa, ki so ju Balantičevi poslali v Gonars, niso mogli

prevzeti pesnikovi prijatelji ali znanci, ker so v novembru 1942 vse zapornike premestili v taborišče Monigo, med njimi tudi slavista pesnika Jožeta Udoviča in kritika Draga Šego.

- Pa sem potem še tri mesece črno gledal: Iz tega navedka je mogoče sklepati, da je Balantič iz Gonarsa pisal domačim konec avgusta ali najpozneje v začetku septembra, da pa so pošto prejeli šele po dveh mesecih, kot sporoča Minka Balantič v pismu Marijanu Tršarju 9. 11. 1942.

37

Marija Balantič – sinu Francetu: pismo brez ovojnice. Cenzurirano: pismo je na treh straneh pretegnjeno z značilno modro cenzorsko črto.

Stein, 7. 3. 1943.

Dragi Francelj!

Srčna Ti hvala za Tvoje ljubo pismo. Vselej ga že zelo težko čakamo in se ga zelo razveselimo. Danes pišem namesto Minke. Minka gre v nedeljo rada kam na sprehod. Danes je šla v Kranj obiskat svojo prijateljico. Tudi nas, posebno pa mene, prime včasih zelo dolgčas po Tebi, ker zelo bi Te rada videla. Upam, da se vidimo kdaj zdravi. Doma smo hvala Bogu še kar zdravi.

Tilka je dobila prvo šolsko spričevalo, dve dobri, nemščino pet, kar je pomanjkljivo, tri rede, vedenje in delo. Zelo je bila vesela Tvojega voščila za god kakor tudi stari ata. Minka je še kar v pisarni, ata pa v tovarni. Nosim mu kosilo v tovarno, ker dela deset ur dnevno. V soboto popoldne je prost, greva v gozd, drva vlačiva, namreč smrečje do hiše naših. Tam bom naredila butare. Račk nimamo več. Neki lovec je mislil, da so divje in je vse tri ustrelil, na mojo žalost, ker veselje sem imela z njimi. Kure imamo pa še. Če bo po sreči, bodo v veliki noči kozlički.

Tako radi bi Ti pomagali z denarjem, če bo mogoče. Z Jožetom smo se zmenili zaradi denarja. Pravi, da ima on tam, da bo dal Tebi, ko dobi dovoljenje za tja, in mi mu bomo potem vrnil tukaj. Pa sedaj že dva meseca ni pisal. Jaz sem mislila, da je gotovo že tam, sedaj pa nič ne vem. Mogoče poznaš Šubeljnovu Lojzko, v službi je pri Prelogu, Židovska ulica, v trgovini za blagajničarko. Mi smo tukaj govorili z njeno mamo, da Ti bo ona dala vsak mesec nekaj denarja. Če Ti je po volji, ji bo tudi mama pisala. Saj poznaš Šubeljnovu, Plahuta Lojzka se piše, stanuje pa Kopališka ulica št. 6 pri Koželjevih. Te tudi ona pozdravlja in prosi, da tudi Ti pozdraviš Lojzko in Koželjeve, in ji tako poveš. Mi smo dali Tvoj naslov, da bo Lojzka vedela, ko ji bo tudi pisala. Mogoče bo tako dobro, ker Ti poslati ne moremo. Ani je po volji, ker gotovo tudi rada kaj dobi. Tudi malo suhega sadja Ti bomo poslali. Ti bo pa gospa skuhalo. Jo prav lepo pozdravljam in druge dobrotnike, se bomo že kdaj zahvalili, upam. V kratkem Ti bo pa še Minka pisala, pravi, da ima ona poklic za pisanje.

Srčne pozdrave Tvoja mama.

(Pripisi): Tvoj ata. Tilka. Srčne pozdrave prejmi od Minke. Pozdravlja Te tudi Tomanov Korel, boter.

GRADIVO ZA ZGODOVINO

(Poseben pripis z rdečim svinčnikom): *Minka je naredila piškote. Ti pošljemo.*

- *Greva v gozd, drva vlačiva, namreč smrečje do hiše naših:* Večina južnega in zahodnega pobočja Starega gradu, ki se dviga nad Novim trgom, je poraščena z gozdom, pretežno v lasti novotrških kmetov. Tam so Balantičevi nabirali suhljad, z dovoljenjem gozdnih gospodarjev pa tudi še kaj drugega, recimo, smrekove veje, ki so ostale pri podiranju dreves, ker jih kmetje sami niso pospravili. Oče in mati sta veje s hriba vlačila h Gadarju, ker je hiša stala prav ob gozdu, precej visoko nad naseljem.

- *Z Jožetom smo se zmenili zaradi denarja ..., pa sedaj že dva meseca ni pisal:* Zveza z Jožetom Kremžarjem nikakor ni stekla, morda tudi zato ne, ker ga je pri ilegalnem prestopu ranila mina.

- *Mogoče poznaš Šubeljnovu Lojzko:* Ker poskus z Jožetom Kremžarjem ni uspel, so poskusili preko Lojzke Plahuta, bližnje kamniške sosede, ki je med vojno službovala v Ljubljani. Tudi v tem primeru ni prišlo do uresničitve, kajti Balantič je 19. marca 1943 že odšel med vaške stražarje v Grahovo.

- *Stanuje pa Kopališla ulica 6 pri Koželjevih:* Lojzka Plahuta je stanovala pri kamniški družini Koželj, pravzaprav pri svoji teti, to pa je bilo sorazmerno blizu Balantičevega stanovanja na Ciglerjevi 27.

Pismo z dne 7. 3. 1943 je zadnje mamino ohranjeno pismo sinu Francetu. Poslej je ohranjala pismene stike v imenu Balantičevih sestra Minka.

38

Balantič – domačim: pismo brez ovojnice.

Grahovo, 22. 3. 1943.

Dragi domači!

Gotovo se čudite, da vam pišem iz tako neznanega kraja. Pred nekaj dnevi sem prišel sem, kjer so tudi nekateri moji prijatelji. Ker ne morem študirati, sem pustil Ljubljano in šel v službo. Tu sem uradnik. Tu mi je popolnoma dobro, celo še bolj kot v Ljubljani. Zato mi tudi ni treba pošiljati denarja ne česa drugega. Ko bom imel čas, vam bom še več pisal. Vi mi pišite na naslov: B. F., župnišče, Grahovo pri Cerknici. Torej nikar nič ne skrbite zame.

Najlepše pozdrave vsem! France.

P. S.: Pismo vam pošilja F. Kremžar, ker gre on na pošto na Rakek.

- *Pred dnevi sem prišel sem, kjer so tudi nekateri moji prijatelji:* Balantič je iz Ljubljane v Grahovo odšel 19. marca 1943. Poleg Kremžarja, ki je bil poveljnik postojanke vaške straže, sta bila izmed študentov tam zagotovo še Stane Tomažič in Ivan Lozar, pozneje pa vsaj še Bogdan Lavrič, nekaj časa tudi Andrej Habjan.

- *Tu sem uradnik:* Balantič domačim ni nikoli omenil, da je stopil med vaške stražarje. Morda je bilo prvotno res mišljeno tako, da bo Balantič v postojanki opravljal samo pisarniška dela, in morda je spočetka res bilo

tako, toda pozneje se je izkazalo, da je bil Balantič prav tako pod orožjem in da je hodil v izvidnice.

- *B. F., župnišče, Grahovo pri Cerknici:* Balantič je pošto na župnijski naslov dobival iz praktičnih razlogov.

- *Pismo vam pošilja F. Kremžar, ker gre na pošto na Rakek:* V Grahovem tisti čas pošta ni več redno delovala, zato so oddajali pošto v Cerknici ali na Rakeku. Kremžar se je kot komandant redno vozil na Rakek in drugam zaradi stikov z ostalimi postojankami.

39

Marijan Tršar – Balantiču: nedatirano pismo brez ovojnice.

(Ljubljana, konec marca 1943)

Dragi France!

Že pred nekaj časa me je ustavil na cesti Borut in me vprašal, kaj je s Teboj in kje si. Rekel sem mu, da ne vem nič. Seveda mi ni verjel in je užaljen odšel. Sedaj pa me je dobil Kovač in me vprašal, kje stanuješ. Povedal sem mu naslov, on pa mi je rekel, da se slavisti začudeno sprašujejo, kje si, ali si bolan, ali bi Ti mogli kaj pomagati. Zdelo se mi je pametnejše, da sem mu rekel, da Te ni doma in da tudi gospodinja nič ne ve, kje si. Drugače bi šel k njej in bi verjetno vse izvedel. Spraševal me je tudi Cevc in rekel, da bi Ti radi pomagali, ker si gotovo v stiski. Napravil sem se nevednega, a prej ali slej bodo gotovo izvedeli, ker naši fantje že povečini vedo. Kovač mi je pravil, da posebno skrbi Tvojega prijatelja Žuna. Sedaj ne vem, kako se boš odločil; če misliš, da je prav, mu piši, sicer pa molči.

Da Ti doslej nisem pisal, je bilo krivo to, da sem bil nekam nejevoljen nate in na Franceta, čeprav bi jasno ne vedel zakaj. Želel bi, da mi oprostiš, če moreš, in mi kaj piši. Tudi Francetu reci, da so bila nespornostljiva, ki upam, da sem jih v glavnem prebredel, čeprav čutim, da smo se hudo oddaljili med seboj. Recni mu, da ga prosim, naj mi kaj piše, saj mu bom tudi jaz, danes pa pišem pač Tebi, ker se je pač toliko nabralo.

Tvoja gospodinja je bila silno vesela, ko je dobila pisanje od Tebe. Kar po cesti je priletela za menoj, da mi je to povedala. Pravi, da si njihov.

Govoril sem z g. Kremžarjem in sem mu povedal, da ni prišla želja, da pride Stane domov, najprej iz "kakega določenega kroga", ampak najprej iz ust njegove mame. Ona je začela takoj s tem, ko je zvedela, da je Stane na Dol. Jezeru. Sedaj se je nekoliko pomirila, vsaj nekoliko. Jaz sem še vedno mnenja, da bi bilo za Stana boljše, če pride za nekaj časa domov. Zdi se mi, da bo šel potem z večjim veseljem nazaj, ko bo videl, da ga tudi Ljubljana razočara. Tako tudi že Janez govori, da bo šel po maturi nazaj.

Piši mi, če utegneš, kako se imaš in živiš.

Pozdrav Tebi in Francetu od Janeza, Nejkota in drugih znancev! Marijan.

- *Nedatirano pismo brez ovojnice*: Marijan Tršar dopušča možnost, da je šlo njegovo pismo po osebni pošti, da ga je v Grahovo odnesel kdo od znancev.

- *Že pred časom me je ustavil na cesti Borut*: Borut Puntar, Balantičev gimnazijski sošolec, ki je nekaj časa študiral slavistiko, nato pa se prepisal na arhitekturo.

- *Sedaj pa me je dobil Kovač*: Ciril Kovač je bil Kremžarjev sošolec in se je tako tudi osebno seznanil z Balantičem. Kovač se je po maturi vpisal na slavistiko in jo po vojni končal.

- *Spraševal me je tudi Cevc in rekel, da bi Ti radi pomagali*: V kamniško študentovsko družčino je sodil tudi Emilijan Cevc, ki je pred vojno opozoril nase z objavo lirične kratke proze. Kamniški študentje, ki so med vojno ostali v Ljubljani, so želeli Balantiču pomagati, ker so poznali njegov negotovi materialni položaj, zlasti po vrnitvi iz Gonarsa, bili pa so prepozni, ker je Balantič že odšel v Grahovo.

- *Kovač mi je pravil, da posebno skrbi Tvojega prijatelja Žuna*: Živan Žun (1922–1945), študent slavistike, prevajalec iz bolgarščine. Leta 1944 se je pridružil ilegalnim četnikom, bil aretiran, odpeljan v nemško taborišče, neznano kje končal ob koncu 2. svetovne vojne.

- *Da je Stane na Dol. Jezeru*: Stane Tomažič od začetka ni bil v Kremžarjevi postojanki v Grahovem, pozneje pa se je pridružil in bil po rangu drugi mož, torej Kremžarjev namestnik.

- *Pozdrav Tebi in Francetu od Janeza in Nejkota*: Janez je bržkone Garbajs, Nejko pa naj bi bil Andrej Habjan, ki se je pozneje pojavil v Grahovem, vendar tu ostal v postojanki le krajši čas. Po vojni emigriral v Argentino in uspel kot inženir agronomije.

40

Marijan Tršar – Balantiču: nedatirano pismo brez ovojnice.

(Ljubljana, marec – april 1943)

Dragi France!

Kupil sem Ti, kar si mi naročil. Vojaške nogavice so po 40 L., one druge 35 L. Milo je zelo drago, vsako 12 L. Torej zneso $80 + 75 + 24 = 179$. Nazaj Ti pošiljam 12 L. Mislim, da je prav. Mila ne dobiš nikjer več, slučajno sem ga staknil. One volnene nogavice, ki Ti jih pošiljam, pravi ga. doktor, da so iz kopriv – zato sem kupil druge drugačne. Točki sem porabil dve. Tovarišem iz seminarja še nisem povedal. Kar si mi naročil, sem imel dosti letanja. Bom v najkrajšem času. Ob prvi priliki Ti bom še pisal, ker sedajle ne utegnem. (Pri nas namreč belimo!)

Pozdrav Tebi in Francetu! Marijan.

- *Dragi France! Kupil sem Ti, kar si naročil*: Marijan Tršar se spominja, da je naročilo v Ljubljano prinesla dr. Marija Rupertova, zdravnica z Rakeka, ki je občasno obiskovala tudi grahovsko postojanko, o čemer pričata dve skupinski fotografiji ob Cerknškem jezeru.

Tudi Tršar v kratkem zapisu Balantiču omenja dr. Rupertovo: ga. doktor Rupertova je kupljene stvari verjetno tudi osebno oddala Balantiču.

41

Minka Balantič – bratu Francetu: pismo.

Poštni žig: Stein (Oberkrain), 7. 4. 1943 – Grahovo pri Cerknici (Lubiana), 20. 4. 1943.

Naslovnik: Gospod Balantič France, župnišče Grahovo pri Cerknici (Gorizia), Italia. Pošiljatelj: Balantič Maria, Stein, Neumarkt 40, Deutschland. Cenzurirano.

Kamnik, 6. 4. 1943.

Ljubi France!

Prejeli smo Tvoje pismo, ki si ga nam pisal že iz svojega novega bivališča. Najlepša hvala, kajti bili smo ga zelo veseli. Mi smo Ti tudi pisali dve pismi v Ljubljano. Poslali smo Ti tudi 1 kg težak paket, pa najbrž še nisi nič dobil. Če hočeš, jim piši v Ljubljano, naj pošljejo za Teboj.

Pišesh, da si uradnik – čestitamo! Veš, dragi France, nam je vedno dolgčas po Tebi, sedaj pa še posebno, ko smo še bolj oddaljeni drug od drugega. Drugače pa se imamo kar dobro in smo tudi še vsi zdravi, hvala Bogu. Da bi le Ti ostal zdrav! Tudi stari ata so še živi, drugače je pa vse po starem. Matjašičev Janez, Grbec Tone, Šubeljnov Tone in drugi Tvoji znanci Te pustijo prav lepo pozdravit in se poslovijo od Tebe, misleč, da se še kdaj vidite.

Pozdravi vse svoje prijatelje, s katerimi si skupaj, posebno Kremžarjevega F.

Če Ti je mogoče, nam zopet kaj kmalu piši, saj veš, da se zelo razveselimo Tvoje pošte. Vem, da imaš sedaj bolj malo časa, pa se nas vseeno usmili in nam prav kmalu kaj napiši.

Sprejmi naše srčne pozdrave od Tvojih tet, starega ata, najbolj pa od vseh Tvojih domačih. Minka. Tilka. (Pripisa): Sprejmi najlepše pozdrave tudi od mene. Tvoj ata.

Veselo in zdravo veliko noč Ti želimo. Srčne pozdrave pošilja Tvoja mama.

- *Prejeli smo Tvoje pismo, ki si nam ga pisal že iz svojega novega kraja*: Minka Balantič odgovarja bratu Francetu na pismo, ki ga je pisal domačim iz Grahovega dne 22. 3. 1943.

- *Matjašičev Janez*: Janez Matjašič je bil Balantičev sošolec v višji gimnaziji, bil eden najbolj družabnih v skupini kamniških vozačev. Ob nemški okupaciji je ostal v Kamniku, v nemški okupacijski coni.

- *Grbec Tone*: Anton Gerbec, Balantičev sošolec in sovozač, med vojno mobiliziran v nemško vojsko, služil v Franciji, prebežal k francoskim partizanom, vendar so ga Nemci zajeli in ustrelili kot dezerterja.

42

Balantič – domačim: pismo.
Poštni žig: Cerknica (Lubiana),
16. 4. 1943 – Stein (Oberkrain), 27. 4. 1943.
Naslovnik: Gospa Balantič Marija, Neumarkt 40, Stein,
Oberkrain, Deutschland.
Pošiljatelj: Tomažič Stanko, Cerknica. Carta d'idetita
No. 02259, izdala občina Ljubljana, 4. 3. 1942.
Priporočeno, cenzurirano: Officio censura post
estera. – Geoeffnet: OKW (Oberkommando der
Wehrmacht).

Grahovo, 16. 4. 1943.

Dragi domači!

Kmalu bo že en mesec, kar vam nisem pisal. Od vas sem dobil pismo in paket s piškoti prav tiste dni, ko sem odšel iz Ljubljane. Čeprav ga nisem bil potreben, sem vam hvaležen zanj, ker me je spomnil na dom. Drugič mi ni treba več pošiljati, ker sem prepričan, da se imam bolje kakor vi. Tu sem na deželi in mi ne manjka prav ničesar. Vesel sem, da sem prišel iz mestnih zidov, ker je tukaj pomlad tako lepa. Sonca imam v enem tednu toliko, kakor v Ljubljani celo leto ne, tako da sem že ves zagorel. Tudi z zdravjem gre dobro, kmalu bom pozabil, da sem bil v Gonarsu. Kako pa kaj vi? Že dolgo nisem dobil od vas nobenega pisanja! Če jaz bolj poredko pišem, mi ne smete zameriti, ker imam precej dela. Vi mi pa lahko večkrat pišete. Zadnjega Minkinega pisma sem bil zelo vesel, ker tako vsaj malo zvem, kako živite. Vesel sem, da so moji prijatelji še živi in zdravi in da se me še kaj spomnijo. Za Mirana sploh nisem nič vedel, odkar sem ga v Ljubljani pogrešil. Lahko je srečen, da je doma. Pozdravite tudi Gerbca Toneta. Gotovo se še včasih spomni starih dobrih vagonarskih časov. Upam, da ga bomo še kdaj kaj skupaj polomili. Pozdravite tudi druge, Janeza Matjašiča in druge znanke iz Novega trga. Tudi vam želim mnogo dobrega za veliko noč. Upam, da se nekoč vsi zdravi vidimo. Prav kmalu mi pišite! In bolj pogosto! Oprostite, da je moje pismo tako kratko. Saj zmerjam samega sebe, da se ne morem bolj zbrati in vam kaj več napisati, pa nič ne pomaga. Sicer pa trdno sklenem, da vam bom prihodnjič boljše pisal. Vi mi pišite na naslov: B. F., Grahovo pri Cerknici, župnišče, Italija.

Vas pozdravlja vaš France.

- *Pošiljatelj Stanko Tomažič:* Pismo je na pošto v Cerknici oddal Stane Tomažič, ki se je v tem času že pridružil Kremžarju. Bil je eden izmed sedmih preživelih ob uničenju postojanke 24. 11. 1943, pozneje končal v Teharjah.

- *Za Mirana sploh nisem nič vedel:* Miran Keršmanc, gimnazijec, stalni član kamniške vagonarske družine.

- *Kmalu bo že en mesec, kar vam nisem pisal:* Balantič je pisal domačim 22. 3. 1943 iz Grahovega. Kljub vojnim časom in kljub velikim razdaljam je pošta zvečine našla svojega naslovnika, le sporočila so bila zaradi cenzure skopa, predvsem pa Balantič domačim niti z besedo ni omenjal dejanskega položaja. Dovolj je bilo, da so vedeli drug za drugega.

- *Gotovo se še včasih spomni starih dobrih vagonarskih časov:* Balantič se je vsa štiri gimnazijska leta vozil v Ljubljano z vlakom. Kamniški gimnazijci so imeli stalni kupe in tam uprizarjali svoje potegavščine, ki se jih Balantič ni udeleževal preveč aktivno, saj je vso vožnjo najraje bral v svojem kotu. Nekateri, med njimi Tone Gerbec, so vstopali na poznejših postajah, na Duplici, v Jaršah ali v Domžalah.

- *Tudi z zdravjem gre dobro:* Balantiču je bivanje v Grahovem zastran zdravja res zelo koristilo, saj je živel sredi narave in imel redno prehrano, njegova služba pa zlasti v začetku ni bila prenaporna, prav tako se vse do italijanske kapitulacije v postojanki vaških straž ni zgodilo nič težjega.

43

Minka Balantič – bratu Francetu: pismo.
Poštni žig: Stein (Oberkrain), 30. 4. 1943.
Naslovnik: Gospod Balantič France, župnišče, Grahovo pri Cerknici, Italija.
Pošiljatelj: Balantitsch Maria, Stein, Neumarkt 40, Oberkrain.
Priporočeno, cenzurirano: Geprueft: Oberkommando der Wehrmacht, pismo prevlečeno z modro cenzurno črto.

Kamnik, 29. aprila 1943.

Dragi Francelj!

Iskrena hvala za Tvoje ljubo pismo. Zelo se ga vedno razveselimo. Hvala Bogu, da si zdrav in da se Ti godi malo bolje. Tudi mi smo vsi zdravi. Kako si kaj preživel velikonočne praznike? Mi smo jih vsi srečni in zdravi obhajali. Vse lepše pa bi bilo, ko bi bil Ti med nami. Vsak posebej smo se Te spomnili tudi pri mizi, ko smo jedli kozlička. Sedaj, veš, bo že malo boljše, ko bomo imeli mleko doma. Pri nas doma je tako lepo, krog in krog hiše je vse v cvetju. Vsepovsod sama pomlad. Letos, če bo po sreči, bomo imeli precej sadja. Tudi ta male hruške cvetejo letos prvič. Krompir smo tudi že vsadili, da bomo imeli v jeseni kaj jesti.

Tvoji prijatelji pa so odšli, nekaj jih je na Dunaju, drugi so zopet drugje. Na Dunaju je tudi Matjašičev Janez, ki Ti izroča najlepše pozdrave. Prosil me je, naj Ti pišem, da se poslovim od Tebe. Tudi drugih Tvojih znancev ni več doma.

Drugače pa ni nič posebno novega. Ata je še vedno na starem mestu – in morda veš, da bo letos star že 50 let. Mama pa skrbi, da nam iz nič kaj dobrega skuha. Rezka je še vedno na Barutani, a stari ata v postelji, Lojzka pa gospodinji. Tudi jaz sem še vedno v pisarni, toda vsak dan pričakujemo, kdaj nas bodo predstavili. Tilkica je tudi zelo pridna, hodi v šolo in že kar dobro bere, samo malo bolj počasi ji še gre. Danes bere že ves popoldan knjigo Blažek in Tomažek. Danes je zelo deževno vreme. Sneg je zapadel tako nizko, do Sv. Primoža in še nižje in je kar popolnoma hladno, da nas že ves dan zebe. Ker je dež, mama lušči fižol, da ga bomo vsadili. Smo zelo pridni, ker se nam ni pozimi nič ljubilo. O prostem času pa prebiramo knjige, jaz jih še nisem nikdar toliko prebrala, kakor jih ravno zdaj.

Dragi Francelj, mogoče Te bo zanimalo, da je Matičičev Cene tako naprej prišel, da je postal župan, in si

cer kar dveh občin: Lukovice in Krašnje. Je že tako. Kolo življenja se vedno vrti.

Sprejmi najlepše pozdrave od vseh Tvojih poznanih. Pozdravi tudi Ti vse svoje prijatelje in nam zopet kaj kmalu piši.

Najprisrčnejši pozdravi od Tvojih domačih. Minka. (Pripisi): Tvoj ata. Srčne pozdrave Tvoja mama. Tilka.

- Tvoji prijatelji pa so odšli: Balantičev letnik je bil med prvimi poklican v nemško vojsko.

- Na Dunaju je tudi Matjašičev Janez: Tudi Janez Matjašič je bil mobiliziran v nemško vojsko, bil na ruski fronti hudo ranjen, pozneje v Franciji, ob invaziji prebežal na zavezniško stran in se s prekomorci vrnil domov.

- In morda veš, da bo letos star 50 let: Pesnikov oče Anton Balantič je bil rojen leta 1893.

- Matičičev Cene: Cene Matičič, eden izmed kamniških študentov, je bil med vojno res nekaj časa župan v Lukovici in Krašnji.

44

Balantič – domačim: pismo.

Poštni žig: Cerknica (Lubiana), 18. 5. 1943 – Stein (Oberkrain), 31. 5. 1943.

Naslovnik: Gospa Balantič Marija, Neumarkt 40, Stein, Oberkrain, Deutschland.

Pošiljatelj. Balantič Franc, Grahovo pri Cerknici. Carta d'identita No. 3967.

Priporočeno, cenzurirano: Officio censura posta estera – Geoeffnet: OKW (Oberkommando der Wehrmacht). Obe strani pisma prekrizani z modro cenzorsko črto.

Grahovo, 15. 5. 1943.

Predragi domači!

Kljub svojim obljubam sem preveč počasen in len za pisanje. Oprostite mi! Tudi pri nas je pomlad in saj veste, če človeka malo razganja, misli na vse drugo, samo na tisto ne, na kar bi moral. Pomlad tukaj je nekoliko poznejša kot pri vas, toda je zelo lepa. Sicer je precej vetra (zgodaj spomladi sem bil od njega kar ožgan), toda sedaj, ko je že toplo, kar prav pride. Zemlja tu je precej drugačna kot v Kamniku. Kras z ogromnimi gozdovi, ki jih mi nismo vajeni. Tudi precej visoki vrhovi: Javornik, potem Snežnik. In končno prelepo Cerkniško jezero. Precej sem se že navadil na žabe in ribe, vi ne veste, kako so dobre. Tudi sam se večkrat podam na lov, tako da mi ni kar nič več dolgčas. Ljudje so tukaj kakor povsod. Dobil sem nekaj dobrih prijateljev, da se počutim skoraj kot doma. Bilo bi mi zelo hudo, če bi moral od tukaj. Če bo le mogoče, ostanem dolgo, morda toliko časa, dokler ne pridem domov. Vem, da je najlepši kraj na svetu Kamnik in gora še zdaj nisem pozabil. Toda kaj hočemo!

Najlepše se zahvaljujem vsem znancem in prijateljem za pozdrave. Zelo me zanima, kakšni so in kako so se spremenili, saj se več ko dve leti nismo videli. Če so se tako, kot smo se mi, bi se skoraj nič več ne poznali.

Veseli me, da ste zdravi obhajali veliko noč in da ste se imeli dobro. Tudi jaz sem se imel tako, kakor niti doma še v prejšnjih časih. Kako pa drugače? Minka naj bolj obširno napiše, kaj je s tistim presenečenjem. Sploh mi lahko večkrat pišete, da me bo postalo sram zaradi moje lenobe. Saj vas je dosti, ki mi lahko pišete. Kmalu bo lahko celo Tiček napisal pismo, ko je tako priden. Prav lepo jo pozdravljam. Le tako naprej! Pozdravljam tudi teti in starega očeta in vse druge, posebno pa mamo in ata in Minko.

Pozdrav vsem! Vaš France.

- Pomlad je tukaj nekoliko pozneje kot pri vas: Balantič je hitro spoznaval, da je na Bloški planoti, ki leži relativno visoko, Grahovo skoro 600 m nadmorske višine, precej hladneje kot v kamniški ravnini, zato tudi kasnejši prehod v pomlad.

- Tudi sam se večkrat podam na lov: Balantiču se je zelo priljubilo znamenito Cerkniško jezero. Fotografije ožje skupine vaških stražarjev na jezeru to samo še posebej potrjujejo.

- Dobil sem nekaj dobrih prijateljev: Balantič je našel med vaškimi stražarji domačini nekaj simpatičnih fantov. Spoprijateljil se je z Alojzom Mišičem iz Bločic, seznanil pa tudi z drugimi člani družine, ki so se za nekaj časa pred partizansko nevarnostjo zatekli k sorodnikom v Grahovo. Tu se je srečal z njihovo hčerko Marijo in se zblížal z njo. Tako si morda smemo razlagati tudi Balantičev stavek: *Bilo bi mi zelo hudo, če bi moral od tukaj.*

- Vem, da je najlepši kraj na svetu Kamnik: Domotožje je Balantiču dvakrat neposredno potisnilo pero v roke: prvič, ko je v Gonarsu snoval načrt za sonetni venec sonetnih vencev in je v njem načrtoval poseben slavospev Kamniku in Kamniškim planinam, drugič pa v Grahovem, kjer se je počutil strašno daleč od domačih, od katerih je bil ločen že drugo leto.

- Kmalu bo lahko celo Tiček napisal pismo: Ljubkovalno ime za sestrico Tilko je verjetno izpeljano iz gojenjske oblike imena Tilček.

45

Minka Balantič – bratu Francetu: pismo brez ovojnice. Cenzurirano: modra cenzurna črta čez vse strani pisma.

Kamnik, 20. 5. 1943.

Dragi France!lj!

Oprosti, ker Ti toliko časa nič ne pišemo. Prosil si nas, naj se kaj bolj pogosto oglašamo, mi pa vedno čakamo odgovora. Sedaj pa, če se bo dalo, se bomo malo poboljšali in Ti večkrat pisali, in Ti bo včasih pisala mama, včasih pa jaz. Prav srečni smo, kadar dobimo pismo od Tebe, kajti spomnimo se minulih časov, ko si bil še Ti doma. Toda upamo, da pride čas, ko se bomo po tako dolgem času spet videli. Da bi le ostal zdrav. Mi smo vsi zdravi, hvala Bogu. Kalvarija je vedno polna ljudi, tudi po kolenih hodijo na Kalvarijo za mir.

Drugače se imamo kar dobro. Letos, kakor kaže, bo po gozdovih precej borovnic in jagod, ki jih bomo z veseljem nabirali, ki bodo ljudem gasile žejo in marsi-

katere tudi nasitile. Hrane nam zaenkrat ne primanjkuje še, ker smo doma nekaj pridelali. Imamo se kar dobro, samo včasih se iz samega prijateljstva tudi malo sprema, a je takoj dobro. Samo po Tebi nam je vedno bolj dolgčas. Piši nam, kako se Ti kaj godi in da si ja zdrav. Vesela sem, da sem še vedno na starem mestu kakor tudi ata. Drugi teden bom imela šest dni dopusta in bova z mamo okopavali krompir. Mama ima res vedno veliko dela. To je še dobro, da je zdrava, da lahko dela.

V nedeljo se bomo šli slikat in takoj ko bodo slike narajene, Ti bomo takoj eno poslali, da boš videl, kakšni korenjaki smo in kako je že Tilka velika. V šoli ji gre dobro in ima zelo lepe zvezke in same enke, kar je sedaj najboljši red. Učimo jo tudi mi brati iz domačih knjig.

V Novem trgu je veliko otrok, dober znak, da "Ciganska vas" še ne bo izumrla. Tomanov Ivanček si je prejšnji teden zlomil nogo in so ga odpeljali v bolnišnico na Golnik. Saj veš, kakšno navado imajo otroci, da se spotikajo, in tako je nesrečno padel, da bo nekaj časa mir pred njim. Ivan ima še vedno tako navado, da spušča krave, da se same pasejo, in če se le da, so vedno na našem vrtu. Zadnjič sem vola tako nabila, da se je zjezil in jo ubral za meno in sem mu k sreči ušla.

Imamo vedno tak "šunder", ko otroci prepevajo na drugi strani in produ prelepe pesmi, kot so npr.: Singend wollen in druge, tako da smo vedno lahko dobre volje.

Moram končati, ker je ura že enajst in me že roka boli, ker sem včeraj kuhala večerjo in sem se malo opekla, veš, sem še vedno tako nerodna, kot sem bila včasih. Bodi prav lepo pozdravljen od vseh Tvojih domačih. Lepo pozdravi tudi Ti svoje prijatelje in nam kaj kmalu piši.

Najpristrčnejši pozdravi! Minka.

(Pripisi): Sprejmi pozdrave od ata. Srčne pozdrave mama. Pozdravljajo tudi Lojzka, Rezka in stari ata, ki so še vedno kar v postelji, sprašujejo pa večkrat zate. Tilka.

- Kalvarija: Kamniška Kalvarija se dviga po pobočju nad kamniškimi pokopališčem. Tja vodijo kapelice križevega pota, na vrhu pa je kapela s tremi križi. Po tradiciji so ljudje okoliških krajev že pred vojno radi romali na Kalvarijo, še posebej pa se je to dogajalo med vojno. Tudi pesnikova mati je romala tja gor po kolenih, da bi izprosila sinovo vrnitev.

- V nedeljo se bomo šli slikat: V družinskem albumu Balantičevi hranijo dve skupinski fotografiji iz leta 1943, Francetu pa je niso poslali, ker pošta ni več redno delovala.

- Učimo jo tudi mi brati iz domačih knjig: Sestra Tilka je med vojno obiskovala nemško šolo, ker na Gorenjskem in Štajerskem ni bilo nobene slovenske, pač v nasprotju s stanjem v Ljubljanski pokrajini, kjer so Italijani v celoti pustili slovensko šolstvo od osnovne šole do univerze.

- Singend wollen: Začetek nemške pesmi Singend wollen wir marschieren in die neue Zeit. To in druge

pesmi so se otroci obvezno učili v šoli, Balantičeva sestra Minka pa te pesmi primerno ironizira.

46

Minka Balantič – bratu Francetu: pismo. Poštni žig: Stein (Oberkrain), 2. 6. 1943 – Grahovo pri Cerknici (Lubiana), 10. 6. 1943.

Naslovnik: Gospod Balantič Franc, župnišče, Grahovo pri Cerknici. Italia.

Pošiljatelj: Balantitsch Maria, Stein, Neumarkt 40, Oberkrain

Priporočeno, cenzurirano: pismo prevlečeno z modro cenzorsko črto.

Kamnik, 1. 6. 1943.

Dragi Francelj!

Iskrena hvala za pismo. Včeraj popoldne nam ga je prinesel pismoša, ko je mama ravno nabirala za kوزه, in ko je prišla domov, smo ji takoj naznanili veselo novico in ji pokazali Tvoje pismo in vsi smo bili srečni, kajti težko smo že čakali Tvojega glasu. Praviš, da si zadovoljen in Ti prav radi verjamemo, da mora biti res zanimiv lov na žabe in ribe. Toda kaj takega pa ne bi nikdar mislili od Tebe, da boš kdaj žabe jedel. Sedaj pa vidimo, da si se res precej spremenil in postal velik korenjak.

Zanima Te, kako je z mojim premeščanjem, pa je sedaj že kar dobro, so si najbrž premislili in sem še vedno, hvala Bogu, na starem mestu. V nedeljo smo bili vsi nastavljeni glavarstva na izletu v Kamniški Bistrici. Peljali smo se z vozovi in je bilo kar prijetno, samo moja tovarišica in jaz sva jo prej popihali domov, ker naju je bolela glava, najbrž od vina, ker ga nisva navaženi. Sedaj imam dopust, toda škoda, ker bo prekmalu minil.

Tu v Kamniku je precej spremenjeno, je precej novih hiš, nekaj pa so jih tudi odstranili. Saj se najbrž spomniš Šafarjeve gostilne v Podgori. Tam, kjer je stala ta hiša, pelje sedaj lepa bela cesta in je prav lep razgled na planine. Tudi drugih takih sprememb je veliko, ki smo jih veseli, in če bi Ti hotela vse napisati, mi gotovo zmanjka prostora. Imamo se kar dobro in si ne moreš misliti, kako smo se mi že navadili na lesene cokle, tudi gospoda jih nosi. So zelo pripravne, samo malo preveč ropotajo.

Kadar nam je dolgčas, beremo. Veš, še nikoli nisem prebrala toliko knjig, kot sem jih sedaj, pa tudi Tebi bi jih rada posodila, pa si jih najbrž te že vse prebral.

Ti si pa gotovo vedno zaposlen in moraš, ubožec, delati. Kadar boš imel kaj časa, piši! Prihodnjič Ti bo pisala najbrž mama. Ostani zdrav. Vedno molimo, da bi ostal Ti kakor tudi mi zdrav in srečen do svidenja. Sprejmi iskrene pozdrave od vseh sosedov, Tvojih tet, starega ata, prav posebno še od mame, ata, Tilke in Minke.

- Iskrena hvala za pismo: Minka se mu zahvaljuje za pismo z dne 15. 5. 1943, kajti ko je pisala bratu 20. 5., Francetovega pisma še niso prejeli.

- Šafarjeva gostilna v Podgori: Severno od Novega trga je stal tik pod Starim gradom zaselek skupaj gne-

tenih hiš, med katerimi je komaj našla prostor ozka pot. Nemci so med vojno tudi v mestnem središču podrli posamezne stavbe, ki so oteževale sodobnejši promet. Ko so pred desetletjem v Kamniku gradili zahtodno obvoznico, so morali podreti skoro vse hiše v zaselku Podgora, zaradi nove ceste so takrat podrli tudi Balantičevo hišo na bregu Kamniške Bistrice.

- *Kako smo se navadili na cokle:* Cokle so postale zanimive in koristne, ker je bilo med vojno težko za usnje, čevlje je bilo mogoče kupiti samo z uradno dobavnico, z "becugšajnom".

- *Prihodnjič Ti bo pisala najbrž mama:* V Balantičevi zapuščini ni ohranjeno nobeno materino pismo sinu Francetu po 25. 6. 1942.

47

Balantič – domačim: pismo.
Poštni žig: Lubiana – Ljubljana, 22. 6. 1943.
Naslovnik: Gospa Balantič Marija, Neumarkt 40, Stein, Oberkrain, Deutschland.
Pošiljatelj: Balantič Franc, Ciglarjeva 27, Ljubljana, Italija.
Priporočeno, cenzurirano: Geoeffnet – geprüeft: Oberkommando der Wehrmacht.

Ljubljana, 22. 6. 1943.

Dragi domači!

Z veliko težavo sem se spet pripravil k pisanju. Sedaj sem bil nekaj dni v Ljubljani pri svojih starih znancih na obisku. Danes grem spet nazaj v Grahovo. Vesel sem, res zelo vesel, da mi ni treba biti v tej dolgočasni in soparni Ljubljani, ko je zunaj na deželi tako lepo. Obiskal sem tudi botra Tomanovega Korlna, ki je tukaj v bolnišnici. Upam, da bo kmalu boljši. Povedal mi je, kako se imate, in pravi, da sem videti mnogo bolj trden kakor nekdanje dni. Seveda, ko mi zdaj ničesar ne manjka in sem pod močnim soncem. Tu v Ljubljani sem se dal tudi slikati, in ko bodo gotove, vam bom eno poslal, da boste videli, kakšen sem.

Kako se imate vi? Veseli me, da je Minka ostala doma, saj je tako najbolje. Tilka naj se le pridno uči brati in pisati, da bo nekoč kaj znala.

Vidite, moje pismo je bolj kratko, a upam, da boste vseeno veseli. Boste vsaj vedeli, da se še spomnim na vas. Bodite pa vsaj vi bolj pridni in mi več pišite! In nikar mi ne zamerite!

Vas pozdravlja vse skupaj vaš France.

P. S.: Pismo pošljite kar v Grahovo, da se ne boste zmotili.

- *Sedaj sem bil nekaj dni v Ljubljani:* Balantič je porredko dobil priložnost, da je prišel v Ljubljano, bodisi da je obiskal prijatelje bodisi da je obiskal urednika Dom in sveta dr. Tineta Debeljaka. Bržkone si je nekoliko oddahnil od ne vedno prijetnega vojaškega življenja v postojanki.

- *Obiskal sem tudi botra Tomanovega Korlna:* Med nemško okupacijo je bila osrednja bolnišnica za Goranjsko na Golniku, izjemoma pa so bolnike pošiljali

tudi v Ljubljano. Tam je Balantič obiskal svojega krstnega botra Karla Benkoviča. To je bil eden redkih medvojnih Balantičevih osebnih stikov s prebivalci onstran meje.

- *Tu v Ljubljani sem se dal tudi slikati:* Balantič se je fotografiral v civilu in je to zadnja znana njegova civilna fotografija.

48

Balantič – domačim: pismo.
Poštni žig: Rakek (Lubiana), 27. 7. 1943.
Naslovnik: Gospa Balantič Marija, Neumarkt 40, Stein, Oberkrain, Deutschland.
Priporočeno, cenzurirano: Geoeffnet: OKW (Oberkommando der Wehrmacht).

Grahovo, 27. 7. 1943.

Dragi domači!

Pasji dnevi so zelo vroči in zato se še težje pripravim k pisanju kakor prej. Ne smete mi zameriti! Z menoj je vse v redu, zdrav sem in zadovoljen. Da bi le vi bili tako. Odprite, ker vam nisem nič pisal, niti za atov in Minkin god. Saj me poznate, da kljub temu večkrat mislim na vas. Vesel sem vsakega sporočila od vas o Kamniku in znancih. Zelo vesel sem bil Minkine slike. Tudi jaz vam pošiljam svojo. Saj bi vam še marsikaj pisal, pa besede tako ne povedo dosti. Se bom že kaj kmalu spet oglašil. Vi mi pa lahko kaj večkrat pišete!

Pozdravljam vse! Vaš France.

- *Zelo sem bil vesel Minkine slike:* Sestra Minka mu je verjetno poslala svojo fotografijo, ki jo je napravil slikar Stane Cuderman, ki se je med vojno ukvarjal s fotografiranjem, veliko tudi za obvezne osebne izkaznice.

- *Tudi jaz vam pošiljam svojo sliko:* Domačim je poslal svojo zadnjo civilno fotografijo.

49

Minka Balantič – bratu Francetu: pismo.
Poštni žig: Stein (Oberkrain), 11. 8. 1943.
Naslovnik: Gospod Balantič Franc, župnišče, Grahovo pri Cerknici, Italia.
Pošiljatelj: Balantič Maria, Stein, Neumarkt 40, Oberkrain.
Priporočeno, cenzurirano: Geoeffnet: OKW (Oberkommando der Wehrmacht).
Posebna oznaka na ovojnici: Retour – Postverkehr z. Z. eingestellt.

Kamnik, 11. 8. 1943.

Dragi Francelj!

Najlepša hvala za pismo. Prav težko smo že čakali Tvojega glasu. Najbolj pa nas je razveselila Tvoja slika in Ti moramo reči, da si res fest fant, in se prav lepo zahvalimo zanjo. Tudi mi bi Ti radi poslali našo, od nas vseh, pa moramo nekaj časa počakati, ker slikajo samo za legitimacije.

Mi smo zdravi in še za silo zadovoljni in smo prav veseli, da si tudi Ti, hvala Bogu, zdrav. Poletje gre že h koncu in zato so zadnji poletni dnevi še bolj vroči, to

GRADIVO ZA ZGODOVINO

pa še bolj občutite vi, ki ste bolj na jugu in je tam miljeje podnebje. Sedaj sem imela zopet osem dni dopusta, ki se mi je zelo prilregel. Bila sem dva dni na Veliki planini, potem pa sem morala iti domov, ker mi je zmanjkalo hrane. Tudi Ti, vem, bi si rad privoščil, da bi po dolgem času pogledal naše lepe hribe, pa ti ni treba biti nič žal, dragi Francelj. Prišel bo še tudi čas, ko jo boš mahnil kakor včasih s težkim nahrbtnikom proti Kamniškemu sedlu – in mi to trdno upamo.

Kako pa drugače? Ali se hodiš kaj kopat, pa si, revež, gotovo vedno zelo zaposlen, da Ti ostaja zelo malo časa. Letos se še jaz nisem nikdar kopala, ker je, saj veš, zelo mrzla Bistrica. Veš, dragi Francelj, kadar boš prišel domov, Ti bova z mamo pripravili eno skledo šmorna in veliko solate, saj se gotovo spomniš, da si moral včasih samo to jesti. No, samo da enkrat pridejo skupaj, potem se bomo že naprej pomenili.

Tu pri nas gre vse starim potom naprej. Delamo, kolikor se nam ljubi, preveč ne, pretegnili se ne bomo, to si lahko brez skrbi. Molimo tudi vedno, da bi ostali zdravi, posebno pa še Ti, ljubi Francelj.

Prav kmalu se spet oglasi. Prav lepo Te pozdravljajo tete, stari ata, najbolj pa Tvoji domači. Minka.

(Pripisi:) Sprejmi lepe pozdrave od Tvojega ata. Srčne pozdrave. Mama in Tilka.

- *Retour: Postverkehr z. Z. eingestellt:* Nazaj! Poštni promet začasno ustavljen. Pismo, ki ga je Minka Balantič pisala svojemu bratu, je bilo vrnjeno v Kamnik, kar je bilo potrjeno s poštnim žigom na hrbtni strani ovojnice: Stein (Oberkrain), 24. 9. 1943. Pismo je ohranjeno v družinskem arhivu Balantičevih v Kamniku in ne v Arhivu Slovenije v Ljubljani, kjer se nahajajo vsa ostala pisma, ki so jih domači pisali Francetu bodisi v Ljubljano bodisi v Grahovo. Pismo je bilo vrnjeno bržkone zato, ker pošta zaradi kakšnih vojaških zapletov na Bloški planoti ni mogla delati. To pismo, ki ga Balantič ni nikoli dobil, je hkrati zadnje znano pismo, ki so ga domači poslali Balantiču.

- *Najlepša hvala za pismo:* Minka odgovarja na bratovo pismo z dne 27. 7. 1943, v katerem je domačim poslal svojo fotografijo.

- *Tudi mi bi Ti radi poslali svojo:* Sklepati je mogoče, da se je skupinsko fotografiranje tako zavleklo, da Balantič ni nikoli dobil slike domačih.

- *Prišel bo čas, ko jo boš mahnil kakor včasih s težkim nahrbtnikom proti Kamniškemu sedlu:* Balantič je v dijaških letih pred vojno zelo rad sam ali v družbi sovrstnikov obiskoval bližnje Kamniške planine.

50

Balantič – domačim: pismo brez ovojnice.

Ljubljana, 28. 9. 1943.

Dragi domači!

Gotovo ste bili že v skrbeh, da se toliko časa nisem nič oglasil. Tudi mene skrbi, ker ne zvem nič od vas. Upam, da je z vami vse v redu. Jaz sem že nekaj več kakor teden dni v Ljubljani. Dobri Bog je tako hotel, da sem ostal živ in zdrav. In Vanj zaupam še tudi naprej.

Pišite mi, kako je z vami, ker menda že od (julija – prečrtano) avgusta nisem dobil nobene pošte. Zadnja je bila, mislim, takrat, ko je bila notri Minkina slika. Ali ste mojo sliko dobili?

Spet bo kratko moje pismo, a upajmo, da bo še prilika, da se bomo temveč pogovorili. Pozdravite teti in starega ata!

Najlepše pozdrave vsem! Vaš France.

Pišite mi v Ljubljano!

- *Jaz sem že nekaj več kakor teden dni v Ljubljani:* Po italijanski kapitulaciji 8. septembra 1943 so se vaški stražarji loške doline zbrali v Pudobu pri Ložu. Po nekaj dneh so poslopje, v katerem se je nahajal del vaških stražarjev pod Kremžarjevim poveljstvom, obkolile partizanske enote. Ker je Kremžar zavrnil vdajo, so partizani začeli z ognjeno oblego, ki je domala uničila postojanko. Proti jutru se je skupina vaških stražarjev pod Kremžarjevim poveljstvom uspela rešiti iz obroča in se čez Javornike prebiti do Rakeka in naprej do Ljubljane.

- *Dobri Bog je tako hotel, da sem ostal živ in zdrav:* Balantič se je med oblego prvič znašel v neposrednem soočenju s smrtjo. To pot se je rešil najtežjega.

- *Pišite mi, kako je z vami, ker menda že od (julija) avgusta nisem dobil nobene pošte:* Zadnje pismo, ki je v evidenci in ga je Balantič dobil od domačih, je bilo pismo sestre Minke z dne 1. 6. 1943, kajti naslednje z datumom 11. 8. 1943 je bilo vrnjeno. Seveda je možno, da je bilo v vmesnem času še kakšno, pa se ni ohranilo.

- *Pišite mi v Ljubljano:* Balantič je po vrnitvi v Ljubljano pristopil k slovenskemu domobranstvu in nekako do konca oktobra 1943 služil na bloku na Dolenjski cesti blizu Rudnika. Iz tega časa nam ni ohranjeno nobeno pismo ne z ene ne z druge strani. Niti ne vemo, ali je domačim v novembru kaj sporočil, da ponovno odhaja v Grahovo. Po dosedanjih izsledkih je mogoče trditi, da je Balantič domačim pisal še v novembru, in sicer iz Ljubljane, kjer se je zadrževal teden pred svojo smrtjo. To pismo naj bi bilo iz neznanih razlogov vrnjeno na Balantičev ljubljanski naslov, domačim pa ga je že po njegovi smrti poslala Lojzka Plahuta.

DODATEK

Ker je usoda Balantičevih pisem in korespondence z njim ob njegovem tragičnem koncu 24. novembra 1943, ko je zgorel v domobranski postojanski v Grahovem skupaj s tridesetimi sobojevniki, precej pomanjkljivo ohranjena, je prav, če objavimo še četvero pisem, ki posredno pojasnujejo nekatere podrobnosti bodisi iz njegovih zadnjih dni bodisi iz časa neposredno po njegovi smrti. Pisma objavljamo kot temeljno dokumentarno gradivo.

Najprej je potrebno opozoriti na zapis Marije Mišič, ki je v obliki pisma Mojim rajnim nastal 3. decembra 1943 v Podpeči, kamor se je pred partizansko nevarnostjo umaknila k svojim sorodnikom. Drugo je pismo Lojzke Plahuta, ki ga je iz Ljubljane 10. januarja 1944 pisala Balantičevim v Kamnik, dvoje pisem pa je Ba-

lantičevim poslal urednik Franc Kremžar, oče Balantičevega prijatelja Franceta Kremžarja, marca oziroma junija 1944.

1
Marija Mišič – Dragim rajnim: neodposlano pismo.

(Podpeč), 3. 12. 1943.

Dragim rajnim!

Danes je tretji december. God mojih dragih Francetov. Vseh se spominjam z žalostnim srcem. Tebe, moj ljubi bratec, prijatelja Kremžarja, najbolj pa mi krvavi srce ob spominu na Tebe, moj nepozabni France. Nisem vedela, kaj si mi bil, zdaj šele vem, da si mi bil vse. Ker okrog mene je vse prazno, tako strašno prazno. Ko bi Te ugledala, ah, najsrečnejša bi bila med vsemi. France, tisti kratki večeri, polni ljubezni, skoraj bi rekla bratovske ljubezni. Kako si mi razodeval, da me ljubiš. Nisem Ti verjela, študent si, sem Ti večkrat rekla. Pa ko sem Te globlje spoznala, sem videla, da me ne misliš varati. Kako sva kovala načrte, čeprav se nisi Ti nikdar jasno izrazil o bodočnosti. Da se še nič ne ve, kaj bo še vse do konca vojne, si vedno dejal.

In tisti usodni dan, ko sem morala od doma, da sem Ti ustregla, ker si me tako prosil, naj ne čakam partizanov, ki mi strežejo po življenju. Šla sem, čeprav težko, kot bi slutila, kaj me še vse čaka. Potem je prišel tisti večer, zadnji ... Kot dolga spoved je bil najin razgovor. Vse od kraja do konca sva si pripovedovala. Zdi se mi, da še nikdar ne tako odkrito. Kako sem bila srečna, saj si bil poleg mene Ti! Ko sem zjutraj odhajala v družbi sestre in prijateljice, ste prišli še vsi dragi k slovesu. Nekam lahko smo se poslovili, brez slutenj. Še zdaj Te vidim, ko si stal pred Baragovo trgovino v belkasti kapi in gledal za nami. Še pogled in ne vidimo se več!

Oh, kje ste dnevi polne sreče? Zdaj nas tako strašno tepe usodno svoje gorje, solze, ki bi kapale na grob, bi vam povedale vse. Povedale bi tudi, da tako mnogokrat kapljajo, ko nihče ne vidi, le Bog, in da so ti trenutki grenki, tako strašno grenki, da ste vi srečnejši od nas. Zato pa se nas spomnite, prosite Boga, naj nam da moči, naj nam dodeli tako zaželeni mir. Če pa je božja volja, da gremo kmalu za vami, bo pa veselo svidenje, saj križ nam sveti govori, da vidimo se nad zvezdami.

Torej počivajte v miru, moji dragi, po smrti pa na svidenje! Marija.

- Podpeč, 3. 12. 1943: Marija Mišič se je z Bločic zaradi partizanskih groženj umaknila k sorodnikom v Podpeč na Barju, kjer jo je po grahovski tragediji obiskal Stane Tomažič, ki se je rešil s še šestimi drugimi sobojevniki po končani bitki iz Krajčeve hiše, in ji pripovedoval o Balantičevi smrti.

- Danes je 3. december. God mojih dragih Francetov: Gre za njenega brata Franceta, ki je skupaj z njenim najmlajšim bratom Alojzom zgorel v postojanki, gre za Franceta Kremžarja in Franceta Balantiča, ki so vsi godovali isti dan.

- Najbolj pa mi zakrvavi srce ob spominu na Tebe, moj nepozabni France: Glede odnosov med Mišičevo in

Balantičem so obstajale le domneve, splošna opažanja, nekatera pričevanja bližnjih njenih ljudi. Pričujoči zapis, nekakšno neodposlano pismo, ki so ga po Marijini smrti našli v njeni zapuščini v Parizu, pa je razkrilo njuno dejansko zvezo. Balantič se je z njo seznanil v Grahovem, kjer je bila Mišičeva družina z Bločic mesece pred italijansko kapitulacijo v zaščiti vaških stražarjev, po kapitulaciji pa so se vrnil na dom. Ko se je Balantič novembra vrnil na Bloke, se je gotovo večkrat oglasil pri Mišičevih na Bločicah in tam užil nekaj tako pogrešane domačnosti. Po njenem pričevanju ji je zaupal v hrambo nekaj svojih stvari, med drugim tudi svojo civilno obleko.

- Nisem Ti verjela, študent si: Čeprav je bil Balantič po ponašanju preprost, je v dekletu s kmetov vzbujal nešteto pomislekov, ker je bil šolan in razgledan, ona pa, čeravno v svojem okolju dejavna, vendarle daleč od njega. Balantič ji ni nikoli izročil kakšne pesmi, takrat niti tega ni vedela, da piše.

- In tisti usodni dan: Marija Mišič se je umaknila z Blok 16. 11. 1943, devet dni pred napadom na grahovsko postojanko.

- Tam na pokopališču počivajo vaši zemski ostanki. Kako rada bi šla tja: Mišičeva med vojno zaradi razmer na Blokah ni mogla obiskati skupnega groba v Grahovem, kjer je pokopan tudi Balantič. Maja 1945 se je umaknila na Koroško. Dva druga njena brata sta bila vrnjena in ubita v Rogu, sama pa je ob misli, da so doma vsi pobiti, odšla v samostan v L'Hay, ki leži južno od Pariza, po desetletjih pa večkrat obiskala domači kraj in Balantičev grob, obiskala pa tudi Balantičeve v Kamniku. Leta 1987 je bila zadnjič na obisku, kajti še istega leta je umrla zaradi levkemije. Po njeni smrti je po osebnih zvezi samostanskih sester preko Beograda in Ljubljane priromalo njeno neodposlano pismo k Balantičevim v Kamnik, da izpriča še eno resnico o pesniku Balantiču.

2
Lojzka Plahuta – Balantičevim: pismo brez ovojnice.

Ljubljana, 10. 1. 1944.

Čenjena rodbina Balantičeva!

Bila sem pri gospodnji vašega Franceta, kakor sem vam obljubila. Upam, da ste prejeli njegovo pismo, katero ni šlo naprej po pošti, ampak je prišlo nazaj h gospodnji. To je bilo njegovo zadnje pismo, namenjeno vam in gospodinja mi ga je izročila, naj ga vam jaz pošljem. Zelo pogreša Franceta, kajti ljubila ga je, kot bi bil njen. Bil je zares dober in miren fant, tako mi je večkrat rekla. Povedala mi je tole:

Ona nič ne ve, ali je France kaj podpisal v Gonarsu ali ne. Nekateri so ji povedali, da je podpisal in da na podlagi tega je on šel domov. Na dan sv. Jožefa se je odločil, da gre stran in da ga ne bo kmalu nazaj. Gospodinja pa ni nič vedela, kam in kako je bila vsa stvar. Torej, šel je za svojim prijateljem Kremžarjem v Grahovo. Po daljšem času se je vrnil v Ljubljano in se oglasil pri gospodnji in ji rekel, da se prav dobro počuti. Potem je bil prestavljen na Krško, nato v Škofljico in v Ljubljano. Ko je bil v Ljubljani, je bil vsak dan pri gospodnji in ji potožil, da je lačen. Ona mu je vsak dan dajala hrano. Enkrat je prišel na pol nag in pre-

mražen. Dobri ljudje so mu priskočili na pomoč. Malo pred Vsemi svetimi je bil zadnjikrat pri gospodinji in vzel vso boljšo obleko s seboj v Grahovo in od tam se revček ni več vrnil. Enkrat se je peljal skozi Domžale službeno in je bil srečen, ker je bil tako blizu doma. Rekel je gospodinji: "V kratkem bom šel domov in bom moji mami in atu vse povedal, kako je z menoj. Za pet mesecev, ko je bil France v internaciji, ni gospodinji nobeden nič plačal. To bom plačala jaz, lir 250.-. Drugo pa, je rekla gospodinja, mu nič ne računa, kar je hrane dajala nazadnje. Zaenkrat še ni treba nič plačati moji mami.

Vas prisrčno pozdravlja Lojzka Plahuta.

- Bila sem pri gospodinji vašega Franceta, kakor sem obljubila: Iz zapisa je mogoče sklepati, da so se Balantičevi obrnili na Plahutovo za najnujnejše informacije o Francetu, vsekakor pa je moralo obstajati vsaj še eno pismo Lojzke Plahutove, v katerem je Balantičeve obvestila o nekaterih okoliščinah.

- Upam, da ste prejeli njegovo pismo, katero ni šlo naprej po pošti, ampak je prišlo nazaj h gospodinji: Balantič je zadnje pismo domačim napisal ob svojem zadnjem obisku v Ljubljani, to je bilo dober teden pred svojo smrtjo. Ni znano, zakaj ni šlo po pošti naprej in je bilo vrnjeno na Ciglerjevo 27, k Balantičevi gospodinji, verjetno je na ovojnici navedel svoj ljubljanski naslov. Plahutova je Balantičovo pismo poslala kmalu po njegovi smrti, vsekakor potem, ko so iz časopisov (Karawanken Bote, Krainburg, 8. 12. 1943) zvedeli za grahovsko tragedijo. Pesnikova mlajša sestra Tilka v svojih doslej še ne objavljenih spominih glede zadnjega pisma navaja naslednje okoliščine: "Nekega decembrskega dne leta 1943 smo dobili časopis, v katerem je pisalo o bitki v Grahovem, spopadli so se partizani in domobranci. Med domobranci, ki so v tem boju padli, je bil tudi France Balantič. Kaj se je zgodilo v moji otroški duši, nisem mogla dojeti. Vedela sem le, da našega Franceta ni več, česar pa nisem mogla sprejeti. Vem, da sem še kasneje, v letih po vojni, sanjala o tem, da je prišel, da smo bili vsi srečni, posebno pa mama, ki se s sinovo smrtjo ni mogla sprijazniti ... Prišlo je pismo. 'Ne skrbite zame, kmalu se bomo videli. Pazite nase. Vse pozdravlja vaš France.' Na brvi pred hišo sva obstali, mama s Francevim pismom v roki, jaz ob njej, tesno ob njej, držala sem se za njeno krilo. Boleč vzdih se je iztrgal iz maminih prsi, rana se je odprla. Pismo je ostalo v maminih rokah, z njo je bilo v prekokanih nočeh toliko časa, da je presahnila žalost in se zgubila v neskončnost. V letih, ko so Franceta in njegove pesmi pretehtavali in merili njihovo vrednost, ko so obsojali mladega domobranca – izdajalca, je spet krvavelo mamino in naše srce."

- Ona nič ne ve, ali je France kaj podpisal v Gonarsu: Po dosedanjih raziskovanjih okoliščin Balantičeve vrnitve iz taborišča Gonars novembra 1942 je brez zadržkov mogoče reči, da Balantič ni ničesar podpisal, kar bi ga obvezovalo k vstopu med vaše stražarje. Njegovo izpušitev je dosegel moščanski župnik Miha Jenko, in sicer se je 31. oktobra 1942 s prošnjo za devetinštirideset taboriščnikov v Gonarsu obrnil na komando 11. armadnega korpusa in dosegel, da so jih petindvajset izpustili, med njimi tudi Balantiča, ki po vrnitvi nikakor ni vstopil med vaše stražarje.

- Na dan sv. Jožefa se je odločil, da gre stran: Dokumentirano je, da je Balantič odšel v Grahovo 19. marca 1943, in sicer skupaj z Ivanom Lozarjem. Peljala sta se z vlakom do Rakeka. Ohranjena je celo vozna karta.

- Potem je bil prestavljen na Krško, nato v Škofljico in v Ljubljano: Nobenih podatkov ni, da bi bil Balantič kdaj prestavljen v Krško, znano pa je, da je služil na bloku med Rudnikom in Škofljico, a je ves ta čas bival v Ljubljani.

- Enkrat je prišel na pol nag in premražen: Navedek bi se mogel nanašati samo na čas neposredno po rešitvi iz Pudoba, ko je v resnici ves strgan in premražen pribežal v Ljubljano.

- Malo pred vsemi svetimi je bil zadnjikrat pri gospodinji in vzel vso boljšo obleko v Grahovo: Datum ponovnega Balantičevga odhoda v Grahovo ni znan, vsekakor je postojanka znova zaživela v prvi polovici novembra, a bila že 24. novembra uničena. Vsekakor pa se je teden pred smrtjo še oglasil v Ljubljani, kar je potrdil Ciril Kovač, ki se je z Balantičem srečal v Mostah in sta potem skupaj v pogovoru peš odšla do Frančiškanske (zdaj Nazorjeve) ulice.

- Enkrat se je peljal skozi Domžale: O tem ni nobenih dokumentov, je pa mogoče, da je opravil kakšno tako službeno pot v času, ko se je kot domobranec zadrževal v Ljubljani.

- V kratkem bom šel domov in bom moji mami in atu vse povedal, kako je z menoj: Ta Balantičeva izjava potrjuje okoliščino, da domači niso vedeli, da je France v uniformi protikomunističnih bojevnikov.

3

Franc Kremžar – Minki Balantič: pismo.

Poštni žig: Lubiana/Ljubljana (datum nečitljiv) – Stein (Oberkrain), 22. 3. 1944.

Naslovnik: Gospodična Balantič Marija, Neumarkt 40, Stein, Oberkrain.

Pošiljatelj: Franc Kremžar, urednik, Ljubljana – Moste, Šušteršičeva ulica 2.

Priporočeno.

Ljubljana, 8. 3. 1944.

Spoštovani Balantičevi!

Res z veseljem sem dobil te dni vaše pismo od 21. svečana ter se vam vsem za poslano vrstice iskreno zahvaljujem. Kljub žalosti, ki tare vas in nas, smo vseeno veseli, da ste nam pisali, ko sicer nismo bili znani, marveč smo mi poznali le vašega, vi pa našega Franceta.

Zdaj oba naša draga fanta počivata skupaj v skupnem grobu v Grahovem. Če bo kdaj mogoče – na to pač mislim – jih bomo dali odkopati, da bosta skupaj s tretjim tovarišem prepeljana v Ljubljano, kjer bi rad videl, da bi vsi trije počivali v našem grobu, da bo tudi vam bliže do – njega, ki ste ga tako radi imeli in on vas vse.

Obžalujem le to, da ste strašno novico morali izvedeti iz časopisa, ko mi je Franceljnov in Francetov prijatelj

Tršar obljubil, da vam bo pisal in vam je baje pisal šest strani dolgo pismo, ki ga pa bržkone niste dobili.

Smrt je huda stvar, dvakrat huda, če umrje tako mlad in upanja poln fant, up staršev in sestra, še večji up pa svojega naroda. In to je vaš Francelj v resnici bil, saj je bil največji pesniški talent, kar smo jih zdaj imeli. Toda vendarle moramo tudi tako smrt vdano sprejeti iz božje roke, zlasti še, ker so vsi tako lepo umrli, umrli za dobro in sveto stvar ter pripravljeni za pot v večnost. To tolaži nas, to naj tolaži tudi vas.

Vaš Francelj pa je svojo smrt slutil, saj je v svojih prekrasnih pesmih venomer o njej pel ter celo napovedal, da bo njegovo truplo zgorelo, da "njegovih kosti ne bo toliko, da sestra moja v ruti jih nesla na Žale".

Tukaj v cerkvi sv. Družine se vsak teden bere po ena sv. maša za vašega in ena za našega. Povedati vam namreč moram, da je vaš Francelj pri gospodinji imel shranjenih 1000 lir. Ko smo zvedeli za smrt naših fantov, smo se z g. župnikom Jenkom posvetovali, kaj bi s tistimi 1000 lirami. Ni kazalo, da bi vam jih poslali, pač pa smo sklenili, da 500 lir dobi gospodinja za stanovanje, ker je Francelj še vedno pri njej stanoval, 500 lir pa smo dali za maše, ki naj se bero za njegov dušni pokoj. Upam, da je tako vam prav. Slovesno zadušnico pa smo dali opraviti za oba skupaj v naši cerkvi.

Ker sem že pri pesmih, vam moram sporočiti, da bodo v kratkem izšle njegove pesmi. Posebej izide v knjižici njegov sonetni venec, posebej pa v drugi knjigi vse njegove pesmi. Žal je nesreča poleg njega zadela tudi njegove najnovejše in najboljše pesmi, ki so z njim vred zgorele. Od teh oddanih pesmi bo kakih 5000–7000 lir dohodka, ki ga prejmete vi, kadar bo mogoče. Prosim vas, da mi sporočite, kdo sme tisti denar dvigniti in kam ga spraviti, da bo po vaših namerah. Morebiti bi se tukaj kaj kupilo, morebiti vam poslalo, tega ne vem, zato prosim, da mi to sporočite. Če želite, da bi denar jaz prevzel, mi pišite tudi to v obliki kakega pooblastila.

Poleg tega je pri njegovi gospodinji še precej njegovih knjig, ki bodo vam gotovo drag spomin na rajnika. Med drugimi so tudi slovenske narodne pesmi, ki bi zdaj nekdo dal zanje kar 1000 lir, vendar jaz mislim, da jih ne kaže prodajati, marveč jih vi imejte za spomin. Je še nekaj obleke, ki je pa slaba, vendar je tudi ne kaže zavreči. Ko bo mogoče, jo boste že vi dali, kakor vam bo kazalo.

G. dr. Debeljak, ki ureja pesmi vašega sina, me je tudi naprosil, naj vam sporočim njegovo prošnjo: poiščite doma, ali je tam še kaj njegovih pesmi, pa jih čimprej pošljite meni, da bodo z drugimi izšle, če bodo seveda porabne. Morebiti bi jih prepisali in prepise sem poslali, da bi rokopise vi imeli za drag spomin. Tudi rokopisi njegovih pesmi bodo namreč drag spomin ter se tukaj gospodje zelo zanimajo za njegov rokopis, ki bi ga marsikdo rad imel. Iz tega razvidite, da je vaš Francelj, dasi je njegovo življenje poznalo komaj dva-ndvajset pomlad, vendarle dosti storil in bo ime Franceta Balantiča trajno ohranjeno v slovenski literarni zgodovini, njegova junaška smrt pa ga je postavila tudi v slovensko narodno zgodovino.

Dne 24. prosinca – ravno ob dvomesečnem dnevu njihove smrti – so v Ljubljani v deželnem gledališču priredili veliko slovesnost v spomin grahovskim junakom, zlasti pa Francetu Balantiču, ki so o njem govorili in njegove pesmi deklamirali. Nastopili so vsi mladi slovenski pesniki in pisatelji. Navzoči so bili vsi zastopniki oblasti, vsa slovenska znanstvena in umetniška družba ter mnogo drugih slovenskih ljudi, ki so tako silno lepo počastili spomin vašega sina. "Slovenec" pa je prinesel o njem več člankov že kmalu po smrti, nato pa ob tej slovesnosti spet celo stran. Doma imam tudi njegovo sliko iz zadnjih časov, ki vas bo zanimala in bi jo gotovo radi imeli. Jo bom dal pomnožiti, da vam jo o priliki pošljem, saj je menda iz zadnje dobe v Grahovem, to se pravi iz lanskega poletja.

Drugega vam za zdaj nimam sporočati, upam pa, da vam je vsaj to v nekako, dasi slabo tolažbo, ker tistih, ki so šli od nas, več ne bo. Ker pa smo kristjani, vemo in verujemo, kar so verovali tudi naši fantje, da umirajo za lepše življenje. Jaz vsaj sem prepričan, da taka smrt dobrih in vernih fantov za večne božje ideje ni le blagoslov njim samim, marveč tudi nam, ki smo jim bili dragi.

Bog naj vas tolaži. Prisrčno vas pozdravljamo vsi Kremžarjevi, zlasti pa jaz kot oče. Franc Kremžar.

- Res z veseljem sem te dni dobil vaše pismo z dne 21. svečana: Vsekakor so se Balantičevi prvi obrnili na Kremžarjeve v Ljubljani, da bi dobili kakšna neposrednejša sporočila o usodi sina Franceta. Pismo ni ohranjeno.

- Če bo kdaj mogoče – na to pač mislimo – jih bomo dali odkopati, da bosta skupaj s tretjim tovarišem prepeljana v Ljubljano.: Individualni prekop bi bil že takrat, torej neposredno po tragediji skoro nemogoč, ker so bila trupla močno zgorela, zlasti vseh tistih, ki jih je smrt zatekla na podstrešju Krajčeve hiše. Izjemoma je bilo nekaj trupel mogoče identificirati na pogorišču in so jih sorodniki pokopali posebej na domačih pokopališčih, medtem ko so bili zemeljski preostanki ostalih pokopani v skupni grob. Razmere so bile ves preostali vojni čas v Grahovem in bližnji okolici take, da ni bilo mogoče misliti na kakšen prekop, po vojni pa je bil skupni grob itak dolga leta potisnjen v pozabo, saj so domači terenci sleherni poskus pietetnega označevanja z rožami ali svečami v kali zatrli. Tretji izmed pokopanih v skupni grob je bil študent Bogdan Lavrič.

- Obžalujem, da ste strašno novico morali izvedeti iz časopisa: Kremžarjevi Balantičevih niso obvestili o sinovi tragediji. To naj bi storil Francetov prijatelj Marijan Tršar, ki je imel že prej stike z Balantičevimi, vendar njegovega pisma niso dobili. Tako so za grahovske dogodke zvedeli iz gorenjskega dvojezičnega časopisa Karawanken Bote, ki je med vojno izhajal v Kranju.

- Vaš Francelj pa je svojo smrt slutil: Kremžar ima v mislih Balantičevo pesem Žalostinka in verza: Saj ne bo sestrice, / da bi v ruti nesla njih na Žale.

- Ker sem že pri pesmih, vam moram sporočiti, da bodo v kratkem izšle njegove pesmi: Balantičeva zbirka V OGNJU GROZE PLAPOLAM je izšla konec maja 1944.

GRADIVO ZA ZGODOVINO

- Posebej izide v knjižici njegov sonetni venec: Balantičev VENEC je izšel v razkošni bibliofilski izdaji z grafično opremo Marijana Tršarja prav tako leta 1944.

- Poiščite doma, ali je tam še kaj njegovih pesmi: Balantič je ob odhodu od doma aprila 1941 vzel s seboj vse, kar se mu je zdelo vredno, ostale papirje pa požgal. V njegovi literarni zapuščini so se ohranili le naključni drobci, tako osnutek pesmi *Moje delo*, a je pesem Balantič imel s seboj v čistopisu. Balantičevi niso mogli poslati v Ljubljano nobene Francetove pesmi.

- Dne 24. prosinca so v Ljubljani v deželnem gledališču priredili veliko slovesnost v spomin grahovskim junakom, zlasti pa Francetu Balantiču: V Drami so na spominskem večeru 24. januarja 1944 predstavili dela Nikolaja Jeločnika, Mitje Šarabona, Severina Šalija, Jožeta Krivca, Vinka Beličiča in Stanka Kocipra, prebrani pa sta bili tudi Balantičevi pesmi *Doma* in *Jesenski spev*, izvajali pa so tudi pesmi Ne najdem domov in *Zasuta usta* v uglasbitvi skladatelja Jožeta Osane.

- "Slovenec" pa je prinesel o njem več člankov že kmalu po smrti, nato pa ob tej slovesnosti spet celo stran: Dnevni časopis *Slovenec* je o Balantičevi smrti dne 28. 11. 1943 objavil Debeljakov članek: *Umril je pesnik France Balantič*. Grahovski junaki in njih tragedija, dne 20. 1. 1944 je *Slovenec* Balantiču posvetil celotno četrtkovo kulturno stran, objavil pa tudi Debeljakovo razmišljanje *Dragocena žrtev grahovske noči*. Domobranec France Balantič - pesnik. Junaška smrt 22-letnega pesnika ognja, pepela in smrti. O slovesnosti v Drami pa je *Slovenec* poročal 27. 1. 1944 pod naslovom: *Glasbeno-literarni večer v Drami*.

- Doma imam tudi njegovo fotografijo iz njegovih zadnjih časov: Vsekakor obstaja več skupinskih fotografij iz Grahovega, vse so zagotovo nastale pred italijansko kapitulacijo. Del fotografij je napravil s svojim fotografskim aparatom Kremžar, del pa vaški fotograf Šega.

4

Franc Kremžar – družini Balantič: pismo z ovojnico brez poštnega žiga.

Kremžar je pismo poslal po osebni poti.

Naslovnik: Spoštovana družina Balantičeva Marija, Stein, Neumarkt 40.

Ljubljana, 24. 6. 1944.

Dragi nam Balantičevi!

Najpoprej vam sporočam, da sem vaše prvo pismo dobil, in sicer en mesec potem, ko ste ga bili pisali. Rad bi vam takoj pisal ter vam poslal tudi zadnje fotografije vašega ljubega sina, pa sem se malce bal, da bi se po pošti utegnile izgubiti. Medtem je veliki prijatelj vašega dragega Franceljna g. dr. Tine Debeljak, urednik *Slovenca* in *Dom in sveta*, pripravil izdajo Franceljnovih pesmi v založbi Ljudske tiskarne. Dejal sem, dokler ne dobim varne prilike za pismo in fotografije, bom počakal in potem še knjige poslal. Verujte, da sem na to mislil, nisem pa dobil nikogar, ki bi mu bil lahko to zaupal. V začetku tega meseca so Franceljnovе pesmi izšle. Založba je meni izplačala v nav-

zočnosti dr. Debeljaka 4.200 lir honorarja, ki ga imam že spravljenega, medtem ko sem tristo lir, katere sem dne 25. majnika dobil kot honorar od *Dom in sveta*, takoj izročil našemu župniku za sv. maše, ki se bero za vašega sina. Dne 2. t. m. pa sem prejel omenjenih 4.200 lir, katere še imam. Vse to bi vam rad pisal, pa po pošti nisem hotel tega pisati, ker nisem upal, da boste sprejeli. Tako sem zastal, ne zamerite!

Danes, dne 24. rožnika, sem prejel vaše pismo od 17. 6. ter takoj odgovarjam, upajoč, da boste po tej poti pismo gotovo dobili. Hkrati vam pošiljam tudi tri izvo-de poezij, ki jih je založba dala za vašo družino. Mislim, da bi bilo tako: vezan izvod bi bil za starša, mehka izvoda pa za obe sestrici. Sicer pa je to vaša zadeva, ker bo vse troje vaš skupni družinski drag spomin. Prosim vas, da vzamete v vednost za kasneje, ko morebiti mene več ne bi bilo: založba je kupila s temi 4.200 lirami le pravico, da je pesmi vašega sina enkrat izdala. Kakor pa mi je ravno danes povedal g. dr. Debeljak, bo vsa naklada skoro razprodana in bo morebiti že drugo leto treba nove izdaje. To vam mora založba v novi valuti plačati, kakršna bo pač takrat. Če bi mene več ne bilo, bo pa morebiti g. dr. Debeljak ostal. Kar nanj bi se takrat obrnili, da vam vaše pravice ne pojdejo v izgubo.

Po vašem naročilu bom sicer del teh 4.200 lir za pesmi dal za sv. maše, toda malce vendar premišljam, ali bi ne bilo dobro zdaj kako stvar kupiti za ta denar, ki bi jo potem v rednih časih lahko za dober denar prodali in tisti denar vi obrnili sami v dobre namene in tudi za sv. maše. Pa nisem nič takega našel, čeprav sem se posvetoval z različnimi prijatelji. Zato je denar še pri meni. To naj bo hkrati moja izjava, da sem po vašem pooblastilu jaz dvignil 4.200 lir v vašem imenu.

Danes vam pošiljam namesto več fotografij le eno, ker sem moral druge dati na razpolago za razstavo, ki je na čast vašemu sinu prirejena v oknu Ljudske (poprej Jugoslovanske) knjigarne v Ljubljani. Nazaj jih še nisem dobil, ko jih dobim, vam jih bom po tej poti poslal. Obenem vam pošiljam gledališki list, ki oznanja, da je bil dne 9. t. m. v gledališču na čast vašemu velikemu sinu *Spominski večer*, pri katerem je vsak udeleženec dobil tudi spominski list, ki je tudi priložen.

Sporočiti vam tudi moram, da je za tisti večer tudi za vašo družino v ljubljanskem narodnem gledališču bila pripravljena velika loža, pa vas žal ni bilo, dasi je g. dr. Debeljak, ki se največ trudi, da bi prikazal vso veličino vašega dragega rajnika, prosil, da bi vaša oblast vam dala dovoljenje priti na ta večer. Prenočili bi bili pri nas. Zdi pa se, da vi vsega tega niti izvedeli niste. Škoda!

Pozdrave, ki jih sporočate, bom sporočil naprej. Hvala iskrena za vaše ljubeznivo pisanje. Ne bodite hudi, ker ste na to moje pismo morali toliko časa čakati, pa upam, da uvidite, da bi kaj takega nerad zaupal pošti.

Dne 24. majnika je minilo pol leta, kar sta naša dva fanta šla med rajnike. Za nas je bil tisti dan še posebno težak, ker je ravno tisti dan bil tudi god – Marija Pomočnica – našega Marijana, ki je izginil v Srbiji med našimi izgnanci. Do zadnjega smo upali, da je morebiti vendarle še živ. Te dni pa je prišel iz Srbije gospod, ki je povedal, da je skoro gotovo in več ko ver-

jetno, da je bil siromak dne 9. 3. 1943 zaklan v gozdu, skozi katerega je našim izgnancem nesel pakete, denar in pisma ter je imel s seboj tudi vse, da bi jim drugi dan maševal in jih obhajal. Morilci so bili sicer srbski tolovaji, ki pa so storili na pobudo nekaterih slovenskih odpadnikov, kar dvakrat boli.

Sicer pa hvalimo Boga, da so naši fantje padli v službi Boga. Zlasti vaš dragi fant je v ognju težav in bridkosti, ki jih je doživljal, zrastel v Boga. Poznavalci pesništva pravijo, da v slovenskem jeziku še nihče ni pel takih hvalnic Bogu, kakršne je zapel vaš sin. Zadnjič je naš župnik dobil od arh. Plečnika načrt za novo cerkev v Mostah – sedanja je namreč lesena, kakor veste. Načrt je silno lep. Nesel ga je pokazat tudi g. škofu. Ta je ves navdušen gledal to Plečnikovo umetnino, nato pa je dejal: "Ta načrt je v arhitekturi tako lepa pesem, kakršna je v literaturi le še Balantičev sonetni venec, ki poje slavo Bogu."

Zdaj ko te stvari gledamo s tega vidika, nam je mnogo lažje pri srcu, dasi nihče ne more umeti, kaj človeško srce na tihem občuti. Večkrat mislim: glej, kako lepo je končal svojo kratko odmerjeno življenje od Boga nadarjeni Balantič. Njegov velikanski talent se je šele zdaj odkril. Kaj bi bilo, ko bi bil še živel in bi ga bila varljiva slava tega sveta spet zmotila! Zdaj pa je od vsega srca živel v misli na Boga in v tej zamaknjenosti v božjo Misel tudi umrl. Tisočkrat blažena taka smrt! Reči moram, da me zmerom skoro do solz gane, ko berem njegove besede domotožja in ljubezni do doma in domačih, katere bi bil tako srčno rad videl. Ampak to žrtev bo njemu in tudi vsem vam povrnil Gospod življenja in smrti, ki je pravičen in dober.

S temi vrsticami bi vam rad malce ublažil srčno žalost, kolikor to zmorejo nebogljene človeške besede. Če pa tega nisem mogel, pa naj te vrstice vsaj posveti svetli spomin na ljubega rajnika, čigar truplo skupaj s tridesetimi drugimi čaka vstajenja na pokopališču v Grahovem, njegov duh pa je prav gotovo pri nas, saj ni umrl. Ali pa bo mogoče naše fante prepeljati v Ljubljano, skoro že dvomim. Zdaj so v Grahovem sicer že domobranci, medtem ko so doslej bili tam morilci naših sinov, toda kdo zdaj ve, kje med množico drugih so ravno ta nam tako draga trupla. Sicer bomo pa videli, kaj poreko tisti, ki se vrnejo iz Grahovega, kar bo kmalu.

Sprejmite nas vseh prisrčne pozdrave! Vaš vdani vam Franc Kremžar.

Nadaljujem sinoči začeto pismo:

Danes sem našemu g. župniku sporočil vaše pozdrave. Lepo vas tudi on pozdravlja ter le obžaluje, da vas zadnjič ni mogel pozdraviti na spominski slovesnosti v gledališču. V naši cerkvi se je doslej darovalo za vašega sina okoli trideset maš, čaka pa jih še kakih sedem. Drugod pa jih je tudi nekaj bilo. Tako je g. dr. Debeljak preskrbel eno ali dve maši pri oltarju brezjanske M. B. v stolnici zanj. Vsega skupaj je bilo doslej ali pa še bo ta mesec darovanih štirideset sv. maš.

Danes vam v ovitku pošiljam tudi odtise, ki mi jih je včeraj izročil g. dr. Debeljak za spomin. En odtis je iz Dom in sveta, kamor je rajnik pisal svoje prve pesmi, drugi odtis pa je iz letošnjega velikega Zbornika Zim-

ske pomoči. Do meseca avgusta izide že ilustriran (po Tršarju) sonetni venec. Kadar izide, ga vam bom poslal. V njem bo veliko slik.

Za zdaj imam samo to, kar vam pošiljam, niti obljubljenih vseh fotografij nimam pri roki, razen te, ki je priložena.

Zdaj pa sprejmite še nas vseh najiskrenejšo zahvalo za vse, kar ste nam včeraj poslali. Rečem vam pa, da mi je težko, ker ste mi to poslali, saj jaz nisem nič takega storil, da bi mi morali vračati. Kar vam danes pošiljam knjig, so razen obeh odtisov vašega lastnina, ki mi je bila v začetku tega meseca za vas izročena. Knjig mi ni treba plačevati, ker so vaše. Tako, vidite, ste se oškodovali, ker morebiti takih stvari tudi vi tamkaj nimate preveč. Ker pa ste jih poslali, jih z zahvalo in s hvaležnostjo sprejemam. Bog vam plačaj! Če pa sem zdaj za nekakega posredovalca, mi tega menda ne boste plačevali, ker – povem vam – da mi je lažje pri srcu, če morem za katerega koli naših rajnih kaj storiti. Zato naj vas nikar nič ne skrbi, da bi jaz nerad kaj storil. Rad, če le morem.

Močno pa bomo mi vsi srečni, ko bi se mogli čimprej osebno spoznati. Ne vemo sicer, ali in kdaj se bo to zgodilo, upajmo pa, da se tisti čas vendarle približuje.

Bodite prisrčno pozdravljeni vi vsi od Kremžarjevih. Franc Kremžar.

Ljubljana, 25. 6. 1944.

- V založbi Ljudske tiskarne: Balantičevo zbirko V ognju groze plapolam je izdala založba Ljudska knjigarna.

- Honorar od Doma in sveta: V Dom in svetu 1944 (I. zbornik) je bil objavljen tako imenovani drugi Balantičev sonetni venec (V molitev naj se razboli beseda).

- Danes, dne 24. rožnika, pa sem prejel vaše pismo od 17. 6. 1944: Pismo ni ohranjeno.

- Kakor pa mi je ravno danes povedal g. dr. Debeljak, bo vsa naklada skoro razprodana in bo morebiti že drugo leto treba nove izdaje: Višina naklade ni znana, do drugega natisa v Ljubljani ni prišlo zaradi spremembe politične oblasti, ki je Balantiča v celoti prepovedala za javnost, pač pa je ponatis z nekaj dodatki izšel v Buenos Airesu leta 1956 pod naslovom: France Balantič.

- Ker sem druge moral dati na razpolago za razstavo, ki je na čast vašemu sinu bila prirejena v oknu Ljudske (poprej Jugoslovanske) knjigarne v Ljubljani: Ob izidu Balantičeve zbirke in ob pripravah na njegov spominski večer v ljubljanski Drami so v oknu Ljudske knjigarne Pred škofijo (danes trgovina Dom, Ciril-Methodov trg 5) aranžirali predstavitev pesnika Franceta Balantiča z zbirko, rokopisi in fotografijami.

- Obenem vam pošiljam gledališki list: Gledališki list Drame: Balantičev spominski večer / Balantič - Gedenkabend. Prirejajo pesnikovi prijatelji. Državno gledališče / Staatstheater Drama, 9. 6. 1944 ob 19^h. Program spominskega večera: 1. Dr. Tine Debeljak, Spominska beseda. 2. Mitja Šarabon, Mrtvemu pesniku;

recitira Slavko Jan. 3. Jože Osana - France Balantič, Pozabljenje; pojo sestre Finkove. 4. France Balantič: Prošnja za besede, Za teboj I-II, Slovo, Popotnica, Predanost, Črne gosli, Jesenski spev, Lepoti; recitira Mila Šaričeva. 5. France Balantič, Sin; recitira Slavko Jan. 6. Jože Osana - France Balantič, Jesenski spev; Pojo sestre Finkove in Janez Lipušček, viola Vinko Šušteršič. 7. France Balantič: Na gori, milostno razpeti v soj, Večerna samota, Soneti iz Gonarsa, Nečisti čas, Žvenket črepinj, Zadnje sonce, Truplo v polju; recitira Ciril Debevec. 8. France Balantič: Minil je čas, Studencev čistih sem željan, Potapljam v dobre zemlje se vonjave, Ti veš, da sem samo ubog hudič, Bogat sem kakor tihi glas piščali, Umiram, Žalostinka; recitira Milava Ukmar - Boltarjeva. 9. Jože Osana - France Balantič, Ne najdem domov, Zasuta usta; poje Janez Lipušček. 10. Severin Šali, Francetu Balantiču; recitira Slavko Jan. 11. Stanko Kociper, Pozdrav domobranskih pisateljev. Vsak udeleženec je dobil spominski list s Tršarjevo likovno opremo in s posvetilno pesmijo Severina Šalija.

- *Našega Marijana*: Marijan Kremžar (1916–1943), najstarejši sin urednika Franca Kremžarja, končal teologijo, bil kaplan v Trnovem, ob okupaciji ilegalno hodil na Gorenjsko, od koder so Nemci večino duhovnikov izselili na Hrvaško in v Srbijo, potem se je odločil za tvegano pot med naše izgnance v južni Srbiji blizu Kragujevca, kjer pa ga je 9. marca 1943 doletela smrt.

- *Plečnikov načrt za novo cerkev v Mostah*: Imeniten Plečnikov načrt ni bil nikoli realiziran, pač pa so po vojni prvotno leseno cerkev nadomestili z manjšo zidano, oblikovano v sodobnem slogu.

- *Danes sem našemu g. župniku sporočil vaše pozdrave*: župnik Mihael Jenko.

- *Tako je g. dr. Debeljak preskrbel eno ali dve sv. maši pri oltarju brezjanske M. B.*: Znana Layerjeva slika Brezjanske Marije je bila med vojno shranjena v Ljubljani.

- *En odtis je iz Doma in sveta*: Verjetno je šlo za odtis tistega gradiva, ki ga je Debeljak objavil v Dom in svetu (zbornik I) po Balantičevi smrti. Objavljene so bile štiri stvari: 1. Tršarjev portret Franceta Balantiča

(pastel, 1942), 2. list iz gonarskega zvezka Quaderno, in sicer del osnutka sonetnega venca sonetnih vencev (faksimile), 2. Tine Debeljak, Balantičev Venec sonetnih vencev, 4. France Balantič, Drugi venec (V molitev naj se razboli beseda). V zborniku so bile reproducirane Tršarjeve ilustracije Balantičevih pesmi Pozabljenje, Nekoč bo lepo in Goreti hočem (1941–1944).

- *Drugi odtis pa je iz letošnjega velikega Zbornika Zimske pomoči*: V Zborniku Zimske pomoči 1944 sta bila objavljena dva leposlovna zapisa, posvečena Balantičevi smrti, in sicer: Mitja Šarabon, Mrtvemu pesniku in Nikolaj Jeločnik, Ognjena smrt Franceta Balantiča.

- *V njem bo veliko slik*: V bibliofilski izdaji Venca leta 1944 so Tršarjeve ilustracije k vsakemu sonetu, dodan je celostranski pesnikov portret, vse izvorni lesorezi.

- *Jaz nisem nič takega storil, da bi mi morali kaj vračati*: Urednik Franc Kremžar je v bistvu s svojo nesebičnostjo omogočil Balantičevo bivanje in šolanje v Ljubljani, saj Balantič v Ljubljani ni imel nikogar, razen prijatelja Kremžarja. Kremžarjevi so Balantiču preskrbeli sobo v Mostah, Ciglerjeva 27, in vseskozi urejali stvari pri njegovi gospodinji. Zato so se Balantičevi, brž ko je bilo to mogoče, skušali oddolžiti Kremžarjevim.

- *Močno pa bomo vsi mi srečni, ko bi se mogli čimprej osebno spoznati*: Kremžarju se ta želja ni nikoli izpolnila. Maja 1945 je odšel z ženo v emigracijo. Pač pa je desetletja pozneje, ko se je mudil v domovini, Balantičeve obiskal Kremžarjev najmlajši sin Marko, ki je med drugim objavil tudi spomine na Balantiča.

France Balantič – his Letters and Correspondence with him

Summary

Letters and correspondence, connected with the poet France Balantič (1921–1943), contain numerous valuable information about his life as well as detailed information about his work. The more so because he died so young and so tragically in flames during the war. The complete correspondence available, from 1941 to the poet's death, is published in this article.

Janez Majcenovič, prof.

Kovinarska cesta 23 a
Kamnik

KAMNIŠKA KOLEDA

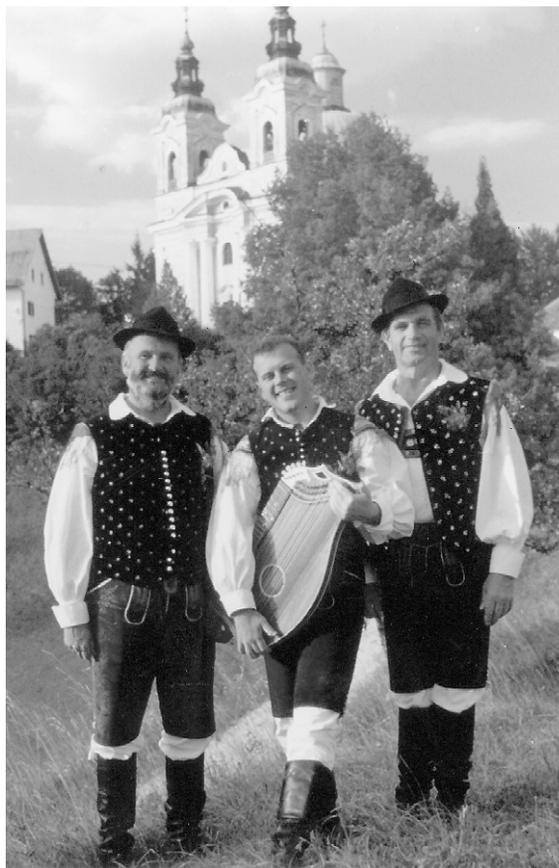
UVOD

Za veliko noč leta 1989 so slovenski verniki župnije sv. Jerneja na Opčinah nad Trstom dobili 7. številko glasila Naša beseda./1/ Sourednica Berta Vremec je v poročilu o delu Mešanega pevskega zbora Sveti Jernej ob vrsti običajnih vsakoletnih nastopov opisala tudi sodelovanje zbora pri slovesnostih v zvezi z odkritjem spominske plošče na grobu sv. Cirila v Rimu. Posebno pozornost je posvetila praznovanju farnega zavetnika sv. Jerneja, ki je oživel v prejšnjih letih./2/

V isti okvir lahko uvrstimo dogovarjanje in dopisovanje avtorice poročila Berte Vremec, tokrat zastopnice župnijskega pastoralnega sveta, ki je bila pooblaščenca za pripravo glasbenega večera v cerkvi sv. Jerneja na Opčinah, in pevca Roka Lapa. Nazadnje je bil sklenjen dogovor, da bodo glasbeni večer na Jernejevo nedeljo, 27. avgusta 1989, pripravili citrar Tomaž Plahutnik, basist Rok Lap ter baritonist in povezovalc Janez Majcenovič. Vsi trije se sprva niso zavedali, kako zahtevno nalogo so si naložili. Pri dotedanjih nastopih so sodelovali s posameznimi pevskega točkami na različnih proslavah, otvoritvah razstav, predstavah literarnih del in drugih prireditvah. Sodelovali so tudi pri cerkvenih obredih, ki jih je s svojimi zbori, instrumentalisti, recitatorji in folkloristi pripravljala župnik in glasbenik France Gačnik iz Stranj pri Kamniku. V takratni Sloveniji in Jugoslaviji so »Gačnikovi Stranjani« nastopali v okviru cerkvenih obredov; na Tržaškem, Goriškem in drugod v zamejstvu pa so jim bile odprte tudi dvorane prosvetnih domov in celo nastopi ter snemanja za radijske postaje. – Oba pevca sta imela za seboj več desetletij sodelovanja pri različnih pevskega zborih, zlasti pri Prvem slovenskem pevskem društvu Lira iz Kamnika.

Priprava samostojnega glasbenega večera je bila za glasbeni trio dveh nizkih moških glasov in nežnih citer hud izziv. Na Opčinah so delovale kvalitetne glasbene skupine in občinstvo je bilo navajeno na znano primorsko pevsko kulturo. O glasbenih gostovanjih in njihovi kvaliteti mnogo pove dejstvo, da so imeli openski pevci v začetku leta 1989 v gosteh priznana vokalno skupino Ave iz Ljubljane, ki je »v sklopu brane in pete besede, poimenovanem Božična skrivnost, občuteno in doživeto posredovala odlomke iz Svetega pisma, prepletene s skrivnostnim čarom božične pesmi.«/3/

Nekaj podobnega so prireditelji pričakovali od gostov iz kamniškega kota. Najprej je bilo treba pripraviti posebno poročilo s predlogom programa in predstavitvijo izvajalcev. To je uspelo po dolgotrajnem izboranju in tehtanju pesmi iz solističnega repertoarja obeh pevcev, ki sta prepevala v različnih pevskega zborih in na cerkvenih korih ob spremljavi orgel, klavirja, različnih orkestrrov, citer in drugih inštrumentov. Počasi se je izoblikoval program štirinajstih pesmi, ki so bile pri-

merne za izvajanje v cerkvi. V tem izboru so bile stare ljudske pesmi z nabožno vsebino, med njimi pesmi iz Gačnikovih pesmaric, spev iz pravoslavne liturgije, božična kolednica, Tomčeva pesem o Mariji in pesmi o domotožju in trpljenju. Prireditelji so predlagani program potrdili.

Tomaž Plahutnik je najprej pripravil za izbrane pesmi ustrezno spremljavo na citrah, nato so sledile intenzivne vaje z obema pevcema. Pravzaprav je lahko vadil le z vsakim pevcem posebej, saj v tem programu ni bilo nobenega dueta. – Težke ure je preživel v tem času avtor teh vrstic, ki je moral raznolike pesmi povezati v zaključeno celoto glasbenega večera. Čeprav je imel že precej izkušenj pri pisanju veznih besedil za različne priložnosti in izvajalske zasedbe, tokrat ni našel vodilnega motiva, ki bi povezoval Opčine, svetega Jerneja, izbrane pesmi in izvajalce programa. Celo izbrusena vezna besedila za Lirine celovečerne koncerte od leta 1982 do 1988 so lahko služila le kot vzorec in gradivo. Za koncertne programe Sama Vremšaka je bilo značilno, da so bili sestavljeni tehtno in uravnoteženo. Samo zaporedje pesmi z vsebinsko in muzikalno usmerjenostjo je dalo trden okvir in olajšalo delo pri sestavi veznega besedila. Svoj dragoceni delež je običajno z lektoriranjem in izkušnjami dodala dolgoletna povezovalka Lirinih koncertov, prof. Tina Romšak. Omenjena vezna besedila predstavljajo obenem s koncertnimi listi, plakati in časopisnimi izrezki dragoceno dokumentacijo o delovanju Lire v tem obdobju. Na gramofonskih ploščah, avdio-kasetah in posnetkih za radio in televizijo se je ohranil le del obsežnega Lirinega repertoarja. Vrsta odmevnih Lirinih stilnih koncertov je ostala brez zvočnega zapisa, čeprav je šlo za glasbene dogodke, ki so presežali kamniške okvire in bi lahko pričevali o po-

GRADIVO ZA ZGODOVINO

membnem delu slovenskega glasbenega življenja. Tudi koncertni listi običajno nimajo podatkov o članih zbora, povezovalcih, avtorjih veznih besedil in solistih pri posameznih pesmih in celo pri krstnih izvedbah. Zato se tudi posamezne pohvale v kritikah in časopisnih poročilih nanašajo na anonimne izvajalce.

UTRINKI IZ VEZNIH BESEDIL

Med gradivom se je ohranil tudi zapis iz leta 1976:

Vsako vezno besedilo, ki uvaja in spremlja posamezne dele odrskega programa, naj bi bilo podobno okviru umetniške slike.

Pravi okvir mora sliko poudariti in z njo zaživeti, ne sme pa zasenčiti likovnega sporočila. – Zato naj bi bile besede med posameznimi programskimi točkami tehtne in preštete!

Za pisanje veznih besedil je treba imeti veselje, potrpljenje in tudi sposobnost, da se védenje o skladbah, skladateljih in drugih okoliščinah strne v čim bolj zgoščeno obliko. – Te misli in prejšnji zapis nas spominjajo na novinarka in publicista Bogdana Pogačnika, ki je zares vzorno povezoval nastope Slovenskega okteta. Kako lepo je znal povedati:

»Pesem fantov na vasi, enotno ubrana, pa vendar mojstrsko večglasna, nas spremlja kot žarek ljubezni, kot krik bolečine, kot upanje sreče iz dneva v dan.«/4/

Zanimiva in zabavna so pričevanja, ki so se ohranila v veznih besedilih priložnostnih nastopov v kamniških podjetjih Titanu, Utoku, Eksperimentalni tkalnici in drugod.

Na enem od takih nastopov/5/ je manjša skupina Lirinih pevcev zapela znano pesem Pleničke je prala pri mrzlem' studenc'. Povezovalac jo je uvrstil v »zahtevano kvoto« partizanskih pesmi z utemeljitvijo, ki ni dopuščala ugovora, saj je pesem že pred sedemdesetimi leti prepeval Titanov delavec Josip Broz; stanoval je v Beštrovi hiši na Perovem in telovadil v kamniškem Sokolu. To telovadno društvo je domovalo s sestrosko Liro in Salonskim orkestrom pod skupno streho Narodne čitalnice v Kamniku.

Ohranilo se je tudi vezno besedilo za koncerte, ki sta jih v okviru šolskih glasbenih ur za učence kamniških in domžalskih šol pripravila pevec in povezovalac Janez Majcenovič in pianist Dominik Krt. Predstavila sta svet samospjevov od starih italijanskih avtorjev do slovenskih skladateljev Miroslava Vilharja, Hrabroslava Volariča, borbenih samospjevov Rada Simonitija in uglasbitve Prešernovega soneta o Vrbi Viktorja Mihelčiča.

Na srečanjih planincev na Kamniškem in Kokrškem sedlu, Šmarni gori, Kredarici, Ratitovcu in drugod je vedno dobrodošla zgodba o planincu, glasbeniku in triglavskem župniku Jakobu Aljažu, ki je za en goldinar odkupil svet na vrhu Triglava, dal na svoje stroške izdelati, postaviti in opremiti stolp, ki se je združil s Triglavom v en sam simbol. – Da, tisti goldinar je takrat odtehtal 60 žemelj!

V prvih dneh junija 1988 so se ob planincu, gorskem reševalcu in zdravniku Francetu Malešiču, ki je s sodelavci zbral in uredil pesmarico Le pojd' mo v gore, zbrali v Mengeški koči na Gobavici prijatelji planinske pesmi. Po uvodnih govorih in pozdravih je sledil spored, ki so ga pripravili basist Rok Lap, citrar Tomaž Plahutnik in povezovalac Janez Majcenovič. Za zvočni zapis in odmevno radijsko reportažo tega planinskega večera je poskrbel pisatelj in radijski delavec Ivan Sivec. Med utrinki iz veznega besedila je tudi misel, ki jo je zapisal poet Julijec dr. Kugy:

Zakaj hodimo v gore? Zato, ker v gori iščemo njeno dušo!

Povezovalac je nadaljeval, da danes iščemo v gorah svojo dušo, ki je ne moremo najti v odtujenem, zabetoniranem in pločevinastem svetu.

Ob spominih na velikoplaninske planšarje in prve zimске najemnike – bajtarje so zaživele zgodbe o svetlo-lasih in plavookih vilah, ki so domovale po Kamniških planinah, zdravile bolne dolinske otroke in prepevale pesmi, podobne tistim, ki jih prepevajo Škoti, Irci in Slovenci. O tem je pripovedovala in pisala ljubiteljica slovenskih gora Fanny Copeland. Simpatična Škotinja je prišla po prvi svetovni vojni v Ljubljano poučevat angleščino, povsod je iskala dediščino naših keltskih prednikov in si nazadnje sama izbrala »parcelo s pogledom na Triglav« – na pokopališču na Dovjem.

*

France Malešič je v svojo planinsko pesmarico uvrstil nekaj pesmi, ki jih je poslušal še v osnovni šoli./6/ Takrat je po naporni uri matematike vzel »tovariš« kitaro in zapel: »Res cajti so hudi prišli,« razred je ubrano pritegnil refren »brez hlač«. Ravnatelj in disciplinska komisija pa v jok!

*

Na priljubljeno radijsko oddajo Zborovska glasba po želji poslušalcev je v avgustu leta 1984 urednik Danilo Čadež povabil gosta iz Kamnika./7/ Večina 35-minutne oddaje je bila namenjena zborovskim skladbam, sedem minut pa je imel gost na razpolago za utemeljitev izbora pesmi, misli o skladateljih in izvajalcih, zaželeni so bili tudi avtobiografski drobcji o lastnih zborovskih izkušnjah in podobno. – Na oddajo spominjajo odlomki iz veznega besedila, ki so bili še večkrat uporabljeni:

- S pesmijo potujemo skozi življenje: Pesem od rojstva nas spremi na svet, kot je zapel koroški vižar France Leder - Lesičjek, ob odprtem grobu pa zazveni žalostinka »Gozdiček je že zelen«. Vmes je množica pesmi za različne priložnosti, zlasti o ljubezni in vinu!
- Za petje so me navdušili prijatelji Hubert Bergant, Ivo Kordaš in drugi. Prve resnejše pevske korake sem napravil pri mešanem pevskem zboru Planika v Kamniku, ki ga je vodil zborovodja in skladatelj Viktor Mihelčič.
- Zelo sem navezan na Kamnik in vse tisto, kar je povezano s starodavnim mestom pod planinami. Posebno so mi pri srcu kamniški pevski zbori, pevci in skladatelji. – V spevoigrji o Miklovi Zali je kmalu po

II. svetovni vojni blestel tenorist Jernej Plahuta, na koncertih smo spoznali operna prvaka Valerijo Heybal in Jožeta Gostiča. Med vzorniki na radiu pa je še vedno najlepši topli in mehki bariton Romana Petrovčiča v pesmi o Pelin roži.

- V Akademskem pevskem zboru smo pod vodstvom Radovana Gobca peli stilne koncerte o slovenskih svatovskih obredjih, slovenskih baladah in slovenski ljudski pesmi. Iz tistih časov je v radijskem arhivu posnetek balade o Vragovi nevesti Emila Adamiča, ki jo je zapel APZ.
- V pevski sobi Prvega slovenskega pevskega društva je na stenah galerija fotografij pevskih generacij od leta 1882 do današnjih dni. Dirigenta Sama Vremšaka dostojanstveno opazujeta pri njegovem delu fotografiji deda Alojzija in očeta Cirila. Oba sta povezala svoji življenjski poti z delovanjem Lire. Na steni je tudi slika prijatelja in častnega člana Lire Zorka Prelovca. Ob 90-letnici njegovega rojstva so liraši pripravili stilni koncert Prelovčevih skladb, več so jih kasneje tudi posneli za radijski arhiv in gramofonsko ploščo, med njimi tudi tisto, ki poje o Beli brezi na polju.
- Dragoceni pričevalci zgodovine so nagrobniki na kamniških Žalah. Tam mnogi napisi spominjajo na pevske prijatelje pretekle in polpretekle dobe. Tomaž Keršmanc, Ciril Vremšak, Janko Stele - Lectar, Maks Koželj in še mnogi liraši spe večno spanje, za nekatere zaman iščemo grobove in napise, tudi grob prvega zborovodje Lire Franceta Steleta, ki si je svoj nesmrtni spomenik postavil med zbiralci slovenskih ljudskih pesmi v zbirki Karla Štreklja, je zbrisala tržna naravnost upravjalcev pokopališča.
- Pri vhodu v zakristijo žalske cerkve počiva koroški učitelj in zapisovalec koroških pesmi Lovro Horvat. Po plebiscitu se je zatekel v Kamnik, na njegovem nagrobniku je napis Čej so tiste stezice in med njegovimi priredbami sega do srca sporočilo naslednje pesmi:

*Ko pride grenka smrt,
ta hramček bo zaprt,
ta gvažek pa na stran',
jaz bom pa pokopan.
N'ča bom več vinca piv,
bom v črni zemlji gniv,
tam bom srce svoje hladiv!*

Prebiranje in izpisovanje odlomkov iz starih veznih besedil vzbuja nostalgijo in je morda celo zanimivo. Za nalogo v zvezi s svetim Jernejem in njegovimi Opčinami to ni dovolj in se bo zadeve treba lotiti drugače. Pomoč se je ponudila pri raziskovalcu slovenskih ljudskih šeg, iger in mask, Niku Kuretu. V štirih knjigah z naslovom Praznično leto Slovencev/8/ so opisane starosvetne šege in navade od pomladi do zime, med njimi najdemo sv. Jerneja, Opčine in še kaj. Pri prebiranju teh knjig se je rojevala zgodba, kjer so prevzemali svojo vlogo slovenski koledniki in njihovo izročilo.

KOLEDA O ROJSTVU KAMNIŠKIH KOLEDNIKOV

Niko Kuret je napisal precej zanimivih stvari o sv. Jerneju, ki so mu po ljudskem verovanju živemu odrli kožo in je na Slovenskem pridobil čast kmečkega svetnika. Z njegovim godom so povezana navodila in prepovedi v zvezi s prosom, lešniki, zdravilnimi rožami, pašo in striženjem ovac in drugimi kmečkimi

opravili. Svetemu Jerneju so verni Slovenci postavili vrsto župnijskih in podružničnih cerkva. Bogato vsebino imajo pojmi jernejevo, Jernejeva nedelja, Jernejevo jutro in celo Jernejevo maslo, mnogi kraji so dobili po tem svetniku svoje ime. Tudi v Kamniku je bil pred mnogimi leti daleč naokrog znan ovčji sejem na dan sv. Jerneja (24. avgusta).

Zapiski o Opčinah in njihovem farnem zavetniku sv. Jerneju so pri Niku Kuretu bolj skromni, omenja le fancleje, ki so bili obredno pecivo na božični večer. Ti fancleji so menda enaki ali vsaj podobni flancatom, ki razveseljujejo Kamničane na žegnanjsko nedeljo in za pusta.

Pri starosvetnih šegah in navadah, ki jih lahko z Nikom Kuretom spremljamo od pomladi do zime, igrajo pomembno vlogo koledniki; od pradavnine naprej so obredno obiskovali domove z dobrimi željami, pri tem so godli in peli svoje pesmi – kolednice, včasih so tudi zaigrali božične ali trikraljevske prizore – kolede, ki so biseri slovenske ljudske dramatike. Pri odhodu so se zahvalili za prejete darove, saj tudi za kolednike velja stari pregovor, da »godec ni konj, ki bi godel zastonj«. Koledniki so trdoživo koledovali skozi dolga stoletja v vseh slovenskih deželah in njihovo koledovanje/9/ je živo še danes.

Znani zbiratelj slovenskih ljudskih pesmi Karel Štrekelj/10/ je kolednice uvrstil med obredne pesmi in jih razvrstil na splošne, božične, novoletne, trikraljevske, svečniške, štefanje, florjanove in druge.

Zanimiva je Štrekljeva »opomnja« o kolednikih:

Narod imenuje kolednike ne samo tiste, ki nabirajo popevaje darove o božiču, novem letu, sv. treh kraljih in svečnici, ampak tudi ljudi, ki iz istega namena popevajo okrog pred hišami ali v hišah ob drugih praznikih (navadno zvečer pred praznikom) in ob drugih prilikah./11/

Le zakaj ne bi množici slovenskih kolednikov pridružili še tiste, ki bodo »popevali« na slovesnem praznovanju openskega farnega zavetnika sv. Jerneja?

To vprašanje je bilo hkrati odgovor, ki je pomagal povezati glasbeni večer na Opčinah v svojevrsten koledniški šopek štirih umetnikov, ki so se predstavili kot koledniki izpod Kamniških planin./12/

S tem vodilnim motivom so koledniki sv. Jerneja prinesli svoje pesmi pred openski oltar. V nadaljevanju so nabirali Jernejevi koledniki zdravilne rože – svoje pesmi – za dušo in srce.

Čez nekaj dni, 7. septembra 1989, je poročevalec v goriškem Katoliškem glasu pohvalno ocenil nastop kamniških umetnikov, podrobno opisal glasbeni in besedni del »lepega glasbenega večera«; svoje poročilo je sklenil z besedami: »Kamniškim kolednikom izrekamo pristrčne čestitke za njihov nastop in jim želimo na njihovi poti obilo sreče!«/13/

Avtor poročila (openski zborovodja Franc Pohajač) je tenkočutno dojel in tudi zapisal koledniško sporočilo glasbenega večera, ki je prepričalo poslušalce o po-

slanstvu kamniškega glasbenega tria, da nadaljuje starosvetno koledniško tradicijo.

Prvotno so bili za glasbeni večer na Opčinah predvideni le trije izvajalci, ki so navedeni v koncertnem listu. Nekaj dni pred odhodom na Opčine pa se je v koledniško zgodbo vključila še recitatorka in povezovalka Mojca Zajčeva, ki je že pred tem sodelovala z bodočimi Kamniškimi koledniki. Simpatična domžalska zdravnica je prevzela del veznega besedila in doprinesla svoj delež pri uspehu glasbenega večera.

Spomini na glasbeni večer na Opčinah so že zbledeli. Ostali pa so ljubiteljski zvočni zapis na avdiokaseti, časopisna poročila in orumeneli zapis veznega besedila, ki ga je zaznamovala poplava na praznik vseh svetih leta 1990./14/

Nesporno dejstvo je, da se je začelo koledovanje Kamniških kolednikov na omenjenem glasbenem večeru in vezno besedilo tega večera je važen dokument o rojstvu samosvojega glasbenega tria dveh nizkih glasov in nežnih citer.

VEZNO BESEDILO

Za glasbeni večer v cerkvi sv. Jerneja na Opčinah, v nedeljo, 27. avgusta 1989, ob 20. uri

Pozdrav, predstavitev/15/ in uvod

Izpod Kamniških planin izvirajo bistri studenci, ki se zlivajo na ljubljanski strani v Kamniško Bistrico in Korko.

Izpod Kamniških planin že dolga stoletja vro pesmi in povezujejo rodove na tej zemlji in teh planinah. Pod Kamniškimi planinami so izbrali in povezali svoj šopek pesmi basist Rok, baritonist Janez in citrar Tomaž.

Rok Lap je začel svojo življenjsko pot ob spremljavi zvonov sv. Petra v Komendi, njegovo življenje teče med komercialno – lesarsko stroko in glasbo. Študij solo petja, sodelovanje v številnih pevskih zborih in solistično nastopanje, vse to se prepleta s pesmijo lesa, ki jo Rok obvlada od osnovnih prijemov z obličem do zahtevnega opremljanja šol in zdravstvenih ustanov. Rok Lap se je zapisal tudi planinam in zares polno življenje se izraža v njegovi pesmi.

Kamničan Janez Majcenovič je v študentskih letih krmari bil barko med solo petjem in matematiko, ki mu danes daje skopi profesorski kruh. S svojim petjem sodeluje – tako kot Rok – pri različnih zborih in na solističnih nastopih. Priznati je treba, da lepo zapete pesmi pridobijo simpatije mladih, ki matematike običajno nimajo preveč radi.

Rok in Janez sta morala četrto stoletje prepevati pri Prvem slovenskem pevskem društvu Lira iz Kamnika, da se je rodil in odrasel Tomaž Plahutnik, ki so ga citre ugrabile kovinarski stroki. Citram se je predal z voljo in talentom, in danes mojstrsko igra na ta lepi, a zahtevni instrument. Na kamniški glasbeni šoli ima Tomaž številne učence, ki se lepo uveljavljajo.

Tomaž Plahutnik je bil rojen v Stranjah pri Kamniku in je zakoreninjen v zemlji svojih prednikov, ki so kme-

tovali na hribovitih gruntih in pasli na planinskih pašnikih. To delo in življenje pozna mladi Tomaž iz lastnih izkušenj in morda ravno to daje svoj čar glasbeni govorici njegovih citer. Nekateri bodo v Tomažu prepoznali člana znanega narodnozabavnega ansambla Slovenija.

(Posebni vrinek za predstavitev recitatorke Mojce Zajčeve:)

Moški so na splošno zelo občutljiva bitja in imajo vedno kakšne težave. Zato so gostje izpod Kamniških planin v zadnjem hipu vzeli s seboj zdravnico Mojco Zajčevico, ki na delovnem mestu skrbi za mlajše in starejše bolnike. Doma je na kmetiji in se ne ustraši nobenega dela, tudi traktorja ne! Na odru pa zaživi njen igralski in recitatorski talent. Naša mlada zdravnica tako služi ljudem, je zvesta rodni grudi in materini besedi!

*

Sv. Jernej je bil eden izmed dvanajstih Kristusovih apostolov. Izročilo pove, da je pretrpel v Armeniji mučeniško smrt, slekli so mu kožo pri živem telesu in ga nato obglavili.

Naši predniki so posvetili sv. Jerneju mnogo cerkva, med njimi tudi farno cerkev na Opčinah. O sv. Jerneju, ki si je pri Slovencih pridobil čast kmečkega svetnika, je ljudsko izročilo spleto marsikaj:

O sv. Jerneju dozorevajo lešniki in oves čaka na pridne žanjice. Za sv. Jerneja smo Mojca, Tomaž, Rok in Janez povezali šopek pesmi, ki se je razcvetal pod Kamniškimi planinami. Tam je živel, delal in trpel gospod France Gačnik, župnik v Stranjah, slovenski skladatelj, pevovodja in neumorni snovalec duhovnega in kulturnega življenja. Nov pristop, pesmarice, ritmične in folklorne maše, vse to je osvojilo srca mladih doma in po svetu. Gospod Gačnik je prekmalu umrl, izgorel je; na njegovem grobu med cvetjem migljajo plameni sveč in šumenje Bistrice se prepleta s pesmijo zvonov sv. Benedikta.

Pesem zvonov je najlepša slovenska pesem, plava prek polj, gozdov in travnikov ter nas vabi, da pridemo in napolnimo božji hram. Vabi nas tudi pesem France Gačnika: Kadar na nebu ugasnejo zvezde./16/

*

Kolednike izpričuje že Primož Trubar v svojem zapisu:

... inu koledniki ob božiči pojo:
»Mi smo prišli pred vaša vrata,
da bila bi božja, zlata!«

Pred vaša vrata in pred vaš oltar so prišli koledniki sv. Jerneja: Janez, Rok in Tomaž, da bi vam prinesli svoje pesmi.

Božične pesmi so biseri slovenske ljudske pesmi. Prastara božična pesem nam preprosto in nežno pripoveduje:

*Veselite se, ljudje,
sveti Jožef v mesto gre.*

*Sveti Jožef in Marija
gresta v mesto Betlehem.*

France Gačnik je za svojo folklorno mašo priredil staro božično kolednico s sporočilom o noči, polni veselja:

*Ena mati je postala
tejga Kralja nebeškega.
Veselimo se vsi skupaj
tiga rojstva Božjega!*

*

*Na robu gozda je svetišče,
kamor so prihajali naši dedje v svojih urah tišine,
da so slišali, kako je orglal veter z Grintovcev,
kako so pele ptice z visokih korov.*

Tako je v svoji knjigi, foto-albumu Nalivi svetlobe, zapisal France Stele z Gore pri Komendi ob fotografiji kapelice v Zakalu.

Mladi diplomirani inženir iz razvejanega gorenjskega rodu Steletov, mojster fotografije in besede, je fotografijo Razpela, ki kljubuje viharjem in letnim časom pri Lenartu na Rebri, pospremil takole:

*Glejte, les križa!
Kolikera golgota je bila izpeta v teh hribih!
Koliko rodov je nosilo križ na goro,
da je naposled iztrgalo iz teh ne preveč radodarnih
dlani*

*prve drobtine črnega kruha;
da so iz pastirskih kolib nastale trdne domačije
in iz podivjanega razkošja praproti
zelene preproge travnikov.*

Glejte, les križa, govori tudi stara pesem iz Trubarjeve pesmarice:

Da b' človek ti vedu, kak' Jezus trpi ...

*

Svečano so peli zvonovi na Opčinah, na žegnanjsko nedeljo, svečano so peli zvonovi v Stranjah na zahvalno nedeljo, svečano tudi zato, ker se je župnik France Gačnik srečno vrnil z ene od postaj svojega križevega pota v šok sobi bolnišnice na Golniku. Z značilnim raskavim glasom je po telefonu sporočil, da bo večerno sveto mašo daroval sam, zaželel pa si je pomoč Tomaža s citrami in Janeza z baritonom.

Prijazno kapelo ob župnišču so napolnili verniki iz Stranj in okolice. Ob utripajočih svečah so oživele slike umetnika Tomaža Perka, po prostoru je plaval zvok Tomaževih citer.

Vse oči so spremljale drsajoče korake bolnega župnika, ki se je z eno roko opiral na berglo, z drugo pa na malega ministranta.

Strežniki so vse potrebno skrbno pripravili in gospoda posadili na sedež za oltarno mizo, kjer je njegovo utrujeno telo prešinila moč svetopisemskih očiakov. V začetku sv. maše je razložil preprosto teologijo naših prednikov v stari pesmi o preši vinarski, ki je strla telo našega Odrešenika. Slovenski tlačani so bolj kot križ

občutili grajsko ječo, valptov bič in težko klado, ki jim je kot vinarska preša stiskala roke in noge.

Pokojni župnik spi večni sen sredi hriba pod stranjsko cerkvijo, na njegov grob zre venec Kamniških planin. V prastari pesmi nam še vedno odzvanja sporočilo slovenskega pasijona, da iz vinarske preše ...

*Nič druž'ga ni ven priteklo
kot sveta Rešnja kri.
Nič druž'ga ni not' ostalo
kot sveto Rešnje telo.*

*

Sv. Jerneja so praznovali povsod, kjer so živeli Slovenci.

Na Koroškem so na Jernejev dan nabirali zdravilne rože, ki imajo, utrgane na ta dan, prav posebno moč; nabirali so baldrijan proti vročici, planinski mah za zdravljenje kašlja in proti bolečinam v prsih, zdravilno arniko in korenine encijana, ki so jih drobno narezane namočili v žganje.

Kaj pa mi, Jernejevi koledniki?

*Po vrtovih smo nabrali rože,
v gredah utrgali najlepši cvet,
v vence spletli smo molitve naše,
zdaj polagamo jih na oltar.*

Jernejevi koledniki nabiramo rože za dušo in srce, spletamo šopek Gačnikovih pesmi, ki naj izzvene s prošnjami Mariji, da bo materinsko bedela nad cvetovi in sanjami mladih dni.

*

Pred enajstimi stoletji je po naših krajih vodila pot slovanska apostola, sveta brata Cirila in Metoda. Njuni učenci so bili v Rimu posvečeni za duhovnike in v rimskih cerkvah so peli nove maše v staroslovanskem jeziku. Od tistega časa je svetila luč glagolskega obreda, ki se je pokoncilsko razcvetela v bogoslužje v živih narodnih jezikih.

Molitve in liturgični spevi v starocerkvenoslovanskem jeziku še žive v pravoslavni liturgiji, kjer basovski diakoni pojejo Ninje odpuščaješči:

*Bog, naš Gospod, milostno odpušča svoje služabnike,
ki mu pojejo slavo v vseh jezikih.*

*

Izzvenel je spev pravoslavne liturgije, v spominu nam odsevajo zlate kupole preostalih in porušeni ruskih cerkva, iz prostranosti stepe nosi veter pesem donskih kozakov in z besedami upanja nam po poldrugem stoletju govori Aleksander Sergejevič Puškin:

*Verujte bratje, pride čas,
ko bratstvo stre jetniške mreže
in vas ljubezni klic doseže,
kot glas je moj prišel do vas.*

*Naj upanje, ta brat gorja,
krepi pogumnost vsem pregnancem*

GRADIVO ZA ZGODOVINO

*in vnema radost vsem izbrancem:
nekoč trpljenje se konča!/17/*

Sporočilo pesnika se nadaljuje v ruski ljudski pesmi o trpinu – jamščiku, ki ga cingljanje zvončka, »kalakolčika«, spremlja po neskončni beli cesti hrepenenja, kjer »osamljeno doni zvonček mili«. /18/

*

Pesmi o ljubezni in trpljenju prepevajo na bregovih vseh rek sveta:

*ob Volgi in Renu,
ob Soči in Amazonki,
ob Jordanu in Mississippiju.*

Na vseh obalah in v vseh časih so kovali v verige uboge galjote, ki so potem na morjih hrepeneli po domu in svobodi:

*Le vlec', le vlec', veter hladan,
veter hladan, veter močan!*

...

*Vseskozi prosil je Boga,
da b' še enkrat na suhem stal,
da b' še enkrat prišel domov!*

Pesem slovenskega galjota na beneški galeji izraža bolečino, ki je enaka bolečini črnega sužnja na obali reke starega moža, na obali črne reke Mississippi.

*

Rudolf Maister: Gospa z goré

*Po cesti od Šempasa vrsta opleta:
otroci, žene in starci –
vsi brez besedi,
vsem strah iz oči
in težkih stopinj udarci.*

*In dedi vrh klanca se ustavijo
in trikrat trdo se pokrižajo
in trikrat Gospej z Gore
povzdignejo roke:
»Sinove so nam pobili,
a nas spodili –
Marija, Marija.
Ti vodi od tod
na težki nas križevi pot!«*

*In vrsta odmaje
počasi, počasi se v tuje kraje.
A dedi po poti v brade,
ko da bi Marijo z Gore
res bili
med se primolili:
»Gospa, glej, mi in žene
od hudega in let smo upehani
in v nas že ne solze ne smeha ni,
če mi omagamo – naj! –
samo da otroci vzdrže.
Zato pa Ti jih na tujem ravnaj,
Ti spravi nazaj jih v ta kraj,
da Tvoj in naš svet
enkrat domačija bo njihova spet.«
In drsajo, drsajo noge težko
in nesejo v srcih – vero v Gospo.*

To je molitev, prošnja in vera v Gospo z Gore, ki jo je slovenski pesnik in general posvetil izgnancem izpod Svete gore pri Gorici. Le zakaj ni več generalov, ki bi znali tako moliti! – Zato pa prošnjo in vero mladih izpovedujeta pesmi, ki sta jih uglasbila na bregovih Kamniške Bistrice duhovnika France Gačnik in Matija Tomc. V prvi mladi z Gačnikovo pesmijo prosijo za oporo v viharju na morju. V drugi pesmi nas Matija Tomc vodi z Marijo, jasno Gospo, po Jezusovi poti od rojstva v revnem hlevčku do križa na Golgoti.

Glasbeni pedagog in skladatelj Matija Tomc je bil dolga leta župnik v Domžalah. Pod njegovim vodstvom so domžalski cerkveni pevci naštudirali vrsto pesmi in kantat. Tudi basist Rok Lap, ki ima v svojem repertoarju precej Tomčevih pesmi, se s pesmijo spominja na svojega župnika in zborovodjo.

*

Prepevamo na Opčinah, v mislih pa smo na bregovih Kamniške Bistrice, kjer je odraščal France Balantič, pramenolasi poet, ki je fantovsko – prešerno zapel:

*Kako doma je dobro in lepo,
vsi dnevi nosijo klobuk postrani,
dekletu sladki zlezli so v glavo,
da sanja le o svatbi razigrani.*

A v poetu, ki je hotel goreti sebi, svojim dnevom, je le še otožnost:

Ne bom je zrl v nevestini opravi.

V otožnosti sta ubrani pesem o rožmarinu in pesem o belem cvetu – planiki. Mlad je ugasnil v Kobaridu rojeni in v Devinu pokopani slovenski skladatelj Hrabroslav Volarič. Grob mu je razdejala prva svetovna vojna, a njegove pesmi bodo živele, dokler bodo Slovenci peli! Tudi tisto o rožmarinu, ki zelen in dišeč ovne ob solzah in smrti. Pravzaprav je podobno ubrana tudi filmska uspešnica o pesmih in sanjah, o belem cvetu – planiki.

*

Nina Osredkar: Iščem človeka

*Med množico iščem človeka,
da mu dam svoje sanje in hrepenenje.
Med množico iščem človeka,
med njimi,
ki govore o človeku,
in pokažejo nase.
V družbi,
ki naj bi bila lepa,
težko najdem –
človeka!*

Tožba kamniške pesnice grenko odseva današnji od-tujeni čas, ki smo ga želeli ogreti z nocojšnjim večerom, ko smo s sv. Jernejem nabirali zdravilne rože za dušo in srce, to so naše pesmi – darilo ob vašem praznovanju.

Sklenimo ta večer z Goriškim slavčkom, ki je nekoč v zlati knjigi svojih poezij zapisal:

*Za vse je svet dovolj bogat,
in srečni vsi bi bili,
ko kruh delil bi z bratom brat
s prav srčnimi čutili!*

Nesimo to spoznanje s seboj in zvonovi sv. Jerneja naj pomagajo podreti zidove med nami, naj bo naš dom res tisti dom,

*kjer vsi dnevi nosijo klobuk postrani,
kjer tuj mi ni noben obraz,
pozna me vsak, vsakogar jaz!*

SKLEP

Konec glasbenega večera na Opčinah je poročevallec v goriškem Katoliškem glasu opisal takole:

Rok je v spomin na svojega glasbenega pedagoga in skladatelja Matija Tomca, ki je bil po vojni župnik v Domžalah, zapel njegovo pesem: Marija, jasna Gospa. Janez pa je za konec s svojo lirično prizadevnostjo interpretiral navzočim Ipavčevo melodijo: Iz stolpa sem ...

Posamezne točke sta povezovala z besednimi vložki domačih pesnikov, med njimi sta bila Kamničana Maister in Balantič, recitatorka Mojca in Janez.

Ves spored je bil lepo pripravljen, umetniško dovršen, pevske točke pa glasovno ubrane in prikupno oblikovane. Navzoči so umetnike nagradili z dolgotrajnim ploskanjem. Rok je dodal znano ljudsko pesem En starček je živel, Tomaž pa je na citre zaigral še eno izmed svojih melodij. V imenu župniške skupnosti se je na koncu zahvalila Lucija Čač./19/

Glasbeni večer z Opčin je z nekaterimi spremembami doživel vrsto ponovitev po slovenskih cerkvah. Za nadaljnjo pot Jernejevih kolednikov, ki so se takrat največkrat poimenovali Koledniki izpod Kamniških planin, je bilo usodno povabilo prijatelja Toneta Rojca, župnika pri Sv. Križu na ljubljanskih Žalah. Med poslušalci, ki so napolnili prostorno novo cerkev, je bil tudi dr. Janez Dular, takratni minister za Slovence po svetu. Postal je pozoren na kamniški glasbeni trio in ga vključil v skupino, ki je šla med rojake v Argentino, Urugvaj in Brazilijo. To je pospešilo izdajo avdio kasete narodnih pesmi pri RTV Slovenija. Svoj delež sta doprinesla urednik in producent Tomaž Tozon ter fotograf France Stele z vrsto odličnih posnetkov za plakat in naslovnico kasete z naslovom Kamniški koledniki.

Slovenska izseljenska matica in slovenske izseljenske organizacije v omenjenih državah so pripravile zahtevno turnejo slovenskega pesnika in igralca Toneta Kuntnerja, Kamniških kolednikov in narodnozabavnega ansambla Slovenija. To je bilo prvo sodelovanje s slovenskimi izseljenci ne glede na generacijske, politične in nazorske razlike. V času odmiranja jugoslovanske države je bila tudi ta otoplitev znamenje slovenske pomladi./20/ Slovenski čudež v Argentini, ko otroci, vnuki in pravnuki govorijo, pojejo in molijo po slovensko, se je prepletel z besedo Toneta Kuntnerja in pesmijo Kamniških kolednikov. Pa še nekaj: ob koncu turneje so koledniki izpod Kamniških planin nepreklicno dobili ime Kamniški ko-

ledniki, Tone Kuntner pa je postal in tudi ostal četrti kamniški kolednik!

Zgodba, ki je dobila svojo prvo potrditev na Jernejevo nedeljo, 27. avgusta 1989, se je razvila v koledovanje med Slovenci tostran in onstran meja nove države Slovenije, ki se je rojevala hkrati s Kamniškimi koledniki.

Lepo je bilo koledovanje med rojaki pod zvezdami Južnega križa v Latinski Ameriki ter severnim nebom Kanade, Združenih držav in Švedske. Po vsem svetu najdeš Slovence, ki radi prisluhnejo pesmim o slovenskih zvonovih, ki pojejo Mariji Snežni na Veliki planini, ob robu Slovenskih goric in na Kredarici v kapelici pod Triglavom.

Poseben zven ima pesem Kamniških kolednikov v slovenskih cerkvah in cerkvah, naj bo to v ljubljanski stolnici, gornjegrajski katedrali, novomeškem kapitlju, pri Mariji Pomagaj na Brezjah, ali v hišah božjih na bregovih Kamniške Bistrice, kjer se spogledujejo zvoniki od Sv. Primoža do Sv. Ane v Tunjicah. V svetem letu 2000 bodo (če Bog da!) Kamniški koledniki dosegli število tisoč nastopov in kronist/21/ bo težko opisal vse otvoritve razstav in druge prireditve v galerijah kamniške Veronike, pri Krač v Dolskem, v Stražarjevem letnem gledališču na Studencu in drugod. Težko bo zbral podatke o nastopih v različnih hramih Gorenjske, Dolenjske, Štajerske in Primorske. Naj ne zveni neskromno, da so bili Kamniški koledniki zraven, ko so maševali podeželski in mestni duhovniki, triglavski župnik France Urbanija in novomeški prošt Jože Lap, s svojimi pesmimi so »podprli« skoraj vse slovenske škofo in še apostolskega nuncija Edmonda Farhata, ki je poromal na Moličko planino pod Ojstrico. Kamniškim kolednikom so bili v preteklih desetih letih naklonjeni tudi organizatorji velikih domoljubnih prireditev na Kongresnem trgu, Ljubljanskem gradu, v Unionski dvorani, Cankarjevem domu in drugih reprezentančnih dvoranah. Nastopi s slovenskimi vrhunskimi umetniki so poglavje zase, vse povedo besede velike umetnice Mile Kačičeve: »Fantje, kot pušeljc ste v vaših narodnih nošah sredi te svečane črnine na Kongresnem trgu. Rada vas imam!«

Sestavek bi lahko imel naslov: Sprehod skozi nekatera vezna besedila in spomini na Franceta Gačnika in druge prijatelje. Lahko bi govorili tudi o spominih na Opčine, kjer so nas prijazno sprejeli takratni župnik Viljem Žerjal in njegovi sodelavci. Na Opčinah se je večina poslušalcev (in tudi izvajalcev!) prvič podrobneje srečala s pojmi in dediščino slovenskega koledništva. Z vezno besedo je uspelo zbuditi zanimanje za Rudolfa Maistra, Franceta Balantiča in druge kamniške umetnike pa tudi za koledniško dediščino, ki presega trikraljevsko sporočilo.

Zato je Kamniška koleda zgodba o obujanju izumirajoče koledniške tradicije – tudi z rojstvom Kamniških kolednikov na Opčinah, leta 1989 na Jernejevo nedeljo zvečer.

OPOMBE

/1/ 7 NAŠA BESEDA slovenskim vernikom v župniji sv. Jerneja na Opčinah na veliko noč 1989. Našo besedo je

GRADIVO ZA ZGODOVINO

- oskrbel in pripravil Mešani pevski zbor Sveti Jernej, uredila pa Berta Vremec in Vinko Beličič.
/2/ NAŠA BESEDA, str. 32.
/3/ NAŠA BESEDA, str. 28.
/4/ Koncertni list za koncert Slovenskega okteta in Lire v počastitev 25-letnice Slovenskega okteta. Kamnik, 4. junija 1976.
/5/ Janez Majcenovič: Vezno besedilo za proslavo v Eksperimentalni tkalnici Kamnik leta 1971.
/6/ Janez Majcenovič: Vezno besedilo za predstavitev pesmarice »Le pojd' mo v gore«, 3. junij 1988. (Ohranil se je tudi notes z ocenami za šolsko leto 1958/59, takrat je France Malešič na I. osnovni šoli Kamnik trgal hlače in nekoliko tudi živce avtorju teh vrstic.)
/7/ Janez Majcenovič: Vezno besedilo za radijsko oddajo Zborovska glasba po želji poslušalcev, 22. avgusta 1984.
/8/ Niko Kuret: Praznično leto Slovencev, Mohorjeva družba, Celje; 1. del – 1965, II. del – 1967, III. del – 1970, IV. del – 1971.
/9/ Kolednica, koleda, kolednik in koledovanje imajo svoj izvor v latinski besedi »kalenda«, ki je pomenila v rimskem koledarju pri dan vsakega meseca.
/10/ Dr. Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi, 3. zvezek. Slovenska matica 1904–1907, faksimilirana izdaja Cankarjeve založbe 1980.
/11/ Kakor prej, op. 12, str. 128.
/12/ Vodilni motiv koledništva in koledniško terminologijo veznega besedila glasbenega večera na Opčinah je povzel poročevalec v 34. številki časopisa Katoliški glas, Gorica, 7. septembra 1989, pod naslovom Glasbeni pozdrav izpod Kamniških planin.
/13/ Stolni kanonik iz Ljubljane, g. Melhijor Golob, je poslal v Kamnik izrezek iz omenjenega časopisa in pripisal: Dragi Janez, morda boš vesel tega poročila, zlasti če urejaš kak »osebni« arhiv. Lepe pozdrave vsem pevcem in citrarju! Podpisani Melhijor Golob je identificiral tudi pisca poročila, ki se je skrival za kratico »-ač« (Pohajač).
/14/ 1. septembra 1990 je prizadela kamniško okolico huda poplava, ki je močno poškodovala osebni arhiv Janeza Majcenoviča na Kovinarski 23 a.
/15/ Pri predstavitvi izvajalcev je bilo treba vezno besedilo dopolniti s podatki o povezovalki in recitatorici Mojci Zajčevi.
/16/ Program glasbenega večera je na koncertnem listu.
/17/ Iz pesmi v Sibirijo; A. S. Puškin, str. 148. Državna založba Slovenije 1950. Izbral in prevedel Mile Klopčič.
/18/ Pesem so zapeli umirajočem učitelju, organistu in vsestranskemu glasbeniku Lojzetu Bratužu (1902–1937). Fašisti so ga zastrupili s strojnim oljem, ker je za božič z orglami in slovensko pesmijo pozdravil novorojeno dete.

Primorski rojaki imajo radi starejšo verzijo prevoda te verske pesmi: Monotono zvene kraguljčki ...
/19/ Glej opombo števil. 12.
/20/ Turneja je trajala od 30. 9. do 6. 11. 1990.
/21/ Gradivo o številnih nastopih, vrsta veznih besedil, plakati, spominki, množica urejenih in neurejenih fotografij, ... vse to potrebuje kronista, ki bo nekoč opisal zgodbo o Kamniških kolednikih. Najbolj zanesljivo pričevanje je shranjeno na avdiokaseti in zgoščenkah z naslovi: Kamniški koledniki (1990), Vam vošmo novo leto (1995), Slovenski zvonovi (1995), S pesmijo skozi stoletja (1995), Majski cvet (1996) in še nekatere. Ostaja tudi delež Kamniških kolednikov na videokasetah o Kamniku, triglavski kapeli, umetniškem večeru na Kredarici, ... in morda se bodo ohranili posnetki različnih televizijskih oddaj, kjer sta bila zraven dva možaka v irhastih hlačah, spremljal pa ju je tretji na citrah.

The Kamnik Carol-Singers

Summary

Members of the trio, called the Kamnik Carol-Singers, are the baritone Janez Majcenovič, the bass singer Rok Lap and the zither player Tomaž Plahutnik. For more than a decade they have been keeping up the ancient carol-singing tradition, wishing people happiness, good health and rich crops not only in Slovenia but also in Latin America, Australia, the USA, Canada and in several European countries. Everywhere they are warmly welcomed by Slovenian people.

Secondly, the article speaks about the late France Gačnik, the priest and the composer, whose songs are often a part of the trio's repertoire.

Finally, the texts, linking and introducing the musical events are also dealt with in this article.

Fragments of the texts, linking the programmes of Lira, the first Slovenian choir society, have been joined into whole, introducing the concert in Opčine near Trieste. The concert was given on St. Bartholomew's Sunday and the leading theme was tradition of carol-singing, the motive power of the trio.

Benjamin Bezek, študent

Podgorje 94/f
Kamnik

SODOBNE ZGODBE S KAMNIŠKEGA

Sodobna zgodba ali zgodba vsakdana pomeni v najširšem pomenu še žive povedke, zgodbice, pripovedi, govorice, trače, rekla, verovanja, ki krožijo v določeni družbi oziroma se pripovedujejo v posameznih družbenih skupinah.

Navadno gre za nenavadno in presenetljivo, šokantno in srhljivo temo. Zgodbe govorijo o svetu in človeškem obstoju, življenju, smrti in posmrtnem. Pogosto postavljajo vprašanja o resnici in življenju, ne dajejo pa odgovorov nanja. Nekatere zgodbe se dotikajo posameznikovega nezavednega in kolektivnozavednega mišljenja in so lahko čustveno in intelektualno vznemirjajoče.

Čeprav so ohranjena sporočila o takih zgodbah že iz 19. stoletja, se je njihovo sistematično raziskovanje in zbiranje začelo šele v našem času. Vse objavljene zgodbe sem zbral na terenu. V večini primerov gre za zgodbe, ki so jih ljudje sami doživeli oziroma so jih slišali pripovedovati od svojih staršev, starih staršev, sosedov, sorodnikov, prijateljev ... V preteklosti, ko še ni bilo radia, televizije in računalniške tehnike, so se družinski člani večkrat zbirali v hiši, kjer so se pogovarjali o čisto vsakdanjih stvareh, pogosto pa so zlasti starejši začeli s pripovedovanjem zgodb, ki jim pravimo sodobne zgodbe. Za študij določenih človekovih nazorov in stališč so tovrstne pripovedi bolj primerne kot katerakoli druga folklorna študija. Omogočajo kritično raziskavo socialnih problemov.

Vse osebe v zgodbah in pripovedovalci so podani s kraticami, to pa zaradi varovanja osebnih podatkov, saj mnogi med njimi še živijo in bi jim navedba njihovih podatkov lahko povzročila nevšečnosti.

VERNE DUŠE SO JO ZBUDILE

Doma smo imeli veliko kmetijo pa otroci so bili in sem bila vedno utrujena. Pa sem nekega dne svojemu očetu potarnala: "Že tako je hudo pa še kravo je treba merkat, kdaj bo ponoči telička imela." Oče Jože mi pa reče: "Kaj se pa sekiraš. Za verne duše zvečer en očenaš zmoli pa lepo zaspi, te bodo že zbudile." Pa sem res to naredila in kar 17 let je to pri meni držalo in čisto vedno so me zbudile. Ravno sem se zbudila in šla v hlev, ko se je krava že pripravljala, in je bilo.

Enkrat se mi ni dalo vstati, sem pa zaspala in od takrat dalje ni več nobena molitev pomagala. Sem si rekla: "Če je Bog tako natančen, kakor so verne duše, potem se nam slabo piše." Enkrat nisem izpolnila svoje naloge in od takrat se ne zbudim več sama od sebe.

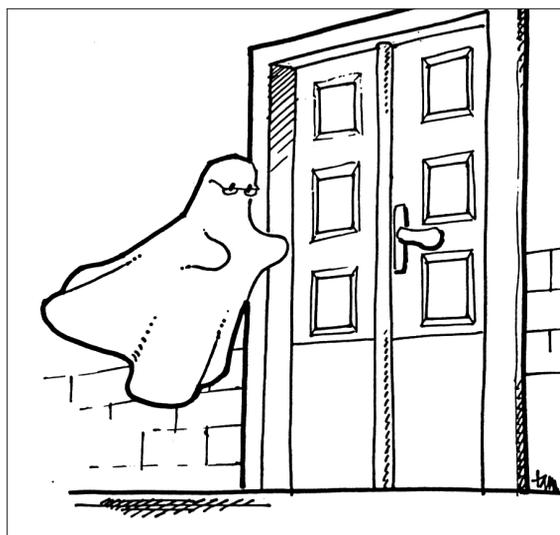
Pripovedovala je M. S. iz Tunjic.

ZNAMENJE OB SMRTI SOSEDA VINTEŠA

Naša družina je živela v najemniških prostorih ene od hiš, ki so stale "Pod goro". To je na tistem mestu pod skalami Starega gradu, kjer most, ki pelje v Kamnik, prečka Kamniško Bistrico. Imeli smo le kuhinjo in eno sobo. Z okna je bil lep razgled proti mestu in Maistrovi ulici.

Morala sem hoditi v 1. ali 2. razred ljudske šole. Z mamo sva sedeli v kuhinji in šivali. Kar naenkrat je zaropotalo, kot bi kdo večkrat zaporedno pritisnil na kljuko. Mama mi je rekla, naj grem pogledat, kdo je prišel. Jaz sem šla, pa ni bilo nikogar. Z mamo sva pogledali še skozi okno pred vhod, a ni nihče zapustil stavbe. Pregledali sva tudi ostale prostore, ker sva mislili, da se je kdo kam skril. Pa ni bilo nikjer nikogar. Nedolgo zatem je prišla sosedka in nama ihteč povedala, da je umrl sosed Vinteš.

Pripovedovala je A. H. iz Kamnika.

Slika 1: Znamenje ob smrti soseda Vinteša. Narisala: Tamara Korošec.

HUDIČ JE POTOVAL Z ŽUPNIKOM

Pred več kot 100 leti je v Tunjice prišel župnik, s katerim je hodil hudič. Kamor je prišel ta župnik, povsod je hudič tulil. Menda naj bi bil na Dolenjskem nekdo obsejen s hudičem in on ga je izgnal iz njega, zato se je preselil nanj. Hudič se je s tuljenjem oglasil najprej na enem, potem pa še na drugem hribu. Kmalu je šel ta isti župnik v Ihan, nakar je tudi tam začel hudič tuliti.

Vaški fantje so pa potem tega hudiča naprej oponašali. V Lanišah malo pred kapelico stoji most čez Tunjščico, na bregu pa so bukve. Po cesti so šli tam mimo kmečki fantje, oboroženi z vilami in kmečkim orodjem in se korajžili z govorjenjem: "Zdele naj pride hudič, pa ga bomo." Neki domačin pa si je pripravil eno vejo, se zagugal nad njimi, močno zatulil in pomigal z nogami. Fantje so se prestrašeni razbežali, kasneje pa so po vasi govorili, da je hudič zatulil in da je imel "take velike usta"; seveda, ko pa so noge videli, ko je zabrcal.

Pripovedoval je P. S. iz Tunjic.

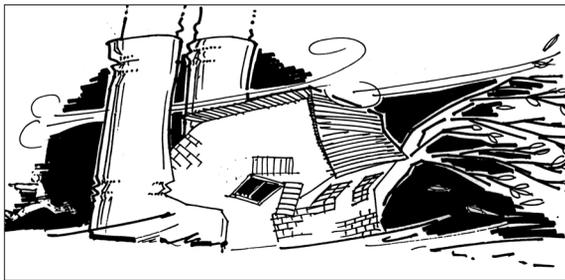

BOGA SO KUHALI

V drvarski hiši na Veliki Planini je bilo pet drvarjev. Eden se je spomnil in je s križa snel Boga, vrgel v lonec in so ga kuhali. Čez čas je eden od njih stopil k loncu in začel pokušati, če je Bog že skuhan in kako diši. Takrat je nastal vihar, grozno je pihalo in v bajto je prišel majhen možiček, ki pa je pred njihovimi očmi začel rasti in postajal vse večji in večji. Drvarje je postalo strah, popustili so lonec in kuho Boga in zbežali iz koče.

Vsi, ki so bili pri tem početju zraven, kasneje niso umrli naravne smrti. Eden je bil iz Godiča, eden iz Nevelj, eden pa iz Bistričice. Enega so kasneje moški nagovali in mu ponujali 2 litra vina, samo če pove, kako je bilo, ko so Boga kuhali. Pa je raje molčal. Samo to je povedal, da je tak veter nastal, da kaj takega nikoli več v življenju ni doživel. Božje stvari je najbolje pustiti pri miru.

Pripovedovala je A. Ž. s Kopišč.

Slika 2: Boga so kuhali. Narisala: Tamara Korošec.

NA KVATRNI TEDEN SE NE LOVI ŽIVALI

Ljudje so včasih vedeli, da se na kvatrn teden ni smelo jagati. Moj oče je pa enkrat vseeno šel s sosedom v gozd streljat divjad. Zagledal je zajca in ga ustrelil ter ga šel iskat. Ko pa ga je hotel pobrati, je zajec tako skočil, da mu je ves sneg za vrat vrgel. Ker je bil prepričan, da je zajca ustrelil, se je drug dan vrnil na jaso, ampak je videl samo svojo sled, zajčeva je izginila.

Pripovedoval je M. S. iz Tunjic.

NA SVETI VEČER NIKAR NE HODI K DEKLETU V VAS

Včasih so ljudje znali povedati, da na sveti večer in na sveti dan ne smeš hoditi v vas.

En fant iz Tunjic je imel v Podgorju punco in je prišel na svet' večer k njej v vas. Okoli enajstih pa se je odpravil v Tunjice k polnočnici. Šel je čez gozd in slišal, kako so zvonovi zvonili in "skup' vabili". Pride čez Medvedov most, kar zasliši in vidi konja ter kočijo, kako se pripeljeta po Tunjici. Nekaj časa je stal in gledal, potem pa je planil v tek. Ni nič več tunjskih zvonov slišal, pa tudi polnočnice v Tunjicah ni videl. Samo naravnost domov je šel in se usedel za peč, tako ga je bilo strah.

Pripovedovala je S. L. iz Podgorja.

NA SVETI VEČER SE VIDI ZA LETO NAPREJ

To se je zgodilo okoli leta 1930. En možakar je šel na svet' večer okrog hiše in pogledal skozi okno v hišo. Po modrosti v našem kraju se je videlo, če bo naslednje leto kdo pri hiši umrl. On je pogledal skozi okno in na parah videl svojo ženo. Žena je potem v resnici tudi umrla in na pokopališču se lahko prepričate, da je bilo to leta 1930.

Možakar se je potem ponovno poročil, njegova druga žena pa je doživela zavidljivo starost.

Pripovedoval je T. K. iz Markovega.

Contemporary Narratives of the Kamnik Region

Summary

There are seven contemporary narratives published in the article which were written down by the author. They all come from the Kamnik region and the narrators either tell of their own experiences or they tell what they heard from their parents, grandparents, neighbours, relatives and friends.

Mag. Cene Matičič

Hudi Rogatec 5

Ig

MOJI SPOMINI NA CIRILA VREMŠAKA

Prva slika: KAKO SEM POSTAL LIRAŠ

Ciril Vremšak je bil sinonim glasbenega življenja v Kamniku. Predvsem pa je bil pevovodja, ki so ga vsi, tako liberalci kot klerikalci in tudi komunisti spoštovali in cenili.

Leta 1936, ko sem se vrnil iz Novega mesta, kjer sem dokončal četrti letnik takratne gimnazije, me je na Glavnem trgu Ciril Vremšak prijel pod pazduho in rekel: "Kot vem, si dober pevec, pridi k Liri ..." Bil sem presenečen, kajti ni bilo ravno slehernemu dano, da bi ga k Liri povabil Ciril, kot so ga imenovali Kamničani. Že naslednji dan sem bil na vaji.

Vsakdo, ki je želel kot pevec pristopiti k Liri, torej v vrste Prvega slovenskega pevskega društva, kar so s ponosom poudarjali vsi Kamničani, je moral preko pevskega preizkusa, ki so mu prisostvovali vsi pevci. Tega me ni bilo ravno strah, kajti podobnih preizkusov sem imel že nekaj za seboj.

Cirilu ni bilo neznan, da sem še vedno v letih mutacije. Zelo previdno in z občutkom dobrega poznavalca je udarjal na tipke in ugotavljal stopnjo mojega posluha, naravne barve glasu, višine, ki jo lahko dosegam brez naprezanja, nižine, do katere se lahko še vedno spustim. In ko je bilo vse to mimo, je ob splošnem odobravanju vseh, ki so spremljali in tudi glasno komentirali to preizkušnjo, zahteval, naj prosto zapojem eno pesem. "Imaš dober posluš, lepo lirično višino, pel boš prvi tenor, vendar brez naprezanja, kajti tvoja mutacija še kako leto ne bo končana," se je glasil njegov sklep.

Vprašujoče se je ozrl po obrazih navzočih pevcev, se ustavil na odobravočimi mimiki nadučitelja Cenčiča, takratnega predsednika Lire. "Od danes si torej aktivni član Lire," se je oglasil Cenčič in mi ponudil roko v znak dobrodošlice.

In tako sem postal redni in aktivni član Lire. Pravim aktivni, kajti k Liri so se prištevali tudi podporni člani, ki so z dotacijami omogočali naše redno delo. O dotacijah občine ali pa glavarstva v tistih časih ni bilo govora.

Z dvema prekinitvama sem bil liraš tja do konca leta 1962, ko me je oblast kot nepopoljšljivega kritika in alternativca uspela spraviti s kamniškega področja na Primorsko.

Druga slika: CIRILOVE PEVSKE VAJE

Njegove vaje so bile vedno nekaj posebnega. Že kake pol ure pred osmo je bil v zgornji sobi čitalnice, kjer smo imeli redne vaje. Vneto si je znova in znova preigraval pesmi, ki naj bi se jih tega večera učili, in pogledoval na uro, ki jo je pred tem položil na klavir,

da bi slehernega zamudnika po osmi uri takoj opomnil na točnost. To je bila hiba marsikaterega pevca, posebno še tistih, ki so že zaradi navade zamujali nekaj minut.

"Madona, baba ga že spet ne pusti!" je imel navado bolj za šalo kot zares vzklikniti, če tega ali onega od oženjenih ni pravočasno zagledal.

Skrb za redno prihajanje si je večkrat kar sam naložil na ramena. Vse, ki so bili glede prihajanja količkaj sumljivi, je že dan prej poiskal in jih opominjal. "Čisto slučajno" pa je večkrat obiskal tudi tiste "hude babe", za katere je sumil, da ovirajo svoje može. V tistih tridesetih letih je bil visoke in elegantne postave, prijetnega videza, zapeljivih in odkritih oči, ki jih nikoli ni povešal. Njegovo govorjenje je bilo živahno, poudarjeno z gestikulacijo rok in prikupno mimiko obraza, do česar seveda nobena od "hudih bab" ni ostala ravnodušna. Rezultati takih "naključnih" obiskov so bili večkrat kar presenetljivi, saj je marsikateri teh zamudnikov odkritosrčno že ob prihodu vzkliknil: "Ne vem, kaj je, ampak danes me je kar sama preganjala od doma."

Tretja slika: NAJPREJ JE POMEMBNA VSEBINA

Še preden smo se pričeli učiti to ali ono pesem, nam je z vso zavzetostjo zrecital vse pesmi. Nekatero celo dvakrat ali trikrat in ob tistih, za katere je menil, da so posebno romantične, je dvignil svoj zasanjani pogled ter vzkliknil: "Madona je lepo, človek bi se zjokal!"

Tovrstno spoznavanje z vsebino je bilo nadvse zanimivo. Včasih se je spustil tudi v okoliščine, v katerih je ta ali ona pesem nastala, v opisovanje časa, prostora in običajev, ki jih je želela predstaviti slovenskemu bralcu. Seveda pa tudi zbrani avditorij pevcev ni bil ravno od muh. Marsikaj smo znali komentirati, učitelja Cenčič in Rakovec, ki ju je znal Ciril ob primernem trenutku izzvati, sta z veseljem odvezala malho literarnega znanja. In ko smo vzeli v roke tekst Dvanajst razbojnikov, nas je s svojo rusko dušo takrat najstarejši 71-letni Lesevicki z nedopovedljivim zanosom, zamaknenostjo in z zasanjanim pogledom na širne, neskončne daljave svoje domovine prestavil v čas in prostor razbojnika Kudejara.

Šele nato nam je pesem zaigral, da smo dobili v uho, kot je temu rekel, zgradbo in lepoto glasbenega stavka, v katerega so bile oblečene besede.

Da, to je bila metoda, ki je pred tem nisem poznal. Šele kasneje, ko sem pel pri Maroltu, sem spoznal, kako pomembna je takšna šola za pevce zbora, ki hoče biti dober in mogoče celo med najboljšimi.

Četrta slika: KOREPETICIJA

V letih, ko smo vadili v čitalniški sobi, organizacija korepetiranja ni bila najboljša. Razdeljeni smo bili na štiri glasovne skupine, vsaka posebej je morala čez korepeticije, ki jih je v prvih letih vodil Ciril, kasneje pa ob pomoči tudi nadučitelj Cenčič. Ostalim skupinam je bilo med tem na voljo nekaj prostega časa.

Slika Lire iz leta 1960

In ko smo v sosednji sobi posedali, kadili in čakali, da pridemo na vrsto, so se vrstile pripovedi najzgovornejših, sklepala nova prijateljstva in obujali spomini na zanimive dogodke. V "kadihnici" je bilo vedno veselo in živahno, včasih tudi prehrupno in moteče za skupino, ki je vadila. Nemalekrat se je zaslišal glas: "Madona, dejte no gmeh!"

Cirilova korepeticija je bila pogosto mučna in naporna. Pa ni bilo čudno, saj dobršen del pevcev o notah ni veliko vedel. Celinke, polovinke, četrtinke, osminke, to so pevci že še poznali in tudi kaj naj bi pomenil kakšen križ ali pa nižaj vsaj večini ni bilo ravno popolnoma tuje. In če so se note po črtovju dvigale, je tudi vsakdo vedel, kako približno je potrebno temu slediti. To pa je bilo za večino pevcev tudi vse. O kakem solfeggiu in petju zgolj po notah ni bilo niti misliti.

Moral je pač sam zapeti del parta, ki je bil v obdelavi, mi pa smo ponovili. In če je bil kateri teh pasusov malo manj speven ali da pevcem ni šel v uho, ga je bilo potrebno pač ponoviti dvakrat, trikrat pa tudi desetkrat.

Tem prvim korepeticijam so sledile najprej vaje obeh tenorskih, nato obeh basovskih skupin. To je bila spet nova muka in težava, kajti velikokrat se je pokazalo, da je pridobljeno znanje med posamičnimi vajami enostavno izpuhtelo ali pa se celo zgubilo in pomešalo s pevsko linijo sosednjega glasu. Teh nevarnosti in čeri se je znal ogniti in jih preseči le ob pomoči tako imenovanih nosilnih ali vodilnih glasov, na katere se je najbolj zanašal. V vsaki glasovni skupini je bil vsaj eden takšnih "referjev", ki je znal bodisi sam ali pa s Cirilovo pomočjo pravočasno potegniti in znova utiriti nihajočo ali pa zgublajočo se glasovno skupino na zapisane kolesnice notnega parta.

Vaje po glasovnih skupinah so trajale, dokler ni bila dosežena zadovoljiva skladnost skupine. Šele ko je bil

prepričan, da nam ta grobi in temeljni del pesmi leži v ušesih, se je z veliko previdnostjo odločil za skupne vaje.

Pozornost je bila usmerjena v doseganje čistosti akordov, torej v blagoglasnost in spevnost, kot se je temu takrat reklo, v brisanje vseh umazanij in nečistosti, ki so nastale in se pojavljale zaradi nihanja posamičnih glasov ali pa kar celih skupin, zaradi bolj ali manj zaznavnega padanja ali pa višanja tega ali onega pevca.

Izjemno pozornost je namenjal glasnosti petja in razumljivosti besedila. Ker se čistost harmonije najnatančneje zaznava prav v najtišjem petju, smo začeli vedno pri tej jakosti, da bi postopoma, vendar nikakor ne istega dne, dosegli tudi druge jakostne stopnje: od mezzoforta in forta do fortissimo.

Temeljna zasnova, na kateri je znal dosledno graditi, je bila vedno le pianissimo in kvečjemu piano. S tem je znal, kot je sam rekel, disciplinirati glasove, jih umiriti in kanalizirati v kulturno petje, v lepo in dopadljivo ukrojeno glasbeno obleko naših pesmi, ki jih Slovenci tako zaradi besedila kot spevnosti radi pojemo in poslušamo. Takšno petje pa je precej zahtevnejše, saj je zanj potrebno kar nekaj dodatnega znanja in vedenja o pevskem dihanju, jasni artikulaciji izgovorjave in še marsikaj drugega.

Kar dobro polovico vseh vaj je torej namenjal korepeticiji s posameznimi glasovi, glasovnimi skupinami in skupnemu petju. In prav tu, ko smo se lotili skupnega, najprej šepetajočega petja, se je neštokrat pokazalo, da se je tenorska ali pa basovska skupina znova izgubila, da se je kar mimogrede zapeljala v pevske kolesnice sosednje, največkrat pa tiste, ki je imela spevnejšo melodijo. Tudi tem težavam, ob katerih sicer marsikdo od amaterskih pevovodij skoro obupa, je bil vedno kos, pa čeprav z dolgotrajnimi vajami.

Peta slika: PROGRAM

Kar se tiče izbire koncertnega programa, je bil Ciril popolnoma suveren. Menda je že mesece in mesece pred prvo vajo pričel zbirati pesmi, ki bi lahko prišle v poštev. Vestno in dosledno jih je preigraval in samo včasih je dal temu ali onemu, za katerega je menil, da je muzikalno kolikor toliko izobražen, vedeti, kaj vse namerava vključiti v program. K tej izbrani družini je prišteval nadučitelja Cenčiča, včasih tudi učitelja Rakovca, s posebnim veseljem tudi učitelja Rusa, ki sicer ni bil pevec, pač pa dober violinist. In če je nameraval vključiti tudi kako rusko pesem, do teh je imel posebno spoštljiv odnos, se je posvetoval s starosto lirašev, Lesevickim.

Mene je v ta krog vključil šele kasneje, menda v letu 1939, ko sem že sam vodil kvintet kamniških fantov. Takšna konzultacija je bila nekaj posebnega.

Povabil me je k sebi na dom, zaprla sva se v majhno sobo z oknom, obrnjenim na glavno cesto. Tu je imel shranjene vse svoje glasbene relikvije, na častnem mestu je bila violina (po njegovem gosli) našega znane in verjetno do danes tudi najboljšega izdelovalca koncertnih violin Kunaverja.

Z odprtimi očmi, polnimi pričakovanja hvale, mi je predložil nekaj izbranih pesmi ter jih pričel preigravati. Enkrat ali dvakrat je šel skozi, ne da bi se bil ustavil in me povprašal za mnenje. Z očmi na notah sem mu sledil. Šele nato se je znal znova in znova zaustaviti in je glasno zaklical: "Poslušaj tole!" Njegove roke so omahnile s klaviature, njegov izraz je razneženo preiskoval mojega: "Moj Bog, kako je lepo!" je glasno vzkliknil. "Da, res je, lepše ne more biti," sem mu običajno odgovoril. Sicer pa mojih besed ni preveč upošteval, kajti skladbo, ki jo je predstavljal, je že zdavnaj pred tem suvereno uvrstil v program. Od mene, ali pa kogarkoli drugega, je pričakoval le soglasnost.

No, kljub temu so bile to ure, pri katerih sem zvedel marsikaj novega. V spominu so mi njegove zanosne besede o nastanku Adamičevega Vasovalca, ki se končuje z verzom V vodo sem klobuk zagnal. Tega sam seveda ni doživel, interpretiral je pričevanje svojega očeta. Tistikrat so liraši res prepevali nekje v Novem trgu in ko so se vračali čez bistriški most, so v navdušenju in veselju nad svojim petjem, menda tudi zaradi uspeha, ki ga je nekdo od njih doživel pri dekletu, na sredi mostu postali, se zazrli v kristalno modrino takrat še čiste Bistrice in družno zaklicali: "Madona, smo zapeli!" in od veselja pometali klobuke v Bistrico. Tako je tudi nastal znameniti Adamičev Vasovalc, ki ga še danes z velikim žarom in zanosom prepevajo moški zbori.

Program, ki ga je po vseh teh "konzultacijah" izbral in določil, je bil vedno razdeljen v dva dela, ki naj bi po dolžini trajanja ne preseгла dobre ure in pol čistega petja.

Prvi del je bil že praviloma vedno težji od drugega, lažjega, spevnejšega in domače ljudskega. Nobena ga teh se niti po kvaliteti niti težavnostni stopnji ne da primerjati s sedanjimi boljšimi amaterskimi zbori, kar je slehernemu poznavalcu prav gotovo razumljivo, kot je bilo razumljivo nam pred davnimi 60 in več leti, ko

smo se v Sloveniji lahko ponašali in skušali približati Maroltovemu APZ ali pa mešanemu zboru Glasbene matice. Nedvomno pa velja zapisati, da zbora Lirine kvalitete v tridesetih letih nismo imeli nikjer drugje v Sloveniji.

Šesta slika: ZADNJE PRIPRAVE

Zadnje priprave so se pričele teden ali celo dva pred dnevom nastopa. Toda ne v naši pevski sobi, pač pa v dvorani, na odru, na praktikablih. Število tedenskih vaj se je iz dveh povečalo na tri, v zadnjem tednu tudi na štiri. In izostankov tudi ni bilo več. Vsi, prav vsi so morali biti vedno prisotni in če se je le dogodilo, da tega ali onega slučajno ni bilo, je nekatere poslal kar na domove zamudnikov z nalogo, da jih pripeljejo.

Prvih nekaj let smo nastopali v dvorani Čitalnice, v katero se je lahko nagnetlo kvečjemu do 100 poslušalcev. Menda smo jo šele leta 1940 zamenjali s telovadnico Sokola. To je bila stavba na čitalniškem dvorišču, sicer precej večja, vendar kot telovadnica tudi manj ugledna.

To je bilo petje v živo in Ciril je prvega dne preizkušal akustiko in ugotavljal, do katere zgornje jakosti nas lahko spusti, da bi skupni zvok še vedno uglaseno in harmonično zvenel. Vzporedno s tem je ugotavljal tudi tisto jakostno stopnjo, ki jo dvorana še lahko prenese, ne da bi ob tem neprimerno ali pa pretirano odmevala in s tem odbijala kritične tone od te ali one stene. To njegovo ugotavljanje je trajalo kar nekaj ur. Navadno je zahteval, da smo zapeli po nekaj kritičnih pasusov iz vseh pesmi, ki so bile na sporedu. Pri tem je hodil po dvorani, se ustavljal in obračal, poslušal zvok, iskal odmev, se zatekel zdaj v ta, zdaj spet v drugi kot, se nenadoma povzpел na stol, pa spet približal zboru, ki je potrpežljivo in v usodo vdan čakal na njegove rezultate. Če spet ni bil najbolj prepričan v svoja dognanja, se je obrnil k nadučitelju Cenčiču, češ naj se še on prepriča, še raje pa k učitelju Rusu, če je le prisostvoval takšnim preizkusom.

S tem pa še ni bilo konca tipanja in iskanja, kajti na vrsti je bilo še ugotavljanje tiste stopnje pianissima, ki je še vedno sicer pianissimo, vendar spet ne toliko pretiran, da bi ga poslušalci ne mogli zaznati. Ta del je bil neprimerno dolgotrajnejši, kajti nemalokrat se je dogodilo, da je med skoro nezaznavnim pianissimom z zunanje strani zagrmelo glasno govorjenje ali pa nenaden trušč, kar je vso Cirilovo in našo pozornost hipoma postavilo na trdna tla zunanjega dogajanja.

"Madona, bod' no tih!" se je ves nasršen obrnil ter huronsko zaklical skozi vrata, mi pa v prisrčen in sproščen smeh.

Takšna ugotavljanja sposobnosti dvorane oziroma prostora so mi bila tistikrat nekaj povsem neznanega, šele pri Maroltovem APZ sem spoznal, kakšen pomen velja pripisati tudi temu.

Sedma slika: PRED KONCERTOM

Koncert je bil napovedan za osmo večerno uro, vendar se je pričetek praviloma zavlekel za 10 do 20 minut, čeprav je bila dvorana že ob napovedani uri vedno polna. Že zaradi navade, kajti nekateri od tistih

GRADIVO ZA ZGODOVINO

"najpomembnejših" so prav tako praviloma in načrtno vedno zamujali.

Pevci smo bili že slabo uro pred osmo zbrani za zaprtim odrom. Večina je že pozno popoldne ali pa šele neposredno pred prihodom popila po nekaj surovih jajc, kajti tiste čase je veljalo splošno pravilo, da so surova, sveža jajca najboljši pripomoček za lep, čist in zvoneč glas.

Bili smo v najboljših oblekah, vsaj približno enotno napravljeni, saj tiste čase ni bilo niti misliti na kakšne koncertne obleke. Medsebojno smo si popravljali kravate in metuljčke, ki so bili takrat nasploh v modi. Le Ciril in pa stalni, nepogrešljivi solist baritonist tiskarski mojster Pepe Grčar sta imela veliki umetniški pentlji. Tisti z Grabna so si pozorno ogledali Petra, pritlikavega moža, ki je menil, da si mora za koncert s šminko obarvati ustnice. In medtem ko smo se razmeščali na praktikabljih, širili in ožili razdaljo do svojih sosedov, kot je to znova in znova popravljaj Ciril, se je iz dvorane že zaslišalo ploskanje ...

V zadnjem hipu je pritekel ta ali oni naših prijateljev, češ: "Zadnji čas je, zadnji čas je, vse je nabito polno, v prvi vrsti sedi Zorko Prelovec!"

Ciril je z očmi še enkrat preletel vse štiri vrste pevcev, z dvignjenim prstom zadnjič opomnil "trefarje" in dal znak, naj se zavesa dvigne.

Osma slika: KONCERT

Dvorana nas je navdušeno pozdravila.

Ciril se je priklanjal levo in desno, mi pa smo pričakovali, da se bo obrnil in intoniral prvo pesem.

Stopil je k pianinu, dvakrat intoniral vsak glas, udaril prvi in drugi akord in spet preskočil na intoniranje vsakega od tenorskih in basovskih glasov. Vendar pa s tem še vedno ni bil zadovoljen, pristopil je h glasovnim skupinam, navadno le k "trefarjem", in znova poltiho zapel intonacijo. Šele ko je bil prepričan, da imajo skupine svoj glas trdno "pod kapo", je polagoma dvignil obe roki, znova pogledal po zboru ...

Zadoneli so začetni akordi prve uvodne kompozicije. Led je bil s tem prebit. Mogočna sozvočnost je polagoma polnila prostor dvorane, se ovijala okoli avditorija, odbijala od stropa in sten, se vračala k pevcem. To je bil vedno dober znak za nas vse. Petje se je pollaščalo poslušalcev, ki so nemo in v polni tišini sledili našemu petju, se od pesmi do pesmi vse bolj oplajali z lepoto vsebine in spevnostjo predvajanih skladb.

V prvem, težjem delu smo vsaj praviloma predstavili umetne pesmi, med njimi tudi vsaj eno ali dve, ki sta bili posvečeni Liri. Vrsta komponistov, med katerimi naj omenim Emila Adamiča, Zorka Prelovca, Frana Venturini in Vasilija Mirka, nam je rada posvečala nove skladbe, ki so bile vsaj praviloma prvič izvajane v Kamniku.

Vedno je bilo mnogo besed, s katero kompozicijo naj sploh pričnemo. Navadno je prevladalo mnenje, ki se mu tudi Ciril ni mogel upreti, da mora biti mogočna

kompozicija narodnozavedne vsebine. Med te se je uvrščal znameniti Samo komponista Antona Foersterja, s katerim smo pričeli svoj letni koncert leta 1939. Ne bo odveč, če omenim, da se je tiste čase z izvedbo Sama upal le malokdo spopasti.

To je mogočna, svečana in zahtevna kompozicija, pisana na epsko besedilo, ki nam v svojih zanosnih in mogočnih harmoničnih akordih približa in obuja spomin na slovenskega prvega kralja Sama, torej kot naročena za nastopno pesem pomembnejšega koncerta. Spevna, homofonično enovita in barvno pestra je zahtevna zlasti zaradi zelo širokega glasovnega razpona med spodnjimi in zgornjimi glasovi, kar pa Liri v tistih zanosnih tridesetih letih ni predstavljalo neprehodne ovire. Spodnji glasovi so se z nepozabnim Lesevičkim brez težav kar sprehajali v pedalnih legah, ki jih drugi zbori niso zmogli, zgornji so z lahkoto in brez naprezanja dosegali celo višine, ki so za terco ali kvinto presegali normalno notirane. Tudi splošno ravnovesje med glasovi je bilo v nekaterih letih odlično.

Nikoli ne bom pozabil navdušenja avditorija po tej prvi kompoziciji. Ko so še zveneli mogočni zaključni akordi, se je sprožilo viharno odobravanje, ki pri kamniški publikli ni ravno pogosto. V prvi vrsti sedeča skladatelja Zorko Prelovec in domačin pater dr. France Ačko sta z živahnim ploskanjem in nedvoumno mimiko izdajala svojo strokovno sodbo, nekaj najbolj zagretih pa je z glasnimi klici odobravanja potrjevalo splošno klimo, ki je zajela čitalniško dvorano, in zahtevalo ponovitev.

Tudi Cirilu in nam so žareli obrazi od zadovoljstva.

V odmoru, po prvi polovici koncertnega sporeda, nam je Prelovec razlagal, da je bilo to možno predvsem zaradi zmogljivosti zbora in enotne zvočne barve, kar je pri veliki razsežnosti kompozicije, kot je na primer Samo, zelo pomembno in odločujoče.

Ko se v teh spominih na Cirila vračam na naše koncerte v tridesetih letih, mi je pred očmi tudi Foersterjev Spak, ki smo ga prav tako predstavili kamniški publikli. Tudi ta kompozicija je pisana na epsko besedilo. To je enostavna, vendar razburljiva in vsebinsko podobna Kraljevemu hudiču.

Ni besed, s katerimi bi lahko popisal končno reakcijo vseskozi pozornega avditorija. Nekaj prvih udarcev z rokami se pričinja nezadržno stopnjevati, razširjati na ostale, dvorana se zbuja iz mogočne epske glasbene pripovedi, ploskanje postaja močnejše in hrupnejše, zaslišijo se glasni klici odobravanja, ljudje se dvigujejo s sedežev. Prvemu klicu "bis" se priključujejo novi in novi. Ciril se priklanja in debele kaplje znoja mu drsijo po čelu.

"Naj ponovimo?" "Ne," se odloči in nato doda: "Mogoče kasneje, na koncu programa."

To je bil naš Ciril, enkrat, neponovljiv. Ciril, ki sicer ni bil profesionalni glasbenik, pač pa bančni uslužbenec, a je kot reproduktivni glasbenik, kot komponist in harmonizator ljudskih pesmi izstopal iz glasbenovokalne sredine dvajsetih, tridesetih in štiridesetih let preteklega stoletja.

Samo Vremšak,
redni prof. Akademije za glasbo
v pokoju

SPOMINI NA OČETA OB STOLETNICI ROJSTVA CIRILA VREMŠAKA (1900–1968)

Če pogledam svoje življenje nazaj, se mi očetov lik čedalje bolj plastično izrisuje. V bistvu je bil zelo dober človek, skoro bi rekel predober. Grobosti ni poznal. To se je kazalo še zlasti v njegovem kompozicijskem ustvarjanju. Bil je prava lirična duša. Pri vzgoji naju s sestro je ubiral nekakšno srednjo pot, a vselej pravično.

Zelo zgodaj sem ga spoznal kot muzika. Znano mi je bilo le, da se je začel učiti violino pri Josipu Heybalu, očetu operne pevke Valerije, in kasneje, v Ljubljani, pri prof. Josipu Vedralu, po rodu Čehu. Kasneje, ko sem v znanju klavirja napredoval, sem ga večkrat spremljal na klavirju in ugotavljal, da je violino zelo dobro igral. Vzporedno z violino je začel (po mutaciji) še s študijem solopetja pri mojstru Mateju Hubadu, ravnatelju Glasbene matice in kasnejšega konservatorija. Oče je bil tenorist s precejšnjim glasovnim obsegom in naravno lepim glasom. To vse sem počasi spoznaval, ko me je kot 9-, 10- in 11-letnega fantiča jemal s seboj na koncerte Lire, ki jo je vodil. Tu moram omeniti, da je ta najstarejši slovenski zbor prevzel leta 1920 in dosegel z njim nekaj vrhunskih uspehov (leta 1924 na tekmovalju zborov tedanje Hubadove pevске župe v Ljubljani je bila Lira prva). V tem času, nekaj let pred okupacijo, je pričel tudi skladati. Seveda za svoj zbor. Spominjam se, da je že leta 1938 uvrstil v program koncerta eno ali dve svoji priredbi narodnih. Nekako previdno in plaho, kot bi se bil bal zlobnih jezikov, ki jih v Kamniku še danes kar mrgoli, češ, kaj se siliš, ko pa nisi poklicni skladatelj. Kasneje, po vojni, so prišle na vrsto še njegove umetne skladbe. Tukaj bi se malce zaustavil ob njegovem skladateljskem delovanju. Resda ni imel formalne ali, če hočete, akademske kompozicijske izobrazbe, pač pa zelo velik talent. Pri tem mu je pomagalo izkustvo pri delu z zborom, spoznavajoč dela najrazličnejših domačih in tujih skladateljev. Spominjam se, da je pri komponiranju na določenem mestu, če mu kaj ni bilo všeč, toliko časa pilil in iskal pravšnji akord, dokler ni našel tistega, ki ga je lahko zapisal.

Nastopila je okupacija. Nemci so nasilno zaustavili sleherno slovensko kulturno dejavnost. Društva so bila razpuščena. Edino v cerkvi so "milostno dovolili" péto slovensko pesem. Cerkvni pevski zbor, ki je takrat številčno narasel, je očeta kot izvrstnega tenorista povabil medse. Takrat, že med 11. in 15. letom starosti, sem lahko bolje in z večjo zavzetostjo in resnostjo dojemal lepoto njegovega tenorskega glasu, saj je večkrat pel solo. Še danes mi zvane v ušesih melodije slovenskih in tujih skladateljev standardnega repertoarja sakralne glasbe. V tem času je nastalo kar precej njegovih skladb za mešane zборе na religiozna besedila, od katerih je bilo kar nekaj izvedenih. Po

Ciril Vremšak, delo slikarja Lojzeta Perka

vojni je spet zbral zbor Lire in pričel z delovanjem, dokler ni v jeseni 1962 moral zaradi bolezni zborovodstvo odložiti. Umril je decembra 1968 v 69. letu starosti. Omenil bi še, da je v poznih 20. in v zgodnjih 30. letih vodil tudi orkester Narodne čitalnice v Kamniku in z njim ter z Liro pripravil nekaj vokalno-instrumentalnih koncertov, med njimi tudi krajšo kantato Novi dom (Landkjending) za moški zbor in orkester norveškega skladatelja Edwarda Griega.

Toliko o mojem pokojnem očetu. Na bolj ali manj zgoščen način sem ga skušal prikazati predvsem kot glasbenika. Vse drugo, recimo kakšne anekdote, se mi zdi manj pomembno. Izčrnejši muzikološki in biografski prikaz osebnosti Cirila Vremšaka je bil objavljen v XIII. Kamniškem zborniku (1966) na straneh 29–37.

Dr. Niko Sadnikar

Šutna 33
Kamnik

KAMNIK IN AKADEMSKI SLIKAR MAKSIM GASPARI

Uvod

Življenjska pot Maksima Gasparija je povezana s Kamnikom. Če ne bi bilo dr. J. N. Sadnikarja, okrajnega živinozdravnika v Kamniku, Slovenci najbrž ne bi imeli tega pomembnega slikarja. Bil mu je prvi mentor in mecen, usmeril ga je tudi v narodopisno slikanje.

Po sledih rodbine Gaspari

Priimek Gaspari ni slovenski niti slovanski. Izhaja iz Karnije oziroma Furlanije. Da bi prišli do pravega tolmačenja priimka, smo odšli z avtom v Italijo v Valle Incoroja v srcu Karnijskih Alp, blizu mesta Paularo. To je zelo lepo mesto pod 2000 m visokimi planinami. Oglasili smo se pri župniku Nazariu Scremu, ki nam je iz rojstnih matičnih knjig poiskal imena Gaspari, med njimi našel tudi očeta umetnika Giacoma Gasparija, roj. 3. oktobra 1846. Ta je kot mlad kamnosek in zidar, pozneje lesni trgovec, odšel na Notranjsko in si v vasi Selšček blizu Begunj pri Cerknici zgradil dom in se tam poročil s Slovenko s priimkom Švigelj. Imela sta dva sinova, Maksima, ki je bil rojen 26. januarja 1883, in Toneta, ki je bil rojen 1885. leta. Otroka sta končala osnovno šolo v Begunjah pri Cerknici. Kmalu jima je umrl oče, leta 1893 pa še mama. Ostala sta brez staršev. Krstni boter je bil obema Tomaseo Tollazzi, doma iz istega kraja kot Gasparijev oče.

Zemlja okrog Paulara je zelo revna, zato so si ti ljudje že zdavnaj iskali kruh po vsej Evropi. Tako je znano, da je veliko Karnijcev delalo v rudnikih v Belgiji in Franciji. V avstrijske dežele so se pa začeli naseljevati konec 18. stol., po Napoleonovih vojnah. Avstrijci, ki so se z njim bojevali, so sklenili mirovno pogodbo oktobra 1797 v kraju Campoformido blizu Vidma. Na pogajanjih je z avstrijske strani sodeloval grof Koblenz, lastnik Predjamskega gradu. V tej pogodbi je Avstrija dobila od Benetk Karnijo, Furlanijo, Istro in Dalmacijo. Prebivalci teh dežel pa so dobili posebno pravico tako imenovane "opcije", na podlagi katere so lahko iskali zaposlitev po deželah Avstrije. Prav to je vodilo Karnijce, da so prišli tudi v naše kraje. Veliko jih je prišlo zlasti sredi 19. stol., ko so začeli graditi progno Dunaj-Trst. Zanimivo je, da imamo še danes veliko priimkov, kot so Lenassi, de Gleria, De Franceschi, Puppis, Tollazzi, Dereani, Potecco itd. Pri župniku v Paularu smo izvedeli, da so vsa ta imena, ki smo jih našli, prav iz Paulara in okolice. Gaspariji so izhajali iz mesta Salino. Še danes je tam veliko prebivalcev s tem priimkom. In od tam je prišel tudi oče Maksima Gasparija.

Ko sta otroka izgubila starše, ju je vzel k sebi Tollazzi iz Logatca. Po osnovni šoli sta fanta odšla v ljubljanske šole. Maksim je začel hoditi na realko, Tone pa v gimnazijo. Maksim v drugem razredu ni bil uspešen, zato se je boter odločil, da pošlje fanta k trgovcu Ivanu

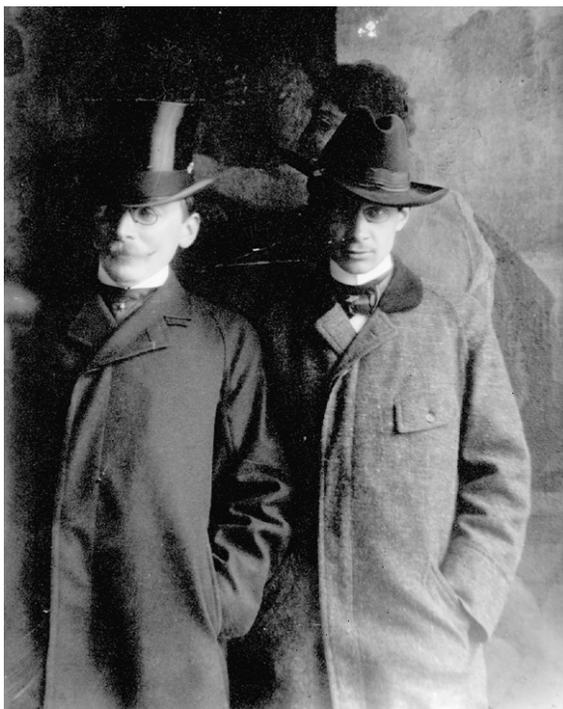
Mentor in mecen J. N. Sadnikar in Gaspari v Kamniku, 1936. Foto: dr. Vrhovec, Celje.

Murniku v Kamnik v uk za trgovskega pomočnika. Tone je končal učiteljske in postal učitelj. Nazadnje je bil ravnatelj meščanske šole v Domžalah, Maksima pa je teta Tollazzi leta 1895 pripeljala v Kamnik na Šutno k Murniku in začel se je učiti. Star je bil 12 let. Pri Murniku je po treh letih napravil izpit za trgovskega pomočnika.

Prišel je predpustni čas 1899 in Murnik je nabavil precej rib – slanikov – za postni čas. Vedel je, da Maksim rad riše in slika, zato mu je naročil, naj z akvarelnimi barvami naslika slanika. To sliko je dal Murnik v izložbo kot reklamo. Slučajno pa je šel mimo te trgovine okrajni živinozdravnik Josip N. Sadnikar in zagledal sliko slanika. Ker se mu je zdela dobra, je stopil v trgovino ter vprašal za avtorja. Murnik mu je pokazal fanta za pultom.

Pri znamenju na Hudem polju, Kamniška Bistrica, 1903

Sadnikar in Gaspari 1900 v Kamniku. Foto: J. N. Sadnikar, 1900.

Moramo omeniti, da je hotel Sadnikar študirati slikarstvo, ker je bil že v gimnaziji odličen risar. Toda mama mu ni pustila, da bi bil šel študirat slikarstvo, temveč je pri škofu Pogačarju prosila, da je sin dobil štipendijo deželne vlade za študij veterine. Imel pa je toliko risarskega znanja, da je naglo odkril Gasparijev talent. Fantu je predlagal, naj pusti trgovski poklic in se odloči za slikanje. Gaspari, ki je imel že službo pri Murniku, se je sprva težko odločil. Ko pa mu je Sadnikar obljubil, da bo lahko na njegove stroške štu-

diral, se je Gaspari odločil. Najprej je šel v obrtno šolo v Ljubljano. Ta šola je bila pogoj, da se je lahko vpisal na slikarsko akademijo na Dunaju, čeprav je imel zelo šibko znanje iz splošnih predmetov.

Kako težko se je bilo dodatno izpopolnjevati, govorijo pisma, ki jih je pisal Sadnikarju v času študija na Dunaju in v Münchnu. Ta pisma so vsa shranjena in so živ dokaz študija in trpljenja Gasparija na Dunaju. Pisma hrani dr. Demeter Sadnikar st.

Na Dunaju se je Maksim seznanil s Hinkom Smrekarjem, ki je študiral pravo in ne slikarstvo, čeprav je bil velik talent za risanje, posebno za karikature. Predvsem pa se je Gaspari družil s študenti akademije. Med njimi je bil tudi kipar Ivan Meštrovič (1883–1962). Skupaj z njim je celo nekaj časa stanoval. Tudi pozneje je z njim ohranil stike vse do kiparjeve smrti. Bil je aktiven tudi v društvenem življenju. Slovenski študentje slikarstva so ustanovili na Dunaju klub Vesna z geslom Iz naroda za narod. V tem klubu so bili Rihard Jakopič, Ivan Vavpotič, Gvido Birolla, Hinko Smrekar, Svetoslav Peruzzi in drugi. Gaspari je bil v tem klubu tajnik. V tem času je v Evropi prevladovala secesija. Tudi Gaspari jo je začel uvajati v svoje slike. V času študija na Dunaju pa je Sadnikar, kot njegov mentor, Gaspariju sugeriral, naj se posveti folklornim motivom, naj raje slika motive iz ljudskih pravljic in povesti. Študij je končal leta 1908. Že med študijem je pridno slikal in ilustriral. Tako so znane ilustracije Kettejevih pesmi. Sicer pa se je resnično usmeril v folkloristiko in vse njegove slike in razglednice so v glavnem s folklorno tematiko. Leta 1908 se je vrnil v Kamnik, v Sadnikarjevi hiši si je uredil atelje in zaslovel z božičnimi, velikonočnimi in novoletnimi voščilnicami. Njegovo slikanje je tako tipično, da je takoj prepoznavno. Kdo ne pozna slike kmečke ohceti, ki je bila dolga leta na Dovjem, znamenj in kapelic, belokranjskih običajev, desetega brata, velikonočnih procesij, motivov z velikonočnimi običaji, nošenja cekarjev na žegnanje, zimskih motivov in jaslic. In še bi se dalo naštevati in pisati o tem slovenskem umetniku.

Za svoje delo je dobil leta 1952 Prešernovo nagrado, leta 1972 je postal redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Kamničani smo ponosni, da je Gaspari živel v našem mestu, kjer ga je Sadnikar slučajno odkril v trgovini pri Murniku na Šutni št. 16. Brez njega bi Gaspari ostal neznan trgovec. Gaspari je umrl 14. novembra 1980 v visoki starosti 97 let. Pokopan je v Ljubljani. Na grobu mu je govoril akademik Božidar Jakac.

Gasparijeva dela postajajo vsak dan bolj dragocena doma in v tujini pri naših izseljencih. Pripravlja se nova knjiga, kjer bodo izšle vse Gasparijeve razglednice, to pa bo spet velik kulturni dogodek za Slovence.

Upokojena direktorica Narodne galerije v Ljubljani in umetnostna zgodovinarica Anica Cevc je napisala tele misli: "Mnogokrat smo bili Gaspariju v preteklosti krivični – morda prav zato, ker nam je bil tako domač, da smo ga razumeli in na prvi pogled spoznali. V tem je kanec stare kranjske godrnjavosti. Toda čas bo pravično presodil njegovo pravo ceno ter mu pokazal tudi mesto, ki mu v slovenski umetnosti gre. Zgodilo se bo, da bodo nekoč njegove slike edina verna priča ljud-

Maksim Gaspari: Ob zibelki (razglednica), 1918

GRADIVO ZA ZGODOVINO

skega izročila. In to bo njegovo pomembnost dvigalo v vedno višji meri, čim večja bo časovna odmaknjenost.”

Ker je Kamnik odigral usodno vlogo v življenju umetnika (živel je v Kamniku od leta 1895 do 1908), bi bilo prav, da bi se po njem imenovala vsaj ulica.

support which helped the young artist to study art in Vienna. Dr. Sadnikar also encouraged Maksim Gaspari to direct his painting to the folkloristic art. The author of this article visited Valle d'Incoro near Paularo in Friuli, Italy, where Gaspari's father was born. He was a stonemason and a mason and in his early years he moved to Inner Carniola where he married a Slovenian girl.

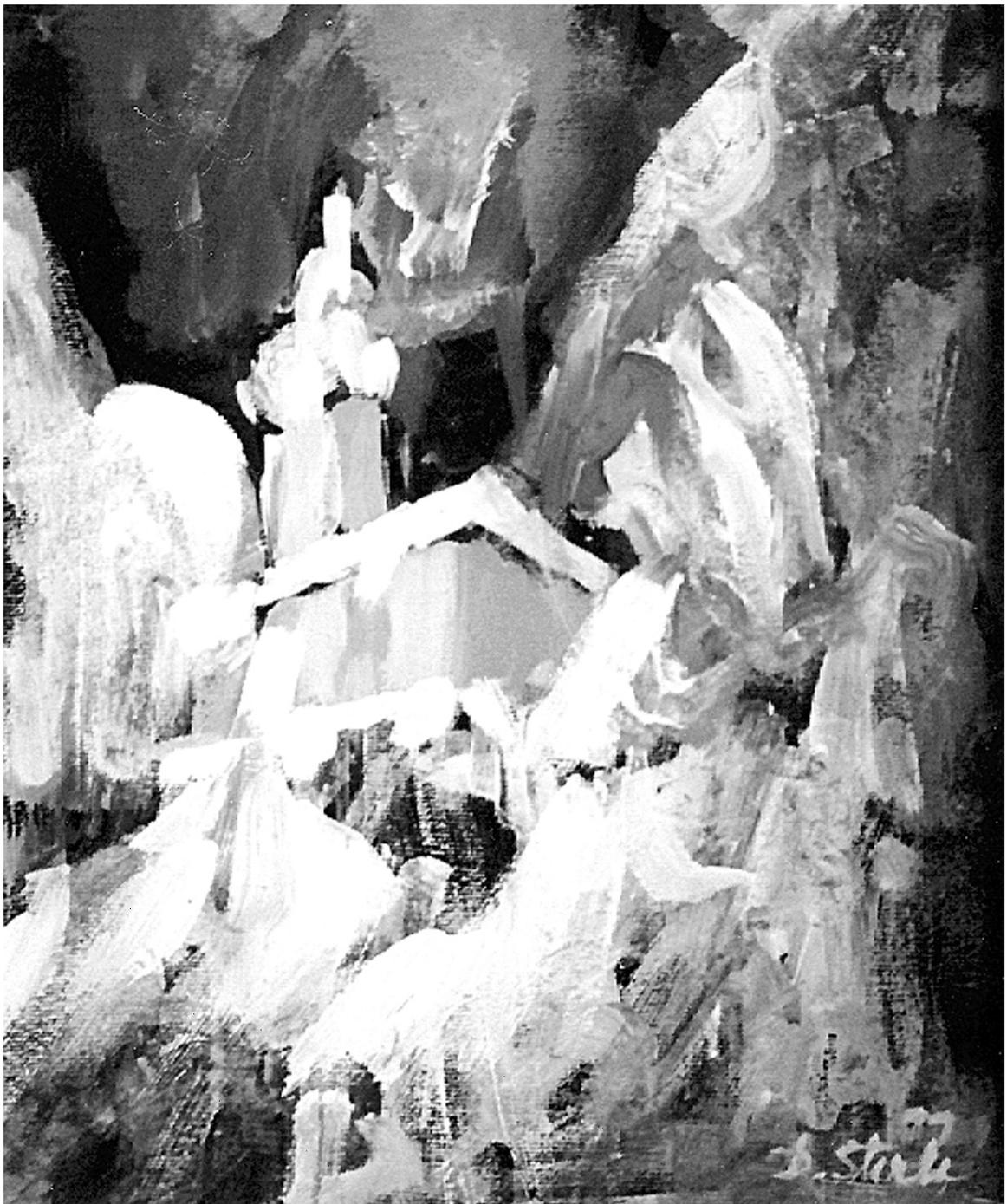
Kamnik and the Artist Maksim Gaspari

Summary

Maksim Gaspari was closely linked with Kamnik. He served his apprenticeship in the town. Dr. J. N. Sadnikar, the district veterinary, came across a poster, drawn by Gaspari and displayed in the shop window. He recognized the talent and offered the financial

Viri

Stane Mikuž: Monografija Gaspari, 1977
Maksim Gaspari, Zbirka starin in umetnin v Kamniku, 1932
Stane Mikuž: Gaspari in kamniško mesto, 1973
Članki o Gaspariju iz dnevnega časopisja
Anica Cevc: Ob 70-letnici rojstva Maksima Gasparija, 1953
Stane Mikuž: Maksim Gaspari – ob 93-letnici slikarja v Velenju, 1976

Jernej Stele, univ. dipl. inž. /1/
Kremžarjeva ulica 34
Ljubljana

V KAMNIKU POD NEMŠKO OKUPACIJO

Napada Nemcev in Italijanov na našo domovino na cvetno nedeljo 6. aprila 1941 se spominjam kot dijak prvega razreda škofijske gimnazije v Šentvidu nad Ljubljano. Po velikonočnih praznikih smo se gojenci ponovno zbrali v tem zavodu, vendar smo imeli pouk le še kakšna dva tedna, ko je prišel v razred šolski tajnik z okrožnico. Prebral je, da se moramo ob 14. uri vsi, profesorji in dijaki, zbrati v veliki zavodovi dvorani. Bilo nas je okoli 600.

Na praznem odru je bil za mikrofonom le naš profesor nemščine. Tedaj sta se pojavila na odru dva Nemca v uniformah Gestapa. Tisti s čelado na glavi in z brzostrelko v roki je stopil k našemu profesorju, drugi pa se je odločno razkoračil na sredini odra, trčil s čevlji in vzkljnil: "Heil Hitler!" Nato je ostro in glasno nadaljeval v nemščini: "Kot veste, je naša armada premagala vojsko kraljevine Jugoslavije. To smo naredili zato, da bomo uvedli nov red, ne le v vaši deželi, ampak v vsej Evropi. V tem redu pa ni prostora za vašo šolo. Zato zapovedujem v imenu Nemčije (pri tem je privzdignil roko z uro), sedaj je 14.10. Imate točno eno uro časa, da pospravite svoje stvari v kovčke in zapustite zgradbo. Torej, da veste: Ob 15.10 ne smem videti nobenega več v tej zgradbi. Povejte to takoj prisotnim v vašem jeziku. Heil Hitler!"

Na večino nas so te trde besede težko padle. Rad sem hodil v to šolo, ki je bila internatskega tipa. Zlasti mi je ugajalo, ker je bilo tudi za šport dobro poskrbljeno. V višjih letnikih so bili tu že tudi drugi Kamničani: v šestem moj mali bratranec Tone Stele in Janez Šmidovnik iz Tunjic, od drugih pa sem poznal vse tri brate Pogačar. V 1. razredu tedaj ni bilo drugega Kamničana.

Seveda smo vsi pohiteli s kovčki na tramvaje v Šentvidu, da smo se odpeljali v Ljubljano, kjer so vladali Italijani. V Ljubljani smo želeli prenočiti. Imel sem srečo, da sem se lahko obrnil po pomoč k svojemu bratranecu Tonetu. Ta me je peljal k nekemu svojemu stricu v Šiško, kjer sva prenočila. Seveda sva se drugi dan odpeljala z vlakom v Kamnik, vsak na svoj dom. Tu smo potem vsi čakali, kako se bodo zadeve zasukale.

S ponemčevanjem začeli takoj

Najprej smo dobili vsi šoloobvezni otroci dopisnice za dvomesečni tečaj nemščine v šoli. Tako sva se znašla z malim bratrancem Petrom (Birtov iz Tunjic) v istem razredu, čeprav je bil on leto dni starejši. Učiteljice so bile večinoma Nemke iz rajha (predvsem Korošice, vendar se ni nobena izdala, da razume slovensko). Na tabli in po stenah so bile obešene že poznane velike slike iz naše osnovne šole (krava, konj, pes, kokoši itd.) in začelo se je "Was ist das?" Začeli so nas intenzivno germanizirati. Poleg tega, da so nas to poletje nemški učitelji nagovarjali že izključno v nemškem je-

ziku, so nas skoraj sleherni dan vodili po kamniških ulicah, kjer smo morali ob strumnem korakanju prepevati nemške, v glavnem nacistične pesmi. Najpogosteje smo morali zapeti: "Singend wollen wir marschieren in die neue Zeit, . . ."

Jeseni 1941 je bil objavljen razpis za vpis v nemško meščansko šolo v Kamniku. Večina mojih nekdanjih sošolcev se je vpisala vanjo. Pri meni pa je ata odločil: "Ti v to šolo zaenkrat ne boš hodil lenarit. Saj imaš dve polni leti učenja nemščine. Bomo počakali, če te bom lahko poslal v šolo v Ljubljano. Do tedaj pa boš delal doma, saj imamo kmetijo in obrt." Čez leto dni sem se tudi jaz vpisal v nemško meščansko šolo, ata pa je organiziral pri nas doma pouk slovenščine, matematike in fizike za šest učencev. Poučevala sta nas bratranec Tone iz Tunjic in moj stric prof. matematike in fizike Niko Benkovič.

Tik pred vojno so v Kamniku v grobem stanju (do III. gradbene faze) že zgradili novo šolo, ki se sedaj imenuje osnovna šola Toma Brejca. To zgradbo so ob koncu leta 1942 okupatorji dogradili. Vanjo so preselili iz stare šole na Glavnem trgu celotno osnovno šolo pa tudi nas učence meščanske šole. Jaz sem bil takrat v 2. razredu Hauptschule in Stein, Unterkärnten (Meščanska šola v Kamniku, Spodnja Koroška). Nemci so uvedli mešane razrede. Še pred vojno smo hodili v šolo posebej v deške in posebej v dekliške razrede, tudi v osnovni šoli je bilo tako. Moji sošolci tokrat so bili tudi: Milan Windschnurer, Samo Vremšak, Brane Kramar, Andro Mejač, Ivo Kordaš, Stane Brozovič, Vilka Cerar, Nada in Zinka Potokar, Draga Škofic, Jožefa Stele, Marjana Knaflič, Slava Repše, Emica Vedlin, Mimi Flere, Tone Kolovič in drugi. Seveda smo imeli ves pouk samo v nemškem jeziku, saj so nas hoteli čim hitreje ponemčiti. Naši učitelji so bili izključno Nemci. V to kamniško šolo ni hodil noben nemški učenec. Ti, otroci priseljenih nemških uradnikov, so imeli čisto posebno šolo (v več starostnih oddelkih jih je bilo vsega le okrog 40), starejši pa so hodili v Kranj ali celo v Celovec.

Da bi bil proces germanizacije hitrejši, so nam fantom, starejšim od 12 let, še predpisovali nekakšno obvezno predvojaško vzgojo. To je bilo v okviru organizacije imenovane Hitlerjugend (Hitlerjeva mladina). Takšno obveznost smo imeli nekako enkrat na teden, v popoldanskem času, največkrat na takratnem sejmišču (kjer so zdaj prostori starega Alprema). K tej obveznosti (k Dienstu, kakor smo to takrat imenovali) smo povečini hodili zelo neradi, saj smo morali vaditi korakanje in se – kar je bilo najbolj zoprno – učiti peti nacistične pesmi. K sreči je kasneje z naraščanjem nemških frontnih porazov tovrstna nemška dejavnost v Kamniku povsem prenehala.

Glavni vhod šole Toma Brejca je še danes okrašen z vklesanimi liki mladink in mladincev. V tej "očiščeni inačici" seveda ni več vidnih, takoj po vojni odstranjenih oznak kljukastih križev ipd. na prvotnih likih Hitlerjeve mladine.

Skrb "za rasno čistost"

Spominjam se, da je že 1941. dobil oče pismo nemških oblasti, v katerem smo bili poimensko navedeni tudi vsi njegovi otroci. Vsa družina je bila pozvana, da

se mora skupaj udeležiti nekakšnega rasnega nabora, ki je bil v osnovni šoli na Glavnem trgu.

Govorilo se je, da hočejo Nemci odkriti Jude in Cigane, ki jih bodo izgnali iz nemške države, ker da so naše kraje med tem že vključili v rajh (nemško državo). Rasna komisija je prišla iz osrednje Nemčije in je bila že izkušena v tem poslu. Menda naj bi razvrščala ljudi v pet kvalitetnih razredov. Naša družina je sicer kar hitro prišla skozi ta pregled, nekdo pa se je obregnil ob mamin dekliški priimek Benkovič, češ da je balkanski, in vprašal očeta, kdaj je prišla mama v Kamnik. Oče je povedal, da je iz zelo stare kamniške družine, ki je verjetno že pred štiristo leti pribežala pred Turki iz Dalmacije, in naj nas kar da v razred nižje, t. j. v tretjega, ki je tudi vredu.

Spominjam se, da sem v zvezi s tem slišal pogovor med očetovimi prijatelji, da je bila komisija presenečena nad "rasnim materialom", ki ga je ugotovila v Sloveniji, kajti le v petih okrajih v severovzhodni Nemčiji je odkrila večji odstotek visokih, svetlolasih in modrookih ljudi. Okupatorji teh pregledov niso izvedli po celi Sloveniji, pa vendarle je bilo slišati tudi trditve, da so tudi rezultati teh raziskav prispevali k prenehanju preseljevanja Slovencev v Srbijo.

Nevarni sosed Gestapo

Sedež zloglasne tajne policije Gestapa so Nemci kmalu po prihodu nastanili tudi v Kamniku, in to v sosednji hiši, severno od naše. To je hiša na Glavnem trgu št. 18 (naša 16) in stoji nasproti današnjega sedeža občine. Nemci so izpraznili prvo nadstropje in iz njega izgnali odvetnika Potokarja. V teh prostorih je nato uradovalo po kakšnih šest uniformiranih gestapovcev in štirje civilisti.

Takrat smo imeli pri nas še hlev in smo redili krave, nekaj prašičev in par konj. Hlev je bil na skrajnem severozahodnem koncu hiše, torej povsem blizu meje s hišo, sedežem Gestapa. Ni trajalo dolgo in pri mojem očetu so se gestapovci pritožili, da jih zelo moti smrad iz hleva, zlasti podnevi, ko so bila velika vrata vanj povečini odprta, in poleti muhe. Trdili so, da hlapec ne odvaža gnoja dovolj redno. Očetu so rekli, naj poskrbi, da bo naš hlapec redno odvažal gnoj, če ne – bodo hlapca disciplinirali sami.

Kot mi je pripovedoval naš hlapec, so ga gestapovci zaradi nesoglasij glede odvažanja gnoja, še bolj pa verjetno zaradi njegovega pravičnega jezika, pretepli – celo dvakrat. Obakrat naj bi ga prebičal znani velik in močan gestapovec Woeginger Alois. Kamničani so mu rekli kar "ta zobat". Če bo gestapovce še naprej zmerjal, so mu obljubili ponovno kaznovanje. Bilo pa je to zmerjanje celo v nemškem jeziku, saj je naš France za časa Avstroogrške kar sedem let služil v cesarski vojski. Kot močnemu, zdravemu, svobodno se čutečemu, je bilo hlapcu Francetu Pančurju, po rodu s Pšajnovice, seveda takšno ravnanje nadvse poniževalno. Že od leta 1930 je služil pri nas. Bil je zelo pridren delavec, poštenjak, sicer vnet za dobro kapljico. Denarnih presežkov nekako ni trpel, za prijatelje odprtih rok, za svoja nezakonska otroka pa reden plačnik. Če mu kje kdaj ni bilo kaj všeč, je bil znan po tem, da je znal s svojimi močnimi zobmi glasno zaškrtati. To je od takrat naprej menda vedno storil tudi,

kadar je naletel na kakega gestapovca. Do nas Lectarjevih otrok je bil vedno dobrohoten, veljal je za člana naše številne družine. Imeli smo ga radi, še posebej otroci. Surovo ravnanje Gestapa z njim nas je zato vse še toliko bolj prizadelo.

Seveda pa so imeli naši novi sosedje še dosti več, žal, še hujših opravkov. Kmalu sem odkril, da se z naše podstrehe izza okna, ki še sedaj ni zastekljeno, da oprezati v sosednjo hišo, kjer so imeli gestapovci svojo zasliševalnico in mučilnico. Nekajkrat sem bil tako posredno priča mučenju njihovih zapornikov. Gestapovci so imeli vsa okna seveda tesno zaprta, a vseeno sem mogel z razdalje manj kot deset metrov skoraj vse dobro slišati. V veliki sobi so bili pri teh postopkih vedno navzoči vsaj po trije gestapovci in običajno po dve žrtvi, zavedna Slovenca, partizana. En gestapovec je bil namreč Slovenec in je prevajal vprašanja mučencu. Tega so pretepali z bičem ali pasom. O vsem tem nisem upal takrat nikomur omeniti niti besede.

Nemci: Tu nameravamo ostati

Na splošno pa so se Nemci obnašali, kot da so za večno zasedli našo deželo.

Začeli so utrjevati upravo. Sedež okraja so obdržali v Kamniku. Še več, ta okraj so še povečali in mu pripojili Litijo s Šmartnom in vse tamkajšnje področje do takratne meje nemškega zasedbenega območja z italijanskim, t. j. z Italijo oziroma njeno Ljubljansko pokrajino. V ta okraj so bile vključene tudi Vodice, Črnuče in seveda vse domžalsko področje z Moravčami, Vačami, Šentlambertom, . . .

Sedež okraja, povrh še tako velikega, je bilo nujno treba urediti. In res so se Nemci tega lotili in kmalu sprožili živahno gradbeno dejavnost. Za okrajni sedež so na Cankarjevi cesti dogradili veliko poslopje, ki je v tretji gradbeni fazi čakalo na dograditev že dvajset let. Okrog tega (sedanjega samskega doma) pa so začeli graditi v slogu nemškega 19. stoletja soseseško in jo poimenovali Nova domovina (Neue Heimat). Naselili so jo v glavnem z nemškimi priseljenci. Nekoliko kasneje so začeli graditi novo soseseško ob sedanji Kajuhoovi cesti. Začeli so urejati tudi samo središče mesta. Prenavljali so vodovod, polagali kanalizacijo, obnavljali pločnike in po cestišču položili prvi asfalt v Kamniku. Ne vem sicer, koliko je imel pri vsej tej modernizaciji zaslug domači župan baron Rehbach, vendar je sodeloval pri vseh gradnjah, še zlasti pa pri širitvi ulic. Tu je šlo zlasti za dve hiši: za Albrechtovo (nasproti sedanjega sodišča) in za Šafarjevo gostilno (dve poslopji), ki je dejansko stala sredi tuhinjske ceste tik pred železnim mostom pod Starim gradom.

Obe hiši sta namreč močno ovirali promet (bili sta ostanek vrat v srednjeveškem obzidju mesta in mitnic). Predvojnemu občinskemu odboru te zadeve nikakor ni uspelo razrešiti – ostro so nasprotovali oba lastnika: trgovec z železnino Albrecht in gostilničar s sobami za tujce Pirnat ter seveda malomeščanski interesi. Obe Šafarjevi hiši sta bili v celoti odstranjeni. Pri Albrechtovi pa so enostavno odrezali krak tlorisa, ki je segal do polovice ceste in jo zoževal. Nemci so vse to uredili v manj kot letu dni, seveda ne oziraje se pri tem na dovoljenja in mnenja domačinov. Mojemu očetu

kot članu predvojnega občinskega odbora tak način ni bil všeč, nasprotno pa so bili nekateri, zlasti lastniki avtomobilov, npr. dentist Valter Stuzzi pa Emil Trampuš, navdušeni.

Okupator je začel delati tudi nov športni stadion ob Nevljici – približno na mestu sedanjega doma za starejše občane. Odstranili so že travnato rušo, položili tračnice in pripeljali vagončke za zemeljska dela.

Nemci so začeli vrtati nekakšen predor tudi v skalnato pobočje Starega gradu. Rekli so, da bodo to zavarovana skladišča za potrošni material, živila, opremo in arhive. Vendar pa so z deli prenehali, enako kot s tistimi na stadionu. Verjetno jih je prehitel razvoj vojnih dogodkov, ki kmalu ni več potekal po njihovem načrtu.

Zanimiva je bila tudi namera Nemcev, da bi bolje povezali novopridobljeni okraj z glavnim mestom dežele Koroške Celovcem. Leta 1943 sem videl večji terenski avto z zemljemersko opremo in geometri. V Kamniku so ostali kar nekaj dni in se podnevi vozili v Kamniško Bistrico. Seveda sem bil radoveden, kaj mislijo delati. Njihov geometer, komaj kaka tri leta starejši od mene, mi je rekel, da je v službi na gradbišču nad Tržičem in da tam delajo predor pod Ljubeljem. Starejši kolegi pa da so tudi iz njegove firme, vendar projektanti. Njihova naloga je bila izdelati idejne variante za predor pod Kamniškimi Alpami, ki bi bil začetek povezave s Celovcem. Pokazal mi je zemljevid, kjer je bila s svinčnikom vrisana željena trasa. Ta je potekala iz Kamniške Bistrice severovzhodno v Logarsko dolino, nato se je pri Domu sester Logar obrnila proti zahodu v Matkov kot in proti Pavličevemu sedlu ter dalje proti Železni Kapli. Izjavil je, da bi bil predor lahko krajši od 4000 m in da bodo šli merit tudi v Matkov kot (tudi za predor). V Podljubelju je bilo takrat taborišče gradbenih delavcev, to je vojnih ujetnikov in zapornikov. Ti so za Nemce gradili in tudi dokončali okrog 1400 m dolg ljubeljski predor.

V Kamniku je tudi že v letu 1943 začela nemška vojaška oblast na več krajih graditi betonske bunkerje s strelnimi odprtinami. Mislim, da jih je bilo že vsaj osem: od policijskih in vojaških barak nasproti glavnega kolodvora do vhoda v smodnišnico. Verjetno se je najdlje ohranil bunker, ki je stal ob železnem mostu ob Bistrici.

Na gradbeno dejavnost v mestu je imel vpliv tudi razvoj širših vojnih razmer, predvsem ameriških bombardiranj, ki so jih izpeljevali iz svojih letalskih baz pri Bariju v južni Italiji. To se je že od zadnje tretjine leta 1943 razvilo v vsakdanji dogodek. Okupator se je zato lotil dokaj širokopotezne rešitve: pod Malim gradom je izvrtal v živo skalo predor v podolžni smeri. Ohranjen je še v celoti: sega od parka na začetku Sadnikarjeve ulice na Šutni do Trga svobode. Tja bi morali hoditi ob vsakem alarmu tudi vsi dijaki meščanske šole, vendar smo bili tam le nekajkrat na začetku. To zaklonišče je bilo slabo opremljeno oziroma ni bilo nikoli dokončano. Tudi alarmi običajno niso dolgo trajali (dopol dne le od pol ure do dve uri).

Namesto v zaklonišče smo sošolci običajno odhiteli na svoje provizorično igrišče na "veliki prod" (sedanji

prostor tovarne ETA), kjer smo igrali med dvema ognjema ali nogomet.

Mi šolarji smo se alarmov zato pravzaprav veselili. Seveda to ni bilo všeč naši nemški profesorici Schwarzevi. Ob nekem takem alarmu je dobila histerični napad in šla nas je tožit k ravnateljici, češ da smo nestranni, ker ko letijo nad nami ameriški zločinci v sredino naše države, da bi sejali smrt na tisoče nemških mater in otrok, mi veselo skačemo in se igramo. Mi smo reagirali tako, da smo preselili igrišča dlje proti bregu Bistrice.

Tako so ameriške leteče trdnjave v stotinah dan na dan preletavale naše ozemlje. Postajalo je že kar enolično, dokler ni 29. maja 1944 strmoglavila ena teh štirimotornih velikank. Vem, glede tega je bilo pri nas že mnogo napisanega, pa morda vseeno nekaj mojih doživetij v zvezi s to tragedijo.

Z bratom Janezom sva bila pet dni po nesreči B-17 ob njegovih razbitinah na Mali planini. Tam je bilo tedaj tudi kakšnih 15 ljudi, predvsem Štajercev, z vozovi, ki so nalagali material iz še kar dobro ohranjenega trupa letala. Bilo je še vsaj deset velikih letalskih bomb, razmetanih in zaritih v zemljo, dve veliki strojnici in dve ogromni letalski kolesi. Zlasti je bila videti uporabna duraluminijeva pločevina. Nekateri livarji iz Titana so jo kasneje znali spretno preoblikovati v razno kuhinjsko posodje. Mama je odkupila od njih nekaj teh posod, ki nam še danes v koči na Mali planini služijo za kuhanje golaža, polente in podobno. Iz belih najlonskih vojaških padal pa smo tudi mi dali delati šiviljam srajce za nas moške in bluže za naše ženske – ob splošnem takratnem pomanjkanju, tudi tekstila, smo imeli te izdelke še vrsto let za "ta boljše". Jaz nisem znal odnesti od razbitin kaj drugega kot kose pleksi-stekla (ki sem ga prvič imel v rokah) in nekaj polnih mitraljeških patronov.

Nemški načrti se podirajo

Na to je najbolj očitno kazalo dejstvo, da so že na začetku leta 1942 na ovinku ob poti na Žale, v breg pod Cudermanovo hišo, postavili ogromno propagandno tablo. Prikazovala je barvni zemljevid Evrope in uspehe nemške armade pri njenem osvajanju. Na njej so z bucikami premikali debelo belo vrvico in tako prikazovali nemška osvajanja zlasti v Rusiji. Ta tabla je sredi leta 1944 nenadoma izginila, čeprav ni bila potrebna še nikakršnega popravila. Vsi so vedeli zakaj, celo otroci – vrvico na njej že pol leta ni nihče več premaknil.

V tem času se je že tudi močno okrepil partizanski boj in njegove propagandne akcije. Nekega jutra me je zbudilo gosto streljanje, žvenket razbitega stekla ter zvoki razletelih strešnih opek po tleh. Oglasila se je tudi sirena in zaslišali so se ropot vojaških vozil in nemški vzkliki z Glavnega trga. Partizani so izvedli napad na mesto s Starega gradu! Zmeda je bila popolna.

Sam sem hitro stekel na našo teraso na strani frančiškanske cerkve. Videli sem, da partizani streljajo tudi s strojnico in da plapola na vrhu Starega gradu jugoslovanska zastava z rdečo zvezdo, v Kamniku smo ji rekli tudi Titova zastava. Krogle so padale po več hišah in

tudi po samostanski fasadi in strehah sicer med vojno zaprte cerkve in razpuščenega frančiškanskega samostana. Med prebivalci samostana, ki so jih Nemci tja naselili, potem ko so 1941 izselili vse patre frančiškane, je bilo nemalo panike.

Na ta napad so Nemci takoj ukrepali. Na Starem gradu takrat še ni bilo nobene zgradbe. Okrog vrha pa vse do vznožja ob Tuhinjski cesti so dali izsekati 50-metrski gozdni pas, ki naj bi služil kot varnostni pas. Na vrhu so zgradili betonski bunker in namestili vanj vojaško posadko s topom, mitraljezi in protiletalskim topom. Do konca vojne kakšnega podobnega napada potem ni bilo več.

En duhovnik za cel okraj

Nemci so tako kot drugod, tudi v kamniškem okraju, kmalu po okupaciji izselili vso duhovščino. Naši ljudje so praktično ostali brez duhovnikov. V Kamnik, v župno cerkev na Šutno, pa so poslali Nemca iz Bavarske. To je bil gospod Hauschel, edini medvojni župnik v okraju Kamnik. Pri njem sem bil ves čas ministrant poleg brata in ostalih. Moje opravilo je bilo tudi to, da sem nosil svojemu očetu, ki je bil cerkveni ključar, knjigo oznanil, ki jih je oče vsak teden vnaprej prevajal. Na levo stran je župnik pisal v nemščini, na desno pa ata slovensko. Vse maše so bile seveda v latinščini, na koncu pa je župnik prebral vsa oznanila v obeh jezikih. Opazil pa sem, da je vedno bolj krajšal nemščino in daljšal slovenščino. Vse maše so bile ves vojni čas zelo dobro obiskane, vendar ne od Nemcev. Ob velikih praznikih pa je prišlo v cerkev tudi dokaj nemških vojakov v uniformah. Gospod Hauschel je bil zdrav in energičen človek, star le malo čez 40 let. Zaradi svoje velike fare, ki je segala do Šmartna pri Litiji, se je prevažal z majhnim motociklom. Ko se je peljal z njim skozi mesto, so se Nemci večkrat norčevali iz njega, on pa jim je kar na glas odrezavo zaklical kaj nazaj. Zadeve na uradih je urejal seveda sam in za to ni potreboval mojega očeta, včasih pa vendarle. Vso dobo okupacije je preživel v Kamniku, domov se je vrnil šele kak mesec dni po nemški kapitulaciji.

Pred koncem je bilo najhuje

Vojna je z vso silovitostjo divjala dalje. Zavezniki so pripravljali odprtje "druge fronte" v Franciji. Nemcem je šlo k sreči vse slabše, a še zdaleč niso odnehali. Tudi partizansko vojskovanje pri nas se je krepilo. K njim sta odšla oba moja strica Benkoviča, ki sem ju imel zelo rad. Bil je že januar 1944. Sedež Gestapa se je nekaj prej preselil iz naše soseščine v hišo znanega kamniškega zdravnika dr. Julija Polca, ki so ga zaprli Nemci, v Maistrovo ulico (tam je danes sedež Graditelja). Neke noči, že blizu jutra, me je prebudil nemir v hlevu. Pri oknu nisem videl ničesar, vendar sem zaslišal hrupno razbijanje po hišnih vratih. Položaj mi je postal jasen: Gestapo je na naših vratih! Takoj sem stekel na odprt hodnik ob dvorišču. V mislih sem imel predvsem oba naša podnajemnika, ki sta bila že več kot dve leti pri nas. To sta bila tehnik Emil Trampuš in Ferdo Cvetko, oba zaposlena v smodnišnici. Drugi še vedno živi v Kamniku. Trampuš je bil po vojni prvi dirkač z motociklom v Kamniku in poznan po tem, da je sam izdelal avtomobil pri bratih Čeh na Šutni. Nekaj dni prej sem z enim od njiju govoril o poostreni kontroli

Gestapa in o možnostih preiskav. Zato sem sedaj takoj ukrepal.

Potrkal sem na njuna vrata in polglasno zavpil: "Gestapo je na glavnih vratih!" Tedaj zaslišim za svojim hrbtom osoren glas: "Haende hoch!" Ustrašil sem se in se obrnil. Kar sem zagledal, je bilo res grozno: v prvem jutranjem svitu se je na vojaški kapi bleščala kovinska mrtvaška glava. Gestapovec pa je s stegnjeno roko meril vame z revolverjem, in to med rožami, ki jih je naša mama postavila v zavetje pred zimo. Tedaj sem prepoznal dobroznani mi obraz Kamničana Mastnaka starejšega, očeta mojega predvojnega sošolca v osnovni šoli Helmuta. Najprej mi je zavpil v nemščini, kaj iščem tu, in ko sem mu v slovenščini odgovoril, da sem bil na stranišču, mi je ukazal: "Takoj zgini nazaj v posteljo in se ne prikaži, dokler te ne pokličem!"

V postelji sem poslušal, kaj se dogaja v hiši na drugi strani, in zbudil brata. Slišal sem, da je med tem oče odprl hišna vrata in ostre nemške besede. Z Janezom sva premišljevala, če so nas morda prišli selit v Srbijo, na kar smo bili pripravljani že tri leta. Čez kakšno uro naju je prišel oče poklicat, naj prideva v njegovo spalnico, in mimogrede rekel, da bodo gestapovci odpeljali mamo s seboj na zaslivanje. V spalnici staršev smo se tako zbrali vsi, to je tudi osem otrok, nekateri so jokali od strahu. Opazil sem, da so bile omare in skrinje razmetane. Kaj so Nemci in Mastnak govorili, se ne spomnim več. Rezultat je bil ta, da so nam odpeljali mamo in Cvetka, ata in Trampuš pa sta ostala doma.

Medtem ko je bila mama zaprta, smo preživljali težke čase. Vseskozi smo trepetali za njeno življenje, saj so takrat Nemci iz tega zloglasnega političnega zabora Begunj dnevno pošiljali v smrt nove in nove talce. V nas je bil še vedno živ spomin na strašno usmrtitev osmih talcev z obešenjem, ki so jo pred poldrugim letom ob takratni pošti na Grabnu zagrešili Nemci nad našimi ljudmi. Očeta je tudi zelo skrbelo, kaj bo z vsemi nami ostalimi. Ata je takrat poklical iz Kranja svojo sestro Mici, da nam je gospodinjala. Vsak dan smo vsi skupaj zvečer kleče molili po vsaj "en del rožnega venca", in to v dnevni sobi, Molitve je sicer vodila teta Mici, vendar so me osebno najbolj ganile atove priprošnje, ki jih je predlagal, kot npr.: "Sedaj pa še očenaš za mamo, da se bo kmalu vrnila domov zdrava!" "Pa še enega za bratranca Toneta, da se bo vrnil zdrav s fronte v Rusiji!" "Še očenaš za oba naša strica Benkoviča, Mirka in Nika v partizanih!" "Še enega za vse naše fante gmajnarje, ki sedajle zmrzujejo, so lačni ali pa celo ranjeni"

Mama je bila tako kot še kakšnih štirideset drugih Kamničanov odpeljana v zapor v Begunje in je ostala tam zaprta dva meseca. Od teh so jih odbrali štirinajst in jih ustrelili kot talce v Šentvidu pri Ljubljani, druge so naposled izpustili. Ferda Cvetka so za sedemnajst mesecev poslali v taborišče Mauthausen. Od Trampuša in Cvetka sem po vojni zvedel, da jima je moje hitro opozorilo na vratih koristilo, ker sta odprla okno in vrgla na sosedom, Pucljev, vrt ilegalni propagandni material za OF. Ker so gestapovci tudi pri njiju naredili preiskavo, tako niso našli nič sumljivega.

Kmalu po teh za našo družino najtežjih vojnih dogodkih so pričeli Nemci izgubljeni še hitreje na vseh frontah. V Kamnik se je iz izgublajoče Italije vračalo vse več nemškega vojaštva – toliko, da smo mu pred koncem vojne morali mi šolarji prepustiti naše nove šolske prostore. Zopet smo imeli pouk v stari osnovni šoli na Glavnem trgu.

A to še ni bilo dovolj. V rani pomladi 1945 so Nemci med drugimi tudi nas dijake takratnega 4. razreda meščanske šole naložili na kamion in odpeljali na prisilno delo na vrh Kozjaka. Tam smo morali do konca vojne – do maja 1945 – graditi protitankovske ovire.

Ob razpadu Nemčije se je prvi pripeljal z vozom po nas naš ata Janko. Naše veselje je bilo nepopisno, saj smo bili rešeni krutega totalitarnega režima – žal le za kratek čas. Kaj kmalu so nas zopet vklenili v nove sponse – v sponse novega nedemokratskega režima – komunizma, in to za kar petinštirideset let.

Living in Kamnik under German Occupation

Summary

Jernej Stele recalls the time of German occupation of Kamnik between 1941 and 1945. In April of 1941 he was the student of the diocesan grammar school in Šentvid near Ljubljana.

All Slovenian students, altogether six hundred of them, were expelled from school by German forces. Back in Kamnik school lessons were given only in German language for Slovenian students.

All priests were banished and the German priest took over. It was obvious that Germans were determined to stay in town because they set about building projects. Houses for German settlers were being built as well as the new school and the county office. The final goal of occupying forces was germanization of our country.

But the increasing terror – torturing, imprisoning and killings – did not crush the resistance. On the contrary – it was even stronger.

Also the Stele family did not escape the horrors of war.

On the eve of liberation Germans tried to escape the inevitable defeat by building the road barriers. They mobilized forcibly the author of this article as well as his schoolmates and on the road in Tuhinjska dolina they were finally liberated.

OPOMBA

/1/ Avtor tega prispevka se je rodil 24. 8. 1929 kot najstarejši sin številne stare kamniške meščanske družine s hišnim imenom pri Lectarju. Na njegovem domu v samem središču mesta namreč tradicionalno deluje družinsko podjetje za izdelavo sveč. Jernej Stele se je uveljavil kot nadzorni inženir za visoke gradnje pri podjetjih Tehnika in SCT na različnih gradbiščih Jugoslavije in tudi v tujini. Kot odbojkar in alpski smučar je bil v petdesetih letih med najboljšimi kamniškimi športniki. Po letu 1990 je bil najprej član desnega krila SDZ in nato vse do danes član SKD. Od poroke 1960 stalno živi v Ljubljani. Kot dobrega starega Kamničana pa ga pot in misel vedno znova vodita v rodno mesto.

Jože Pavlič, dipl. teol.
Suhadole 61 g

NAJPOMEMBNEJE JE VRNITI SE Z GORE ŽIV

Pogovor z vrhunskim alpinistom, himalajcem Tomažem Humarjem po vzponu čez osrednji del južne stene Daulagirija

Dolgo sva se iskala, slednjič pa sva se le našla za dobri dve uri pogovora v sredo, 29. decembra, v kavarni Veronika v Kamniku. Mislila sva, da bo tam mirneje kot v njegovem domu, kjer bi naju "motila" Tomaževa otroka. Pa ni bilo dosti mirneje, saj so v kavarno prihajali in odhajali številni gostje; predvsem veliko je bilo mladih. Kamnik je dihal v prednovoletnem razpoloženju. Tomaž si je moral dobesedno "ukrasti" čas zame, za ta pogovor, kajti vseskozi, odkar se je vrnil z Daulagirija, so mu za petami časnikarji, snemalci. Vabijo ga na najrazličnejše prireditve, ljudje ga ustavljajo na vsakem koraku. Vmes pa je še njegovo sodelovanje na dobrodelnih prireditvah za otroke pokojnega soplezalca Janeza Jegliča, obiski v bolnišnici, kjer mu bodo naredili določene posege na pomrznjenih prstih na nogah, ter drugo, nepredvidljivo. Samo v času najinega pogovora ga je na mobilitel klicalo šestnajst ljudi ali so mu poslali sporočila; nekaj obiskovalcev kavarne mu je mimogrede stisnilo roko, reklo besedo ali dve. Tomaž je deloval sveže, spočito, saj je bil prejšnji dan v gorah, kjer je spet plezal. Nič ga ni motil kavarniški hrup, gostje, ki so se ozirali k nama, niti moja časnikarska zvedavost. Odgovarjal je samozavestno, kot človek, ki ve, kam hoče in doklej hoče. Obraz mu je posebej zažarel, ko sva po pogovoru stopila ven po poledeneli poti do Malega gradu, od koder sva občudovala s snegom posuto kraljestvo Kamniških Alp, v katerem je Tomaževo pravo domovanje, ter na mestne ulice, po katerih se je razlivala zlata popoldanska svetloba. Tomaž samo v flanelasti srajci, jaz pa v vetrovki in z njegovimi posnetimi besedami. Naj spregovorijo.

Kaj Vas je pravzaprav neslo pod Belo goro, kot domačini pravijo 8167 metrov visokemu Daulagiriju?

O tej gori sem že dolgo sanjal. Zame je bila velik izziv. Njena velikost, štiri tisoč metrov visoka južna stena in pa že samo dejstvo, da je najvišja gora v nepalskem pogorju. Z Daulagirijem sem povezan že od Šraufa (pokojnega alpinista Staneta Belaka) naprej, ker sva začela plezati skupaj. On me je prvi vzel s seboj v Himalajo, kjer je leta 1981 v Daulagiriju potegnil svojo smer. Po njem sem tudi spoznal Daulagiri. Tudi sicer sem se dosti družil z njim, mu pomagal zidati hišo na Gmajnici.

Vzpon na Daulagiri po južni steni med alpinisti velja za problem tretjega tisočletja, skratka za izjemno zahtevno nalogo. Zakaj?

O tem je govoril avstrijski alpinist Reinhold Messner. Dejal je, da je preplezanje te stene problem tretjega tisočletja. Verjetno zaradi tega, ker je bil leta 1977 sam

v steni. Tu je pa še drugi vidik. Ta stena je ne samo težka, marveč tudi nevarna, visoka, zahteva posebno logistiko pristopa, kako se je sploh lotiš. Zaradi tega, mislim, da jo je Messner tako imenoval. Zame pa je bila izpolnitev sanj oziroma želje, ki sem jo dolgo časa nosil v sebi.

Sama južna stena Daulagirija je visoka štiri tisoč metrov, kar je zelo veliko celo za Himalajo. Konča se na 8167 metrih. V njej gre za plezanje v snegu, ledu in po skali. Za to steno potrebuješ opremo za kombinacijo, ki je v bistvu najtežja. Srednjega dela stene se ne moreš lotiti z ekipo, marveč z navezo, ki pa ni navezana, kot je bilo pri Janezu Jegliču in meni ob najinem vzponu na Nuptse; ali pa kot solist. Takšnih ljudi ni veliko. Tisti, ki se tega loti, mora imeti tudi dovolj izkušenj.

Vi ste bili na vse to pripravljeni, ste to vedeli, ko ste vstopili v steno?

Na vse to sem bil pripravljen, drugače me "Daula" ne bi bila poklicala. Vsi vzponi oziroma odprave prej so bili nekakšna predpriprava na ta vzpon. Glede na to, da so bili vsi dotedanji vzponi upešni, je bila to najboljša popotnica, da sem se sploh lotil te stene.

S to nalogo so se leta 1981 spoprijeli že pokojni Stane Belak Šrauf, Cene Berčič in Emil Tratnik. Plezali so bolj desno kot Vi, delno premagali steno in iz nje izplezali približno tam, kot ste Vi. Bili so prvi, ki so kot naveza deloma premagali do tedaj nepremagano mogočno štiri tisoč metrov visoko in kar deset kilometrov široko steno. Kot pri Vas je tudi pri njih nazadnje šlo za življenje in smrt. Posebej hude posledice – ker so mu pomrznili prsti na nogah, so mu jih morali v bolnišnici odstraniti – je utrpel Kamničan Cene Berčič. Kljub temu je plezal naprej, bil tokrat zopet v Himalaji, v Vašem spremstvu. Ali je Himalaja za alpinista, ko jo enkrat okusi, spozna, res neustavljiva?

Prav gotovo. Mislim, da bo tisti, ki se je dobro "zastrupil" s plezarijo, že čisto s plezarijo samo, ne zgolj s Himalajo, v hribih za vedno ostal. Naj gre tu za pravega gornika, alpinista ali pa himalajca, če hočete. To je v tebi, postane tvoj način življenja. Himalaja je po svoji velikosti, težavnosti in dostopnosti nedvomno najtežje gorstvo na svetu. Tako hude vetrove kot v Himalaji malokrat doživiš le v Patagoniji. Serake in led najdeš tudi v Andih, izredno previsne skale in navpične stene tudi v El Capitanu v Ameriki. Vse to pa lahko doživiš tudi v Himalaji, vendar v bistveno večjih razsežnostih kot pa v naših hribih. Himalaja je resnično največji izziv za alpinista. Tja te vleče že zato, ker je

to največje gorstvo sveta, ker gre tam za ekstremne stvari.

Pri vsakem vrhunskem alpinistu torej pride, prej ali slej, do soočenja s samih seboj, do vprašanja: grem v Himalajo, tam se bom zares preizkusil?

Prav gotovo! Enim je to dano prej, drugim pozneje, nekaterim nikoli. Meni je bilo to dano razmeroma pozno. Star sem bil že skoraj šestindvajset let, ko sem šel prvič v Himalajo. Po nekaterih učbenikih to ni bilo ravno idealno. Pred dvajsetimi leti so nekateri alpinisti hodili plezat v Himalajo že z dvajsetimi leti. Jaz pa sem z naših gora dobesedno preskočil Alpe in šel kar naravnost v Himalajo. To ni bilo ravno pohvalno. Kljub vsemu potrebuješ določeno predpripravo zanjo. Meni je v bistvu uspelo to stopnico prestopiti, največkrat je pa to lahko pogubno. Prej nisem imel izkušenj s tolikšno višino. Ne bom rekel, da je bila Himalaja zame bav bav, kljub temu pa me je bilo strah, ker nisem vedel, kako bo tam gori. Če nimaš določenih izkušenj, ne znaš pravilno odgovoriti, ko se te loteva višinska bolezen in podobne stvari.

Slovenski alpinisti ste leta 1995 osvojili še zadnjega od štirinajstih osemtisočakov na svetu – Anapurno. Vi ste bili na njem kot dvaintrideseti alpinist. Nato ste leta 1996 skupaj z Vanjo Furlanom preplezali novo smer v severozahodni steni Ama Dablama (6828 metrov) ter stopili tudi na njegov vrh. Naslednje leto je sledil 7742 metrov visoki Nuptse oziroma njegova zahodna stena; tedaj sta plezali skupaj z Janezom Jegličem, ki se ni več vrnil z gore. Za marsikoga med vrhunskimi alpinisti bi bilo to več kot dovolj.

Tako je. Če sem malo piker, je tedaj večina slovenske "fovšljive stroke" menila, da bom potem enostavno nehaj, da se me bodo pač odkrižali. V bolnišnici sem bil približno sedem mesecev, od novembra do maja. Operirali so mi prste na nogah, kjer sem staknil hude omrzline. Niso me ravno dobro "pozdravili". Maja sem še zelo težko hodil, poskušal sem malo plezati, vendar to ni bilo tisto pravo plezanje. Konec avgusta 1998 pa sem že odpotoval s snemalno ekipo v Ameriko v El Capitan v kalifornijskem parku Yosemite in kot prvi Evropejec sam "zlezel" takrat najtežjo tehnično smer – 1200 metrov visoko steno Reticent Wall, kar pa tudi ni bilo slabo, saj dotlej še nisem plezal v Ameriki. Tam je šlo za čisto drugačno plezarijo, posebnost ...

Jegličeva smrt Vas torej ni ustavila. Marsikoga bi.

Ne, jaz sem hotel naprej. Mislim, da spomin na prijatelje najboljše podoživljamo tako, da nadaljujemo po poti, ki so jo oni končali.

Ali ste videli, kako je Jegliča odpihnil orkanski veter?

Ne, tega trenutka nisem videl. Greben je bil zelo razgiban. Plezala sva drug za drugim. Veter je bil tako močan, da sva gledala vsak nase. Janez je, enostavno, izginil za robom. Ni ga bilo več, za njim je ostala le še narobe obrnjena radijska postaja. Jaz sem se samo vlegel s trebuhom čez, ker je bil tako oster rob, pa tudi zaradi izredno močnih sunkov vetra. On je pa očitno stal in ga je dobesedno dvignilo, kajti človek postane pri 200 kilometrih na uro, pri tako močnih sunkih vetra, ploven, te odnese.

Kako to, da sta se z Janezom Jegličem odločila za skupen vzpon na Nuptse?

Janez je že od leta 1990, ko je bil na Everestu, sanjal o steni te gore. Po tistem je bil še dvakrat v Patagoniji in v Ameriki. Ni mu pa uspelo spraviti skupaj odprave. Ta, kot vemo, ni samo v plezalnem smislu. Eno je organizacija odprave, drugo je najti za to primerne ljudi, tretja pa denar. Ta je ponavadi velik problem. Potem sem jaz vzel v roke večino stvari v organizacijskem in finančnem smislu. Nato smo šli v Himalajo.

Kar zadeva sam Nuptse, smo bili za vzpon nanj načrtovani štirje: najprej Janez Jeglič, nato Marjan Kovač, Mehičan Carlos Carsolio, ki je bil že na vseh štirinajstih osemtisočakah; z njim sem bil tudi skupaj na odpravi na Anapurno (8091 m), in jaz. Najprej smo se domenili, da bomo plezali v dveh "dvojkah", Marjan in Janez skupaj, Carlos in jaz skupaj. Carlos nekako ni bil najbolje pripravljen za ta vzpon in je odnehal, Marjan pa je zbolel, še preden smo dobro začeli plezati. Mogoče pa tudi ni bil zadosti dobro psihološko pripravljen, saj je bil to njegov prvi vzpon v Himalaji. Tako sva nazadnje ostala Janez Jeglič in jaz.

Kako ste se pripravljali na srečanje z južno steno Daulagirija in kaj je najpomembnejše, da človek uredi sam pri sebi pred takšnim dejanjem?

Priprava na to so bile že te odprave pred samim Daulagirijem. To je bila osnova; da sem imel izkušnje z višino, z alpskim slogom plezanja oziroma kako se vesti v kritičnih situacijah. Na Nuptseju sem bil praktično že odpisan, pa sem se privlekel s tega območja smrti dol. To je bila res zgodba, ki je imela kaj povedati. Tam sem bil v bistvu že bolj na onem svetu kot na tem, vendar sem kljub temu uspel priti dol. To je bila zame izredno pomembna izkušnja. Na Ama Dablam sem leta 1996 prvič plezal v alpskem slogu skupaj z Vanjo Furlanom. Na Bobaje (6808 m) sem istega leta prvič v Himalaji sam plezal v alpskem slogu. Ganeš V (6989 m) je bil leta 1994 pač moj prvi vrh v Himalaji, Anapurna pa moj prvi osemtisočak; da sem sploh vedel, kako je tako visoko.

Kaj pa psihološka priprava?

To je osnova. Brez tega ni nič. Fizično nisem bil nikdar najbolje pripravljen. Za to, enostavno, ni bilo dovolj časa. Ker jaz v primerjavi z ostalimi alpinisti kar nekaj stisnem iz sebe, se mi je treba bistveno manj pripravljati kot drugim. Imam pač toliko energije več, sem se takšen rodil. V psihološkem smislu pa se hodim "napajat" pod Rzenik. To je moja gora, z njo čutim, diham. Tam sem že veliko doživel, mislim pa, da bom še kaj. Sicer pa sem se doma prilagajal razmeram, ki so me čakale v Himalaji. Če sem tam plezal ponoči, sem se na to pripravljaj tukaj, če sem lezel v viharju, sem tukaj plezal, kadar je bil vihar, če je bil tam mraz, sem ga iskal tukaj, če sem bil v Himalaji brez hrane, sem bil tudi tukaj.

25. oktobra 1999 ste kot ključni mož osemčlanske alpinistične odprave (Slovenijo je zapustila 12. septembra) vstopili v južno steno Daulagirija; pred tem ste se že poskušali privaditi na silno zahtevno nalogo s pristopom nanj po običajni smeri. Gora oziroma orkanski veter Vas je na višini okrog 7200 metrov prvič obrnil, čeprav bi po Vaši presoji za privajanje na vzpon zadoščevala višina 7300 metrov. Kakšni občutki so Vas prevevali, ko ste stali pod to mogočno steno, pod goro, ki Vas je po eni strani neustavljivo vabila, da se povzpnete na njen vrh, obenem pa ste le morali vedeti, da se Vam lahko zgodi, kot se je Janezu Jegliču?

Najhuje je prerezati popkovino. To je slovo. Slovesa nikoli nisem maral. Ne doma in nikjer drugje. Najhuje je bilo to, da je letalo odletelo popoldne ob dveh. Ponavadi sem odhajal od doma zjutraj, se poslavljaj od otrok, ko sta še spala. Ne morem ju gledati v oči, ko se poslavljaj, ker vem, kaj delam. Tokrat je bilo drugače. Slovo je bilo sredi dneva. Otroka sta stala sredi ulice in mahala za mano. Tega nikoli ne privoščim nobenemu. Teh občutkov, ko se prostovoljno trgaš od družine. Jaz sem se točno zavedal, kam grem in da je zelo malo verjetnosti, da se vrnem živ. Ko pa sem enkrat vstopil v steno, se zgodba ni več odvijala nazaj, marveč samo naprej: kako prek vrha gore oziroma stene na drugo stran. To mi je bil glavni cilj. Navzdol ni bilo več rešitve, marveč samo navzgor. Zame je bilo važno priti čez, ostati živ ...

Čutili ste torej: mogoče me ne bo več nazaj, po drugi strani pa se tudi zavedali, da je pred Vami enkratna priložnost: sedaj ali mogoče nikoli več.

Seveda, jaz sem čakal na ta trenutek. Toliko let. Ni bilo več tistega: sedaj pa ne, bom pa mogoče poskusil drugo leto. Nekateri so me prepričevali, da je mogoče bolj pametno, da to prestavim na drugo leto ali pa še celo pozneje. Dejal sem jim, da to ni tako enostavno, stvar je "požegnana" sedaj. To mora biti sedaj, ne drugo leto. Drugo leto ne bom več šel. V meni ni več vprašanja ja ali ne, je samo ja. Odločitev je padla. Saj je bila že ta dovolj kruta zame. Zame ni bilo več cinčanja.

Že če človek prebira Belakove spomine na poskus slovenskega vzpona na Daulagiri leta 1981 prek južne stene, posebej pa dramo, ki so jo slovenski alpinisti doživljali med vzponom in sestopom, čeprav so kot Vi morali odjenjati pod vrhom, se zgrozi. Vi pa ste se južne stene in gore lotili kar sami, kar se sliši še veliko

bolj neverjetno, skoraj meječe na norost. Ali pa izredno junaštvo, neubranljivi klic: preplezati prvi na svetu to steno, narediti nekaj skoraj nemogočega, okusiti slast prvopristopnika?

Moje prvopristopništvo je v tem, da sem se prvi lotil osrednjega dela južne stene Daulagirija za razliko od slovenske odprave leta 1981. Razlika je pa kljub vsemu očitna. Jaz sem bil sam, njih pa je bilo šest. Trije so potegnili naprej. Oni so spodnjih tisoč metrov "fiksirali", jaz pa sem za to višino potreboval štiri dneve. To je bistvena razlika. Če si sam, ti nihče ne more pomagati. Kdor ne razume, kaj pomeni biti sam ali pa v ekipi, mu mirne duše lahko povem, da gre tu za bistveno razliko. Janez Jeglič in jaz sva bila v bistvu naveza, čeprav nisva varovala drug drugega. Tukaj je šlo za stalno navzočnost drugega. Čeprav nisva bila na vrvi, sva v bistvu celo zadevo solirala. Vzemimo, da bi si v steni Daulagirija zlomil roko ali nogo. Tedaj bi tam umrl, ker ne bi mogel nihče priti do mene. Dol nisem mogel več niti teoretično. Samo gor, čez. Če bi me zadel samo malo večji kos seraka, kot me je, bi bilo z mano konec.

Torej je Vaše plezanje kljub vsemu mejilo na norost?

Absolutno. Odvisno seveda od tega, kako gledaš na stvar, s katere perspektive. Tudi v alpinističnem pogledu ni bilo daleč od tega. Jaz sem v steni potegnil novo smer, pred mano pa jo je desno od moje Šrauf ... Za druge ne vem ...

Nekateri izjavljajo, da Vi le niste v celoti preplezali južne stene Daulagirija, saj ste skrenili iz načrtane smeri; da bi pač morali, če bi hoteli govoriti o osvojeni steni, plezati naprej do vrha. Kako je bilo v resnici?

Bil sem prvi, ki je vstopil v osrednji del stene. Smer sem "vlekel" do 7000 metrov, potem sem se na višini 7300 metrov "priključil" na Japonski greben, nato nadaljeval po njem sto, mogoče dvesto metrov, potem se pa zopet spustil nazaj v južno steno, nato pa sem "vlekel" do konca, do roba. Iz stene sem prišel ven malo višje kot Šrauf, kar niti ni pomembno. V tej steni sem naredil svojo smer v dolžini okrog 3500 metrov, v samem višinskem pogledu pa več kot 4000 metrov. Steno kot steno sem preplezal. Nekaj je le treba vedeti: Severna triglavska stena se prepleza na vrhu Plemenic, ne na vrhu Triglava. To je vse, kar hočem povedati. Za nas, alpiniste, se Severna triglavska stena konča na Plemenicah, za planince pa na vrhu Triglava! To je bistvena razlika! Važna je stena, ne pa vrh!

Tam, na višini okrog 7000 metrov, pa ni šlo več naprej?

Ne da ni šlo. Vedel sem, če grem naprej, bom ostal gori. Najprej zaradi tega, ker se je medtem vreme toliko poslabšalo, veter je vlekel tako močno, podobno kot na Nuptseju, Daulagiri pa je še bistveno višji. Lahko bi se mi zgodilo kot alpinistom pred mano na severni strani gore, ki se niso z nje več vrnili.

Je pa res, da južna stena Daulagirija postavlja pred alpiniste vedno nove izzive. Vedno se da v njej potegniti nove smeri. Še bolj naravnost in še lepše gor ali pa dol, kot sem jo jaz. Zgornji del gore ostaja še naprej izziv zame, na samo južno steno pa lahko pozabim.

Ali je bil vzrok, da ste iz stene skrenili na desno, tudi v pomanjkanju telesnih moči?

Plina nisem imel več. Oni (Šrauf, Berčič in Tratnik) so se "fiksirali" na tisoč metrih stene, "spokali" nahrbtnike, pa šli gor. Mene je pa spodnji del stene tako upočasnjal, da sem v njem že porabil tretjino plina. Če bi plezal naprej tudi zgornji del gore, bi sicer lahko prišel čez, potem pa bi ostal brez plina, brez tekočine. Medtem sem že tudi zvedel, da Cene in Tomo ne moreta priti do mene do prvega tabora. Na celotnem območju Daulagirija sem bil sam.

Mislil pa sem tudi na vrnitev. Bistvo vsega ni v tem, da počenjaš nore stvari, marveč da če delaš nore stvari, te tudi preživiš. Prizadeval sem si, da bi preživel. Če pa koga srbi v prstih, naj kar gre popravljat smer. Če ne bi bilo nobenega na drugi strani gore, bi bilo z mano tako, kot je bilo s Cenetom: ostal bi brez nog! Tega si pa nisem hotel privoščiti.

Že tisto prečenje, dolgo tisoč metrov ...

Kar razbijalo mi je v glavi, kako daleč moram sploh iti, tja in ponovno nazaj.

Tudi nam je, če se samo spomnimo na tisto Vaše plezanje, ob katerem nam je vsem zastajal dih. Trepetali smo za Vas, držali pesti, da bi se živi vrnili iz stene, iz katere niste več mogli navzdol, kvečjemu navzgor. Po sedmih dneh (31. oktobra) ste jo le zmogli, potem ko ste na višini okrog 7000 metrov opravili kilometer dolgo prečenje. Rešili ste se na tako imenovani Japonski greben, vendar Vas je čakalo še zadnje dejanje – vzpon na sam vrh. Tja pa niste več mogli, ker se je proti Vam zarotila narava, ste bili že do kraja izčrpani, saj si niste mogli niti stopiti vode. Ker Vam vižgalnika nista hotela delovati, ste ostali brez pomembnega dela alpinistične opreme. Priplezali ste še do višine 8000 metrov, nato pa se odločili za sestop. Čutili ste, da če boste šli navzgor, se ne boste več vrnili ...

Že prejšnji dan sem bivakiral okrog 7800 metrov visoko. Brez prave bivak opreme, brez bivak šotora. Ležal sem na polički, veliki meter krat pol metra, ter se vso noč dušil v tisti bivak vreči. To je bilo grozno. Če je kdo kaj podobnega poskusil, ve, kako je to. Bil sem do konca izčrpan. Vso noč nisem spal. Pod samim vrhom gore je pa še veter naredil svoje. Če ni več tekočine, je s tabo konec. Tudi avto ne more naprej brez bencina.

Vi bi, torej, vrh predvidoma lahko dosegli?

Ja, samo potem se ne bi več vrnil. Najprej zaradi silno močnega vetra. Psihološko bi še zdržal. To je druga stvar. Na vrhu bi zmrznil ali pa bi me, enostavno, zmanjkalo. Pregorel bi. Baterije bi se mi izpraznile. Kot Slavcu Svetličiču, ki je ostal 7200 metrov visoko na Gašerbrumu. Usedeš se, nekaj časa premišljuješ in je konec, zmrzneš.

Prejšnje izkušnje so Vam torej dale vedeti: ali grem gor in nikoli več dol ali pa takoj dol.

Točno tako! Odločil sem se za življenje in ne za vrh. Svoje sem na Daulagiriju že opravil, ko sem preplezal južno steno.

Kakšen je občutek, ko ti je vrh gore tako blizu, vendar obenem silno daleč, ko se moraš odločiti za življenje ali za smrt, v kateri bi bil tudi delček zmagoslavja, odhod med "legende" alpinizma?

Za alpinista je pomembno postarati se, se pravi ostati živ; ne pa početi norih stvari. Biti moraš priseben. Če ne bi bil takšen, bi me potegnilo na vrh. Zaenkrat sem še vedno uspel ohraniti trezno glavo, da sem šel tako daleč, da sem se lahko vrnil nazaj. To mi je bilo dano spoznati pravi čas.

O Vas je prvi dan teološkega tečaja za študente in izobražence 15. novembra 1999 v predavanju z naslovom Znamenja upanja ali kritika pesimizma na Teološki fakulteti v Ljubljani govoril dr. Vinko Potočnik. Iz Vaše odločitve – da ste se raje odločili za vrnitev v življenje kot pa za vsako ceno (tudi ceno življenja) priti na vrh nove, za Vas še neosvojene gore – je potegnil nauk za Slovence v prihodnosti: da se bodo znali ustaviti. Ustaviti, ko bodo preplezali vse stene, ki se bočijo pred njimi v življenju (stene razsvetljenstva, znanosti in tehnične manipulacije), in nazadnje, odpovedujoč se svojim častihlepnim ciljem, izbrati življenje. Vi ste ga tokrat resnično izbrali ...

Zavoro moraš imeti. Če tega nimaš, te bo neslo. V alpinizmu je to bistveno lažje, ker te že prej malo utruji. Ne moreš se kar tako lotiti osemtisočaka. Če že prej nisi bil tam; te bo že na začetku zmahalo, ker ne poznaš dovolj dobro stvari same. V drugih dejavnostih si pa hitro na meji. Recimo, da se v brzico kar spustiš. Usedeš se v čoln in se spustiš v največjo brzico. Če preživiš, si "frajer", če pa ne, te prištejejo med tiste, ki jim to ni uspelo. Podobno je pri vožnji z avtomobilom. Lahko se usedemo v dirkalnega, požegnemo tristo na uro, samo vprašanje je, ali smo Schumacherji, da bomo zvozili ovinek.

Torej bi bilo za Slovence le prav, da se včasih malce ustavimo ...

Predvsem se moramo postaviti na svoje noge. Pozabiti moramo Cankarjeve hlapce. Imamo svojo državo in biti moramo vredni imena Slovenije; da živimo v njej. Moramo se znati tudi postaviti po robu. Če mi kdo v tujini reče v angleščini: "Ti si človek iz Vzhodne Evrope," mu odgovorim: "Ne, jaz nisem nekdo iz Vzhodne Evrope, marveč Tomaž Humar iz Slovenije in nihče drug." Tukaj sem zelo strog, zahteven.

Slovenski alpinisti se lahko mirne duše postavite ob bok drugim velikim alpinističnim narodom: Francozom, Italijanom, Avstrijcem ... Vaši veliki alpinistični uspehi vam prav gotovo dajejo tudi samozavest.

To nas, Slovence, drži pokonci. Tudi zaradi tega, ker smo se morali v preteklosti v primerjavi z drugimi narodi bolj dokazovati kot oni. Temu je bila kriva tudi naša številčna majhnost. Žal smo dostikrat tudi v glavah majhni. K temu je pripomogel tudi naš narodni šport – "fovšija!" Ta šport bo izumrl takrat, ko bo umrl zadnji Slovenec.

Torej je le prav, da smo Slovenci kdaj ponosni tudi nase?

Vsekakor. Tudi v mojem primeru, ko sedaj pleše okrog mene toliko novinarjev. Pravim jim: "Fantje, da se nekaj zastopimo; ne bom se vam dal napisati! Raje se ponavljam. Ne bom se vam dal napisati!" V tem smislu je treba tudi pri meni ustaviti stvari. Do sem greste lahko, naprej je pa konec!

Dr. Vinko Potočnik je na že omenjenem predavanju dalje dejal, da si bo moral, če se bo odločal za življenje, Slovenec 21. stoletja tudi postaviti vprašanje o obstoju Boga, svojem odnosu do njega. Vi ste, ko ste preplezali alpinistični "problem 21. stoletja", izjavili, da ste to "zmogli le z božjo pomočjo". Ali to pomeni, da verujete v Boga, da Vam je resnično pomagal uspeti, kjer se je po Vaši oceni zdelo nemogoče, Vas varoval v nešteti nevarnostih?

Prav gotovo. Jaz sem to vedno poudarjal in tudi sedaj. Mene ni nikoli sram pokazati, da sem veren, križca. Ni pomembno, ali se On imenuje Jahve, Buda, Šiva, Sai Baba, kakorkoli že. Pomembno je, kaj nam ta Energija govori. Zame je On. Bil sem vzgojen v krščanski veri. Zame Bog obstaja. Zgoraj sem samo Njegov. Se je pa samo enkrat poimenoval, ko je o sebi dejal: "Jaz sem, ki sem." Eno od svojih smeri v Skuti sem poimenoval: Hvala Ti, Jahve!

Vi čutite to božjo navzočnost.

Ja, zelo. V gore grem samo, kadar me pokličejo. Največkrat plezam brez vrvi, se ne varujem. Tričetr vzponov delam "na meji". Ves hec je ustaviti se ali ne ustaviti, kontrolirati rezino med tu in tam. To je pa zelo težko. To nihanje med življenjem in smrtjo; do kam segajo moje sposobnosti, kje se te končajo. Plezanje je dostikrat podobno hoji po ostrini britve.

Je bil Bog blizu Vas tudi na Daulagiriju?

Je. Pa ne samo na Daulagiriju, tudi na prejšnjih gorah.

Ste že tudi prej plezali tako težke smeri?

Ja, zelo težke. Vsaka od mojih alpinističnih zgodb je bila napeta do konca. To dobro vedo tisti alpinisti, ki me poznajo. Ne maram polovičarstva. Če se šalim, se šalim. Kadar pa plezam, to počnem skrajno resno. Takšnega me ljudje ne poznajo. Tu, doli, se režim, v gorah se pa manjkrat. Spočetka se še, ko pa začnemo plezati, izklopim vse šale, saj gre za življenje. Tam ni več šale, na primer, če sem v navezi. Prej, v dolini, se lahko močno šalimo, pa tudi med potjo do stene, potem pa tega ne sme biti več. V steni, v gorah je nedogovorno zbijati šale, kajti če bi to počel, potem bi se posredno norčeval iz vseh tistih, ki so povezani z mano in plezalci v navezi, kajti tukaj gre za življenjsko resne stvari.

Dogodijo pa se tudi tako hude, tragične nesreče, kot se je pri reševalni vaji v Turskem žlebu.

Tudi mi smo že imeli tragičen primer. Šli smo reševat planinca, ki si je zlomil nogo na Brani. Z nami je bil tudi gorski reševalec Janez Plevel. Bilo je kložasto območje. Vedeli smo, da se lahko sproži plaz. Če bi ostali na Kamniškem sedlu, bi planinec na Brani zmrznil, o nas pa bi pisali, da smo se mi medtem v koči

grel. Ker pa smo šli v reševalno akcijo, je "šel" eden od naših. Tako se ti lahko tudi dogodi, ko hitiš drugemu pomagat v nesreči.

Življenje – smrt. Življenje kot dar, smrt kot usoda, opomin, zadnje človekovo dejanje na tem svetu. Kristjani verujemo v obstoj še drugega sveta, nadčutnega. Vi se srečujete z enim in drugim, ste tako kot drugi alpinisti razpeti med življenjem in smrtjo. To se Vam je dogodilo, ko ste se z Nuptseja vrnili brez soplezalca Jegliča. To so doživeli že številni drugi slovenski alpinisti pri svojih odpravah v himalajske vrhove, saj so ti od leta 1977 do danes tako ali drugače zahtevali kar petnajst slovenskih življenj (mednje slovenski alpinisti prištevate tudi šerpo Ang Phuja, ki je leta 1979 omahnil pri vzponu na Everest). Himalaja je torej tudi velika grobnica, nad njo pa sij nadčutnega, nadzemskega, vsepresegajočega. Ali ste kaj takega doživeli tudi Vi, ko ste stopali na njene vrhove. Kaj se Vam je utrnilo na njih?

Ko si v mejni situaciji oziroma greš že preko nje, ko odpove telo, ponavadi padeš skupaj, v nezavest. Mene se je doslej to dogodilo že štirikrat. Bil sem popolnoma izčrpan. Bilo je podobno, kot če mačka povozi avtomobil. Najprej se začneš tresti, nato bruhaš, ker že nekaj dni nisi nič jedel. Najprej priteče iz tebe nekaj peni podobnega, potem pa zelen žolč. Štirikrat sem že doživel, da so me prišli iskat, me reševati ...

Tega ne mislite v telesnem pomenu besede ...

Prišli so ljudje ali pa duše, če hočete, in so mi rekli: "Mi bomo poskrbeli zate!" Nekatero sem prepoznal po obrazih, drugih ne. Lahko rečeva, da sem bil že klinično mrtev ... To so hude stvari, o tem ne bi rad kaj dosti govoril ... Želeli so namreč, da ostanem tam, da bodo že poskrbeli zame ... Na Nuptseju jih je prišlo sedem in mi reklo, da bodo tako naredili. Tam je zelo lepo. Nič ne potrebuješ. Na oni strani mi je bilo zelo lepo. Ni treba ne gor ne dol, ni ne časa ne prostora, ne dneva ne noči ... Tistega, kar se je tam dogajalo, ni mogoče prenesti sem. Kljub temu pa to nosim v sebi. Da sem se vrnil nazaj, mi je pomagala misel na družino, to je prevesilo tehtnico. Mislim, da tukaj pomaga, kako ti reagiraš v sanjah. V njih smo popolnoma svobodni, nas nihče ne nadleguje z nobenimi verskimi, tehničnimi in drugimi zadevami. Reagiramo čisto prvinsko, odvisno od tega, kaj in kako je v naši glavi. Takšno je moje mišljenje.

Torej na samem vrhu ni nekega zmagoslavja, prej popolna izčrpanost.

Ne, ni zmagoslavja, saj te čaka še zahtevna pot navzdol, si pa že zelo izčrpan. Ko se vračam z gore, se skušam osredotočiti tudi na to, saj se dobro zavedam, kako pomemben je tudi sestop.

Dostikrat je lahko to pot v smrt. Ko si telesno izčrpan, ti popusti tudi koncentracija, ne paziš, kje hodiš, marveč kar greš. Ko padeš, tudi reagiraš čisto drugače, kot pa če si pri močeh.

Ali so tudi med sestopom prežale na Vas nevarnosti, v katerih bi bili lahko ob življenje?

V tem pogledu se verjetno razlikujem od drugih alpinistov. Pri sestopu se za razliko od vzpona na goro še dodatno osredotočim.

Ko sem se vračal z gore, sem se do pasu vdiral v kložast sneg, led in sneg v različnih plasteh. Počutil sem se kot v živem pesku. Si popolnoma nemočen, ležeš in ležeš, vse se premika pod tabo in s tabo vred.

Kako globoko ste se morali spustiti?

Najprej sem nekje na višini 7400 ali 7300 metrov prišel do prvega, ameriškega šotora, na 5500 metrih pa sem se potem srečal s Cenetom in Tomom, ki sta mi hitela naproti. To je bilo vsega skupaj poldrugi dan hoje.

Alpinist Viki Grošelj, ki se je doslej od Slovencev povzpел na največ (deset) osemtisočakov, je Vaš vzpon preko osrednjega dela južne stene Daulagirija in vzpon slovenske odprave (prav tako v letu 1999) na 7952 metrov visoki Gjačung Kang (slovenski alpinisti so ga prvi dosegli s severne, tibetanske strani) ocenil kot največja alpinistična dosežka v letu 1999 na svetu. Da je to čisto mogoče, bi lahko razbrali tudi iz Vaših besed za javnost tik potem, ko ste se "rešili" iz stene na Japonski greben. Dejali ste, naj tisti, ki ga to še mika storiti za Vami, kar poskusi, bo že videl, kaj ga čaka. Vendar ste Vi, kljub vsemu nepredvidljivemu in načrtovanemu, uspeli. Torej je le mogoče, kjer je podoba, da je nemogoče oziroma nemogoče, kjer je resnično nemogoče. Tudi za Vas. Razum je le zmagal, čeprav sta volja in srce mogoče velevala drugače.

Mislím, da nobena stvar ni nemogoča. V določenem trenutku pa se lahko to tako zgodi. Če greš preko tega, bi sicer lahko postal legenda, kot ste dejali. To se sicer lepo sliši, vendar smisel plezanja po gorah ni v tem, da bi tam umrl, marveč da bi se vrnil v dolino.

Kaj ste mislili s tem, ko ste dejali, naj tisti, ki ga mika vzpon za Vami na Daulagiri, kar poskusi?

Tukaj mislim na tiste, ki iščejo dlako v jajcu pri katerem od mojih vzponov, ki na videz ni bil tako uspešen, razlagajo, kaj bi se dalo narediti in kaj ne. Stena je tam, zakaj bi izgubljali čas in govorili tjavdan, naj kar izvolijo. Sicer pa tudi v alpinizmu velja pregovor: Le čevlje sodi naj kopitar.

Če je nemogoče, je torej nemogoče ...

Zame je bilo nemogoče. Komu drugemu pa bo mogoče celo uspelo priti gor in dol. Prihajali bodo vedno boljši alpinisti, vedno boljše pripravljene, razmere bodo mogoče ugodnejše, kot so bile pri meni ... Jaz sem v južni steni Daulagirija naredil, kar sem mogel.

Leta 1996 sta z Vanjo Furlanom za vzpon na Ama Dablam dobila "zlati cepin" – alpinističnega oskarja, ki ga vsako leto za najvišje dosežke v alpinizmu podeljujejo Francozi. Letos bi si ga za plezanje v južni steni Daulagirija zopet zaslužili, ste že nominirani zanj (pri tem je tudi ostalo – op. pisca). Vendar, če bi sodil laično, bi se bilo podajati v skrajne nevarnosti tudi za tako visoko priznanje le preveč lahkomišelnó. Življenje je, končno, neprecenljiv, enkratni dar, ki ga ne more nadomestiti nič drugega, priznanje in slava pa sta zelo minljivi stvari.

Nikoli nisem plezal zaradi člankov v časopisih o sebi, medalj ali odlikovanj. Kdor si tega želi, mu svetujem, naj vztraja na svoji poti, priznanja in medalje bodo prišle same po sebi. Slave ne poznam. Ostajam tam, kjer sem bil. Je pa res, da sedaj, ko je ta direndaj okrog mene, lahko marsikomu pomagam.

Tukaj, verjetno, predvsem mislite na Vašo pomoč otrokom pokojnega alpinista Janeza Jegliča?

Pomagam zaradi tega, ker je nekaj lepega, pozitivnega, da lahko človeku v stiski narediš kaj dobrega. Že Kristus nas uči, naj tako delamo. Kar zadeva pomoč otrokom Janeza Jegliča, se trudim sam. Lahko bi pomagali tudi drugi, pa se ne zmigajo. To se mi je dogajalo tudi pri sami odpravi na Daulagiri. Vse sem moral urediti sam. Veliko je bilo takšnih, ki so mi samo nagajali, mi skušali na vsak način prepričati, da bi šel v Himalajo. Pa pustiva to.

Ali se je že nabralo kaj denarja za Jegličeve otroke?

Kar nekaj. Uredili smo tudi, da se podarjeni denar ne bi slučajno izgubil. Pri tem je pomagal Rdeči križ. Denar prihaja na knjižico matere otrok Irene. Janezovi otroci namreč dobijo po očetu le 33.000 tolarjev pokojnine na mesec, Irena pa ima vsak mesec 38.000 tolarjev dolgov samo na hiši, tako da otroci in mama nimajo, po domače povedano, dovolj ne za živeti ne za umreti.

Jaz sam nisem mogel po Nuptseju sebi pomagati, nisem imel denarja za tisto komoro, saj je to alternativna medicina, ki je nihče ne priznava. Sedaj je prišel trenutek, ko Jegličevim otrokom in mami lahko pomagam. Očeta jim nikoli ne bom vrnil, čeprav sva bila z Janezom popolnoma na čistem, da greva v steno vsak s svojo željo in če se kateremu od naju pripeti karkoli, bog pomagaj. Tako je. Zavedala sva se, kaj se nama tudi lahko dogodi. Na meni pa je, da sedaj, ker imam to možnost, pomagam tem otrokom.

Za to izkoriščam, če že hočete, tudi trenutke svoje "slave".

Čas pa je že, da tudi Slovenci dobimo hiperbarično komoro, v kateri človeku pod pritiskom kisik izrine ven dušik. Alpinistu, na primer, ostanejo noge, ko bi jih bilo sicer treba zaradi omrzlin skrajšati. Meni so s to komoro rešili prste zaradi omrzlin, ki sem jih dobil na Daulagiriju. Tudi rane se v komori celijo bistveno bolje, še posebej pri starejših ljudeh. Končno bomo Slovenci dobili to napravo.

Viki Grošelj je izjavil, da je po sinovem rojstvu postal previdnejši, da ne tvega več toliko pri zelo zahtevnih vzponih v gorah. Vi imate ženo in dva otroka, vendar ste se kljub temu odločili za izredno tveganje, celo da se več ne vrnete domov, kot se ni, na primer, tudi vrhunski alpinist Nejc Zaplotnik. Vam je tudi družina pomagala, da ste se vrnili, stalen stik z njo preko sodobnih brezžičnih povezav?

Absolutno. Družina je bila vedno moj glavni motiv za vrnitev, posebej še tedaj, ko sem bil že čisto pri koncu z močmi. Včasih je to hudo, vendar ves smisel življenja je v tem, da se vrneš k svojim, ki te čakajo doma. To je tisto, kar me drži pokonci.

Preden sem imel družino, sem v relativnem smislu veliko več tvegala kot sedaj. Recimo, Vi ste sposobni splezati nekaj, kar bi ocenili s petdesetimi odstotki. Pri tem tvegate štirideset odstotkov, mogoče celo oseminštirideset, skratka greste skoraj do konca. Prej sem šel sam, če ostaneva pri teh številkah, še čez.

Torej ne gre le za Daulagiri, so bile že prej tako zahtevne smeri in stene?

Če je alpinist prej plezal smer z oceno štiri, danes pa jo z oceno pet, je napredoval. To pa še ni rečeno, da to v svetu kaj posebnega pomeni. Kar jaz počnem danes, pa nekaj pomeni v svetu. To lahko delam lažje tudi zaradi mojih izkušenj od prej.

Kaj pa telesna in duševna moč?

Duševno imam že od nekdaj, telesno pa je treba stalno krepiti.

Na Daulagiri ste plezali tako rekoč pred očmi vse svetovne javnosti. To so Vam omogočila sodobna javna občila. Vendar ste bili kljub vsemu v steni sami, čeprav Vam je pri tem skušalo toliko ljudi pomagati, Vas vsaj spremljati v duhu, celo molili so za vas. Sam in vendar sredi sveta, ob glasbi, besedi iz domačih krajev, najdražjih, ob pomoči članov ekipe. Vam je to dajalo dodatno moč, prijeten občutek domačnosti sredi skoraj prave agonije, boja za življenje?

Zelo prijetno je bilo slišati, koliko ljudi je z mano. Zaradi tega sem čutil dodatno toplino, na same odločitve pa ni bistveno vplivalo. Če bi mi rekli, pojdi naprej ali odnehaj, to ne bi vplivalo name, ne bi prevesilo tehtnice. Ne dam se sprovcirati. Kljub temu pa sem bil zelo vesel, je bila zame velika spodbuda, da je toliko ljudi živelo z mano, s tem vzponom.

Ključne odločitve ste torej sprejemali sami ne glede na izjave drugih po internetu, nasvete spremljevalne ekipe, ženo in otroke?

Da. Zaradi tega sem to tudi sprejel. Če bi ta navidezna navzočnost sveta name vplivala, bi bil zaradi tega psihično bolj obremenjen, se v to ne bi spustil. V to sem šel, ker se dobro poznam in vem, da to tudi dobro prenašam. In pa še en razlog je bil: s tem sem hotel dokazati, da je alpinizem zanimiv tudi za široke množice. Druga stvar pa je, ali se bo kdo tega lotil tako kot jaz ali pa tako, kot je bilo včasih. Pri kakšnih pomembnih odločitvah bi namreč to lahko alpinista motilo. Me ne ni, je pa res, da je to lahko dvorezen meč.

Štiri tisoč metrov skrajno težke plezarije pred Vami, stalna izpostavljenost smrti, kilometer dolgo izredno izpostavljeno prečenje, bivakiranje v nepredstavljivo težkih visokogorskih razmerah ... Že da se lotiš tega, povrh vsega pa uspeš zmoči to, moraš biti izjemno psihično trdna, pogumna osebnost. Viki Grošelj Vas imenuje "izbranec med izbranimi".

Na nek način je to res. Ne gre za to, da bi se sedaj poveljeval, ampak če se čez tebe podrejo takšni seraki, kot so se tokrat čezme na Daulagiriju, pa tudi že pri ostalih odpravah v Himalajo, in da ostaneš pri tem živ, potem mora biti nekaj na tem. Zakaj pa potem Janez Jeglič ni ostal živ, saj je bil boljši alpinist kot jaz? To ti mora biti dano. Goro je treba videti s tretjim očesom.

Bi lahko to malce bolj razložili?

Ženske bi temu rekle intuicija, kar pomeni, da predvidiš, da nekaj bo, to čutiš. Tu ne gre le za intuicijo samo, ker intuicija pomeni le predvidevanje nekega dogodka. Videti, doživljati goro s tretjim očesom, se pogovarjati z njo, je pa še nekaj drugega; pomeni, da se ti dobesedno spojiš z goro. Ko naredim načrt, da se bom povzpela na neko goro, preko neke stene, to premlevam v glavi, opazujem steno, se začnem dvigati po njej. Gre za drugo stanje. Na primer: poleti ali pozimi sem dostikrat pod Rzenikom ali v njem v majici ali srajci s kratkimi rokavi, naj bo dež ali sneg ali veter, tam takšen oblebdim, zame ni več prostora in časa ...

Zakaj je za Vas ravno Rzenik tako zanimiv?

Ker sem tam doživel toliko stvari. To je edina gora, pri kateri sem se zaklel, da v njej ne bom več plezal. Eno samo noč sem v njej izgubil kar pet kilogramov, v glavnem svoje tekočine namreč. Bilo je zelo hudo. Tam sem doživel toliko svojih zgodb. Rzenik je najbolj krušljiva gora v Kamniških Alpah, je zares zahteven. Gre za drugačno plezarijo. Nek alpinist bi, na primer, dejal: "Jaz sem preplezal v Ospu sedmo stopnjo!" Potem bi me vprašal: "Kaj pa si ti v Rzeniku?" Odgovoril bi mu: "Peto!" Začudil bi se, češ kaj pa je to! Ne ve, da gre za bistveno razliko. Z mano so plezali v Rzeniku alpinisti, ki so že plezali deseto stopnjo v Mišji peči, tukaj pa niso mogli preplezati pete stopnje. V Rzeniku ti namreč vse, kar primeš, ostane v roki.

Torej Vam je plezanje v Rzeniku zelo pomagalo kot priprava na plezanje v Daulagiriju?

Tako je. V Rzeniku sem že tolikokrat bivakiral, pa vendar gre le za tristo petdeset, štiristo metrov stene. Ena od mojih smeri v njem, ki še ni bila ponovljena in je vprašanje, ali sploh kdaj bo, se imenuje Močvirje norih želja. To smer sem hodil gledat kakšnih šest let. Za dvesto metrov njene višine sem potreboval pet dni, potem pa še en dan do vrha, kar pomeni za manj kot štiristo metrov višine šest dni. Že ime smeri nekaj pomeni – Močvirje norih želja. V to "zgodbo" je bilo vložene veliko energije. Celo več kot v kakšno od mojih himalajskih zgodb.

Gora plezalca sprejme ali odkloni. Vas so doslej sprejemale. To čutite tudi sami, kdaj Vas gora sprejema in kdaj ne?

Ne čisto vse gore. Tako morava reči: mene je gora sprejela zato, ker sem tudi šel noter, če pa sem začutil, da nisem za to, potem tudi noter nisem šel. To je bistvena razlika. Če sem nekam tiščal in začutil, da to ni to, da se stvari ne bodo končale tako, kot bi se morale, potem sem se temu ognil.

Ali tudi drugi alpinisti doživljajo kaj podobnega?

Ne vem, tega ne povedo naglas. Jaz pa tako čutim. Nekoč sem šel proti Skuti, v popolnoma jasnem vremenu. Namesto da bi bil šel skozi Gamsov skret, sem si dejal, bom pa spotoma še malo poplezal v Kogel, tako, za dušo. Začel sem plezati. Bilo je popolnoma jasno vreme. Kar naenkrat se je od nekod vzela meglica. Ne vem, od kod se je pojavila, poleg nje pa še krokar. Približal se mi je na pol metra. To je bilo zame nenavadno, saj ponavadi ptiči bežijo od človeka, ker se ga bojijo. S kremplji se je držal za skalo in me gledal, zakrilil s krili, zaplahotal. Široko je odprl oči in se oglasil: "Krak, krak!" Krožil je okrog mene, me gledal in se znova oglasil: "Krak, krak!" Dejal sem si: "To pa ni dobro, grem dol!" Ko se spustim iz skal, ni bilo ne megle ne krokarja. V glavnem: s tem hočem povedati, da na takšna znamenja nekaj dam. Če so mi dana, je stvar zame tisti dan končana.

Torej če Vas gora sprejme, greste nanjo, če ne, se obrnete. Anapurna Vas je sprejela, Daulagiri ne. Vsaj v celoti ne. Vi ste ubogali, prisluhnili duhu gore, kaj Vas je gotovo. Kako uspete razvozljati njegovo govorico, ko je gora za marsikoga zgolj sestavina kamenja, skal, malce prsti, planinskega cvetja in rastja, redkih živali, predvsem pa domovanje ptic. Za Vas pa je gora verjetno vse kaj drugega, posebej še vzpon nanjo po prvenstveni smeri?

Kar zadeva Daulagiri, je mene popolnoma sprejel, ni mi pa dal sladkosti osvojitve vrha. To mi je dal na izbiro: "Tukaj si, Mucek! Če greš gor, vidim tvoj napuh. Daj, potegni, ampak potem se sam rešuj!" Dano mi je bilo to doumeti.

Kdaj ste se pravzaprav prvič zares srečali z goro, so Vam, kot izjavlja umetniški fotograf in planinec France Stele z Gore pri Komendi, "zavdale"? Kaj Vas je nagnilo k plezanju, v čem vidite njegov smisel, globlji pomen?

Gore so me "zastрупile" razmeroma pozno. To je bilo septembra 1987. S prijatelji smo šli na Brano pa na Planjavo, potem pa sem kar začel plezati in stvar se je

nadaljevala. Mogoče je zanimivo, da nikoli nisem bil planinec. V gore sem začel hoditi in plezati obenem. Na Triglav sem šel prvič kar čez Severno triglavsko, v supergah čez Dolgo nemško na vrh, po poti z njega pa sem se zgubil, ker sploh nisem vedel, kje točno sem. V plezanju sem se pač našel, tu je moj svet. Prej sem bil športnik. Tu, doli, je bolj močviren svet, poln pritlikavosti, zgoraj je pa tako, kot je bilo pred milijoni let. To mi je všeč. Glede duhovnega pomena plezanja bi poudaril misel dr. Klementa Juga. Ta je dejal, da plezanje ni samo izkoriščanje nekoristnega sveta, njegovo osvajanje. Plezanje za nas, Slovence, pomeni predvsem potrjevanje narodne samobitnosti. Z alpinizmom Slovenci dokazujemo, da smo. Ne bom ponavljal Rodetovih besed: "stati in obstati". Gre pa za našo narodno zavest, torej da smo! Pri plezanju so potrebne konkretne odločitve. Tu ni sprenevedanja, skrivanja. Si ali pa nisi za to. Če se odločiš, da boš preplezal Severno triglavsko steno, če prideš čez, potem si to tudi naredil. Tukaj ni skrivanja za nekimi nemčurji, celjskimi grofi in podobnim.

Himalaje in njenih vrhov imate po vsej verjetnosti zaenkrat dovolj. Tam je sicer še dosti neosvojenih vrhov in sten, vendar nekje so meje, meje skrajnega. Tudi meje Vaših zmogljivosti, čeprav tem po vsem, kar ste dosegli v gorah, skoraj ni videti konca. Vendar nekje se mora alpinist le ustaviti, si reči: do sem in ne več naprej. Pa je mogoče to narediti?

To je pametno narediti, če hočeš ostareti, sicer te Himalaja požre. S Himalajo ne bom prenehal, čeprav bom tja hodil samo na trekking. Če bi dejal, da ne bom šel več v Himalajo, bi bilo tako, kot če bi rekel, da ne bom več hodil v hribe. Tja bom hodil, dokler bom lahko. V hribe ne hodim zaradi tega, da bi v njih nekaj dosegel, zaradi nekega cilja, marveč ker so v meni samem, v mojem najglobljem bistvu. Če bi rekel, da je bila odprava na Daulagiri moja zadnja, bi tam ostal.

V Daulagiri pa ne več ...?

To ne bi bilo pošteno do stene. Stena mi je pustila, da sem vanjo vklesal svojo umetnino, kjerkoli sem jo že. V njej nimam več kaj popravljati, bi se ji rogal v obraz – zame je živo bitje – dovolila mi je, da sem jo preplezal, prišel čez. In ostal živ.

Torej stena za Vas ni zgolj kamen ...

Ne, še zdaleč ne. Ko so me prvič operirali, mi je zado-stovalo, da sem šel nekam, kjer sem lahko prijel za kamen: živ stik s steno.

Torej Vam gora v nekem smislu jemlje in daje, pa tudi Vi njej.

To je vzajemno. Gora človeka duhovno napaja. Gre za simbiozo, sobivanje, sočutenje z goro; za neko popolnoma drugo razsežnost, ne zgolj za žig. Že prej nisem maral žigov z gora, mi ni bilo do njih. Gore so zgolj zame.

Himalaja je sicer edinstvena, gorovje, v katerem ste slovenski alpinisti postali svetovna alpinistična velesila. Zanimivo, da je bil prvi med Vami argentinski Slovenec Dinko Bertonec, ki je leta 1954 v argentinski alpinistični odpravi na Daulagiri s 7600 metri dosegel slo-

venski višinski rekord, ki ste ga potem številni Slovenci krepko presegli, svoja doživetja s te gore pa je tudi popisal v knjigi Daulagiri. Jih boste tudi Vi ali pa se boste omejili na že in še povedano, pa tudi na tisto, kar se o gori ne da povedati, nosite pa globoko v sebi?

Veliko je že napisanega, objavljeno pa bo, skupaj s fotografskim gradivom, ko bo stvar dozorela. Že nekaj let me gnjavijo s knjigo, naj jo napišem, da bi to pravzaprav že moral narediti, govorijo, naj bi jo napisal po tem oziroma onem vzoru ter da bo stvar šla v promet. Glede na zanimanje menim, da bo, osebno pa mi je predvsem do tega, kaj bom dal iz rok. Ko bom rekel, dobro je, bom dal svoj "žegen", bom besedilo za knjigo dal iz rok, prej pa ne.

Ali bo to knjiga zgolj o Daulagiriju?

Ne, o moji življenjski in alpinistični poti, pa filozofiji; o drugi strani alpinizma. Predvsem to bi rad predstavil. Kaj vse hudega alpinist doživi v gorah. Tisto, o čemer sem že govoril.

Kako gledate na dobesedno divjanje Slovencev po gorah, na to, da planinska pot na Triglav postaja prava planinska avtocesta?

Največji "boom" je bil po osamostvojitvi, ko smo Slovenci praktično izgubili morje. Potem je vse, kar je lezlo in šlo, prirnilo v gore. Mislim, da se stanje počasi umirja, da Slovenec dobiva drugačen odnos do gore. Tudi o tem bom govoril v knjigi.

Osvojeni vrhovi in preplezane stene v Himalaji so prav gotovo Vaš alpinistični vrhunec. So pa še številni drugi vzponi. Naštete nam vsaj najpomembnejše in koliko jih je bilo doslej vseh skupaj?

Po Ama Dablamu so mi rekli, če je sedaj z mojim alpinizmom konec. Potem po Nuptseju, sedaj pa po Daulagiriju. Ne vem, kdaj bo konec. Prihajajo vedno novi izzivi. Bomo videli.

Vzponov sem doslej opravil okrog 1200, od tega šestdeset prvenstvenih v domačih in tujih gorah. V sami Himalaji sem največkrat plezal nove smeri.

Nekaj smeri mi služi zgolj za trening, gor po eni strani, dol po drugi, pa zopet. Pri tem gre za različne višine, sto, dvesto, tristo metrov, odvisno od tega, kako visoki so ti zaledeneli slapovi. Če tukaj, v Sloveniji, ne bi plezal, kako bi potem tam gori v Himalaji.

Vam gre predvsem za prvenstvene smeri?

Absolutno. To mi je osnova: iskati nekaj novega. Stare stvari sicer morajo biti, saj moraš spoštovati prvopristopnike, njihova dejanja. Gre pa tudi za primerjavo ocen. Vendar stopiti na svet ali prijeto za skalo, za katero še ni nobena roka, to je pa nekaj takšnega ..., to je neizbrisljiva črta! Potegneš črto, ki bo za vedno ostala, čeprav ni vidna. Ostala bo, dokler bo obstajalo človeštvo.

Omenili ste že svoje plezanje, smeri v Rzeniku. Katere bi še navedli?

Nirvano v Koglu, smer Nespodobno povabilo v Vežici, ki je še nihče ni ponovil ... Večino mojih smeri še niso ponovili. V samih Kamniških imam gotovo smeri, ki štejejo med najtežje. Močvirje norih želja je gotovo ena izmed najtežjih smeri v Sloveniji, ocenjena pa je le s 7, A 4 Kakšna je ta plezarija, naj si gre vsak pogledat oziroma tisti, ki so to poskusili, pa odnehali, že vedo.

Ocena torej ne pove vsega?

Nikoli. Važna je zgodba. Ta je osnova. Ni važen vrh, važna je zgodba. Kaj iz tega ven pride. Recimo za orientacijo. Tisti, ki gredo ponavljat smeri, ne vedo, na kaj naj bodo pripravljene, za pikolovce je pa to samo poligon za zbijanje in nič drugega.

Alpinistom se dogajajo tudi krivice.

Ja, tudi to se dogaja, ampak najprej moraš kaj resnično zahtevnega preplezati. Pri meni so določene smeri zelo težke, niso kar tako lahko preplezljive.

Kdo to lahko oceni?

Ponovitelj. Jagenjčkov v Štruci tudi še nihče ni ponovil. Tam gre sicer le za štirideset metrov "krempljanja", se pravi samo s "hudičevimi krempljci". Če pa deš, se ubiješ. Zagotovo! Sicer pa, kogar mika, naj gre tja ali pa drugam, ponovi zadevo, potem pa govori. Najprej pa bo moral to preživeti. To je bistvo. Meni je v glavnem vseeno. Človek mora ostati zvest samemu sebi, svoji poti. Na ta svet smo prišli samo s človeškim dostojanstvom. Če še tega zapravimo, smo izgubili vse. Prišli smo s solzami, odšli bomo s solzami. Vse, kar smo vmes nagrebli, je naš človeški napuh.

Ostanejo dejanja tako v pozitivnem kot v negativnem smislu. Ta so neizbrisljiva.

Lepo je brati in poslušati o Vas na varnem in toplem zapečku, se veseliti Vašega izrednega uspeha in s tem tudi promocije Slovenije v svetu, kot radi poudarjajo. Za to dejanje ste dobili tudi visoko odlikovanje iz rok predsednika države in pa druga priznanja (Bloudkovo plaketo), bili imenovani za najboljšega športnika Gorénjske v letu 1999, postali eden najbolj popularnih Slovencev. Zanima me, kako sicer drugače doživljate Vaše plezanje na Daulagiri, kakšne zdravstvene posledice imate zaradi njega oziroma kdaj si boste popolnoma opomogli od te gore? Cene Berčič bi verjetno dejal, kaj me briga promocija Slovenije, ko pa sem ostal brez prstov na nogah, imam pa še druge posledice Himalaje na svojem telesu. Pa vi?

Vsega tega ne delam zaradi tega, da bi me sedaj kdo trepljal po ramenih, bi bil nekaj več. Mi, Slovenci, smo poklicani, da sami naredimo nekaj več. Pri tem nam nihče drug ne bo pomagal, če si sami ne bomo. Bog je dejal: Pomagaj si sam in jaz ti bo pomagal! Pomagati si moramo torej sami, poskrbeti, da bomo prepoznavni v svetu. Če ne bo tako, smo odpisani. Ta Evropa, ki sedaj prihaja, nas, Slovence, lahko zbrše z zemljevida. Če bomo v tolikšni meri popustili, da bomo samo gledali, koliko zelenih bankovcev bo sedaj priletelo v Slovenijo. Tukaj moramo biti dovolj zviti in prepoznavni v svetu. Ne tako, da se naša država loči

od drugih samo po grbu, zastava pa je skoraj enaka ruski. To sem povedal tudi predsedniku Kučanu in pa Drnovšku, da bo najprej treba spremeniti zastavo. Prvi bom dal denar za to, to pa zaradi tega, ker mi sedanja zastava ni všeč, je podobna ruski. Imeli pa smo enkratno priložnost, da bi imeli nekaj svojega. Na primer: če bi bil na njej kozolec, ali lipov list, ali majolika, ali kar koli drugega, bi bilo bolje, kot je sedaj.

V to vlagate tudi svoje žrtve?

Meni, osebno, se ni bilo nikoli treba nobeni stvari odreči. Tudi zaradi tega, ker bom sedaj malo krajši. To je posledica plezanja po gorah, to moraš vzeti v zakup. Lahko bi bilo še slabše, imel sem kar srečo. Kdor misli, da bo pri alpinizmu kar tako prišel skozi, se slepi. Pri takšnih poskusih, v kakršne sem šel jaz, prav gotovo. Jaz sem se v bistvu že napol odrekel svojim prstom. Kot Cene sem dobro vedel, za kaj gre. Še en dan več na Daulagiriju, pa bilo tako, kot je bilo pri njem.

In Vaši načrti za prihodnost?

Poleg že omenjenega – promocija Slovenije v svetu, dobrodelna akcija za otroke Janeza Jegliča, da bi Slovenci dobili komoro – sem začel tudi akcijo, da bi hrvaški alpinist in snemalec Stipe Božić dobil slovensko državljanstvo. Pred osmimi leti ga je lahko dobil vsakdo, če je plačal kolek v vrednosti šeststo tolarjev. Stipe je s svojo kamero toliko naredil za Slovenijo, da si to resnično zasluži. Poleg tega pa bi rad tudi ustanovil sklad za otroke tistih pokojnih Slovencev, ki so nekaj več prispevali za to državo. Tu mislim predvsem na svoje kolege alpiniste. Ni jim bilo dano preživeti to, kar sem jaz, za njimi pa so ostali otroci. V Nepalju obstaja poseben sklad, iz katerega otroci šerp, ki se v gorah ubijejo, jih zasuje plaz, dobijo denar za šolanje. Pri nas pa te trepljajo po ramenih, če preživiš, če ne, gredo dalje. V tem oziru je pri nas zelo kruto.

Omenili ste že, kako je, če greš reševati ponesrečenca.

Takrat misliš le nanj, na svojo varnost pa čisto pozabljaš, jo tako rekoč minimaliziraš.

Ali ni vse to, kar se sedaj dogaja okrog Vas, za Vas tudi velika obremenitev?

Stvari moraš znati zreducirati. Pred Daulagirijem sem šel v čisto ilegalo, če lahko temu tako rečem. Ravno zaradi tega, da sem se iz vsega čim bolj izklopil, da je bilo čim manj obremenitev, teh zakulisnih iger okrog mene. Tako sem tudi prišel do te gore.

Kaj bi, nazadnje, svetovali vsem tistim navdušenim planincem, ki so veseli, če se povzpnejo iz doline na Veliko planino, Krvavec, Grintovec, Kočno in Skuto, so sposobni v enem dnevu planinsko turo zjutraj začeti pri koči v Kamniški Bistrici, zvečer pa jo "zašpičiti" spet pri tej koči, vmes pa opraviti pot od koč na Kokrškem sedlu in Kamniškem ter so na moč ponosni na to? Kaj naj njim pomeni gora, govori njen duh, kako naj jo doživljajo?

Spoštujejo naj to, kar so nam dali že predniki. Naj gorá ne spreminjajo v smetišča za odpadke, hodijo naj nanje primerno opremljeni.

Ne vem, če sem ravno pravi za to, ki naj to govori, kajti sam rinem v gore ravno takrat, ko so v njih najslabše razmere. Ne morem tičati pod odejo, kadar je zunaj vihar, v gorah me pa potem čaka vihar. Na tak način smo izgubili Šraufa. Treniral je za odpravo na Bobaje, pa ga je odnesel snežni plaz. Se je pač zgodilo. Več tega človek poskusi, bolj je navajen, je bližje razmeram, kakršne ga čakajo v Himalaji.

Kaj pa navadni planinci?

Ti naj samo poslušajo svoje srce, kaj jim govori, se vpisujejo v knjige, kamor so se namenili, poslušajo radijske postaje, si te tudi kupijo. Danes te niso več takšen strošek. Če imaš za gozderje, imej denar še za radijsko postajo. Ali pa vsaj mobitel s sabo. Hribi so lepi, lahko ti dajo ogromno, lahko pa ti vzamejo najdražje: to je življenje!

Najlepša hvala za povedano, naj Vas še naprej spremlja dobri gorski duh ter vodi varno po gorskih poteh – in poteh življenja!

Importance of Returning Alive from the Mountain

Summary

The article presents an interview with the great alpinist, the Himalaya climber Tomaž Humar after he had climbed the south central face of Dhaulagiri. Tomaž Humar introduces his views of alpine climbing, life and of independent Slovenia.

Anton Bočko, prof.
Gimnazija Kamnik

OB 50-LETNICI GIMNAZIJE KAMNIK

**(Kratek opis šolstva v Kamniku
od 18. stoletja dalje)**

Prebivalci srednjeveškega Kamnika so že zelo zgodaj spoznali, da družbeni razvoj ni odvisen samo od gospodarstva, ampak tudi od duhovnega razvoja, ta pa od izobraževanja.

Kamnik, ki je bil med 13. in 15. stoletjem pomembno gospodarsko mesto (razvita je bila žebljarska, kovaška, lončarska, suknjarska in usnjarska obrt), je moral že zelo zgodaj poskrbeti za izobrazbo mladih ljudi. Tako se po nekaterih izročilih omenja, da je leta 1391 začela v mestu delovati prva šola (predmestje Šutna), ki je imela svoje lastno poslopje za pouk in učitelja. Zaradi turških vpadov v obdobju 1471–1528 so župnišče in šolo preselili v mesto – v frančiškanski samostan. Šola je tam ostala vse do 18. stoletja, ko je dobila prostore v bivšem mestnem špitalu in postala zasebna, zato je bilo vzdrževanje in izobraževanje učiteljev precej neurejeno. Pogosto so to delo opravljali nepoklicni učitelji – duhovniki, organisti in cerkovniki. Za poučevanje so kamniški učitelji do 18. stoletja uživali beneficij Svete trojice in svetega Leonarda, ustanovljena 1458. leta.

Prelomnico v izobraževanju in v nastajanju načrtnega poosnovnošolskega izobraževanja predstavlja v habsburški Avstriji obdobje prosvetljenih vladarjev – čas Marije Terezije (1740–1780) in njenega sina Jožefa II. (1780–1790). Oba sta se dobro zavedala, da moč države ni odvisna od njene velikosti, ampak od notranje povezave (uprave), njene vojaške moči in gospodarskega napredka, ta pa je odvisen tudi od izobrazbe prebivalstva.

Manufaktura in industrijska proizvodnja, merkantilizem, fiziokratizem in gospodarski liberalizem so zahtevali od proizvajalcev čedalje večjo razgledanost in več znanja.

Tako so habsburške oblasti leta 1765 s posebnim patentom uvedle predilne šole. S tem smo dobili na Slovenskem prve šole, z njimi pa je bila uvedena vsaj delna šolska obveznost. Leta 1774 je bila izdana Splošna šolska naredba, katere avtor je bil opat avguštinskega samostana v Sagonu v Šleziji Ignac Felbinger, priznan pedagog in reformator. Zakon je bil nekakšen kompromis med pedagoškimi zahtevami tedanjega časa in fevdalnimi načeli stanu primerne izobrazbe. Uvedel je sicer splošno in obvezno (od 6. do 12. leta), ne pa tudi za vse enako šolanje. Za pridobitev elementarnega znanja so bile ustanovljene trivialke (na podeželju), glavne šole (v okrožnih in nekaterih drugih mestih) in normalke (v deželnih središčih). Razlika je bila v trajanju in v vsebini, ta pa je bila najskromnejša v trivialkah. Mesto Kamnik je leta

1780 dobilo trivialko, 1784 pa se ta preoblikuje v glavno šolo.

Leta 1788 so Kamničani prosili deželno oblast v Ljubljani za obrtno šolo. Deželna oblast je na ustanovitev pristala, ne pa na to, da bi šola vzdrževala, zaradi tega ni prišlo do nastavitve učiteljev. Obrtni razred, poseben razred kamniške glavne šole, so kljub temu ustanovili, ker se je zanj prijavilo 29 učencev. Stroški so bili deloma na ramenih staršev (šolnina), deloma pa jih je pokrivala mestna občina. Pouk je trajal sedem mesecev po tri ure tedensko. V začetku 19. stoletja pa je razred prenehal delovati.

Leta 1797 se je morala šola ponovno umakniti v frančiškanski samostan zaradi francoskih ujetnikov. Dve leti kasneje so frančiškani osnovno šolo razdelili na deško in dekliško, kar je ostalo vse do druge svetovne vojne. Dečke so do 1882 poučevali sami, deklice pa učiteljice. Šolanje je potekalo v samostanu in v frančiškanski suknjarni. Leta 1882 pa so zgradili na Glavnem trgu šolsko poslopje (današnja pošta).

Zaradi merkantilizma, ki je usmeril promet proti morju čez Trojane, je Kamnik izgubil na svojem pomenu. Usihati sta začeli kamniška trgovina in obrt, upadati je začelo število prebivalcev in tudi učencev.

Šele v drugi polovici 19. stoletja, ko se je vlada odločila za bolj širokopotezno gospodarsko politiko, je tehnična revolucija začela prodirati tudi na kamniško področje. Z letom 1852 dobi Kamnik značaj industrijskega mesta – dobil je prvo industrijsko podjetje smodnišnico, cementarno v Mekinjah, tovarno sukanca na Grabnu, 1876 pivovarno Stele, 1896 tovarno Špalek (sedanji Titan) itd. Z gospodarskim razvojem in naraščanjem števila prebivalstva si je začel Kamnik ponovno pridobivati ugled, postal je središče političnega okraja.

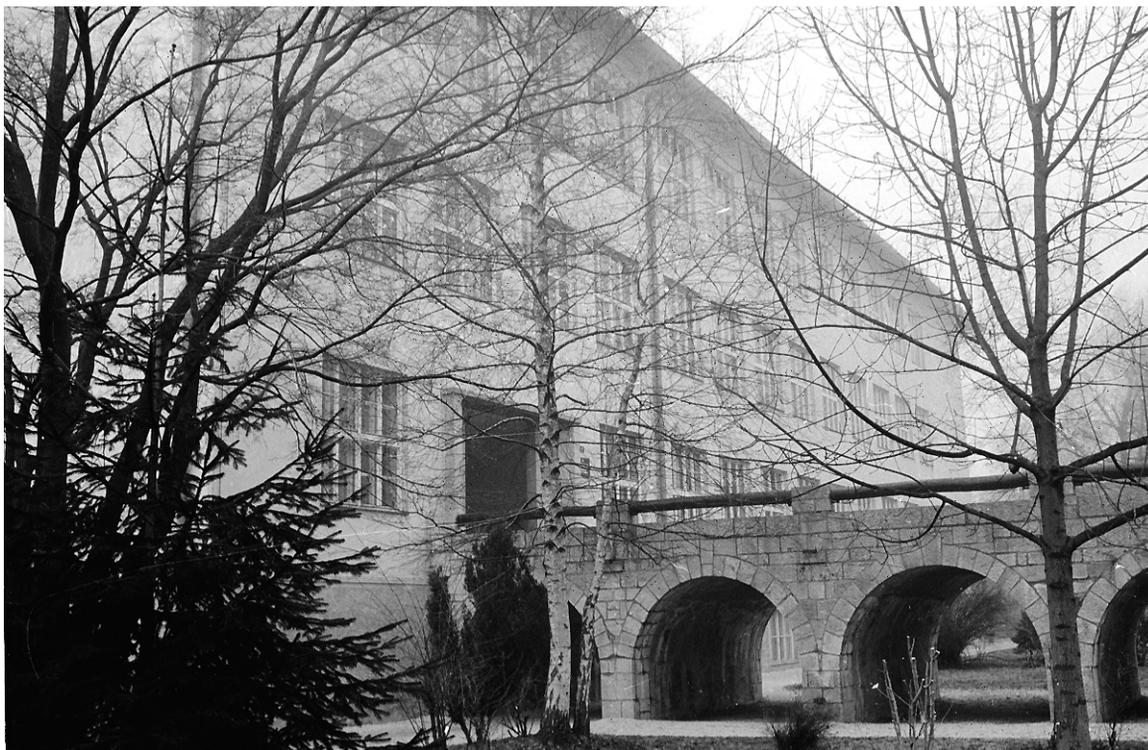
Spreminjati so se začele tudi razmere v šolstvu. Osnovna šola, ki je zaradi gospodarskega nazadovanja v začetku 19. stoletja izgubila obrtni razred, se je čedalje bolj širila. Leta 1839 je imela dva oddelka prvega razreda, 1856 pa je deška šola postala štirirazredna. Leta 1869 je država z osnovnošolskim zakonom odzela osnovno šolo nadzorstvu duhovščine in uvedla obvezno osemletno šolanje. Pouk na kamniški osnovni šoli so leta 1882 prevzeli posvetni učitelji, skrb za njihovo izobraževanje in vzdrževanje pa država.

Z razvojem industrije so se pokazale potrebe tudi po strokovni šoli, zato so Kamničani leta 1885 prosili deželno oblast za ustanovitev obrtne šole. Obrtno-daljevalna šola s trgovskim tečajem je začela delovati leta 1886. Vodil jo je voljeni šolski odbor.

V pripravljalnem tečaju in nato v 1. in 2. razredu je usposabljala učence za potrebe različnih strok. Največ učencev je bilo kovaško-ključavničarske, čevljarške in mizarske obrti.

V drugi polovici leta 1885 so v samostanu pričeli tudi z domačim študijem bogoslužja, ki je trajal oziroma deloval do šolskega leta 1914/15.

Pred prvo svetovno vojno je bila osnovna šola razdeljena na štirirazredno deško osnovno šolo, ki ji je

Osnovna šola Toma Brejca. V tej stavbi je bilo prvo domovanje gimnazije.

bila pridružena obrtna šola, ter na dekliško, ki je bila do leta 1887 dvorazredna, nato trirazredna. Število otrok se je v tem obdobju gibalo okrog 400.

V zgodnjem obdobju kamniške šole so tu službovali nekateri znani učitelji: Jakob Zupan (1770–1787), komponist prve slovenske opere Belin, Ljudevit Stiasny (1882–1895), pisec kamniške zgodovine, in Emil Adamič (1903–1909), skladatelj. Šolo so obiskovali tudi znani slovenski književniki, doma iz Kamnika ali bližnje okolice: jezikoslovec in prevajalec Jurij Japelj (1744–1807), pripovednik, dramatik in prevajalec Josip Ogrinec (1844–1879), pesnik in dramatik Anton Medved (1869–1910), pesnik, urednik, kritik in prevajalec Fran Albreht (1889–1963) in drugi.

Prva svetovna vojna je šolo močno prizadela. V vojsko je odšlo precej učiteljev, zaradi pomanjkanja prostorov so uvedli skrajšani pouk, ki je bil prilagojen tudi praktičnim potrebam (pletenje rokavic, nogavic in šalov za vojake na fronti). Vojna je povzročila precejšnjo gospodarsko in demografsko škodo, mlade generacije pa prikrajšala za normalen pouk.

Posledice vojne so se tudi v Kamniku počasi odpravljale. Sredi dvajsetih let se je obnovila industrija, nastala so celo nekatera nova podjetja (1923 Eta, 1924 tovarna usnja Knaflič, 1937 Svlanit), tako da je med obema vojnoma delovalo okoli 15 podjetij.

Obnavljati so se začele tudi šole, v katerih je še vedno veljal avstrijski šolski sistem. Osnovna šola je ostala petrazrednica, bila pa je prav tako ločena na deško in dekliško kot pred vojno. Dekliška je postala petrazredna šola v šolskem letu 1925/26. V letu 1932/33 so odpravili ponavljalno šolo, ki so jo obiskovali učenci okoliških vasi enkrat tedensko, in vpeljali skrajšan pouk v zimskem času od 1. 11. do 31. 3.

Leta 1919 so obnovili tudi obrtno šolo. Nerešeno pa je ostalo vprašanje njenega vzdrževanja. Problem je delno rešila mestna občina Kamnik, ki se je obvezala, da bo v primeru, če država ne bo prispevala predvidene vsote, sama krila primanjkljaj. Šola je imela za Kamnik kot industrijsko mesto velik pomen in število učencev je iz leta v leto naraščalo.

Zaradi gospodarskega razvoja in slabih možnosti vključevanja mladine v popolne srednje šole so si Kamničani celotno medvojno obdobje prizadevali, da bi dobili meščansko šolo.

Toda njihova prizadevanja niso bila uspešna, ker ostale občine političnega okraja Kamnik niso bile pripravljene sprejeti deleža vzdrževanja. Tudi primernih prostorov takrat še ni bilo. Leta 1929 je občina kupila zemljišče ob križišču Ljubljanske in Kranjske ceste za izgradnjo novega šolskega poslopja (sedanja OŠ Toma Brejca).

Gradnja se je pričela tik pred 2. svetovno vojno, dokončali so jo Nemci. Ministrstvo Kraljevine Jugoslavije je 6. aprila 1939 izdalo odlok o ustanovitvi meščanske šole v Kamniku. Šola je pričela delati v šolskem letu 1939/40 za okoliš takratnih občin: Kamnik, Kamniška Bistrica, Komenda, Motnik, Sela, Šmartno v Tuhinju in Tuhinj. V prvi razred se je vpisalo 40 učencev, pouk je bil v prostorih osnovne šole. Med vojno so šolo vodile nemške oblasti in pouk je potekal v nemškem jeziku. Meščanska šola se po 2. svetovni vojni ni obnovila.

V letu 1927 so v Kamniku razmišljali tudi o ustanovitvi kmetijske nadaljevalne šole, ki naj bi bila začela delovati v šolskem letu 1927/28. Imenovan je bil iniciativni odbor, a do uresničitve ni prišlo.

Osnovna šola Frana Albrehta. V zgornjem nadstropju so bile učilnice gimnazije.

Šolstvo v Kamniku med obema vojnama torej ni naredilo bistvenega napredka. Število šoloobveznih otrok se je v obdobju 1920–1940 gibalo okrog 400, zadnji letnik nepopolne osnovne šole je končalo letno povprečno 70 otrok, ki pa niso imeli možnosti, da bi svoje znanje poglobili, saj srednje šole v kraju ni bilo.

Med drugo svetovno vojno (1941–1945) je bila šola nemška. Okupator je pripeljal svoje učitelje, šolsko knjižnico so odpeljali v papirnico, organizirali so nemške tečaje tudi za odrasle prebivalce. Slovenske šole so ponovno začele s svojim delom leta 1945. Osnovna šola je imela oktobra 1945 379 otrok in 11 učiteljev, 20. 11. 1945 je začela z 10-urnim tedenskim poukom obrtna šola, za katero se je prijavilo 127 vajencev. Meščanske šole niso obnovili, pač pa je Kamnik dobil 1945 gimnazijo. S tem so se uresničile dolgoletne želje Kamničanov, ki vse do osvoboditve niso imeli primerne srednje šole. Frančiškanski red je sicer imel pred vojno nekakšno srednjo šolo, vendar je bila zaprtega tipa in namenjena izobraževanju frančiškanskega kadra. V samostanu klarisinj v Mekinjah je delovala (1919–1941) le dekliška meščanska šola na internatski osnovi. Močno se je utrdila tudi strokovna nadaljevalna šola, v kateri so usposabljali kader za gospodarstvo. Vsa druga mladina, ki je hotela nadaljevati šolanje, je bila vezana na Ljubljano.

Po osvoboditvi je leta 1945 izšel odlok o organizaciji srednjih šol. Zasebne so bile poddržavljene. Temeljni zakon o sedemletnem obveznem šolanju je leta 1946 uvedel obvezno sedemletko s štirimi razredi osnovne in tremi razredi višje osnovne šole. Namesto v višjih osnovnih šolah so učenci lahko nadaljevali šolanje tudi na nižjih gimnazijah. V tem času so imele gim-

nazije tri nižje in pet višjih razredov. Višji trije razredi sedemletk so imeli predmetni pouk, učni načrt in predmetnik pa sta bila enaka kot v nižjih gimnazijskih razredih. Gimnazije so bile vse realne, le ena v Ljubljani in ena v Mariboru sta bili klasični. Leta 1950 je bila ponovno uvedena osemletna šolska obveznost. Del sedemletk so spremenili v nižje gimnazije, ki so postale štiriletne. Tudi višje gimnazije so postale štiriletne. Nižje gimnazije so ustanavljali po različnih krajih Slovenije, postale so obvezne in izgubile značaj izbirnih šol.

Pouk v osnovni šoli se je v Kamniku pričel 10. junija z odprtjem 5-razredne deške in dekliške osnovne šole. Ob koncu šolskega leta 1951/52 se je morala osnovna šola preseliti iz novega šolskega poslopja nazaj v staro poslopje, v katerem je bila tudi podružnica narodne banke. Novo šolsko poslopje je bilo namreč pretesno za gimnazijo (ki se je v tem času še razširila) in osnovno šolo. Zaradi pomanjkanja prostorov so nekaj časa poučevali v treh izmenah, začasno pa so uredili še eno učilnico na škodo otroškega vrtca. Zato je bilo na seji Sveta za prosveto in kulturo sklenjeno, da bodo namesto nameravanih prizidkov h gimnaziji raje zgradili novo gimnazijo. Staro gimnazijo bi uporabili za osnovno šolo, staro osnovno šolo pa za potrebe obrtne šole. Nova zgradba (kjer je danes osnovna šola Frana Albrehta) je bila zgrajena 1963. 1970. leta so bile v Kamniku popolne šole: osnovna šola Frana Albrehta s podružničnimi šolami v Mekinjah, Nevljah, na Duplici, na Vranji Peči in v Tunjicah; osnovna šola Toma Brejca s podružničnimi šolami na Lokah, v Tuhinju, na Selih pri Kamniku, v Šmartnem, Zgornjem Tuhinju, Špitaliču in Motniku.

Za osnovno šolstvo v Kamniku pa je bilo posebno pomembno leto 1985. S sredstvi samoprispevka so se zgradili pomembni objekti (telovadnica pri osnovni šoli Frana Albrehta in podružnični šoli na Duplici), opravile so se sanacije posameznih objektov podružničnih šol, ustanovila se je osnovna šola s prilagojenim programom. Leto 1986 je prineslo novo potrebno investicijo Duplici in omogočilo prepotrebno ustanovitev samostojne osnovne šole Marije Vere z osmimi oddelki višje stopnje (od 5. do 8. razreda) in 18 oddelki nižje stopnje (od 1. do 4. razreda).

Obrtnonadaljevalna šola je pričela delovati skladno z navodili ministrstva za rudarstvo in industrijo pri vladi LRS z dne 6. 11. 1945. Svoje delo je pričela 20. 11. 1945 in vpisala 127 učencev. Kasneje je ta šola prešla v vajeniško šolo brivsko-frizerske stroke in vajeniško šolo raznih strok (kovinarskih). Prva je postala republiškega, druga pa občinskega značaja. V začetku 50. let sta kratko obdobje delovali tudi industrijska kovinarska šola Titan in industrijska lesna šola Duplica. Obrtnonadaljevalna šola je od ustanovitve 1885 delovala v najetih prostorih (osnovni šoli, gimnaziji – sedanji osnovni šoli Toma Brejca, v uršulinskem samostanu v Mekinjah) brez ustrezne opremljenosti. Zaradi neustreznih možnosti dela sta obe kamniški vajeniški šoli s šolskim letom 1962/63 prenehali delovati.

Od šolskega leta 1959/60 do 1963/64 je v Kamniku deloval oddelek srednje tehnične šole strojne stroke iz Ljubljane. Med leti 1959–1963 je deloval tudi dislocirani oddelek ekonomske srednje šole iz Ljubljane. V šolskem letu 1957/58 je bila organizirana kmetijska gospodarska šola na Gozdu, v Zgornjem Tuhinju in Komendi. Te šole so delovale po dve šolski leti.

V povojnem obdobju je Kamnik dobil še:

- 1945. dijaški dom,
- 1947. zavod za usposabljanje invalidne mladine,
- 1952. nižjo glasbeno šolo.

Glasbena šola in zavod za usposabljanje invalidne mladine še danes delujeta.

Po osvoboditvi se je zaradi vse večje gospodarske rasti in hitrega naraščanja prebivalstva pokazala potreba po ustanovitvi gimnazije v Kamniku. Organizirani so bili posebni tečajji, ki so pripravljali dijake na vpis v nižjo gimnazijo. Te so opravljali dijaki, ki so med vojno hodili v nemško meščansko šolo, in dijaki, ki jim je vojna onemogočila šolanje. Novoustanovljena gimnazija je dobila prostore v novi zgradbi, ki so jo do konca zgradili Nemci, a po osvoboditvi pustili v zelo klavrnem stanju. Poškodovano stavbo je bilo treba obnoviti, jo šoli primerno urediti, nakupiti šolski inventar, poskrbeti za učila, učne zbirke, šolsko knjižnico itd.

Razen gimnazije sta prostore v šolski zgradbi uporabljala tudi dijaški internat in osnovna šola. Internat je bil tu do novembra 1948, ko se je odselil iz šolske stavbe, saj je pozimi ob nezadostni kurjavi dijakom iz oddaljenih krajev komaj še nudil primerno zavetišče. Osnovna šola je zavzemala prostore prvega nadstropja, gimnazija pa drugega, kjer je ostala vse do

junija 1963, ko je dobila svoje prostore v 3. nadstropju današnje osnovne šole Frana Albrehta.

Kljub mnogim težavam pa so razmere v gimnaziji z leti postajale ugodnejše. Postala je znana in zanimiva za okoliške kraje, od koder je prihajalo vedno več učencev. K temu so seveda pripomogle tudi ugodne prometne zveze Kamnika z okolico.

Z novim šolskim letom 1946/47 je število dijakov naraslo na 268 – največ jih je bilo v prvem razredu. Število učencev v razredih se je gibalo od 38 do 42, kar je bilo seveda odločno preveč. Zaradi premajhnega števila učilnic je bil pouk redno v dveh izmenah, dopoldne in popoldne.

»Zaradi porasta števila otrok v kamniški šoli in ostalih današnje občine so starši in kolektiv želeli, da bi nižja gimnazija prerasla v višjo. Občina Kamnik je dne 5. 2. 1947 in ponovno 19. 5. 1948 prosila Ministrstvo za prosveto pri vladi LRS za otvoritev višje gimnazije. Dne 26. 6. 1948 je Ministrstvo za prosveto dalo dovoljenje, da se gimnazija razvije v 8-razredno. V šol. l. 1949/50 je začel delovati V. razred gimnazije z 29 učenci. To je bila generacija prvih maturantov v juniju 1953. Ustanovitev 8-razredne gimnazije je bil za Kamnik velik dogodek, saj je kraj pridobil popolno srednjo šolo.«/1/ S petim razredom se je število dijakov naglo povečalo, saj mnogim ni bilo treba več obiskovati srednje šole v Ljubljani. Tudi prostora je bilo dovolj, ker se je iz gimnazijskega poslopja izselil dijaški dom.

Junija 1953 je bila v Kamniku prva matura. To je bil velik dogodek za dijake, učitelje in tudi za Kamničane. Zrelostni izpit je opravilo prvih 26 maturantov.

Matura je obsegala:

- pisni del: slovenski jezik in matematika ter en tuji jezik (nemščina ali ruščina);
- ustni del: slovenski jezik, matematika, zgodovina, tuji jezik in izbirni predmet iz naravoslovnih predmetov (fizika, kemija, biologija).

Matura je vključevala tudi oceno iz vedenja.

Vsako leto je gimnazijo zapustilo od 20 do 50 maturantov, ki so nadaljevali študij na višjih in visokih šolah ali pa so si poiskali ustrezno zaposlitev. Gimnazija je imela vse do leta 1958 osem razredov. Razmere so se ustalile. Notranje življenje je postalo vsestransko razgibano in bogato. Izvenšolska dejavnost se je razmahnila v okviru raznih krožkov in pevskega zbora. Mladi literati so izdajali glasilo Mladi Kamničan, v katerem je bilo objavljenih nekaj zelo kvalitetnih prispevkov. Razen tega so bili dijaki zelo aktivni v športnih dejavnostih in tudi v družbenih dejavnostih svojega kraja. Jeseni leta 1958 pa so gimnazijo reorganizirali, da bi lahko reformirali osnovnošolsko izobraževanje, ki je postalo odslej obvezno in enotno za vse otroke do 15. leta starosti. Gimnazija deluje od takrat naprej kot štirirazredna šola. Zmanjšalo se je število dijakov, število oddelkov in tudi finančna sredstva. Reformirana gimnazija je bila zamišljena kot zaključna enota (po gimnaziji se je bilo moč zaposliti), zato se je spremenil tudi predmetnik. Matura je bila s šolskim letom 1959/60 ukinjena, nadomestil jo je zaključni izpit, ki je bil sestavljen iz:

Današnja Gimnazija Rudolfa Maistra

- domače naloge,
- pisnega izpita iz materinščine in
- zagovora domače naloge.

To so bila leta, ko je kamniška gimnazija preživljala težke čase. Slišati je bilo celo glasove, da jo je treba ukiniti, ker je predraga. Toda zmagal je razum in občinska skupščina ji je zagotovila nove prostore v novozgrajeni stavbi osnovne šole Frana Albrehta. Učne prostore je imela v tretjem nadstropju, upravne pa v prvem. Prav tako je šola takrat dobila novo opremo in znatna sredstva za nabavo učil in opremo laboratorijev. Tako je gimnazija izpolnila vse pogoje za delovanje in republiški sekretariat za šolstvo jo je med prvimi v Sloveniji verificiral. Za gimnazijo se je začelo mirnejše obdobje, čeprav je bilo še vedno dovolj težav.

V šolskem letu 1969/70 je izšel poseben pravilnik o zaključnem izpitu, ki je določil nov obseg:

- pisni in ustni izpit iz slovenskega jezika s književnostjo,
- pisni in ustni izpit iz matematike in tujega jezika,
- ustni izpit iz novejše zgodovine narodov Jugoslavije z družbenopolitično ureditvijo SFRJ,
- ustni izpit iz predmeta, ki ga izbere dijak sam.

V nedeljo, 25. oktobra 1970, ob 11. uri je bilo v Kamniku odkritje spomenika generalu in pesniku Rudolfu Maistru - Vojanovu. Na predlog delovne skupnosti kamniške gimnazije pa je skupščina občine Kamnik 27. oktobra 1970 sprejela sklep, da dobi ime Gimnazija Rudolfa Maistra Kamnik.

Zaradi naglega gospodarskega in družbenega razvoja občine se je vse bolj kazala potreba, da občina ob gimnaziji pridobi tudi šole, ki bi dajale zaključeno srednješolsko izobrazbo.

V šolskem letu 1979/80 je gimnazija dobila naziv Izoobraževalni center Rudolfa Maistra Kamnik. V tem letu je šola povečala svojo dejavnost na 18 oddelkov (13 oddelkov gimnazije splošne smeri, 2 gimnazije pedagoške smeri in 3 upravno-administrativne šole: 2 oddelka dveletne poklicne upravno-administrativne šole in oddelek štiriletne upravno-administrativne šole).

Gimnazija Rudolfa Maistra, ki je tako preraščala v srednješolski center, se je 1. 9. 1979 preselila v novo stavbo v Novem trgu 41 a, ki se je pričela graditi leta 1977. Šola je pridobila 32 učilnic in 11 kabinetov za učitelje, knjižnico s čitalnico, kuhinjo (ta je pričela delovati v šolskem letu 1980/81) in telovadnico, ki je bila dograjena do začetka šolskega leta 1981/82. Zaradi ugodnih možnosti je pouk potekal le v eni izmenici.

Novo temeljno spremembo je gimnazija doživela z uvedbo usmerjenega izobraževanja v šolskem letu 1981/82, to je pomenilo ukinitvev gimnazije in nastanek šol z najrazličnejšimi strokovnimi usmeritvami. Tako je bil februarja 1981 objavljen razpis za vpis v prvi letnik usmerjenega izobraževanja za vso Slovenijo. Izoobraževalni center Rudolfa Maistra je razpisal dva oddelka naravoslovno-matematične dejavnosti in štiri oddelke poslovno-finančne dejavnosti, smer ekonomski tehnik. V četrtem letu izvajanja usmerjenega izobraževanja je strokovni svet Posebne izobraževalne skupnosti za blagovni promet začel s pripravami za prenovo ekonomske usmeritve, ki je predvidevala tudi združitev programov poslovno-finančna dejavnost in trgovinska dejavnost v en program. To je pomenilo noven poseg v mrežo šol tudi v domžalsko-kamniški regiji, saj naj bi se združeni program izvajal le na eni lokaciji. Zaradi boljših prostorskih danosti in večjih možnosti glede na verifikacijske zahteve je bil na razpravi dosežen dogovor, da se bo ekonomska usmeritev izvajala v Kamniku, kamor se iz Domžal prenese

tudi trgovinska dejavnost, pod pogojem, da Kamnik pomaga reševati kadrovske probleme centra srednjih šol v Domžalah. S tem je soglašala tudi skupščina občine Domžale.

Srednješolski center Rudolfa Maistra je v tem času izpolnil vse zahtevane pogoje za verifikacijo in je z odločbo republiškega komiteja za vzgojo in izobraževanje ter telesno kulturo (št.: 022-107/83 z dne 3. 1. 1985) vpisan v razvid vzgojno-izobraževalnih organizacij za izvajanje naravoslovno-matematične, poslovno-finančne in trgovinske dejavnosti. Ker je morala biti po zakonu o usmerjenem izobraževanju iz naziva šole razvidna njena dejavnost, je šola dobila novo ime – *Srednja ekonomska in naravoslovna šola Rudolfa Maistra Kamnik*. Dijaki so se lahko izobraževali v dveh smereh: ekonomsko-komercialni tehnik in gimnazija.

V šolskem letu 1982/83 je v prostorih srednješolskega centra Rudolfa Maistra začela delovati tudi srednja agroživilska šola iz Ljubljane s 421 učenci in 18 oddelki veterinarske, kmetijske in živilske usmeritve. Leta 1987/88 pa tudi dislocirani oddelki srednje lesarske šole iz Ljubljane.

Kmalu se je pokazala vsa nesmiselnost takšnega izobraževanja (opustitev končnega preverjanja v zaključnih letnikih), zato je bil s prenovno vzgojno-izobraževalnih programov v letu 1987 ponovno uveden zaključni izpit v vse programe srednjih šol. Iz tega je sledil leta 1992 Pravilnik o maturi, ki določa maturo kot kvalifikacijski izpit za univerzo in zaključni izpit za dijake, ki želijo izobraževanje končati. Uvedena je bila eksterna matura, ki se je začela izvajati leta 1995 (predmaturitetni preizkus 1994). Matura obsega:

- pisni in ustni del iz slovenskega jezika in književnosti,
- matematike,
- tujega jezika in
- dveh izbirnih predmetov, ki jih dijak opravlja pisno.

Dijaki kamniške gimnazije so na maturi pokazali izredne rezultate (nekaj dijakov več kot 30 točk), kar kaže na vso upravičenost ustanove v širšem okolju.

Po 50 letih delovanja in razvoja popolne srednje šole v Kamniku lahko rečemo, da je prehodila težko razvojno pot. Vzgoja in izobraževanje je živ in kontinuiran proces, ki odpira vedno nova vprašanja strokovne in organizacijske narave. Gimnazija je preživela vse sistemske spremembe, ki so bile povezane s prizadevanji za boljše in kvalitetnejšo šolo. Vsebinsko je rasla in pestrila možnost izobraževanja v različnih smereh.

Potrebna bi bila dolgotrajna raziskava, če bi hoteli zajeti ves intelektualni potencial, ki ga je vzbudila in razgibala kamniška gimnazija. Iz njenih razredov so izšli številni vrhunski znanstveniki, umetniki, raziskovalci in strokovnjaki, ki so delovali in še delujejo doma in v tujini. Naj naštejemo nekaj znanih bivših maturantov kamniške gimnazije: pokojni organist in profesor Hubert Bergant, univ. prof. umetnostne zgodovine Mirko Juteršek, znanstvenik Franc Koncilja, univ. prof. Milan Trbižan, raziskovalec Franc Rode, univ. prof. Miroslav Stiplovšek, univ. prof. Albert Juteršek, univ. prof. Pavla Mizori Oblak, profesor filozofije Va-

lentin Hribar, teolog Rudolf Koncilja, pulmologinja dr. Ema Mivšek Mušič, novinarka Mojca Drčar Murko, onkologinja Marija Auersperg, slikar Tomaž Perko in seveda še veliko drugih.

Že ta imena, ob številnih drugih strokovnjakih, izpčujejo vitalnost šole in upravičenost njenega obstajanja. Tudi dijaki, ki so se po gimnaziji zaposlili, so v svojih okoljih opravljali pomembno poslanstvo: vanje so prenesli kulturo svoje izobrazbe in vzgoje. Ob tem ne moremo prezreti številnih profesorjev in ravnateljev, ki so dajali več, kot je bila njihova stanovska in človeška dolžnost. Razvoja Kamnika in okolice si ne moremo predstavljati brez kulturnega in znanstvenega prispevka naših maturantov.

Leta 1999 je kamniška gimnazija prejela srebrno priznanje občine Kamnik za pomemben vpliv na intelektualni in kulturni razvoj Kamnika. V utemeljitvi je med drugim zapisano: »Gimnazija je v svojem 50-letnem obstoju vzgojila veliko priznanih znanstvenikov in kulturnikov. Na izobraževalnem področju dosega najvišje rezultate, ki se izkazujejo v nadpovprečnih uspešnih maturantov na maturi. /.../ S svojim uspešnim organizacijskim in strokovnim delom je Gimnazija Kamnik prispevala svoj delež k razvoju občine Kamnik.«/2/

Kratka kronologija razvoja gimnazije v Kamniku

1945/46	ustanovitev nižje gimnazije v Kamniku; šola deluje v stavbi današnje OŠ Toma Brejca
1948/49	ustanovitev popolne gimnazije v Kamniku
1952/53	generacija prvih maturantov zaključni šolanje
1958/59	šolska reforma reducira gimnazijo na štiri višje razrede
1963	preselitev v novo stavbo skupaj z OŠ Frana Albrehta verifikacija gimnazije v Kamniku
1970	poimenovanje gimnazije po Rudolfu Maistru
1979/80	preimenovanje v Izobraževalni center Rudolfa Maistra, kjer ob oddelkih gimnazije splošne smeri delujejo dislocirani oddelki različnih usmeritev
1981/82	ukinitvev gimnazije, začetek usmerjenega izobraževanja izobraževalni center Rudolfa Maistra začne z oddelki naravoslovno-matematične in poslovno-finančne dejavnosti
1984/85	srednješolski center Rudolfa Maistra prevzame oddelke in programe trgovinske dejavnosti centra srednjih šol Domžale

1985	verifikacija srednje ekonomske in naravoslovne šole za izvajanje izobraževanja naravoslovno-matematične, poslovno-finančne in trgovinske dejavnosti
1995	ponovno izvajanje mature (eksterna) in preimenovanje ustanove leta 1996 v šolski center Rudolfa Maistra (ŠCRM)

At the 50th anniversary of the Grammar School of Kamnik

Summary

A lot has been written about the development of primary and secondary education in Kamnik. Therefore my aim is not to research, but overview to the most important events in this area from 18th century till now.

Above all, I wanted to present the wishes and the assesment of the inhabitants of Kamnik about schooling and education. I specially emphasized the development of the grammar school in Kamnik, which attracted also the students of the surrounding of Ljubljana. Last year (1999) it celebrated its 50th anniversary and on this occasion it was awarded the silver medal of the Kamnik municipality. A more detailed outline of its development can be seen in the almanach – the Grammar School of Kamnik 1949–1999, ŠCRM, 1999.

OPOMBE

/1/ A. Kastelic: *Razvoj srednjega šolstva v Kamniku od prve obrtne šole do usmerjenega izobraževanja. Ob 40-letnici Srednjega šolstva v Kamniku 1949–1989, SENŠRM, str. 6.*
/2/ *Ne predstavljamo si razvoja Kamnika z okolico brez kulturnega in znanstvenega prispevka naših maturantov, Kamniški občan, 25. marca 1999, str. 5.*

Viri in literatura

A. Kastelic: *Šola v Kamniku do druge svetovne vojne, Zbornik razprav simpozija ob 750-letnici mesta Kamnik 1229–1979, 1985, str. 97–101*
A. Kastelic: *Razvoj srednjega šolstva v Kamniku 1949–1989, SENŠRM, str. 6–10*
J. Juvančič: *Šeststoletnica šole v Kamniku, Kamniški občan, L. XXX, 18. marec 1991, str. 6*
Leksikoni CZ, Slov. književnost, Lj. 1982
J. Majcenovič: *Mejniki razvoja srednje šole v Kamniku, Ob 40-letnici srednjega šolstva v Kamniku 1949–1989, SENŠRM, str. 25–26*
A. Gorjan: *Razvoj šolstva v Kamniku (Raziskovalna naloga – mentor A. Bočko), SŠRM Kamnik, 1994, str. 70–93*
Gimnazija R. Maistra 1945–1970, Skupščina in družbenopolitične organizacije občine Kamnik, gimnazija R. Maistra 1970, str. 5–9, in slikovno gradivo
T. Romšak: *Utrinki ob 40-letnici srednjega šolstva, Kamniški občan, 4. dec. 1989, str. 4*
A. Bočko: *Gimnazija Kamnik 1949–1999, Zbornik ob 50-letnici, ŠCRM, Kamnik 1999, str. 7–25*
Enciklopedija Slov. 3, MK, Lj. 1989, str. 212–215
N. Pavšar: *Matura spet leta 1995, Delo 11. 11. 1992.*

Dr. Milan Trbižan

Naravoslovnotehniška fakulteta
Univerza v Ljubljani

OSEMDESET LET MAG. CENETA MATIČIČA IN PETDESET LET KAMNIŠKE GIMNAZIJE

Na slavnostni akademiji ob 50-letnici uspešnega delovanja kamniške gimnazije je prejel mag. Cene Matičič jubilejno spominsko priznanje za svoj prispevek k razvoju in pomembnosti te ustanove. Njegovih 80 let, ki jih letos praznuje, je tesno povezanih s tem jubilejem, saj je tedaj, star še ne 30 let, postal v šolskem letu 1949/50 njen prvi ravnatelj in razrednik generaciji, ki je nato v letu 1953 kot prva maturirala. Bil je le eno leto ravnatelj in tri leta razrednik, v tem kratkem času pa si je s svojo aktivnostjo, strokovnostjo, samoniklostjo, širino in človeško toplino pridobil mnogo prijateljev, bil številnim vzornik, nakopal pa si je tudi nasprotnike, pri tem pa izrazito oblikoval dogajanja na gimnaziji, jim dal svoj pečat in jih tudi močno razburkal.

Cene Matičič se je rodil 12. julija 1920 v stari kamniški družini, njegov stari oče je imel na Mlinščici mlin, njegova mati je izvirala iz znamenite, zelo stare, kot sam pravi "purgarske" družine Samec na Grabnu. Označujeta ga velika pripadnost Kamniku in ponos na mesto in Kamničane. Razgibano življenje ga sicer vedno znova ločuje od njegovega Kamnika, h kateremu pa se nenehno vrača.

Že leta 1945 je postal načelnik kulturno-prosvetnega oddelka tedanjega okrajnega odbora OF, zato so mu dobro poznane okoliščine, ki so botrovale odločitvi o kamniški popolni gimnaziji. Kot navaja sam, je to pomenilo za Kamnik nadaljevanje tradicije, saj je bila pri uršulinkah v Mekinjah dekliška meščanska šola, ki je delovala vse do leta 1941, ko je bila tik pred začetkom 2. svetovne vojne ustanovljena meščanska šola in za njene potrebe zgrajena primerno velika šolska stavba. Že tedaj je bila načrtovana nižja gimnazija, zato njeni ustanovitvi po koncu vojne, leta 1945, niso nasprotovali. Na čelo kamniške nižje gimnazije je bil kot prvi delegat imenovan partizan prof. Jože Sluga. Kot pravi mag. Cene Matičič, pa ne gre zamolčati, da so že takrat, sicer ne pretirano glasno, vendar stalno računali in upali na kasnejšo razširitev nižje v višjo gimnazijo. Kamnik je postal tedaj tudi središče okraja in je kot tak zagotavljal dotok dijakov ne samo iz neposredne okolice, temveč tudi iz Tuhinjske doline, Črnege grabna, Moravč in Domžal. Sredi leta 1948, po koncu male mature, ki je bila po tedanji zakonodaji že po treh razredih nižje gimnazije, je bila že znana odločitev, da bo jeseni vpis v 1. razred višje gimnazije v Kamniku, s katerim je bil izveden prehod iz nižje v popolno. Minister za šolstvo dr. Jože Potrč je namreč s sklepom dne 24. junija 1948 odobril ustanovitev prvih višjih razredov gimnazij v Črnomlju, Kamniku in Kočevju. V šolskem letu 1949/50 pa je 29 gimnazijcev prvič stopilo v 5. razred popolne osemrazredne gimnazije v Kamniku.

Mag. Cene Matičič

Mag. Cene Matičič skromno pripominja, da je bilo na šoli več profesorjev, ki so bili po izobrazbi in izkušnjah bolj usposobljeni za mesto ravnatelja, in meni, da je bilo njegovo imenovanje bolj nagrada za enoletno službovanje v Črni gori, kjer je v okviru nekakšne republiške pomoči poučeval matematiko na gimnaziji v Plevljah.

Profesorski zbor je tedaj štel komaj kakšnih deset članov, vendar je bilo v zbornici vedno zelo živahno in celo burno. Osnovni ton sta dajala stara Kamničana prof. Ivan Zika, ki je poučeval latinščino in francoščino, s svojim vedrím, na trenutke tudi pikrim, vendar vedno pozornost vzbujajočim in hudomušnim načinom opisovanja tedanjih in preteklih dogodkov, ter prof. Jože Sluga, ki je poučeval priradopis in biologijo in je izvajanja prejšnjega komentiral na svojstven način: s popolno elementarnostjo, neprikrito nazornostjo in s starim besednjakom kmečkih očancev ter je predstavljal prvemu popoln antipod.

Kot ravnatelj je ob pomanjkanju strokovnega kadra napravil dobro potezo, ko je povabil k sodelovanju tedanje uspešne kamniške študente in svoje mladostne prijatelje, ki so kasneje postali vidni znanstveniki. To so bili Janez Matjašič, Bogomir Koželj in Borivoj Klemenčič. Ti so dijakom prepričljivo razkrivali nove svetove v znanosti in jih mnogo navdušili za študij teh smeri.

Z dijaki prve generacije je kot razrednik vzpostavil poseben odnos, ki ga je ohranil vse do danes, pri mnogih pa je prerasel v prijateljevanje. Spominja se vseh podrobnosti in vseh dijakov ter njihovih likov, kar ne priča le o dobrem spominu, temveč tudi o tem, da je posvetil veliko časa spoznavanju vsakega dijaka. Svojo povezanost z dijaki vidi kot nekaj povsem običajnega, za kar se ni posebej trudil, prišlo je samo po sebi. Vsak pedagog se mora znati poglobiti v dijaka, da bo znal izvleči iz njega pozitivni del, citira svojega profesorja matematike Ludvika Gabrovška. Ugotoviti je potrebno način razmišljanja dijaka, njegovo pot logike in originalnosti, bolj kot ob tem doseženi rezultat. Tako prvi kot tudi naslednji razredi so bili izredno

medsebojno povezani, kar je predstavljalo jedro za skupne akcije. Ravnatelj Matičič se rad spominja dogodka s premogom, ki ga je sredi zime pričelo zmanjkovati. Ker pri oblasteh tudi grožnje, da bo potrebno zaradi tega šolo zapreti, niso zalegle, se je odločil, da bo ukrepal. Ko je izvedel, da obstaja v Tuhinjski dolini opuščeni dnevni kop premoga, je zbral nekaj profesorjev in dijakov, ki smo se odpravili na "zgodovinsko" izkopavanje. Uspeh je bil popoln; kot pravi sam, je nakopani premog zadoščal kar za nekaj časa. Mnogo dijakov je sodelovalo pri izdelavi učil. Posebno lepo so bili izdelani leseni geometrijski liki, izdelovali pa smo tudi zemljevide, panoje za biologijo in fiziko. Zelo tesni in prijateljski stiki so bili z neposredno okolico gimnazije. Primanjkovalo je mnogo stvari, zato je bila pomoč dobrih strokovnjakov, ki so prispevali ne samo svoj delovni čas, temveč tudi ves material, zelo pomembna. Tako je bilo izvedeno ozvočenje šole, kar je za takratni čas, kljub večkratnim okvaram, pomenilo velik napredek; v celoti je bila preurejena električna inštalacija, za potrebe pouka fizike je bila brezplačno narejena velika stikalna plošča in druge naprave. V okviru gimnazije ali pa tudi zunaj nje so potekale kulturne in druge prireditve, pri katerih so vneto sodelovali profesorji in dijaki. Predvsem je potrebno poudariti gimnazijski mladinski pevski zbor, ki je pod vodstvom učitelja glasbe, komponista Viktorja Mihelčiča nastopal tako v Kamniku kakor tudi zunaj njega. Aktivne so bile tudi druge skupine: recitatorska, igralska, šahovska in druge, ki so delovale kot stalne ali pa so se pripravljale za določene nastope.

In kako se spominjajo svojega razrednika nekdanji dijaki?

Egidija Urankar - Vindšnurer, ki je sledila njegovim vzorom in postala profesorica matematike, ga vidi takole: "Vedno je pripadal Kamniku, človek nemirne umetniške biti, obdarovan z mnogimi talenti, človeško topel in pozitivno misleč, je osnoval svoj neizčrpni življenjski optimizem na motu, da je človeku z resnim in vztrajnim delom mogoče doseči vse zadane cilje. Matematiko je podajal razumljivo, brez matematične vzvišenosti, s svojimi vmesnimi anekdotami pa celo prijetno in zabavno. Njegova fizika ni bila papirnata, vedno je bila podkrepjena s praktičnimi primeri. Nenehno spremlja delo svojih nekdanjih dijakov ter se veseli njihovih uspehov."

Anica Bregar, višja socialna delavka, ga je spoznala v odnosu do dijakov kot zelo demokratičnega: "Njegovo strogost smo zaradi pravičnega in enakovrednega obravnavanja jemali kot prijateljsko gesto. Prestopil je okostenele šolske okvire in predstavljal stroko in življenje povsem praktično. Bilo bi dobro, če bi se bolj oprijela naukov, ki jih je med razlago mimogrede trosil. Tudi če se jih nisem, hvala Cene!" zaključuje svoje šolske spomine.

"Brez ozirov je pometel z vsakršno avtoritativnostjo, med dijaki je znal ustvariti vzdušje, da smo se ob njem počutili povsem enakovredne. To je bila izredna vzpodbuda in ustvarjalna sprostitev za mene, verjetno pa tudi za druge dijake," se spominja pisec teh vrstic. "Edina razlika je bila, da nas je tikal, dijaki pa smo ga vikali. Red in spoštovanje je zgradil na povsem osebnem dostojanstvu, ki smo ga čutili do njega. Ob stiskah je bil takoj pripravljen pomagati. Ko je v naši družini s petimi otroki leta 1951, še sredi povojnega pomankanja, nenadoma umrl oče, je grozilo, da se bova

s sestro, ki je obiskovala isti razred, morali zaposliti. Vendar se je nekaj dni zatem pri nas pojavil razrednik Cene Matičič v spremstvu Marice Brejc, ki je tedaj vodila kamniški internat. Po daljšem razgovoru z mamo so sklenili, da nadaljujeva šolanje, šolarji pa smo dobili v internatu brezplačno kosilo, kar je pomenilo veliko razbremenitev za družinski proračun."

Mirko Juteršek je zaradi povojnega prehoda iz nemških v slovenske šole izgubil nekaj let, zato je bil najstarejši med fanti, njegovo videnje je drugačno: "Vedno mi je bilo všeč, da smo sošolci kljub različnosti odnosov do profesorjev dajali prednost naši medsebojni povezanosti. Sicer pa tudi profesorjem ni bilo lahko z nami, na drugačen način in še posebno so bili obremenjeni učitelji domačini. Razlike, ki so jih delali med nami, so s kar preveliko lahkoto prevzemali tudi učitelji iz drugih krajev, čeprav niso poznali naših domačih, to je družinskih razmer. V tem je bil prof. Matičič gotovo izjema, ni delal razlik, še več, s svojim temperamentnim načinom komuniciranja nas je sugestivno navajal k odgovornosti. Morda sem imel samo jaz vtis, da nas vedno obravnava kot sebi enake. Zato nisem čutil nobene pregrade do njega, medsebojno spoštovanje je bilo vsekakor recipročno. Vse kritično povzdignjene besede so bile izrečene z nekakšno starševsko toplino in omiljene s čudovito širino humorja. Znal nas je pritegniti, da smo se počutili odgovorni pripadniki šole. Povezanost z nami in moč, ki je izhajala iz tega, je vzbudila zavist in strah pred Matičičem, ki je preraščal kamniške razmere. Poskusi nas dijakov, da bi preprečili njegovo prestavitev iz Kamnika, so zato delovali prav nasprotno, kot prilivanje olja na ogenj. Zato smo pomoč pri njegovi selitvi v Ajdovščino vzeli kot izraz solidarnosti z njim. Tudi velika upornost nas je prevečala pri tem."

Prvi razred se je kljub velikim razlikam na primer v starosti, okolju, iz katerega so izhajali, različni vzgoji in različni naravnosti glede vere, preoblikoval v izredno homogeno celoto, ki je imela lastna stališča. Ta stališča, ki jih ni bilo mogoče omajati, so dijaki javno izražali in tudi oblikovali lastne predloge, kar je zadevalo na nam tedaj še nepoznane odpore. Leta 1952, ko je bil že tretje leto razrednik, je namreč postalo jasno, da bo prestavljen. Očitki so leteli, kot navaja, ravno na račun prve generacije: da jo je premalo vzgajal v socialistično-komunističnem duhu, da je dopuščal meščanske navade, da dijaki obiskujejo verske manifestacije, da kvarijo "pravo ime" kamniški gimnaziji, da se navdušujejo nad liberalnimi idejami in da jih vzgaja v tradiciji kamniških "purgarjev".

Tudi v kasnejšem življenju je neupogljivo dokazoval svoj življenjski princip, o katerem nas je učil: človek mora stati za svojimi prepričanji v celoti in mora biti pripravljen zastaviti zanje svoj osebni ugled, položaj in ugodnosti.

VIRI

1. Cene Matičič: Reminiscence, neobjavljeno gradivo, 1999
2. Cene Matičič: Spomini starega ravnatelja, neobjavljeno gradivo, 1999
3. Kamniški občan, XXXVII, št. 22, 17. 12. 1999
4. Ob 45-letnici prve mature na gimnaziji v Kamniku, Ljubljana 1998
5. Kamniški zbornik XIV, Občina Kamnik, 1999
6. Gimnazija Kamnik 1945–1999
7. Prispevki prve generacije maturantov

Samo Vremšak,
redni prof. Akademije za glasbo
v pokojiu

HUBERTU BERGANTU IN MEMORIAM (1934–1999)

Ni mi lahko pisati besede slovesa o človeku, s katerim sva takorekoč skupaj preživljala mladostna in kasneje zrelejša leta življenja, saj je bil pokojni le štiri leta mlajši od mene. Hubert je bil čudovit človek. Poštenjak od glave do nog. Hudobije in zlih misli ni poznal. Malce pretirana črnogledost je izoblikovala njegov pogled na življenje in zaznamovala rahlo zagrenjenost, marsikdaj tudi brez potrebe.

Spominjam se ga kot mladega fantiča, kako je s starši prihajal na kor farne cerkve v Kamniku – obadva sta bila namreč pevca, oče baritonist, mati pa altistka – kjer sva z mojim očetom vodila petje, oče je dirigiral, jaz orgljal. Na tem mestu me je zamenjal Hubert, ki je kot 17-letni dijak pričel z orgljanjem. Hubert se je začel učiti klavir. Hodil je v Ljubljano najprej na nižjo, nato na srednjo glasbeno šolo. Gimnazijo je obiskoval v Kamniku, kjer je leta 1953 maturiral v prvi generaciji kamniških maturantov. Iz tega časa ohranjam tudi lep spomin. Gimnazijci maturanti so želeli iti na maturantski izlet. A kje dobiti denar? Pa so prišli na dobro idejo in organizirali dobrodelni koncert. Zvezda tega večera je bil znameniti operni tenorist, zdaj že pokojni Josip Gostič. Poleg njega je nastopila še sopranistka – domačinka, basist tudi domačin, pianist, ki ga širša slovenska glasbena javnost ni poznala, moj kolega in sošolec z Akademije pokojni Marko Žigon, ki je poleg dirigentstva študiral tudi flavto, ter seveda Hubert Bergant, ki je kot pianist zaigral Chopinov valček v h-molu. Meni je pripadla naloga, da sem vse pevske soliste in flautiste spremljal na klavirju. Koncert je lepo uspel in dosegel svoj namen.

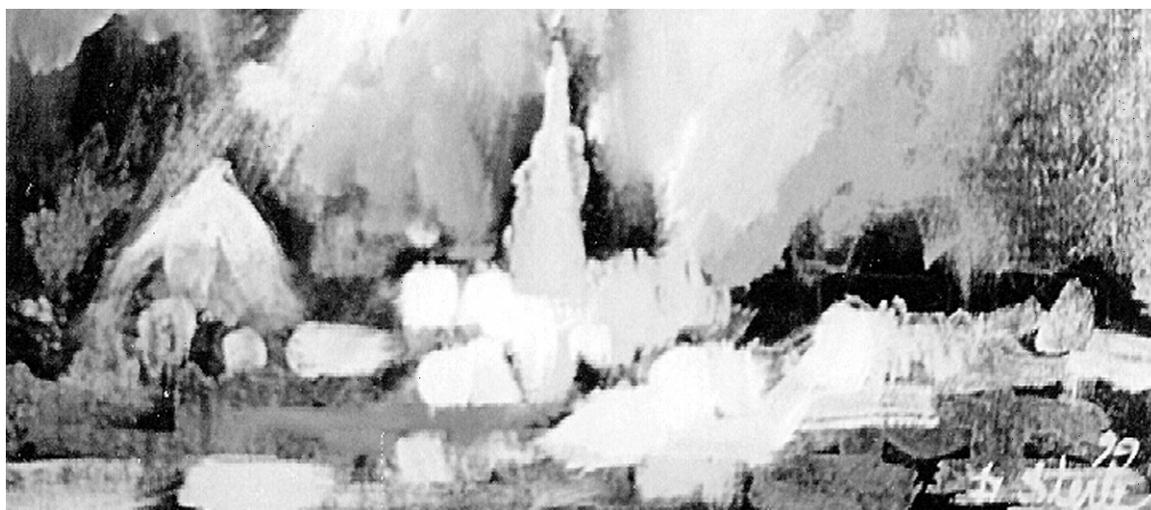
Hubert je postal glasbenik, poustvarjalni umetnik na orglah. Te so mu pomenile vse. Na univerzi je študiral najprej umetnostno zgodovino, ki jo je zaključil z diplomom. Poklicno se menda z njo ni posebej ukvarjal, razen ko je predaval omenjeni predmet na novogo-

riški gimnaziji. Vse bolj pa ga je pritegovala glasba. Na Akademiji za glasbo je študiral najprej klavir pri profesorici Zori Zarnikovi, nekoliko kasneje je vpisal še študij orgel pri prof. Pavlu Rančigaju. Diplomiral je iz obeh instrumentov, v kasnejši koncertantni karieri pa so zmagale orgle. Veliko je nastopal doma in v svetu in vselej dobival laskave ocene svojih nastopov. Akademija za glasbo ga je leta 1972 izbrala za svojega docenta, kjer je napredoval do rednega profesorja in vzgojil nekaj generacij mladih orgelskih koncertantov. V Ljubljani je večkrat nastopil z orkestrom Slovenske filharmonije in RTV kot solist v skladbah za orgle in orkester.

V svoj solistični repertoar je rad uvrščal dela slovenskih skladateljev. Večno mu bom hvaležen, ker je krstil ves moj orgelski opus – doma in na tujem. Vselej v odličnih izvedbah.

Have anima candida!

Dr. Mirko Juteršek,
izredni profesor v pokoju
Oddelek za umetnostno zgodovino
Filozofska fakulteta
Univerza v Ljubljani

LOJZE PERKO (1909–1980)

Pasteli, risbe, kipi

Spominska predstavitev slikarja Lojzeta Perka, ki je bila konec decembra v Mengšu, je marsikoga razveselila. Obuja namreč spomin na zelo priljubljenega slikarja, ki je pred dvajsetimi leti umrl v prometni nesreči. Razstavljeni so manj znana, v bistvu njegova začetna umetniška dela. Takšni prikazi so vselej zanimivi in privlačni, saj nam je izbor zaradi časovne odmaknjenosti dan v vrednostno presojo in oceno. Lojze Perko je slikar barvno bogatega poetičnega realizma, ki ga je obogatil s poimpresionističnimi izkušnjami in subjektivnim doživetjem. Žal pa s še mnogimi drugimi sorodnimi umetniki že nekaj desetletij ni več v trendu slovenske institucionalne umetnosti. Prejkoslej se bodo stvari razjasnile, a uradni strokovni vidik je sprva vedno obvezujoč. Tudi v primeru nasprotnih, se pravi pozitivnih strokovnih stališč in podpore in ne glede na popularnost, ki je je umetnik deležen, ni pričakovati, da bi se teh umetnikov spomnili vsaj ob jubilejih. Perkove devetdesetletnice se kritika ni spomnila, ker je zavezana trendovski disciplini. Toda k sreči je danes demokratizacija v umetnosti razumljena tako, da ocene ene ali druge strani ne jemlje dokončno, da dopušča sočasnost različnih, v mnogočem izključujočih se likovnih tendenc. Tako je bilo po Sloveniji ves čas kar nekaj zanimivih razstav, ki so bile pomembne za ponazarjanje zdajšnje umetnostne podoobe.

Čeprav je zdajšnja razstava Lojzeta Perka nastala šele potem, ko se je čas za praznovanje že iztekal, je zainteresiranim ob prizadevnem sodelovanju slikarjeve hčerke Veronike Perko Ukmar in razumevanju mnogih drugih uspelo, da so bila v zelo kratkem času zbrana umetnikova dela, potrebna za načrtovani prikaz. Bolj kot to, da razstava razkrije nekaj novega o umetniku in njegovi ustvarjalnosti, je bil njen namen v tem, da z novim vpogledom v slikarjevo snovanje potrdi že znano ter to dokumentira tudi z razstavnim katalogom. Prav v zvezi z znanim pa so ugotovitve razstave presenetljive in se v zaključkih navezujejo na ustvarjalni razplet marsikaterega slovenskega umetnika.

Lojze Perko je bil življenjsko in umetniško razpet med Kamnikom, kjer je imel družino, Ljubljano, kjer je imel tudi atelje, ter domačo Dolenjo vasjo ob Cerkniskem jezeru. S tem je bila vsekakor zmanjšana ustvarjalna odvisnost od običajno utesnjujočega okolja. Njegova posebnost je bila tudi v tem, da si je že dokaj star, po zelo dejavnih letih likovnega samorastništva, pridobil stopnjo akademskega slikarja – v Beogradu šele po vojni. Zaradi vojne je moral namreč študij v Sofiji prekiniti.

Presenetljivost razstave je predvsem v tem, da potrjuje to, kar je bilo prej le bolj sluteno in kar je pogost

pojav v likovni ustvarjalnosti: Perkov zelo uspešno zaključeni akademski študij ni bistveno preusmeril njegovega slikarstva. Ni mu odprl novih izhodišč in potrebe po prevzemanju nekih modernejših tujih pogledov na umetnost. Perkova umetniška pot je potekala brez spreobračanja ali kakršnegakoli prilagajanja novemu. Njegova smer je bila jasna in bogata predvsem notranjih dilem, povezanih z ustvarjalnim delom oziroma realiziranjem slikarskih zamisli. Perkov slikarski svet ni predstavljal iskanja novega, temveč čisto veselje nad možnostjo, da je slikarsko izpovedoval vse tisto, kar mu je bilo lepo in sveto v življenju že od mladega. Sprva ga je veliko stalo, da si je samouško zastavil določen umetniški cilj in si s pridobivanjem znanja izoblikoval svojo slikarsko smer. Po akademskem šolanju, s katerim je nedvomno veliko pridobil glede slikarske suverenosti in splošnega znanja, saj je zaradi svoje zrelosti in ogromnih izkušenj vedel, kaj hoče, ni spremenil bistveno svojega slikarstva. Motivni svet je ostal isti, a tudi če ga je ponavljal, ga je z manjšo varianto podoživljal drugače in ostajal s tem vedno živ in zanimiv. Medtem ko je v mladostnem delu še čutilo zgledovanje pri starejših, bolj izkušenih slikarskih avtoritetah, na to opozarja razstava s pasteli, risbami in nekaj kipi, ga po končanem šolanju vse bolj odlikuje samosvojost. Zanimiv čas iz umetnikovega življenja je slikarjevo bivanje v specialki Petra Lubarde, ko ni šel v iskanje in razvijanje neke drugačnosti kot mlajši kolegi, s čimer je po svoje jezil imenitnega učitelja. Podobnih primerov »zvestobe« začetnim izhodiščem je v umetnosti gotovo še veliko. Eden najbližjih takih primerov je bil slikar in grafik Božidar Jakac. Samo v času šolanja v Pragi takoj po prvi svetovni vojni se je prilagodil tedaj še nemško in severnjaško usmerjenemu ekspresionizmu. Zelo hitro, sočasno z evropskim nastajanjem nove stvarnosti, z vračanjem k jasnim dimenzijam realizma, se je Jakčevo slikarstvo, seveda na novi višji slikarski ravni, jasno povežalo z umetnikovimi začetki. Tistim, ki cenijo vidnejše podrejanje tempu spreminjanja, takšna »konvencionalna pot« ne ustreza. K sreči tudi danes čas bistri poglede na pota in stranpota umetnosti, ki je res nadgradnja, a hkrati tudi del življenja. Lojze Perko se mu je znal približati tako z radostjo uživača kot s svojo poduhovljenostjo in biti pri tem prepričljivo pristen, eden izmed nas in še nekaj več.

Dr. Verena Vidrih Perko

Gorenjski muzej
Kranj

MARJANCA KLOBČAR, KAMNIČANI MED IZROČILOM IN SODOBNOSTJO. ŽIVLJENJE KAMNIŠKIH MEŠČANOV OD LETA 1880 DO DRUGE SVETOVNE VOJNE

Ljubljana 1998, ZRC SAZU
264 strani, mnogo ČB in B fotografij

Kamničanka Marjanca Klobčar je diplomirana slavistka in etnologinja, kasneje mlada raziskovalka na Oddelku za etnologijo Filozofske fakultete in kratak čas tudi sodelavka Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine v Kranju. Od 1998 je stalno zaposlena na Glasbenonarodopisnem inštitutu ZRC SAZU. Pri svojem raziskovalnem delu je vseskozi izhajala iz kamniško-domžalskega kota in se v teoretskem pogledu srečevala v vprašanji domoznanstva in etnoloških topografij.

Predstavljeno delo Kamničani med izročilom in sodobnostjo je monografska obdelava Kamnika skozi prizmo družbenozgodovinskih dogodkov in sprotnih zapisovanj spominov in opažanj starejših Kamničanov. Pripoved pričevalcev je kot rdeča nit, ki nas vodi skozi izbrana poglavja in zgodovinske dogodke iz življenja kamniških meščanov od leta 1880 do druge svetovne vojne.

V uvodu skuša avtorica razložiti fenomen kamniškega purgarstva, ki je izhajal izključno iz lastniške pravice hiše v mestu. Mesto Kamnik je po reformah Marije Terezije postalo lastnik dotlej deželnoknežjega bistriškega gozda in mesto samo je postalo cesarsko-kraljevo. Prebivalci Kamnika, to je peščica ljudi znotraj mestnega obzidja, dobi z lastništvom hiše pravico do uživanja deleža kamniškobistriškega gozda oziroma njegovega sekanja za lastno kurjavo in popravilo ali obnovo hiše. Zavest, ki je oblikovala meščansko korporacijo, pa ni temeljila samo na materialnih ugodnostih, temveč je izhajala iz občutka izjemnosti, da je Kamničanom pravice do bistriškega gozda podelil sam cesarski dvor. S tem so se bistveno razlikovali od vseh prebivalcev ostalih predelov Kamnika, kot sta delavsko predmestje Graben ali Šutna, grajske Zaprice in Perovo ali kmečke Žale, Podgorje in Novi trg. Kasneje se je največja sprememba zgodila v revolucionarnem letu 1848, ko je po reorganizaciji avstrijske državne uprave postalo mesto tudi sedež političnega in sodnega okraja in so se 1851 državni uradi iz Mekinij preselili v Kamnik.

Ekskluzivna pravica do bistriških gozdov je tudi temeljni vzrok, da je obseg mestne občine Kamnik, določen v 19. stol., do leta 1933 ostal nespremenjen in je mesto Kamnik še leta 1931 štelo borih 396 hiš.

Mesto pa se je vendarle zelo razlikovalo od predmestij po večjih in lepših hišah in glavnih ulicah. Največja stavba na trgu je bila mestna hiša, ki je že leta 1880 prevzela vlogo rotovža, v njej je imela prostore tudi meščanska korporacija. Mesto je imelo okrajno glavarstvo, davkarijo, sodnijo, pošto, frančiškanski samostan in stavbo narodne čitalnice, prosvetno društvo in Sokol.

A ne le nazunaj, ostre ločitve so bile opazne tudi na javnih prireditvah. Le v mestu so bile vse pomembnejše povorke, procesije in promenade, saj je samo mestu pripadal politični in gosposki delež družbenega življenja.

Najvidnejši dokaz državne moči na lokalni ravni, kot so jo razumeli ljudje, so bili poleg okrajnega glavarja orožniki in do njih so imeli meščani drugačen odnos kot do policajev, ki so bili del mestne oblasti.

Simbol mestnih pravic se je ohranjal tudi nazunaj, saj so pri pogrebni slovesnosti pomembnih meščanov nosili člani bivšega magistrata *žakete* in cilindre kot spomin na starinsko slovesno opravilo mestnih očetov, ki so stopali za meščansko zastavo. Meščanke in meščanska dekleta pa so nosila dragoceni družinski nakit. Spoštovanje simbolov moči iz preteklosti, ki so se izražali v starih oblačilih, se je ohranilo na zasebni ravni. Sčasoma je to mesto prevzela narodna noša, ki jo Kamničani ob slovesnostih še danes z velikim ponosom oblačijo.

Mesto je imelo pravico do dveh mestnih policajev, ki sta skrbela za razsojanje v lokalnih sporih, obenem pa pobirala tudi takse, prispevke in nadzirala trge, sejme in mostove ter skrbela za upoštevanje policijske ure in skupaj z *lampačem* prižigala mestne luči.

Zelo vidno in upoštevano opravilo mestnega stražnika pa je bilo tudi razglašanje obvestil z bobnom po mestu, *pub'lciranje*, ki je bilo tudi priložnost za zbiranje meščanov. Razglašanje je bilo kamniška posebnost, ki so jo opustili šele v tridesetih letih pred drugo vojno.

Mesto Kamnik je z nekaterimi pridobitvami prehitelo tudi Ljubljano, saj je deset let prej dobilo mestni vodovod, izjemna pridobitev je bila železniška proga iz leta 1891 in pa kamniška elektrika, ki jo je mestu nudila bližnja smodnišnica. Izjemen je bil kamniški Sadnikarjev muzej iz 1883 in prvo slovensko pevsko društvo Lira, ki je izšlo iz narodne čitalnice.

Kamnik je pridobival na pomenu zaradi hitrega razvoja usnjarske, keramične in kemične industrije, a je bil tudi izjemnega turističnega pomena, saj se je že pred prvo vojno tu zbiralo mnogo svetovljanstva. Mestu je dalo poseben pečat tudi nenavadno mešano prebivalstvo. Tu so živeli mnogi Hrvati, Madžari, Čehi, Poljaki in posebej po oktobrski revoluciji mnogi aristokratski Rusi. Število Nemcev je od konca devetnajstega stoletja naglo padalo. Po prvi vojni pa je našlo v mestu zatočišče mnogo beguncev s Primorske.

Mnoge pomembne, moderne pridobitve malega mesta in predvsem izjemnost njegovega cesarskega značaja so oblikovale čisto posebno zavest kamniških meščanov, ki je še danes prepoznavna kot purgarstvo.

Bistvo predstavljenega dela so gotovo pričevanja osebnega doživljanja družbenega fenomena purgarstva v najboljšem pomenu besede, ki se je dosledno manifestiralo v materialni kulturi. Status meščanov je bilo mogoče razbrati iz fasad mestnih hiš, premoženju primerno dolgih zastav, ki so jih ob slovesnostih izobešali, pomembni so bili izbrani saloni uglednih družin in posebni prostori za družabna srečanja, notranja oprema in slike na zidovih, prve kopalnice, ogrevanje velikih prostorov, seveda pa tudi obleka, prehrana in vedenje ter govorica meščanov.

Kamnik je bil dovolj majhen, da se je vedelo, kaj je kdo. Poznali so služkinje, ki *prešlatajo cel jerbas žemelj, da najdejo dve ta pravi za gospodarja ...* Piščanci, kozlički, telečje meso, divjačina ... sladkosnednost je nakazovala višji družbeni status in spoštovanje tradicije izbranih jedi, ki so bile dosegljive le ozkemu krogu ljudi.

Kmetje svojih miz niso nikoli pogrinjali, jedli so iz skupnih skled in v skledah se večina meščanskih jedi ni nikoli pojavila.

Zaradi splošne varčnosti so velikokrat pomembne razločke med ljudmi poudarjale malenkosti v oblačenju, predvsem pokrivala in obutev. Kmečko ruto je pri meščankah zamenjala obvezna šerpa. Vendar so meščanke z obleko močno poudarjale ne le moč svoje družine, temveč tudi drugačnost od kmetov. To je bilo še zlasti vidno pri plesnih toaletah mestnih deklet in obveznih novih oblačilih ob veliki noči, ki so jih razkazovale na obveznih promenadah.

Posebno sporočilo so imela pokrivala. V cerkev so šle brez pokrivala le služkinje, meščanke pa vedno v klobukih. Prav tako so bose noge vaške otročadi v cerkvi razkrivale revščino, beli šolenčki mestnih deklic pa so dobili posebno vrednost.

Avtorica v svojem delu nadalje predstavi celo vrsto mestnih dogodkov, ki so imeli posebno vlogo v javnem življenju: procesije in praznovanja pomembnih državnih ali cerkvenih praznikov, obiskovanja obredov itd. Povsod so se meščani razlikovali od okoliškega prebivalstva, saj so zelo spoštovali izročilo in posebej poudarjali svoje mesto v družbi. V cerkvah so imele ugledne družine svoje stalne, plačane klopi, ki pa vendarle nikoli niso bile tako imenitne kot v žamet oblečene klopi bližnjih grajskih.

Največji razločki v šegah so prišli do izraza ob smrti. Pogreb je v največji meri izražal socialno moč ali nemoč posameznikov, hkrati pa so bili močno vidni razločki med mestom in predmestji.

Navček, zvon, ki je naznanil smrt, je pel na Malem gradu sredi mesta in ne na Šutni. Moškim je zvonilo trikrat, ženskam dvakrat in le enkrat za otroke. V predmestjih so k pogrebom velevali, ustno vabili in mrličje *vahtali* in ob njih molili. V mestu pa je za pogreb skrbel vodja pogrebnega zavoda, ki je bil obenem mizar.

Pokojnik, meščan, je ležal na parah doma, na hišnih vhodnih vratih sta bila zavezan črn trak in nabite partete. S partami so tudi obvestili bližnje družine, ki so običajno poslale pisna sožalja. To je veljalo le za najbogatejše meščane. Te so na Žale pospremili someščani v staroslavni *žaketih* in cilindrih. Vodja pogrebnega zavoda, ki je vodil pogrebni sprevod, je ob teh priložnostih nosil na glavi cilindar, če je umrl manj pomemben meščan, je imel na glavi *halbkano*, pri navadnih meščanih pa je zadostoval le navaden črn klobuk.

Poglavje o družbenih odnosih označuje provokativen naslov *Mi smo bili vsi kot ena velika družina*. K purgarstvu je sodilo tudi uglajeno vedenje, ki je seveda lahko sad le urejene družine. Družinska skupnost je bila navadno najbolj poudarjena pri bogatejših meščanih, kjer žene niso bile zaposlene in so se lahko posvečale otrokom.

Vloga rodbine je ločevala revne od premožnih in je bila pomembna predvsem pri tistih, ki so imeli trgovine, obrti ali tovarne in so te rodbinske stike dejansko tudi najbolj potrebovali zaradi gospodarskega povežovanja, ki je bilo znak sodobnih ekonomskih načel. Najbolj imenitne so imenovali patricijska družina ali familija. Otroci teh rodbin so bili deležni posebne izobrazbe, tudi glasbene, od tujih jezikov pa nemščine in po prvi vojni predvsem francoščine. Dekleta so končala vsaj drago in zelo strogo meščansko šolo v Mekinjah, nekatere pa so šle tudi v posebno šolo uglajenega vedenja v Gradec, imenovano tudi inštitut za neveste. S strogostjo do deklet so družine merile svoj ugled.

Manj imenitni svojega sorodstva niso imenovali rodbina. Najuglednejše meščanske družine se niso povezovale med seboj po sosedskem načelu, temveč po interesih, ki so bili navadno poklicni in strankarski, vendar v okviru svojega premoženjskega razreda.

Meščani so skrbeli, da so bili njihovi medsebojni odnosi urejeni in uglajeni in članstvo v politično opredeljenih društvih meščanom ni preprečevalo, da se tudi sicer ne bi združevali. Le med volitvami je bilo stanje bolj napeto.

Društva so prevzela tudi skrb za revnejše oziroma someščane v stiski, kar je članom dvigalo družbeni ugled. Za podporo nezakonskim materam se je pa manj vedelo.

Lov je imel pomembno vlogo pri združevanju meščanov, vendar je bil vedno namenjen le eliti. Inteligenca je prosti čas izkoriščala za telesno aktivnost. Za prave, stare kamniške purgarje pa so bili sprehodi izguba časa in so šli kvečjemu na Žale na grobove zalivat rože.

Vendar je bilo za vse pomembno razvedrilo kopanje: do prve svetovne vojne v kamniškem Kurhausu, a le za premožne, za vse ostale je bila dovolj dobra Nevljica.

Med najzanimivejše sodi poglavje o omikanosti in družbenih normah, kjer avtorica spregovori tudi o uporabi pogovornega jezika. Pogovorni jezik starih purgarjev se je od narečja okoličanov ločeval tudi po

deležu prevzetih nemških besed. Zanimivo, da je bilo švapanje, sicer značilno za okolico, značilno tudi za purgarje: stare Kamničanke so še govorile sem šva, sem devova ..., vendar je bilo po prvi vojni tako govorjenje že zelo redko. Navadni ljudje pa so imeli svojo govorico.

Nemška govorica, v glavnem značilna le za devetnajsto stoletje, se je pojavljala le v določenih uradniških in aristokratskih družinah in pri nekaterih tovarnarjih. Vendar so iz nemščine prevzete besede pomenile pri srednjem sloju razgledanost: *Frojlajn Pepi, prinesla sem en gešenk!*

Zanimiva pa je tudi ugotovitev, da Kamničani niso bili zelo pobožni, saj jim je predobro šlo!

Knjigo zaključuje poglavje o sodobnosti in novih nastopih, ki sta jih prinesli obe vojni in skorajda do nerazpoznavnosti zabrisali vse tisto, kar je skozi zgodovino označevalo žlahtne kamniške purgarje in je Marjanca Ftičar še tenkočutno ujela z zapisom izjav nešteti pričevalcev, navajanjem številnih arhivskih dokumentov in fotografij.

Vrednost dela je predvsem v pristnosti in izjemno bogatem pričevanju še živečih starih Kamničanov in okoličanov. Posebne vrednosti je gotovo tudi njena osebna izkušnja, saj je bila kot Kamničanka deležna posebne družbene umestitve, čeravno v povojnem času že povsem prikrite neukemu opazovalcu. Avtorica je bila posvečena v ta posebna družbena snovanja, jim pretanjeno prisluhnila in jih na poseben način kot slavistka razumela, kot jih zagotovo ne bi mogel nihče, ki ni Kamničan.

Knjiga odgrinja poseben socialno-kulturni fenomen, ki ga niti dolgoletni priseljenci ne morejo povsem prepoznati in zato tudi ne povsem razumeti. Avtorica za-

služi posebno pohvalo za tankočutno zaznavanje drastično izginjajočega načina življenja, ki je bil že v času polnokrvnega pojavljanja omejen, neredko zreduciran v neverbalno komunikacijo in le sem ter tja izražen kot pretanjeno verbalno sporočanje znotraj geografsko ostro omejenega družbenega kroga.

S knjigo Zore Torkar Žlahtni purgarji kamniški se delo odlično dopolnjuje, čeprav jo avtorica v pregledu znanstvene bibliografije iz nepojasnjenih razlogov izpušča. Knjiga Torkarjeve prinaša ostro začrtan zgodovinski in socialni okvir, ki je obenem tudi odličen katalog k odmevni razstavi na Zapricah. Marjanca Ftičar se zgodovinskih in širših socialno-političnih danosti le dotika, fenomen purgarstva predstavi pretanjeno in poudarjeno doživljajsko, na omejeno zavestnem, subjektivnem nivoju sodobnikov, kar je gotovo izjemna vrednota njenega dela.

Vendar od tu izvira tudi glavna težava znanstvenega dela. Predragocena, z muko nabrana osebna pričevanja potrebujejo kritično analizo in interpretacijo z distanco, ki ju avtorica kot pristna Kamničanka in prav zato subjektivna pričevalka in soudeleženka komajda še zmora. Množica podatkov, nekateri se tudi večkrat ponovijo, včasih zamegli temo poglavij in zabriše zgodovinskost dogodka. Osebna doživljanja in zapisi pripovedovanj imajo omejeno objektivno zgodovinsko vrednost in ne otehtajo kritično pretresenih pisnih virov. Zato delo kljub odličnosti ostaja zasidrano v izbranih geografskih in družbenih okvirih. Ostaja v nezbrisnem znamenju purgarstva.

Vendar so to obrobna zapažanja, ki knjigi ne morejo zmanjšati izjemne vrednosti. Branje besedila je prijetno, izražanje bogato in živahno. Knjiga Kamničani med izročilom in sodobnostjo je pomemben prispevek k etnološkimi zapisovanjem in veliko darilo Kamniku.

KAZALO

<i>Marjeta Humar:</i> Uvodnik	5
<i>Anton Tone Smolnikar:</i> Pet let lokalne samouprave – smo izkoristili možnosti za hitrejši razvoj	7
<i>Breda Vukmir Podbrežnik:</i> Katere knjige beremo	19
<i>Leon Engelman:</i> Ob 70-letnici Sama Vremšaka	28
<i>Vlado Motnikar:</i> Peter Levec (1923–1999)	32
<i>Slavica Navinšek:</i> Ivan Lavrenčič in njegov čas (1857–1930)	37
<i>Zora Torkar:</i> Kamniški Čehi in Jan Lego	45
<i>Stane Granda:</i> Jožef Verona ali tragedija prvega kamniškega revolucionarja	55
<i>Alenka Klemenc:</i> Upodobitve dr. Franceta Steleta	64
<i>Metoda Kemperl:</i> Cerkev sv. Jožefa na Žalah v Kamniku	76
<i>Edo Škulj:</i> Orgle v dekaniji Kamnik	86
<i>Andreja Eržen:</i> Grofje Andeški – kamniški del evropske zgodovine	107
<i>Tone Cevc:</i> Tri tisočletja Velike planine	113
<i>Božidar Drovenik:</i> Novosti v favni hroščev rilčkarjev (<i>Curculionidae</i> , <i>Coleoptera</i>) na Kamniškem	123
<i>Rajko Slapnik:</i> Endemične in redke podzemeljske in izvirske vrste polžev v Kamniško-Savinjskih Alpah	129
<i>Marja Kodra:</i>	135
Obledele sence Očetu Slavospev Majhen črn deček	
<i>Dušan Lipovec:</i>	136
Slovenska balada Pejsaži Barve Kamnik	
<i>Dušan Lipovec:</i>	137
Leon Homar (1914–1986) Sedeča	138
Par	139
Stoječa	140
Sončnice	141

<i>Ivan Sedej:</i>	
Ferdo Mayer (1927–1994)	142
Vsemirje	143
Avtoportret	144
Akt	145
Barke	146
<i>Janez Mesesnel:</i>	
Polde Mihelič	147
Preužitkar	148
Vaški odbor	149
Semenj	150
Vaški odbor	151
<i>France Pibernik:</i>	
Balantičeva pisma in korespondenca z njim	152
<i>Janez Majcenovič:</i>	
Kamniška koleda	185
<i>Benjamin Bezek:</i>	
Sodobne zgodbe s Kamniškega	193
<i>Cene Matičič:</i>	
Moji spomini na Cirila Vremšaka	195
<i>Samo Vremšak:</i>	
Spomini na očeta. Ob stoletnici rojstva Cirila Vremšaka (1900–1968)	199
<i>Niko Sadnikar:</i>	
Kamnik in akademski slikar Maksim Gaspari	200
<i>Jernej Stele:</i>	
V Kamniku pod nemško okupacijo	203
<i>Jože Pavlič:</i>	
Najpomembneje je vrniti se z gore živ	208
<i>Anton Bočko:</i>	
Ob 50-letnici Gimnazije Kamnik	218
<i>Milan Trbižan:</i>	
Osemdeset let mag. Ceneta Matičiča in petdeset let kamniške gimnazije	225
<i>Samo Vremšak:</i>	
Hubertu Bergantu in memoriam (1934–1999)	227
<i>Mirko Juteršek:</i>	
Lojze Perko (1909–1980). Pasteli, risbe, kipi	228
<i>Verena Vidrih Perko:</i>	
Marjanca Klobčar, Kamničani med izročilom in sodobnostjo. Življenje kamniških meščanov od leta 1880 do druge svetovne vojne	229
Kazalo	232